

PESTI BRIGITTA

**Dedikáció és mecenatúra
Magyarországon
a 17. század első felében**

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

Az egri Eszterházy Károly Főiskola Kulturális Örökség
és Művelődéstörténeti Tanszék könyvsorozata

Az Egyetemenkői Kulturális Örökség Tanulmányok Központ
támogatásával szerkeszti
MONOK ISTVÁN

A könyv megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

Magyar Tudományos Akadémia

Universität Wien, Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät

universität
wien

PESTI BRIGITTA

**Dedikáció és mecenatúra
Magyarországon
a 17. század első felében**

KOSSUTH KIADÓ
ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
BUDAPEST – EGER
2013

Lektorálta
MONOK ISTVÁN

Illusztrációk

Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára,
ELTE Egyetemi Könyvtár, Staatsbibliothek zu Berlin, Österreichische
Nationalbibliothek, Bayerische Staatsbibliothek,
Staatsbibliothek Bamberg, Dommuseum Hildesheim, Bibliothèque royale
de Belgique, Biblioteca Palatina di Parma

A borítón

Zacharias Trinkellius: Divinatorium viae et vitae aeternae,
Bécs, 1663, dedikációs illusztráció (OSZK, RMK III. 2201.)

ISBN 978-963-09-7726-5

ISSN 2063-522-57

Minden jog fenntartva

© Pesti Brigitta 2013

© Kossuth Kiadó 2013

Tartalom

1. Bevezetés	9
A kutatás jelenlegi helyzete	10
A forráskorpusz és a vizsgálati módszerek	15
A kutatás célja és az értekezés szerkezete	18
A forrásszövegek átírási elvei	21
2. Szöveg és paraszöveg	22
Paratextus-elmélet	22
Paratextus és kommunikáció	29
Szövegkeret, szöveghatár	31
Paratextus, parargon	32
3. Barokk kiadványok paratextusai	35
A pretextusok terminológiai kérdései	37
Dedikáció	40
A dedikációs gyakorlat kialakulása	42
A dedikáció formái	51
Ajánlólevél	51
Dedikációs költemény	52
Dedikációs lap	56
Dedikációs illusztráció	58
Előljáró beszéd	69
Az ajánlólevél és az előljáró beszéd formai és műfaji keveredése	74
A paratextusok és a főszöveg nyelvi viszonyai	77

4. A dedikációk retorikai sajátosságai	79
A dedikálás művészete	79
Retorikai felépítés – levélforma	79
Briefstellerkunst – 17. századi német levélretorika	82
Magyar nyelvű levélretorikai irodalom	92
A dedikáció retorikai szabályai	97
Magyar nyelvű dedikációs episztolák retorikája	105
A dedikáció felépítése	105
Toposzok	117
Szerénységi formula	119
Exordium toposz	128
Dicstoposzok	133
Személyes dicstoposzok	137
A vallással kapcsolatos dicstoposzok	144
Mecénási szereppel összefüggő dicstoposzok	148
5. A magyar nyelvű irodalom támogatási rendszere (1601–1655)	151
A dedikációk patrónusra vonatkozó adatai	151
Nyugtával vagy más levéltári adattal bizonyítható mecenatúra	151
Paratextusban közölt költségviselő	152
Saját költségen kiadott munkák	153
A dedikációból nyilvánvaló patrónusi viszony	154
Kérésre megjelent nyomtatványok	156
Támogatás kérése	157
A nyomtatványban nincs adat a mecénásról	164
A dedikáció címzettje és a költségviselő nem azonos	165
A támogatott művek műfaji sajátosságai	168
A vallás közösségi és magános gyakorlatát szolgáló műfajok	169
Hitterjesztés, hitvédelem és a vallási önmeghatározás műfajai	177
Egyházkormányzati iratok és ágendák	181
Tudományos és iskolai kiadványok	182
Az állam életével kapcsolatos kiadványok	183
Kalendáriumok	184
További alkalmi kiadványok	186

A patrónusok köre	186
Világi patronátus – egyéni támogatók	189
Világi patronátus – testületi támogatók	201
Egyházi patronátus – egyéni és testületi támogatók	203
A patrónusi támogatás formái	206
Házi patronátus	206
Igény szerinti patronátus	208
Piaci rendszer	210
Az ajánlás okai	214
A patronátushoz köthető okok	215
A mecénás személyéhez köthető indokok	217
Földrajzi ok	223
Az irodalomtámogatás indítékai	225
Patrónusi rendszerbe nem illeszthető ajánlások	229
Családtagoknak szóló dedikációk	229
Általános és megfoghatatlan címzettek megszólító ajánlások	233
6. Zárszó	237
Köszönet	247
Mellékletek	249
A magyar nyelvű kiadványok dedikációinak címzettjei	249
Patrónusoknak címzett ajánlások	249
Nem patrónusoknak címzett ajánlások	255
Toposzgyűjtemény	256
1. Szerénységi formula	256
Esztétkai és morális mentség	256
A mű mint ajándék	271
Exordium toposz	279
2. Az irigyek ellen	316
3. Személyes dicstoposzok	321
Nemesi származás	321
Hősiesség	325
Fortitudo et pietas	326
Szépség	330

Iskolázottság és műveltség, a tudományok szeretete	330
Általános és egyedi dicstopozok	331
4. Vallással kapcsolatos dicstopozok	334
A vallás oltalmazásának toposza	334
A vallás és az egyház előmenetelének támogatása	335
Az áhítatos vallásosság dicsérete	348
5. Mecénási szereppel kapcsolatos toposzok	362
A szerző támogatása és oltalmazása	362
Az adott munka kiadásának támogatása	369
Nagylelkűség	374
6. A dedikálás okai	376
Jegyzetek	407
Bibliográfia	447
Személy- és helynevek mutatója	477

1. Bevezetés

„Közönséges szokásnak látom, nagyságos uram, hogy akik írásokat nyomtatásban kibocsátják, azt is megfontolják, kit kellessék azzal feltisztelni, vagy ki neve alatt kellessék kiereszteni.”¹

Amit Káldi György itt *közönséges szokásnak* nevez, vagyis a nyomtatvány ajánlólevélen keresztül történő szimbolikus felajánlása, a korai újkorban valóban szervesen hozzátartozik a könyvkiadás folyamatához. A magyarországi könyvprodukciónak legnagyobb részéről egészen a 18. század végéig elmondható, hogy a kiadványok a szerzők kiadásában, de nem az ő költségükön jelentek meg.² Hagyományosan egy könyvben a dedikáció az egyetlen olyan szövegtér, amely a szerző számára lehetőséget biztosít saját állandó patrónusa, esetleg a mű megrendelője vagy támogatója nyilvános megszólítására és a kiadvány megjelenésével kapcsolatos (ön)reflexiók kifejtésére. A kiadás költségeit biztosító mecénások személyéről néhány levéltári adattal alátámasztható támogatástól eltekintve így kizárólag a kötetek paratextusai, legfőképp a dedikáció, továbbá esetlegesen a címlap, illetve az előjáró beszéd szolgáltatnak adatokat. A dedikáció, amely alapvetően fontos forrása tehát a szerző és mecénás közötti viszonyrendszernek, történetileg vizsgálva a szerző patrónustól való függetlenedésének folyamatát adja vissza.

Ez a munka arra vállalkozik, hogy a 17. század első fele (1601–1655) magyar nyelvű könyvtermésének teljes körű vizsgálatával az egyes dedikációk retorikai vagy irodalomszociológiai szempontból történő elemzésén túl a magyar viszonyokra alkalmazott műfajelméleti és -történeti áttekintést adjon, illetve hogy átfogóan elemezze a kor magyar nyelvű irodalmának támogatási rendszerét. A német, angol és francia nyelvű kutatásoknak köszönhetően pedig megkísérli a jelenség európai kontextusban történő elemzését.

A KUTATÁS JELENLEGI HELYZETE

A paratextus, azaz a szöveg határterületei iránti figyelem a szakirodalomban nem új keletű jelenség, már a 18. század elején kiadásra kerültek az első latin nyelvű tanulmányok, amelyek az ókori irodalom mecenatúrájával és az ajánlások történetével foglalkoztak,³ sőt híres szerzők paratextusait tartalmazó gyűjtemények is készültek.⁴ Az első, irodalomelméleti megközelítésű, átfogó műfajelméleti munka Gérard Genette *Seuils* című műve mégis majd kétszáz évvel később, 1987-ben jelent meg.⁵ A Genette által meghatározott fogalom számos irodalomelméleti munkának adott alapot. Ezek egyrészt a paratextusok szövegrecepciót irányító szerepét elemzik,⁶ másrészt a Derrida által leírt *parergon*-fogalom⁷ és a paratextus összefüggéseit vizsgálják.⁸ A paratextusok irodalomelméleti kérdéseit átfogóan tárgyalja a 2007-ben megjelent *Die Pluralisierung des Paratextes in der frühen Neuzeit* című német tanulmánygyűjtemény, amely a paratextusok elmélete, a szövegek formája és funkciói kapcsán tartalmaz alapvető fontosságú tanulmányokat.⁹ Újabban a paratextus fogalmának applikációja és modifikációja a nyomtatott szövegen kívül más médiumokra is kiterjedt. Számos európai szakirodalom foglalkozik a filmes, televíziós, illetve az internetes közegben megjelenő paratextusok vizsgálatával.¹⁰

A német nyelvű irodalomtörténeti szakirodalmat tekintve megállapítható, hogy bár az ókori szövegeket bevezető paratextusokkal kapcsolatban már a 20. század elején fontos tanulmányok születtek,¹¹ a középkor- és korai újkori dedikációkat leíró kutatások Karl Schottenloher *Die Widmungsvorrede im Buch des 16. Jahrhunderts* című, 1953-ban kiadott alapvető fontosságú munkájával indultak.¹² Schottenloher a középkori nyomtatványok ajánlóleveleiben az antik irodalomban jellemző dedikációs gyakorlat továbbvitelét látja, amelynek felvirágzása a könyvnyomtatáshoz és a humanista művészetfelfogáshoz köthető. Schottenloher kiemeli a 16. századi ajánlások mint történeti források elemzésének fontosságát, és a Bayerische Staatsbibliothek forrásanyagának szövegkorpusza alapján könyv- és olvasásszociológiai, humanizmus- és reformációtörténeti, oktatás- és tudománytörténeti, valamint hipotextológiai elemzéseket végez.

Szintén az ókori szöveghagyománynak a kora középkori irodalomban való továbbvitelét hangsúlyozza Gertrud Simon, *Untersuchungen zur Topik der Widmungsbriefe mittelalterlicher Geschichtsschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts* című munkájában.¹³ Az 1958-ban megjelent disszertáció a latin nyelvű középkori történeti és hagiográfiai írások alapján elemzi az ajánlások felépítését, majd az egyes tartalmi elemeken végighaladva részletezi a szövegek toposzkészletét, kitérve azok lehetséges ókori forrásaira. Alapvető fontosságú továbbá Hermann Riefstahl *Dichter und Publikum in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts* című munkája, amely a lírai műveket bevezető paratextusokat forrásként használva elemzi a szerző, kiadó, mecénás és publikum viszonyát.¹⁴

A legújabb német nyelvű szakirodalom a témában Gabriele Schramm 2003-ban megjelent monográfiája a 17–18. századi német drámai szövegekben található ajánlások irodalomszociológiai, társadalmi és történelmi háttéréről.¹⁵ Schramm *Widmung, Leser und Drama* című munkája a szerző és a mecénás viszonyának, valamint a támogatói gyakorlatnak a 17. század végén megfigyelhető alapvető változására, a függőségen alapuló mecénási rendszer meglazulásának folyamatára koncentrálnak. Schramm, bár teljességgel figyelmen kívül hagyja a paratextus irodalomelméleti szakirodalmát, mégis érdemi következtetéseket von le a dedikációs gyakorlat tulajdonképpen az egész európai irodalomra jellemző fejlődésével kapcsolatban.

A kora újkori angol irodalom dedikációival kapcsolatban is több alapvető kutatást kell kiemelni. Az ajánlás történetével foglalkozó első monográfiák és dedikációkat tartalmazó szöveggyűjtemények itt is már a 19. században megjelentek.¹⁶ Ezek közül a legfontosabb Benjamin Wheatley 1887-es *The Dedication of Books to Patron and Friend* című munkája, amely a Shakespeare és Samuel Johnson közötti (1709–1784) angol irodalomtörténet dedikációit elemzi egyes költők és drámaírók szövegei alapján.¹⁷ Újabbban számos további szakirodalom foglalkozik a témával, amelyekből a következőket érdemes kiemelni: Marco Neumaier 2012-ben megjelent „*Milch, Honig und Nektar fließen in Strömen*” című monográfiájában a tudományok és az oktatás mecenatúrájával foglalkozik a Tudorok korának Angliájában, általánosan kitérve a humanizmus művészet- és tudománytámogatási

szokásaira.¹⁸ Kevin Dunn *Pretexts of Authority* című munkája angol nyelvű reneszánsz művek, mint Scaliger vagy Thomas Wilson munkái kapcsán hermeneutikai szempontból vizsgálja a paratextusokat és érintőlegesen azok retorikai kérdéseivel is foglalkozik.¹⁹ A *Politics, patronage and literature in England 1558–1658* című tanulmánygyűjtemény elsősorban a kora újkori angol irodalom mecenatúrájának politikai vonatkozásait elemzi,²⁰ szintén ezt a kérdést tárgyalja Dustin Griffin *Literary patronage in England 1650–1800* című munkája, amely többek között Dryden, Swift, Pope és Samuel Johnson – a Wheatley által is vizsgált szerzők – művei alapján részletezi a 17. század második fele angol irodalmának mecenatúráját és annak politikai hátterét.²¹ Legújabban pedig egy tanulmánykötet, a *Self-Presentation and Social Identification* foglalkozik a kora újkori levelek retorikai és pragmatikai kérdéskörével, több tanulmányban kitérve az ajánlólevelekre, a szerző és patrónus kapcsolatára.²²

A francia dedikációk történetét Wolfgang Leiner foglalta össze. *Der Widmungsbrief in der französischen Literatur* című munkája hatalmas anyagot, az 1580 és 1715 közötti irodalomból válogatva mintegy kétezer francia nyelvű nyomtatványt vizsgál, ez alapján vázol fel egy igen alapos képet az ajánlólevelek retorikai sajátosságairól, a jellemző toposzokról, az ajánló személy és az ajánlás címzettje közötti viszonyrendszerről, illetve az ajánlás körülményeiről. Schottenloherhez hasonlóan Leiner is részletezi a dedikációs levelek (irodalom)történeti forrásértékét.²³ 2002-ben egy további átfogó, bár korántsem ilyen részletes monográfia jelent meg a témában, ezúttal angol nyelven: Sharon Kettering, *Patronage in sixteenth- and seventeenth-century France* című írása.²⁴

Magyarországon néhány, rövidebb tanulmánytól eltekintve sem átfogó irodalomelméleti, sem irodalomtörténeti kutatás nem jelent meg, amely a barokk szövegek paratextusaival foglalkozna. A *Helikon* irodalomtörténeti folyóirat 1996-os, intertextualitással foglalkozó számában közölt rövid Genette-fordítás kivételével semmilyen irodalomelméleti munka nem olvasható magyarul a témában, és az alapvető idegen nyelvű kiadványok irodalomtudományos folyóiratokban történő reflektálása is többnyire elmaradt.²⁵ Talán ezzel magyarázható a magyar kutatások hiánya, amely még inkább szembetűnő, ha a magyarországi barokk kiadványokban megjelenő dedikációk gyakoriságát, valamint

a paratextusok irodalomtörténeti, irodalomszociológiai, retorikai, recepcióesztétikai vagy akár műfaj történeti szempontból meghatározó forrásértékét tekintjük. „Minthogy a korai újkorban – hasonlóan más nemzetek alkotásaihoz – a magyarországi művek is általában ajánlólevél kíséretében jelentek meg, messzemenően hálás feladat lehetne egy magyar anyagon elkészítendő [...] műfajmonográfia” – emeli ki Hargittay Emil 2004-es tanulmányában,²⁶ de ugyanígy hangsúlyozza Heltai János is a paratextusok, kifejezetten az ajánlólevél forrásértékét.²⁷

Az első magyar irodalomtörténeti kutatás a dedikáció témájában Máté Károly nevéhez fűződik, aki 1930-ban megjelent, *A könyv morfológiája* című munkájában egy egész fejezetet szentel a dedikáció műfajának.²⁸ Máté néhány kiragadott példán keresztül vizsgálja az ajánlások szerzőségét, a mecénások kilétét, a dedikálás célját és érintőlegesen a formáját is, azonban tudományos igényű elemzés helyett inkább egy felületes áttekintést ad a témában. Hasonlóak Trócsányi Zoltán szintén az 1930-as években megjelent munkái, amelyek egy-egy érdekesebb ajánlás bemutatásával kívánnak hozzájárulni az ajánlások történetének leírásához.²⁹ Gulyás Pál 1944-ben megjelent tanulmánya, *A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században (1527–1773)* főként a mecenatúra szempontjából vizsgálja a magyarországi kiadványok ajánlásait.³⁰ Gulyás a teljesség igénye nélkül felsorolja a mecénásokat, kitér az ajánlások körülményeire, továbbá érintőlegesen a szerző és mecénás viszonyát is tárgyalja. A tanulmány, annak ellenére, hogy viszonylag sok példát tartalmaz, csupán az egyes művek szintjén marad, általános következtetéseket nem nyújt.

Az újabb, átfogó jellegű, az ajánlások műfaját forrásként használó magyar irodalomtörténeti kutatások közül elsőként érdemes kiemelni Hargittay Emil fent idézett tanulmányát, amely a Pázmány-kiadványok ajánlóleveleivel és dedikációival foglalkozik Pázmány irodalomszemléletének sajátosságaira és a paratextusokból kiderülő irodalomszociológiai kérdésekre koncentrálna.³¹ Jóval szélesebb forráskorpusssal dolgozik Heltai János 2008-ban megjelent, *Műfajok és művek* című monográfiájában, amely a *Régi Magyarországi Nyomtatványok Tára* (továbbiakban RMNy) második és harmadik kötetei kapcsán (1601–1635 és 1636–1655) készült és a 17. század első felének nyomtatványanyaga műfaji kategóriák mentén történő átfogó elemzését

végzi.³² Ehhez kapcsolódóan Heltai János az imádságos és a vitairodalom tárgyalásánál kitér a művek ajánlásának címzettjeire és az esetleges patrónusi támogatások körülményeire is. A vizsgálat átfogó jellege révén Heltai János kutatása még annak ellenére is alapvető fontosságú, hogy a szerzőnek nem célja a dedikációs műfaj vagy a mecenatúra jellemzőinek részletes elemzése, így könyvében csak a felsorolás és az alapvető tendenciák leírásának szintjén marad. Onder Csaba 2003-ban megjelent, *A klasszika virágai* című monográfiája a 18. századi magyar versgyűjtemények paratextusait vizsgálja.³³ Onder egy elméleti áttekintést követően vizsgálja többek között Csokonai Vitéz Mihály és Berzsenyi Dániel műveinek valamennyi paratextusát, ennek megfelelően röviden kitér az ajánlások műfajára is.

Míg a dedikáció átfogó irodalomtörténeti kérdései kapcsán már elérhető egy-egy hazai részkutatás, a műfaj retorikai sajátosságaival kapcsolatban semmilyen magyar nyelvű szakirodalom nem található. Az ajánlások jellemző formája, a levél retorikai felépítésére vonatkozóan ugyan számos monográfia, illetve tanulmány jelent meg,³⁴ ezek azonban teljességgel figyelmen kívül hagyják az ajánlólevél műfaját. A régi magyar irodalomban fellelhető toposzokat tekintve alapvetőek Benda Kálmán,³⁵ Bitskey István³⁶ és Kecskeméti Gábor munkái.³⁷ A prelimináriákat is érintő retorikai formulákat tekintve azonban egyetlen átfogó szakirodalom Bartók Istvánnak a „*Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk*” című monográfiája, amely rendkívüli alaposással tárgyalja az „írás magyar nyelven” hagyományosan az előljáró beszédekben tematizált kérdését.³⁸

A barokk irodalmi mecenatúra rendszeréhez kapcsolódóan egyelőre szintén meglehetősen hiányos a hazai szakirodalom, annak ellenére, hogy – Tüskés Gábort idézve: – „az irodalom pártolás rendszerének ismerete egyes művek, műcsoportok, írók, írói körök és támogatók esetében ugyanúgy elengedhetetlen, mint az irodalmi élet átfogó kereteinek és működési feltételeinek megismerésében”.³⁹ A meglévő kutatások főként a főúri vagy egyházi mecenatúra egyes példáira szorítkoznak. Így vizsgálja például Knapp Éva a társulati kiadványok támogatóit,⁴⁰ Bartók István Nádasdy Tamás irodalom pártoló tevékenységének hatását az irodalmi gondolkodásra,⁴¹ illetve Eszterházy Károly mecénási

ténykedését,⁴² vagy Kovács Sándor Iván Batthyány Ádám mecénási és irodalmi szerepét.⁴³

A 17. század közepén Debrecenben működő, főként Apafi Mihály nevéhez köthető fejedelmi, valamint a városi mecenatúra kérdését érintőlegesen tárgyalja Csorba Dávid „*A sovány lelket meg-szépíteni*” című monográfiájában.⁴⁴ Csorba Dávid munkájához hasonlóan historiográfiai jellegű Bitskey István *Püspökök, írók, könyvtárak* című monográfiája, amely Eger mint művelődési központ főpapi mecenatúrájának kérdésével foglalkozik, részletezve a támogatók motivációs hátterét, kapcsolatrendszerét és az egeri mecenatúra szerkezeti átalakulását a korban.⁴⁵ A barokk korszak irodalmának támogatási rendszerét műfaji, földrajzi, illetve felekezeti megszorítások nélkül, átfogó módon történő bemutatását célzó vizsgálat Magyarországon eddig nem készült.

A FORRÁSKORPUSZ ÉS A VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

Kutatásommal az előző pontban vázolt nemzetközi diskurzushoz kívánok kapcsolódni, és a német, angol vagy akár francia nyelvű kora újkori könyvtermeléssel szemben a magyarországra jellemző, mennyiségi értelemben vett áttekinthetőséget kihasználva vizsgálom az 1601 és 1655 között megjelent, azaz a *Régi Magyarországi Nyomtatványok Tára* második és harmadik kötetében leírt magyar nyelvű nyomtatványok teljes anyagát.

Az első könyv nyomtatásától a 18. század közepéig, tehát 1526 és 1750 között, hozzávetőlegesen 7000 könyv jelent meg a Kárpát-medencében.⁴⁶ Ennek az időszaknak a magyarországi könyvtermelését először Csapodi Csaba vizsgálta,⁴⁷ majd Péter Katalin végzett hasonló kutatást, az RMNy első és második kötetében szereplő tételek alapján vázolta képet az 1529–1635 közötti korszak művelődéstörténeti viszonyairól.⁴⁸ Legújabban, az RMNy harmadik kötetének megjelenése kapcsán Heltai János foglalkozik említett monográfiájában a 17. század első felének könyves kultúrájával.⁴⁹

Állításaik lényege, hogy az ország a 16. század végéig szinte naprakész volt az európai szellemi áramlatok recepciójában, a kiadott könyvanyag egyértelműen és hangsúlyosan világias tendenciát mutatott.

Péter Katalin szerint ez a fejlődési folyamat a 17. század elején megtorpan, a számszerű gyarapodás megáll, a szépirodalmi kiadványok visszaszorulnak és a könyvtermelés tükrében egy általános szellemi hanyatlás figyelhető meg, amely a történettudomány által leírt jelenségekkel, Magyarországnak a nemzetközi munkamegosztásban történő háttérbe szorulásával állítható párhuzamba.⁵⁰

Az 1636–1655 közötti könyvkiadásra ez a jelenség csupán részben jellemző. Ebben az időszakban ugyanis megduplázódik a kiadott nyomtatványok száma,⁵¹ és feltűnően, majdnem a duplájára nő a vallási és iskolai kiadványok aránya. Heltai János elemzésének értelmében, míg az egyes területeken, mint a szépirodalom vagy a tudományok, a kiadások száma határozottan visszaesik, addig másutt „dinamikusan áramlanak be a legfrissebb szellemi, kulturális törekvések, politikai, filozófiai gondolatok, teológiai, kegyességi irányzatok”. A vallási és egyházi kiadványok területén „szellemi intellektuális pezsgés” figyelhető meg.⁵² Emellett azonban jelentősen hanyatlik az anyanyelvi munkák kiadása. Míg 1600 és 1635 között az összes nemzeti nyelven megjelent nyomtatvány aránya mintegy 83 százalékos (a magyar nyelvű nyomtatványok aránya 72 százalék), addig 1635–1655 között ez mindössze 68 százalék (a magyar nyelvű kiadványok részesedése a teljes nyomtatványanyagban csupán 44 százalék).

A vizsgált időszakban, 1601 és 1655 között, Magyarországon összesen 1684 nyomtatvány látott napvilágot, amelynek mintegy 36 százaléka, összesen 610 nyomtatvány tartalmaz valamilyen prelimináriát: dedikációt és/vagy előljáró beszédet. A magyar nyelvű prelimináriák aránya megegyezik a teljes nyomtatványanyagban a magyar nyelvű kiadványok arányával, azaz az 1635-ig tartó időszakot tekintve ez 70 százalék, míg a következő 20 évben mindössze 43 százalék, amely 193 és 145 magyar nyelvű, prelimináriával ellátott nyomtatványt jelent a két korszakban.

Ajánlást dedikációs lap, levél, vagy vers formájában összesen 495 nyomtatvány tartalmaz, ebből 279 található magyar nyelvű kiadványban, dedikációs illusztráció a vizsgált korszakban egyetlen nyomtatványban sem ismeretes. A 495, dedikációval ellátott kiadvánnyal szemben 1601 és 1655 között Magyarországon csupán 152 nyomtatvány jelent meg, amelyben előljáró beszéd is található. Tehát míg minden harmadik kiadvány tartalmaz dedikációt, addig csupán minden

tizedikben van előljáró beszéd.⁵³ A dedikációs paratextusok előljáró beszéddel szembeni határozott túlsúlya a könyvkiadás kezdeteitől a 17. század közepéig a teljes magyarországi nyomtatványanyagról biztosan elmondható.⁵⁴

Mindezek ellenére az ajánlással rendelkező kiadványok aránya a teljes nyomtatványanyagban jóval alacsonyabb, mint amiről a szakirodalom az európai nyomtatványok kapcsán beszámol. Wolfgang Leiner mintegy kétezer nyomtatványt felölelő kutatás alapján megállapítja, hogy az 1580 és 1715 között Franciaországban megjelent nyomtatványoknak hozzávetőlegesen 69 százaléka tartalmaz ajánlást. Leiner a spanyol irodalommal kapcsolatban még ennél is nagyobb arányt feltételez.⁵⁵ Arnold Rothe a dedikáció spanyol irodalomban való elterjedtségének illusztrálására említi Francisco de Quevedo (1580–1645) költő példáját, akinek 1620 és 1644 között megjelent tizenhét írása közül tizenkettő tartalmaz ajánlást.⁵⁶ A német és angol nyelvű irodalomra vonatkozóan a Leineréhez hasonló átfogó kutatás nem készült, de Gabriele Schramm megállapítása, miszerint az ajánlás a barokk könyv alapvető részét képezi, amelynek nem jelenléte, hanem inkább hiánya tűnhet fel,⁵⁷ gyakorlatilag a teljes európai irodalomra alkalmazható.

Ezen eredményeknek a teljes 16–17. századi magyarországi könyvtermés dedikációit felölelő vizsgálattal történő összehasonlítása félrevezető lehet, hiszen az eddig megjelent kutatások egyike sem törekszik az egy bizonyos időszakra nézve teljes nyomtatványanyag vizsgálatára, legnagyobb részük csupán egy-egy műfaj, illetve szerző paratextusai alapján próbál általános érvényű következtetéseket levonni. Leiner ugyan a francia kiadványok kapcsán rendkívül átfogó vizsgálatot végez, ugyanakkor nem közli a forráskorpuszként szolgáltatott nyomtatványok általános, a dedikáció szempontjából lényeges jellemzőit, mint a terjedelem vagy a műfaj. Egyleveles nyomtatványok, például meghívólevelek vagy iskoladrámái szereposztások nem tartalmaznak ajánlást, ahogy a politikai vagy jogi kiadványok (törvénycikkek, egyházkormányzati iratok, törvényi árszabások stb.) többsége sem. Ennek értelmében pontos összehasonlító vizsgálat nem végezhető.

Egy-egy szerző életművét vizsgálva mégis nyilvánvaló, hogy a magyar gyakorlat is a Schramm által leírtaknak megfelelően alakul.

Szenczi Molnár Albert írásait tekintve például elmondható, hogy a példányban is fennmaradt tizenhárom műve közül csupán kettő nem tartalmaz ajánlást: az 1611-ben Hanauban kiadott latin–magyar szótár,⁵⁸ illetve az 1612-ben Oppenheimben megjelent Biblia-kiadás és zsoltóroskönyv.⁵⁹ A dedikációval ellátott példányok aránya Medgyesi Pál esetében is hasonló: tizenhét ismert kiadványa közül mindössze háromból hiányzik a dedikáció.

A KUTATÁS CÉLJA ÉS AZ ÉRTEKEZÉS SZERKEZETE

Jelen kutatás során tehát a nemzeti nyelvű irodalom dedikációit, annak mecenatúrával kapcsolatos kérdéseit vizsgáltam, és arra kerestem a választ, hogy az évszázados latin nyelvű nemzetközi hagyomány mellett hogyan alakul ki és fejlődik a műfaj magyar nyelvű eszközkészlete, valamint hogy milyen támogatással rendelkezett az egyre erősödő magyar nyelvű irodalom. Munkámban ennek megfelelően a Magyarországon megjelent latin nyelvű nyomtatványanyaggal csupán a dedikáció műfaji sajátosságainak megállapítása kapcsán, érintőlegesen foglalkozom, mind a retorikai, mind pedig a mecenatúrához kapcsolódó kutatásban kizárólag a magyarul megjelent nyomtatványokat vizsgálom.

A forrásanyagban történő tájékozódáshoz a kiindulópontot a *Régi Magyarországi Nyomtatványok Tárában* (II–III. kötet) közölt adatok biztosították. Ennek megfelelően történt a forráskorpusz meghatározása, a forrásanyag kategorizálása, valamint az egyes kiadványok műfaji besorolása is. A vizsgálat forráskorpusza ennek megfelelően tehát a történelmi Magyarországon 1601 és 1655 között kiadott magyar nyelvű, dedikációval ellátott, összesen 279 nyomtatvány. Az értekezés a dedikáció elemzésére koncentrálni ugyan, ugyanakkor az ajánlólevélnek és az előjáró beszédnek a kutatás során nyilvánvalóvá vált műfaji keveredése miatt a dedikációs szerepű előjáró beszédek, azaz ajánló előbeszédek is bekerültek a vizsgálatba. Az így megállapított 338 kiadványt felölelő korpuszból végül – a példányban fenn nem maradt vagy megrongálódott, illetve nyilvános gyűjteményekben nem elérhető anyagot leszámítva – összesen 269 kiadványt dolgoztam fel.

Értekezésemet egy a paratextussal kapcsolatos irodalomelméleti bevezető indítja (2. *Szöveg és paraszöveg*). A dedikáció, azaz tágabb értelemben véve a pretextusok kutatásának nemzetközi irodalomelméleti kontextusa, a vizsgálat háttéréül szolgáló paratextus-elmélet nemzetközi diskurzusa már régóra aktuális, és több nemzet tudományos irodalmában átfogó elméleti és filológiai kutatásoknak adott alapot, ezek ugyanakkor a magyar nyelvű szakirodalomban többnyire reflektálatlanul maradtak. Ez a hiány magyarázza a paratextus-elméleteknek a bemutató elemzését, melynek alapvető célja: egyrészt jelen vizsgálat irodalomelméleti kontextusának kijelölése, másrészt a kutatás módszertani és terminológiai megoldásainak a nemzetközi irodalomelméleti szintéren már lezajlott elméleti diskurzus segítségével történő legalizálása.

Az értekezés a továbbiakban a dedikációk történetével, lehetséges formáival, valamint a barokk paratextusok áttekintésével és a dedikáció műfaji kontextualizálásával foglalkozik (3. *Barokk kiadványok paratextusai*). A magyar nyelvű szakirodalomra jellemző hiányosságok, illetve a többféle, gyakran hibás terminológia miatt kifejezetten fontosnak tűnt a barokk kiadványok legfontosabb paratextusainak pontos definiálása, valamint a dedikáció és az előljáró beszéd formai és műfaji sajátosságok alapján történő elkülönítése. Az értekezés ezen fejezetében szintén a nemzetközi kutatások eredményeire támaszkodtam, a nyugati paratextuális műfajkutatások eredményei ugyanis kis kiegészítéssel teljes mértékben adaptálhatók a magyar nyelvű forrásanyagra, s így az ennek segítségével meghatározott terminológia egyrészt a nemzetközi szakirodalom által meghatározott rendszerbe illeszkedik, másrészt a magyar gyakorlat sajátosságait is figyelembe veszi.

Ezt követően az értekezés második tematikus egységében (4. *A dedikációk retorikai sajátosságai*) a forráskorpusz retorikai szempontú vizsgálata található, amelynek bevezetése a dedikációk leggyakoribb formájára, a levélre vonatkozó kortárs német, illetve magyar nyelvű retorikai irodalom tárgyalása. A nemzetközi latin és főleg német nyelvű levélretorikai irodalom részletes bemutatását két alapvető indok magyarázza. A német nyelvű *Briefsteller-Kunst*, azaz a levélírás művészetének gyakorlati irodalma már a 17. században egyike volt a legnép-

szerűbb irodalmi műfajoknak Németországban. Széles körben elterjedt használata főként az éppen ebben a korban megerősödő, latin műveltséggel nem rendelkező, anyanyelven író és olvasó polgári réteg körében volt jellemző. A műfaj Magyarországon csupán a 18–19. század fordulóján jelenik meg, ugyanakkor ennek fejlődése a német nemzeti nyelvű levéltorikákhoz hasonlóan alakul. A 17. századi *Briefstellerkunst* részletes áttekintését egyrészt a fejlődésnek ez a hasonlósága indokolja, másrészt az a tény, hogy a német levélírási kézikönyvek a dedikációírás kérdéseit is tárgyalják, a latin és nemzeti nyelvű dedikációs gyakorlat alapján olyan nyelvtől és kultúrától független, általános érvényű szabályrendszert állítva fel, amely így tehát nem csupán a német, hanem a korai újkori kortárs magyar gyakorlatot is kiválóan leírja.

A retorikatörténeti szempontból fontos kontextus bemutatását a forrásanyag részletes retorikai elemzése követi. Ennek során a magyar nyelvű ajánlólevelek alapján egyrészt megállapítottam a dedikációk felépítésének általános jellemzőit, másrészt összegyűjtöttem és kategorizáltam az ezekben alkalmazott toposzokat. Idekapcsolódik a *Mellékletben* közölt forrasszöveg-gyűjtemény, amely a kutatás során meghatározott kategóriákba sorolva a teljességre törekedve közli a forráskorpuszban található, a műre, a szerzőre, illetve a mecénásra vonatkozó toposzokat, amely így rendkívül fontos forrása az értekezésnek.⁶⁰

Jelen munka utolsó nagy tematikus egysége (5. *A magyar nyelvű irodalom támogatási rendszere, 1601–1655*) a magyar nyelven megjelent kiadványok támogatási rendszerét vizsgálja. A fejezetben a dedikációkat forrásul használva azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy milyen kapcsolat írható le a magyar nyomtatványok szerzői és azok patrónusai között, másrészt hogy – a kérdést leegyszerűsítve – kik, mit és miért támogattak? Ennek kapcsán, a kutatásnak mintegy kiindulási alapot szolgáltatva összefoglaltam a vizsgált dedikációknak a patrónusra vonatkozó adatait, majd a támogatott művek műfaji sajátosságainak leírását követően vázoltam a 17. századi magyar nyelvű irodalom patrónusi köreit. Ehhez szorosan kapcsolódik az irodalom támogatási rendszerének leírása, illetve a patrónus kiválasztása okainak, valamint az irodalomtámogatás indítékainak elemzése. A fe-

jezetet a patrónusi rendszerbe nem illeszthető ajánlásokat tárgyaló egység zárja.

Munkám során mindvégig arra törekedtem, hogy a forráskorpusz elemzésében az átfogó, diakronikus szempont, tehát a műfajelméleti és -történeti jellemzők megállapításához szükséges általános érvényű jelenségek bemutatása mellett, egyes szerzők, művek, patrónusok vagy műfajcsoportok kapcsán a forrásanyag szinkronikus nézőpontból történő elemzése is helyet kapjon.

A forrásszövegek átírási elvei

Az értekezésben idézett magyar nyelvű forrásokat a mai helyesírást követve, szöveghű átírásban közlöm. Az átírási elvet a könnyebb olvashatóság és a kereshetőség kritériumai indokolták. A mai helyesírás szerint alakul tehát a szavak egybe- és különírása, a rövid és hosszú magán- és mássalhangzók használata, valamint a tulajdonnevek írása. A rövidítéseket külön jelzés nélkül feloldottam, a központosítást és a szövegtagolást a szöveg értelméhez igazítottam. Megtartottam ugyanakkor a nyelvjárási jellegzetességeket, az idegen szavak és a dátumok írásmódját, valamint a metaforikus értelmű köznevek nagy kezdőbetűvel történő írását.

A német nyelvű források esetében ezzel szemben, a német filológia szabályait követve, minden esetben betűhű átírást alkalmaztam.

2. Szöveg és paraszöveg

PARATEXTUS-ELMÉLET

Az intertextualitás fogalmát – amelyhez később a Genette által definiált paratextus is kapcsolódik – Mihail Mihajlovics Bahtyin dialógus-elméletéből kiindulva Julia Kristeva vezette be az irodalomelméleti diskurzusba. A *Tel Quel* folyóirat szellemi köre által 1968-ban kiadott *Théorie d'Ensemble* című tanulmánygyűjtemény⁶¹ már előkészíti a fogalom megjelenését, amelynek alapvetéseit Kristeva egy évvel később *Sémeiotiké: Recherches pour une sémanalyse* című könyvében írja le.⁶²

Bahtyin megállapítása szerint minden irodalmi szöveg idézetekből összeállított mikrokozmoszként, mozaikként értelmezhető, és különböző szövegek bekebelezésével és transzformációjával jön létre.⁶³ Ehhez kapcsolódik Kristeva, aki szerint valamennyi textus egy már létező szövegekből álló halmazba illeszkedik, így valamennyi szöveg szükségszerűen kapcsolatban áll minden más szöveggel. Ennek értelmében az intertextualitás a szövegek alapvető tulajdonságának tekinthető, tehát a bahtyini elmélettel szemben nem csupán egyes szövegegyeségekre vagy szövegcsoportokra vonatkozik, hanem a textualitással együtt lényegileg adott.⁶⁴ Ez a globális intertextualitás-fogalom a szubjektum és a szöveg fogalmának teljes decentralizációját hozta magával. Kristevánál a szöveg fogalma egy általános kulturális szemiotika jegyében radikálisan generalizált, gyakorlatilag minden kulturális rendszer és szerkezet szöveggént értelmezendő:

„*Intertextualitás*nak fogjuk nevezni azt a textuális interakciót, amely egyetlen szövegen belül alakul ki. A megismerő alany számára az intertextualitás az a fogalom, amely jelzi azt a módot, ahogyan a szöveg a történelmet olvassa, és ahogyan beilleszkedik a történelembe. Egy adott szövegben az

intertextualitás megvalósulásának konkrét módja adja a textuális struktúra legfőbb („társadalmi”, „esztétikai”) jellemvonásait.”⁶⁵

A *texte général* képzetét, amelynek – szövegszerúségéből adódóan – része a történelem és a kultúra is, és amelyben az egyes, szubjektumot nélkülöző szövegek *regressus ad infinitum* valamennyi más szöveggel kapcsolatban állnak, a szubjektum decentralizálásán és a szövegfogalom generalizálásán túl a nyelv referenciális funkciójának Derrida által hangsúlyozott háttérbe szorítása (és ezzel párhuzamosan a poétikai funkciójának, figurativitásának kiemelése) implikálta.⁶⁶ Ezt a textuális hálót már Barthes is leírja:

„...az ideális szövegben számos és sokrétű hálózat akad, amelyek úgy alkotnak játékkeret egymással, hogy egyik sem képes elfedni a másikat. Ez a szöveg nem a jelentettek struktúrája, hanem a jelentők galaxisa; nincs kezdete, reverzibilis, több bejárattal rendelkezik, melyek közül egyik sem nyilvánítható nyugodt szívvel főbejáratnak.”⁶⁷

A szöveg határai egybemosódnak más létező szövegekkel, gyakorlatilag az összes leírt vagy elmondott szöveggel. A szöveg tulajdonképpen önállóan diszpozicionálja magát az univerzális diskurzusban, ezáltal jelentősebb autonómiát nyer, amelynek következtében a szerzőnek mint a szöveg létrehozójának fogalma is megkérdőjeleződik.⁶⁸ Ebben a tekintetben Kristeva ismét Barthes-hoz kapcsolódik, aki az intertextualitás-elmélet megjelenésével gyakorlatilag egy időben hirdette ki a szerző halálát.⁶⁹

Ehhez az irodalomelméleti diskurzushoz kapcsolódik Genette *Palimpseste* című munkája is. Genette a transztextualitás fogalmi kategóriában összefoglalva („a szöveg textuális transzcendenciája [...] mindaz, ami a szöveget nyílt vagy rejtett kapcsolatba hozza más szövegekkel”⁷⁰) kísérli meg a szövegek egymáshoz való kapcsolódási módjait definiálni. Ennek során öt kategóriát különít el, ezek: (1) az intertextualitás mint „két vagy több szöveg *koprezenziális* viszonya ... azaz egy szöveg effektív jelenléte egy másik szövegben”,⁷¹ mint például az idézet, a plagiát vagy az utalás; (2) a paratextualitás; (3) a metatextualitás, amely a kommentárok, kritikai szövegek kapcsolódási módja;

(4) a hipertextualitás, amelyben egy szöveg egy másikat fóliaként használ, azaz az új szöveg a kiindulási szöveg egészére vonatkozik, ilyen többek között az imitáció, az adaptáció, a folytatás, a paródia stb.; végül (5) az architextualitás mint szövegek műfaji, műnemi kapcsolódásai.⁷²

A paratextust Genette úgy definiálja, mint: „járulékos mű, amely által a szöveg könyvvé áll össze és így kerül az olvasók és általánosságban a nyilvánosság elé.”⁷³ A „szöveg-küszöbként” (*seuils*), illetve Philippe Lejeune-től kölcsönözve a fogalmat szövegtoldalékként megnevezett paratextusok Genette szerint a szöveg és nem-szöveg közötti határon találhatók:

„Diese Anhängsel, die ja immer eine auktorialen oder vom Autor mehr oder weniger legitimierten Kommentar erhalten, bilden zwischen Text und nicht-Text nicht bloß eine Zone der Übergangs, sondern der Transaktion: den geeigneten Schauplatz für eine Pragmatik und eine Strategie, ein Einwirken auf die Öffentlichkeit um [...] einer bessere Rezeption des Textes und einer relevanter Lektüre.”⁷⁴

A paratextusok Genette szerint az irodalmi kommunikáció területén, a szöveg pragmatikai funkciójában, azaz az olvasóra gyakorolt hatásban, a szerző–szöveg–recipiens kapcsolat szempontjából töltenek be fontos szerepet, azok ugyanis szerzői intenciókat fűznek a szövegekhez.⁷⁵

Genette a paratextusok tipologizálását az adott paratextusnak a nyomtatott szöveghez (könyvhöz) viszonyított elhelyezkedése, verbális vagy nonverbális létezési módja, a kommunikációs folyamatban betöltött szerepe, azaz annak címzettje és feladója, valamint az üzenet funkciója mentén végzi.⁷⁶ A nyomtatványhoz viszonyított elhelyezkedéstől függően megkülönböztet peritextust, amely a fizikailag a nyomtatott könyvön belül elhelyezkedő paratextusokat foglalja magában (mint cím, előszó vagy dedikáció) és epitextust, amely azon elemeket jelöli, amelyek ugyan az adott nyomtatványban nem szerepelnek, de azzal kontextuális kapcsolatban állnak (idesorolja többek között a szerző különböző megnyilatkozásait, mint interjú, napló vagy levelezés). A peri- és epitextus közötti kapcsolatot Genette az alábbi egyszerű képlet segítségével írja le: „Paratexte = Peritexte + Epitexte”.⁷⁷

A következő kategóriát a paratextus időbeli elhelyezkedése alapján állítja fel. Ennek megfelelően *anthumus* (ante homous) és *posthumus* szövegekről beszél, attól függően, hogy azok a szerző életében vagy a halála után jelentek meg. Az *anthumus* szövegeket további alkategóriákra osztja az alapján, hogy azok a kapcsolódó (fő)szöveggel együtt (eredeti paratextusok – *originaler Paratext*), időben az előtt (megelőző paratextusok – *früher Paratext*), vagy azt követően (utólagos paratextusok – *nachträglicher Paratext*) jelentek meg.⁷⁸

További tipologizációs szempontot jelent a paratextusok pragmatikai státusza, amely Genette szerint a kommunikációs helyzet meghatározásával állapítható meg, a paratextuális kommunikáció kezdeményezőjének (feladójának) és címzettjének, a paratextus felelősének vagy szerzőjének, valamint a paratextuális információ illokutív hatásának leírásával. A paratextuális aktus feladója leggyakrabban a szerző vagy a kiadó, címzettje pedig az olvasóközönség. Ez alól természetesen lehetnek kivételek, például a cím mint paratextuális üzenet, amelynek címzettje az irodalmi közeg, a nyilvánosság. A paratextus felelősének meghatározása céljából Genette különbséget tesz hivatalos és félhivatalos paratextusok között. Hivatalosnak nevezi a paratextusok minden olyan elemét, amely a szerző vagy a kiadó által meghatározott és *anthumus* jellegű. Félhivatalos ezzel szemben például az interjú vagy a különböző beszélgetések. Az illokutív hatás a paratextus funkcionális tulajdonsága, tehát arra a paratextuális aktus mögött álló szerzői (vagy kiadói) szándéokra vonatkozik, amely a szöveg interpretációját befolyásolja, mint például a szöveg műfajának meghatározása és feltüntetése.⁷⁹

Fontos kategorizációs szempont továbbá Genette szerint a paratextusok materiális, azaz írásos vagy szóbeli, tehát verbális, vagy nonverbális formája.⁸⁰ Nonverbális kontextusként értelmezi Genette többek között az egyes szövegekhez tartozó illusztrációkat vagy akár a nyomtatott szöveg tipológiáját is, amelyek a szöveg recepciójának irányításában szintén fontos szerepet játszanak.⁸¹

A paratextusok „heteronóm segéddiskurzusként”, azaz a tulajdonképpeni szöveggel olyan egyoldalúan függő viszonyban álló elemként való értelmezése, amely a szövegnek különböző funkcióit betölteni hivatott,⁸² a paratextusok további kvalitatív differenciálásának szükségességét eredményezi, ugyanis a szövegkontextus elemei ennek

a definíciónak a kereteiben nyilvánvalóan nem meghatározhatók. Ennek értelmében különíti el Genette a paratextust a paratextuális értékű jelenségektől.⁸³ A megkülönböztetést a könyv és a kontextus szintjén is elvégzi, amelynek alapján összesen négy kategória állítható fel: (1) a könyv tipográfiája, mérete, materiális tulajdonságai és kialakítása *paratextuális értékűek*, mivel a szövegnek speciális esztétikai megjelenést kölcsönöznek, amely a szöveg befogadását befolyásolja. (2) Az adott szöveget kísérő peritextusok és (3) a szöveghez tartozó, de a szöveget tartalmazó könyvön kívül létező epitextusok *valódi paratextusok*, mivel azok a szöveg üzenetét modifikálják. (4) A szöveg általános kontextusa *paratextuális értékű*, mivel a szöveg annak megjelenésével automatikusan bekerül egy általános diskurzusba, amely a recepciót jelentősen befolyásolja.⁸⁴

A kategorizáció Brand nyomán a következő ábrával illusztrálható:⁸⁵

A szöveget hordozó matéria (könyv)		Kontextus	
Paratextuális értékű jelenség	Paratextus	Paratextus	Paratextuális értékű jelenség
Tipográfia, szerkesztés stb.	Peritextusok (cím, előszó, dedikáció stb.)	Epitextusok (jegyzetek, levelek stb.)	Tények ⁸⁶ (adatok a szerzővel, helyszínnel, műfajjal stb. kapcsolatban)
A szöveg üzenete			

Genette a paratextus szövegfogalmát a posztstrukturalista felfogáshoz hasonlóan kiterjeszti, és gyakorlatilag valamennyi kontextuális viszonyt, amely a recepció aktusát befolyásolja – többek között az olvasó előzetes ismereteit például a mű szerzőjére, annak nemére, vallási hovatartozására stb. vonatkozóan –, paratextusként ír le.

A tág (para)szövegfogalom kapcsán többen kritizálják Genette elméletét, azzal érvelve, hogy a szövegelméleti szintű általános érvényesség jegyében nem eléggé határolja el egymástól a paratextus és az intertextus fogalmát. Genette kritikussai a paratextus-fogalom irodalomtudományban való felhasználhatósága érdekében a definíció pragmatikai behatárolásának szükségességét hangsúlyozzák.⁸⁷

Joachim Brand a paratextus fogalmát ennek megfelelően kizárólag a Genette által peritextusként definiált szövegegységekre koncentrálja:

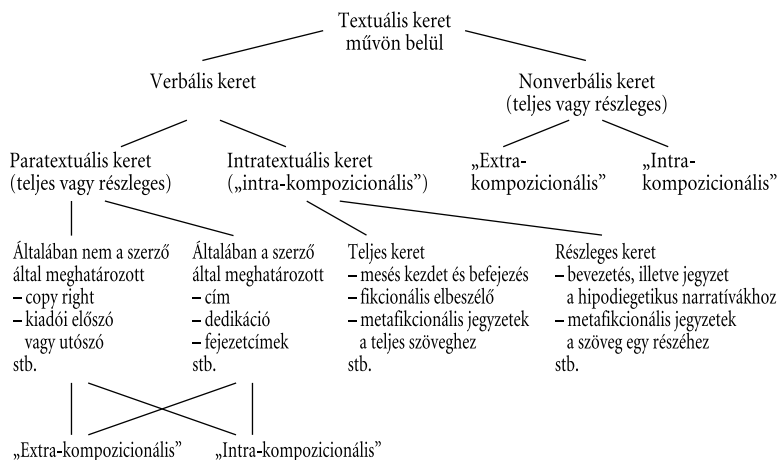
„Unsere Frage, ob der Paratext ein manifest intentionaler Text sein muß, oder ob auch ein zufällig mit dem Bezugsobjekt in relation stehendes oder in Relation gebrachtes Faktum als Paratext fungieren kann, beantworten wir im Gegensatz zu Genette in Bezug auf die mit einem Bezugsobjekt zwangsläufig in Relation stehenden Fakten des Kontextes mit Nein.”⁸⁸

A kontextus paratextus-elemeit (a táblázatban tények címszóval jelölt) Brand nem tekinti paratextusoknak, azokat az intertextualitás körébe sorolja. Kiemeli, hogy valamennyi szöveg része az univerzális diskurzusnak, amelyben és amelyből dekompozíció és kompozíció, dezintegráció és integráció, disszimiláció és asszimiláció által egy önállóan (is) működő egységet alkot. Emellett valamennyi szöveg a szerzői szándéktól függetlenül is része különböző tematika-, stílus- vagy műfaj történeti kontextusoknak, illetve annak a tényszerű kontextusnak, amelyet a szerzői életmű határoz meg.⁸⁹ Tehát ezek az elemek a mű recepció aktusát irányítják ugyan, mivel a különféle kontextusok és az olvasó kulturális ismeretei valóban befolyásolják a szöveg befogadását, csupán ezáltal azonban mégsem tekinthetők paratextusnak, hiszen a szerző által nem irányíthatók és befogadónként változhatnak. Genette-tel szemben Brand hangsúlyozza, hogy a paratextus fogalma kizárólag olyan jelenségre vonatkoztatható, amely konstitutív módon a mű részét képezi, tehát csakis a főszöveggel együtt értelmezhető.⁹⁰

Christoph Jürgensen a paratextus fogalmának Brandhoz hasonló értelmezését javasolja, és a terminológiai zavar elkerülése érdekében a művön kívül található recepció faktorok esetében a paratextus helyett az irodalmi keret (*literarische Rahmung*) fogalmi kategória használatát javasolja.⁹¹

Erving Goffman szociálpszichológiában ismert keretelméletének⁹² irodalmi szövegekre történő applikációja Werner Wolf nevéhez köthető. Werner Wolf *Framing Fiction* című alapvető tanulmányában a fikcionális próza keretelemeit vizsgálva a következő típusokat különbözteti meg: „reader based framing”, mint olvasói szokások, elvárásai horizont stb., illetve „(con-)text-based framing”, azaz a (kon)textuális

vonatkozás. Ez utóbbi kerettípust Wolf további kategóriákra osztja: „contextual framing (outside the work)”, azaz a művön kívüli kontextuális és „textual framing (inside the work)”, azaz a művön belüli textuális keret, ahol a „contextual framing” Genette epitextus fogalmával azonosnak tekinthető.⁹³ A „művön belüli textuális keret” további felosztását Wolf a következőképpen ábrázolja:⁹⁴

Wolf nonverbális keretként értelmezi az olvasói recepciót befolyásoló materiális vagy szimbolikus textuális funkciókat – kivéve az illusztrációkat, illetve a könyv formai jellemzőit –, például egy felolvasás környezetétől szolgáló helyiséget. A verbális kereteken belül megkülönböztet paratextuális és intratextuális kereteket. Paratextuális keretként írja le azokat a textuális elemeket, amelyeket Genette peritextusként definiál, ezt a szerzőség szempontjából további két csoportra osztja. John H. Paerson nyomán⁹⁵ különbséget tesz ’extra-kompozicionális’ és ’intra-kompozicionális’ keretek között, annak függvényében, hogy az adott keret a mű kompozíciójával vagy annak egy részével kapcsolatban rendelkezik-e tematikus relevanciával. A verbális keret másik formája Wolf kategorizációjában az intratextuális keret, amelynek recepciót irányító funkciója a paratextushoz hasonló, azonban a főszöveggel szorosabb egységet képez és erősebb autoritással rendelkezik.⁹⁶ Ilyen például a népmesék kezdő- és záróformulája (’egyszer volt, hol

nem volt ... boldogan éltek, amíg meg nem haltak'), vagy az invokáció mint eposzi kellék.⁹⁷

A magyar nyelvű szakirodalomról általánosságban elmondható, hogy a paratextust Brand és Jürgensen felfogásához hasonlóan a Genette által peritextusként definiált szövegegységekre vonatkoztatja, azaz sem a kontextust, sem a genette-i fogalomrendszer paratextuális értékű jelenségeit nem értelmezi paratextusként.⁹⁸ Ezt a felfogást követi jelen dolgozat is, amikor a paratextus fogalmát a genette-i peritextus szinonimájaként értelmezi.

Paratextus és kommunikáció

Werner Wolf a paratextus fogalmának jobb használhatósága érdekében a megjelenési formán alapuló kategorizációt javasolja:

„The problem of Genette’s notoriously hazy definition of ‘paratext’ can be alleviated [...] by insisting on a separation of paratexts from the main text of the levels of layout and / or typography as major criteria.”⁹⁹

Till Dembeck ugyanígy támogatja a paratextus layout és tipográfia – Remigius Buniát idézve „a paratextualitás diszpozicionális meghatározottsága”¹⁰⁰ – alapján történő meghatározását.¹⁰¹

A szövegrendeződés formális kérdéseivel számos tanulmány foglalkozik, többek között Ivan Illich *A szöveg szőlőskertjében* című munkája.¹⁰² Illich, az olvasás művészetéről szóló első értekezés, Hugo de Sancto Victore (1078–1141) *Didascaliconja* kapcsán különbséget tesz monasztikus és skolasztikus olvasás és ennek megfelelően a szöveg egy- és kétdimenziós megértése között. Ehhez kapcsolódóan *institucionális* és *diskurzív* keretfeltételekről beszél, amelyek az egy-, illetve kétdimenzionális olvasást egyaránt befolyásolják. Dembeck kiemeli, hogy a kétdimenzionalitás fogalma a szövegekhez kapcsolódó kommunikációs elemek értelmezéséhez új távlatokat biztosít. Hugo kapcsán a 12. századi könyvet Illich úgy jellemzi, mint egy folyosót, amelyhez a bejáratot az incipit jelenti. Ez a szöveg a beszéddel szemben egy lineáris láncolatként írható le. A monasztikus, egydimenzionális szöveghez kötött olvasás meditatív jellegű, célja az olvasott

szöveggel történő asszimiláció. Illich ezzel szemben a skolasztikus olvasás befogadját a logikusan gondolkodó szintjére emeli.¹⁰³

A paratextus mint önálló műfaji kategória ennek értelmében a szöveg-fogalom többdimenzionális felfogását feltételezi, hiszen ha egy szöveg lineáris folyosóként írható le, akkor a paratextuális struktúrák a szöveggel egybeemosódnak. Dembeck kiemeli, hogy a 12. században kidolgozott szövegstruktúra, amelyben már a szöveg képe is láttatja az argumentációs rendszert, illetve a könyvnyomtatás által adott lehetőség a sokszoros identikus utánnomásra, megerősítik a szövegkeretek önállóságát.¹⁰⁴

A kétdimenzionalitás Illich által meghatározott fogalma, amely a szövegek modern írásképeire vonatkozik, Dembeck értelmezésében a szövegre nézve nem a linearitás teljes megszűnését jelenti, hanem *egy* szövegben *több* lineáris összefüggés meglétét feltételezi. Dembeck paratextualitásként definiálja azt a tipográfiailag konstitutív módon meghatározható (szöveg)jelenséget, amely a lineáris szövegegységek nem-lineáris hálózattá rendeződését eredményezi:

„Die formale Definition des Paratextes läuft mithin darauf hinaus, die *Bedingung des Möglichkeit von Paratexten in der Unterbrechung textueller Linearität zu sehen*, und zwar in einer Unterbrechung, die gleichwohl keinen neuen Text erzeugt, sondern in der Einheit des Textes aufgehoben ist. Wenn man die formale Auszeichnung eines Textelement mit Wolf als konstitutiv für dessen Bestimmbarkeit als Paratext ansieht, so liegt dieser Auszeichnung ein Schema zugrunde, das es ermöglicht, separierte lineare Texteinheiten in einen nicht-linearen Zusammenhang zu bringen. Dieses Schema möchte ich [...] *Paratextualität* nennen.”¹⁰⁵

A szöveg egységes szerkezete tehát nem a paratextuális struktúra miatt jön létre, hanem annak ellenére, hogy az a szöveg lineáris felépítését megbontja.

Dembeck szerint a paratextualitás a szöveg kommunikációs kapcsolatait új módon kondicionálja. Niklas Luhmann idézve valamenyny szöveg ’kompakt kommunikációnak’ tekinthető, és ezzel szorosan beletartozik a kommunikációs folyamatba.¹⁰⁶ Ebből az állításból kiindulva a paratextusoknak központi funkciójuk van, hiszen ezek a szövegeknek a kommunikációs folyamatba való beilleszkedését irányítják.¹⁰⁷

SZÖVEGKERET, SZÖVEGHATÁR

A szövegkeretek definiálásával – azaz a szöveg és kontextus, a szöveg és a szöveghez már nem tartozó szövegelemek elkülönítésével – kapcsolatos irodalomtudományi kutatások Erving Goffman már említett, a szociálpszichológiában alapvető keretelméletében¹⁰⁸ és Gregory Bateson pszicholingvisztikai irányultságú kommunikációelméletében kifejtett tézisen alapulnak,¹⁰⁹ miszerint az emberi felismerés, megértés és kommunikáció úgynevezett kognitív keretek által vezérelt. A kognitív keretek, azaz bizonyos szempontok szerint csoportokba rendeződő, kulturálisan megalapozott metakoncepciók különböző helyzetekben különböző összetételben előhívásra kerülnek, és a helyzettel kapcsolatos elvárásokat keltetik. Az irodalmi kommunikáció során ezen keretek alkotói részről a közlési folyamatot, befogadói részről pedig az interpretációt segítik.¹¹⁰

Goffman a következőképpen határozza meg a keret fogalmát:

„Ich gehe davon aus, dass wir gemäß gewissen Organisationsprinzipien für Ereignisse – zumindest für soziale – und für unsere persönliche Anteilnahme an ihnen, Definitionen einer Situation aufstellen; diese Elemente [...] nenne ich Rahmen.“¹¹¹

Goffman elmélete szerint valamennyi interakció egy komplex hivatkozási rendszert feltételez, amely a megértési horizontot biztosítja az interakciós szituáció egyes elemeihez.

Goffman primer keretként definiálja azokat a kereteket, amelyek az adott szituációt valódinak és közvetlennek jelölik. Ettől különböznek azok a helyzetek, amelyek egy bizonyos transzformáció miatt nem valódiak vagy közvetlenek, ilyen lehet például a játékhelyzet. Ebben az esetben beszél Goffman modulációról (*Modulation*), valamint a megtévesztés helyzetéről (*Täuschung*). A moduláció és a megtévesztés a keret-transzformációk alapvető működései:

„Es scheint so, dass ein Stück Handlung zweierlei in die Welt setzen kann, dass es als Muster dienen kann, von dem zwei Arten von Ableitungen hergestellt werden: eine Modulation oder eine Täuschung.“¹¹²

Moduláció abban az esetben fordul elő, ha a szituációban részt vevők kölcsönös egyetértése mellett a primer keretű cselekvési szekvenciák más cselekvési szekvenciákba helyeződnek át. A megtévesztés ezzel szemben nem feltétlenül nyilvánvaló az összes résztvevő számára, így az interakciónak előre nem tervezhető hatása lehet a résztvevőkre.¹¹³

Werner Wolf az absztrakt kognitív keretek (*kognitive Rahmen*) és irodalmi kommunikációban használt konkrét kódolási rendszerek elkülönítése végett ez utóbbira a keretezés (*Rahmungen*) fogalmának használatát javasolja. A keretezés fogalmát Wolf valamennyi mediális kommunikáció kapcsán relevánsnak ítéli, s ennek megfelelően beszél irodalmi, mediális és kommunikációs keretezésről.¹¹⁴

Ezeket az irodalmi kommunikációban is előforduló manifeszt kódolásokat Bateson metakommunikatív keretüzeneteknek nevezi.¹¹⁵ Ilyen konkrét manifesztációk egyrészt a mű körül jelentkező keretszignálokban (például az egy szereplő metafikcionális cselekvéseinek keresztül kifejezésre juttatott műfajiság vagy eredetiség) fordulhatnak elő, másrészt ezen manifesztációk jelentkeznek a keretezéséknél is. Az irodalmi keretezések legfőbb funkcióit Wolf az interpretációs segítségben, a recepció irányításában és a mű kulturális kontextusban való elhelyezésében, illetve elhatárolásában látja. További fontos részfunkciók: a szerzői intenciók közlése, a fikcionalitás jelzése, a mű bizonyos műfaji kontextusba történő bevezetése, illetve más releváns kontextusra történő hivatkozás.¹¹⁶

Paratextus, parergon

Uwe Wirth hangsúlyozza Genette paratextus-elméletének és Derrida parergon-felfogásának párhuzamait. Kiemeli, hogy a posztstrukturalista textológia kizárja a szöveget más nem-szövegelemtől elválasztó éles szöveghatárt, azt ugyanis dinamikus rendszerként, produktivitásként (Kristeva),¹¹⁷ illetve szövetként (Barthes)¹¹⁸ értelmezi.¹¹⁹ Ez a gondolat jelenik meg Foucault-nál és Derridánál egyaránt. Derrida *kiterjesztett szövegről* alkotott felfogásában a szöveg többé nem tekinthető lezárt korpusznek, sokkal inkább egy „differenciált hálónak”, amelyben utalások sokasága található.¹²⁰

Wirth értelmezése szerint itt kapcsolható Derrida *parergon-felfogása* Genette paratextus-elméletéhez. Genette a paratextust a szöveg azon diskurzív zónájaként értelmezi, amely a szöveg recepciójához nyújt orientációt, és sem befelé, a szöveg felé, sem pedig kifelé, azaz a diskurzus irányában nem rendelkezik szilárd határral:

„Dabei handelt es sich weniger um eine Schranke oder eine undurchlässige Grenze als um eine *Schwelle*, die jedem die Möglichkeit zum Eintreten oder Umkehren bietet; um eine 'unbestimmte Zone' zwischen innen und außen, die selbst wieder keine feste Grenze nach innen (zum Text) und nach außen (dem Diskurs der Welt über den Text) aufweist.“¹²¹

Derrida ezzel szemben hangsúlyozza, hogy a szöveghez való hozzáférés érdekében minden szövegnek rendelkeznie kell egy szövegperemmel. Ennek értelmében minden szöveggel kapcsolatban felmerül a 'question du liminaire', azaz a szöveg határára, keretére vonatkozó kérdés.¹²²

Míg Genette ezt a szöveghatárt pontosan nem meghatározható paratextuális mezőként értelmezi, Derrida a határ *paradox logikájáról* beszél. A keret szükségszerűen valamennyi szöveg sajátja, azonban nem egy statikus szövegperemet ('marges') vagy lotmani értelemben vett demarkációs vonalat jelez, amely a szöveg elejének és végének (adott esetben címmel és aláírással jelezve) meghatározásával a kereten belül található textuális egységet az azokon túl található referenciálistól határozottan elkülöníti, hanem dinamikus keretet, azaz permanens keretmozgást feltételez.¹²³ Derrida ezt a keretmozgást (*Rahmungsbewegung*) Kantra utalva *parergonnak* nevezi.¹²⁴

Ebből a párhuzamból kiindulva Wirth a performatív keretek kérdését a parergonalitással kapcsolja össze. A parergonalitás nemcsak a keretezett objektum térbeli egységét és konceptualizálhatóságát biztosítja, sokkal inkább a keretbe foglalás dinamikus folyamatát jelenti, amikor a parergon dinamikus hatóerőként a keretet belülről alakítja.¹²⁵ Derrida szerint a parergont két egymással ellentmondó hatóerő határozza meg. Egyrészt egy kívülről befelé ható parergonális erő, másrészt a parergon egy forma, amely hagyományosan meghatározott rendeltetése értelmében nem kiemelkedik, hanem „eltűnik, elsüllyed,

elhalványul, éppen legnagyobb energiái kibontakoztatásának pillanatában oszlik szét”.¹²⁶ Wirth ez utóbbi tulajdonságot Niklas Luhmannra utalva *parergonális latenciaként* definiálja,¹²⁷ amely a képet nem látható manifesztumként foglalja keretbe, hanem egy olyan láthatatlan elemként, amely a kép központi perspektívájához hasonlóan azt belülről keretezi, ezáltal azonban kompozíció határfunkcióját nem veszíti el.¹²⁸ Ugyanakkor Luhmann nyomán Wirth a központi perspektívát is egy dinamikus parergonális keretformaként értelmezi, amely túlmutat a „konkrét képkereten” azáltal, hogy az egyébként „rejtve maradót is a képbe vonja”.¹²⁹ A központi perspektíva a tekintet irányításával befolyásolja a befogadást, és kettős keretezést (*doppelte Rahmung*) hoz létre. Wirth szerint a kettős keretezés, Goffmant idézve, egy „nyilvánvaló megtévesztésekből álló modellt” feltételez.¹³⁰ A keret funkciója így Luhmann gondolatmenetét követve tehát éppen abban áll, hogy a befogadó számára elkülöníti a kereten belüli világot a valós világtól.¹³¹

3. Barokk kiadványok paratextusai

A főszöveget bevezető, illetve lezáró keretszövegek – mint a díszcímlap, címlapelőzék, címlevél, mottó, dedikáció, ajánlólevél, előljáró beszéd, üdvözlő versek, kísérő költemények, valamint a mutató táblák, nyomtatási hibák jegyzéke (*errata*), kiegészítések stb. – a barokk kiadványok állandó elemei. A paratextusok sorrendje néhány kivételtől eltekintve állandó. Az esetlegesen előforduló díszcímlap vagy címlapelőzék minden esetben a címlevél előtt áll, ezt követi a díszcímlapon szereplő metszet leírása, majd a dedikáció és az előljáró beszéd. Fordítások esetében gyakran előfordul, hogy az új, önálló ajánlást az eredeti ajánlás szövegének fordítása, esetleg a fordítás kiegészített változata követi. Amennyiben a dedikációhoz illusztráció vagy a patrónus címerének ábrázolása is tartozik, az közvetlenül a dedikáció előtt szerepel, többnyire a címlevél verzóján. A főszöveget megelőző paratextusokhoz tartoznak továbbá az üdvözlő versek is, amelyek sokszor a különböző prelimináriák közé ékelődnek.¹³²

Olykor további kiegészítések is kerülhetnek a főszöveg elé, ahogy például Madarász Márton *Balthasar Meisner szent elmélkedéseinek a vasárnapi evangéliumokba magyar nyelvre való megajándékozása* című munkájában, ahol a bevezető részek (a szerző ajánlólevele, „a jeles és kegyes olvasóhoz való levél”, egy Madarászhoz szóló latin nyelvű epigramma és Meisner eredeti ajánlásának magyar fordítása) végén kimaradt üres helyre két bekezdésnyi pótlást illeszt a szerző a *Szentháromság ünnepe utáni IV. vasárnap* című prédikációjához.¹³³ Ezt a jelenséget a bevezető részek utólagos nyomtatásának általános gyakorlata indokolja.

A főszöveg után szerepelnek a különböző mutatók és az errata, majd ritkán az olvasóhoz címzett utószó, illetve további illusztrációk. Az utószó többnyire a kiadás körülményeit részletezi, de olykor

előfordul utószó címen megjelenő hibajegyzék, például Magyar István *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című munkájában,¹³⁴ illetve a hibák miatti mentegetőzés, ahogy Szepesi Csombor Márton *Europica varietas* című műve esetében.¹³⁵ Az utószó helye az előszóéval szemben nem kötött, közvetlenül a főszöveg után is megjelenhet, de gyakran előzi meg a mutató és a nyomtatási hibák jegyzéke.¹³⁶

A paratextusok sorrendje azok retorikai felépítéséhez és formájához hasonlóan rendkívül szigorú, kivételek mégis adódnak. Egy korai példa erre Komjáthi Benedek 1533-ban Krakkóban megjelent *Szent Pál-levelek fordítása*, amely a Frangepán Katalinhoz szóló ajánlason kívül, mintegy azt illusztrálva, tartalmaz egy a Frangepán család címérét ábrázoló reprezentációs metszetet is.¹³⁷ A nyomdász latin nyelvű előszava (*Omnibus Christianae pietatis studiosis Hungaris Chalcographus*) a címlap verzóján található Frangepán-címer és a dedikációs levél közé ékelődik, itt tehát felcserélődik a kiadványok legnagyobb többségére jellemző címlap–metszet–dedikáció–előszó sorrend.

Fordítások esetében, amikor az eredeti munka paratextusai a magyar kiadás szövegeivel egészülnek ki, gyakran előfordul, hogy a főszöveget kísérő paratextusok összterjedelme szokatlanul megnő. A *Fejedelmeknek serkentő órájának* főszövegét például tizennégy bevezető és nyolc záró paratextus kíséri.¹³⁸ A paratextusok részben Antonio Guevara eredeti művéből, részben a forrásul szolgáló, Johannes Wanckel által készített latin fordításból származnak. A dedikációs episztola tanulsága szerint a három részből álló munka második részét Prágai András a *Fejedelmeknek serkentő órája* Draskovich János által 1610-ben kiadott fordításából vette át. Draskovich saját munkájában az eredeti műnek egyetlen paratextusát tartja meg, *A Marcus Aurelius császárnak rövid summába foglaltatott élete* című fiktív életrajzot. Emellé két epigrammát illeszt („In librum secundum Horologii principum... Joannis Draskovith de Trakostain etc. opera et studio e Latina in Ungaricam linguam conversum Nicolai Draskovith F. in Academ. Graec. rhet. stud. epigramma”), valamint egy ajánlást „az ő szerelmes házastársának, Istvánfi Éva asszonynak”.¹³⁹ A paratextusok fontosságát mutatja az a gesztus, hogy Prágai, ahogy azt az *Episztola dedicatoria* végén említi, Draskovich teljes fordítását átveszi ugyan, a paratextusokat viszont átformálja: újrafordítja és saját meg-

jegyzéseivel egészíti ki a Marcus Aurelius császár életéről szóló fiktív életrajzot, és további paratextusokat: ajánlást, ajánlóverseket és előljáró beszédet helyez a szöveg elé.¹⁴⁰

A PRETEXTUSOK TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSEI

Szajbély Mihály *„Idzanak a’ magyar tollak”*: Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig című monográfiájában a 18. századi regény kapcsán az olvasóközönség alakulásának megfigyelése céljából röviden tárgyalja a magyar regényfordítások és magyarázások előtt található „előszótipusokat”.¹⁴¹ Az „előszótipusok” félrevezető meghatározása alatt Szajbély a regények pretextusait érti, és előszóként értelmezi a dedikáció valamennyi formáját, illetve a tulajdonképpeni előszót, az előljáró beszédet is: „Az előszónak három típusa létezett a 18. században, s az, hogy az írók mikor melyiket használták, egyértelműen utal a mű kiadásának körülményeire, s közvetve az olvasóközönség állapotára.”¹⁴² A három előszótipus Szajbély szerint a *dedikáció*, az *ajánlás* és az *előljáró beszéd*. *Dedikáció* alatt Szajbély itt a nemzetközi szakirodalomban *Dedikationstafel*, azaz dedikációs lap névvel illetett formát érti, ahol csupán a címzett neve és rangja szerepel, az ajánlás okának kifejtése nem.¹⁴³ Míg a *dedikációt* és az *ajánlást* szorosan összetartozónak ítéli, addig az *ajánlás* és az *előljáró beszéd* különböző típusai között kronológiai összefüggést állít fel. Máté Károly 1930-as közlésére hivatkozva megállapítja,¹⁴⁴ hogy míg a könyvnyomtatás kezdeteiben a szerzők a paratextusokkal – ugyanúgy, ahogy magával a főszöveggel is – kizárólag a mecénást szólították meg, addig a 18. századi ajánlások ugyan a mecénásról, de az olvasónak szóltak. Ennek értelmében tehát Szajbély az „előszó fejlődésének” öt fázisát különbözteti meg. Az első fejlődési fázis az *ajánlóbeszéd*, amely kizárólagosan a mecénásnak szól; a másodikban az ajánlás formailag ugyan a mecénásnak szól, viszont abban „szerzőik nyíltan hangsúlyozzák, hogy könyveiket az egész nemzet épülésére fordították le”; a harmadik fejlődési fázisban az ajánlás még megszólítja a mecénást, viszont kizárólag az olvasóhoz beszél. Az előszó negyedik fázisát Szajbély két alosztályra osztja, az egyik az *előljáró*

beszéd, amely „nem egyetlen emberhez, hanem egy nagyobb embercsoporthoz szól”, a közvetlen anyagi érdek szándékát mellőzve (például Báróczi Sándor *Erköltsi mesék* című műve esetén „Erdély országnak”¹⁴⁵), a másik pedig a baráthoz, pályatárshoz szóló ajánlások típusa. A fejlődés ötödik fokaként értelmezi az előzőhöz hasonlóan baráthoz, költőtárshoz szóló ajánlások tömör, csupán néhány szavas, rövidült formáját. A „regényelőszavak alakulástörténetének [...] utolsó szakasza az önmegsemmisítés”, azaz az előszavaknak a prelimináriák műfajának kritikája nyomán történő megszűnése.¹⁴⁶

Szajbély ugyan rendkívül értékes anyagot közöl a 18. századi magyar regény paratextusaival kapcsolatban, a pretextusok felosztása ugyanakkor több szempontból meglehetősen problematikus. Egyrészt teljességgel figyelmen kívül hagyja a nemzetközi szakirodalom által használt terminológiát, másrészt a fontos történeti, tartalmi és formai különbségektől eltekintve egyetlen műfajként írja le a szöveget megelőző teljes peritextuális apparátust, így a dedikáció különböző, egymás mellett létező, sokszor egymással keveredő formáit és az előjáró beszédet.

A dedikáció Genette értelmezésében „egy mű egy személynek, valós vagy ideális csoportnak, vagy valamely másféle entitásnak tiszteletadásként történő felajánlása”.¹⁴⁷ A dedikációnak mint szövegnek a megszólítottja tehát többnyire a mecénás, azaz egyetlen konkrét címzett, amely lehet egy vagy több személy, vagy akár egy csoport. Ezzel szemben az előszó az olvasónak szól, tehát általános címzettel szólít meg.

A két paratextus tartalmilag is határozottan elkülöníthető. Míg az ajánlás – ahogy Szajbély az „ajánlólevelek” kapcsán megállapítja – a mecénásnak és többnyire a mecénásról szól, addig az előjáró beszéd általában a főszöveg tartalmi, formai és műfaji jellemzőire reflektál.¹⁴⁸ Genette definíciója értelmében:

„Ich verallgemeine den gängigen Begriff *Vorwort*, und bezeichne damit alle Arten von auktorialen oder allographen Texten (seien sie einleitend oder ausleitend), die aus einem Diskurs bestehen, der anlässlich des nachgestellten oder vorangestellten Textes produziert wurde.”¹⁴⁹

Itt szükséges megjegyezni, hogy Genette a peritextusokat a főszöveghez viszonyított elhelyezkedésük alapján nem definiálja, tehát a főszöveget megelőző, azt követő vagy éppen abba illeszkedő paraszövegek nem kapnak külön elnevezést. A nemzetközi és magyar szakirodalomban egyaránt használt *pretextus* és *preliminária* megnevezések a Genette-et megelőző irodalomtörténeti kutatásokra vezethetők vissza, és a fogalom alapvető definiálása híján többféleképpen értelmeződnek. Egyes esetekben magukban foglalják az összes főszöveget megelőző peritextust, tehát a címlapot, az esetleges metszeteket stb. is, míg szűkebb értelemben kizárólag a főszöveget bevezető szöveges peritextusokra, a dedikációra és az előljáró beszédre vonatkoznak. A nemzetközi és a magyar szakirodalom gyakorlatát egyaránt figyelembe véve célszerű a *pretextus* fogalmát a genette-i fogalomrendszer kiegészítve, ez utóbbi kategóriára, tehát kizárólag az előljáró beszédre és a dedikációra alkalmazni; míg a *prelimináriát* valamennyi, a főszöveget bevezető peritextus szinonimájaként használni.

A magyar nyelvű szakirodalomban jelen vannak továbbá olyan megnevezések, mint a *bevezetés* vagy az *előszó*, amelyek – ahogy többek között Szajbélynál is látható – a *pretextus*, illetve a főszöveget megelőző teljes peritextuális apparátus szinonimájaként kerülnek használatra, sokszor hibásan. A bevezetés vagy *exordium* Cicero definíciójának megfelelően a beszéd klasszikus retorikai felosztásának – *exordium*, *narratio*, *argumentatio* és *peroratio* – első eleme, amelynek legfontosabb funkciója: „reddere auditores benevolos, attentos, dociles”,¹⁵⁰ azaz a hallgatóság jóindulatának elnyerése, figyelmének felkeltése és engedelmességének kiváltása. Cicero hangsúlyozza, hogy a bevezetésnek mindenképpen a beszéd tárgyából kell kiindulnia, magához a *narratio*hoz hasonlóan a beszéd tárgyát kell középpontba állítania, hogy ezzel a tárgyalást előkészítse.¹⁵¹ Ennek értelmében, ahogy Szabó G. Zoltán és Szörényi László, valamint Onder Csaba egyaránt kiemelik, az ajánlás és az előljáró beszéd a bevezetés funkcionális megkettőződésekként értelmezhető, ahol a dedikáció az érzelmekre, az előljáró beszéd pedig az értelemre hat.¹⁵² Mindkét *pretextus* az *exordium* retorikai apparátusát használja ugyan, de a dedikáció esetében az *attentum parare*, *docilem parare* és a *captatio benevolentiae* Cicero által leírt kritériumai az előljáró beszéddel szemben nem a főszöveg megszólítottjára, az olvasóra, hanem a mecénásra

vonatkozóan kell teljesüljenek. Ennek értelmében a *bevezetés* tehát a *pretextussal* azonos jelentésben, az ajánlásra és az előljáró beszédre együttesen vonatkoztatva használható, az *előszó* ugyanakkor a barokk irodalomra vonatkoztatva kizárólag az *előljáró beszédnek* felel meg.

DEDIKÁCIÓ

A korai újkorban a könyvkiadás költségeit egy-egy tehetősebb főúr vagy egyházi előljáró saját kiadású munkáit kivéve a nyomdász vagy a mecénás viselte, ahol ez utóbbi egyértelműen túlsúlyban van. A ritkábban előforduló, nyomdász által fizetett honoráriumra főként azon kiadványok esetében van példa, amelyek a nyomdász saját megrendelésére készültek és egyértelmű hasznot ígértek, mint például a kalendárium.¹⁵³ Ezen nyomtatványok dedikációs gyakorlata eltér a mecénás által finanszírozott könyvektől. A költség viselőjére sok esetben a címlapon, esetleg az előszóban történik ugyan utalás, néhány esetben előfordul úgynevezett dedikációs lap is,¹⁵⁴ levél formában írt ajánlást ugyanakkor ezek a kiadványok a legtöbb esetben nem tartalmaznak.

Az ilyen jellegű, piaci igényen alapuló kiadványok a kivételek közé tartoznak. A nyomtatványok döntő többsége ugyanis főúri, polgári, városi vagy egyházi mecénatúra támogatásában jelent meg.¹⁵⁵ A dedikációk alapvető funkciója ennek az anyagi és szellemi támogatásnak a megszerzése, illetve meglévő támogatás esetén annak reprezentációja. Egy nyomtatvány ajánlása nyilvánvalóan megtiszteltetésnek számított, amely a mecénás „nevének és hírének öregbítésével” minden bizonnyal a patrónus érdekeit is szolgálta. Az érdek azonban kölcsönös, a mecénás személyének és rangjának feltüntetése fontos támaszt jelentett a szerző társadalmi megbecsültségéhez. A dedikáció legfontosabb funkciója azonban, hogy azért cserébe jelentős támogatásra számíthatott a szerző a tanulmányok költségeinek átvállalása, egy hivatal, esetenként nemesi cím vagy egyszerűen pénzadomány formájában.¹⁵⁶

Máté Károly idézi Basilius István esetét, aki *Egynehány kérdések* című munkája Békés Gáspárnak szóló ajánlását követően az előljáró beszédben leírja, hogy „a szükség kényszerített arra, hogy Uraknak ajánlanám írásomat”.¹⁵⁷ Ugyanerről a szükségéről tanúskodik Szenczi

Molnár Albert *Psalterium Ungaricum*ának „A Magyarországon és Erdélyben vitézkedő keresztyén anyaszentegyháznak és gondviselőinek, lelkipásztorainak, tanítóinak és tanuló tagjainak” szóló előljáró beszéde is.¹⁵⁸ Szenczi itt az Anyaszentegyházat megszólítva a zoltároskönyv IV. Frigyes pfalzi választófejedelem és Móric hesseni tartománygrófhhoz, külföldi tanulmányainak patrónusaihoz szóló ajánlása miatt mentegeti magát:

„Kérlek ezen is nagy szeretettel, hogy ne bánjad ez dolgot, hogy ez néked szánt könyvet előszer idegen országi nagy Fejedelmeknek ajándéku mutattam be. Mert ezek is te néked egyéb Istenfélő nemzetek Fejedelmivel egyetembe igen jó akaróid és az te közel való gondviselőid is, ezeknek fő iskolájokban szokták költségekkel fölküldeni az néked szolgálendő ifjakat az szentírás tanuságra. Kik között én legkisebb és alább való vagyok, de az Christus kegyelméből vagyok, az mi vagyok.”¹⁵⁹

Ezt követően a szerző az Anyaszentegyház gondviselőihez fordul és kéri azok patrónusi támogatását más munkák megjelentetéséhez:

„Továbbá nagyságos és kegyes Uraim, kik ez Anyaszentegyháznak, Isten után, Gondviselői és Dajkái vagytok, kérem alázatosan Nagyságtokat és Kegyelmeteket, hogy nem csak ez én munkámat magyarázza jó végre Nagyságtok és Kegyelmetec, hanem egyéb hasznos könyveknek kinyomtatásától is bővséges adakozó kezeit ne vonja meg Nagyságtok.”¹⁶⁰

Szenczi Molnár Albert, aki több előljáró beszédben és ajánlólevélben panaszkodik szűkös anyagi körülményeire, tizennégy évvel a zoltároskönyv megjelenése után, az *Imádságos könyvecske* Echi Orsolyának szóló dedikációjában az Istenhez könyörög támogatóként:

„Támasszon az irgalmas Isten oly patrónusokat, az kik efféle munkára nyújtsák adakozóbb kezet, kiknek jótéteményekkel menekedhessem meg az enyimekkel ez szüntelen rajtam regnáló szűkölködésnek terhe alól. És mehessek elő az fenn megnevezett könyveknek elkészítésében és az Szent Bibliának ékeőbb és hasznos registromokkal való kibocsátására is elérkezhessem!”¹⁶¹

A dedikációs gyakorlat kialakulása

Irodalmi szövegek ajánlásának gyakorlata az ógörög irodalomig vezethető vissza, már Hésziodosz (Kr. e. 7. sz.) és Arkhimédész (Kr. e. 3. sz.) is üdvözlő sorokkal vezették be szövegeiket.¹⁶² Az ókori ajánlások jellemzően egy baráthoz szólnak, akit a szerző a mű kritikus olvasására szólít, ahogy Arkhimédész is teszi *A gömbről és a hengerről* című értekezése előtt:

„Arkhimédész üdvözlí Dószitheoszt [...] Mivel azt gondolom, hogy helyes dolog a tantételek megosztása barátokkal, ím, küldöm neked a bizonyításokat, amelyeket lejegyeztem, és most a matematikus elé bocsátom kritikus vizsgálatra. Élj boldogul!”¹⁶³

Ezen üdvözlésekben ugyan nem verbalizálódik az ajánlás mint performatív beszédaktus, de funkciójuk a modern ajánlásokénak megfelelő, az alkalmazott toposzok és a retorikai sajátosságok hasonlóak. Ilyenek a személyes megszólítás, levélforma, a mű különlegességének, eredetiségének dicsérete vagy a kritikus olvasatra való felszólítás.

A Krisztus előtti 1. században a római irodalomban jelentek meg először a mecénáshoz, illetve előkelőségekhez írott ajánlások. Lucretius, Vergilius, Horatius, Cicero, Ovidius vagy id. Plinius a köszönet, barátság és tisztelet jegyében ajánlják írásaikat, és kérnek egyben politikai, anyagi vagy szellemi támogatást többek között Caius Octavianustól, Maecenastól, Brutus, Nero Claudius Germanicus, Tiberius és Titus Livius uralkodóktól.¹⁶⁴

Horatius *Carminájának* Maecenashoz címzett ajánlása a patrónushoz írott ókori dedikációk tipikus példája:

„Maecenas, nemes úr, ős fejedelmi sarj,
oltalmam, paizsom, lelkemen édes ék! [...]
Iktass engemet is lantosi sorba, s a
mennybolt csillagait verdesi homlokom.”¹⁶⁵

Ez a formai hagyomány a középkorban is folytatódik. Ekkor az ajánlások legnagyobb részben már klasszikus levélformában íródtak és az

episztolákhoz hasonlóan a szónoklat retorikai szabályait alkalmazták. Ebben a korszakban válik általánossá a kiadványok pretextusaiban a szerénységi toposz használata, amely a keresztényi alázatosságideál elterjedésével magyarázható,¹⁶⁶ valamint szintén középkori szövegek ajánlásaiban jelenik meg először egyházi személy mint címzett. Így ajánlja például Canterburyi Szent Anselm *Miért lett Isten emberré* (*Cur Deus homo*) című írását II. Orbán pápának:

„Ezért, atyám és uram, Orbán pápa, akit minden keresztény tisztelve becsül és szeretve tisztelni tartozik, akit az isteni gondviselés bölcsessége egyházában legfőbb főpappá emelt, Szentséged színe elé bocsátom az alábbi munkácskát, – hisz senki elé sem bocsáthatnám helyesebben –, hogy Szentséged tekintélye hagyja jóvá, ami elfogadható, és javítsa ki, ami benne helyreigazításra szorul.”¹⁶⁷

A könyvnyomtatás feltalálásával és a nyomtatott könyv elterjedésével a könyv elejére illesztett, legtöbbször a címlapot követő ajánlások használata általánossá vált, megjelent emellett az európai gyakorlatban az egyes könyvpéldányok egyedi, kézírásos dedikálása, amelynek széles körű elterjedése a 20. századhoz köthető.¹⁶⁸ Az egyes példányok ajánlása (dédicacer, widmen) Genette-et idézve egy „bizalmi kommunikációs aktus”,¹⁶⁹ míg a teljes mű ajánlása (dédier, zueignen) „a szerző és egy másik személy, csoport vagy entitás közötti valamilyen kapcsolat közszemlére helyezése”, amely egy nemes támogatásának megszerzésére vagy egyszerű pénzszerzésre irányul.¹⁷⁰

A nyomtatvány elejére kézírással bejegyzett ajánlásoknak Diana Stört két formáját különbözteti meg. Az egyik a középkorból hagyományozódott minta átvétele, amely funkcióját és retorikai felépítését tekintve a nyomtatott dedikációval megegyezik, címzettjei a nyomtatott dedikációkhoz hasonlóan fejedelmek, városok és egyetemek. Ez a forma Stört szerint a genette-i definíció értelmében egy köztes kategória, amely az egész műre vonatkozik ugyan, annak szerzője tehát nem csak az adott példányt, hanem az egész munkát felajánlja a címzettnek, de kézírásos jellege miatt több címzetre alkalmazható. Stört szerint előnye abban állt, hogy azt több címzethez eljuttatva nagyobb jövedelmet remélhetett a szerző, illetve a kiadó.¹⁷¹

A 17. században ennek az ajánlási formának megjelenik egy speciális változata, amelyben az ajánlás szövegéhez a különböző címzéseket utólag nyomtatták,¹⁷² esetenként kézírással pótolták. A 17. század első felének magyar nyelvű irodalmában egy ilyen eset található, a *Keresztyén hitnek igazságához intéztetett öreg graduál*, amelyben a Geleji Katona István által „az tiszteletes fejedelmi méltósággal tündöklő és igazgatói felsőséghez illendő dicséretes külső, belső jószágokkal fényeskedő Rákóczi

vel bár mindent meg tselekedtem volna is, vagy tselekedhetném-is, ugyan tsak az kellene mondanom; haizontal szolgálva vagyok, az mivel tartoztam, azt tselekedtem; Meg vallom bizonyára, hogy én kevelebbet tselekedtem fok gradúttal annál, az mint-¹⁷²ellett volna, avagy magam-is akartam volna. De mivel nem vakmerőlegem, sem buzgólagtalanlagom, anál inkább bízvemenem nem idegenfegeivóltak előttem akadályok, (hanem az hatvan hat hónapoknak el forgások alatt előmben görődült, f-találkozott fok méltatlan bufulámi es háborgattatámi; kiert lakem elméleti hálálegyen az en llttenemnek, bizony nem támadott réám, ez után-is igyekeztem az leven, tellyes erőm, rehetfelegem szerez valamig az en llttenem életben-rari, hogy ne szűnyem meg az ó nagy nevű dicsérei, es igaz Anyafzentegyházának terjesztetében, es őltalmaztatáiban, kltf. szivel lelekkel, lőteletem fogyálal-ir munkalkodni es fáradozni.

Ezt előt közel négy elztendőkkkel kezdtem vala az Graduált nyomtattani, az Vr llttenek nevének dicséretre, es az Keresztyén Anyafzentegyháznak-is éppületre: Kinek el kézfittetében-is voltak akadályok, de legyen-hála az Vr llttenek im bldog véget engedte őrnünk; Kiben kegyelmeknek egy exemplár: kúttunkajándékon, (mivel a nyomtatott két skáz, exemplarokbn egyet-is pénz en el nem hagyunk adni.) Melly hogy keglmetek fok bldog elztendőkkig az llttenek tltzeif-gere, dicsőfgere, az kegyelmek Eccleszajának nevedő éppületre lelki buzgólagos nagy őrommel élhesen, szívünk szerent kévannyu, llttenelen imádván az Vr lltten, hogy kegyelmeket egész Eccleszajul, még az pokolnak fel tárt torka ellen-is igerteti szerent, végye kegyelmes gondvilele, Atyai oltalma zli, es azok ellen-is (halennének vagy vólnának) kik az kegyelmek lelki ismeren erővel akarnának uralkodni, védelmezzeg kegyelmeket, hogy azoknak-is igyekzeteket, tartoztassa, zabolázza, avagy lelkek elméretiben győzze, es rettenve meg őket, ne fanyargathassák az llttenek Anyafzentegyházát kegyelmekbe, hané inkább engedgyék az Euangeliumnak szabadofan való hirdettetefet, f-halálzáfák ám bar az llttenek itéletre valláfunknak igazságát az jövendő itéletben, ha ők meg né akarják lltteni. Segitse az Vr lltten kegyelmeket-is bldogularra, hogy az melly pálya futáfunk és nemes hartznak érzekedet, azt idvőlfegefen es dicséretelen el végezvén amaz meg hervadhatatlá koronát el vehesse, mellyről emlekezet vagy on Szent Ianoának Mennyei látáfol irt könyvnek 2. rézfében az 10. versben; *Legy ú mind halálig, és néked adom az életnek koronáját, Amen.* Irram GYVLA FEJERVÁRATT Fejedelmefegemnek székes helyen, Szent Iván Havának nyoltzadik napján. Ezer hatfáz, harminzhat ézfendőben; Ez világi pálya futáloának tellyes negyvenkétóródk ézfendőjében, ez gondos es igei. Bajos Fejedelmefegemnek hatvan hatodik hólnapjában.

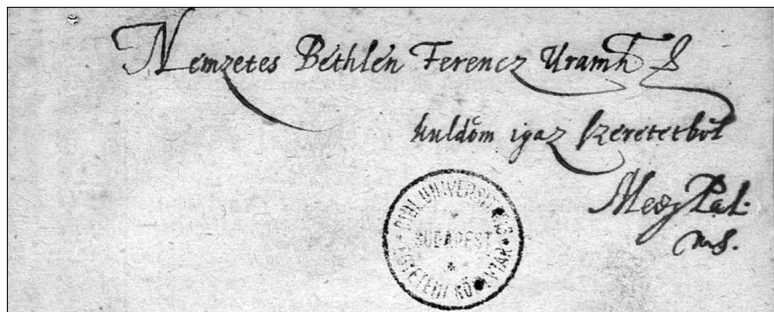
Georgius Rakoczi
 Non est currentis neque volentis sed dominis
 D 21
 A huius ecclesiae

Rákóczi György aláírása és a dedikáció kézzel írott címzése
 Az Atyának kegyelmét, a Fiúnak szerelmét és a Szent Léleknek vigasztaló áldását
 kívánjuk Kegyelemtekre mind fejenként terjedni, Amen kezdetű ajánlólevél alján.

GELEJI KATONA István, *Keresztyén hitnek igazságához intéztetett öreg graduál*,
 Gyulafehérvár, 1636. (OSZK, FM² 577.)

Medgyesi Pál kézírásos ajánlása Bethlen Ferencnek az Erdély s egész magyar nép hármassajja egyik példányában.

MEDGYESI Pál, *Erdély s egész magyar nép hármassajja*, Patak, 1653. (ELTE EK, RMK I. 188.)

Györgynek” írott ajánlást megelőzi egy Rákóczi tollából származó, általánosan „Kegyelmetek”-re vonatkoztatott, áldáskéréssel bevezetett dedikáció: „Az Atyának kegyelmét, a Fiúnak szerelmét és a Szent Léleknek vigasztaló áldását kívánjuk Kegyelmetekre mind fejenként terjedni, Ámen”. Rákóczi és Geleji ajánlásaiból tudható, hogy az *Öreg Gradual* 200 példányban, a fejedelem költségén látott napvilágot:

„Ezt előtt négy esztendővel kezdetem vala az Graduált nyomtatatni, az Úr Istennek nevének dicséretire és az keresztyén Anyaszentegyháznak is épületire. Kinek elkészítésében is voltak akadályok, de legyen hála az Úr Istennek, im boldog végét engedte érnünk. Kiben kegyelmeteknek egy exemplart küldünk ajándékon (mivel az nyomtatott kétszáz exemplarokban egyet is pénzen el nem hagyunk adni).”¹⁷³

A kötetekben Rákóczi ajánlása címzés és aláírás nélkül jelent meg. Rákóczi valamennyi példányt utólag, saját kezűleg látta el a népiesebb gyülekezetek részére szóló címzéssel, valamint aláírásával és jelmondatával: „*Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei*”.¹⁷⁴

A másik forma az egyedi példányajánlás, azaz a Genette által javasolt kategorizáció második esete. Ezt szemlélteti Medgyesi Pál kézzel írott dedikációja az *Erdély s egész magyar nép hármassajja* című prédikációgyűjtemény egyik – a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött – példányában.¹⁷⁵

Genette definíciója, miszerint a két ajánlási forma közötti különbségtétel megragadható abban, hogy a példánydedikációk bizalmi viszonyt tükröznek, míg a műre vonatkozó, tehát valamennyi példányban megjelenő ajánlásokat legfőképpen anyagi és hatalmi érdekek vezérlik, meglehetősen problematikus. Legnyilvánvalóbb ellenpélda az ókori gyakorlatból kiinduló és a humanizmus, majd a 18. század során ismét elterjedő, barátokhoz vagy családtagokhoz szóló személyes hangú, nyomtatott ajánlások gyakorlata. Schottenloher szerint is „a legegyszerűbb, legkézenfekvőbb ajánlás a barát által barátokhoz írott”.¹⁷⁶ Ugyanakkor a kézírásos példányajánlások sem feltétlenül érdektől mentesek. A korai újkorból ismert kézírásos dedikációk legnagyobb része a klasszikus szerző–patrónus viszonyban született.¹⁷⁷

A 16–17. század az ajánlások fénykora. Ahogy a bevezetésben is említésre került, a 17. századi francia és spanyol nyelvű irodalomban a nyomtatványok határozott többsége, hozzávetőlegesen 70 százaléka tartalmaz dedikációt.¹⁷⁸ A dedikációval ellátott magyar nyelvű kiadványok aránya a teljes nyomtatványanyagban ugyan ennél jóval kevesebb, csupán 36 százalék, ugyanakkor a különbség oka feltehetően a vizsgált szövegkorpusz műfaji összetételében keresendő. A kegyességi irodalmat vagy a vitairatokat tekintve az ajánlással rendelkező nyomtatványok aránya a magyar nyomtatványok esetében is 50 százalék fölött van.

Az ajánlás 17. századi történetében a dedikációval rendelkező kiadványok számának jelentős kvantitatív növekedése mellett kvalitatív változások is megfigyelhetők. A dedikáció tartalmi felépítése fokozatosan megváltozik, a műre vagy annak témájára vonatkozó utalások szerepüket veszítik, a dedikáció egészét tulajdonképpen a mecénás személyének toposzokkal teletűzdelt dicsérete tölti ki. Az ajánlások formája és stílusa ugyanakkor továbbra is az ókori retorika szigorú szabályai szerint alakul, újabb dedikációs formák nem jelennek meg.

A gyakorlatnak a 17. század végétől kezdődő fokozatos visszaszorulása, illetve átalakulása, Leiner szerint, többek között éppen az ókori retorikai hagyománnyal kapcsolatban megjelent kortárs kritikával hozható összefüggésbe. A szigorú retorikai szabályok formai kötöttsége által kialakult monoton kritika Platónnál kezdődik és a 18. században egyre erősödve, a retorika Kant által megfogalmazott teljes elutasításáig jelen van.¹⁷⁹

A visszaszorulás másik oka lehet az írásbeli kultúra elterjedése és a 17. század végétől mindinkább fokozódó művészi emancipáció. Hans J. Haferkorn szerint a polgári olvasóközönség kialakulásával párhuzamosan a 18. század második felében megjelenik a nemesi udvartól független írói szerepkör.¹⁸⁰ Ennek értelmében egyre kevésbé jellemző az anyagi támogatás megszerzése érdekében történő ajánlás.

Végül, de nem utolsósorban Leiner, Schramm és Richardson szerint egyaránt fontos szerepet játszik az anyagi támogatás megszerzésének reményében írt dedikációs levelek elterjedése kapcsán megjelenő kortárs kritika.¹⁸¹ A műfaj kritikája Olaszországban már a 16. században feltűnik. Giovanni Fratta egy egész, dialógusban írt művet szentel a témának: *Della dedicatione de' Libri con la correzion dell' Abuso in questa materia introdotto*.¹⁸² Fratta 1590-ben megjelent írásának ajánlásában hangsúlyozza, hogy a legtöbb szerző a dedikációt csupán arra használja, hogy anyagi támogatást szerezzen.

„Si come i volumi de' buoni Autori, ne' miglior tempi, apportarono gloriosa reputazione à que' personaggi, à qui erano inviati, cosi ne' presenti giorni, vengono ad essere d'incerto honore, à chiunque si dedicano, per l'obliqua disposizione de molti scrittori.”¹⁸³

Critone, a *Della dedicatione de' Libri* dialógusának egyik szereplője Fratta álláspontját képviseli, szerinte a dedikációt írókat az önzetlenség helyett a nyereségvágy vezérli. Critone azzal kritizálja a „papír kontárjait” („impiastra carte”), hogy azok több időt töltenek a címlap és a dedikáció összeállításával, mint a mű megírásával.¹⁸⁴

A francia és német irodalomban a megváltozott dedikációs gyakorlat kritikája csak később, a 17. század második felében jelenik meg. Du Verdier 1628-ban Frattához hasonlóan ítéli el az ajánlás legújabb divatjának követőit, akik kizárólag az ajánlás szövegére, a patrónus dicséretére koncentrálnak:

„Je fuis cette tyrannie qui fait plus de flatteurs que de gens de bien, et plus de menteurs que d'Évangélistes.”¹⁸⁵

Gabriel Guéret kritikája *La Parnassé réformé* című írásában még ennél is határozottabb, amikor arra szólít fel, hogy: „Tiltsuk meg a hazugságot a dedikációs levelekben!”¹⁸⁶

A 17. században Németországban ez a kritikus nézet a rendkívül népszerű „Sekreteriat-Kunst” retorikai tankönyvekben is megjelenik. Stieler 1626-ban kiadott írása kitér a dedikációért járó fizetésre is, és felhívja a figyelmet arra, hogy a dedikációkba rejtett koldulás nem vezet eredményre:

„Heute zu Tage sind dergleichen Geschenke gemeiniglich prächtige Bettelleyen, und ist deren Zweck mehrenteils auf Erschnappung eines Gegengeschenks, das noch eins oder zehenfach mehr wert sei als das Buch war gerichtet. Fürsten und Herren aber riechen diese Braten, darum weisen sie solche Bettler durch Ihrige meisterlich ab, oder beantworten ihre Dedicationsbriefe mit Stillschweigen.”¹⁸⁷

Benjamin Neukirch 1697-ben megjelent lírai antológiájában szonett formában ítéli el az érdekek vezérelte művészetet:

„Ich schreibe kein sonnet / mit schmeicheln in die welt /
Und wen ich loben will / den lobe ich ohne geld.”¹⁸⁸

A magyar irodalomban a paratextusra vonatkozó első kritikai megjegyzés szintén már a 17. században jelentkezik. Medgyesi a *Praxis pietatis* ajánlásában a dedikációt és az előjáró beszédet „nagy kerülő cifrás és hízelkedő beszédként” írja le, „mellyel sok szép és egyébként hasznos írások az ő kezdetekben meg szoktak mocskoltatni”,¹⁸⁹ ennek ellenére szinte valamennyi munkája elé ír ajánlást, amelyekben szesz dicstoposzokkal részletezi patrónusai jótéteményeit és kéri azok további jóindulatát.

A dedikációírás valódi kritikája a 18. század végéhez köthető. Almási Szalai János prédikátor 1794-ben megjelent *Szülék kézi-könyve* című, „maga költségén” kiadott munkájának ajánlásában így ír:

„Ama jó formán kipallérozott ízlésű anglus és német nemzeteknél nem igen módi már ma a könyv-ajánlás: mi nálunk is méltán tarthatik ez

néhánykor vagy csapodárságnak, vagy pénzkoldulásnak. A csapodárságnak alacsony lelke én bennem nem lakozik; a pénz koldulásra sem a fősvénység nem ösztönzi szívemet, sem az elviselhetetlen szegénység nem erőlteti pennámat.”¹⁹⁰

Csokonai 1798-ban, a *Dorottya* bevezetésében szintén a mecénáshoz címzett dedikáció és előljáró beszéd gyakorlatát kritizálja, amely azonban inkább a mű szatíra jellegét hivatott alátámasztani, mintsem a paratextusok bírálataként értelmezendő:

„Elöljáró beszédje az előbeszédnek

Közönséges dolog az authoroknál előljáró beszédet írni, de még közönségesebb az olvasóknál azt soha el nem olvasni. Mind a kettőnek szintűgy okának kell lenni, mint annak, hogy a poéták ajánlólevelet írnak, a mecénások pedig nem is válaszolnak rá. Lássuk tehát mind a kettőnek az okát. A könyvíró előbeszédet csinál, többnyire! ezen két okból: 1. vagy sokat akar magáról az olvasóval elhitetni, hogy ő ezt a munkáját ennyi s ennyi esztendőök alatt, éjjeli, nappali munkával, szorgos hivatala mellett is, ennyi s ennyi hiteles írókból, szakadatlan elmélkedéssel s a többi dolgozta ki; ez Németországon charlatánságból, másutt igen csak kevélységből esik meg; 2. vagy alázza munkáját, csekélységét emlegeti, bocsánatért kunyorál, s mégis a végén haláraluló kofa módra húzalkodik a rongyos lelkű Zoilussal; ez még nagyobb kevélység az elsőnél, de talán gyakorlottabb is.”¹⁹¹

A szatirikus kritikával szemben a Csokonai által gróf Koháry Ferencnek írt, de el nem küldött *Ajánlólevél és előbeszéd*, egy olyan hagyományos szerző–mecénás viszonyra utal, amelynek még fontos katalizátora az ajánlólevél:

„Engedje meg Excellentiád nékem ezt a nagy szerencsét, s méltóztassa Nagyságos nevével az én munkámat a halhatatlanságra elbelyegezni.

Egyszersmind pedig alázatosan könyörgök Excellentiád előtt, méltóztasson hathatós pártfogása által lételt adni az én Múzsámnak, hogy az már tovább a homályba ne üljön: mert minthogy a törvény és nyelvek tanulására nyolc esztendőök alatt majd minden költségemből kifogytam, s most is pedig az insurrectio miatt magam pénzén kell hevernem, kénytelen

vagyok addig, míg fáradságimnak nyugtató pontjára eljuthatok, a kegyelem ajtaján bészörgetni.”¹⁹²

A meglévő mecénási kapcsolat mellett ugyanakkor a függőségi viszony lazulása figyelhető meg. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Csokonai az idézett támogatáskérő levéllel nemcsak Koháryt szándékozott felkeresni, hanem Orczy Lászlót és Széchényi Ferencet is. Végül a Kohárynak és Orczynak szánt írásoktól csupán címzésében eltérő levelet feltehetően csak Széchényi Ferenc gróf kapta meg 1802-ben, aki aztán ténylegesen elfogadta a patronátusra vonatkozó felkérést.¹⁹³

Szintén a paratextusban bírálja az előszó-, illetve a dedikációírás gyakorlatát Verseghy Ferenc 1804-ben névtelenül megjelent *Kolomposi Szarvas Gergely Úrnak ... víg élete* című fordításának ajánló levelében. Az ajánlás egy fiktív megszólított: „Nagyságos Asszonyom” és a szerző párbeszéde kapcsán fejt ki az ajánlás funkciójával kapcsolatos közhelyeket:

„Mély tisztelem után teljes bizodalommal kérem Nagyságodat, vegye e munkáckát

»Talán erszényemnek kegyes szárnyai alá?«

Nem, Nagyságos Asszonyom! Mert én tapasztalásból tudom, hogy méreg drága az ember, és mennél nagyobb az ember, annál többet emészt. Most tehát egy ily könyvnek kinyomtatását megfizetni, nem csekélység.

»Vagy tán kegyelmes pártfogásom alá?«

Ezt Nagyságodtul majd csak akkor fogom alázatosan kérni, ha talán lármát ütnének ellene azok, kik a tükröt azért akarják porrá tapodni, mivel jól mutat. Hanem vegye, kérem, magához, mikor a falura kimegy, hol játszó társaságok, théátrumok és minden egyéb városi mulatságok nélkül szűkölködni szokott.”¹⁹⁴

A német, francia vagy angol irodalomban a gyakorlat visszaszorulása tehát a 17. század végén kezdődik el, majd a dedikáció a 18. század végére korábbi szerepében tulajdonképpen teljesen eltűnik: a jellemző barokk retorikai és stíluselemek visszaszorulnak, a címzettek köre átalakul.¹⁹⁵ Magyarországon ez a folyamat az európai gyakorlathoz képest valamivel később zajlik. A felvilágosult írók műveinek egy részében még a barokk stílusban írt ajánlólevelek jellemzőek, amelyek egyértelmű célja a mecénás támogatásának megszerzése vagy

éppen a fennálló támogatás miatti köszönetnyilvánítás. Ezt mutatta Csokonai levele is, de ugyanígy kéri többek között Pálóczi Horváth Ádám is a *Holmi, külömb-külobmb féle dolgokról írt külömb-külobmb féle versek* ajánlólevelében Lengyel Imre támogatását: „A Te nagy neveddel kíván takarózni az én Holmi nevezetű rongyos Magyar Músám”.¹⁹⁶

Ugyanakkor a 19. században már a magyar nyelvű dedikációk legnagyobb részéről is elmondható, hogy a mű témájának egy szakértőjéhez vagy író társakhoz szólnak, illetve ismét megnövekszik a barátokhoz, családtagokhoz szóló személyes hangvétellő ajánlások száma. Megjelenik továbbá – ahogy a fent idézett Verseghy-ajánlás is mutatta – a fiktív személyhez vagy csoporthoz szóló címzés is. A dedikáció tehát fokozatosan veszti el a korábbi szerző–mecénás kapcsolaton alapuló funkcióját.¹⁹⁷ Így a modern ajánlásokra az egyedi felépítés és stílus jellemző, a barokk stilisztikai eszközök és toposzok elhagyása, az egy-két szavas, néhány mondatos megfogalmazás, amely Onder Csaba értelmezésében a teljes műre jellemző poétikai program részét képezi.¹⁹⁸ Így ajánlja már többek között Széchenyi István a *Hitelt* „Honunk szebb lelkű asszonyainak”,¹⁹⁹ vagy Kazinczy Ferenc a *Fordított egyveleg írások* első kötetét barátjának: „Bárótzynak, példányomnak, mesteremnek, pályáág gyanánt”.²⁰⁰

A dedikáció formái

AJÁNLÓLEVÉL

A dedikációk leggyakoribb, Magyarországon a 17. században csaknem kizárólagos formája az ajánlólevél vagy dedikációs episztola. Az ajánlólevél felépítése az episztola retorikai szabályai szerint alakul.²⁰¹ Hargittay Emil hangsúlyozza, hogy a klasszikus retorikában a szónoklat és az episztola szerkesztési elvei, stíluskövetelményei gyakorlatilag megegyeznek, hiszen általában vett céljuk is azonos, mégpedig az értelmi és érzelmi eszközökkel való meggyőzni akarás. A meggyőzés sokszor csak a nagyrabecsülés kifejezését jelenti, legtöbbször viszont valamilyen kérés teljesítésének érdekében érvel a szerző.²⁰² Ennek értelmében a dedikációs levél mindig megszólítással vagy a címzettre vonatkozó jókívánsággal kezdődik és áldáskéréssel, keltezéssel, valamint aláírással zárul. A levél megszólítását követően a dedikáció tartalmi része sokszor a könyv megírása és kiadása indítékainak tárgyalásával kezdődik, amelyet a téma megadása és részletezése

követ. Ezt követően a dedikáció általában a mű forrásairól, fordítás esetében a fordítás módjáról, a stílusról és esetenként a műformáról tartalmaz adatokat. Amennyiben a kötetben előszó is van, akkor a keletkezés és a kiadás körülményei, valamint a tematikai és stilisztikai kérdések általában ott szerepelnek. Hagyományosan az előszó része, de gyakran – a magyar gyakorlatban szinte kizárólagosan – a dedikációs levélbe, annak középső vagy záró tartalmi egységébe kerül a szerző kritikus olvasatra vonatkozó kérése.²⁰³

Meghatározott hely nélküli, de állandó szereplője a dedikációknak a mű átadásának performatív aktusa. Ez a jelenség az ókori dedikációkra még nem jellemző,²⁰⁴ viszont a középkori írásokban már elterjedt, formája latin nyomtatványokban: *mittere, transmittere, offere, dirigere* stb., majd a 16. századot követően: *dedicare, devovere* formula. Magyar nyomtatványokban az *ajánlani*, valakinek a neve alatt *kibocsátani, dedikálni* formák használatosak, ahogy Szárászi Ferencnél is megfigyelhető:

„Ezt pedig az kicsin munkát jó hírrel névvel megböcsültetött Istenfőlé nemes uram, az te kegyelmed tiszteletes és nemzetes házastársával egyetemben ti kegyelmeteknek ajánlom, és az ti kegyelmetök böcsületes neve alatt bocsátom ki.”²⁰⁵

A dedikációs levél állandó elemei továbbá a dedikáció címzésének indoklása és ezzel összefüggésben a címzetre vonatkozó dicstoposzok, illetve a különböző szerénységi toposzok, amelyekben a szerző a téma megírására vonatkozó alkalmatlanságát részletezi, majd a dedikáció címzettjének (vagy előszó esetén az olvasó) elnézését kéri az esetlegesen előforduló hibák miatt.

A dedikációt egy áldáskérés vagy jókívánság zárja, amely olykor csupán egy rövid formula, mint *Élj boldogul!*, amely a középkorban elterjedt *Vale!* megfelelője, gyakoribb azonban a részletes, sok esetben a dedikáció címzettjének családjára is kiterjedő áldáskérés.

DEDIKÁCIÓS KÖLTEMÉNY

A dedikációs költeményt Christian Wagenknecht az ajánlólevelek egy alfajaként értelmezi, melynek az európai irodalomban leggyakrabban előforduló formája a szonett.²⁰⁶ Dedikációs költeményre a magyar gyakorlatban viszonylag kevés példa található, azok a legtöbb esetben

latin nyelven íródtak. Ilyen többek között Bogáthi Fazekas Miklós *Az nagy Castriot Györgynek historiája* című 1592-es munkájának ajánlása, amely a következő disztichonnal szólítja meg Szalanci Lászlót:

„Inclyte Peleides tibi Ladislae Szalanci
Nicoleos patrio carmine facta refert...”²⁰⁷

Magyar nyelvű példák egyike Szőlősi István *Rövid historiájának* Hari Mihályhoz szóló ajánlása:

„Authoris Dedicatoria ad pium honestissimum prudentem que Virum D.
Michaelem Hari Benevolum puro corde colendum

Helikonnak miként olly szép ékességéN
Bölcs Musak örülnek kegyes eghü helyén
Az én elmémnek ily kicsinded munkájA
Repes s vidul lévén nevednek ajánlva
Régi s-jelen valo jotéteményidneK
Látván hasznát vigad kedves vezérének
Igy az hü sziveknek meg nyilatkozásA
Igyekből tetszik meg egyenes állása
Minapi irásom tölled el titkolnI
Nem akartam, söt ma ki nyilatkoztatni
Ieles lött harczoknak megoldvasásábA
Ha kik gyönyörködnek régi Chronikákba
Híszem hogy ujjaknak nyilván értésébeN
Serénybek mely hadak lesznek idejekben
Aadtam azért néked igaz szeretetből
Kit Magyar ighiben szedtem Deák nyelvből
Legyen Verseimnek nállad böcsülletI
Ha senkitől nincs-is semmi tekinteti
Iótt tudom hogy az szol ki tekint magárA
Ki csak fel néz gondgya nincs társa jóvára.”²⁰⁸

A négyütemű tizenkettesekben írt költemény akrosztichon és telesztichon-jában az ajánlás aktusát ismétli meg a szerző: „Hari Mihalinak aianlia”.

A vers funkciója ebben az esetben a dedikációs levélnek felel meg, a megszólítást a szokványos toposzok és formai egységek követik: szerénységi toposz, majd a megszólítottra vonatkozó dicstoposzok, a mű keletkezésének, valamint az ajánlásnak oka és körülményei, és végül a kívánság, hogy az ajánlott mű a címzettnél kedves fogadtatásra találjon.

Pécseli Király Imre *Catechismus* című munkájának ajánlása szintén ütemhangsúlyos verselésben íródott, formája háromütemű 11-es. Pécseli dedikációs költeményét egy dedikációs episztolának megfelelő prózai bevezetés nyitja, amelyben a szerző áldást kér a dedikáció címzettjeinek: „Az vitézségnek jóhírével-nevével megékesítettett erős férfiaknak, az újvári lovas és gyalog sereg előtt járóknak, seregbíró uramnak, hadnagyoknak, vajdáknak és mind az egész gyülekezetbeli keresztényeknek, nekem jó gazdáimnak és kedves hallgatóimnak az jó Istentől egészséget, békességet, hosszú életet és minden lelki jókban idvösséges előmenetelt kívánok szívem szerént.”²⁰⁹ Pécseli ajánlásában ezt követően szintén a dedikációs levélnek megfelelő felépítés szerint jár el: a megszólítást egy terjedelmes leírás követi, amelyben a szerző beszámol a *Catechismus* hasznáról és a helyes, istenfélő nevelésre szólítja fel az ajánlás címzettjeit:

„A Szent Pálnak erről szavát halljátok,
Tiszteteket tőle megtanuljátok,
Atyák, úgymond erre légyen gondotok,
Hogy jól nevelkedjenek magzatitok.

Az Istennek fiúi félelmére
Nógassátok őket szent igéjére,
Tanítsátok boldog esmétire,
Szoktassátok igaz tisztetire.”²¹⁰

A dicstoposzok ezúttal elmaradnak, az ajánlás zárásaként azonban ismét a dedikációs episztolák kötelező kellékeit alkalmazza a szerző: a kedves fogadtatásra vonatkozó kívánságot követően áldáskérés zárja a verset:

„Legyen elég most ez intés hozzátok,
Ez kis könyvecskét jó kedvvel fogjátok,
Az Úr Istent nagy híven szolgáljátok,
Hogy édes irgalma szálljon reátok.

Ez új esztendőben Isten megáldjon,
Nyavalyákat rólatok elszállítson,
Egészséggel s békességgel meglásson,
Lelki jókkal főképpen felruházzon.”²¹¹

A 17. századi magyar irodalomban a dedikációs költeménynél jóval gyakoribb a „könyv ajánlására” írott üdvözlő vers, amely szintén egy kevert műfajnak tekinthető, de funkcióját tekintve közelebb áll az előszóhoz. Ezen versek szerzője többnyire nem azonos a könyv szerzőjével, hanem általában egy hozzá közel álló személy; célja nem a támogatás megszerzése vagy illusztrálása, hanem többnyire az olvasó megszólítása.²¹² Így például Szepesi Korotz György, *Basilikon dóron, Az angliai első Jakab királynak fia tanításáért írt királyi ajándéka* című munkája „Drugeth Homonnai Istvánnak [...] boldog emlékezetű gróf Drugeth Homonnai Bálint [...] egyetlenegy örökös fiának” címzett ajánlólevelét követően Szenczi Molnár Albert ír üdvözlőverset „e könyv ajánlására”:

„Nagy ajándéka ez az Úr Istennek,
Hogy nyelveken sok számtalan nemzetnek
Hirdetteti megíratja igéjét,
És sok réndekkel közli bölcsességét.
Mint régen Dávidot és annak fiát
Így most Anglia országának királyát
Sok szép tudományokkal megáldotta,
Ki bölcsen írt könyvvel fiát oktatja.
Ez könyvecskének hasznos voltát értvén,
Sok nemzet olvassa tulajdon nyelvén.
Magyarul ezt Korotz György fordította,
És kértünkre ékesen kibocsátta.
Kit ez munkáért és jó szándékáért
Tartson meg Isten az ő szent Fiaért.”²¹³

Az ajánlóvers egy rövid bevezetést ad Korotz fordításához, majd az ajánlólevelekhez hasonlóan áldáskéréssel zárul, amely ezáltal a szerzőre (fordítóra) irányul.

Ehhez hasonló ajánlóverset írt maga Szepsi Korotz is, Kecskeméti C. János *Fides Jesu et Jesuitarum, az az az mi Urunk Jézus tudományának az jesuiták tudományával valo össze vetése* című könyvének ajánlására.²¹⁴ Kecskeméti írása önálló ajánlólevéllel is rendelkezik, amelyet a fordító „Kecskemethi Tiburtsii Jánosnak... Thokaj fő harmincadojának, mint tisztelendő és jóakaró urának” címezett. Szepsi Korotz ajánlóverse Szenczi Molnárhoz hasonlóan az olvasót szólítja meg, az előszó funkciójának megfelelően a mű keletkezési körülményeit részletezi, majd szintén a fordítóra vonatkozó áldáskéréssel zárul:

„De hogy ez az könyv is értetnék nyelvönken,
Kecskeméti Uram meg fordítad szépen,
Munkádat az Isten teneked megh áldgya,
S-sokaknak ez után ily áldását adgya.”²¹⁵

DEDIKÁCIÓS LAP

A vizsgált korszak magyar nyelvű irodalmában az episztola mellett a leginkább jellemző dedikációs forma az egyszerű dedikációs lap (*Dedikationstafel*), amely epigrammaszerű felépítésével az ajánlólevél címzésének felel meg, azaz az ajánlás címzettjének megnevezésén és az áldáskérésen, valamint a dedikáció performatív aktusán kívül általában mást nem tartalmaz. Tipográfiája egyedi: középre zárt, sűrűn tördelt sorokat tartalmaz, és legtöbbször egy egész lapot elfoglal a címlevél verzóján. Az ajánlás címzettjének neve és rangja az ajánlólevelekhez hasonlóan kiemelt. A dedikációs laphoz gyakran kapcsolódik a címzett képmását vagy címerét ábrázoló illusztráció.²¹⁶ Ilyen példa a Johann Heinrich Zedler által szerkesztett 1732 és 1754 között megjelent német enciklopédia, *Grosse vollständige Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, amelynek valamennyi kötete külön ajánlást tartalmaz, mindegyiket egy dedikációs lap, az ajánlás címzettjét ábrázoló reprezentációs illusztráció és egy dedikációs költemény vezeti be.²¹⁷

Hasonló esetre a magyar gyakorlatban nincsen példa. Jellemző ugyan a reprezentációs illusztráció, ezek azonban mindig a patrónus

Der
Allerdurchlauchtigsten Groß-
mächtigen
Fürstin und Frauen,
Frauen Anna
Ivanowna,
Kaiserin und souverainer Frauen
 von ganz **Rußland,**
 zu Moskau, Kiow, Waldimir und Groß-Neugardt,
 Saarin von Kasan, Astracan und Siberien, Frauen von Ples-
 kow, Groß-Fürstin von Smolensko, Herzogin in Est- und Lief-
 land, und Carilien, zu Ewer, Parmien, Biatta, Bulgarien,
 und in andern Königreichen, Groß-Fürstin zu Nieder-Neugardt,
 Cernitew, Niesan, Moskow, Jaroslaw, Biologojom, Uderien,
 Odoerien, Conbinen, Kaiserin aller Nordwärts gelegenen
 Lände, Frauen der Landtschaften Ewer und Kasalien, Erb-
 Frauen und Beschützerin der Länder Georgien, Cabar-
 dien, Circasien, und des Herzogthums
 Gorti, x. x.

Neuer Allergnädigsten Kaiserin
 und Frauen.

Dedikációs lap és reprezentációs metszet: Johann Heinrich Zedler, Grosse vollständige Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste, 1732–1754.

családi címerét ábrázolják, és nem mindenkor járnak együtt dedikációs lappal.

A dedikációs levél helyett szereplő egyszerű dedikációs lap leggyakrabban kalendáriumok prelimináriájaként jellemző. Ilyen például az 1612-ben Kassán kiadott kalendáriumban Fischer János könyvnyomtató ajánlása, amelynek teljes szövege a következő:²¹⁸

„Az királi szabad városának, Kassának nemes, bölcs, eszes és böcsületes Tanácsának, és az böcsületes községnek, mint jóakaró patrónusnak és urainak örvendetes, csendes, egészséges és idvösséges új esztendő és békességes megmaradást kíván Istentől mindenkori kész szolgálatát ajánlván.

Fisher János ottvaló könyvnyomtató²¹⁹

A szinte kizárólag nemzeti nyelvű kalendárium a leggyakoribb és egyben legkedveltebb műfaj a 16–17. században, amely népszerűsége és viszonylag magas példányszáma révén a legbiztosabb bevételi forrást

jelentette a nyomdák számára.²²⁰ Kiadásához közvetlen anyagi támogatásra gyakorlatilag nem volt szükség, így a kalendáriumok dedikációi jellemzően nem a kiadvány szerzőjének, hanem a nyomdásznak a patrónusához szólnak. Schultz Dánielről, a kassai nyomdásról Gulyás így ír: „Fő jövedelmi forrása neki is a naptár lehetett, amellyel évről évre kedveskedett a tanácsnak. Figyelmét a tanács rendszerint öt köből búzával honorálta.”²²¹

Valószínűsíthető tehát, hogy ajánlólevél helyett abban az esetben alkalmazták a szerzők és a kiadók dedikációs lapot, amikor a kötet kiadásának támogatása már biztosítva volt, és az ajánlás célja nem a támogatás megszerzése, hanem a már meglévő támogatás illusztrálása volt.

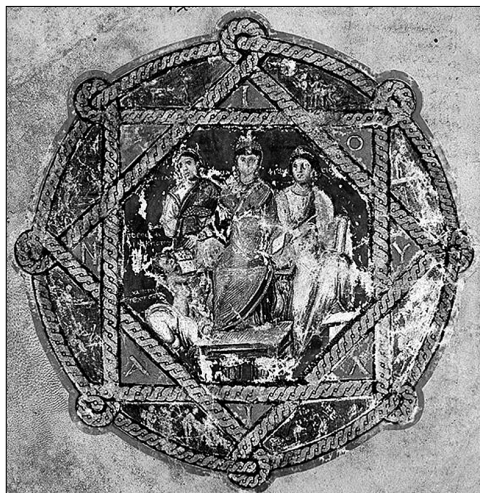
DEDIKÁCIÓS ILLUSZTRÁCIÓ

A művészettörténeti terminológia Peter Bloch felfogásában dedikációként értelmezi bármely tárgy felajánlásának képi ábrázolását, legyen az könyv, korona, építészeti modell stb.²²² Eva Lachner Bloch definíciójával szemben a dedikációs képet a könyvillusztrációk egy fajtájának tekinti, amelyen egy adott könyv felajánlása történik.²²³ A dedikációs kép (*Dedikationsbild*) minden esetben egy szembenállást jelez, a felajánlás iránya az alacsonyabb pozícióban állótól a magasabb felé irányul. A dedikációs ábrázolás általában reális (viszont nem feltétlenül megtörtént) eseményt mutat be, amelynek szereplői többnyire valós történelmi személyek. Bloch szerint a dedikációs ábrázolás további jellemzője, hogy a felajánlás mindig liturgiai tárgyú, azaz kultikus funkcióval bír.²²⁴

Lachner definíciójánál maradva – a könyv ajánlását ábrázoló dedikációs illusztrációkon a felajánló legtöbb esetben a könyv szerzője vagy fordítója, a felajánlás címzettje pedig egy magasabb társadalmi pozícióban lévő világi vagy egyházi személy, aki legtöbb esetben a könyv mecénása. Ritkábban ugyan, de előfordul az is, hogy a felajánló maga a patrónus, ilyenkor a felajánlás címzettje általában egy tekintélyes egyházi elöljáró, gyakrabban Jézus vagy valamely szent.

Karl Schottenloher és Joachim Prochno egyaránt a kéziratok és korai nyomtatványok portréábrázolásainak egy formájaként értelmezik a dedikációs illusztrációt. A középkori személyábrázolások portréként való értelmezésének kritériuma Prochno szerint a kép szereplőinek

individualitása, amely lehetővé teszi azok azonosítását. Ez a középkori dedikációs képek esetében többféleképpen manifesztálódhat: az ajánlás címzettje attribútumának (később címerének) ábrázolása által, a szereplők megnevezésével, illetve később, főként a reneszánszban az arcvonások és a környezet individualizálásával. A kéziratokban és nyomtatványokban jellemző portréábrázolások fajtái: a szerzői arckép, a reprezentációs kép, azaz a könyv címzettjének (világi, egyházi előljáróknak vagy bibliai alakoknak) képmása, valamint a dedikációs és a devóciós kép, amelyek a könyv felajánlását mutatják be. A dedikációs kép címzettjei általában világi személyek, míg a devóciós képeké leggyakrabban Jézus, Mária vagy valamely szent.²²⁵

Dioskorides Kódex Konstantinápoly, 514 körül.
(*Pedanius Dioscorides, Der Wiener Dioskurides: Codex medicus Graecus I, Graz, I, 1998.*)

Az első dedikációs illusztrációk már 6. századi kéziratokban megjelennek, a gyakorlat elterjedése azonban a 10. századra tehető.²²⁶ A legjellemzőbb ábrázolás a két-, illetve háromalakos, amelyen a szerző esetlegesen egy szerzetes vagy vazallus kíséretében átadja a könyvet a mecénásnak, aki olykor szintén szimbolikus kíséretet kap. Ehhez a formai hagyományhoz sorolható a legkorábbi ismert dedikációs illusztráció, amely a bécsi Dioskorides kéziratában található. Az 514 körül Konstantinápolyban keletkezett kézirat dedikációja egy geometriai keretben ábrázolt jelenetet mutat be, amelynek központi alakja a mecénás, Juliana Anicia. A trónon helyet foglaló megrendelőt két allegorikus figura veszi körül: jobbról a nemeslelkűség (*magnanimitas*), balról az okosság (*prudentia*) allegóriája. A kép bal alsó sarkában, Juliana

Anicia lábánál egy női alak térdel, a „művészet hálája”, mögötte pedig egy angyal az „építkező-kedvű hercegnő kívánságára” átnyújtja a hercegnőnek a könyvet. A képet kisebb jelenetábrázolások veszik körül, amelyek a hercegnő művészeti mecenatúrájának köreit mutatják be.²²⁷

Ez az ábrázolásmód, azaz a könyv felajánlását bemutató jelenet, amelynek állandó szereplői a kép középpontjában egy trónon elhelyezkedő, frontálisan ábrázolt patrónus és a meghajlott, de álló helyzetben láttatott szerző, egészen a 12. század közepéig jellemző. Ezen kompozíciós séma legismertebb és legtöbbet másolt példája Hrabanus

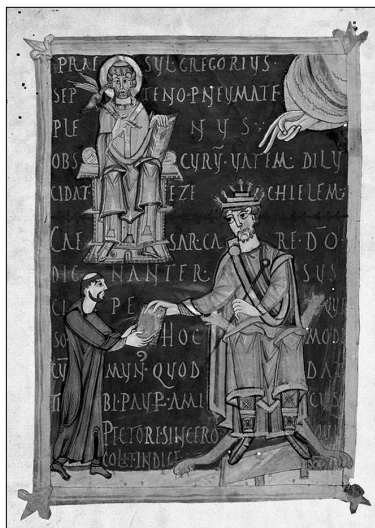

Dedikációs illusztráció: Hrabanus Maurus, De laudibus sanctae crucis libri duo, Bécs, 850 körül. (Wiener Nationalbibliothek, Cod. 652, Taf. 246.)

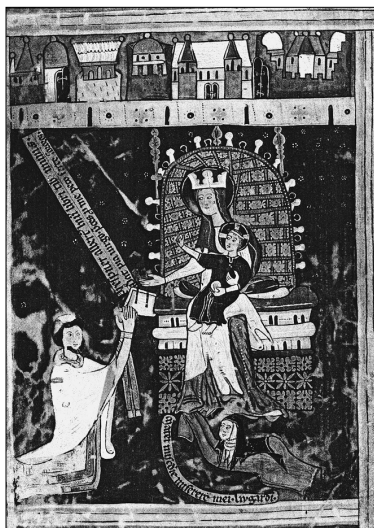
Maurus *De laudibus sanctae crucis*²²⁸ című kéziratában található páros dedikációs illusztráció. Az első kép jobb oldalán frontális helyzetben ábrázolva található Szent Márton, aki jobb kezével áldást adva fogadja az Alkuin által vezetett szerzőt, Hrabanus Maurust. Hrabanus félig meghajolva adja át a szent keresztet dicsőítő kéziratot. A második dedikációs képen IV. György pápa egy trónon ülve, két szerzetes kíséretében fogadja a szerzőt. A miniatura keretén egy a pápához szóló ajánlás található.²²⁹

Az érett középkorból származó kéziratok esetében gyakori a dedikációs képhez hasonló devóciós kép, amelyen a szerző, illetve a könyv patrónusa a művet Jézusnak, Máriának vagy egy szentnek ajánlja.²³⁰

Dedikációs illusztráció, Gregor der Große,
Kommentar zum Buch Ezechiel,
Dél-Németország, 1014 és 1024 között.
(Staatsbibliothek Bamberg, Msc. Bibl. 84.)

Devóciós kép, Albert presbiter
és Mária a gyermek Jézussal,
ismeretlen kéziratból.
(Schottenloher, 1920, 162, 1. kép.)

Három leggyakoribb formája: a keresztre feszített Krisztus előtt imádkozik a könyv patrónusa, esetleg szerzője, felajánlva a művet Krisztusnak; Krisztus trónon ülve, esetleg állva átveszi a neki felajánlott könyvet; a legelterjedtebb forma ezek mellett a dedikáció címzettjeként Máriát gyakran a kiseddel ábrázoló típus.²³¹

A dedikációs és devóciós szándék párhuzamos jelenlétét mutatják azok a képek, amelyeken a dedikációs aktus képi ábrázolása, a Hrabanus Maurus *Dialogus de laudibus sanctae crucis* dedikációs képeihez hasonlóan több

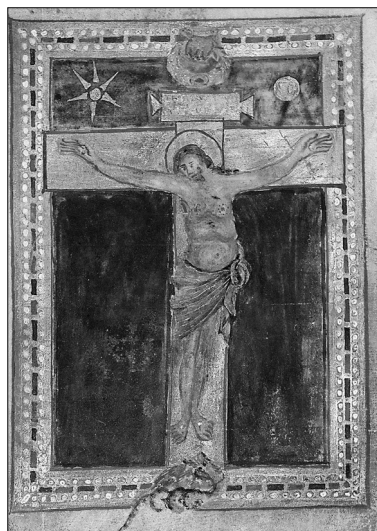
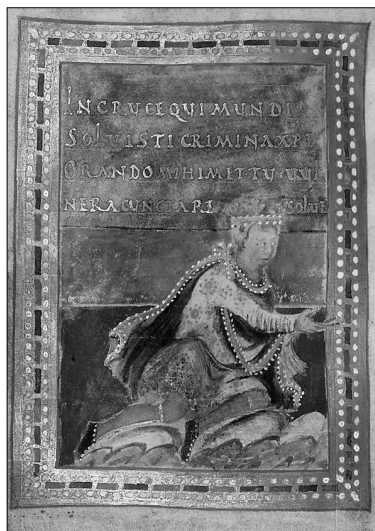

Dedikációs illusztráció, Antonius Corsetus,
Tractatus ad status pauperum fratrum
Jesuatorum confirmationem,
Venecia, 1495. (Schottenloher, 1920, 172.)

folyamatra van felosztva. Így például a 970 körüli Gero Kódexben, amelyben az első kép azt ábrázolja, ahogy a szerző átadja művét a könyv patrónusának, Gerónak, aki a második képen átnyújtja azt Péter apostolnak.²³²

Ugyanígy a devóció szándéka jelenik meg azokon a képeken, amelyeken a dedikációs aktusban részt vevőkön, a szerzőn és a dedikáció címzettjén kívül megjelenik a keresztre feszített Jézus vagy Jézus attribútuma, valamely szent, leggyakrabban védőszent, akinek neve utalhat a szerző vagy a donátor nevére. Gyakori továbbá az isteni attribútum ábrázolása, például a jobb kéz kinyújtott mutató és középső ujjának formájában.

A 9. században jelentkezik, majd a 10. század közepére erősödik fel a társadalmi és szellemi különbségek ábrázolásának szándéka. Egyrészt megjelenik a kettős dedikációs képeknek egy olyan formája, ahol a szerző és a mecénás külön képre kerülnek. Ez a jelenség a devóciós képek esetében még inkább jellemző. Ilyen típusú ábrázolás a Kopasz Károly imádságoskönyvében²³³ található illusztráció, amely a két világ elkülönítésének hangsúlyozására külön képen ábrázolja a szerzőt és Krisztust. Másrészt általánosan jellemző a szerző mecénáshoz képest

Dedikációs illusztráció, Kopasz Károly imádságoskönyve, Észak-Franciaország, 850 után. (Fried, 2001, 193, 4. kép)

Dedikációs illusztráció, Ratmann
Sakramentar, Hildesheim, 1159.
(Hildesheim, Domschatz, Ms. Nr. 37.
[http://www.welterbehildesheim.de/
domschatz/popup_domschatz_02.html](http://www.welterbehildesheim.de/domschatz/popup_domschatz_02.html))

Dedikációs illusztráció,
Guise, Jacques de, Les Chroniques
de Hainaut, Brüsszel, 1444.
(Faksimile: Antwerpen, 2000.)

aránytalan méretkülönbséggel történő ábrázolása, illetve a szerző alakjának korábban álló, esetleg hajlott helyzetben történő bemutatása helyett a térdeplő, olykor akár fekvő figura.²³⁴

A 14–15. században a devóciós képek viaszszorulása mellett az egyházi előjáróknak szóló dedikációk számának jelentős visszaesése figyelhető meg. A dedikációs képeken a szimbolikus jelentőségű szereplők helyét a kötetek tényleges mecénásai veszik át. A Hrabanus típusú képek korábban szinte kizárólagos tradíciója elhalványul, helyettük a többszereplős, mozgalmas, sokszor a nemesi udvarba helyezett, részletesen kidolgozott háttérrel rendelkező képek jellemzőek. Ilyen többek között Jacques de Guise Jó Fülöphöz címzett dedikációja a *Les Chroniques de Hainaut* című művében.²³⁵

Női mecénás a felajánlott mű címzettjeként, néhány korai kivételtől eltekintve, mint például a bécsi Dioskorides-dedikáció illusztrációja, humanizmus kori kéziratok dedikációs illusztrációin látható először. Ezekben az esetekben a dedikáció nem kizárólag a mecénás személyét

Dedikációs illusztráció, Szophoklész
Elektra, ford. Nicolas de Herberay,
XVI. század első fele
(Staatsbibliothek zu Berlin, Phill. 1938.)

reprezentálja, hanem egyúttal az olvasóközönséget is kijelöli.²³⁶ Szophoklész *Elektrájának* Nicolas de Herberay által készített francia fordításában található dedikációs illusztráció.²³⁷

Ahogy a női címzetteket ábrázoló metszetek is mutatják, a humanizmus nemcsak a dedikációk címzettjei között hozott változást, hanem a dedikációs illusztrációkon a szerző és a mecénás viszonyának képi ábrázolásában is. A szerző egyre inkább előtérbe kerül a képen, megszűnik a hajlott vagy térdelő testhelyzet, a két szereplő egyenrangú ábrázolást nyer.²³⁸

A könyvnyomtatás megjelenésével a dedikációs illusztrációk száma jelentősen visszaszorult, helyüket az ajánlólevelek veszik át, olykor reprezentációs illusztrációval, illetve a mecénás címerével kiegészítve.

Magyar kéziratban vagy nyomtatványban a jelenségre meglehetősen kevés a példa, kutatásaim alapján mindössze két magyar vonatkozású kézirat és egy nyomtatvány tartalmaz dedikációs illusztrációt.²³⁹ A két kézirat keletkezési helye Itália, mindkettő Mátyás király feleségének, Beatrix királynénak szól. Az első Diomedes Carafa *De institutione vivendi* című latin nyelvű munkája,²⁴⁰ amely Csontos János leírása alapján Beatrix és Mátyás 1476-os házasságkötése (1476) alkalmából íródott, és a királynéhez szóló intések tartalmaz.²⁴¹ Csontos beszámol Ireneo Affonak Taddeo Ugolettiról, Mátyás könyvtárnokáról szóló emlékbeszédéről, amelyben említésre kerül a ritka kézirat, Affo szerint azon egyetlen példány, amely a királyné tulajdonát képezte. A kézirat a fordítónak, Colantonius Lentulusnak

a szerzőhöz, Diomedes Carafához címzett dedikációs levelével kezdődik, amelyben a fordító köszönetet mond a szerzőnek, amiért az olasz eredeti latin fordításával őt bízta meg.²⁴² A háromlappos dedikációs levelet a díszcímlap követi, majd a dedikációs illusztráció, amelyen egy díszes keretbe foglalva az a jelenet látható, amikor a szerző átnyújtja művét Beatrixnek. A könyv felajánlásának jelene alatt Máttyás és Beatrix két angyal által tartott címere, illetve ez alatt a Carafa család jóval kisebb méretű címere látható. A dedikációs képet körbefogó kereten különböző szimbólumok találhatók:

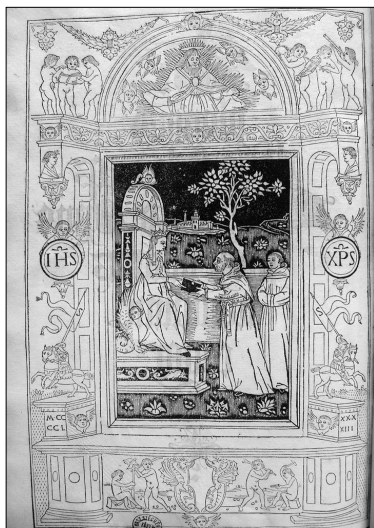

Dedikációs illusztráció, Diomedes Carafa, *De institutione vivendi*, Parma, 1476 körül. (Codici miniati della Biblioteca Palatina di Parma, szerk. Angelo CIAVARRELLA, Milano, 1964.)

a tisztaságé (castitas) a menyét, az igazságé (veritas) a férfialak jobb kezében karddal, a balban mérleggel, az állhatatosságé (constantia) egy oszlopot tartó nőalak, és az okosságé (prudentia) a jobbában kígyót, baljában tükröt tartó nő.²⁴³ Csontos megjegyzi, hogy a címlap díszítése a Corvin-kódexek hagyományos díszítésétől eltér, és minden bizonnyal a nápolyi könyvfestészeti iskola nyomait viseli magán.²⁴⁴

A Carafa-kézirat dedikációs illusztrációja még a kétszereplős Hrabanus-képek hagyományába illeszkedik, a könyv címzettje, Beatrix ennek megfelelően trónon ülve, jobbát a szerző felé nyújtva fogadja a könyvet a lábai előtt térdeplő szerzőtől.

Ugyanezt a sémát követi a Giacomo Filippo Foresti da Bergamo *De plurimis claris selectisque mulieribus* című művében található dedikációs metszet.²⁴⁵ Foresti híres nőkről készített munkája Boccaccio *De claris mulieribus* című művének mintájára,²⁴⁶ annak átdolgozásával készült.²⁴⁷ Boccaccio műve dedikációs levelet tartalmaz ugyan, Andrea

Dedikációs illusztráció, Giacomo Filippo Foresti, De mulieribus claris, Ferrara, 1497. (OSZK, Inc 159.)

Acciaiolinak címezve, de dedikációs illusztrációt nem. Foresti saját munkáját Beatrix királynénak címezte, annak rokonai és Donato Aretino püspök biztatására.

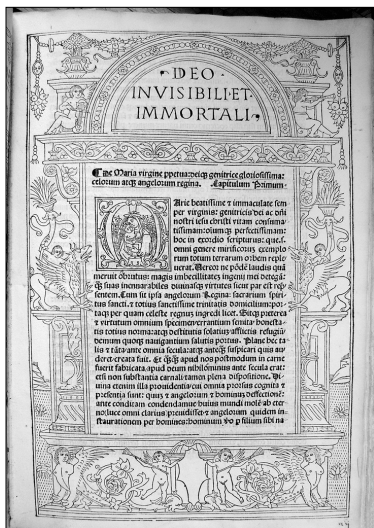
A Foresti művében található díszes keretbe foglalt dedikációs metszet azt a jelenetet ábrázolja, ahogy a szerző egy szerzetestársa által kísérve átadja művét Beatrix királynénak. A kép a Carafa-kéziratban található illusztrációhoz hasonló szerkesztésű. Beatrix a kép bal oldalán, egy díszes trónon ülve jobbjával veszi át a felajánlott könyvet a szerzetesi ruhában, kissé meghajló testhelyzetben ábrázolt szerzőtől.

A királyné lábánál egy angyalféjú, szárnyal és farokkal rendelkező lény, egy hárpia foglal helyet, amely a mű kezdőlapjának keretében is visszatér. A nyomdász, Laurentio de Rubei további kiadványait vizsgálva megállapítható, hogy a dedikációs illusztráció és a második címlap kereteit egyaránt többször felhasználta. Hieronymus leveleinek szintén 1497-es, szintén de Rubei által nyomtatott kiadásában²⁴⁸ ezek az első és második címlap esetében is megegyeznek, illetve a címlapokon felül ezen kiadvány is tartalmaz két dedikációs illusztrációt, amelynek kerete ugyancsak megegyezik a Carafa-kézirat dedikációs képének keretével.²⁴⁹

Foresti művében a Beatrix lábánál ábrázolt hárpia, amely a Foresti és Hieronymus-kiadások második címlapjain egyaránt megtalálható, nem Beatrix valamely attribútumát jelöli – ahogy a Hieronymus-kötet dedikációs illusztrációjának megfelelő helyén Hieronymus attribútuma, az oroszlán szerepel –, hanem egy a 15. század második felében igen közkevelt all'antica díszítőmotívumnak tekinthető. Legismertebb előfordulása a szobrászatban Desiderio da Settignano elveszett, illetve csak részleteiben megmaradt talapzata Donatello bronz Dávid-szob-

rához,²⁵⁰ továbbá a festészetben Andrea del Castagno *Utolsó vacsora* című képe.²⁵¹

Szintén a Hrabanus-képek tradícióját követi az egyetlen korai újkori magyar vonatkozású nyomtatványban található dedikációs illusztráció is, amely nem csupán Magyarországon, hanem Nyugat-Európában is egyedi a korban, mivel a könyvnyomtatás megjelenésével a dedikációs illusztráció jócskán veszített jelentőségéből, a 17. század elejére pedig gyakorlatilag teljesen eltűnt. Zacharias Trinkellius *Divinatorium viae et vitae aeternae* című, 1663-ban Bécsben megjelent munkájának dedikációs képen a szerző a könyv mecénásának, Lippay György esztergomi érseknek ajánlja fel munkáját. A rézmetszet háttere – Lippay díszes trónja és a városkép – a humanizmus korának dedikációihoz hasonlóan részletesen kidolgozott, ugyanakkor a kép szereplőinek egyenrangú ábrázolása nem jellemző. Lippay egy lépcsőzetes trónon áll, míg Trinkellius félig térdelő, meghajlott állásban a trón első lépcsőfokáról nyújtja a felajánlott könyvet az érsek felé. A szerző által tartott könyvön a Lippay család angyalok által tartott címerének miniatúrája látható, ez a motívum a kép jobb felső sarkában nagyobb méretben megismétlődik. A szerző és mecénása alárendelt viszonyban történő ábrázolása a kettejük közötti társadalmi és szellemi különbségek bemutatásának szándékát központi esztétikai elemként használó dedikációs illusztrációk 9. században megjelent és a 13. századig domináns, azt követően ugyanakkor teljességgel kiveszett tendenciáját követi. Ez azt a jelenséget támasztja alá, amely a 17. századi magyar nyelvű nyomtatványok írásos dedikációiból is nyilvánvaló, miszerint Magyarországon a kor társadalmi viszonyai, a fizetőképes polgárság

Második díszcímlap, Jacobus Philippus da Bergamo, *De mulieribus claris*, Ferrara, 1497. (OSZK, Inc 159.)

*Dedikációs illusztráció,
Zacharias Trinkellius, Divinatorium
viae et vitae aeternae, Bécs, 1663.
(OSZK, RMK III 2201.)*

*Reprezentációs illusztráció,
Malomfalvay Gergely,
Belsőképpen indító tudomány,
Bécs, 1653. (OSZK, RMK I 870)*

hiánya és a szerzők ilyen módon kiszolgáltató helyzetete miatt a rendkívül szoros, alárendelt szerző–patronusi viszony a nyugat-európai irodalom kapcsán leirtakkal szemben jóval tovább, egészen a 18. századig fennmarad, és a középkorban rögzült retorikai, illetve ezen esetben esztétikai sémákat követi.

A reprezentációs illusztrációkhoz sorolható a mecénás címerének ábrázolása is. A mecénási címer reprezentációs célú megjelentetése kora újkori nyomtatványokban jóval elterjedtebb, mint a dedikációs illusztráció. Helye általában a címlap vagy a díszcímlap, esetlegesen a dedikációs lap vagy olykor a könyv utolsó lapja. Mecénási címer ábrázolására a magyar gyakorlatban is számos példa akad. Több kötetben is megjelenik például a Batthyány család,²⁵² a Bethlen család²⁵³ vagy a Rákóczi család címere.²⁵⁴ Esetenként előfordul, hogy a mecénási címer egy illusztrációs metszet részeként kerül ábrázolásra. Így Malomfalvay Gergely *Belsőképpen indító tudomány* című munkájában, ahol a címlapot megelőzően egy rézmetszeten a mennyország és a pokol ábrázolása részeként, a kép jobb felső sarkában, a mennyország szimbolikus

terében elhelyezve található a mű mecénásának, Püski Jánosnak a címere.²⁵⁵ A dedikációs metszet szerepét betöltő illusztrációt egy szintén Püski Jánoshoz címzett ajánlólevél kíséri.

ELŐLJÁRÓ BESZÉD

Az előljáró beszéd (előszó, vagy prológos) a dedikációt követően a leggyakrabban alkalmazott preliminária. Története a dedikációhoz hasonlóan az ókori irodalomba nyúlik vissza. Előde az eposzok műfajában a prooimion, a retorikában pedig az exordium, de az antik történetírások (például Thuküdidész, *A peloponnesusi háború története*²⁵⁶) vagy regények (például Lucius Apuleius, *Aranyszamár*²⁵⁷) bevezetői szintén egyfajta előszóként értelmezhetőek, amelyekben a szerző az olvasót szólítja meg és a mű témájába enged rövid betekintést:

„Nos, én neked e görög szabású regényben sok-sok tarka történetet fűzök egybe és kíváncsi füled csintalan csacsogással elhódítom (ha ugyan a huncutkodó nílusi nádtollal telefirkált, efféle egyiptomi papiruszt elolvasni nincs ellenedre), hogy megcsodáld: miként fordul másra az emberek sorsa, amint átváltozik testük, s hogyan zökken újra régi medrébe, amint testüket visszakapják.”²⁵⁸

A műfaj elterjedése – a dedikációhoz hasonlóan – a könyvnyomtatás megjelenéséhez köthető, használata a 16. század elejére általánossá válik, majd a 18. századtól kezdve fokozatosan visszaszorul.²⁵⁹

Az előszó a dedikációhoz hasonlóan általában megszólítással kezdődik, és jókívánásokat, illetve áldáskérést tartalmazó formulával és aláírással zárul, a levélforma mégsem kötelező. Címzettje – a dedikációval kevert formákat kivéve – minden esetben általános, azaz a kegyes, jóakaró olvasó. Az előszó szerzője leggyakrabban a mű szerzője, esetenként a nyomdász, ritkán egy harmadik személy. Schramm a 17. századi német drámairodalom kapcsán beszámol olyan nyomtatványokról, amelyekben az előszó szerzője egy ismert személy, többnyire szintén író. Ez a gyakorlat különleges nyomatékot ad mind az előszónak, mind magának a nyomtatványnak.²⁶⁰ A kevés magyar példa egyike Pathai István

Az szakramentumokról közönségesen és kiváltképpen az Úr Vacsorájáról való könyvecske című munkájának harmadik kiadása, amelyet Pathai korábbi kiadásokban²⁶¹ található, Török Istvánhoz szóló dedikációs levele helyett Medgyesi Pál *Az Olvasóhoz* címzett előszava vezet be:

„Ez ily nagy méltóságnak gondviseléséből és az Isten seregének az értelem-ben közönséges öregbüléséhez való nagy buzgóságából ismét kimenő könyvecske, az Úr Vacsorájáról községi főhöz (az tudósok is pedig érthetnek belőle) igen szépen intéztetett, igaz Szentírásbéli tanításokkal, fontos bizonyításokkal és helyes s világos hasonlításokkal. Én többire csak az nyomtatást igazgattam. Ugyanazon renddel, formán, szókkal is többire, valamint az Author először írta, vagon kinyomtatva, csak az akkori írás alkalmaztatott az mennyire lehetett, az mostani szokásos íráshoz. [...] Dedikáltatott volt az néhai *tekéntetes és nagyságos Enyingi Török Istvánnak, Hunyad vármegyének akkori örökös ispánjának*, de azt mi elhagyván, az helyett az könyv végire az Praxis Pietatisban lévő gyónást és az vétel után való hálaadást megrövidítetve, azok kedvéért, kik nétalán ez könyvet afféle alkalmatossággal templomban viszik, ide nyomtattattuk.”²⁶²

Pathai népszerű kiadványát Medgyesi annak halála után mintegy hat évvel saját szövegével egészítette ki (*Az Úrvacsorájának vétele előtt való vallástétel a bűnökről* és *Hálaadás a vétel után*), majd adta nyomtatásba. Ez magyarázza azt is, hogy az új kiadású nyomtatvány mecénása Török István helyett a kötet impresszuma szerint I. Rákóczi György fejedelem, aki Lorántffy Zsuzsannával együtt Medgyesi állandó patrónusának tekinthető.

Ahogy a dedikációt a szerző–mű–*patrónus* hármasa határozza meg, úgy az előszó a szerző–mű–*olvasó* tematikus csomópontok köré szerveződik. Az előszó a dedikációhoz hasonlóan lehetőséget biztosít az írói, illetve politikai önreprezentációra, önkanonizációra, alapvetően azonban a mű és olvasó kategóriák köré szerveződik. Ehrenzeller kifejezésével élve „az előszó a mű használati utasítása”, két legfontosabb funkciója a mű tematikai besorolása, leírása, valamint az olvasói célcsoport meghatározása, az olvasó megszólítása és a könyv olvasókra vonatkozó hasznának kifejtése.²⁶³ Bellényi Zsigmond *Szent Hieronymus Savanarola elmékedései* című munkáját idézve:

„Summáját pedig mind az egész könyvecskének, rövideden mindenik részének ez előljáró beszédben rendelttem, hogy az keresztyén olvasót az olvasásra inkább felindíttassam. Melybül megértvén, miről tractáljon, mivel biztasson és mire tanítson, hogy annak utána nagyobb vidámsággal és serinséggel az derék magyarázatnak olvasásához is hozzá nyúlhasson.”²⁶⁴

Az előszó megszólítást követő tartalmi része többnyire a mű témájának megjelölésével kezdődik, amely olykor fejezetenként tárgyalat összefoglalóval egészül ki. Gyakori a keletkezési körülmények megadása, az esetleges források megnevezése. A szerénységi formula értelmében a szerzők sokszor megneveznek egy személyt, vagy csak általánosan hivatkoznak a bölcs és tudós emberekre, akik a munka elkészítésére, kiadására biztatták őket.²⁶⁵ Így tesz többek között Klösz Jakab az *Evangéliumok és episztolák* című fordítás szerzője is:

„Mindazáltal ennek kiadására én nem az magam fejtől mentem, hanem jámbor és tudós emberekkel közlöttem és azoknak ítéletivel éltem.”²⁶⁶

A konkrét személyre történő hivatkozás a dedikációval kevert formáknál gyakoribb.

Ehrenzeller és Schramm egyaránt az előszó állandó elemeinek tekintik a 17. században a különböző szerénységi formulákat.²⁶⁷ Ehrenzeller ezeket két kategóriába sorolja: esztétikai, illetve morális mentség.²⁶⁸ Az esztétikai kategóriába tartozik egyrészt a mű megjelenési formája, tipográfiája, helyesírása, másrészt nyelvezete és stílusa miatti mentségek felsorolása; míg morálisként értelmezhetőek a szöveg tartalma, illetve kiadása miatt felsorolt mentségek.²⁶⁹ Mindkét forma igen gyakori ugyan, a legtöbb magyar nyelvű nyomtatványban előfordulnak, ugyanakkor jellemzően a dedikáció és nem az előljáró beszéd részeként. A könyv kiadása kapcsán felmerülő hír-, illetve haszonszerzési célok elutasítása, amely Ehrenzeller kategóriáit tekintve a morális mentségek közé sorolható, az egyedüli ebben a csoportban, amely magyar nyelvű előszavakban általánosan előfordul. Selyei Balogh István, *Temető kert* című, gyászbeszédeket tartalmazó gyűjteménynek *Olvasóhoz* intézett előszavát ezzel a formulával vezeti be:

„Ez együgyű s éretlen munkácskát nem valami hijábanvaló s sokakat megcsaló világi hírnév vadászásának okáért terjesztettem vizsgáló szemek és ítélő elmék eleiben, hanem az én Istenemhez és az ő népéhez való igaz buzgóságomból.”²⁷⁰

Az előszóban a szerző–mű–olvasó tematikus hármásából a műre vonatkozó tartalmi egység hossza különböző lehet. Különösen vitairatok esetében jellemző, hogy a téma megjelöléséhez egy terjedelmes értekezés kapcsolódik, amely esetenként az előljáró beszéd-től független, önálló prelimináriát képez. Így Milotai Nyilas István *Speculum Trinitatis* című vitairatában az *Előljáró beszéd* címen közölt, Bethlen Gábornak, „kegyelmes urának” szóló dedikációját és *A kegyes olvasónak* címzett előszót egy különálló értekezés követi: *Előljáró Samosatenicus beszédének megcáfolása, melyben mind a mi Apostoli vallásunk a Szentháromság egy Istenről megmagyaráztatik, mind az ellenkezőknek tévelygésük meghamisítottatik.*²⁷¹ Ebben Enyedi György *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* című latin nyelvű unitárius bibliamagyarázatának praefatiójára válaszol Milotai.²⁷² Az olvasóhoz szóló bevezetésből kiderül, hogy a könyv Milotai két kéziratából áll össze, ez magyarázza a kettős előszó jelenlétét is. Az egyik kézirat, a *Speculum trinitatis* számozott fejezeteit alkotó, Enyedi György említett munkája ellen írt vitairat, amelyet a szerző Enyedi írásának engedély nélküli magyar nyelvű megjelenése miatt kiegészített egy mintegy 800 lap terjedelmű lajstrommal, amely *Azoknak az ó- és újtestamentumbeli bizonyságoknak lajstroma, melyekből a Szentháromság egy Isten Enyedi ellen megbizonyítottatik.* Az Enyedi könyvének praefatiójára válaszoló bevezetőt nyilvánvalóan szintén utólag kapcsolta a vitairathoz Milotai, amelynek eredeti, a kegyes olvasókat megszólító előszava ekkor már készen állt.

Az előszó harmadik, egyben legfontosabb funkcionális egysége az olvasó megszólítása. Már Genette is leírja, de ugyanúgy kiemeli Brand, Wolf, Dembeck vagy Jürgensen,²⁷³ hogy a paratextusok alapvető célja a recipiensek körének meghatározása és a recepció folyamatának irányítása. A célközönség – általában meglehetősen tágan értelmezett – meghatározása többnyire már az előljáró beszéd megszólításában, illetve címsorában megtörténik. A legáltalánosabb, valamennyi felekezet által alkalmazott „kegyes olvasónak” szóló megszólítások mellett előfordul az olvasói kör vallási szempontú behatárolása, többek kö-

zött például Pázmánynál: *A lutherista és calvinista olvasónak Istentől minden jót kívánok*,²⁷⁴ vagy Medgyesi Pálnál: *Előljáró beszéd a keresztyén olvasókhöz és kiváltképpen az elcsábított pápistákhoz*.²⁷⁵ Szintén így határozza meg olvasóit a református Szenczi Csene Péter: *Christus Jesus ecclésiájának, mely Magyarországon és Erdélyben vagyon*,²⁷⁶ és Alvinczi Péter is: *Előszó, amelyben művét minden római, helvetiai és Augustana confession levő híveknek ajánlja*.²⁷⁷

Vitairatok jellemző megszólítása: „az igazságszerető olvasó”, vagy Zvonarics Mihálnál „az igazságnak megértésében gyönyörködő kegyes olvasó”,²⁷⁸ az egyes felekezeti csoportokat megszólító előljáró beszédekhez hasonlóan nemcsak kijelöli az olvasói kört, hanem fontos eszköze a hatáskeltésnek és a meggyőzésnek is.

Az általános megszólításokon túl előfordul a megcélzott olvasóközönség pontos behatárolása is. Szenczi Molnár Albert *Psalterium Hungaricum*, a Zsoltárok könyvének verses fordításában például így szólítja meg olvasóközönségét: „A Magyarországon és Erdélyben vitézkedő keresztyén anyaszentegyháznak és ennek nagyságos és kegyes gondviselőinek, lelkipásztorainak, tanítóinak és tanuló tagjainak”.²⁷⁹

Az olvasó megszólításának célja nem csupán a szerző és publikum közötti kapcsolatteremtés, hanem a könyv népszerűsítése is. Így előfordul, hogy a szerző az olvasóközönség kijelölésén túl azt is részletezi, hogy milyen haszonnal bír a könyv az egyes olvasói rétegekre, ahogy Keserűi Dajka János előszava mutatja a *Halotti pompa* című kötetben:

„Nem nagy ugyan ez munka magában, de nagy hasznos és idvösséges dolgok vannak benne befoglaltatva, az mint akárki is eszébe veheti, az ki figyelmetes elmével megolvassa. Úgyannyira, hogy az tanítóknak egy kis promptuarium lehet, az melyből akármely időben is kész halotti praedicatoriát vehetnek. Az megkeseredett szívű embereknek drága szép vigasztalásokkal megakodott patica lehet, melyben mindennemű keserűségeknek megenyhítésére hatható vigasztalást találnak. Az kereszt alatt megbágyadt erőtléneknek megújító és ugyan megélesztő segide lehet, mellyel az keresztviselésben elméjét bátoríthatja, és az végig való állhatatosságra építheti.”²⁸⁰

A könyvek népszerűsítésének szándéka az előszavakban olykor még ennél konkrétábban is megjelenik. Técsi István, az „Úr Jézus Krisztus

méltatlan szolgálja az váradi gyülekezetben”, Pankotai Ferenc *Szent Hilarius* című munkájához írt üdvözlő versében így buzdítja az olvasót a könyv megvételére:

„Vagyon-é szívedben forró szomorúság?
Vedd meg ez kis könyvet, ebben van orvosság;
Olvassad meg, ehhez nem kell nagy fáradság,
Szomorú szívedre itt fakad vígasság.”²⁸¹

AZ AJÁNLÓLEVÉL ÉS AZ ELŐLJÁRÓ BESZÉD FORMAI ÉS MŰFAJI KEVEREDÉSE

Ahogy már többször szó volt róla, a magyar nyelvű dedikációkra a reneszánszban és a kora újkorban is általánosan jellemző, hogy azok az előljáró beszéd funkcióját részben vagy egészben átveszik, ez azonban semmiképpen sem tekinthető – a Szajbély-értelmezés nyomán – egy fejlődési fázis különböző fokozatainak. Sokkal inkább tűnik elfogadhatónak Gertrud Simonnak a középkori történetírások prelimináriái kapcsán felállított elmélete két különálló műfaj formai és funkcionális keveredéséről.

Simon a jelenséget a két műfaj közös eredetével magyarázza, szerinte a középkori dedikációk az ókori szövegek praefatiójának megszólítással kiegészített formái, amelyek magukon viselik a praefatio tartalmi és stiláris jegyeit. A középkori történetírásokat vizsgálva Simon három típust különböztet meg: (1) konkrét megszólított nélküli prolókus, azaz a tulajdonképpeni előljáró beszéd (vagy előszó), amelynek (meg- vagy meg nem nevezett) címzettje minden esetben általános, leggyakrabban a kegyes olvasó, (2) a dedikációs prolókus, amely az előljáró beszéd és az ajánlólevél kevert formája; illetve (3) az ajánlólevél.²⁸²

A dedikációs prolókus – vagy Geleji Katona István terminológiájával élve az „ajánló előbeszéd”²⁸³ – tulajdonképpen egy címmel, esetleg áldáskéréssel ellátott előljáró beszéd, amely az előszó formai és stiláris jegyeit hordozza, általában a mű tartalmát, esetleg keletkezési körülményeit részletezi, tehát az előszó funkcióját tölti be.

Teljesen kimarad vagy rendkívül szűkre szabott a címzett magasztalása, és szintén hiányzik az ajánlás okának megnevezése. A 16–17. századi magyar nyelvű könyvekben nagyon gyakran fordul elő ilyen és ehhez hasonló kevert forma. Példaként említhető Eszterházi Tamás és Kürti István *Az igaz Anyaszentegyházról és ennek fejről, az Krisztusról* című Hunnius-fordításának ajánlása.²⁸⁴ Az Eszterházi Tamás által írt ajánlás címzésén kívül – „epistola dedicatoria Pálffy Katalin asszonynak [...] Illyésházy István [...] Trencsin és Lipto vármegyének főispánjának, Magyarország hoptesterének és a római császár őfelsége tanácsának Hodolin, Trencsin, Likauka, Vítnya várának szabad urának szerelmes házastársának” – a szöveg semmilyen eleme nem utal a dedikációs műfajra. A prolóógus egy tulajdonképpeni értekezés, amely a római egyház és a Szent János evangélistától megjövendölt babilóniai parázna asszony azonosságát igyekszik bebizonyítani.²⁸⁵

Ehhez hasonló funkciójú dedikációs prolóógus vezet be Fogarasi István *Catechismus, azaz a keresztyén vallásnak veleje* című írását.²⁸⁶ A Heidelbergi Káté román fordításának magyar nyelvű előszavát a szerző, Fogarasi István „Bartsai Ákosnak, Lugos és Káránsebes főbánjának, Szörény vármegyének főispánjának” ajánlja. Itt is az előző példához hasonló műfaji keveredés figyelhető meg, a dedikációs aktust kizárólag a címzés jelöli.

A 16. századi nyomtatványokban jellemző prelimináriák sem műfaji, sem formai szempontból nem egységesek. A dedikációs prolóógus nem egyedülálló jelenség, 16. századi magyar nyomtatványokban az előszó és a dedikáció formai és funkcionális keveredése más formában is megfigyelhető. Előfordul, hogy az olvasóhoz szóló előljáró beszéd a dedikációs szövegbe illeszkedik. Az első magyar nyelvű dedikációk egyike, az 1533-ban Krakkóban megjelent Komjáthi Benedek által fordított *Szent Pál levelek* „A nagyságos gróf Katalin kisasszonynak, a néhai nagyságos Perény Gábrriel házastársának” címzett ajánlólevelének utolsó bekezdésében a szerző külön címzés nélkül szólítja meg „Szent Pál levelének olvasóit” és ismerteti a fordítás módját.²⁸⁷ Erre a jelenségre sem a magyar, sem az idegen nyelvű szakirodalom nem alkalmaz önálló terminológiát, annak ellenére, hogy a dedikációs levéltől, illetve az előszótól tartalmilag és stílusosan egyértelműen elkülöníthető műfaji kategóriáról van szó.

A 16–17. századi magyar gyakorlatot tekintve elmondható, hogy a formai és tartalmi keveredés mellett a pretextusokra egy általános terminológiai zavar is jellemző. A német vagy angol nyelvű irodalomban következetesen alkalmazott fogalmakkal szemben (*Dedikationsbrief* vagy *Widmungsbrief* – *dedication*; illetve *Vorrede* – *preface*) a magyar könyveket bevezető paratextusok megnevezése sokszor nem következetes. Az egyértelműen dedikációként értelmezhető írásokat, amelyekben a szerző kizárólag a mecénást szólítja meg és ajánlja fel neki munkáját, a szerzők gyakran nevezik a címben vagy a fejlécen előljáró beszédnek (RMNy II. 992,²⁸⁸ RMNy II. 1048,²⁸⁹ RMNy II. 1108 és 1301,²⁹⁰ RMNy II. 1132,²⁹¹ RMNy II. 1251,²⁹² RMNy 1262,²⁹³ RMNy II. 1308,²⁹⁴ RMNy II. 1489,²⁹⁵ RMNy III. 1678,²⁹⁶ RMNy III. 2210,²⁹⁷ RMNy III. 2310²⁹⁸), illetve előljáró rövid írásnak (RMNy III. 2171).²⁹⁹ Ezekben az esetekben a dedikációs aktust a címben megnevezett patrónus egyértelműen jelzi. Ugyanígy azokban az esetekben, amelyekben a dedikáció cím nélkül vagy helyes címmel szerepel (mint dedikáció, dedikációs levél vagy episztola stb.), viszont a dedikációban a szerző az ajánlás szövegére mint előljáró beszédre vagy előszóra hivatkozik, ahogy többek között Bökényi Fülep János *Mennyei lámpás* című munkájának „Az nemes Ugocsa vármegyének tekintetes, nagyságos, nemes és nemzeti Urainak” szóló ajánlásában:

„Tekéntetes, nagyságos, nemes, nemzeti és becsületes Uraim, hogy ez kis könyvecskét nem csak magyarul szölni tanéttottam, hanem egyszersmind az Nagyságtok és Kegyelmetek méltóságos neve alatt is világra bocsátani nem áttallottam, [...] mindenik okoknak előszámlálásának befoglalására ez könyvecske az ő kicsinsége miatt úgy ítélem elégtelen volna, mert így ez előljáró beszéd magánál netalám nagyobbra terjedni fogna, hanem a többet elhallgatván légyen elég ok, az én Nagyságtokhoz s Kegyelmetekhez és Hazánkhoz való buzgó indulatbéli szeretetemnek mivolta.”³⁰⁰

A felsorolásból is egyértelmű, hogy ez a terminológiai következetlenség a 17. század második harmadára visszaszorul, míg a 18. századra már csak elvétve lesz jellemző.

A PARATEXTUSOK ÉS A FŐSZÖVEG NYELVI VISZONYAI

A dedikációk nyelve a főszövegekhez hasonlóan lesz egyre nagyobb arányban nemzeti nyelvű, ez a fejlődés ugyanakkor nem párhuzamos. A latin nyelvű könyvek előtt, a 16. és 17. században egyaránt, szinte minden esetben latin nyelvű a szöveges preliminária. A magyar nyelvű kiadványok esetében viszont korántsem ilyen egyértelmű, hogy a bevezető szövegek is magyar nyelven jelentek meg. A szöveg nyelve – a főszöveg, illetve a prelimináriák esetében is – annak megszólítottjához alkalmazkodik. Az anyanyelven olvasó „profán tömeg”, az újonnan megjelenő olvasóközönség, vagyis az asszonyok és egyszerű városi polgárok igényeinek megfelelően az 1570-es évektől 1600-ig az azt megelőző fél évszázadhoz viszonyítva megtízszereződik a magyar nyelven megjelenő nyomtatványok száma, amelynek összetétele is az elvilágiasodás tendenciáját mutatja.³⁰¹ A mecénás ugyanakkor – ahogy Máté Károly is megjegyzi – nem tartozik a profán tömeghez, hanem kora műveltségi fokán álló személy, aki ha nem is tudós, de bizonyosan tud latinul.³⁰² Ennek értelmében, főként a 16. század végén és a 17. század elején, gyakran előfordul, hogy a magyar nyelvű kiadvány elején a mecénást latin nyelven megszólító dedikációs levél áll. Így például *Poncianus históriája*³⁰³ vagy Kulcsár György *Az halálra való készöletéről* című munkája³⁰⁴ esetén. Ugyanígy latinul szerepelnek a prelimináriák Apáczai Csere János *Magyar Enciklopédiájában* is.³⁰⁵

Szenczi Molnár Albert ennek a jelenségnek a magyarázatakor a *Psalterium Ungaricum* „D. Mauritio Landgravio Hassaiaë, Comiti Cattimelibocorum, Deciorum, Zigenhani & Niddæ, &c. mint kegyelmes Fejedelmeinek” címzett dedikációjában német példára hivatkozik:

„De ez én dedikálásomban, kétség nélkül, sokan sok hibát találnak, de kiváltképpen kettőt rongálnak legtöbben. Hogy tudniillik ez magyar nyelven írott könyvnek deák előljáró beszédet tészek eleiben: Ismét hogy Németországnak ez két tündöklő Fejedelminek idegen nyelven való írást dedikálók. Annakokáért erősítő okaimat, melyekkel ez merészségre indítottam, rövideden előhozom.

És előszer pedig, látom nem ritkán lenni ez mostani időben, hogy az köznyelven való írásoknak deák előljáró beszédet tegyenek elejökbe. Példa erre az Lóbvasser Ambros Doctornac Zsoltáros könyve, (kinec vezető

zsinórját követtem ez fordításban) Lipsiában 1594. és az Magyaroknak való Német Chronica, Casselba 1600 esztendőben deák előljáró beszédekkel voltak németül kibocsáttatva. És vagyon magyar könyv kezemnél, melyet hasonlatosképpen deák dedikálással nyomtattak ki Bécsben.³⁰⁶

Szenczi Molnár Albert ugyanakkor az ajánlás szövegét egymás mellett mindkét nyelven közli, a verzón latinul, a rectón magyarul. A kétnyelvű ajánlás nem egyedi jelenség, már Heltai Gáspár is magyar–latin ajánlást közöl „Ministris et pastoribus ecclesiarum Hungaricarum [...] azaz A keresztyén lelkipásztoroknak és az szentegyház szolgálóinak” címezve az 1559-ben Kolozsváron kiadott *Agendájában*,³⁰⁷ illetve Pázmány többek között a *Keresztyéni felelet* című munkájában.³⁰⁸ Ez a kétnyelvűség a *kegyes olvasót* megszólító előljáró beszédekre nem jellemző, ezek szinte kizárólag a főszöveg nyelvét követik. A ritka kivételek a prelimináriák gyakran emlegetett fogalmi keveredésével magyarázhatóak, és olyan szövegek esetében jellemzőek, amelyek ugyan előljáró beszéd megnevezés alatt szerepelnek, de a mecénáshoz szólnak, és mind tartalmilag, mind formailag dedikációként értelmezhetőek.

Ennek megfelelően a 17. század első felében több olyan munka is előfordul, amelyben a dedikáció latinul, az előljáró beszéd vagy előszó a főszövegnek megfelelően magyarul szerepel. Pázmány Péter korai munkái, a *Felelet* Nádasdy Ferenchez,³⁰⁹ a *Tíz nyilvánvaló bizonság* Pethe Mártonhoz³¹⁰ vagy a *Kalauz* 1613-as pozsonyi kiadásának Istvánffy Miklóshoz szóló dedikációi még latinul szerepelnek,³¹¹ ugyanakkor a magyar nyelvű főszöveget kísérő, az olvasót megszólító előljáró beszéd szintén magyar nyelvű. Pázmány későbbi munkáiban ez a kétnyelvűség nem fordul elő, a *Keresztyén imádságos könyv*³¹² vagy a *Bizonyos okok* már mindkét prelimináriát magyarul közli.³¹³

Az 1630-as évektől a prelimináriák és a főszöveg eltérő nyelve már egyáltalán nem jellemző, csupán néhány, alapvetően többnyelvű tudományos kiadványban fordul elő, mint a szótárak vagy a nyelvkönyvek esetén, például Szenczi Molnár Albert latin–magyar, illetve latin–görög–magyar szótáraiban.

4. A dedikációk retorikai sajátosságai

A DEDIKÁLÁS MŰVÉSZETE

Retorikai felépítés – levélforma

A kora újkori dedikációk formája a legtöbb esetben episztola, így azok a műfaj ókor óta ismert retorikai szabályainak megfelelően íródtak. A levél retorikájával kapcsolatos első elméletek Cicero és Seneca írásaiban találhatók, többnyire saját levelezésük önreflexiójaként. Cicero alapvetően két levélműfajt különböztet meg, ezek az *epistulae privatae* és az *epistulae publicae*. Ezen túl az *epistulae privatae* belül további két kategóriát különít el. Első a *quibus certiores facimus absentes*, azaz azok a levelek, amelyek valamilyen kérést, esetleg hírt tartalmaznak, második a személyes kapcsolattartást szolgáló levelek csoportja, azaz a *genus familiare et iocosum* és a *genus severum et grave*, amelyek közül az első kizárólag a kapcsolat ápolására szolgál, az utóbbi vagy vigasztalást kínál, vagy segítséget nyújt.³¹⁴ A Cicero által is kiemelt személyes levelek műfaja a középkori episztolográfiákból teljességgel kiszorul, viszont a humanizmussal mint a legfontosabb levélforma tér vissza a retorikai irodalomba.

A középkori episztolográfia alapvetően az iskolai használatra írt retorikai munkákra korlátozódik. Az *ars dictaminis* vagy *ars dictandi* főként kancelláriai iratok fogalmazásához tartalmaz szabályzatokat és példaleveleket. Ezek három alapvető kategóriában foglaloznak a levelekkel: a megfelelő cím- és rangjelzés, megszólítás, felépítés és stílus. A levél felépítése a középkori *ars dictandi*-ban a beszédhez hasonlóan a következőképpen alakul: *salutatio* (üdvözlés), *captatio benevolentiae* (a jóindulat megnyerése), *narratio* (elbeszélés), *petitio* (kérés),

conclusio (befejezés). A stílusnem a címzett társadalmi helyzetéhez alkalmazkodva háromféle lehet: *sublimus*, *mediocris* vagy *exilis*.³¹⁵

Az első átfogó levélretorika-elmélet Erasmus *De conscribendis epistolis* című munkája, amely 1600-ig mintegy 80 kiadásban látott napvilágot.³¹⁶ Erasmus Viveshez vagy Lipsiushoz hasonlóan kiemeli a levél műfaja révén adott írói szabadságot, a variációs lehetőségek végtelen számát (*illam libertatem epistolarem*), és a levelet Seneca nyomán, az antik felfogásnak megfelelően a lélek tükréként írja le.³¹⁷ A levélen belül négy fő műfajt különböztet meg, ezek a beszéd felosztásához hasonlóan alakulnak: *genus deliberativum* (népgyűlési műfaj), *genus demonstrativum* (alkalmi műfaj) és *genus iudiciale* (törvényszéki műfaj), illetve ezekhez csatlakozik a Cicerótól átvett kategória, a *genus familiare*. A levél Erasmus szerint „attikai stílusban” írandó, azaz közelebb áll a komédiához, mint a tragédiához, stílusideái a *simplicitas* (egyszerűség), *candor* (derültség), *festivitas* (vidámság), *argutia* (elmésség), *lepos* (tréfásság).³¹⁸

Lipsius több episztolográfiai elmélkedést adott ki, a legfontosabb az 1591-ben megjelent *Epistolica institutio*. Lipsius a levelet két személy közötti kommunikációként, egy távol levő személy számára küldött üzenetként definiálja, és annak tárgyalásakor megkülönbözteti egyrészt a tartalmat (*materia*), másrészt pedig a stílust (*sermo*). A materiát két további egységre osztja, az egyik a minden levélben azonos vagy hasonló részek, mint a *dispositio*, a másik a *materia varia*, azaz a változó részek. A *materia varia* leírása kapcsán Lipsius Ciceróhoz hasonlóan három levélformát különböztet meg: *seria*, *docta* és *familiaris*. (1) A „komoly levél” nyilvános és privát kérdéseket kimerítő alapos-sággal tárgyaló forma, amelynek fontos tulajdonsága, hogy levelenként csupán egyetlen témát érint. Idetartoznak a „Narrationes, Dissertationes, Deliberationes, de statu rerum, de militia, de pace”, illetve a beszédaktusok közül a „Consolationes, Admonitiones, Petitiones, Objur-gationes, Excusationes, Suasiones, Laudationes”. (2) A „tudós levél” olyan tartalmakat mutat be, például a filológia, filozófia vagy teológia témaköréből, amelyek hagyományosan nem a levélműfaj sajátjai. (3) A legfontosabb és leggyakoribb valamennyi műfaj közül a személyes levél, amely a levél definícióját a leginkább megtestesíti.³¹⁹ A cicerói kategória Lipsiusnál, Erasmus felforgásával ellentétben, nem kiegészíti

a többi műfaji kategóriát, hanem elsődleges szerepet tölt be. Ehhez hasonló a spanyol humanista, Vives felfogása is, aki *De conscribendis epistolis* című művében (1536) a levelet tulajdonképpen azonosítja a privát levéllel.³²⁰

A levél legfontosabb stíluseszményeinek Lipsius a *brevitas* (rövidség), *perspicuitas* (világosság), *simplicitas* (egyszerűség), *venustas* (szépség) és *decentia* (illőség) elveit tartja. A rövidség, ugyanúgy, mint Erasmusnál, valamennyi *virtutes* közül a legfontosabb.

A 17–18. századi magyarországi iskolai oktatásban az antik retorikákon, valamint Erasmus és Lipsius munkáin túl több kora újkori retorikai kézikönyv is használatban volt, ezek nem kifejezetten levélretorikák, de a levélíráshoz az alapvető retorikai háttérrel biztosíthaták. Jezsuita iskolákban főként Cyprianus Soarez portugál jezsuita szerző *De arte rhetorica libri tres ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano deprompti* című retorikáját,³²¹ továbbá De Colonia, Masenius, Du Cygne és Le Jay munkáit használták. Protestáns iskolákban a legfontosabb retorikai munka Gerardus Johannes Vossius alapvető írása és az ez alapján szerkesztett magyarországi kiadás: *Rhetorice Contracta*.³²² Használatban voltak továbbá Pécseli Király Imre *Isagoges rhetoricae libri duo* című,³²³ valamint Ludovicus Philippus Piscator *Rudimenta rhetoricae* és *Rudimenta oratoriae*³²⁴ című kézikönyvei.³²⁵

Magyarország a 18. század végéig sem a levél retorikájával kapcsolatos irodalom, sem levelezési útmutató vagy levélgyűjtemény nem jelent meg. Ezzel szemben Németországban, a magyarral hasonló ütemben fejlődő német nemzeti irodalomban számos olyan alapvető kiadvány ismert, amely részletesen tárgyalja a kérdést, kitérve a dedikációs levél műfajára is. A *Briefstellerkunst*, vagyis a levelezési kézikönyv, a levélírás művészetének gyakorlati irodalma a 17–18. századi Németországban egyike a legnépszerűbb műfajoknak. Használata széles körben elterjedt, főként a Németországban éppen ebben a korban megerősödő, latin műveltséggel nem rendelkező, anyanyelven író és olvasó polgári réteg körében. A 18–19. század fordulóján megjelenő magyar nyelvű műfaj fejlődése 100–150 évvel később indul ugyan, de a német nemzeti nyelvű levélretorikához hasonlóan alakul. Ennek a fejlődésnek az oka egyrészt nyilvánvalóan az azonos – latin nyelvű – középkori episztémológiai forrásanyag lehet, másrészt viszont a dedikációírásnak

és a dedikációs szövegeknek egy olyan nyelvtől és kultúrától független, általánosan érvényben lévő szokás- és eszközrendszere (itt érdemes a dedikációk állandó, több nemzeti irodalomra jellemző toposzkészletére gondolni), amely a műfaj retorikai irodalmára is visszahatott. Ezáltal az európai szinten jelen lévő „dedikációs divatot” kiválóan dokumentáló német *Briefstellerkunst* így tehát nem csupán a német, hanem a kora újkori kortárs magyar gyakorlatot is kiválóan leírja.

Briefstellerkunst – 17. századi német levélretorika

A *Briefstellerkunst* irodalmának gyökerei szintén az ókorig nyúlnak vissza: itt kiemelhető Cassiodorus, aki hivatali iratokat gyűjtött, kifejezetten egy példatár összeállításának céljából.³²⁶ A középkorból már számos további levélgyűjtemény és levelezési példatár, úgynevezett *Artes* vagy *Summa dictaminis* ismert, a legelterjedtebbek II. Frigyes kancellárjának, Petrus de Vineának írása és Thomas de Capua művei. Ezek a munkák főként kancelláriai iratok elkészítéséhez szolgáltattak útmutatást, és a középkori episztolográfiából ismert *ars dictaminis*nek megfelelően a személyes leveleket egyáltalán nem tárgyalták.³²⁷ Ennek, a kora újkorra már rendkívül népszerű irodalmi műfajnak, az *epistulae privatae*nak a fejlődésétől jóval elmaradva, majd csak a 17. században indul meg a privát levélműfaj felépítési és retorikai szabályait is tárgyaló, később rendkívül népszerűvé vált német nyelvű *Briefstellerkunst* kialakulása.

Johann Rudolph Sattler *Teutsche Rhetorick und Epistelbüchlein*³²⁸ és *De epistolis germanice conscribendis* című kézikönyveiben még 16. századi sémákat követ, munkái ugyanakkor egészen a 17. század végéig meghatározóak maradnak.³²⁹ Sattler kiemeli, hogy a levél stílusnemét (alacsony, közepes vagy emelkedett) a levél feladója és címzettje közötti társadalmi különbség határozza meg.

„Der so einem anderen schreiben will, hat fürnemlich zubedencken und zubetrachten: Erstlich wer der seye, wem er schreiben will, ob er höhers oder niderers und geringers Standts [...] Demnach was, auch wie und auff was weise er es schreiben wölle.”³³⁰

Ez a levél valamennyi szövegszintjére kiterjed. Már Hans Froschauer is hangsúlyozza 1501-ben *Formulari und teutsch rethorica*³³¹ című munkájában a címzett neve és rangja kapcsán a megfelelő nyelvtani forma kiválasztásának fontosságát:

„Den höchsten soll man [...] in superlativo setzen, dem mitlen comparativo, und den niedersten in positivo.”³³²

Ezt a felfogást követi Sattler is, aki a szavak helyes kiválasztására és azok sorrendjére hívja fel a figyelmet:

„Wer schreibt, soll je das würdiger Wort dem minderen voransetzen, als den Fürsten von den Grafen [...] und den Mond vor dem Sternen.”³³³

A levél felépítése minden esetben az Albericus de Montecassino által bevezetett, és a középkorban végig használatban maradt diszpozíciós sémát követi: *salutatio* (üdvözlés), *exordium* (bevezetés), *narratio* (elbeszélés), *petitio* (kérés), *conclusio* (befejezés). A legfontosabb stíluseszmények a világosság és az érthetőség, ennek szolgálatában áll továbbá a rövidség, a megfelelő szóhasználat és a logikus gondolatvezetés. Az ékesség Sattler esetében csupán másodrendű.³³⁴

Sattler retorikai kézikönyveinek alapvető és meghatározó újdonsága a személyes levelek tematizálása. Ennek során nemcsak az „átlagos polgár” által magasabb társadalmi rangú személyhez írt levelek felépítését és stíluskövetelményeit részletezi, hanem ugyanígy kitér az azonos rangúak egymás közötti leveleire, családi, illetve baráti levelekre. Ennek megfelelően a levélminták között is található személyes indíttatásúak, mint gratulációk, jókívánságok vagy esküvői meghívólevelek.³³⁵

Sattler levélmintáinak elemzése kapcsán Reinhard M. G. Nickisch megállapítja, hogy azok a társadalmi rangnak megfelelő stilisztikai megformáltság igényének ugyan eleget tesznek, de ugyanakkor a Sattler által kiemelt világosság, érthetőség és tömörség stíluseszményeinek gyakorlatba történő átültetése kevésbé jellemző.³³⁶ A kettősséget Nickisch azzal a korban általánosnak tekinthető szabállyal magyarázza, amely a társadalmi konvenciók retorikai szinten történő kifejezésre juttatását valamennyi stíluseszménynél előbbre valónak tekinti.³³⁷

Sattler és a hagyományos levélretorika hatása Christian Brehme,³³⁸ Martin Zeiler,³³⁹ Samuel Butschky³⁴⁰ és Gebhard Overheids³⁴¹ munkáiban egészen a 17. század közepéig érezhető, ezt követően a műfaj újabb lendületet kap.³⁴²

Georg Philipp Harsdörffer 1655-ben és 1659-ben két részben megjelent *Teutscher Secretarius* című munkája Kaspar Stieler később tárgyalt levélretorikai kézikönyveivel együtt egészen a 17. század végéig, Christian Weise műveinek megjelenéséig dominál a német levéllelméleti diskurzusban.³⁴³ Harsdörffer mindkét munkája hasonló felépítésű, egy rövid elméleti bevezető után részletes példatárát ad. Részei (1) megfelelő cím- és rangjelzés (*Titular*), (2) példatár különböző levéltípusokhoz, mint üdvözlés, baráti és vigasztaló levél, üzleti levél, nőkhöz szóló és kereskedelmi célú levél, (3) német helyesírási és (4) központoszási tanácsadó. A kézikönyv meghatározó újdonsága a levélírás retorikájának az oráció retorikájától való elkülönítése.³⁴⁴ Harsdörffer a *Teutscher Secretarius* első és második könyvének előszavában egyaránt kifejti, hogy az írás a beszédnél különb, mert beszélni bárki tud, viszont az írás tudomány, s míg a beszédben elvész a hiba, addig az íráshoz pontosan megfogalmazott gondolatok szükségesek, hiszen valamennyi szónak jelentősége van:

„Wer eine wichtige Sache zu Papyr setzen will, muss alle Gedanken beisamen halten, alles wohlbetrachtet, alle Wort auf die Wage legen, und jedes Wort gleichsam mit dem Circkel abmessen [...]. Bedeuten, dass man vorsichtig schreiben soll, weil die Fehler der Rede leichter vergeben, und der Unbedachtsamkeit beigemessen werden, als die Fehler der Schrift, die mit reifer Sorgfalt verhüttet werden können.”³⁴⁵

A második könyv előszavában pedig:

„Das Schreiben aber übertrifft das Reden in vielen Stücken, in dem wir unsere Gedancken nicht vor eilig heraus schütten, sondern bedachtsam zu Papir setzen können.”³⁴⁶

Harsdörffer ezen téziséét, a levélműfaj modern irodalmi formaként való felértékelését Dietmar Till a kora újkori anticiceronizmus meg-

nyilvánulásának tekinti.³⁴⁷ Morris W. Croll nyomán Till Bacont tartja a 17. század első felében jelentkező anticiceronizmus legfontosabb képviselőjének. Bacon retorikaelméletének központi tézise a retorika rendszerén belül a nyilvános beszéd háttérbe szorítása a *prudentia sermonis privati* javára. *The Advancement of Learning* című munkájában³⁴⁸ a beszéd retorikán belüli helyét is megkérdőjelezi és annak a politikához történő besorolását javasolja.³⁴⁹

A levél stilisztikai szabályait tekintve Harsdörffer retorikájában továbbra is a Sattlernél kiemelt kancelláriai stílus a mérvadó, amely a levelek írásmódját a címzett társadalmi rangjához igazítja. A levelek tartalmát tekintve a rövidség, a világosság, az ékesség és a megfelelő szóhasználat a követendő stílusesszmények.³⁵⁰ Agnes Roseno megállapítja, hogy Harsdörffer levélírás-elmélete és -gyakorlata, retorikaelméleti tézisei és mintagyűjteményének levelei Sattler gyakorlatához hasonlóan inkongruenciát mutatnak,³⁵¹ ennek oka Harsdörffer esetében is a társadalmi konvenciók betartásának kényszere.³⁵²

Harsdörffert követően **Kaspar Stielernél** jelentkezik újra a levél műfajának újabb retorikai felértékelése.³⁵³ A *Teutschen Sekretariatkunst*³⁵⁴ első kötetének előszavában Stieler a levélírást „csodálatos és rendkívül szükséges tudománynak” („herrlichen und hochnötigen Wissenschaft”)³⁵⁵ nevezi, és később is hangsúlyozza a *res publicán* belüli központi szerepét.³⁵⁶

Stieler Harsdörfferhez hasonlóan Bacon *De dignitate et augmentis scientiarum* című művének a levél beszéddel szembeni fontosságát hangsúlyozó részét idézi.³⁵⁷ Dietmar Till ezt ugyanúgy az anticiceronizmus hatásával magyarázza, mint azt a jelenséget, hogy az előszót követő felsorolásból, amely antik és kortárs levélretorika-szerzőket – mint Démétriosz vagy Justus Lipsius, Gabriel Naudé, Pamphilo Persico vagy Harsdörffer – egyaránt idéz, kimarad azonban Erasmus *De Conscribendis epistolis* című munkája.³⁵⁸

Stieler elmélete a levélírás retorikán belül elfoglalt helyéről ugyanakkor konzervatív felfogásra utal. A szerző ugyanis a két műfaj szoros összetartozását hangsúlyozza:

„Redner- und Sekretariatkunst sind einander nahe verwandt. Ein vollkommener Sekretarius muß ein guter Redner sein.”³⁵⁹

Később a szónoki beszédet a *Sekretariatkunst* szülőanyjaként írja le.³⁶⁰ Ennek ellenére Stieler Pamphilosra hivatkozva több helyen is kiemeli, hogy a szónoki beszéd és a levélírás, bár egymással rokon forma, stílusuk mégis határozottan különbözik.

„Ein Redner muss die Erkenntnis vieler Sachen haben, wenn er nicht ungeschickt und lächerlich davon reden will. Die Worte muss er vernünftig auszuklauben und in ein geschicktes Kunstgebäude zubringen, die Bewegungen des Gemütes zuergründen, mit lieblichen, artigen Reden zu spielen [...] damit er sich beglaubt mache und seine Zuhörer auf seine Seite bringe. Ein Sekretarius muss dies alles nicht weniger verstehen. Die Art und Weise aber, wie dieses geschieht, [...] ist bei beiden ganz ungleich. Jener ist frei und ungebunden, dieser muss sich nach seinem Herrn richten. [...] Doch bleibt der Grund ihrer Wissenschaft gleich und einerlei.”³⁶¹

Stieler a levél stílusának elemzésekor – Till értelmezésében – Lipsius *Epistolica institutio* című munkájában kifejtett elméletéhez kapcsolódik.³⁶²

A levél felépítése Stielernél is a korábban már részletezett retorikai diszpozíciós sémát követi, míg a legfontosabb stíluseszmények a világosság (*Deutlichkeit*), illőség (*Gebühr*) és az ékesség (*Zierlichkeit*). Ezek közül – szemben különösen Sattlerrel vagy az őt megelőző retorikaszerzőkkel – Stieler az ékesség fontosságát hangsúlyozza leginkább. A kancelláriai retorikákban kiemelt világosság, érthetőség és rövidség stíluseszményeit viszont gyakorlatilag teljességgel figyelmen kívül hagyja.

Stieler az első a retorikaírók között, aki felismeri, hogy a stílus és az írásmód egyénenként különböző lehet:

„Der Stylus oder die Schreibart fast eben so mannigfaltig ist, als die Gesichter der Menschen [...], denn ein jeder seines Sinnes Bildnüß [...] durch seinen Brieff ausdrucket.”³⁶³

Ennek ellenére az individualitás, mint a levél stílusára, felépítésére vagy akár tartalmára vonatkozó stíluseszmény, mégsem válik nála stíluskövetelménnyé. A stílus egyéni megformálására először Neukirchnél található mintalevelek, és csupán fél évszázaddal később, Johann

Georg Estor, *Nützliche Sammlung zu erlernung der ächten und reinen juristischen Schreibart* című munkájában³⁶⁴ lesz követelmény az individualitás.³⁶⁵

Stieler különös jelentőséget tulajdonít továbbá a helyes írásmód megválasztásának, és Sattlerhez hasonlóan három stílusnemet különböztet meg: az általános (*gemeine Stil*), a közepes (*mittlere Stil*) és az emelkedett stílust (*hocherhabene Stil*). Stieler az első a levélretorika történetében, aki az alacsony stílus jegyében a „helyes cím- és rangjelzés” fejezetben a társadalom alsó csoportjaira is kitér, s részletezi többek között a földművesek vagy különböző iparosok megfelelő megszólítását.

A 17. század második felében Németországban az írásos kommunikáció alapelvei lényegesen megváltoznak, a kancelláriát kiszolgáló stílus helyét az abszolutizmus nemesi udvarának szolgálatában álló retorika veszi át, amelynek alapját a stilizált beszélt nyelv képezi. Roseno szerint Harsdörffer és Stieler ugyan már az abszolutizmus közigazgatási szervezetének rendszeréhez igazodnak, ugyanakkor továbbra is túlnyomóan az antik retorikából hagyományozódott, illetve az arra épülő humanista retorikából ismert stílusideák használatát hangsúlyozzák, így ebben a fejlődésében átmenetet képeznek.³⁶⁶ Harsdörffer Cicerón kívül gyakorlatilag nem említ más mintaképet, míg Stieler ugyan számtalan antik, humanista és kortárs szerzőktől származó idézettel támasztja alá munkáját, alapvető forrása azonban ugyancsak Cicero és Pamphilo retorikája.³⁶⁷

A retorika érdemi változásának oka Nickisch szerint egyrészt az individualitás, naivitás és a könnyedség eszményeit hangsúlyozó francia episztolográfiai művek fordítása és erős befolyása,³⁶⁸ másrészt ezzel összefüggésben, főként a korai felvilágosodás szerzői felől érkező, a humanista iskolai retorika ellen érvelő és a természetesség stíluseszmenyének hiányára hivatkozó kortárs kritika. Ennek értelmében a levélretorikai művekben alapvetően jellemző a szigorú titulátúra visszaszorulása, a rövidség stíluseszmenyének a levélírási gyakorlatra történő tényleges átültetése, valamint a jellemzően barokk stílusesszközök, mint a pátosz és a dagályosság visszaszorulása.³⁶⁹ A retorika természetesség és individualitás irányába történő fejlődésének két legfontosabb szerzője Christian Weise és Benjamin Neukirch.

Christian Weise alapvető levélelméleti munkáiban – mint többek között a *Curiösen Gedanken von Deutschen Brieffen*³⁷⁰ és a *Politischer Redner*³⁷¹ – több helyen kritizálja a kora újkori levélretorika-tankönyveket, amelyek egyéni szövegek alkotása helyett a kancelláriai példa-levelek kiadásával másolásra készítetik a kézikönyvek használoít:

„Allein hier zieleet alles dahin, wie ein junger Mensch entweder vor sich selbst, oder doch unter eines Hoffmeisters Manuduction so viel lernen kan, daß er im Schreiben keines weitläufigen Formular-Buches von nöthen hat.”³⁷²

Till hangsúlyozza, hogy Weise itt a *natura–ars* dialektikának megfelelően érvel, amelynek lényege az a feltevés, hogy bárki, retorikai művészetrel kapcsolatos ismereteitől függetlenül, tapasztalat és gyakorlat révén elérheti a helyes stílust. Ennek megfelelően Weise két típust különböztet meg, az egyik az eredeti nyomán másoló és a másik az „okosan imitáló” típusa.³⁷³

Weise a levelet az antik toposznak megfelelően „egymástól távol lévőők közötti beszédként” definiálja,³⁷⁴ és Harsdörfferhez és Stielerhez hasonlóan kiemeli, hogy a levél írásos formája miatt alaposabb kidolgozást igényel.³⁷⁵ Weise a leveleknek alapvetően négy fajtáját különbözteti meg, ezek „a jóbarátok közötti bizalmas levél”,³⁷⁶ az „elbeszélő-levél”,³⁷⁷ az „oratorikus levél”³⁷⁸ és a „dicsérő levél”.³⁷⁹ Megjegyzi ugyanakkor, hogy gyakori a különböző típusok keveredése.³⁸⁰

Weise és az őt követő *galante Brieflehre* levélretorikájának alapvető fontosságú stílusideája a francia retorikák hatására a természetesség (*Natürlichkeit*). Ennek értelmében Weise az addig használt merev diszpozíciós sémát, a *partes orationis* felváltja a khria-sémára, amely egyszerűbben és rugalmasabban alkalmazható a különböző levéltípusokra. Felépítése: *antecedens*, *connexio* és *consequens*. Ezen séma kiegészül két további komponenssel, ezek az „Initial-Complimente” és a „Final-Complimente”.³⁸¹ Az egyes elemek sorrendje tetszőleges, a *connexio* adott esetben el is hagyható.³⁸² A természetesség stílusideája jegyében Weise mindent elutasít, amely idegenül vagy mesterségesen hat, és hangsúlyozza a hagyományos szavakkal történő, világos kifejezést. További stílusideái a rövidség és a tárgyilagosság (*Sachgemäßheit*).

Weise a levelek stílusnemeivel kapcsolatban a korábban jellemző hármás felosztás (alacsony, közép- és emelkedett stílus) hagyományától eltérő differenciálást alkalmaz. Két alapvető típust különböztet meg, ezek a hagyományos és politikai (ez utóbbit máshol *stilus fluidusként* definiálja), illetve az affektív vagy szentenciózus stílus (*stilus abruptus*).³⁸³ Till az egymás felett álló, egymásra épülő stílusnemek helyett az egymással szemben álló, egymást kiegészítő kategóriák használatát a többek között Tacitus, Seneca vagy Justus Lipsius által képviselt anticiceroniánus stílusideára vezeti vissza.³⁸⁴

Weise felfogásában a hagyományos levelek három alapvető stíluseszmenye a természetesség jegyében az egyszerűség (*simplicitas*), a világosság (*perspicuitas*) és a méltóság (*dignitas*):

„[...] in einer galanten Schrift, dadurch sich ein Politicus recommendieren will, soll 1. Nichts gezwungenes, 2. Nichts undeutliches, 3. Gleichwohl etwas sonderliches dem Leser vor Augen gestellet werden.”³⁸⁵

Weise itt is határozottan elutasítja a bonyolult, alakzatokkal és felsorolásokkal terhelt stílust: „ahol új tények nincsenek, ott nem kell a szavakat szaporítani”.³⁸⁶ A politikai stílus összetett szerkezeteket is tartalmazhat, míg a szentenciózus esetében a kidolgozott *connexio* helyett rövid és egyszerű mondatok állnak. Használatuk az udvari és a személyes ügyintézésre korlátozódik.³⁸⁷

Weise megkülönböztet továbbá két, önállóan nem tekinthető stílusnemet, egyrészt az emelkedett és fáradságos stílust (*hohen und mühsamen Stil*), amely pompázatos és affektált, legfőképpen gratulációk és részvétnyilvánító vagy vigasztaló levelek esetén használható,³⁸⁸ másrészt az emelkedett poétikai stílust (*hohen poetischen und halb gezwungenen Stil*), amelynél a kényszeredettségek gyakorlatilag elkerülhetetlenek.³⁸⁹

Weise hatására a 17. század utolsó évtizedeiben a német irodalomban a gáláns levélretorika dominál, amelynek legfontosabb képviselője **August Bohse**. Bohse levélretorikai munkái a 17. és 18. században is a legnépszerűbb kézikönyvnek számítottak, a háromkötetes *Der allzeitfertige Briefsteller* összesen 18 kiadásban jelent meg. A gáláns retorika stílusideái, a természetesség és az ékesség értelmében hangsúlyozza

Bohse a poétikus vagy oratorikus stílus és a levélretorika közti különbségtétel fontosságát, és ennek megfelelően Weiséhez hasonlóan az affektált vagy mesterségesen ható szavak használata és az allegorikus stílus ellen érvel.

A *dignitas*, azaz a méltóság hagyományosan az *elocutio* fogalomköréből származó stíluseszmenyének jelentése a gáláns retorikában a szintén Weise nyomán hangsúlyozott természetesség-idea értelmében eltörlődik. Így az már nem az önmagáért való, hivalkodó díszítettséget jelzi, hanem sokkal inkább arra a szerzőkkel szemben támasztott stíluskövetelményre utal, amelynek értelmében a retorikai díszítettség célja nem a művészi karakter kiemelése, hanem éppen annak „művészi módon történő háttérbe szorítása”. Ennek értelmében a gáláns retorika központi stíluskövetelménye, a méltóság és a természetesség az affektáció ellenpólusaként értelmeződik.³⁹⁰

Weise nyomán a gáláns retorika képviselői az iskolai retorikánál fontosabbnak tartják az udvar világának megfigyeléséből szerzett tapasztalatokat (*experienz*) és a (be)gyakorlást (*exercitatio*) alapuló oktatást. Ennek értelmében előtérbe kerül a szerzői individuum. A gáláns retorikaszerzők hangsúlyozzák, hogy a politikai retorika elsajátítása és mesterei alkalmazása nem a *genera dicendi* tanításainak absztrakt szabályaihoz való alkalmazkodás, hanem a szerző egyéni ingeniumának eredménye.³⁹¹

A retorika tudományának kritikájával párhuzamosan annak marginalizálódása is megfigyelhető. A 17. és 18. század fordulójának felfogása értelmében a *stilus oratorius* csupán egy merev szabálynak megfeleltetett norma, amely a hétköznapi kommunikációs folyamatokra gyakorlatilag nem alkalmazható. Ennek értelmében a 18. század elején a levélretorika kommunikációs gyakorlatból kiinduló pragmatikai nyomásra „deretorizálódik”.³⁹² Ez a folyamat **Benjamin Neukirch** munkáiban teljesezik ki, nála válik a Weise és a francia episztolográfiai művek nyomán hangsúlyozott természetesség alapvető és központi stíluskövetelménnyé:

„Ich habe [...] vor allen dingen auf die natur gesehen. Der geschmack des hofes kan sich zuweilen vergehen, [...] die wahre vernunft aber und die natur betrügen niemals.”³⁹³

Neukirch 1709-ben megjelent, *Anweisungen zu Teutschen Briefen* című munkájában már az előszóban hangsúlyozza, hogy a galáns levélírás alapvetően a levélíró természetéből indul ki:

„Es sind gar wenig leute, welchen diese artigkeit von natur gegeben ist: darum lassen sie entweder diesselbe gar, oder sie machen es wie die affen [= falsche imitatio], welche alles, was sie sehen, nachthun wollen, aber auch das meiste verkehrt nachbilden.”³⁹⁴

Neukirch a levélretorikát a „rede-Kunst”, azaz a gyakorlati retorika részének tekinti, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy annak stílusa természetesebb és szabadabb, mint a beszédé. Neukirch az Arisztotelésztől eredő topikus érveléssel indokolva, Harsdörfferhez és Stielerhez hasonlóan, a beszéddel szemben nagyobb jelentőséget tulajdonít a levélretorikai kidolgozásának, hiszen míg a beszédben az esetleges hiba elvész, addig azt az írás megőrzi.

Neukirch elméletének központi tézise nyomán, amely szerint a levél szükségszerűen annak írójának természetéből indul ki, azaz tökéletesen individuumsfüggő, egy a stílusra vonatkozó szabályrendszer gyakorlatilag feleslegessé válik. Ennek értelmében Neukirch munkája már a példalevéltár teljes elhagyásával jelenik meg.

Az alapvető stilisztikai követelmények közvetve, a „rossz és elvetendő stílus”,³⁹⁵ illetve a „helyes stílus” leírásából nyilvánvalóak.³⁹⁶ Neukirch az elvetendő stílus leírásában az iskolai retorikát kritizálja mint aszociális, életidegen, természetellenes és ebből adódóan „pedáns” gyakorlatot. Az elvetendő stílusban írt levelek hibája a retorikai szabályokhoz való merev ragaszkodás, valamint a topikus készlet meghatározó jelenléte. Elvetendő továbbá a levél stílusa, amennyiben a következők közül akár egy is jellemzi: érthetetlen, pedáns, affektált, fantáziaszülte, túl emelkedett, túl alacsony, túl rövid, túl hosszú, túl összetett, túl szakadozott.³⁹⁷ A megfelelő stílust Neukirch szerint tehát kizárólag a levél feladójának személyisége határozza meg:

„ihr temperament, und affecten; ihr alter, ihr vaterland, ihr verstand, ihre sitten, ihre profession und lebens-art, ihre vorurtheile, ihre zuneigung gegen uns, ihr eigennutz, ihr zustand, ihre geschäfte”³⁹⁸

Ennek megfelelően a levélírás retorikai szabályokkal történő meghatározása, tehát az episztolográfia műfaja Neukirch nyomán teljességgel eltűnik a német retorikai irodalomból.

Magyar nyelvű levélretorikai irodalom

Magyarországon a levélimrodalom kezdete a humanizmus korához köthető, fejlődése más európai nyelvek irodalmának megfelelően alakul. Magyar humanisták európai kortársaikhoz hasonlóan fordulnak a levélírás klasszikus mesterei, főként Cicero, ifj. Plinius vagy Seneca felé. Az antik szerzők utánzása V. Kovács Sándor értelmezésében a retorikai készlet alkalmazásában, a fordulatok és fráziskészletük átvételében nyilvánul meg.³⁹⁹ A magyarországi humanista levélírás első meghatározó alakja Vitéz János. Ivanich Pál által összeállított leveleskönyvében (1451) az említett antik forrásokon túl kortárs humanista szerzők, mint Petrarca, Poggio és Vergerio hatása is érvényesül. Ezt a hagyományt folytatják a Mátyás kori humanista levélírók is, mint Janus Pannonius vagy később Váradi Péter és Oláh Miklós, és ugyancsak erre épül a 16. század folyamán kibontakozó anyanyelvű levélimrodalom. A legkorábbi fennmaradt magyar nyelvű magánlevél valószínűsíthetően Kisvárday Aladárnak testvéréhez, Kisvárday Miklóshoz szóló misszilise, amelyet Gulyás József⁴⁰⁰ és Fábíán István 1481-re,⁴⁰¹ Kecskeméti Gábor, Kőszeghy Péter és Lux Etelka a *Magyar művelődéstörténeti lexikonban* pedig az 1490-es évek elejére datálja.⁴⁰² A magyar nyelvű magánlevelek (*genus familiare*) bevezető és záró formulái a 16. században még jellemzően latin nyelvűek, és a levelek szövegeiben is gyakoriak a latin nyelvű fordulatok, latinos grammatikai szerkezetek.⁴⁰³

A németországihoz hasonló levélretorikai irodalom Magyarországon csak jóval később, a 18–19. század fordulóján jelenik meg. Az anyanyelvi levélretorikák aránya a levélimrodalomhoz viszonyítva – a német, francia vagy olasz irodalommal összehasonlítva – feltűnően alacsony, a 19. század közepéig mindösszesen hét magyar nyelvű levelezési kézikönyv ismert.⁴⁰⁴ A műfaj hiányára maguk a levélretorikák is felhívják a figyelmet, ahogy az Kis János 1811-ben megjelent *Magyar és német levelező könyvében* is olvasható:

„A levelezés egy a legszükségesebb dolgok közül a közönséges életben. Ugyan azért a külföldi tudós Nemzeteknél csak nem számtalanok az arra oktató könyvek, s még most is esztendőről esztendőre szaporodik azoknak a száma. A mi anyai nyelvünken még mind eddig nagy szükségünk volt egy olyan könyvre, melynek útmutatása szerén szerencsésen juthattak volna a kezdők az említett célhoz.”⁴⁰⁵

Valamennyi vizsgált magyar nyelvű levélretorika Lipsiushoz hasonlóan távol levő személyek közötti kommunikációként definiálja a levelet. Vályi K. András 1789-ben így értelmezi azt: „a levél ugyan is semmi nem egyéb, hanem két távol lévő személyek közt bizonyos feltett célról való gondolatoknak írásban való közlése.”⁴⁰⁶ Hasonlóan Mészáros Ignác felfogása: „a levél nem egyéb, hanem távol valók között való beszéd”,⁴⁰⁷ vagy Bellaagh József: „A levél oly irat, mely bennünket a távollevőknel képvisel, a szóváltást pótolván ki”.⁴⁰⁸

Szintén több szerző él az Arisztotelésztől származó, és a német Briefsteller-irodalomban egyaránt előszeretettel alkalmazott toposszal, miszerint a levél kidolgozására sokkal inkább kell ügyelni, mivel az a beszédnél maradandóbb: „Kíváztatik mindazáltal, hogy ember a levelet nagyobb okossággal és emberséggel írja, hogysem beszéllene, mert az írás megmarad, a szó s beszéd elmúllanak.”⁴⁰⁹ Ugyanezt hangsúlyozza Bellaagh is: „Az íráshoz nagyobb szorgalommal és készüllettel szoktunk járulni, mint a közönséges beszélgetéshez, [...] mivel a levelet nagyobb figyelemmel olvassák s ítélik meg, mint élőszovali kifejezéseinket.”⁴¹⁰

Mészáros Ignác, az első magyar nyelvű levélretorika szerzője könyvének utószavaként szereplő *Emlékeztetés*ben kiemeli, hogy a levél stílusát a levélíró és a címzett közötti viszony határozza meg. Ennek értelmében a levél írója „vagy nagyobb vagy kevesebb alázatossággal, s illendő tisztelettel teszi fellyül és alól az írást”.⁴¹¹ A levelek felosztása a következő: „tudósító és hírt adó, szerencsésző és üdvözlő levelek, külömbféle kéreményű és könyörgő levelek, ajánló levelek, köszönő, vigasztaló, emlékeztető, bizodalmas, tisztességes szerelemről szóló levelek és külömbféle alkuk.” Mészáros a levél felépítését vagy stílusát nem részletezi, az egyes kategóriákban kommentárok nélkül közli a levélmintákat.

Vályi K. Andrásnak 1789-ben Kassán megjelent, *A norma és a levél író* című, Kazinczynak dedikált munkája a nemzeti iskolák érdemeit és hasznát részletező első részt követően tárgyalja a „jó levél írását”, majd az előző retorikákhoz hasonló felosztásban példatárat közöl. A könyv a levélírás retorikájának iskolai oktatásba való gyakorlatához készült. Vályi K. András munkája az első olyan magyar nyelvű levelezési tanácsadó, amely a levél általános retorikai szabályaira vonatkozóan is tartalmaz rövid adalékokat. Az elsődleges szempont, amelyet a levélírónak szem előtt kell tartani, hogy kinek ír. A levél stílusára vonatkozóan Vályi a tisztaság és a rövidség alapelveit hangsúlyozza:

„Szükség, [...], hogy írásának módja (stylus) tiszta, és a levél untató hosszúságú ne légyen. [...] Az oly levél-író, a ki gondolatjait dagályosan adja elő, azokat megfoghatatlanná teszi, nem méltó, hogy olvastasson.”⁴¹²

A megfelelő stílus elsajátításának módja „jó levelek” olvasása, fordítása és a „felvett példák követése”.⁴¹³

Kis János tizenöt év alatt négy kiadást megélt, először 1805-ben megjelent, *Magyar és német levelező könyv* című munkájában Vályi fent említett, *A norma és a levél író* című műve, valamint „két újabb német levelező könyvek voltak a vezérek”. A pontos német forrásokat Kis János nem nevezi meg, csupán megjegyzi, hogy magát az „eredeti íráshoz szorosán nem kötötte”.⁴¹⁴ Munkáját az előljáró beszéd szerint magyar nyelvű alsó iskolai oktatásban való használatra alkotta, és annak hiánypótló szerepet szánt. Mészároséhoz hasonlóan nem részletezi a levelek felépítésének vagy stílusának szabályait, csupán példatárat ad. A magyar nyelvű példaleveleket követően azok német nyelvű fordítását is közli: „mivelhogy Magyarországon a kereskedőnek, és a valamire való mesterembereknek elmulthatatlanul kell németül is levelezni tudni”.⁴¹⁵ A levelek felosztása Mészároséhoz hasonlóan részletes: köszöntő, gratuláló, búcsúzó, invitáló, szerelmet tárgyaló, köszönő, kérő, intő, tudósító, vigasztaló, barátságos, ajánló, kimentő és könyörgő levelek. Ezeken túl külön fejezetben tárgyalja a hivatalos levélformulákat, mint a kötések, adóslevelek, ajándékokról szóló, hitelező stb. levelek.

A szerző megnevezése nélkül, Kilian György pesti nyomdájában 1834-ben és 1843-ban megjelent *Legújabb, leghasználhatóbb pesti*

magyar–német levelező könyv, hív tanácsadó, ahogy címe is mutatja, Kis János könyvéhez hasonlóan kétnyelvű, viszont nemcsak a példalevelek fordítását közli német nyelven is, hanem a paratextusok is kétnyelvűek. A *Levelező könyv* az első kézikönyv, amely kimerítően tárgyalja a levél általános retorikai szabályait. Az *Általános észrevételek a levél tartalmáról és alakjáról* című bevezetésben a levél legfőbb követelményének a helyesírást és nyelvhelyességet tartja. Ezek tökéletesítéséhez „jól írt könyvek szorgalmas és figyelmes olvasása, a nyelv szabályainak alapos tanulása és folytonos gyakorlás” szükségeltetik.⁴¹⁶ Ezen túl egy jól megírt levélhez a könyv írója szerint elengedhetetlenül fontos a kiváló „emberisméret”. A szerző Kis Jánoshoz hasonlóan kiemeli:

„...mennél jobban ismeri azon személynek, akinek ír, tulajdonságait, körülményeit és mindenféle viszonyait, amennél jobban ügyel mindezekre és levelét hozzá alkalmaztatja, annál biztosabban éri célját.”⁴¹⁷

Ezen követelmény a Neukirch által is hangsúlyozott természetesség és individualizmus ideájával rokon. Neukirch több helyütt kiemeli, hogy a levél megfelelő stílusát kizárólag a levél feladójának személyisége határozza meg. Ugyanígy érvel a *Levelező könyv* szerzője is:

„Férjfiaknak másképp kell írni, mint asszonyoknak [...]. Öreg és komoly embereket megsérthet olyan írásmód, mely fiatalnak és vidámkedvűnek igen tetszik. [...] Ismeretleneknek másképp írunk, mint jó ismerősnek, barátoknak és atyafinak [...]. Ha annak akinek írunk, lelkületét s egyéb tulajdonságait ismerjük, azokat is kell tekintetbe vennünk s előadásunkat ahhoz alkalmaznunk. [...] A levél vevője vallását, hazáját, eredetét, atyafiságát s egyéb összeköttetéseit, szóval mindennemű körülményeit és viszonyait kell tekintetbe venni és szemmel tartani.”⁴¹⁸

Az európai levélretorikai irodalom által felállított és a német *Briefstellerkunst* kapcsán részletezett retorikai követelményeket hangsúlyozza a *Levelező könyv* szerzője a továbbiakban is. Ennek értelmében felhívja a figyelmet a magasabb társadalmi rangú személyhez szóló levelek esetén a „hízelkedés és a túlzott alázatosság elkerülésére”.⁴¹⁹

A levél stílusát tekintve a német kancelláriai retorikákban többek között Lipsius nyomán hangsúlyozott stíluseszmenyeket emeli ki a szerző, mint a rövidség (*brevitas*), világosság (*perspicuitas*), egyszerűség (*simplicitas*) és méltóság (*dignitas*). A méltóság kapcsán a szerző újra a természetesség követelményére hivatkozik:

„Hogy annál hathatósabb legyen előadásunk, legyen eleven is, legyen szép és ékes, de ne legyen mesterkelt és cifra, erőltetett és dagályos, ne legyen üres és fölösleges képekkel megterhelve, hanem *természetes* és egyszerű mind a kifejezésekben, mind az összeköttetésben.”⁴²⁰

A példatárban a levelek felosztása a korábbi magyar nyelvű levélretorikákhoz hasonlóan alakul: rövid levelek (bilétek), meghívó, kínáló, kérrő, ajánló, intő, mentegető, teljesítő, tudósító, szánakozó, örvendező, megajándékozó, köszöntő, búcsúzó és könnyörgő levelek, valamint hivatalos iratok.

Bellaagh József 1848-ban megjelent, *Közhasznú levelezőjének A levélírásmód* című fejezetében szintén részletesen kitér a levélírás általános szabályaira. A Bellaagh által hangsúlyozott stíluselvek a *Levelező könyvhöz* hasonlóan a természetesség, egyszerűség, élénkség, rövidség. A természetesség és a címzett tulajdonságainak, valamint társadalmi rangjának szem előtt tartása itt is a legfontosabb kritériumként szerepel. Bellaagh a *Levelező könyv* szerzőjéhez hasonlóan megjegyzi, hogy magasabb rangúakhoz címzett levelek esetén a túlzott hízelkedés kerülendő: „Főbbekhez írt levelünket számos udvariassággal ne halmozzuk, hanem szerényen s világosan terjesszük elő ügyünket.” A megfelelő levélstílus elsajátítására szintén „a remek iratok szorgalmas olvasását”, mint Kazinczy Ferenc vagy Kis János leveleit, és az „öngyakorlatot” javasolja.⁴²¹

Vajda János *Hölgyek titkára* című munkája alapvetően a női olvasóközönség számára készült. A női szerzőségű, anyanyelvű, familiáris levelezés a 17. század végén már megkezdődik, olyan főúri asszonyokkal, mint Telegdy Kata, Wesselényi Anna, Révay Judit, Pálffy Kata, Forgách Zsuzsánna, Lorántffy Zsuzsánna vagy Báthory Zsófia, majd a 18. században válik általánossá.

A kiadást a szerző a következőképpen indokolja:

„Kizárólag nők számára összeállított levelezőkönyvre már csak azért van szükség, mert a férfiak a felsőbb iskolákban több alapos képzést nyervén s ezen kívül is a különféle hivatalokat ők viselvén a fogalmazásban nagyobb gyakorlottságot szerezhetnek maguknak, mint a nők. [...] E természetes különbségnek természetes következése, hogy a nőnem kevésbé jártas a fogalmazás mesterségében, nagyobb szüksége is van útbaigazító tankönyvre és min-tául szolgálható példányokra az életben előforduló levelezéseket illetőleg.”⁴²²

A levél stílusát, szerkesztési szabályait az előző szerzők kapcsán részle-tezett természetesség határozza meg. A címzett társadalmi rangján, korán és nemén túl figyelembe kell venni annak „jellemét, vérmérsék-letét, kedélyhangulatát” és „szellemi képzettségét” egyaránt.⁴²³ A levél legfontosabb stíluskövetelménye ebben az esetben is a helyesség, ter-mészetesség, egyszerűség: „Legyen a levél irálya természetes és egysze-rű, vagyis mint kezdetben mondtuk, írjon ki-ki úgy, a mint azzal be-szélni fogna, a kihez levelet ír.”⁴²⁴

A levélretorikákban egyértelmű annak a változásnak a hatása, amely a francia episztolográfiai munkák hatására a német kézikönyvekben is megfigyelhető volt. A humanista iskolai retorika hatásának csökkenése, majd teljes megszűnése, valamint a természetesség és az individualitás stílusesz-ményeinek hangsúlyozása jellemző. A magyar nyelvű levélreto-rikai művekben a bemutatott német munkákhoz hasonlóan visszaso-zorul a korábban jelentős helyet birtokló titulátúra, a rövidség stílusesz-ménye a levélírási gyakorlatban is alkalmazásra kerül, valamint a levél-retorika-szerzők a jellemzően barokk stíluszeszközök – mint a pátosz, a dagályosság és a túlzások – elkerülésére is felhívják a figyelmet.

A dedikáció retorikai szabályai

A dedikáció, ahogy Gert Ueding és Bernd Steinbrink kiemelik, az elől-járó beszédhez hasonlóan a teljes mű viszonylatában proömiumként értelmezhető, tehát funkcionálisan a beszéd (*oratio*) klasszikus retori-kai felosztásában – *exordium*, *narratio*, *argumentatio* és *peroratio* – a be-vezetésnek, az *exordium*nak felel meg. Cicero hangsúlyozza, hogy a be-vezetésnek, magához a *narratio*hoz hasonlóan mindenképpen a beszéd tárgyából kell kiindulnia, hogy ezzel a tárgyalást előkészítse. Ennek

értelmében érdemes az *exordium*ot a teljes beszéd elkészültét követően, utólag megírni.⁴²⁵ Az *exordium* elkészítése során, ugyanúgy, ahogy a dedikáció megírása esetén is, a szerző az *a persona* (a személyből kiinduló) és *a re* (a tárgyból kiinduló) toposzokat használhatja. Valamennyi retorikai eszköz az *exordium* céljának értelmében használandó, ezek az *attentum parare* (a figyelem felkeltése), a *docilem parare* (a figyelem fenntartása) és a *captatio benevolentiae* (jóindulat elnyerése).⁴²⁶

A dedikációs episztola – mint a levélműfaj legfontosabb és egyben legimpozánsabb formája –, több levélretorikai kézikönyvben is említésre kerül, így Bohse,⁴²⁷ Morhof,⁴²⁸ Neukirch,⁴²⁹ Harsdörffer,⁴³⁰ Stieler⁴³¹ vagy Stockhausen munkáiban is.⁴³² Többen megfogalmazzák a dedikáció kiemelt szerepét, Neukirch szavaival: „ami a költemények között a szonett és a beszédek közt a magasztaló beszéd, az a levelek közt a dedikáció”,⁴³³ az idevonatkozó retorikai szabályok a levélretorikák terjedelméhez képest mégis meglehetősen szűkszavúak. Gabriele Schramm kiemeli, hogy a Briefsteller-szerzők többsége a téma rövid tárgyalását azzal magyarázza, hogy aki egy teljes mű megalkotására képes, annak a dedikáció megírása már nem jelenthet nehézséget.⁴³⁴ Így érvel például Bohse:

„Viele Dispositionen von dieser Brief-Art zu geben, halte ich deßwegen vor nicht eben nötig, weil derjenige, so einen ganzen Tractat schreibt, auch wol die Dedication darzu wird vor sich selbst zu machen wissen.”⁴³⁵

A 16–17. századi levélretorika-szerzők a dedikációt a privát levelek kategóriájába sorolják. Schramm kutatásai szerint elsőként Johann Christoph Stockhausen 1753-ban megjelent, *Grundsätze wohleingerichteter Briefe* című munkájában értelmezi az ajánlást nyilvános levélműfajként.⁴³⁶ A leveleken belül a dedikációt Harsdörffer a „hagyományos üdvözlő és baráti levelek”,⁴³⁷ Stieler az „ajándék-levelek”,⁴³⁸ Bohse az „érdek-levelek”,⁴³⁹ Neukirch pedig a „dicsőítő levelek” közé sorolja.⁴⁴⁰

A dedikáció tartalmi követelményeit tekintve a levélretorika-szerzők különböző álláspontot képviselnek, a legfontosabb kategória azonban valamennyi szerző esetében a dedikáció funkciója értelmében a címzettre vonatkozó dicstoposzok használata. A vizsgált levélretorikákban ugyan részben már megjelenik a dedikációnak mint pénz-

szerzési módnak és a túlzott, valótlán dicshimnuszért cserébe várt támogatásnak a kritikája,⁴⁴¹ ugyanakkor valamennyi szerző kiemeli, hogy az ajánlóbeszéd alapvető funkciója a könyv patrónusának dicsérete, valamint a patrónus támogatásának kérése a könyvre, illetve magára a szerzőre vonatkozóan:

„Die Zuneigungsschreiben bestehen mehrerenteils in diesen wenigen, daß man einem vornehmen Patron, Gönner und Förderer mit Voransetzung seines Lobes ein Buch anbefiehet, und dasselbe wie auch sich selbst seinem Schutze und Gewogenheit untergiebet.”⁴⁴²

Stieler a dedikáció részeként értelmezi továbbá a könyv tartalmának és céljának, valamint a megírás okainak részletezését,⁴⁴³ míg Neukirch⁴⁴⁴ és Stockhausen egyaránt hangsúlyozza, hogy az írás felosztása, tartalma vagy keletkezési körülményei nem a dedikációhoz, hanem az előjáró beszédhez tartoznak:

„Aber es schickt sich auch nicht, von der Einrichtung der Schrift, ihrer Veranlassung, und dergleichen in einer Dedication [...] weiltäufig zu reden. Es ist eine Art der Pedanterey, dem Gönner vieles aus der Logik oder aus den klassischen Schriftstellern vorzusagen, die Bewegungsgründe, die Mittel und Hindernisse zu erzählen, die bey der Schrift beschäftigt gewesen sind. Alles dieses gehöret mehr in eine Vorrede, als in eine Dedication.”⁴⁴⁵

A dedikációírás legfontosabb követelménye valamennyi szerző értelmezésében az *Unterscheidung* (különbségtétel) és az *Angemessenheit* (disztingváltság, okosság), azaz a dedikáció címzettjének megfelelő kiválasztása, amely nélkül sem a dedikáció, sem maga a mű nem számíthat sikerre. Dedikáció alapvetően bárkinek címezhető, akinek a szerző igaz megbecsüléssel, köszönettel vagy barátsággal tartozik, vagy legalábbis – Stockhausen értelmezésében – ennek látszatát kívánja kelteni:

„Die Dedikationen im ordentlichen Verstande werden an solche Personen gerichtet, denen wir eine wahre Hochachtung und Freundschaft leisten oder wenigstens doch zu leisten scheinen wollen.”⁴⁴⁶

A dedikáció címzettjének kiválasztásakor ugyanakkor rendkívül fontos egyrészt a mű műfajának, tartalmának, stílusának figyelembe vétele, másrészt a címzett személyes tulajdonságainak ismerete, hiszen Stockhausent idézve:

„Gleichwol ist nichts nöthiger, als dieses: [Man] muss auch achtung geben, wie die person, welche man das buch zuschreiben will, so wol dem stande, als dem gemüthe nach beschaffen sey. [...] Denn es ist unmöglich, daß wir einer person gefallen können, wofern wir nicht vorher wissen, was ihr mißfällt.”⁴⁴⁷

Ennek értelmében egyes műfajok és társadalmi csoportok társítása ajánlott, míg másoké mindenképpen elkerülendő. Így Neukirch szerint elbeszélések leginkább hősöknek, gálans írások nőknek, politikai témájúak udvari embereknek, kritikus írások tanult személyeknek, iskolai könyvek fiúknak, míg mesék gyermekeknek ajánlandók.⁴⁴⁸ Ennek megfelelően inti Stockhausen a szerzőket attól, hogy nemeseknek grammatikát, prédikátoroknak Catullust vagy Ovidiust, illetve hivatalnokoknak szótárt ajánljanak, ugyanakkor vallási témájú könyvek a mű stílusának figyelembe vételével az adott vallás gyakorlói közül bárkinek ajánlhatók.⁴⁴⁹

Bohse az ajánlásoknak, azok címzésétől függően három csoportját különbözteti meg, ezek a baráthoz, patrónushoz és a magas beosztású személyekhez szóló ajánlások. A baráthoz szóló ajánlások célja Bohse szerint a hála és a személyes érzelmek kifejezése, a patrónushoz szóló ajánlásoké a támogatás kérése, illetve az ezek miatti köszönet kinyilvánítása, míg a magas társadalmi rangú személyekhez szóló dedikációk által a szerző kegyelmet és oltalmat keres.⁴⁵⁰

A vizsgált retorikaszerzők közül csupán Stockhausen említi a megfoghatatlan személyekhez, mint Istenhez, a Szentháromsághoz, Szűz Máriához, valamely szenthez vagy angyalhoz, valamint elhunyt személyekhez szóló ajánlásokat. Mindkét típust határozottan elítéli, utóbbit a nevetségesség, míg az elsőt a természetellenesség és az álnokság vádjával, amelynek értelmében az Isten vagy valamely szent patrónusul választása az élők közül áhított mecénás megszerzésének szándékával függ össze:

„Die Ehrerbietung gegen die Religion scheint es nicht zu vertragen, dass man an dem Eingang eines Buches, welches oft schlecht genug ist, mit Gott complimentieret, und ihn dadurch gleichsam irdischen Patronen an die Seite setzt.“⁴⁵¹

A levélretorika-szerzők szerint a dedikáció tartalmi követelményei közül tehát a legfontosabb, a címzett megfelelő dicsérete annak helyes megválasztásával kezdődik, majd érnyeinek felsorolásával folytatódik. Valamennyi szerző kiemeli, hogy a dicstoposzok alapvetően fontos tulajdonsága az igazság, valamint a túlzások kerülése:

„Hauptsächlich muss man sich vor einem gedoppelten Fehler sorgfältig in Acht nehmen: Daß man keinen unvernünftigen und niederträchtigen Schmeichelei abgebe, indem man lobet. Es ist ganz billig und schicklich, daß man in der Zueignungsschrift der Welt etwas von den Verdiensten und dem Ruhme des Gönners sage, aber diese Verdienste müssen einmal wahr und gegründet seyn, zum zweyten dürfen sie auch nicht zu unmaßig erhoben werden.“⁴⁵²

A dicsőítés esetében, ugyanúgy, ahogy a mecénás kiválasztásánál is fontos az *Unterscheidung* követelménye, azaz nem általánosságokat kell felsorolni, hanem olyan dicstoposzokat, amelyekben a dedikáció címzettje valóban kitűnik. Így érvel Neukirch is, aki a német nyelvű dedikációkat hozva fel példaként az olyan általános toposzok használata ellen int, mint a kegyesség, bátorság, műveltség, okosság vagy igazságosság:

„[Wir] rühmen selten an unsrem Patron dasjenige, was wir doch fürnehmlich rühmen sollten, sondern wir bleiben insgemein bey allgemeinen Dingen, welche zwischen ihm und ehrlichen leuten keinen Untescheid machen. Also sagen wir etwas zum Exempel, daß er fromm, gelehrt, klug, gerecht oder tapfer sey, oder wenn es hoch kommt, so jagen wie ihn durch die locos topicos durch, werffen ihm etliche Formeln aus dem Plinio an den hals und schwatzen ihm ein wenig de beneficiis aus dem Seneca für.“⁴⁵³

Neukirch itt a dedikációk 17. században, Németországban divatos retorikai apparátusa ellen lép fel. Az általa elítélt jelenség a 17. századi

magyar gyakorlatban ugyanúgy megfigyelhető, azaz éppen a Neukirch által kerülendőként felsorolt toposzok fordulnak elő szinte kizárólagosan a magyar nyelvű dedikációkban is.

A dedikációknak a címzett dicséretével összefüggő másik, szintén állandó eleme a szerénységi toposz. Ennek fontosságát ismét valamennyi levélretorika-szerző kiemeli. Alapvető, hogy a szerző a dedikációban saját magát és az adott művet a háttérbe szorítsa és kizárólag a mecénásra koncentráljon:

„Man muß sich sorgfältig hüten, nicht zu viel von dem Werke selbst zu sagen, das man dem Gönner zuschreibet. [...] Denn wollte man seine eigene Arbeit loben, so weiss man, daß sie dadurch ihren Werth mehr verliere, als erhalte.”⁴⁵⁴

Neukirch és Stockhausen egyaránt hangsúlyozzák, hogy a mű dedikációban történő méltatása három esetben nem mond ellent a szerénység követelményének. Egyrészt, amennyiben vallási témáról van szó, hiszen a hit dicsőítése minden esetben megengedett. Másrészt, amennyiben a dedikáció szerzője nem azonos a mű szerzőjével. Ez kétféleképpen lehetséges, ha egy kívülálló személy, például a nyomdász dicséri a dedikációban a művet, vagy ha a szerző csupán fordítója a munkának. Harmadrészt, olyan esetekben, amikor a műben egy hősi cselekedet elbeszélése történik. Ez utóbbi forma lehetőséget ad a szerzőnek a mű hőse és a dedikáció címzettje közötti párhuzam bemutatására, így megengedett magának a munkának és annak hősének – azaz közvetve a dedikáció címzettjének – méltatása:

„Zum andern, müssen wir den Patron rühmen, und des Einhalts unseres Buches fast nicht gedencken, es sey denn, daß es entweder geistlich oder nicht unsre Arbeit, oder eine Geschichte von einem grossen Helden wäre. [...] Denn je wichtiger die Materien sind, von denen wir handeln, und je weniger wir zu ihrem Ursprunge beygetragen, je mehr können wir sie ohne Verletzung der Bescheidenheit rühmen.”⁴⁵⁵

Az individualitás és a természetesség fent részletezett stíluskövetelményeinek értelmében az ajánlólevél felépítésével és a különböző stílus-

eszményekkel kapcsolatban Neukirch és Stockhausen már semmilyen útmutatást nem közöl. Bohse ugyanakkor viszonylag részletesen tárgyalja a dedikációk felépítésének szabályait, amelyet aztán példalevelekkel szemléltet.⁴⁵⁶ Bohse a dedikációkat négy részre osztja, ezek a bevezetés, tárgyalás, megerősítés, befejezés (*Eingang, Vortrag, Bestätigung, Schluss*). A dedikációt a szerző négyféle bevezetéssel indíthatja. Egyrészt, a patrónus szerzővel kapcsolatos jótéteményeinek leírásával, amennyiben már fennálló patrónusi kapcsolatról van szó. Másrészt, amennyiben az ajánlás célja a patrónus jóindulatának megszerzése, kezdődhet a bevezetés a dedikáció címzettjének a címzés indoklása miatt történő méltatásával. Harmadrészt, a mű tartalmának és negyedrész, a témának rövid leírásával, amennyiben az a címzett személyével összefüggésbe hozható. Ez utóbbi két esetben a szerzőnek mindenképpen ki kell emelnie, hogy a mű nem méltó a mecénáshoz, azaz a szerénységi toposz használata elengedhetetlen:

„Der Eingang wird [...] genommen [...] von der geringen Verfassung des Werks, so wir dediciren, welches eines so grossen Mannes hohen Verstande viel zu schlecht würde sein.”⁴⁵⁷

A dedikáció második részének, a tárgyalásnak (*Vortrag*) felépítése a bevezetésnél jóval kötöttebb. Első egysége a dedikáció címzettje felé irányuló hála kifejezése, amelynek során a szerző kifejti, hogy bár egy dedikációnál jóval nagyobb köszönettel tartozik, annak kifejezésére azonban más eszköz nem áll rendelkezésére.⁴⁵⁸ Ezt követi a fentihez hasonló szerénységi toposz, amelyben a szerző a dedikáció címzettjének elnézését kéri, amiért ilyen alacsony érdemű munkát nyújt át neki. Majd a könyvet a patrónus kegyeibe ajánlja és reményét fejezi ki, hogy az meg fogja nyerni annak tetszését. A tárgyalás utolsó egysége a mű témájának rövid kifejtése és a patrónussal való párhuzamok kapcsán annak dicsérete.⁴⁵⁹

Idekapcsolódik a dedikáció harmadik, egyben legfontosabb tartalmi egysége, a megerősítés (*Bestätigung*), amely a patrónussal kapcsolatos dicstoposzokat tartalmazza. Ezen a helyen részletezheti a szerző, hogy milyen okokból tartozik hálával a patrónusnak:

„Die Bestätigung ist [...] die Anführung derjenigen Gütigkeiten und erwiesener Gunsten, woher man so gar des Patrons Schuldner wäre.”⁴⁶⁰

Bohse értelmezésében a patrónus dicséretének a külföldi tanulmányok lehetővé tételére vonatkozó dicstoposszal kell kezdődni, amelyet további dicséretnek követhetnek.⁴⁶¹

A negyedik, záró részben a szerző ismételtelen azért könyörög, hogy a felajánlott munkát a patrónus szívesen fogadja és őt patrónusi kegyeibe zárja, majd szolgálatkészségét és alázatosságát fejezi ki a patrónussal szemben:

„Der Schluß ist nach dem ersten man bäte, der Patron wolle das ihm zugeschriebene zu geneigten Händen annehmen, und uns ferner seines Patrocinii würdigen. Nach dem (2) man erwartete nur des Patrons Befehle, wodurch man seine Dienstfertigkeit und Gehorsamkeit solle zu erkennen geben.”⁴⁶²

Ezeket követően a szerzőnek újból a szerénységi toposzt kell alkalmaznia, hogy kifejezze reményét, miszerint a patrónus ezen méltatlan ajándékot is szívesen veszi. Ebben az esetben reménykedhet a szerző, hogy a patrónus kimutatja majd kegyelmét azzal, hogy őt patrónusi szárnyai alá veszi.⁴⁶³

Annak ellenére, hogy a gáláns retorika elterjedése és a francia gyakorlat hatására a 17. század második felében a retorikai kézikönyvek szerzői gyakorlatilag teljességgel eltekintenek a levélírás retorikai szabályainak részletezésétől, a rövidség stíluskövetelményének betartására valamennyien felhívják a figyelmet. Neukirch a német dedikációs levelek kritikájánál az első helyen említi a rövidség követelményének megsértését:

„[Wir] machen sie [die Dedikationen] gar zu lang und mischen so viel segen und wünsche mit rein, als ob wir auf der cantzel stünden, und alle sprüche aus der Bibel verboten wollten.”⁴⁶⁴

Stockhausen ugyanakkor, ahogy később Csokonai is megjegyzi a *Dorottya* előszavában,⁴⁶⁵ már szkeptikusan azért int a rövidség stílus-

eszményének betartására, mivel a dedikációk általában úgyis olvasatlanul maradnak:

„[Die Dedikation] darf nicht zu lang ausgedehnet werden. Es ist nicht ratsam, daß man aus einer Zueignungsschrift einen besonderen Tractat mache, der doch allzuoft ungelesen bleibt.”⁴⁶⁶

MAGYAR NYELVŰ DEDIKÁCIÓS EPISZTOLÁK RETORIKÁJA

A dedikáció felépítése

Annak ellenére, hogy Magyarországon a dedikációs gyakorlat kortárs kritikája a németországihoz képest jóval később jelenik meg, és a dedikációs gyakorlat művész–patrónus függőségi viszony fellazulása nyomán történő visszaszorulása is mintegy 100–150 évvel később kezdődik, a 17. században a dedikációs episztolák retorikai felépítése tökéletesen megfeleltethető a német levélretorikai sémáknak. A Wolfgang Leiner által a 16–17. századi francia dedikációkkal kapcsolatban leírt jelenség, miszerint azok felépítése a levélretorikának megfelelően az *exordium*, *narratio* és *conclusio* (illetve a 1670-es években Weise által is felvett *khria*-séma nyomán: *antecedens*, *connexio* és *consequens*) felosztást követi és legfőbb stíluseszménye a rövidség, a magyar gyakorlatra – a 17. század első felének német dedikációihoz hasonlóan – nem alkalmazható.⁴⁶⁷ A vizsgált forráskorpusz legnagyobb részére még a középkorból hagyományozódott öt elemből álló felosztás: *salutatio* (üdvözlés), *captatio benevolentiae* (a jóindulat megnyerése), *narratio* (elbeszélés), *petitio* (kérés), *conclusio* (befejezés) jellemző, a rövidség kritériuma meglehetősen ritkán érvényesül.

A magyar dedikációk felépítésének sémáját a következő oldalon lévő táblázat mutatja.

Általánosságban elmondható, hogy valamennyi dedikációs episztola megszólítással, illetve a címzettre vonatkozó jókívánságokkal kezdődik (*salutatio*). A megszólítás során alkalmazott általános szabály a címzett valamennyi rangjának és titulusanak felsorolása. Gyakori,

Salutatio	Captatio benevolentiae	Narratio			Petitio (Befejezés)	Conclusio
		Bevezetés	Tárgyalás	Megerősítés		
Egyszerű megszólítás	Újabb megszólítás	Téma- megjelölés és a témával kapcsolatos értekezés	A mű felajánlásának illokutív aktusa	A mecénásra vonatkozó dicstoposzok	A mecénásra vonatkozó kérés	Jókívánságok és záró- formula
	A mű fel- ajánlásának illokutív aktusa		Az ajánlás címezésének indoklása		A műre vonatkozó kérés	
	—	Keletkezés- történet	Szerényeségi toposzok		A szerzőre vonatkozó kérés	
Egyszerű megszólítás	és áldáskérés	Az ajánlás címezésének indoklása	Egyéb retorikai és tartalmi elemek		—	

hogy a *salutatio* a dedikációs episztola szövegét megelőzően, egy önálló lapon helyezkedik el, és tipográfiai is különbözik a szöveg további részeitől (dedikációs lap). A címzett neve, női címzettek esetében ugyanígy a férj neve, többnyire verzál betűkkel szedett. Tipográfiai kiemelt továbbá általában a cím- és rangfelsorolások első sora. A dedikációs lap tipográfiájára jellemző még a középre rendezett szöveg és a címzettek nevének kiemelése mellett az egyre csökkenő betűméret. Ennek értelmében gyakran előfordul, hogy a dedikáció megszólításában a címzett nevét megelőző formula nagyobb betűmérettel szedett, mint a megszólított neve.

A magyar dedikációs episztolákban a *salutatió*nak két formája van. Az első, meglehetősen ritkán előforduló eset az egyszerű megszólítás, ahogy többek között Draskovich János zsolozsmáskönyvének a „pozsonyi könyvnyomtató” által írt dedikációjában áll:

„A nemzeti és nagyságos Gróf Eszterházy Julianna Kisasszonynak, a tekintetes és nagyságos gróf Eszterházy Miklós magyarországi nádorispán Uram Önagysága kedves leányának, nékem jóakaró Asszonyomnak.”⁴⁶⁸

A második formában a megszólítás a dedikáció címzettjére vonatkozó jókívánságokkal egészül ki, azaz a *salutatio* és a *captatio benevolentiae*

egy bevezető formulává (*exordium*) áll össze. A legáltalánosabb formulát példázza Hajnal Mátyás *Szíves Könyvecskéjének* ajánlása:

„Az nemzeti és nagyságos gróf Bedegi Nyáry Krisztina asszonynak, az tekintetes és nagyságos gróf Galánthai Eszterházy Miklós, Fraknó vára örökös urának, magyarországi palatinusnak etc. szerelmes hitves társának, nekem becsületes asszonyomnak hosszú életet és boldog állapotot kívánok Istentől ő szent fölségétől megadatni.”⁴⁶⁹

Ez utóbbi esetében általános jellemző a megszólítás és a jókívánságok tipográfiai elkülönítése. Leggyakoribb a jókívánságokat megelőző sortörés, illetve annak kisebb betűmérettel, sokszor kurzív betűtípussal történő szedése.

Az első formát, az egyszerű megszólításból álló *salutatiót* legtöbb esetben a jóindulat megnyerésére vonatkozó szövegegyeség, a *captatio benevolentiae* követi, ahogy Draskovich János zsolozsmáskönyvének fent idézett dedikációjában:

„A több ájtatos úri asszonyok között, kik a boldogságos Szűz Mária officiumjának magyar nyelven való kinyomtatását sok időktől fogva szorgalmaztatták, első és legfőbb volt a nemzeti és nagyságos gróf Nyáry Krisztina, országunk mostani nádorispánjának kedves és szíve szerént való házastársa, a Nagyságod szerelmes Anyja.”⁴⁷⁰

A *captatio benevolentiae* ezen viszonylag ritka, önálló formájára példa az *Itinerarium Catholicum* ajánlólevele, amelynek bevezetésében Szegedi Dániel „Minden Római, Helvétiai és Augustana Confessiön lévő Nagyságos Uraknak, Nemes, Egyházi és közrenden valóknak, valakik Magyar- és Erdélyországban vannak” ajánlja a munkáját és kíván kegyelmet és békességet, majd ezt követően a mű átadásának illokutív aktusával kívánja elnyerni a megszólítottak jóindulatát:

„Krisztusban szerelmes atyámfiai, mindnyájan Magyar- és Erdélyországban lakók, akarminémű rendben állattattak legyetek Istentől, hogy titeket szólítlak és néktök ajándécul mutatom e kicsiny munkát, okait, hogy értsetök, illendőnek ítélem. Viszen erre engemet nemzetömhöz való

szeretetöm, tisztem, némely rágalmazó rendnek patvarkodó értelme és az alkalmatosság.”⁴⁷¹

Szegedi itt megismétli a már korábban tett felajánlást. Ez a dedikáció azon kevesek közé tartozik, ahol a mű ajánlásának illokutív aktusa már a *salutatió*ban megjelenik:

„Minden római, helvéciai és Augustana Confessiön lévő nagyságos Uraknak, nemes, egyházi és közrenden valóknak, valakik Magyar- és Erdélyországban vannak, az Atya Mindenható Istentül az Úr Jézus Krisztusért kegyelmet, békességet és Szentlélek Istennek megszentölését kívánván ez kicsin munkát jó szívvvel és szándékkal ajánlja Theocritus presbyter, Clavius.”⁴⁷²

A jóindulat megnyerésének retorikai aktusa az ilyen részletezettséggel történő megjelenés helyett jóval gyakrabban csupán egy *narratió*ba illesztett újabb megszólításra korlátozódik, amely a *captatio benevolentiaet* már magába foglaló *exordiummal* rendelkező művek esetében is előfordul. Így például Laskai Jánosnak *Az állhatatosságról írt két könyvek* című fordításának dedikációjában:

„Nemzetes, nékem bizodalmas, jóakaró Uram. Én miólta a tudományoknak nemesseb részeit, egyszer-is másszor-is az alkalmatosságok szerint szemlélem, eszemben-vettem azt, hogy azok fáradoznak legszebb és hasznosb dolgokban, kik az nemzetsegeknek egyyik helyből a másba-való költözésit, az országoknak és birodalmaknak kezdetit, nevedésit, és hirtelen-való változásit avagy romlásit a meglett dolgokból kiszedegetik és közönségessé teszik.”⁴⁷³

Ennek a szerepe a jóindulat elnyerésén túl minden bizonnyal az olvasónak mecénáson keresztül történő megszólítása, a figyelemfelkeltés.

A magyar dedikációk *exordiumot* követő tartalmi részének (azaz a *narratió*nak és a *petitió*nak) felosztása pontosan leírható a Bohse által meghatározott rendszer segítségével. Bohse a dedikáció tartalmi részét négy részre osztja: bevezetés, tárgyalás, megerősítés, befejezés. Ez a klasszikus levélsémára alkalmazva a következőképpen értelmezhető:

a bevezetés, a tárgyalás és a megerősítés a *narratio*hoz tartozik, a befejezés pedig a *petitio*nak feleltethető meg. Bohse rendszerét leegyszerűsítve elmondható, hogy a *narratio* két tartalmi egységre különíthető el, ezek egyrészt a mű témájával és keletkezésével, másrészt a mecénással hozható kapcsolatba. E két egységhez tartozó elemek Bohse szerint különböző variációban és sorrendben követhetik egymást. A dedikáció bevezetése lehet a témamegjelölés, a tartalom részletezése vagy a mecénás méltatása. A tárgyalás kötelező elemei az ajánlás címzettje kiválasztásának indoklása és a mű felajánlásának illokutív aktusa, illetve ide kerülhet még a téma rövid megjelölése, amennyiben az a bevezetésből kimaradt. Ezt követi a megerősítés, amely minden esetben a mecénás méltatása.

A *narratio* első része tehát a bevezetés. Bohse szerint a bevezetés négyféle lehet: (1) a patrónus méltatása vagy (2) kiválasztásának indoklása, (3) a mű tartalmának vagy (4) a témának leírása.⁴⁷⁴

A magyar nyelvű dedikációkban a *narratio* bevezetése leggyakrabban témamegjelöléssel kezdődik, amellyel a szerző tulajdonképpen az olvasóközöniséget is kijelöli. A rövid és velős témamegjelölést, ahogy például Szenczi Molnár Albert *Imádságos könyvecskéjének* dedikációja kezdődik: „Az igaz Isteni szolgálatnak főcikkelye az tiszta szívből és jó hitből való imádság”,⁴⁷⁵ legtöbbször egy a témához kapcsolódó terjedelmes elmélkedés követi. Ennek hossza igen különböző lehet, nem ritka a több íven keresztül terjedő értekezés. A magyar nyelvű dedikációknak a rövidség stíluskövetelményének ellentmondó gyakorlata az előszó és a dedikáció műfaji és tartalmi keveredésével magyarázható. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a témával kapcsolatos terjedelmes értekezés és a mű felépítésének hosszas leírása kifejezetten azon művek esetében jellemző, amelyekben előljáró beszéd híján a dedikáció átveszi az előszó szerepét.

Az *exordium* alapvető funkciója a közönség kijelölése és megszólítása, valamint ezzel összefüggésben a publikum érdeklődésének felkeltése. Ez utóbbi magának a dedikációnak is lényegi feladata, amelynek hatásos retorikai eszköze lehet a dedikáció élén egy találó jelmondat alkalmazása, ahogy például Szenczi Molnár Albertnél látható. A Geleji Katona István *Titkok titka* című munkájának *Ajánló előbeszédében* olvasható kiszólás is nyilván ugyanezt a feladatot hivatott betölteni: „Oh vajha Dávid Ferencsel együtt az a Krisztusnak méltóságos személye ellen való vakmerő káromkodás e szegény hazában megholt volna!”⁴⁷⁶

Az érdeklődés felkeltésének további eszköze lehet a dedikáció egy a műre vagy a szerzőre vonatkozó önreflexióval történő indítása. Ezzel, a szerénységi topossal ellentétes, ritkán alkalmazott, viszont annál hatásosabb retorikai fordulattal kezdi Medgyesi Pál a *Praxis Pietatis* 1643-as váradi kiadásának Lónyai Zsigmondhoz szóló dedikációját:

„Nagyságos Uram, nincs nékem arra szándékom, hogy vagy magamat, vagy e kis forgolódásocskámat nagy kerülő cifrás és hízelkedő beszéddel (mellyel sok szép és egyébként hasznos írások az ő kezdetekben meg szoktak mocskoltatni) kellessem vagy Nagyságodnak, vagy pedig egyebeknek. [...] Azt mondják közbeszédben, hogy a jó bor elkel cégér nélkül is. Az kegyesség maga commendálja magát eléggé, hasznos ő mindenre mindenben, úgy annyira, hogy az egész keresztyénség ezáltal (mint valami lélek által) lélegzik. [...]

Nem szükséges tehát itt a sok szóval való commendatio. [...] Elég egy szóval állatnom minden szín nélkül, hogy keresztyén, idvezülni kívánó embernek az egy Biblián kívül könyv soha ennél hasznosb kezében nem volt.”⁴⁷⁷

Medgyesi ugyanakkor mégis a dedikálás szabályainak megfelelően jár el, mivel – ahogy Neukirch és Stockhausen egyaránt megjegyzi – a mű dedikációjában történő méltatása vallási témák és fordítások esetében megengedett.

A témamegjelölést követő értekezés a mű műfajának megfelelően természetesen igen különböző lehet. Vallásos témájú iratok dedikációja esetében gyakori a prédikációs levéltípus, azaz a prédikáció műfajával való retorikai és stílusos hasonlóság.⁴⁷⁸ Vitairatok esetében általános, hogy már a dedikáció is magán hordozza a vitairat műfaji és tematikai sajátosságait. Ez utóbbit példázza a Rákóczi Györgyhez szóló *Ajánló előbeszéd az eretnekségnek eredetiről és terjedetiről* Geleji Katona István fent említett *Titkok titka* című munkájában. Geleji Katona itt az unitárius vallás ellen szól, Enyedi György unitárius tanításait, valamint Johann Volkel holland teológus nézeteit cáfolja, ennek előkészítése az *Ajánló előbeszéd*:

„Oh vajha Dávid Ferencsel együtt az Krisztusnak méltóságos személye ellen való vakmerő káromkodás ez szegény hazában megholt volna! Sok elálatottatott együgyű lelkek még az pokol küszöbéről visszarántathattanak volna.

De ötöt az ő követői nagy mártírnak tartván, hamis értelmében, annál inkább megkeményedenék és mint egy megfeneklenék. Sőt nagy sokan közülük az dologban elébb is menvén zsidózásban fűződözének, és az Újtestamentumon, s az evangéliumon éppenséggel kiadván, csak az Ó-hoz és az Mózes törvényéhez ragaszkodának, annak ceremóniás tiszteletit gyakorlák.⁴⁷⁹

A téma megjelölését és az ehhez kapcsolódó értekezést leggyakrabban a mű keletkezésének leírása követi. Ez a tartalmi egység azonban gyakran kerül – Bohse felosztásához hasonlóan – közvetlenül a *narratio* élére, ezekben az esetekben a témával kapcsolatos értekezés általában elmarad. Így kezdi többek között Draskovich János, a *Horologii principium, azaz az fejedelmek órájának második könyve* című fordításának „az ő szerelmes házas társának, Istvánfi Éva asszonynak” szóló dedikációját a mű keletkezési körülményeinek leírásával. Ebben elmondja, hogy a könyvet egy prágai utazása során vette először kezébe, és azt olyan hasznosnak ítélte, hogy felesége épülésére lefordította:

„Ez elmúlt esztendőkbén, mikoron néminemű nagy dolgaim miatt Prágába kellett volna mennem, és ott tovább kellett volna mulatnom, hogy semmint gondoltam volna, egy bizonyos könyvet vevék azvégre kezembe, hogy mikor egyéb dolgaimtól érkezném, tisztességes mulatságnak okáért níha-níha olvasgatnám, és az időt annak olvasásában könnyebben mulatnám el. Azt pedig egy Guevara Antal nevű fő ember, az ki valaha az ötödik Károly császárnak udvari prédikátora volt, ugyanazon Károly császárhoz az fejedelmek tisztirül írta volt.⁴⁸⁰

A mű keletkezési körülményeinek megadásához olykor, például Szenczi Molnár Albert *Postilla Scultetica* című munkájának dedikációjában, csatlakozik a szerző életrajzának részletezése is.⁴⁸¹ Szenczi Molnár Albert ebben az ajánlásban életének nem csupán egyes állomásait írja le, de alapos részletességgel kitér valamennyi eddigi jótevője felsorolására, még azokat is megemlítve (Beregszász és Kassa városát), akiknél a támogatás a szándék kinyilvánításánál megrekedt:

„Innen vagyon, hogy az erdélyi felséges fejedelemmél, Bethlen Gábornál is tisztességes hivatalom, fizetésem lőtt volna, hogy ha török és tatár hírekkel

elrémítött gyenge német házám népet oda bévihettem volna. Hasonlatosképpen az nagyságos Batthyány Ferenc uramnál is meg volt volna szükséges táplálásom, hogy ha az ott való állapathoz tudtam volna magamat alkalmaztatni. Annak felötte ez tekintetes és nagyságos urak, nemes és becsületes főemberek jótéteményekkel is bizonyították hozzám kegyelmes és szeretetből való jó akaratajokat: [...] Török István Pápán, Forgách Péter Komjátin, Forgách Mihály Szécsényben [stb].

Az városok közül kiváltképpen való jó akarattyokat, segedelmeket jelentettek, nyújtottak hozzám Komárom, Szendrő, Sáros Patak, Szatmár, Várad, Debrecen. Értettem barátimtól az beregszásziaknak is és a kassaiaknak is felőlem jó iteleket, hogy kik az ő scholájokban való szolgálatomat kívánták legyen. Kiknek levelek, talám irégységből esett, hogy soha hozzám ne érkeznének.”⁴⁸²

Ilyen jellegű felsorolás nem csak Szenczi Molnárnál fordul elő, Zvonarics Mihály *Magyar postillájá* Nádasdy Pálhoz címzett dedikációjának szerzője, Lethenyi István, szintén alapos körültekintéssel sorolja fel Zvonarics valamennyi patrónusát.⁴⁸³

A keletkezés körülményeinek leírásánál gyakran történik hivatkozás a könyv megírásának megrendelésére, amely a legtöbb esetben a szerénységi formula használatával, illetve a mecénás méltatásával párosul, ahogy például Keserői Dajka János Hodászi Lukács temetésén elmondott prédikációja Lipsai Pál könyvnyomtatónak szóló ajánlásában:

„Azonban pedig juta az szállásomra az kegyelmed követe hozzám, Zólyomi Sámuel uram [...], ki által kegyelmed kére arra, hogy az test fölött tött prédikációt írva adnám kegyelmednek, mert [...] ki akarná kegyelmed nyomtatni. Ez kívánságra azt felelem: [...] Hogy én azt illetlennek ismerem kinyomtatásra, mint ilyen éretlen elmének nyers gyümölcsét. [...] Némely fő uraim ez dolgot tülem értvén, igen javallák, sőt ugyan kérenek is, hogy azt leírjam, [...] kiknek az ű tanácsok az kegyelmed kérésével együtt nálam igen nagy. Íme azért leírtam, nihol öregbítettem, de nem sokkal, nihol jobbítottam. Ha Kegyelmed költséget nem szánván kinyomtatja, azzal kedvet teszen Kegyelmed nem csak az idvözült urunknak megmaradott árváinak, hanem az egész városnak, s kiváltképpen az Tanácsnak, sőt mindazoknak, valakik istenfő keresztyén emberek nemzetünk-

ben. Annak fölötté megmutatja azzal Kegyelmed ez Szent Atyához holta után is buzgó szeretetét.”⁴⁸⁴

A *narratio* bevezetésének része lehet továbbá a mű felosztásának részletezése, amely általában a mű témájának megjelöléséhez és a keletkező körülmények megadásához kapcsolódik.

A dedikációs episztolák *narratió*jának második, legfontosabb része, a tárgyalás, amely a mű felajánlását, a dedikáció címezésének indoklását és ezzel összefüggésben a szerénységi toposzt vagy toposzokat tartalmazza. A *narratio* bevezetése tehát gyakorlatilag a mecénás méltatásának előkészítést szolgálja. Ez a magyar nyelvű gyakorlatban különösen olyan vallási tárgyú szövegek esetében nyilvánvaló, amelyek a bevezetőben a témamegjelölést követően egy prédikáció formájában megírt értekezést tartalmaznak a mű témájáról. Ezt a szerzők gyakran összefüggésbe hozzák ugyanis a dedikáció címtettjével, ahogy Szenczi Molnár Albert *Az keresztényi religióra és igaz hitre való tanítás* „Az felséges és hatalmas Gabriel fejedelemnek” szóló ajánlásában:

„Immár pedig az Felseged fejedelmi személyében tekintem meg az elől tött példabeszédnek bizonnyal igaz voltát. Könyörgöttek az mi atyáinknak boldog emlékezetű lelki pásztora, könyörgöttek egyházi éneklésekkel is az hívő községgel egyetemben, hogy az Úr Isten adjon jó és keresztén fejedelmet az ő kettős kereszt alatt nyomorgó népének. Nem sietett jóllehet az mennyei szent Atya, de el sem feledkezett az ő könyörgésekről. És Felsegedet adta Nemzettségünknek alkotmányos időben kívánatos fejedelemül.”⁴⁸⁵

Általában szintén a tárgyalásba kerülnek a művel kapcsolatos további reflexiók, mint a stílus, a műfaj vagy a fordítás kérdéseinek részletezése, vagy a magyar nyelv választásának indoklása, amelyhez sokszor kapcsolódik a nemzetsors toposz.

A Bohse által leírt német gyakorlathoz hasonlóan a magyar szövegekben is előfordul, bár meglehetősen ritka, hogy a mecénás méltatása közvetlenül a *salutatio* (vagy *exordium*) mögé kerül. Az ajánlás címezésének indoklásával kezdi dedikációját többek között Szoboszlai Miklós *Az szent Dávidnak öt kövecskéi* című munkájában:

„Nekem az Jézus Krisztusban szerelmes atyámfia, Vida Miklós Uram, hogy ez írások után való vigyázásomnak gyümölcsét Kegyelmed emlékezte alatt akarom az egyigyűeknek (mert itt az tudósok kedvéért semmit sem cselekedünk) elejekben tenni, téteti velem Kegyelmednek istenes szándéka, mellyel többi között egy alkalmatossággal gerjedezni nyilván megpasztaltam kegyelmedet is.”⁴⁸⁶

Ennek a tartalmi egységnek első eleme általában a mű felajánlásának illokutív aktusa, amely ez esetben *captatio benevolentiae*ként értelmezhető. Ezt követi a patrónus jótéteményeinek felsorolása és adott esetben a téma megjelölése.

A narráció harmadik része a megerősítés, amely az ajánlás címzésének indoklásához kapcsolódva a címzett jó tulajdonságait, valamint a szerzővel kapcsolatos és általános érvényű jótéteményeket tagláló toposzokat tartalmazza.

A dedikációk *salutatio*, *captatio benevolentiae* és *narratio* részeket követő negyedik egysége – Bohse felosztását követve a tartalmi rész bevezetést, tárgyalást és megerősítést követő szintén negyedik eleme – a **petitio**, avagy kérés. A *petitió*nak, attól függően, hogy kinek szól és mire vagy mire vonatkozik, különböző típusai jellemzőek. Ezek alapvetően két csoportba rendezhetők, egyrészt a szerzőre vagy a műre vonatkozó kérések, amelyek általában a mecénáshoz szólnak, másrészt a mecénásra vonatkozó kérések, amelyek címzettje vagy a mecénás maga, vagy – gyakrabban – valamilyen megfoghatatlan személy, mint Isten, Jézus vagy Mária.

Legelterjedtebb változat a dedikáció címzettjéhez szóló, a műre vonatkozó *petitio*, amelyben a szerző arra kéri a mecénást, hogy fogadja kedvesen a neki felajánlott munkát, vegye azt oltalma alá és tekintsen el annak hibáitól. Ez utóbbi esetében gyakori újabb szerénységi toposz alkalmazása, amelyben a szerző a mű hibáit sajátjának, annak erényeit Istennek, Jézusnak vagy Máriának, fordítás esetében pedig az eredeti munkának tulajdonítja. Ennek megfelelően kéri például Malomfalvay Gergely *Belsőképpen indító tudomány* című munkájának dedikációjában Püski János győri püspököt:

„[...] szerzetes alázatossággal kérem Nagyságodat [...] a boldog örökkévalóságra gerjedező poenitentiatartó lelkekhez való szerelmétől viseltetvén

méltóztassék magával született kegyességgel és irgalmas kézzel befogadni ezt a könyvecskét. És ha ebben oly üdvösséges leckét talál, mely az megátalkodott kemény szíveket, a bűnnek álmából felserkentvén megtérésre, poenitentiatartásra, töredelmességre és az mennyei boldog örökkévalóságra gerjesztgeti és hathatós erővel ingerli, azt legelsőbben amaz Világosság Atyjának [...], Isten után pedig az boldogságas szeplőtelen Szűz Máriának, mint fő gyámolomnak és erőtlenségem istápjának tulajdonítsa Nagyságod. Amik pedig ezen örökkévalóság gyűrűjébe, haszontalanul és rendetlenül láttatának foglaltatva lenni, akár az tudománynak folyásában s akár pedig az magyarságnak mineműségében, azokról Nagyságod az én erőtlenségemnek megbocsátani és mások előtt is engemet megmenteni méltóztassék.”⁴⁸⁷

Ehhez a sémához hasonló a szintén mecénást megszólító, azonban magára a szerzőre vonatkozó kérés. Ennek tárgya általában a szerző azzal kapcsolatos kérése, hogy a mecénás tartsa meg őt kegyelmében, illetve vegye patrónusi pártfogásába, és oltalmazza meg őt magát és művét az irigyektől. Különleges példája ennek a sémának Kecskeméti Alexis János *Az Daniel próféta könyvének magyarázatja* című munkájának Rákóczi Györgyhez írott ajánlása.⁴⁸⁸ A mű előszava szerint azt Kecskeméti „csak maga számára készítette volt”, kiadását halála után özvegye kezdeményezte, a dedikációt az ő kérésére Kecskeméti barátja, Margitai Péter írja. A Rákóczi Györgyhez címzett ajánlólevélben Margitai Kecskeméti özvegye számára kéri Rákóczi patrónusi pártfogását:

„Vegye jó néven azért Nagyságod ezt az szép könyvet, és ennek haszonnal való olvasásában önnön magát gyakorolja és az Istenben elnyugodott Kecskeméti Alexis Jánosnak gyámoltalan özvegyét kegyes patrocíniuma alá vegye.”⁴⁸⁹

A *petitio* másik alapvető formája a mecénásra vonatkozó kérés, amely általában a művel vagy a szerzővel kapcsolatos kérésekkel egészül ki. Ezek egy része magát a mecénást szólítja meg és legtöbb esetben vallási indítatásból buzdít a mű szorgalmas olvasására, valamint a vallási előírásoknak megfelelő életformára. Így biztatja Lethenyi István *Az kálvinisták Magyar Harmóniájának meghamisítása* című munkájában Nádasdy Pált a kálvinizmus elítélésére és az evangélikus vallás követésére:

„Kérem azért a Nagyságodat, mint kegyelmes Uramat, hogy ezt a vékony és kised munkámat Nagyságod vegye vidám szívvel és jó néven tőlem, alázatos szolgáljátúl. Nagyságod jó gyümölcsöző haszonnal olvassa is, melyből Nagyságod teljes értelemmel megismervén a kálvinistáknak fundamentomos hütünk ágazati felől való szörnyű és kárhozatos tévelgéseket, amennyire ez ideig a kálvinistaságtul Nagyságod abhorreált és azt semmi részeiben nem javallotta, sem akceptálta, így annyival inkább, értvén Nagyságod a kálvinistáknak Isten igéjével ellenkező tévelygéseket és veszedelmes tudományokat, ennekutána irtózzék és idegenkedjék attúl. Az Isten igéjével egyező igaz Augustana confessiot pedig Nagyságod velünk egyetembe, amint ez ideig, úgy ennek utána is oltalmazza, javallja, vallja és tökéletes s állhatatos hüttel higgye is, idvösséges igaznak lenni. Mert amint Krisztus Urunk mondja, valaki végig megmarad (a hütben), az idvözül.”⁴⁹⁰

A mecénásra vonatkozó *petitiók* másik formája a megfoghatatlan személyhez szóló kérés, amelyben a szerző Istenhez, Jézushoz vagy Máriához könyörög általában a dedikáció címzettjéért. Ez olykor, ahogy például a *Praxis Pietatis* Lónyai Zsigmondhoz szóló dedikációjában, kiegészül a dedikáció címzettjének patrónusi tevékenysége kapcsán a kéréssel, hogy az jótéteményeiért cserébe isteni jutalomban részesüljön:

„Én meghajtom térdemet a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent Atyja előtt, hogy adjon Nagyságodnak sok gondjai között annyira való ürességet, melyben haladék nélkül igen figyelmetesen ez idvességes könyvet haszonnal által olvashassa, és a Nagyságod istenes józan életét a mennyei idvességes jóknak tűzével inkább-inkább gerjegesse és fényesgesse. Mind magát naponként a pietasban nevelje mindaddig, míg tökéletes kegyességgyakorlóvá teszi a Krisztus megöröködött állapotjának mértéke szerint, s mind penig egyebeket is osztán a Nagyságod kegyes életének példájával hasonló istenességre indítson. Melyet amint hogy meg is fog e könyv által cselekedni sokakban, azonképpen ennek kinyomtatására való bő költségét sok úton vissza is mérje Isten Nagyságodnak és a Nagyságodéinak.”⁴⁹¹

Ez utóbbi formához áll legközelebb Szenczi Molnár Albert *Imádságos könyvecskéje* Echi Orsolya asszonynak címzett, fentebb már idézett dedikációjában alkalmazott *petitiója*, amelynek megszólitottja az Isten,

a kérés azonban magára a szerzőre és annak tervezett bibliafordítására vonatkozik:

„Támasszon az irgalmas Isten oly Patrónusokat, az kik efféle munkára nyújtsák adakozób kezeket, kiknek jótéteményekkel menekedhessem meg, az enyimmekkel, ez szüntelen rajtam regnáló szűkölködésnek terhe alól. És mehessek elő a fent meg nevezett könyveknek elkészítésében és az Szent Bibliának ékesebb, és hasznos registromokkal való kibocsátására is elérkezhessem!”⁴⁹²

A *petitió*t – illetve annak kimaradása vagy a *narratió*ba történő beéklődése esetén a megerősítést – a dedikáció utolsó egysége, a **conclusio** követi. *Conclusio* minden dedikációs levél végén szerepel, ennek elemei az áldáskérés és a záróformula, azaz a levélformának megfelelően a keltezés és az aláírás. Az áldáskérés olykor a középkorban elterjedt *Vale!* formulát követően csupán *Élj boldogul!* vagy ehhez hasonló rövid kijelentésekre korlátozódik, jellemzőbb azonban a részletes, a dedikáció címezettjének családjára és környezetére is kiterjedő áldáskérés. Ez az általánosan elterjedt forma gyakran ad alapot további, általában a mecénás kegyességével összefüggő dicstoposzok használatára, ahogy Keresztúri Pál az *Egyenes ösvény a szent életre vágyódóknak* című műve dedikációjában Csepregi Mihály kapcsán írja:

„Az Isten a kegyelmedben való szikrát Szent Lelkének ereje által táplálgassa és tegye ugyan lángalóvá, hogy e múlandó életben való kegyelmed istenes indulatja naponként nevededvén érjen fel az Isten fényes színe eleiben, az holott a sok számú szentekkel együtt a kegyelmed virágzó remenségének koronája le vagyon tétetvén.”⁴⁹³

TOPOSZOK

A toposz retorikai fogalma Arisztotelész érveléstanához vezethető vissza. Arisztotelész toposzként értelmezi azokat a nyelvi és tárgyi szabályosságokat, amelyek a dialektikában és a retorikában az érvek kitzűzött cél érdekében történő konstrukciójának módszerét adják. Arisztotelész

Topika című munkájában kifejtett elmélete határozottan elkülönül a korábbi mnemotechnikai és materiális toposzelméletektől.⁴⁹⁴ A mnemotechnikai értelemben vett toposz a Szimonidész által felfedezett, majd Theodektész által kidolgozott mnemotechnika alapeleme: egy gondolatsor emlékezetben történő megőrzése érdekében a szónok az egyes szövegelemeket bizonyos helyekhez, toposzokhoz köti, majd ezeket felidézve a teljes gondolatsor rekonstruálására képes.⁴⁹⁵

A toposz modern értelmezése annak materiális fogalmából, a *locus*-ból alakul ki, és főként Ciceróhoz, Quintilianushoz, a szofista Prótagorászhoz és Gorgiászhoz vezethető vissza. Ennek értelmében egyes általános témákkal kapcsolatos szöveghelyek *loci communes*ként értelmezhetőek. Cicero Arisztotelész elméletéből kiindulva következőképpen definiálja a fogalmat: „licet definire locum esse argumenti sedem, argumentum autem, rationem quae rei dubiae faciat fidem”.⁴⁹⁶ Ehhez hasonló Quintilianus felfogása is: „sedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus sunt, patenda.”⁴⁹⁷ Ennek értelmében Tarnai Andor *A toposz-kutatás kérdéseire* című tanulmányában Bán Imrét idézve a fogalmat a felhasználható, sablonná vált argumentummal azonosítja: „a locus tehát emlékeztetőül tételbe foglalható gondolatforma, ami kifejtésre szorul és amit meghatározott céllal kell kidolgozni és alkalmazni.”⁴⁹⁸ A toposz alaptulajdonsága az ismételhetőség, azaz visszatérő gondolati egységet tartalmaz, ugyanakkor állandó szerkezete nincsen.

Adamik Tamás *Retorikájában* Kibédi Varga Áron csoportosítását veszi át, aki a toposzok három alapvető fogalmi csoportjáról beszél: a toposz mint kategória lehet formai, tartalmi (Lechner nyomán *subject topic* vagy *analytic topic*) vagy közhely toposz. A formai toposz alapja a struktúra, míg a tartalmi a Curtius által közhelyszerű gondolatként definiált toposzhoz hasonlóan a tárgyból indul ki.⁴⁹⁹

Adamik értelmezésében a közhely toposz a klasszikus retorikában a beszéd felépítéséhez, a formai és tartalmi toposz az érveléshez és a bizonyításhoz tartoznak. Az érvek forrása ennek értelmében kiindulhat a személyből (*locus a persona*), a tárgyból (*locus a re*), a cselekmény idejéből vagy helyéből (*locus a tempore*, illetve *locus a loco*), valamint a cselekményhez kapcsolódó eszközökből (*locus ab instrumento*), az okból és következményből (*locus a causa*) és a cselekvés végrehajtásának módjából (*locus a modo*).⁵⁰⁰

Szerénységi formula

A szerénységi formulák a *captatio benevolentiae* (a jóindulat elnyerése) toposzhoz tartoznak. Eredetük az antik irodalomra vezethető vissza, első megjelenésük babilóniai, asszír és egyiptomi levelekben található. Ehhez kapcsolódik Cicero, Hermogenész, Quintilianus vagy Szent Jeromos a szerénységi formulák fontosságával kapcsolatos felfogása is.⁵⁰¹ Quintilianus hangsúlyozza, hogy a szerénységi formula az olvasó jóindulatát és kedves ítéletét hivatott elérni:

„De ahogy a beszélő különleges tekintélyre tesz szert, ha kötelességének vállalásában teljesen távol tartja magát az aljas nyereségvágy, a gyűlölködés és a nagyravágyás minden gyanújától, úgy valamiféle hallgatólagos ajánlás rejlik abban is, ha magunkat gyengének, felkészületlennek és kevésbé jó szónoknak mondjuk a tehetségesekkel szemben.”⁵⁰²

A szónok saját gyengeségeinek (*excusatio propter infirmitatem*), hiányos felkészültségének (*si nos infirmos, imparatos ... dixerimus*) kiemelése a törvényszéki beszéd elemei, a szerénységi formula innen terjed át a többi műfajra.⁵⁰³

Elfriede Hagenbichler az antik eredetű szerénységi formuláknak az alábbi típusait különbözteti meg: (1) Devóciós formula (*Devotionsformel*), amely a középkori oklevél-műfajhoz köthető, ebben egy magasabb rangú személy (például a király vagy a pápa) fejezi ki Isten által adott autoritását. (2) Alázatossági formula (*Unterwürfigkeitsformel* vagy *Demutsformel*), amelyben a szerző egy magasabb rangú személylyel szembeni alárendeltségét fogalmazza meg, és a (3) a tulajdonképpeni szerénységi toposz, amelyben a szerző a mű megírására (illetve beszédek esetében a tárgy kifejtésére) vonatkozó alkalmatlanságát és tehetségtelenségét részletezi (*Unfähigkeitbetuerung*).⁵⁰⁴

Ezek a középkor és a humanizmus során különösen az episztolairodalom és a dedikáció műfajaiban, valamint homiletikai szövegekben további formákkal bővültek és új jelentést nyertek. A 15. századot követően egészen a 19. század közepéig jellemzően a legfontosabb és leggyakrabban használt formula a tulajdonképpeni szerénységi toposz. Curtius kiemeli, hogy a szerénységi formula azon eleme, amelyben a szerző saját

érdemeit tagadja vagy kisebbíti, bibliai gyökerű. Forrása az az Ótestamentumban található történet, amelyben Dávid magát Saullal szemben döglött kutyaként, bolhaként aposztrofálja, ez utóbbit később Szent Jeromos is átveszi: „ego pulex et Christianorum minimus.”⁵⁰⁵

Gertrud Simon a középkori történeti irodalom proömiumainak vizsgálata során részletesen kitér a szerénységi toposzra, amelynek nagyarányú elterjedését a keresztényi alázatosság ideájának megjelenésével magyarázza. Formailag két fajtáját különíti el, egyrészt a csupán néhány szavas, többnyire állandósult szerkezetből álló formát, illetve ugyanennek a hosszabb kifejtését. Tartalmilag mindkettő a szerző tehetségének, érdemeinek lefokozását tartalmazza.⁵⁰⁶ Ennek megfelelően a szerénységi toposz vonatkozhat egyrészt a szerzőre, másrészt pedig ezzel összefüggésben a műre, a viszonyítási alap legtöbbször általános, olykor azonban konkrét, azaz a mű, illetve maga a mecénás.⁵⁰⁷

A szerzőre vonatkozó általános szerénységi toposzok leggyakoribb megjelenési formája a középkorban: *mea parvitas*,⁵⁰⁸ amely először a Valerius Maximusnak Tiberiusához címzett dedikációjában jelenik meg, széles körű elterjedése Szent Jeromoshoz köthető.⁵⁰⁹ Hasonló formula a *mea mediocritas*, illetve ennek változatai, mint a *mea pusillanimitas* (*mea pusillus*, *mea pusillitas*) vagy a *mea tenuitas*.⁵¹⁰ Ennek magyar nyelvű megfelelője: „kicsinded értékem”.⁵¹¹

A másik gyakran használt forma a *parvitas ingenii*, amelyet elsőként Eigil használ.⁵¹² A kora újkori magyar nyelvű szerénységi toposzok legelterjedtebb fordulatáról van itt szó. Több előfordulása is jellemző, a leggyakoribbak: az „éretlen elmém”, „vékony elmém”, „szerény tehetségem” vagy „Istentől vett girácskám”.

A szerzőre vonatkozó szerénységi toposzok szintén gyakran használt formája, amikor a szerző saját magát a műhöz vagy annak emelkedett témájához méri és ebben az összehasonlításban találatik alkalmatlannak. Ez a forma szintén ókori eredetű, elterjedése, ahogy a szerénységi toposz legtöbb formájának, a középkorhoz köthető.⁵¹³ A Quintilianus és Cyprianus által is használt legáltalánosabb formát mutatja Euszébiosz egyháztörténete latin fordításának Rufinus által írt előszava: „a quo ergo opere cum excusare me vellem utpote inferior et impar...”⁵¹⁴ Magyar megfelelője: Keresszegi Herman István,

A keresztyén hitnek ágazatairól való prédikációknak tárháza című munkájának Fekete Istvánhoz címzett dedikációjában így hangzik:

„...megvallom, magam sok ideig elmémnek nagy tusakodásában voltam, ha léssen-é méltó kibocsátására avagy nem ebbéli munkám? Nem annyira féltvén a munkának méltóságos matériáját és igaz voltát, mint annak leírásában való erőtlenségemet.”⁵¹⁵

Ez utóbbi formához köthető az a szerénységi toposz, amelyben a szerző hangsúlyozza, hogy a művet más nyilván jobban meg tudta volna írni, ennek értelmében azt csupán kiindulási alapnak szánja további művek megírásához.⁵¹⁶ Antik forrása Eugippiusnál:

„Sic ego quoque pretiosam materiam ingenio vestro vilissima compositione vix praeparans num putari debeo conscripsisse quod cupio, ubi disciplinae liberalis nulla constructio, nullus grammatici culminis decor exsistit?”⁵¹⁷

Magyar változata olvasható többek között Salánki György *A keresztyén vitéséget tanító kézben viselő könyvecske* című munkájának Rákóczi Györgyhez írt ajánlásában:

„Akartam azért mostan avagy csak ilyen kicsiny jegyét is háladosságomnak megmutatnom, míglen nagyobb alkalmatosságnak napja felvéradna. Kicsin ugyan ez, és méltatlan akar munkának, akar ajándéknak nevére, mindazonáltal, hogyha amaz boldog elméket (kikkel Isten hazánkat mostanában is büvön látogatta) nagyobb munkákra felserkenthetém, munkának nevezhetem.”⁵¹⁸

A felsorolt, szerzőre vonatkozó forma mellett, általában ezzel együtt jelentkezve gyakori a műre vonatkozó szerénységi toposz használata. Ez sokszor csupán a Simon által leírt rövid, állandósult szókapcsolat formájában jelentkezik, mint „írásocskám”, „kised munkácskám”⁵¹⁹ vagy „kicsiny tudományocskám”.⁵²⁰ Jellemző még ennek a formának a kiegészítése, ahogy Madarász Mártonnál olvasható: „együgyű munkácskám (szemérmesen mondván, mert nem mérem magamat azok

közé számlálni, akik felől ezt mondják: Fecit, szerzette).⁵²¹ Ennél is részletesebb a toposz kifejtése Selyei Balogh Istvánnál:

„Kérlek is igen alázatosan, szerelmes Uram, Királyom, ne gerjedjen fel ellenem méltó búsulásod, hogy ilyen porocska s férgecske az ő semmit nem érdemlő kicsiny s tövel-heggyel összezsöpösödött munkácskáját imálandó szent neved méltóságos tutorsága alatt bocsátja a halandó embereknek szemek eleiben.”⁵²²

A magyar gyakorlatban sokszor előfordul, hogy a műre vonatkozó szerénységi toposz a mecénással kapcsolatos dicstopossal keveredik. Ez a forma a barokk irodalom találmánya, antik forrása nem ismert. Felépítése a szerzőre vonatkozó szerénységi toposznak azon formájához hasonlít leginkább, amelyben a szerző magát a műhöz méri. Ezt a toposzt használja többek között Madarász Márton is *Meisner Balthasar szent elmélkedéseinek a vasárnapi evangéliumokba magyar nyelvvél... megajándékozása* című munkájának dedikációjában, amelyben a művét a mecénás jótéteményeihez méri és azt természetesen elégtelennek találja:

„Hogy pedig a B.E.D. Meisner Postilláját Istentől vött girácskám szerént való együgyü, minden udvari ékesszólástól üres magyar nyelvvél megajándékoztam, és a Nagyságod neve alatt közönségessé tettem, arra engem semmi egyéb nem vitt és indított, hanem a Nagyságod hozzám való jóindulatja, melynek csak legkisebben sem felelhet meg ez én alávaló munkácskám.”⁵²³

A műre vonatkozó szerénységi toposszal rokonítható az a főképpen dedikációkra jellemző toposz, amely a művet a mecénásnak szánt ajándékként írja le. Magyar dedikációkban négy formája használatos, mindnek több változata jellemző. Az első a perzsi Artaxerxész király példáját idézi, aki a szegény ember csekély ajándékát is megbecsülte és szívesen fogadta. Forrása Plutarkhosz *Apophthegmatája*, amelyben Plutarkhosz ugyanezzel a történettel ajánlja művét Traianus császárnak.⁵²⁴ Legbővebb kifejtése Zólyomi Perina Boldizsár, *Ötven szentséges elmélkedések* című munkájának Listius Annának címzett dedikációjában található:

„Megtetszik ez az Persiai Artaxerxes királynak buzgóságából, midőn az ő országoknak szokása szerint az perzsiabeliek az ő királyokat drága ajándékokkal megajándékozták volna, egy szegény együgyű munkás ember látja, hogy minden ember az királyt illendő ajándékkal ajándékozza és annak nem lévén mivel megajándékozni az királyt, fut az előtte folyó patakra és öszvefogott tenerében egy marok vizet ajándékon az királynak ad.

Az király ezen megmosolyodván, noha nem szűkölködött víz nélkül, de mégis mindjárt az ő maga aranyas csészéjébe tölteti az vizet. És nem csak nagy jó néven veszi azt az kis ajándékot az szegény embertől, de [...] nagy kegyességét is mutatja hozzája.

Kérem ezokáért én is Nagyságotat, hogy Nagyságod az Nagyságod szerelmes fiaival egyetemben ez papirusbeli vékonyserű ajándékot vegye jó névvel éntőlem.”⁵²⁵

Ennek változata olvasható Tyukodi Márton *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének magyarázata* című művének a „Krisztus vérével megváltott mennyei isóppal megtisztított kőrösi szent gyülekezetnek, az Isten Anyaszentegyházának jó szállástartóinak”, Erdős Mihály, Tollas Pál, Oláh Mihály és Siros János részére címzett ajánlásában:

„Ha az persiai pogány Artaxerxes király néki vitetett drága ajándékok között, valamely szegény ember csak vizet vitt is markában közel lévő folyó vízből, az Király kezeivel elvette és nála kedves volt, nem ajándékát, hanem szívét tekintvén. Mit ítélek én, az én lelki igaz Artaxerxesem és Uram Jézus Krisztusom felől? Az ki természet szerint kegyes, szelíd és könyörülő, az ki jól tudja, mi végre írtam ez kis könyvecskét. Annakokáért, mint az szegény ember az ő marok vizét az királynak, úgy én is nem szégyenlem bemutatni ő szent Felségének ez kicsiny ajándékomat.”⁵²⁶

A második forma a Rapularius című középlatin mesére vezethető vissza, tartalmilag az előzőhöz hasonló. A mese XI. Lajos király történetét mondja el, amelyben a király elé járuló szegény ember más ajándék híján csak egy répát ad a királynak, s ezért 100 arany jutalomban részesül. Ezt látva, a bőséges jutalom reményében a gazdag ember is megajándékozza a királyt. A király kérdésére azt válaszolja, hogy ajándékáért cserébe szintén 100 aranyat vár, a király így nekiadja a répát.

A történet Erasmus is átveszi mesegyűjteményének *Colloquia familiaria*, *Convivium fabulosum* című részében és bővített változata a Grimm testvérek gyűjteményébe is belekerült (nr. 146).⁵²⁷ A történetnek a vizsgált forráskorpuszban csupán egyetlen előfordulása ismert, a *Keresztyéni énekek* 1629-es lőcsei kiadásának Brewer Lőrinc könyvnyomtató által Bethlen Gábor feleségéhez, Károlyi Zsuzsannához írt dedikációjában, amely Erasmus változatát követi:

„[...] Felségedet böcsülvén akartam az én mindenkori alázatos és hű engedelmemet, mellyel tartozom Felségednek, megbizonyítanom e kis papírosi ajándék által (ha ajándék neve lehet), holott Felségedhöz sokkal nagyobb ajándék volna méltóbb. Mindazonáltal e kicsint is valaminemű, bízvást reménlem, Felséged meg nem veti, sőt amaz Királynak példáját követvén, kinek egy szegény jobbágya, az ő egyigűyű itéleti szerint, midőn az kertében kiszakasztván egy répát, víg szívvel offerálná, reménlett ügyében meg nem csalatott.”⁵²⁸

Ez a két történet keveredik Salánki György *A keresztyén vitézséget tanító kézben viselő könyvecske* című munkájának Rákóczi Györgyhez írt ajánlásában:

„[...] az királyok és fejedelmek közül nagy sokan az egyigűyű személyeknek ajándékokat kegyes szemmel nézték, mint Artaxerxes az eleibe menő szegény embernek markában vitt vizét. Így Lajos király, ki Galliának azon néven tizenegyedik királya vala. Ennek, midőn egy szegény paraszt ember, kinnél az király számkivetésében répával sokszor jóllakott vala, annak utána király székiben jutván egy öreg répát vitt volna ajándékon (mert az többit utában megötte vala). Ez alázatos ajándékot nem csak nem vete meg az király, hanem az szép aranyas keszkenőben takartatván jó helyre is hagyja tenni, örülvén az paraszt embernek egyigűyű, de tiszta szívvel való állapotján, ötet sztalához ülteti és mikor immár haza akarna térni, ezer korona aranyat parancsol neki adatni etc.”⁵²⁹

Az ajándék toposz harmadik változata bibliai eredetű, Mózes második könyvének egy történetét idézi, amelyben, Isten sátorának épületére a hívek ajándékokat halmoztak fel. Istennek a szegény emberek aján-

déka, a kecskeszőr ugyanolyan kedves volt, mint az arany.⁵³⁰ A toposz elterjedése minden bizonnyal Szent Jeromos *Prologus galeatus*ában való megjelenésével magyarázható: „Isten templomába mindenki azt hozza, amit tud: aranyat, ezüstöt, drágakövet, mások finom len, skarlát [gyapjú] szövetet és hyazinth-követ, nekünk az is elegendő, ha kecskeszőrt áldozunk.”⁵³¹

Ezzel a toposszal vezeti be többek között Felsőbányai S. Mihály *A léleknek úti költsége* című művének Szikszó város tanácsához szóló ajánlásában a könyv felajánlását:

„Az ó Testamentombeli hívektől, az Istentől vött javaiból, az kinek szíve szabad akaratja szerént hajol vala az adásra, az Istennek sátorának, az szövetség ládájának, az asztal és gyertyatartóknak felépítésére valaki közülök valamit adhat és ad vala ezeknek vighez vitelére, az Isten jó kedvvel és jó illatú áldozatul vötte őtüllök. Némelyek ő közülök adott aranyat ezüstöt, némelyik veres selymet, fejjér selymet, némelyik (csak) kecskeszőrt adott, de mégis az Istennek lelke azt írja ő felőlök, hogy Isten nem vetette meg az ő együgyű szíveknek szabad akaratjokból származott ajándékokat, hanem inkább kedvesen vötte. Kedvelli az Isten az ily dolgot, mert azt mondja Szent Pál apostol (akarmely Istenfélő emberben) először az jó akarat megvaygon, kedves az ember azért az mie vaygon, nem azért, az mie nincsen. [...] Hogy mind Istenemhez való háladatosságomat megmutatnám, s mind kegyelmetekhez, jobbnak ítéltém, hogy valamit adjak Istennek dicsőségére, s az ő sátorának, Anyaszentegyházának felépítésére, hogy semmint semmit nem adnék, mint az háladatlan Nabal semmit nem ada Dávid királynak, és az ő szolgálinak.

Kegyelmetek pedig, mivel hogy énvelem sok javait közlöttel és testi úti költséget is adott, én lelki úti költséget adok. Azért ez kicsiny ajándékot [...] az melyet ad az kegyelmes szolgálja, vegye jó néven, mivel hogy Isten is jó áldozatul vészi az ki jó kedvéből adakozik ő felségének.”⁵³²

A magyar nyelvű dedikációkban található ajándék toposz negyedik változata az az egyszerű forma, amelyben a szerző azért mentetetözik, mivel gazdag ajándékkal a patrónusnak nem szolgálhat, csupán írását adhatja. Ez minden esetben kiegészül a műre vonatkozó szerénységi toposszal, amelyben a szerző munkáját a patrónus által kiérdemelt

arannyal, ezüsttel és drága ajándékokkal szembeállítva szerénynek, hitványnak minősíti. Így például Vásárhelyi Kerekes István, *Epi-taphion katastrophikon, azaz szomorúságról örömré változó versek* című művének Bethlen Gábor tiszteletére írt előszavában:

„Adnak egyebek [...] aranyat, ezüstöt, bíbort, bársonyt, gyémántot, drága gyöngyöket, én effélékkel Nagyságodnak nem kedveskedhetem, hanem az én savany minervámnak ösztövére verseivel.”⁵³³

A mű mint ajándék toposz kifejezetten dedikációkra jellemző, ugyanakkor néhány előszóban is megjelenik, ebben az esetben a szerző az olvasónak ajánlja fel munkáját ajándékol, ahogy Margitai Láni Péter *Temetésekorra való prédikációk* című művének előszavában is olvasható:

„Ezektől csak azt kívánom, hogy ne bánják, ha én kecske bőrt és kos bőrt adok az Isten sátorának építésére, holott aranyim és drága köveim nincsenek.”⁵³⁴

Hans Ehrenzeller a 17. század közepétől a 18. század végéig megjelent német szépirodalom (mindenekelőtt Grimmelhhausen és Jean Paul) előszavait vizsgálva a szerénységi toposzt két további formára osztja, ezek az esztétikai, illetve morális mentség. Ehrenzeller az esztétika kategóriájába sorolja a mű megjelenési formája, tipográfiája, helyesírása, valamint nyelvezete és stílusa miatti mentségek felsorolását; és morálisként értelmezi a szöveg tárgya és tartalma miatt felsorolt mentségeket.⁵³⁵ Magyar nyomtatványokban mindkettő meglehetősen gyakori. Ehrenzeller mindkét formát az előszó részének tekinti, a magyar gyakorlatban az előszó és a dedikáció már említett műfaji keveredése miatt a morális mentség általában a dedikáció részét képezi, míg az esztétikai mentség jellemzően az előszó része. Ez utóbbihoz sokszor kapcsolódik a magyar nyelven történő írásnak indoklása, illetve ezzel kapcsolatosan a nyelvi és kulturális elmaradottság toposza, ahogy többek között Madarász Mártonnál:

„Honnét, ha netalám a fordítás kedved és száz ízi szerént nem lött volna, [...] a dolog kedvéért, melyet tudásom szerént se el nem hadtam, se senki kedvéért el nem változtattam, meg nem hajtogattam, lágyítottam, hanem

amint a közönséges igazsághoz való kötelességem és az nyelvnek nyelvre fordításában való tekéletesség kívánta, és a magyar nyelvnek fogyatkozott és darabos volta engedte, fide bona, megmagyaráztam. A fogyatkozást, ha mi esett volna, amint hogy netalám eshetett is [...], az emberség és a keresztényi szeretet palástyával megtekintvén [...] a magad nyakába való két fel iszákot, azaz gyarlóságot, minden Aristarkusi ítélet és Zoilusi rágalmaszás nélkül, jámbor és tudós lévén földözd be és szenvedd el.⁵³⁶

A morális mentség tulajdonképpen a műre vonatkozó szerénységi toposszal azonosítható, illetve annak kiegészített formáját jelenti. Ennek egy példája Tyukodi Mártonnál:

„Számíthatatlan ugyan az tengernek fövénye, megtudhatatlan az égen lévő csillagoknak soksága, megmérhetetlenek marokkal (de egyéb aránt is) az tengernek vizei és megfontolhatatlanok mérő serpenyővel az földnek sok hegyei és lehetetlen másával az halmokat és kősziklákat megmásálni. De azért az tengernek egy morsa fövénye, az égnek legkisebbik homályos csillaga, az sok vizű tengernek egy csöpp vize, az hegyeknek, halmoknak oldalából lehullott egy maroknyi pora és az kősziklából letörött egy ökölnyi kövecske, az mezőben felnivelkedett egy szál füvecske és kertben plántáltatott virágocska, az ő módgyok szerint mind az Istennek jó voltát, bölcsességét, hatalmasságát és dicsőségét csak nem füleink hallatára kiáltják és prédikálják, ama distichon szerint: Emicat ex ipsis divina potentia campis, Praesent emg refert una vel herba Deum.

Míndezekből azt akarom kihozni, hogy ezek így lévén, ez az én kisded munkácskám és egy tenyérnyi könyvecském is ez világnak számíthatatlan sok ezer könyvei között talán nem leszen mindenestől fogva haszontalan, hanem ebből és ez által is fog az én Uramnak neve dicsírtetni az együgyűveknek kezekben forogván.⁵³⁷

A morális mentség sok esetben kiegészül az irigyek támadása elleni védelem kifejtésével. Ennek kapcsán a dedikáció szerzői gyakran hivatkoznak a mecénás személyére, akitől oltalmat várnak a mű számára. Kifejezetten gyakran alkalmazzák ezt a formulát vitairatok szerzői, ahogy többek között Pálházi Göncz Miklós *Az római Babylonnak kőfalai* című, Jacob Reihing jezsuita teológus *Muri civitatis sanctae* című művére⁵³⁸ írott válaszában:

„Ugyan által látom azt is, mely igen sok fogyatkozásokat, csontolásra, bárdolásra, gyalulásra és simogatásra kényszerítendő akadályokat fogjanak csak ez munkácskámiban is némely nyughatatlanocskák találni, főképpen is pedig azok, kinek gyomrok és belek ezt be nem fogadhatja, hanem émelyeg tüle, sőt ugyan szörnyű halálos méregnek tartja. Ezeknek nem ez author írása, sem az én fordításom, hanem az önnen magok belső nyavalyája marja és furdalja belöket, Reihing Jakab jezsuitával egyetemben, melyrül mi nem tehetünk. Amazoknak pedig feleletünk ez: hogy a mocskolódó embernek mindenben künyebb akár mit is rágalmazni, mint jóra hozni; rongálni, mint dorgálni; rontani, pusztítani, mint építeni. Az olyatánokhoz intő beszédöm csak ez: hogy mindaddiglan vesztegeljenek, míg ők is ennél nagyobb és mélyebb habok között boldog szélnek fúvásával által eveznek, azután itt is kormányos mesterségöt nyerhetnek magoknak.”⁵³⁹

Exordium toposz

A szerénységi toposz ez utóbbi formájával, a morális mentséggel rokon az exordium toposz, amely a mű megírása, kiadása kapcsán kifejtett szerzői önreflexió. A magyar nyelvű dedikációban rendkívül gyakori, szinte kötelező jelleggel előforduló toposznak alapvetően három formája különböztethető meg. A mű megírásának indoklása kiindulhat egyrészt a patrónus felől, másrészt a mű vagy a téma felől, harmadrészt pedig kívülről, azaz hazaszeretetből vagy vallási indíttatásból, gyakori azonban ezen okok keveredése.

A patrónussal kapcsolatos exordium toposz első, alapvető formája, amikor a szerző a mű megírását annak megrendelésével vagy az arra vonatkozó kéréssel indokolja, Plett ezt Curtius és Arbuzov nyomán a megbízatás toposzának nevezi.⁵⁴⁰ Az *oboedientia* vagy *auctoritas praecipientis* mentsége, amikor a szerző a mű megírására, kiadására, illetve annak esetleges hibáira a megrendelő patrónus autoritása által keres mentséget, ókori eredetű. Már Quintilianus is említi:

„...az egész ügyre nézve a legnagyobb jelentőséggel bírhat, ha az ügyvéd becsületesebbnek tűnik. Így ugyanis azt a látszatot keltheti, hogy nem részle-hajló ügyvédként érvel, hanem szinte hiteles tanúként. Ezért azt fogják róla

gondolni, hogy elsősorban vagy rokoni, vagy baráti, de még inkább – ha megtörténhet ilyesmi – az állam iránti kötelességből lépett a bíróság elé.”⁵⁴¹

A megrendelés tényének kiemelése több előnyt is biztosított a szerző számára, legfontosabb az esetleges kritikák esetén a felelősség megosztása. Ennek a toposznak egy tipikus példája olvasható Kürti István, *Az élő Istenhez való imádságokat magába foglaló könyvecskéjének* Czobor Erzsébethez írt ajánló levelében:

„Tudom, sokan, akik megcsömörlöttek az imádságokban és imádságos könyvek olvasásiban, nyelveket ellenem káromlásra fölemelik, hogy e helett időmet és írásomat más valami hasznos munkában nem foglaltam. De azokkal én avagy igen keveset, avagy semmit sem gondolván, azt felelem magamba, hogy nem afféle orvos nélkül nem szűkölködő egészségeseknek írtam ez munkát, hanem az kik nála nélkül szűkölködni látszanak. Hogy azért afféléknek mardosások ellen alkolmatosb állapottal való mentéget találjon e könyvecske és minden keresztyén olvasónál nyilván legyen, hogy nem szintén magamtól indétattam ez imádságoknak összeválogatására és fordítására, hanem Nagyságodnak isteni félelemmel megékesített kegyes intéséből.”⁵⁴²

Ez a középkorban és a kora újkorban egyaránt általános használatú toposz többnyire a szerénységi toposszal együtt jelentkezik, ahogy például Deretskei Ambrusnál olvasható:

„Mert, hogy az dolgot igazán megjelentsem, én bennem nem volt soha oly vakmerő bátorság, hogy ennek az nagy felséges levélnek magyarázattyát ennyi nagy sok szemek eleiben mertem volna magamtul terjeszteni, hanem erre ilyen kiváltképpen való okokból indítottam.

Először, mert mikoron ezt az Episztolát az Várad Ecclesiában az veszedelem előtt magyaráznám, az hallgatóknak oly kedvük lün hozzája, hogy kenszergetnének az kibocsátására. Másodsor, mert tudós fű uraim és atyámfiai is ugyanezen dolgot approbáltak.”⁵⁴³

A mű megrendelésre történő elkészítését hangsúlyozó exordium toposznak, ugyanúgy, ahogy a szerző alkalmatlanságát kiemelő

szerénységi toposznak a visszaszorulása azzal a korábban részletezett jelenséggel párhuzamosan megy végbe, amely a retorikában az egyéniség, az individuum kiemelését hangsúlyozza. Ennek megfelelően, a középkorban még általánosan előforduló anonimitás helyett a 18. században már a szerzőség kérdésének központi helyzete jellemző. Ennek egy korai példája olvasható Laskai János *Jézus királysága* című írásának előszavában:

„Mert avval nem kérkedem (mint némelyek szokták), hogy barátim kéréséből, sőt kényszerítéséből léptem ennek kibocsátására: nem tudta senki, nem is látta ezt ez előtt.”⁵⁴⁴

A patrónusra vonatkozó exordium toposz másik formájában a szerző a mű megírásának okát a dedikáció címzettjével, azaz a patrónussal szemben érzett hála és kötelesség kifejezésének szándékával magyarázza. Ennek a forrása szintén az antik irodalomra vezethető vissza, már Vitruvius is ezekkel a szavakkal vezeti be Augustus császárnak ajánlott művét az építészetről: „cum ergo eo beneficio essem obligatus, ut ad exitum vitae non haberem inopiae timorem, haec tibi scribere coepi...”⁵⁴⁵

Magyar dedikációkban a hála mint a mű megírásának indoka viszonylag ritkán fordul elő, gyakoribb a dedikáció címzettjének kiválasztása esetében a hálára hivatkozni. A ritka példák egyike Mikolai Hegedűs János, *Az mennyei igazságnak tüzes oszlopa*, Ráthóti Gyulafi Lászlónak címzett dedikációja:

„Dicséretes, jóságos cselekedet az háladatosságnak megmutatása csak mi dologban is, de sokkal dicséretesebb ha oly dologban mutathatjuk jóltévőinkhez háláadó voltunkat, melyben Istennek egyszer s mind és az ő szerelmesinek hasznoson szolgálhatunk. Én arrul szüntelen elmélkedtem, mint tehetném ezt vagy más módú, vagy ilyen fordétási munkám által. Ez végre találtam volna is nemzetünkbeli sok fogyatkozások szerint külömb külömbféle gyönyörű hasznos írásokat, melyek ugyan szükségese is volnának akár külső, akár belső számtalan fogyatkozást nézzük is szegény hazánknak. [...]

Ez által akarom kegyelmedhez is, nemzeti patrónus Uram, a Magyaroknak Scythiából kijövésektől fogván uralkodó, tekintetes Gyulafi régi

nagyságos familiának egy kellemetes fiatalához és újonnan örökődő törsökéhez háladatosságomat megmutatni [...]”⁵⁴⁶

A műre vonatkozó exordium toposz a munka megírását, illetve kiadását a téma emelkedettségével, fontosságával és a mű szükségességével magyarázza. Már Sallustius is kiemeli: „Elménk minden foglalkozása közt, a többi felett, kiválón nagy a haszna a történetírásnak.”⁵⁴⁷

Tarnai Andor szerint a megörökítés toposza a magyar irodalom legősibb, legnagyobb pályát befutott toposza. Már a Tihanyi alapítólevél is tartalmazza, de ugyanígy alkalmazza Thuróczy János *Krónikájának* ajánlásában (1488).⁵⁴⁸ A megörökítés toposza a 17. században is előfordul, Medgyesi több alkalommal is hivatkozik rá, így *Erdély s egész magyar nép egymás után csak hamar hamar érkezett hármás jajja* című munkájának Rákóczi Györgyhez írt ajánlólevelében:

„Nem cselekedhettem, hogy én ezt mind alázatos háladatosságomból, s mind kiváltképpen a sok felé terjedhető s szolgálható hasznokért amennyire írás által lehet, örök emlékezetben ne hagynám.”⁵⁴⁹

A hazaszeretet, illetve a vallási indíttatás az exordium toposz harmadik formája. A mű megírásának indoklásakor a hazaszeretetre történő hivatkozás, ahogy Simon megállapítja, csupán a 11. századot követően jelenik meg és később sem általánosan jellemző. A középkorból egy-egy példája ismert, a 16. századot követően pedig gyakorlatilag teljesen eltűnik.⁵⁵⁰ Ezt mutatja a magyar nyelvű dedikációs gyakorlat is, amelyben kifejezetten a haza szeretetére hivatkozó exordium toposz nem található. Ugyanakkor a fordításirodalomban levő dedikációk szerzői szinte minden esetben, és az eredeti magyar nyelvű munkák szerzői is sokszor reflektálnak a magyar nyelven történő írásról, azt annak szükségességével magyarázva. A magyar nyelven értő olvasóközönség kiszolgálásának és a magyar nyelvű irodalom gyarapításának igénye a hazaszeretet toposzával mindenképpen rokon.⁵⁵¹

Erre hivatkozik Sósvári Soós Kristóf *A szent prófétáknak írásoknak magyaroztatjának első része* című munkájának „a régen híres neves, de most megnyomorodott vitézlő magyar nemzetnek” címzett előljáró beszédében:

„Harmadik oka az én jelen való írásomnak és munkámnak, ez könyvnek magyar nyelven való szüksége, mert noha (légyen hála az felséges Istennek) nagy sok drága és szent könyvek vannak immár az mi nyelvünkön is (noha egyébként igen megnyomorodott nemzetek vagyunk), de még ez az könnyű írás ilyen nyilván és bőségesen nem volt mi közöttünk, mert noha Deák nyelven és egyéb nyelveken is netalán vannak ezek a könyvek, de csak azok vehetik, kik ugyan azon nyelveken értenek, azokat a nyelveket tanulták.”⁵⁵²

Ugyanez az ok indította Mihálykó Jánost, *Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről* című fordítása elkészítésére:

„Mely munkára engemet egyéb dolog nem indított eznél: láttam, hogy nem csak német, hanem deák és cseh nyelven is vagyon nyomtatva ez kis könyvecske, és sokan nagy lelki haszonnal forgatják azt kezökben, úgy hogy az németországi városokban ritkán találtak oly gazda, kinek házánál ez könyvecske nem volna, csak az Magyar nemzettől röjtettetett el.”⁵⁵³

Hasonlóan elterjedt a vallási indíttatásra történő hivatkozás, amelynek értelmében a szerző munkájával az olvasó vagy kifejezetten a patrónus lelki épületét kívánja szolgálni.⁵⁵⁴ Simon értelmezése szerint ez a toposz a szórakoztatás, az olvasó gyönyörködtetésének szándékára vonatkozó exordium toposszal rokon. Ez a jelenség már az antik történetírók előszavaiban megfogalmazódik, Cassiodorus így ajánlja Krónikáját Eutharichnak: „...quatenus vester animus per inlustres delectatus eventus blando compendio longissimam mundi percurrat aetatem.”⁵⁵⁵ Az olvasó lelki épületének szolgálatára és a gyönyörködtetésre vonatkozó szándék kifejezése Simon feltevésének megfelelően a magyar dedikációkban is gyakran együtt jelentkezik, ahogy többek között Zólyomi Perina Boldizsár, *Ötven szentséges elmélkedések* című munkájának Listius Anna Rosinához szóló dedikációjában is:

„Látván ezt az kegyes indulatot Nagyságodban, hogy ilyen igen gerjedözzen és gyönyörködgyék Nagyságod efféle Isteni szolgálatról bényújtott akarminenű kicsin szerű munkában is, nem akarám az Nagyságod kegyes és hasznos intését megvetnem.”⁵⁵⁶

Az exordium toposz fent említett valamennyi formájára jellemző, és rendkívül gyakori a dicsőség vagy a hírnév keresésének szerénységi formulával történő határozott elutasítása. Ez olvasható Deselvics István, *Tizenkét idvösséges elmélkedések* című írásának ajánlásában is:

„Mely ebbéli kised munkára engemet rendelvén Nagyságod, jó szívvel felvettem, nem magam mutogatásából pedig, sem ez világi dicsekedéseknek avagy hírnévnek halászásából, hanem egyedül az Úrnak nevének dicsiretiért, Nagyságod idvösséges kívánságáért, és minden híveknek a könyörgésében való épülettyekért.”⁵⁵⁷

Az exordium toposz szerénységi toposszal történő kiegészítésének másik formája, amelyben a szerző hangsúlyozza, hogy a mű megírása során a jó szándék vezérelte, és a mű tökéletlensége ellenére kéri ennek elismerését, szintén általánosan jellemző.⁵⁵⁸ A magyar nyelvű gyakorlatban a Madarász Márton által is használt forma az általános:

„E könyvecské[t] [...] Nagyságod tőlem, szegény, együgyű, ismeretlen ugyan, de a Jézusban ismeretes káplánjátul új esztendői ajándékban vegyen kegyes tekintettel, nem a könyvecskének kicsiny voltát, hanem a szívbéli indulatot, amelyből adom és ajánlom Nagyságodnak, fontolván.”⁵⁵⁹

Dicstoposzok

Ahogy a levélretorikák alapján nyilvánvaló, az ajánlólevél legfontosabb elemei a dedikáció címzettjére vonatkozó különböző dicstoposzok. Ezek használata a 17. századi irodalomban szinte kötelező jellegű, forrásuk a legtöbb esetben ókori szövegekben található. Az ókori retorikák a beszédnek három fő műfaját különböztetik meg: a *genus deliberativum* (népgyűlési műfaj), a *genus iudiciale* (törvényszéki műfaj) és a *genus demonstrativum* (alkalmi műfaj). Ez utóbbi, az alkalmi vagy magasztaló beszédműfaj a dicstoposzok alapvető forrásának tekinthető. A *genus demonstrativum* jelentősége a másik két beszédműfajhoz viszonyítva a hellenizmus korát követően határozottan megnőtt. A görög és latin nyelven írt magasztaló beszéd a szofisták alapvető műfajának számított, amelyhez kapcsolódva később önálló retorikai

tankönyvek és beszédgyűjtemények jelentek meg. Ennek egyik legkorábbi változata a Hermogenész által írt beszédgyűjtemény, amely Priscianus latin fordítása nyomán rendkívül széles körben terjedt el a latin nyelvű iskolai retorikaoktatásban.⁵⁶⁰

A *genus demonstrativum*ban a magasztalásnak négyféle tárgya lehet: istenek, emberek, állatok és élettelen dolgok: „*quae materia praecipue quidem in deos et homines cadit, est tamen et aliorum animalium, etiam carentium anima*”.⁵⁶¹

Az emberekre vonatkozó dicstoposzok Quintilianus felosztása alapján a következőképpen kategorizálhatók:⁵⁶²

Az emberekre vonatkozó dicséretetek, idő szerint:

- I) A születés előtti erények:
  - A) A származás, amely
    1. dicsérendő, ha
      - a) az illető felért nemes őseivel, vagy
      - b) alacsonyabb származására tetteivel fényt árasztott;
    2. elítélendő
      - a) az alantas eredet
      - b) egyeseknél éppen előkelő származás irányítja a figyelmet a jellemhibákra.
  - B) Jóslatok vagy jelek által előre jelzett érdemek.
- II) Saját korukban szerzett érdemek:
  - A) A lélekből következők,
  - B) A testből következők, mint:
    1. a szépség,
    2. az erő;
  - C) Rajtuk kívül álló okokból adódó erények: (nem azok birtoklása révén, hanem az azokkal való derék bánásmód révén válnak erényekké)
    1. jó anyagi körülmények – hiszen így több helye nyílik az erénynek, hogy megmutatkozzék,
    2. minél kisebb a vagyon, annál nagyobb a jótétemények által szerzett dicsőség.
- III) A halált követően megszerzett érdemek.

Quintilianus szerint „a dicsőítés legfőbb sajátása dolgok felnagyítása és felékesítése”. Emberek magasztalása esetén az adott személy erényeinek dicséretét meg kell hogy előzze az illető hazájának, szüleinek és őseinek dicsérete. Magának az embernek a magasztalása a lélekből, a testből, illetve az olyan járulékos dolgokból eredhet, mint a gazdagság, hatalom vagy a népszerűség. Ezek közül a legnemesebbek és legfontosabbak a lélek erényei, hiszen „van, hogy a szépséget és a testi erőt illetjük szavaink tiszteletével, [...] néha azonban a gyengeség is képes nagy csodálatot kiváltani, mint Tüdeusznál, aki [...] apró természetű volt, de annál harciasabb.” A lélek magasztalása többféleképpen történhet, egyrészt az időrendnek megfelelően, azaz először az illető „veleszületett jellemét, majd tanulmányait, aztán működésének, vagyis tetteinek és szavainak szövedékét” dicsérve, másrészt a véghezvitt tettek dicsőítése történhet az azokhoz kapcsolódó erények fajtáinak megfelelően is (például bátorság, igazságosság, mértékletesség). Quintilianus megjegyzi, hogy a magasztalt személy halálát követően megszerzett érdemek csak bizonyos esetekben tárgyalhatóak, például amennyiben az utókor felértékeli az illető szellemi hagyatékát, vagy az utódok öregbítik az adott személy hírnevét.⁵⁶³

Az uralkodóra, illetve magas társadalmi pozícióban lévő nemesekre vonatkozó dicstoposzoknak a hellenisztikus kort követően állandó sémái alakultak ki, a legáltalánosabb, Curtius szerint, a szépség–nemesi származás–hősiesség hármasa (*forma, genus, virtus*), ennek változata a nemesi származás–erő–szépség–gazdagság forma. Ezek forrásai többnyire ókori szövegekben találhatóak, amelyeket bibliai párhuzamok egészíthetnek ki. A leggyakoribb bibliai analógiák Dávid és az erő, József és a szépség, illetve Salamon és a bölcsesség.⁵⁶⁴

A dedikációkban ez a forma a műfaj funkciójának megfelelően módosul. Jellemző a patrónus személyével kapcsolatos dicstoposzok elhagyása vagy csupán felületes kifejtése, ahogy Toroczka Máté Tolnai Jánoshoz írt ajánlólevelében olvasható:

„Mert az Isten kegyelmedet hazájából kihozván és igaz ismeretire juttatván külső és belső sok jovaival megáldotta és jó helyben telepítvén kedves állapotot engedett és adott, mivel hogy kegyelmed is engedett az ő hivatalának, és az egy megismért Istent az Jézus Krisztus által tiszteli, és szolgálja.

Az külső jók, amelyeket az Isten kegyelmednek adott, az emberek előtt való kedvesség, az böcsület, az tisztesség és az méltóság. A belső jók az ítélet, az eszesség és az isteni dolgokban való bölcsesség, az mely által mind az külső törvényekben, s mind az Istennek törvényében kegyelmed értelmes és szentül okos minden híveknek hasznára.”⁵⁶⁵

Ezzel szemben a legtöbb esetben részletezve vannak a patrónusnak a szerzővel kapcsolatos jótéteményei és mecénási tevékenysége. A dicsotoposzok mellett a dedikáció hatásának növelésére kiváló eszközt jelent az a gyakran alkalmazott toposz, amelyben a szerző biztosítja az olvasót, hogy a patrónusnak a felsoroltnál jóval több erénye létezik, viszont ezek magasztalására a dedikáció véges terjedelme miatt nincsen lehetősége. Leiner a francia dedikációk kapcsán szintén beszámol ennek a formulának a gyakoriságáról, amely, kutatásai szerint, még a 17. század végi nyomtatványokban is megjelenik, ahogy Amelot de la Houssaine-nél: „A rövidség, amelyre, jól tudom, a levélben kötelezve vagyok, akadályozza meg, hogy itt a szükséges magasztalásnak helyet adjak”.⁵⁶⁶ Magyar ajánlólevelekben is előfordul, a Bökényi Fülep János által használt forma a Leiner által idézett francia példához hasonló:

„Tekéntetes, nagyságos, nemes, nemzeti és becsületos Uraim, hogy ez kis könyvecskét nem csak magyarul szölni tanéttottam, hanem egyszersmind az Nagyságtok és Kegyelmetek méltóságos neve alatt is világra bocsátani nem általlottam, netalántán csudálkozván valaki kérdehetné, de hogy ha ennek igaz okait jó módjával megvizsgálndja, azt ítélem, hogy ebbeli igyekezetemet ha szintén nem javallja is, kárhoztatni nem fogja. Itt mindenik okoknak előszámlálásának befoglalására ez könyvecske az ő kicsinsége miatt úgy ítélem elégtelen volna, mert így az előljáró beszéd magánál netalám nagyobbra terjedni fogna, hanem a többit elhallgatván légyen elég ok az én Nagyságtokhoz s Kegyelmetekhez és Hazánkhoz való buzgó indulatbéli szeretetemnek mivolta.”⁵⁶⁷

A toposzt Káldi György és Geleji Katona István is többször alkalmazza, ugyanakkor az itt idézettől eltérő módon. Ők nem a terjedelmi korlátokkal, hanem a patrónus szerénységével magyarázzák, hogy

miért nem folytathatják a címzett magasztalását. Káldi Györgynél ez a következőképpen hangzik:

„Nagyságodnak érdemiről hogy sokat szóljak, a maga érdemes volta nem engedi, mert örömesben cselekszi Nagyságod a jót, hogy sem azzal érdemlett dicséretit hallja.”⁵⁶⁸

Gelejinél ehhez hasonlóan:

„...tudván azt, hogy Nagyságod az szemben való dicsértetésben nem gyönyörködik, én sem akarván hízelkedőnek ítéltetnem, azon itt felhagyok.”⁵⁶⁹

A magyar dedikációkban használt mecénással kapcsolatos dicstopozok (*locus a persona*) alapvetően három csoportba sorolhatók: a személyes dicstopozok, a vallással kapcsolatos, valamint a mecénási szereppel összefüggő dicstopozok.

SZEMÉLYES DICSTOPOSZOK

A személyes dicstopozok közé tartozik Quintilianus felosztásának értelmében: a származás és nemzetiség (*genus* és *natio*), a hősiesség (*fortitudo* vagy *virtus* – Quintilianusnál az *ante acta dicta* locushoz tartozik), a nevelés és iskolázottság (*educatio et disciplina*) és a szépség (*forma* – Quintilianusnál a *habitus corporis* locushoz tartozik) toposza.

Leiner kutatásai alapján a francia dedikációk legáltalánosabb dicstoposza a **nemesi származás**.⁵⁷⁰ Használata az ókori és középkori irodalomban egész Európában elterjedt, ennek megfelelően a 17. századi magyar dedikációkban is gyakori. A dedikációk szerzői ugyanakkor a legtöbbször megelégszenek a nemesi származás megszólításban történő kiemelésével, vagy olyan rövid fordulatok használatával, mint „nemes vér pozsdul testében”, „gerjedez nemesi vér benne”, „Felsőged nemzetségének fejedelmi híre” vagy „nagy királyi dicsőségnek fényességével felsőged nemzetsége részesítettik”. Ritkábban ugyan, de előfordul azonban a megszólított patrónus felmenői valamennyi dicséretes tettének felsorolása, ahogy például Tejfalvi Csiba Márton, *Romanocategorus* című írásának Perényi

Gáborhoz és házastársához, Salgai Kata asszonyhoz címzett dedikációjában olvasható:

„Mely gondviselőről midőn szorgalmatosban kezdtem volna gondolkodni, egyedül Nagyságtok sok okokra nézve adaték előmben, méltán is penig, mert ha elnézeljük, bár ugyan messze emelvén szemeinket is, az nagy rendeket, hol s kicsodát találunk (tisztesség tőlem mindennek) az ki Nagyságtokat régi tündöklő nemzetséggel, virágzó elmével, gyümölcsöző kegyességgel és igaz Isteni félelemmel, ily szelid erkölccsel, mellyel Nagyságtok az Isten igéjét igazán hirdetőkhöz és azt vevő szűkölködőkhez eleitől fogva volt, meghaladná? Nem vélem, hogy csak hasonló is, nem hogy fellül múltó sok találatnék. Mert Nagyságos Uram az Nagyságod dicséretes eleiről írja ezt Bonfinius: *Antiquissima, semper et clarissima inter Procere habitata*, erről mondja Istvánfi: *nobilissimum genus Pereniadum familia etc.* Méltán is, mert nincs most oly familia, melyből annyi méltóságos tisztviselők és hatalmas uralkodók származtak volna, mint az Nagyságod boldogult eleiből. Ezek voltak, kik császár és király végezésének ellene mertek szállani, meg mertek királyokat szólítani. Nem is csak Magyarországon volt penig szabad uralkodások, hanem az Sz. Római birodalomban is, szabad hercegséget, fejedelmi titulust viseltek.”⁵⁷¹

A **hősiesség** toposza (*fortitudo*) az antik szabályok értelmében jóval fontosabb, mint a nemesi származásé. Leiner kiemeli, hogy a dedikációk szerzői minden bizonnyal szem előtt tartották Cicero intését: „virtute, non genere commendari”.⁵⁷² A hősiesség (*fortitudo*) toposzának elterjedése, ahogy Curtius kiemeli, alapvetően Homérosz *Odüsszeiájához* köthető. Vergiliusnál, a kor kívánalmainak megfelelően a *fortitudo* a lelkiség toposzával (*pietas*) egészül ki, Aeneast már így jellemzi a költő: „...pietate insignis et armis”.⁵⁷³

A hősiesség toposza magyar dedikációkban is előfordul, bár nem kifejezetten gyakori. Egy példája Gyöngyösi *Rózsakoszorújában*:

„Bajnokoskodásinak idején, vajon nem örvendetes és dücsőséges rózsákkal virágoztak-é azok az napok, azmelyeken az török ellenség földérül fegyvere által élő vitézlő rend, igazán vérrel izzadó fáradsága és körömszakasztó küszködése után, szapora ízben hosszú rendre fűzött rabokkal és

egyéb diadalmas ragományokkal, sűrű lövések alatt az eleikben tóduló népnek örvendezése között dücsőségesen érkezvén bé végházában, az rabokot sereggel állatta, az test nélkül való fejeket zsákokkal hordatta, halmokot töltött az nyert portékákból, és azután azoknak kótyavetyés vásárán az egész piacok és utcák örvendetes hangzással telnek vala.”⁵⁷⁴

Ennél a formánál jóval gyakoribb a hősiességnek az áhítatos vallásossággal kapcsolatban történő kiemelése, a *fortitudo et pietas* toposza, ahogy Vergiliusnál volt olvasható és ahogy Kecskeméti C. János *Az pápisták között és mi közöttünk vetélkedésre vettetett három fő articulusokról* című munkájának dedikációjában Darholcz Ferenc kapcsán is kiemeli:

„[...] hallottam és értettem, sőt minekutána kegyelmednek ismeretségében jutottam, láttam az kegyelmed istenfélő keresztyéni voltát és az igaz vallásban való oly fondáltatását, hogy efféle dolgokban senkitől semmit nem röttög kegyelmed, sőt ha kívántatnék, hiti s vallása mellett halált is szenvedni kész volna kegyelmed.”⁵⁷⁵

Leiner beszámol a francia irodalomban a *fortitudo* toposz egy változatáról, amelyben a szerző a címzettet, annak hősi cselekedetei híján, hivatali munkája kapcsán méltatja egy a hősiességgel rokon dicstoposszal.⁵⁷⁶ Ugyanez a jelenség figyelhető meg Klösz Jakab könyvnyomtatónak egy, Kassa városa „fő bíráinak és egész tanácsának” írt dedikációjában:

„Immáron kívántatik, hogy én fő embereket keressen, kiknek tutelájába ez munkámat ajánljam és dedikáljam és kiknek neve alatt világra kübocsássam. Annakokáért, választok és ez rövid írásomban megnevezek Tü Kegyelmeteket, nőmös, böcsületes és tisztelendő Uraim, az híres neves kassai királyi városnak bírái és szenátori és gondjaviselői. Egyrészt azért, hogy az tü kegyelmetek virtusa és jóságos cselekedete mindenekehöz, és az Respublikának bölcs, hűvséges és szorgalmatos adminisztrációja miképpen ennek előtte, úgy ez mostani félelmes és veszedelmes üdőkben is, mindeneknél nyilván vagyon, mely el nem röjtethetik.”⁵⁷⁷

A **iskolázottság és műveltség toposzai** (*educatio et disciplina*) a dedikáció műfaji sajátosságaiból és funkciójából adódóan meglehetősen gyakoriak. Quintilianus kiemeli: „a nevelés és a képzés” jelentőségét, „mert számít az, hogy kik és hogyan tanították”.⁵⁷⁸ Magyar dedikációkban ennek a személyes dicstoposzok közé sorolható toposznak két formája jellemző, az egyikben a szerző a címzett tudását, műveltségét magasztalja. Így tesz Laskai János *A polgári társaságnak tudományáról* című Justus Lipsius-fordításának Madarász Györgyhez szóló ajánlásában:

„Deák nyelvet eleitől fogva serényen bévevén, akármely tudós emberekkel, többnyire akármely materiáról is jó ítélettel és okosan beszélhet Kegyelmed, lévén azokban elegendő értelme.”⁵⁷⁹

Ennek a toposznak egy különleges változata olvasható Samarjai János, *Magyar harmónia* című munkájának Echi Orsolyához szóló dedikációjában:

„[...] annyi tudománnyal ajándékozta meg az Úr Isten te Kegyelmedet, hogy magad is olvashatod az Szent Írásokat, mely dolog az Asszonyállatnak bizonyára sokkal nagyobb ékességére vagyon, mint sem homlokán tündöklő koronája, avagy ujjáiban csillámló gyémántja.”⁵⁸⁰

Az evangélikus és református egyház közötti békére törekvő Samarjai fő művének dedikációjában nem meglepő a női alfabetizmus dicsérete. A nők olvasni tudása éppen a reformációval nyert különleges, ideológiai értelmet. Fontosságát maga Luther hangsúlyozza, aki kiemeli, hogy a nők olvasástudása a Biblia és a kegyességi szövegek rendszeres olvasását szolgálja.⁵⁸¹

Szenci Molnár Albert is ezzel az indokkal ajánlja *Imádságos könyvecskéjét* Echi Orsolya asszonynak:

„[...] dedikálásomnak ez is egyik oka, hogy kegyelmeitek gyönyörködik az szent Bibliának és az jó könyveknek olvasásában, és az Úr Istent tiszta imádsággal kívánja tisztelni. Engedje az jó Isten, hogy az Kegyelmeitek istenes példájával egyéb főrenden és közrenden való asszonyi állapotok is

indítassanak az Írás olvasásnak tanulására és leánzó gyermekecskéiknek is taníttatására. Követvén ebben egyéb, igaz hiten való sok keresztyén nemzetségeknek szokásokat: holott mind falukban, városokban, leány gyermeki scholák is vannak, az melyekben tisztességes öreg asszonyemberek tanítják az apró leánkákat olvasásra és catechismusra [...] Ez ilyen leánzók tanítására rendelt scholáknak hasznos voltában nem tudom kicsoda kételkedhetnék. Mert hiszem szép dolog midőn az házigazdának külső hivatalja szerint távol létében az gazdasszony az Szent Bibliát cselédinek olvassa és azokkal is olvastatja, kiadott, bévött marháinak számát feljegyezheti, Urának távul földre állapotját megírhatja, annak leveleit önnön maga megolvashatja.⁷⁵⁸²

Ettől elkülöníthető a műveltség toposznak az a formája, amelyben a szerző a dedikáció címzettjének tudományok és művészetek iránti szeretetét és ehhez kapcsolódó patrónusi támogatását dicsőíti, ahogy Háportoni Forró Pál, *Quintus Cortiusnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól* című munkájának dedikációjában Bethlen Gábor kapcsán írja:

„De azt sem illik az felséged dicsiretes dolgai közül kihadnom, hogy Felséged az tisztességes deáki tudományokat, melyek az jó dolgoknak kútfejeinek mondatnak, országában, az mint látjuk, nagy kedvvel és szeretettel gyámolítja. [...] Melyekhez való nagy szeretetit felséged ezzel is megmutatta, hogy Gyulafejérváratt székes helyében mindenféle bölcs könyvekkel bővölködő bibliotékát emeltetett, mely dologban Felséged az nagy hírrel névvel tündöklő Mátyás királynak dicsiretes példáját követte, ki az tisztességes tudományoknak nagy szeretője és böcsülője lévén, Budán régen az királyoknak székes helyekben regnáltában azont cselekedte, mellyel az több jeles dolgai között az tudós emberektől még most is nem kicsi dicsiretet veszen.⁷⁵⁸³

A tudományok és a hősiesség összekapcsolásának a középkorban és a reneszánszban egyaránt rendkívül kedvelt és elterjedt toposza, a *sapientia et fortitudo* megjelenik többek között Ariosto, Rabelais, Spenser és Cervantes műveiben, majd a francia romantikában mint

a *toll* és a *kard* eszménye kap új jelentést.⁵⁸⁴ A *sapientia et fortitudo* toposza a magyar szépirodalomban is ismert, dedikációkban viszont viszonylag ritkán fordul elő. Laskai János *A polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvek* ajánlásában Madarász György magasztalása során a toposz klasszikus formáját használja, ugyanakkor a haza szeretetét a fent említett *fortitudo et pietas* toposznak megfelelően összeköti a buzgó vallásossággal:

„Tizenegy egész esztendeje, miolta Kegyelmedben ez kettőt megtapasztaltam: az tudományokhoz és hazájához való szeretetit. Az elsőről elég bizonság ez, hogy az deák nyelvet eleitül fogva serényen bévévén, akármely tudós emberekkel, többnyire akármely matériáról is jó ítélettel és okosan beszélhet Kegyelmed, lévén azokban elegendő értelme. [...] Immár Hazájához való szeretetivel, az én ítéletem szerint akárkinél sem utolsóbb Kegyelmed. [...] Főképpen, ha a Vallásban való állhatatosság és buzgó serénység a Hazának szeretetire tartozik, kivétel nélkül mondom, hazáját Kegyelmed tökéletesen szereti. Elválaszthatatlanul összekötve e kettőt: vallásunk és hazánk. Szent a haza, szent a vallás és a jók mindenikért egyenlőképpen meghalnak.”⁵⁸⁵

A **szépség** (*forma*) Curtius szerint az ókori és középkori szövegek egyik legelterjedtebb toposza, egy példa a latin költészetből:

„Parcius elimans alias Natura puellas
Distulit in dotes esse benigna tuas
In te fudit opes, et opus mirabile cernens
Est mirata suas hoc potuisse manus.”⁵⁸⁶

Leiner a francia nyelvű nyomtatványanyag dedikációira vonatkozó kutatása értelmében a szépség toposza a női címzettekhez szóló paratextusok legalapvetőbb retorikai elemei közé tartozik.⁵⁸⁷ A megszólított szépségének magasztalása ezzel szemben a vizsgált magyar nyelvű korpusz egyetlen dedikációjában sem fordul elő. Leiner leírja a szépség toposznak egy további formáját, amelyben a női patrónus magasztalása a Curtius által is leírt *natura* toposszal keveredik. Ebben a szerző a patrónus szépségét és egyéb dicséretes tulajdonságait Isten

vagy a természet adományaként írja le, amely a magasztalt személyre vonatkozóan érvényteleníti az emberi tökéletlenség egyébként valamennyi halandóra vonatkozó jellemzőjét.⁵⁸⁸ Ennek a formának egy példája olvasható Hajnal Máttyás *Szíves Könyvecskéjének* Ferenczffy Lőrinc által írt, Nyáry Krisztinának szóló dedikációjában:

„Micsoda több jót cselekedett mindezeknél még az Istennek benned és ved munkálkodó malasztja, megmutatja ezt az kilencedik szívnek képe, kiből az mennyei Vőlegény virágokat hinteget; mely virágok nem egyebek, hanem az te jóságos cselekedetidnek sok és szép tökéletessége, melyekkel az Szentlélek felékesítette az te lelket, tebeléd helyeztette az szeretetnek nap után forgó sárga virágját; beléd ültette az ájtatosságnak izzadó balsemumját, beléd az tisztaságnak fejező liliomját; beléd az szemérmességnek piros rózsáját, beléd az mértékletes szólásnak gyöngyvirágját, beléd az kegyességnek fodormentáját, az alázatosságnak izsópját, erősségnek szekfűjét, tűrésnek rozmarinját, állhatatosságnak puszpángját, több tökéletességnek gyönyörűsége virágít.”⁵⁸⁹

Azon ritka dedikációkra, amelyek nem a mű mecénásának, hanem egy családtagnak, leggyakrabban feleségnek, illetve gyermek(ek)nek címzettek, a felsoroltakon túl további **egyedi személyes dicstopozok** jellemzők.⁵⁹⁰ Ezek általában ugyan rokonságot mutatnak egyes dicstopozokkal, ugyanakkor közvetlen forrásuk nem állapítható meg. Ilyen többek között Draskovich Jánosnak „az ő szerelmes házas társának Istvánfi Éva asszonynak” szóló ajánlólevele a *Horologium principum* élén.⁵⁹¹ Ebben Draskovich a mecénásokhoz szóló dedikációk leggyakoribb toposzaival élve magasztalja felesége vallásos áhítatosságát, nemesi származását és iskolázottságát, ezen túl azonban kiemeli annak a házasságban mutatott „jámbor erkölcsét” is:

„Istennek neve dicsírtessék, az te állapotod szerint ez ideig úgy viselt magadat az házasságnak rendiben, hogy én is szabadon megelégedhettem az te tökéletes jámbor erkölcsöddel.”⁵⁹²

Szintén idetartozik Darholcz Kristóf, *Novissima tuba, azaz itiletre serkentő utolsó trombitászó* című munkájának ajánlásában a szülővel szemben érzett hála és köszönet toposz jellegű megnyilatkozása:

„Gondolkodván azért az dolog felől, találtam fel ezt elmémben, hogy ez kis munkámot kegyelmednek ajánljam, mivel ugyan kegyelmedet is illeti. Elsőben azért, mert Isten után kegyelmed által vettem eredetet. Másodszor, mert kegyelmed nevelt, tanítattott, költött reám, s maga is tanított, kiért nem tudom Istenen kívül kinek tartoznám több hálaadással. Harmadszor, hogy ennyi jó téteményért ne találjon kegyelmed bennem hálaadatlanságot.”⁵⁹³

Ehhez hasonló a gyermekkel szemben érzett szeretet kifejezésének toposza, ahogy Sibolti Demeter, *Lelki Hartz* című munkájának ajánlásában olvasható, amelyet Bethlen István gróf „Illyésházy Kata asszonynak, mint kedves leányának” címzett:

„Kimondhatatlan buzgóságos ájtatossággal teljes indulat kedves Leányom az Atyákban, Anyákban az ő gyermekekhez való szeretet. Melyre vezérli őket kiváltképpen az Istenes okosság, az természetnek világa, és az ő szülei tiszték szerint érettek való sok fáratságok és sanyarú szenvedések. [...]

Azért kedves Leányom, ki énnekem fiam után édes Leányom helén vagy, az énhozzád való atyai szeretetemet mindek előtte más jegyekkel megbizonyítanám, ez nagy lelki oltalommal s vigassággal teljes ajándékokát nyújtom te kegyelmednek.”⁵⁹⁴

A VALLÁSSAL KAPCSOLATOS DICSTOPOSZOK

A magyar nyelvű dedikációk legáltalánosabb dicstoposza a *pietas*, a címzett vallásosságának dicsérete. A magyar gyakorlatban ennek alapvetően három, egymással szorosan összefüggő és gyakori keveredést mutató formája jellemző: a vallás oltalmazására, a vallás és az egyház előmenetelének támogatására, valamint a vallás szeretetére és annak gyakorlására vonatkozó dicstoposz.

A **vallás oltalmazásának toposza** sok esetben együtt jelentkezik a hősiesség, a haza oltalmazásának toposzával (*fortitudo et pietas*), mint

ahogy Kecskeméti C. János⁵⁹⁵ és Justus Lipsius fent idézett dedikációiban nyilvánvaló.⁵⁹⁶ Ehhez hasonlóan emeli ki Magyar István *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című munkájának dedikációjában Nádasdy Ferencnek a haza és a vallás oltalmazásával kapcsolatos erőnyeit, hogy aztán ennek kapcsán felajánlja a művet patrónusának:

„...Nagyságod nem csak az prédikátoroknak táplálója és oltalmazója, az scholáknak építője, hanem az mi édes hazánknak is, az pogányok ellen erős paissa is, ki sem fáradságával, sem költségével, sem karával, sem teste szakadásával nem gondol, de szíve szerént, nagy hűséggel szolgál ő felségének az Római császárnak, és édes hazánknak, ennyi sok veszedelminkben. Miért hogy azért Nagyságodnak alatta való vitézekkel, sokszor szemben is kell a pogánsággal menni, ez könyvecske penig arról való tanolságot is ad, miképpen kell keresztyéni módon az pogányokkal hadakozni, hasznosnak és ugyan szükségesnek is ítélem ez könyvnek az Nagyságod neve alatt való kimenetelit, hogy az Nagyságod neve alatt és példáihoz képest az vitézeknél is kedvesebb lenne.”⁵⁹⁷

A vallás és az egyház előmenetelének támogatása toposz a szerző, illetve a címzett felekezeti hovatartozásától és a mű műfajától függetlenül meglehetősen gyakran jelentkezik. Medgyesi Pál *Hét napoki együtt beszélgetések* című munkájában már a dedikációs episztola megszólításában megjelenik a könyv patrónusainak, Perényi Gábornak és feleségének a vallás támogatására vonatkozó magasztalása:

„Úri méltósággal s jó hírrel-névvvel tündöklő tekintetes és nagyságos Perénni Gabriel Uramnak, Ugozca és Abaúj vármegyéknek örökös főispánjának és Istenfélő házastársának, az nemzetes és nagyságos Salgai Kata Asszonyomnak, az Isten kis seregének s igaz apostoli vallásának erős, fáradhatatlan, kegyes és búkezü gyámolinak, oltalminak, dajkáinak és előmozdítóinak, mint Kegyelmes Uramnak és Asszonyomnak.”⁵⁹⁸

Medgyesi később a következőképpen folytatja:

„Hogy pedig, Nagyságos kegyelmes Uram s Asszonyom, az Nagyságtok emlékezetes neve alatt bocsátom szem eleibe ez fordításomat, ez az oka,

mivel igaz vallásunknak ilyenén való erős propugnatioja, hitünknek erős propugnatorit illeti, a mineműveket Nagyságtokat lenni, még magok az ellenkezők is jól tudják és esmérik. Régi nagy híres neves úri nemzetsége Nagyságtoknak mennyit érdemelhessen efféle dologban, alig vagyon fogyatéknemzetünk között, ha egyébünnen nem is, avagy csak Bonfiniumból, aki nem érthetné. [...]”⁵⁹⁹

Medgyesihez hasonlóan részletezi Káldi György *Az vasárnapokra való prédikációknak első részének* Pázmány Péterhez szóló ajánlásában⁶⁰⁰ annak – Medgyesi szavaival élve – „az igaz vallást oltalmazó s előmozdító fáradság[át], és bő költség által való sok rendbeli dajkálkodás[át]”.⁶⁰¹

Női olvasók esetében ugyan a kegyesség és az ájtatos vallásosság dicsérete jóval gyakoribb, ugyanakkor néhány esetben megjelenik a vallás és az egyház előmenetele támogatásának toposza is, ahogy Margitai Péter *Az Apostoli Credónak az Szent Írás szerint való igaz magyarázatya* Várdai Katának címzett dedikációjában:

„Mikor penig arról gondolkodnám, kinek kellene ezt az én utolsó munkámat ajánlanom, juta eszemben az Nagyságod tekintetes állapotja, és eltökellém magamban, hogy Nagyságodnak offeráljam ezt az könyvecskét, imez következő okokra nézve. [...] Mert Nagyságod ebben az keresztyéni vallásban fölneveltetvén ez óráiglan állhatatosan megmaradott és ennek mind hirdetőit, s mind követőit kegyesen segített és oltalmazott, megfelelővén az Istennek amaz ígertinek: Az Királyné asszonyok lesznek az te dajkaid.”⁶⁰²

Ugyanennek a dicstoposznak egy szintén igen elterjedt formája a diákok taníttatásának, iskolák alapításának és támogatásának toposza. Ez értelemszerűen a legtöbb esetben a patrónusnak a szerző tanulmányai, vagy peregrinációja kapcsán adott támogatása magasztalását jelenti, amely a patrónusi tevékenységre vonatkozó dicstoposzok közé sorolható. Emellett előfordul ennek a toposznak a szerzőtől független, általános használata, ahogy például Szenczi Csene Péter, *A keresztyéni igaz hitről való vallástétel* című munkájának Rédei Ferenchez szóló dedikációjában:

„Tudja továbbá az egész kereszténység azt, hogy Nagyságod az Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusa és az igaz vallásnak oltalmazója. Mely nem csak eleitül fogván jeles viselt dolgaiból tetszik meg, hanem kiváltképpen, hogy ez confessioniόν lévő akadémiákban kegyes indulatú ifjakat is szentdönként taníttat Nagyságod, az kik közül némelyek immár szegény nemzetünk között az Anyaszentegyházban hasznoson tanítanak, némelyek meg tanulnak.”⁶⁰³

Szintén az egyház előmenetele támogatásának magasztalásához tartozik a templomok építtetésére vonatkozó dicstoposz. Ezt alkalmazza többek között Káldi György is Pázmány Péterhez⁶⁰⁴ és Esterházy Miklóshoz szóló ajánlásaiban,⁶⁰⁵ valamint Bethlen Gábor kapcsán Milotai Nyilas István,⁶⁰⁶ és Háportoni Forró Pál *Qvintos Cortiosnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól* című munkájának ajánlásában:

„És mert, hogy felségednek az Istennek tisztességére kiváltképpen való gondja lőn, az erdélyi fejedelmeknek székes helyekben Fejérvárrat való öregbik templomnak régen faragott kövekből csináltatott tornyat, mely Basta György üdejében az várnak megszálltatásához az benne való német oltalom miatt törtinet szerint pusztá por által felgyulladván és megégvén, felséged előtt való három fejedelem alatt úgy álla, szépen megépíttetvén órát és harangokat szerezvén bele, az tetejét tündöklő zöld mázos cserepekkel és drága nagy aranyas gombokkal felséged úgy megékesíttette, hogy az embereknek szemeket felette gyönyörködtette [...]”⁶⁰⁷

A vallási dicstoposzok harmadik, szintén rendkívül gyakori formája az **áhítatos vallásosság dicsérete**. Ennek általános formái a kegyesség és az ájtatosság dicsérete, illetve az Isten igéjéhez való jó indulat. Míg a vallási dicstoposzok másik két csoportjával kapcsolatban megállapítható, hogy azok felekezettől függetlenül jelennek meg, addig az áhítatos vallásosság dicséretének mindhárom formája egy-két kivételtől eltekintve kizárólag református vagy evangélikus nyomtatványokban jellemző. A kegyesség és az ájtatos vallásosság dicstoposzainak további jellemzője, hogy túlnyomóan női címzettek esetében alkalmazták őket. A kegyességre vonatkozó dicstoposzok címzettjei között is

meglehetősen nagy számban vannak jelen nők, viszont az ájtatosság dicsérete szinte kizárólag nemesi asszonyok kapcsán figyelhető meg. Így részletezi többek között Mihálykó János Nyáry Krisztina,⁶⁰⁸ Madarász Márton⁶⁰⁹ és Deselvicz István Homonnai Mária,⁶¹⁰ Kecskeméti C. János Wardai Kata,⁶¹¹ Bethlen István Sibolti Demeter könyvében Illyésházi Kata,⁶¹² Samarjai János Echi Orsolya⁶¹³ vagy Geleji Katona Lorántffy Zsuzsanna kapcsán azoknak a vallás gyakorlásában való odaadó magatartását:

„Boldognak méltán mondhatom Nagyságodat, kegyelmes Asszonyom, kit Isten ilyen nagy lelkű és elméjű, méltóságos férjjel, ilyen kegyes erkölcsű fiakkal megáldott s magában is ennyi sok üdvösséges lelki ajándékokat, úgy mint a vallásban való tudósságot, a hitbéli állhatatosságot, az ő szent ígétéhez való buzgó szeretetet, a könyörgésben való forró ájtatosságot és az ő dicsőségének s igaz tiszteletinek elégyámolítottására való szorgalmatos ügyekezetet öntött, melyekben mind fiainak s mind menyecinek, mind életben s mind holta után jó oktató és indító példájok lehet.”⁶¹⁴

Ennek oka nyilvánvalóan abban a fentebb már említett jelenségben keresendő, amelynek értelmében a kegyességi irodalom alapvetően az első olyan forma, amely határozottan a női olvasóközönséget szólította meg. Az olvasni tudás éppen azért volt hasznos és dicséretre méltó, mert a Biblia és más ájtatos irodalom tanulmányozását tette lehetővé. Ez a műfaj a 17. század első felében a női olvasóközönség számára a szépirodalom szerepét töltötte be, és napi rendszerességgel tanulmányozott olvasmánként szolgált. A kegyességi irodalom előszavaiban közvetetten, illetve dedikációiban közvetlenül megszólított női címzett tehát egy tényleges női olvasóközönség jelenlétét feltételezi.⁶¹⁵

MECÉNÁSI SZEREPPEL ÖSSZEFÜGGŐ DICSTOPOSZOK

A dedikációk szerzői által legszívesebben alkalmazott toposzok, nyilván azok hatásossága miatt, a mecénási tevékenység dicséretére vonatkoznak. Általános, hogy más toposzok (mint a tudományok ismerete és szeretete, vagy a vallás szeretetének és gyakorlásának dicsérete) is kiegészülnek egyrészt a nagylelkűség, bőkezűség jelzőkkel, ahogy a fent

idézett Medgyesi-dedikáció is mutatja, amelyben a szerző Perényi Gábert az „igaz apostoli vallás ... bőkezű gyámolinak” szólítja, másrészt az ajánlott munka műfajának megfelelően a dedikáció címzettjének a tudomány, vallás vagy művészetek patronálásával kapcsolatos megjegyzésekkel.

A mecénási szereppel összefüggő dicstoposzok vonatkozhatnak egyrészt a szerző és a mű támogatására és oltalmazására, másrészt lehetnek a szerzőtől független, általános érvényűek, a patrónus nagylelkűségét kiemelve. Az ajánlás címzettje patrónusi tevékenységének méltatása során a dedikációk szerzői általában hangsúlyozzák a patrónus feléjük mutatott kegyes indulatát, oltalmazását és bőkezűségét tanulmányaik, illetve peregrinációjuk támogatása kapcsán. Több művében említi többek között külföldi tanulmányainak támogatóit Medgyesi Pál⁶¹⁶ vagy Pankotai Ferenc is:

„Elsőben is penig, mert nem mehetett ez nálam feledékenységben mind ez ideig, sőt ez utána is semmi időnek hosszassága nem törölheti ki elmém-ből, hogy én hozzám ifjúságottól fogván kiváltképpen való nagy indulattal voltatok, még csak akkor is, midőn felserdült koromban a tisztességes tudományoknak tanulásáért scholátokban laktam. Ennél inkább penig, midőn vékony tudományom cérnaszálának nyújtogatásáért derekasabb scholákat köszöntöttem volna, ismét a nevezetes váradi scholákból, újonnan ugyan nevezet szerént hívatok scholátoknak igazgatására 1635 esztendő forgásában és két esztendő elfolyásiban hozzám való jó indulatitoknak nem kevés jeleit mutogattatok.”⁶¹⁷

A magyar nyelvű dedikációkban általános a könyv kiadása kapcsán felmerülő költségek viselőjének megnevezése, olyan egyszerű, többször visszatérő formulákkal, mint ahogy Keresztúri Pálnál: „ez én munkámnak szem eleiben való jutásától költségét is nem száná”;⁶¹⁸ Félegyházi Tamásnál: „[...] debreceni becsületes nemes uram, Dukas István [...] szolgáltatott ennek az könyvnek újabban való kinyomtatására elegendő költséget”;⁶¹⁹ vagy Laskai Jánosnál is látható: „Tartozik az egész magyar nemzet megköszönni kegyelmednek, hogy Justus Lipsiust a kegyelmed költsége által maga nyelvén olvassa.”⁶²⁰

Emellett előfordul, hogy a költségviselés tényének pusztá említését a nagylelkűség toposza egészíti ki, ahogy Malomfalvay Gergely, *Belső-képpen indító tudományának* Püski Lászlóhoz szóló ajánlásában:

„Nem félt azért attól ez az éhező könyvecske, hogy útiköltség nélkül marad, ha Nagyságodhoz folyamodik, mivelhogy nyilván tapasztalta, mely elválthatatlanul kapcsolkodott Nagyságod alamisnalkodási által az örök igazság mondásához, tudni illik: [...] Ne gyűjtsetek magatoknak kincset e földön, ahol a rozsdá és a moly megemészti. Gyűjtsetek pedig magatoknak kincset az égben, ahol sem a rozsdá, sem a moly meg nem emészti. Mert ahol a kincsed vagy, ott vagy a szíved is.”⁶²¹

5. A magyar nyelvű irodalom támogatási rendszere (1601–1655)

A DEDIKÁCIÓK PATRÓNUSRA VONATKOZÓ ADATAI

A 17. századi irodalmi mecenatúra rendszerének legfontosabb forrásai a paratextusok, ezen belül pedig főként a címlap, a dedikáció, az előszó és az esetleges illusztrációk, amelyek sokszor a mecénás címerét ábrázolják. Arra vonatkozóan, hogy a nyomtatványok milyen mértékű információt hordoznak a kiadás költségviselőiről, meglehetősen nagyok a különbségek.

Nyugtával vagy más levéltári adattal bizonyítható mecenatúra

A kiadás támogatásának pontos részleteit csak igen kevés esetben lehet megnyugtatóan megállapítani. A teljes bizonyóságot jelentő nyugtás adatokért levéltári források között kell kutatni. Egy ilyen levelet mutat be Kiss Farkas Gábor „*Difficiles nugae*”: *Athanasius Kircher magyarországi kapcsolatai* című cikkében.⁶²² Kircher *Oedipus Aegyptiacus* című munkája 2. kötete 2. részének 8. classisát Lippaynak ajánlotta, amit Lippay 200 tallérral hálált meg.⁶²³ Kircher 1656. december 1-jén válszlevélben köszöni meg az esztergomi érsek bőkezűségét:

„Ducentorum Imperialium Regium sane munus ac animi tui magnitudine haud dispar, quod non ita pridem mihi etsi nullo meritorum meorum praeunte incitamento, in literarium subsidium mittere sibi complacuit Celsitudo uestra, fida manu accepi.”⁶²⁴

Egy másik, ehhez hasonlóan teljes bizonyossággal megállapítható támogatói kapcsolatot közöl Gulyás Pál a *Károlyi Biblia Szenczi Kertész Ábrahám-féle újra kiadása* kapcsán,⁶²⁵ amelyre Bethlen István 1646.

július 27-én kelt végrendelete alapján azzal a kikötéssel adományoz 500 aranyat, hogy örökösei annyi példányt kapjanak belőle, „amennyi 500 arany után illenék”.⁶²⁶ A kötet dedikációja szerint a kiadást Bethlen Istvánon túl Rhédey Ferenc és Barcsay Ákos fejedelem, Gyulai Ferenc várkapitány és több egyházközség is támogatta.

Paratextusban közölt költségviselő

A kiadás támogatásának konkrét adataira csak a legritkább esetekben derül fény, gyakoribb, hogy a dedikáció tartalmaz adalékokat a kiadást támogató mecénás vagy mecénások személyéhez és a könyv kiadásának körülményeihez. Az általam átnézett magyar nyelvű nyomtatványanyagból 41 tartalmaz konkrét utalást arra, hogy a dedikáció megszólítottja viselte az adott könyv kiadásának költségeit.⁶²⁷ Így jegyzi meg például Laskai János Lipsius fordítása kapcsán a kötet Madarász Györgyhez címzett, már idézett ajánlólevelében:

„Tartozik az egész magyar nemzet megköszönni kegyelmednek, hogy Justus Lipsiust a kegyelmed költsége által maga nyelvén olvassa.”⁶²⁸

Szintén a dedikációs levél biztosít Medgyesinek alkalmat arra, hogy a *Praxis Pietatis* 1643-as váradi kiadásának támogatásáért Lónyai Zsigmondnak köszönetet mondjon:

„...ennek kinyomtatására való bő költségét sok úton vissza is mérje Isten Nagyságodnak és a Nagyságodéinak.”⁶²⁹

Előfordul, hogy a dedikációt nem a szerző, hanem annak egy pályatársa vagy rokona írja, viszont sokszor ezekben az esetekben is konkrét utalás történik a mecénás személyére. Így többek között Félégyházi Tamás a *Loci communes theologici, azaz a keresztényi igaz hitnek részeiről való tanítás* című munkájának Hodászi Lukács által a debreceni tanácshoz címzett, fentebb idézett dedikációjában.⁶³⁰

SAJÁT KÖLTSÉGEN KIADOTT MUNKÁK

Szintén paratextusokból nyilvánvaló, ha egy nyomtatvány a szerző vagy a nyomdász saját költségén jelent meg. Előfordul, hogy a címlapon „sumptibus autoris” utalás jelzi a szerzői kiadást, például Madarász Márton *A jó vagy kegyes élet és boldog halál módjáról* című, Homonnai Drugeth Máriának ajánlott elmélkedése esetén.⁶³¹ Magyarai István *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című munkájában szintén már a címlapon jelzi: „Nyomtattatott Sárváratt, az Author költségével Manlius János által”. Magyarai műve dedikációt is tartalmaz, amelyet Nádasdy Ferencnek címzett. Nádasdy Ferenc Magyarai patrónusa volt, a dedikáció indoklása a következő:

„Továbbá tartozom is vele, hogy az Nagyságod neve alatt bocsátanám ki, mert nem csak sok jót vöttem s veszek is Nagyságodtul, de Nagyságod szárnya alatt vagyon csendes szállásom. Melyekért nem akartam hálaadatlann lenni. [...] Isten életemet hosszabbítván jövendőben több dolgokban is akarok Nagyságodnak szolgálni.”⁶³²

Ennek alapján valószínűsíthető, hogy a kötet kiadásának költségeit ugyan a nyomdász magára vállalta, Magyarai azonban a dedikációért cserébe Nádasdytól juttatásokban részesült.

Ezen esetek mellett néhányszor az is előfordul, hogy a szerző vagy a nyomdász a dedikációs episztolában fejti ki, hogy kiadványát saját költségén adta ki.⁶³³ Vásárhelyi Gergely *Világ kezdetitől fogva jóságos és gonosz cselekedetek summái* című munkájának „tekintetes nagyságos és nemzeti uraknak, főembereknek, egyházi rendeknek, tisztviselőknak, polgároknak, közrendeknek, akik Magyarországon és Erdélyben laknak” címzésű dedikációjában elmondja, hogy műve kinyomtatásához harmadfél-száz forintot vett kölcsön:

„Negyedik esztendőbe fordult, hogy Kassán kezdettem vala nyomtatni, harmadfél-száz forintot is fizettem, kölcsönkérven jóakaróimtól, kivel ez óráig is adós vagyok.”⁶³⁴

Feltehetően ugyanilyen nehéz lehetett a dolga Soós Kristófnak is, aki *Az szent prophetaknak, kik szám szerint tizenketten vannak, és minoreseknek szoktanak neveztetni, írásoknak predicatiók szerint való magyarázatjának első része* című munkájának a „régén híres neves, de most megnyomorodott vitézlő magyar nemzetnek” ajánlott előljáró beszédeben kifejti,⁶³⁵ hogy, ahogy korábbi postillás kötetét is saját költségén adta ki,⁶³⁶ jelen munkájának megjelentetéséhez sem kapott támogatást. A bibliamagyarázó prédikációs kötet címe is mutatja: Soós Kristóf több kötetet is tervezett, összesen négyet, mert – ahogy az előljáró beszédben leírja – mind a tizenkét kispapfő bibliai könyvének kommentárját elkészítette. Soós feltehetően a további három kötet kiadásához sem talált mecénásokat, azok már egyáltalán nem kerültek kiadásra.⁶³⁷

A dedikációból nyilvánvaló patrónusi viszony

A fent felsorolt példákkal szemben a 17. századi nyomtatványok legnagyobb részénél a mecénásra csupán következtetni lehet. A legtöbb dedikációból nyilvánvaló, hogy a szerző és a dedikáció címzettje folyamatos, illetve alkalmi patrónusi viszonyban álltak egymással,⁶³⁸ viszont ahogyan Heltai János az imádságos- és elmélkedőkönyvekkel kapcsolatban megjegyzi: „nem lehet bizonyosan tudni, hogy egy-egy ajánlásban megszólított személy pontosan milyen mértékben, mikor és milyen formában járult hozzá az érintett kiadvány megjelentetéséhez. Előfordult, hogy viselte a nyomtatás tényleges költségeit, de az is, hogy csupán kisebb-nagyobb összeget adományozott.”⁶³⁹ A dedikációk szerzői a legtöbb esetben a patrónusi támogatásért érzett hála és köszönetre hivatkoznak a dedikáció címzésének indoklásakor. A támogatás mértéke ugyan nem egyértelmű, ugyanakkor annak ténye a legtöbb esetben nagy bizonyossággal feltételezhető.

A patrónusi viszony legalapvetőbb megnyilvánulása a dedikációkban a megszólításban általános: „velem jót tévő kegyes patrónusimnak”, illetve „nékem jóakaró fautorimnak” formák. Ezenfelül szinte valamennyi dedikációban megjelennek a címzett magasztalására a mecénási szereppel kapcsolatos toposzok, amelyekben sokszor a támogatás formáját is részletezik a szerzők. Így mutatja be többek között

Medgyesi Pál a *Praxis Pietatis* 1643-as váradi kiadásában Lónyai Zsigmond iránta mutatott patrónusi jótéteményeit:

„Hogy a Nagyságod emlékezetes neve alatt bocsátom szem eleiben e könyvet, háládatosságom az oka, mivel engem Nagyságod nem csak azzal a közönséges jóakaratjával fogad és fogadott eleitől fogva, mellyel az Ecclesiában lévő igaz Lelki Tanítókhöz vagyon közönséggel, hanem ugyan kiváltképpen is részeltetett néha-néha jótéteményiben. Ide való az, hogy gyermekkori állapotomban a nemes és nemzeti ifjú Lónyai István Urammal a bártfai scholában együtt tanítattott, mely nékem mennyit használt legyen, mostani állapotomban tetszik meg. De még ma sem szűnt Nagyságod meg hozzám való szeretetétül, melynek egy néhány szép jelenségét is nevezgethetném, ha nem volnának a kik azokat elégségesképpen nem tudnák.”⁶⁴⁰

Sok esetben előfordul, hogy ezen toposzokhoz egy, a szerző további támogatására vonatkozó kérés kapcsolódik, ahogy Telkibányai István *Angliai puritanizmus* című munkájának Komáromi Jánoshoz írt dedikációjában:

„Hogy pedig ezt a Kegyelmed, és nem más neve alatt bocsátottam ki, erre engemet szüntelenül előttem forgó kiváltképpen való ok indított, úgymint az kegyelmed atyai indulatjának, melyet mind hazámban s mind itt, hazámtól távol létemben érdemem felett hozzám mutatott, állhatatos emlékezetű. Melyért viszontag való fiúi indulatomnak ez magában kicsiny, de nagy és tiszta szívből származott eleven jelét, úgymint távol létemben is jóvendőbeli hálaadó voltomról jó reménységet nyújtó első sengét akartam közönséges helyre sokaknak szemek eleiben terjeszteni. Végye azért Kegyelmed sok ízben hozzám nyújtott jó akaratjáért érdemlett háládosságnak, szívémben emeltetett állandó oszlopának ez együgyű lerajzolását, és ezen Atyai szeretetét hozzám minden megcsökkenés nélkül ezután is fenntartani meg ne szűnjék.”⁶⁴¹

Ehhez hasonlóan kéri Geleji Katona István a *Váltság titka* című munkájának Rákóczi Györgyhez írt dedikációjában a református tanítás további részei kiadásának támogatását:

„Fogadja annak okáért Nagyságod, kegyelmes Uram, ezt is szokott fejedelmi protektója és patroniumja alá, sőt méltóztassék a még hátra lévő derekasabb részeinek világra való jövedeleket is kinyújtott jötevő kezével elősegíteni, mert egyébként ez ő magában azok nélkül telljetlen és csonka munka léssen.”⁶⁴²

Kérésre megjelent nyomtatványok

A patrónusnak írott dedikációk esetében gyakori, hogy a szerzők a kötet kiadása kapcsán a patrónus megrendelésére, illetve kérésére hivatkoznak.⁶⁴³ Ezen esetekben nyilvánvaló, hogy a kötet megrendelője, azaz a dedikáció címzettje viselte a kiadás költségeit is, amit a szerzők többször jeleznek is. A megrendelés általában egy idegen nyelvű munka fordítására vagy prédikációk, temetési beszédek lejegyzésére vonatkozik, ahogy például Alvinczi Péter az *Egy rövid úti prédikáció* „az tekintetes és nagyságos Kapi Andrásnak, [...] mint kegyes patrónusának” címzett ajánlólevélben kifejti:

„Ez kegyesen munkálkodó belső tanítómesternek tulajdonítom nagyságos Uram s méltán, hogy ez minapiban méltóságos Gróf Bethlen Péter Uramnak őnagyságának, méltóságos Gróf Illyésházy Katarina asszonnyal, őnagyságával (kiken teljesedjék Istennek elindítattott szent áldomása) Trincsen várában boldog és szerencsés hűttel való házasságbeli frigy kötése után megtérvén Szepes vármegyének Teplicze nevű falujából, vízkereszt után harmadik vasárnap, minek előtte utunkra erettünk volna, akkori rendtartásunk szerint azon napra tartozó szent Evangéliomot rövid tanulságokkal prédikálván Nagyságtok és mind fejenként az kik jelen voltak, nagy buzgó örömmel és az mint magoknak tetszett, lelki épülettel hallgatta. Mely épületnek állandóságáért, mivel az üdömülés nagy dolgokban is feledékenséget szokott nemzeni, Nagyságod kért vala, hogy azt az rövid prédikációcskámát leírjam.”⁶⁴⁴

Emellett többször előfordul, hogy a mecénás kérése nem egy konkrét műre vonatkozik, hanem általános érvényű, ahogy Zólyomi Perina Boldizsár *Ötven szentséges elmélkedések* című munkája Listius Anna Rosina asszonynak, Thurzó Szaniszló házastársának címzett dedikációjában leírja:

„Azért mivel hogy Nagyságod sokszor kért engemet arra, hogy Nagyságodnak valami ahétatos és vigasztaló imádságokat avagy énekeket írtam volna, és féképpen, hogy ezt az kis szentséges elmélködésekről való könyvecskét magyarrá fordítanám.

Látván ezt az kegyes indulatot Nagyságodban, hogy ilyen igen gerjedözzön és gyönyörködgyék Nagyságod efféle Isteni szolgálatról bényújtott akarminenű kicsin szerű munkában is, nem akarám az Nagyságod kegyes és hasznos intését megvetnem.⁶⁴⁵

Támogatás kérése

Ugyanígy valószínűsíthető, hogy ténylegesen megvalósult a támogatás azon kiadványok esetében, amelyeknek dedikációjában a szerző a megszólított patrocíniumát kéri,⁶⁴⁶ hiszen egy adott patrónushoz szóló dedikáció a címzett hozzájárulása nélkül feltehetően nem jelenhetett volna meg. Gabriele Schramm német drámák dedikációiról szóló monográfiájában a dedikációs aktus egy állandó, fontos elemeként írja le azt, amikor a szerző a támogatás reményében előre elküldi a címzettnek a tervezett dedikációt:

„Der Autor, der seinem Buch eine Widmung begeben will, muss sich dabei an bestimmte Konventionen halten. Er hatte sich vor dem Druck seiner Widmung vor allem zu versichern, ob seiner Widmung dem Adressaten auch willkommen wäre [...]. Diese Anfrage um die Erlaubnis zu widmen geschieht oft in Form eines Briefes, der die konzipierte Widmung begleitet (Widmungsgesuch).⁶⁴⁷

Ilyen kérvény a kora újkori magyar gyakorlatból ugyan nem ismert, de Csokonainak több levele is maradt fenn, amelyben patrónusaihoz küldi tervezett munkájának dedikációját, kérve annak támogatását. Többek között ilyen kérvénynek tekinthető Csokonai korábban már említett, Kohárynak és Orczynak egyaránt megírt, de el nem küldött levele,⁶⁴⁸ amelyet 1802-ben végül Széchényi Ferenc kap kézhez:

„Én is tehát ilyen megnyugovással adom nemes hazámnak az én poétai munkámat, és hogy az nagyobb kedvességet nyerjen, homlokára függesztem fel a haza-szerette Szécsényi nevet. Engedje meg Excellentiád nékem

ezt a nagy szerencsét, s méltóztassa nagyságos nevével az én műzsámat a halhatatlanságra elbélyegezni.”⁶⁴⁹

Széchenyi három feltételhez kötötte Csokonai műveinek támogatását. Kérte egyrészt a kiadás országgyűlés utánra történő elhalasztását, a művekbe való betekintés jogát és az ajánlás elhagyását. Csokonai a kedvezőtlen feltételeket megkerülve, az anyagi és nyilván az erkölcsi haszon reményében Kleist *Tavaszának* fordítását azonnal kiadta. Feltehetően a gróf jóindulatának megtartása érdekében a kiadást végül a gróf házastársához, Festetich Juliannához szóló ajánlással vezeti be. Az új ajánlást Csokonai levélben is elküldte a grófnénak:

„Méltóságos Grófné!

Kegyelmes Asszonyom!

Ő Excellentiájának a Méltóságos Grófnak parancsolatjából egy új dedikációt kellett vala készítenem: de míg az elkészülne és a hozzá tartozó munka a sajtó alá mehetne, bátorkodtam a Kleist Tavaszát kiadni és elejébe ezt az ide zárt Ajánlást függeszteni, mégpedig Excellentiádnak névnapu udvarlására. Mély főhajtással tehát, és alázatos kézcsokolással könyörgöm Excellentiádnak, méltóztassa ezt a poétai ajándékot azzal a kegyességével elfogadni, amellyel az emberek, a nemzet, és a széptudományok eránt szokott viseltetni. Szétsényi! Festetits! Ez a két méltóságos név Excellentiád eránt tiszteletet öntött belém és bizodalmat: ezzel az udvarlással pedig tartoztam én Excellentiádnak, a Méltóságos grófnak Ő Excellentiájának kegyes pártfogásáért és a Méltóságos Gróf Festetits György Ő Nagyságának sok rendbéli jótéteményéért. De tartoztam ezzel az Excellentiád érdemeinek is, mellyek ama két tisztelt nevet Excellentiádban szerencsésen egyesítették. Teljes bizodalommal terítem tehát lábaihoz a *Tavaszt*, és holtig maradok Excellentiádnak hív tisztelő szolgája.”⁶⁵⁰

A remélt válasz nem maradt el, Csokonai megkapta a kért támogatást.⁶⁵¹

Jogosan feltételezhető tehát, hogy a szerző a dedikációt előre elküldte a címzettnek, vagy legalábbis megbizonyosodott afelől, hogy a címzett a dedikációt szívesen fogadja, nehogy – ahogy Máté Károly is megjegyzi – „reményeiben csalatkozzék”.⁶⁵²

A magyar szakirodalom egyetlen olyan példát említ, amelyben egy ajánlás s ezzel a nyomtatvány kiadásának támogatása is feltehetően visszautasításra került. Gyöngyösi István Koháry Istvánnak ajánlotta 1690-ben megjelent vallásos verseinek gyűjteményét, a *Rózsakoszorút*,⁶⁵³ s később ugyanígy neki szól a *Csalárd Cupido* ajánlása 1695-ben, ennek kiadását azonban Koháry már nem támogatta.⁶⁵⁴ A *Csalárd Cupido* két szövegváltozatban maradt fenn, egy kéziratos rövidebb formában, amely az ajánlást is tartalmazza,⁶⁵⁵ és egy 1734-ben Komáromban kiadott, egy énekkel kibővített nyomtatott változatban. Dugonics András az 1794-es Gyöngyösi-összkiadásba az első változatot veszi át és a második ének kapcsán kizárja Gyöngyösi szerzőségét. A Badics Ferenc és a Jankovics József-féle modern szövegkiadások egyaránt ezt a szövegvariánst követik.⁶⁵⁶ Orlovszky Géza a második ének szövegkiadását bevezető dolgozatában ezzel szemben felveti, hogy esetleg mindkét szöveg a szerző saját munkája lehet, hiszen „Gyöngyösi esetében nem lenne szokatlan, hogy utólag megrövidítve, cenzurázva adja ki kezéből egy művét”. Orlovszky szerint „talán éppen a mélyen vallásos Koháry érzékenységre figyelemmel készített a szerző egy szalonképesebb verziót”.⁶⁵⁷

A Koháry által visszautasított támogatás ténye valóban kétséges. Az adat minden bizonnyal Gyöngyösy László közlése nyomán került be az irodalomtörténet-írásba. Gyöngyösy László a költő balogvári száműzetésének idejére helyezi a *Csalárd Cupido* keletkezését, amelynek ajánlása azonban csak néhány évvel később, 1695-ben keletkezett. Az életrajzíró szerint Gyöngyösi azért ajánlja Kohárynak munkáját, mert „iparkodott evvel is kedvét keresni a költészetben is gyönyörködő főúrnak, [...] azt hitte, hogy alapeszméje, a mely a *tiszta, házas szerelemre buzdít*, kedves lesz neki.” Gyöngyösy László a patrónus reakcióját is tudni véli: „e jámbor, jóakarató szándéka, a jelek szerint, aligha nem csütörtököt vallott. A Mecénás a művet nem nyomtatta ki, a mi nem mutat arra, hogy a munka tetszését megnyerte. Bizonyos, hogy megbotráncozott rajta.” Gyöngyösy László több téves megállapítással „gazdagította” a Gyöngyösi-szakirodalmat, ezek egy része már tisztázásra került,⁶⁵⁸ viszont az az ellenőrizhetetlen állítás, miszerint a *Csalárd Cupido* megjelenésének elmaradása a Koháry által visszautasított ajánlással magyarázható, mindmáig jelen van a szakirodalomban.

A forrás közlése nélkül veszi át az adatot maga Badics is, aki Gyöngyösy László monográfiájának leghevesebb kritikusa, továbbá 1930-as írásában Máté Károly,⁶⁵⁹ 1944-es tanulmányában Gulyás Pál,⁶⁶⁰ újabbban pedig, szintén a forrás megjelölése nélkül hivatkozik erre az adatra többek között a *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból* Gyöngyösi-tanulmányában Kovács Sándor Iván:

„Az ajánlással megcélzott Koháry, akinek eszménye a ’Tiszta életnek Geniusa’ volt (a műnek ez az első címsora), megriad a kárhoztatás címén előadott szerelmi bűnök buja katalógusán, s az ’ürügyes erotika’ miatt nem engedte nyomdába adni.”⁶⁶¹

Jankovics József a *Csalárd Cupido* legújabb, 2004-es szövegkiadásának kísérő tanulmányában szintén tényként közli a támogatás visszautasítását, s csupán annak okával kapcsolatban hártítja el, nyilván Gyöngyösy Lászlóra utalva, a feltételezéseket:

„... gróf Koháry István (1690-ben a *Rózsakoszorú* megszólítottja) nem vállalta a nyomtatás költségeit 1695-ben, amikor az ajánlás kelt – ám az okot illetően ne bocsátkozzunk találgatásokba, mint elődeink tettek –, nem tudjuk, miért.”⁶⁶²

Ahogy a magyar és európai szakirodalom valószínűsíti, a dedikáció (és valamennyi további peritextus) összeállítása általában a könyv megírását követően történik, közvetlenül a nyomdába kerülés előtt. Gyakran előfordul az is, hogy az ajánlást utólag kötötték a már ki-nyomtatott könyv elé. Ahogy Onder Csaba is megállapítja *A klasszika virágai* című, 18. századi magyar nyomtatványok paratextusaival foglalkozó monográfiájában:

„Ha egybevetjük az ajánló levelek és az előbeszéddek datációit, megállapítható, hogy az előbeszéddek rendszerint a munka előkészülete után, a sajtó alá rendezés előtt íródnak. Az ajánló szövegek viszont értelemszerűen közvetlenül a megjelenés előtt, hiszen csak ekkorra lehet jobbára tudni azt, hogy végül is ki támogatta anyagilag is a kiadást.”⁶⁶³

A dedikáció megírása tehát minden bizonnyal közvetlenül a kiadás előtt történt, ugyanakkor, ahogy fentebb részletezésre került, a mecénással való előzetes megállapodást követően, annak beleegyezésével. Ez a nemzetközi szakirodalomban több ízben leírt jelenség nyilvánvalóan a magyar gyakorlatban sem működött másképp. Mindezek alapján elképzelhető tehát, sőt feltételezhető, hogy Koháry nem utasította vissza a kiadvány támogatását, az talán meg is jelent.

Jankovics József a nyomtatott kiadás kapcsán kiemeli Gyöngyösi művének népszerűségét:

„1734-es komáromi megjelenését [...] akkora olvasói érdeklődés fogadta és követte, hogy a Dugonics András-féle 1796-os Gyöngyösi-összkiadás még másik négy Cupido-edíció előzte meg, s több kéziratos másolatban is megőrződött az utókor számára. A 18. század folyamán, még 1724 előtt, amikortól az első kéziratos másolatokkal rendelkezünk, valósággal „szétírták” szövegét, a házassági hűtlenség eredetileg is változatos és fantáziadús példatárát – mint arra Kovács Sándor Iván rámutatott, a II. rész 16. strófája még Csokonai egyik versébe is behatolt – nagy kedvvel és leleménnyel bővítették-gazdagították, dekonstruálták és eldurvították.”⁶⁶⁴

Ez az olvasói érdeklődés talán indokolhatná, hogy a szöveg nyomtatott változatából nem maradt fenn példány.

A kötet megjelenésének és magának a szerzőnek a támogatására vonatkozó kérés klasszikus példája Fráter Lajos *Kincstartócska* című munkájának ajánlása, amelyet a szerző Erdődy Pálffy Katának mint „kegyelmes patrónus asszonyának” címezett. A dedikáció címzésének oka nyilvánvalóan Forgách Zsigmond halála – Fráter az ajánlólevélben arra kéri az özvegyet, hogy a Forgách Zsigmond által gyakorolt patrónusi támogatást tartsa fenn:

„Azt is gondolám, ne legyen heában heverésem ilyen nevezetes kalastromban, az Nagyságod Familiának is és Istenben elnyugott urának kenyerek étele is eszemben jutván, formáljam, mondok, valami munkácskámot, mely noha igen kicsin, mindazonáltal hasznos, ajánlom azért és adom Nagyságodnak, alázatosan kérvén Nagyságodat, vegye jó néven

Nagyságod, és előbbi Istenben elnyugodott Urának kegyelmes jóakarátját tőlem el ne fordítsa, sőt hasonlóval legyen Nagyságod hozzám, melyben nem is kételkedem.”⁶⁶⁵

Kecskeméti C. János *Az egynehány vetétkedés alá vettett hitnek ágazatinak magyarázatja* című munkájának Bethlen Istvánhoz címzett dedikációjában szintén nyilvánvaló, hogy a szerző Bethlen patrónusi támogatásába szeretne kerülni:

„Ezt penigh az kis munkát, hogy Nagyságodnak offeraljam és az Nagyságod neve alatt bocsássam ki szem eleiben, indítottam ez okokból: Először, hogy ezzel Nagyságodnak, úgy mint istenfélő, kegyes, keresztény Ūrnak benevolentiáját hozzám kapcsoljam, mert noha én Nagyságodat ezelőtt nem láttam, engemet is, méltatlan szolgáját Nagyságod nem ismert, mindazonáltal Nagyságodnak kegyes keresztény voltát értettem. [...]

Utolszor, hogy egybek is Nagyságodnak példájával, az kegyességnek, Isteni félelemnek, Isten tisztességére való dolgoknak (az mely közé számláltatik efféle jó könyveknek is kinyomtatattása) buzgóságában indíttatásának fel. Melynek, ha Nagyságod előtt kedves voltát (kiért könyörgök is Nagyságodnak) látom, több efféle munkával Nagyságodnak akarok kedveskednem.”⁶⁶⁶

Kecskeméti valamennyi megjelent kiadványát más patrónusnak ajánlotta. *Három fő és nevezetes esztendő s innepekre való prédikáció* című prédikációskötetét Lorántffy Zsuzsannának,⁶⁶⁷ *Fides Jesu et Jesuitarum* című vitairatát Kecskeméti Tiburtsii Jánosnak,⁶⁶⁸ *Az pápisták között és mi közöttünk vetétkedésre vettett három fő articulusról* című vitairatát Darholcz Ferencnek,⁶⁶⁹ *Pázmány Péter Kalauzának tizenharmadik könyvére való felelet* Gönczi Fejér Istvánnak,⁶⁷⁰ *Az Sámuel próféta második könyvének huszonnegyedik részének prédikációk szerént való magyarázatja* prédikációskötetét Bornemissza Mihálynak,⁶⁷¹ a *Szép és ájtatos imádságos könyvecske* mindkét kiadását Nyáry Pál özvegyének, Várdai Katának.⁶⁷² A felsorolt címzettek közül Kecskeméti Lorántffy Zsuzsannát, Darholcz Ferencet, Gönczi Fejér Istvánt, Bornemissza Mihályt és Várdai Katát is patrónusának nevezi, a patrónusi támogatást minden esetben toposzokkal illusztrálja. Lorántffy Zsuzsanna és Várdai Kata

esetében azt is megjegyzi, hogy az adott kiadványok a patrónák kérésére készültek. Csupán a fent idézett vitairat kapcsán fordul elő, hogy a dedikációban kéri a patrónus támogatását. Bethlen Istvánnak ugyan nem dedikál további kiadványokat Kecskeméti, ugyanakkor *Az egynehány vetélkedés* megszólított előtt való „kedves voltát” jelezheti, hogy Kecskeméti három évvel később, 1622-ben megjelent kiadványait *Az pápisták között és mi közöttünk vetélkedésre vetetett három fő articulusokról* és *Az Sámuel próféta második könyvének huszonnegyedik részének prédikációk szerént való magyarázatja* címűeket egyaránt Bethlen István testvéréhez, Bethlen Gáborhoz közel álló személyek támogatják: Darholcz Ferenc, „Bethlen Gábor bizonyos számú lovas vitézinek mezei főkapitánya”, és Batthyány Ádám, „homonnai jószágának praefectusa”. Elképzelhető, hogy Bethlen István közvetítésével jutott Kecskeméti későbbi patrónusainak támogatásába.

Veresmarty Mihály *Tanácskozás, melyiket kelljen az különböző vallások közül választani* című vitairatának dedikációjában a Homonnai Györgyhöz szóló, annak patrónusi támogatására vonatkozó alább idézett kérés szintén minden bizonnyal sikeres volt, mivel Veresmarty munkája 1612-ben újra megjelent:

„Hogy pedig ezt az én kised munkámat az Nagyságod patrociniójának ajánlottam, és az Nagyságod böcsületes nevének paisa alatt kézben bocsáttottam, nem egyebűnven vagyon eredeti, hanem az Nagyságodhoz való köteles hívségemből. Mert jól lehet, Nagyságodnak én ez ideig ismérétségében nem jutottam, de mindazáltal az igaz keresztyén hitnek tiszta és nyilván való szereteti és oltalmazása, mely Nagyságodat még az idegen nemzeteknél is sokkal böcsületesbé teszi, hogy sem az meggyökerezett régi vitézlő úri familiának sok szép ékességi, amaz ifjúságnak határit felül múltó megért okosság, és sok jó erkölcsökkel virágzó tekeletesség, mellyel Nagyságod az vén embereknek példája és tüköre. Végezetre, hogy kevés szóval sokat mondjak, az józan és tiszta élete és amaz régi keresztyénekhez illendő magaviselése nem csak álmétkodást, de oly böcsülettel elegyített szeretettel szerzett én bennem, hogy egyebek előtt Nagyságodnak akartam kedveskedni az én fáradsággommal. Melyet ha Nagyságod jó kedvvel fogad és engemet is patrociniójára méltatlannak nem itil, nagyobb dolgokra és hasznos fáradságokra felindít Nagyságod.”⁶⁷³

Az 1612-es szintén Pozsonyban megjelent kiadás ajánlólevelében a szerző ismét Homonnai Györgyöt szólítja meg, ugyanakkor a dedikációból kihagyja a fent idézett kérést, hogy Homonnai fogadja őt patrónusi szárnyai alá.⁶⁷⁴ A *Tanácskozás* 1640-ben harmadszor is megjelent, Homonnai ekkor már nem él, így a kiadás dedikációja új patrónushoz szól, Batthyány Ádámmal. Batthyány Homonnaihoz hasonlóan friss konvertita, buzgó katolikus volt, így a patrónusi támogatás megszerzésén túl az ajánlás célja – ahogy Heltai János is megjegyzi – minden bizonnyal ebben az esetben is a jó példa terjesztése.⁶⁷⁵

A nyomtatványban nincs adat a mecénásról

Az eddig felsorolt kiadványokkal szemben a megjelent nyomtatványok dedikációjának egy része sem a patrocíniumra, sem pedig a kiadás támogatására vonatkozóan semmilyen utalást nem tartalmaz.⁶⁷⁶ A mecénás megnevezése, illetve a szerző és a dedikáció címzettje közötti (patrónusi) kapcsolat leírása a később megjelent nyomtatványokra egyre inkább jellemző. Míg 1605 és 1635 között 36 nyomtatványból hiányzik a kiadvány támogatójának, illetve a szerző mecénásának megnevezése, addig 1636 és 1655 között csupán 16 nyomtatványról mondható el ugyanez.

A patrónusi viszony leírásának, illetve a költségviselő megnevezésének hiánya azonban a legritkább esetekben jelenti azt, hogy az adott mű a szerző saját költségen jelent meg. Általában, ahogy Gulyás Pál is megállapítja, valamilyen fokú támogatás szinte valamennyi esetben feltételezhető:

„Ezek a példák, melyek számát nem volna nehéz szaporítani, úgy véljük feljogosítanak arra a föltevésre, hogy a dedikációkban szereplő egyéneket és közületeket – néhány egészen kivételes esettől eltekintve – olybá vegyük, mint akik a szerzőket vagy a nyomdászokat az illető munka kiadásában anyagilag támogatták, vagy akiktől az író vagy a könyvnyomtató legalábbis utólagos költségmegtérítést vagy jutalmat remélt még akkor is, ha erről az epistola dedikatoriában nem esik szó.”⁶⁷⁷

A dedikáció címzettje és a költségviselő nem azonos

Ahogy Gulyás megjegyzi, csupán „egészen kivételes esetekben” bizonyos, hogy a szerző és a dedikációban címzett személy között támogató–patrónus viszony nem áll fenn, illetve hogy a kötet kiadásának költségeit nem a címzett viselte. A legnyilvánvalóbbak ezek közül a megfoghatatlan személyhez vagy a családtagokhoz szóló ajánlások. Ezen túl, ahogy Heltai János is részletezi, főként a katolikus vitairatok esetében előfordul az ellenfélhez vagy az ellenfél patrónusához szóló ajánlás. Ezen esetekben a mecénási támogatás kizárható.⁶⁷⁸

Mindössze négy esetben fordul elő, hogy a szerző megnevezi ugyan a kötet költségviselőit, ugyanakkor a dedikációt nem neki címzi. Magyari István *Az tekintetes, nemzetes, nevezetes vitéz úrnak, az nagyságos Nádasdy Ferencnek teste felett és temetésekor lött két prédikációja* című munkájának dedikációja Nádasdy özvegyéhez, Báthory Erzsébethez szól.⁶⁷⁹ A dedikáció címzését Magyari a következőképpen indokolja:

„Hogy penig Nagyságtoknak akartam ez kis munkát és fáradságot ajánlani, ezt nem csak az felvött szokásért cselekedtem, hanem főképpen hálaadóságomnak megjelentetéséért: ki miatt, hogy sok jót vöttem ki én boldog emlékeztető kegyelmes uramtól, Nagyságtól, akartam [...] meghálálni, hogy azt ne vélné Nagyságtól, mintha az Őnagysága holta után Nagyságtokhoz hálaadatlan akarnék az elvött sok jókról lenni. Mert most is az én hivatalom szerént azon hű szolgálja vagyok Nagyságtoknak, ki voltam ez előtt is. Annak okáért kérem is Nagyságtokat, hogy ily szegény káplánjától Nagyságtok vegye jó néven ez kis munkát, ennek utána másban is (adja Isten vígasabb dologban) igyekezem Nagyságtoknak szolgálni.”⁶⁸⁰

A patrónus özvegyéhez hálája jeléül dedikált prédikációt azonban nem Báthory Erzsébet, hanem Madarász Miklós támogatta: „Az nemes és vitézlő Madarász Miklós költségével nyomtattatott Keresztúrott Manlius János által. 1604.”

Másik hasonló példa Balassi Bálint *Füves kertecskéjének Az Istennek keresztviselő híveit az békességes túrésre indító vigasztaló szók* címen megjelent harmadik, 1643-as kiadása. Balassi könyvét Szalárdi Miklós nyomtattatja ki 1643-ban Báthory Zsófiának, Rákóczi György felesé-

gének „szárnya alatt való vékony szolgálatában” és küldi azt a fejedelemasszonynak „új esztendei ajándék helyett”. Szalárdi ugyanakkor megjegyzi, hogy a kötet kiadásának előmozdítója, valamint költségviselője saját patrónusa, Csejti Istvánné Barnabási Erzsébet, aki már a kötet kiadása előtt elhunyt:

„Ez kis könyvecske is, mely az Szent Írásnak drága vigasztalásával rakva sok szomorú lelkeknek vigasztalásokra és nyavalyájokból való megorvoslásokra íratatott. Ennek előtte egynehány esztendőkkel az Nemzetes Csejti Istvánné Barnabási Erzsébet asszony kért vala arra igen szorgalmatosan, hogy ez nála írásban lévő könyvecskét fáradságomat nem szánván költségével kinyomtattnám. Melyre magamat reá ígervén kezemhez adá. Ki annak utána csakhamar megbetegedvén Istennek elrendelt decretuma szerint ez világból ki akarván múlni, halála előtt egy holnappal Fejérvárról Hederfaji házához menvén, jelente, hogy immár halálát közel érezné, s kére azon fölötte igen, hogy ha Isten kiszólítja is ez világból, legyek azon, hogy halála után is emlékezetire és sokaknak lelki vigasztalásokra nyomtattassam ki.”⁶⁸¹

Zvonarics Mihály *Magyar postillája* Balassi fordításához hasonlóan a szerző halála után került kiadásra. A kötet ajánlását Nádasdy Pálnak, „nekünk mindenkoron kegyelmes patrónus urunknak” címezték a szerző fiai, Zvonarics István és György, valamint Lethenyi István. A kötet költségviselőit a dedikáció szerzői a következőképpen részletezik:

„Tudván azért, hogy ennek nyomtatására nem kevés költség kívántatnék, melyre magától elégtelen volna, talált meg az fő-fő úri rendek és az bőcsületes nemesség közül is némelyeket még maga életében, némelyek pedig indíttatván az kegyes és keresztyéni indulattal, magoktól is ugyan jó segítséggel voltak. Ilyen vala az tekéntetes és nagyságos boldog emlékezetű Czobor Sz. Mihalo Czobor Erzsébet asszony, az boldog emlékezetű tekéntetes, nevezetes és nagyságos úrnak, Bethlenfalvi gróf Thurzó Györgynek [...] meghagyott özvegye. Ilyen vala az boldog emlékezetű, tekéntetes és nagyságos ghymesi Forgács Mária, az tekéntetes és nagyságos gróf Révai Péternek [...] meghagyott özvegye. Ilyen az tekéntetes és nagyságos Lobkovicsi Poppel Éva asszony, az tekéntetes és nagyságos gróf Batthyáni Ferencnek

[...] meghagyott özvegye. Ilyen az tekintetes és nagyságos Rima Szécsi Mihály. Ilyen a nemzeti és vitélő Baczmegyei János, ilyen az böcsületes és Istenfélő Küszhői Könczöl István, ilyen az Csepregben lakozó nemes Sente Péter, ilyen az csepregi ispán Takács Miklós, ilyen az böcsületes és emberséges Kys Tamás csepregi fő tanácsbéli ember, kik mind fejenkint az Istennek drága szent igéjéhez fölötté nagy keresztyéni szereteteket mutatták meg ez könyvnek nyomtatására nyújtott költség adásokkal.”⁶⁸²

A költségviselők, Zvonarics Mihály patrónusai között Nádasdy Pál nem szerepel, a dedikációnak mégis ő a címzettje. Ezt a dedikáció szerzői Nádasdy patrónusi tevékenységével magyarázzák:

„Ezt pedig az Postillának első részét ajánljok Nagyságtoknak, mind kegyelmes Urunknak és asszonyunknak. Mert jól jut eszünkben kegyelmes Urunk mennyiszere emlékezett légyen az mi idvözült Atyánk Urunk Nagyságodnak és az Nagyságod idvözült eleinek mi hozzánk és az mi eleinkhez való nagy kegyelmességekrül, mely felől sokszor jelentette, hogy vagyon annak közel kilencven esztendeje, miulta az mi eleink nagyságtok patrociumja alatt nagy csendességben éltenek itt Sárváratt. Sőt még ma is kezünkkel tapasztaljuk Nagyságtoknak hozzánk való minden jóakarátját és sok dolgainkban nyilván megmutatott jótéteményit. Melyek mind úgy kénszeréneken bennünket, hogy teljes életünkbeni alázatos szolgálattunkkal megháláljuk Nagyságtoknak, és noha az tehetség vékony, de az mennyire az alkalmatosság engedi, semmiképpen azt elmulatni nem igyekezünk. Ez is egyik jele azért kegyelmes Urunk és Asszonyunk az mi hálaadó voltunknak, hogy az mi szerelmes Atyánkknak ilyen munkáját az Nagyságtok neve alatt akartok kibocsátani. [...]”⁶⁸³

Medgyesi Pál *Praxis pietatis*ának második, 1638-ban Lőcsén megjelent kiadása esetében szintén a címlap szolgáltatókat arról, hogy a kötet költségviselője a dedikáció címzettjével nem azonos. A Medgyesi életében napvilágot látott valamennyi *Praxis pietatis* – az 1640-es bártfai kiadást kivéve – az első kiadásban szereplő ajánlást veszi át, amely Lónyai Zsigmondot, Medgyesi bártfai és debreceni tanulmányainak támogatóját szólítja meg. Csupán a második kiadás említi meg

a kiadás valódi költségviselőjét: „ez kegyességnek szeretetitől indíttatván nyomtatá az nemzeti Dobi István Uram költségével”.

Magyari, Zvonarics és Szalárdi esete azt a jelenséget példázza, amelyben a szerző saját állandó mecénása mellett az adott kötet kiadása erejéig egy alkalmi támogatót is kap. Ezen esetekben a dedikáció a tartós patrónusi kapcsolat illusztrálására szolgál, nyilván annak megerősítése, megtartása céljából. Medgyesi esete ettől eltérő. A Lónyaihoz szóló dedikációs levél nyomtatásba kerülését az a hagyomány indokolja, amelyet Marco Paoli az olasz dedikációs irodalom kapcsán megemlít,⁶⁸⁴ ennek értelmében könyvek újrakiadásakor az (aktualitásukat veszített) ajánlólevelek a patrónus haláláig szintén nyomtatásra kerültek.

A TÁMOGATOTT MŰVEK MŰFAJI SAJÁTOSÁGAI

A kiadványok műfaji szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy bizonyos műfajok, illetve műfajcsoportok a többenél jóval nagyobb gyakorisággal tartalmaznak dedikációt. A kiadványok műfajának meghatározásánál a *Régi Magyarországi Nyomtatványok Tárában* a kötetleírásoknál közölt műfaji besorolást vettem alapul, és a forrásanyag mennyisége miatt nem végeztem egyedi felülbírálatot. Azaz, ha egy adott nyomtatvány műfaját az RMNy vallási tanításként határozta meg, az akkor sem került az iskolai kiadványokhoz, ha esetleg annak használati köre ezt indokolta volna. A kiadványok műfaji felosztásánál többnyire Heltai János, *Műfajok és művek* című, az RMNy kapcsán megjelent monográfiájában alkalmazott felosztást követtem.⁶⁸⁵ Ennek értelmében megkülönböztettem (1) egyházi-vallási kiadványokat (ezen belül találhatók: Biblia-kiadások és más bibliai műfajok, vallás-gyakorlatot szolgáló műfajok, hitegyesítő és hitvédelmi iratok, ágendák és egyházkormányzati iratok); (2) bölcsész-, természet- és orvostudománnyal kapcsolatos iratokat és iskolai nyomtatványokat; (3) az állam életével kapcsolatos kiadványokat; (4) alkalmi kiadványokat, mint különböző alkalmakra készült verseket és beszédeket, valamint kalendáriumokat és végül (5) egyéb szépirodalmi műveket. Heltai János felosztásával szemben együtt tárgyalom a tudományos és oktatási céllal megjelent munkákat, idesorolva a teológiai vizsgatételeket is,

azok kiadásának célját és nem tartalmát tekintve. További meghatározó különbséget jelent a műfaji áttekintésben, hogy a gyászbeszédek a gyászversekhez hasonlóan az alkalmi műfajhoz kerültek.

A vallás közösségi és magános gyakorlatát szolgáló műfajok

Legnagyobb arányban a vallás közösségi és magános gyakorlatát szolgáló műfajok rendelkeznek dedikációval, azaz a főként magyar nyelven írt, szépirodalmi funkcióval bíró kegyességi irodalom. Ide tartoznak a prédikációk és postillák, énekeskönyvek, imádságos- és elmélkedőkönyvek.

Ahogy Heltai János kiemeli, a 17. század első felének magyarországi könyvkiadására egy érdekes kettősség jellemző. Míg a könyvkiadás egyes, a nyugati irodalomokban éppen meghatározó területein, mint a szépirodalom vagy a tudományok, a kiadások száma ugyan jócskán visszaesik, másutt viszont „dinamikusan áramlanak be a legfrissebb szellemi, kulturális törekvések, politikai, filozófiai gondolatok, teológiai, kegyességi irányzatok”.⁶⁸⁶ Határozottan igaz ez a vallás közösségi és magános gyakorlását szolgáló kegyességi műfajokra, ezek kiadásának száma ugyanis a korszakban duplájára emelkedik: míg 1601 és 1635 között csupán 3,7 kegyességi kiadvány jelent meg évente, addig 1636 és 1655 között 6,9.

Emellett jelentősen hanyatlik azonban az anyanyelvi munkák aránya. 1601 és 1635 között az összes nemzeti nyelven megjelent nyomtatvány aránya mintegy 83 százalékos (a magyar nyelvű nyomtatványok aránya 72 százalék), amely az 1636–1655 közötti időszakra mindössze 68 százalékra esik vissza (a magyar nyelvű kiadványok részesedése a teljes nyomtatványanyagban csupán 44 százalék). Ez a visszaesés érinti ugyan a vallás közösségi és magános gyakorlatát szolgáló műfajok csoportjába tartozó kiadványokat is, hiszen mintegy 20 százalékkal csökken a magyar nyelvű nyomtatványok aránya, ugyanakkor a kegyességi irodalom nagyobb részben (mintegy 70 százalékban) továbbra is magyarul íródik.

A szépirodalom funkciójával bíró, napi használatra szánt kegyességi iratok nemcsak az olvasók, de a patrónusok között is nagy népszerűségnek örvendtek. A műfajcsoport a teljes nyomtatványanyagra

jellemző 36 százalékkal szemben nagy arányban tartalmaz ajánlást vagy ajánló előbeszédet: az összesen 272 kegyességi kiadványnak majdnem fele (48 százalék), azaz 132 kiadvány; a magyar nyelvű nyomtatványokat tekintve ennél valamivel több, 53 százalék, azaz 100 kiadvány tartalmaz ajánlást.⁶⁸⁷

A kiadványcsoporton belül az egyes műfajokra jellemző dedikációk száma ugyanakkor meglehetősen inhomogén. Feltűnő az elmélkedésekben megjelenő dedikációk magas, 67 százalékos aránya, ugyanakkor az ehhez rendkívül közel álló imádság műfajában megjelent összesen 79 kiadványból mindössze 31, azaz csupán 39 százalék tartalmaz dedikációt.

A dedikáció hiánya műfajjal, esetenként a kiadvány nyelvével vagy felekezeti hovatartozásával összefüggően különböző okokkal magyarázható. A kegyességi irodalom dedikáció nélkül maradt munkáinak hátterében, ahogy Heltai is kiemeli, minden bizonnyal a nyomdász által finanszírozott, annak saját hasznára történő kiadása feltételezhető.⁶⁸⁸

Ezt a jelenséget támasztja alá az énekeskönyvek műfajában tapasztalható jelenség is, ahol az ajánlások aránya még a teljes nyomtatványanyaghoz viszonyítva is igen alacsony, mindössze 17 százalékos. Ennek oka minden bizonnyal szintén a műfaj népszerűségével magyarázható. Dedikáció által megszerzett patrónusi támogatásra ezeknél a nyomtatványoknál nincsen szükség, hiszen az eladott példányok fedették a kiadás költségeit.

Mindezekkel szemben mindenképpen figyelemre méltó tény, hogy ennek a nyomtatványcsoportnak egyik műfajára sem jellemző – ellentétben például a kalendáriumokkal – sem a nyomdászoknak szóló, sem a nyomdász által írt ajánlás. Mindössze három esetben származik dedikációs levél a nyomdász tollából, mindhárom esetben pozsonyi nyomdában megjelent katolikus kiadványról van szó, és a dedikációs levelek és a címlapok tanúsága szerint a nyomdász mindhárom esetben a kiadvány nyomtatásának költségviselőjét szólítja meg a paratextusban. Nyáry Krisztina lányának, Thurzó Erzsébetnek ajánlja az *Úti társ* című ismeretlen szerzőségű katolikus imádságoskönyvet Zavari György pozsonyi könyvnyomtató,⁶⁸⁹ Amade Ilonának szól Pázmány *Imádságos könyve* 1650-ben megjelent ötödik kiadásának ajánlása,⁶⁹⁰ illetve Héderváry Jánosnak ajánlja Pázmány Kempis-fordítását Zacharias Aksamitek, szintén pozsonyi könyvnyomtató.⁶⁹¹ Ez utóbbi-

ban a rézmetszettel készült címlapon a nyomdász a Héderváry család címerével is alátámasztja a támogatás tényét.

A könyvnyomtatónak címzett ajánlások hiánya valószínűleg azzal okolható meg, hogy a kegyességi irodalomra más műfajokkal szemben még inkább jellemző, hogy a dedikáció megszólítottja egyben a megcélzott olvasóközönséget is kijelöli. Ez magyarázhatja a kegyességi irodalom támogatói körének összetételét is. A kutatás ugyanis világosan mutatja, hogy a kegyességi irodalom dedikációk alapján megállapítható mecenatúrája – a teljes nyomtatványanyagban megfigyelt tendenciákhoz hasonlóan – gyakorlatilag nem értelmezhető a szakirodalomban ez idáig kiemelt egyházi (főpapi és papi) és világi (főúri és nemesi) patronátus szembeállításban.⁶⁹²

A magyar nyelvű kiadványok támogatói között a legnagyobb arányban ugyanis világi személyek: fejedelmek és főnemesek találhatók. A világi patronátus többsége mindenképpen érthető, feltűnő és meglepő ugyanakkor annak mértéke. Míg a vizsgált nyomtatványanyag mintegy 55 százaléka az egyházi, vallási műfajok körébe sorolható, a 225 világiak által támogatott nyomtatvánnyal szemben összesen csupán 22 olyan nyomtatvány található (tehát a teljes kiadványanyag mindössze 9 százaléka), amelynek megjelenését valamilyen egyházi személy vagy csoport támogatta. A nyugati irodalmak kapcsán hasonló arányokról számol be a szakirodalom: Leiner a francia nyomtatványokat tekintve 7 százalékos,⁶⁹³ Karl Schottenloher a német nyomtatványok kapcsán 10 százalék alatti egyházi patronátust állapít meg.⁶⁹⁴ Alapvető különbség azonban, hogy ezeknek a nemzeteknek az irodalmában a 17. század elején a vallási, egyházi témájú kiadványok aránya a magyarországiéhoz képest már jóval alacsonyabb.

A kegyességi kiadványok egyházi támogatóinak arányát vizsgálva a teljes nyomtatványanyaghoz hasonló adatokat találunk: a 78 címzethez szóló, összesen 100 ajánlólevélből mindössze 8 szólít meg egyházi címzettet. Ezen dedikációk egy kivételével (összesen három katolikus és négy református munka) a szerző és a megszólított mecénási viszonyára utalnak. Támogatóját, saját és egyházának állandó patrónusát szólítja meg Káldi György *Az vasárnapokra való predikációknak első része* című postilláskötetében, amelynek dedikációját Pázmány Péterhez címzi, hosszasan részletezve annak patrónusi jótéteményeit.⁶⁹⁵ Szintén

mecénási támogatásra hivatkozik Malomfalvay Gergely *Belsőképpen indító tudomány* című elmélkedéseinek Püski János kalocsai érsekhez címzett ajánlásában.⁶⁹⁶ Pázmány Péter Kempis-fordítását Zacharias Aksamitek pozsonyi könyvnyomtató ajánlja Héderváry János pozsonyi kanonoknak, az ajánlás oka itt is a címzett patrónusi támogatása.⁶⁹⁷

Az egyházi címzettek megszólító református kiadványok szintén kivétel nélkül mind mecénási támogatást illusztrálnak. A körösi gyülekezetet és annak tagjait: Erdős Mihályt, Tollas Pált, Tollas Jánost, Oláh Mihályt és Siros Jánost szólítja meg Tyukodi Márton *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének magyarázata* című prédikációskötetének ajánlásában, mivel azok „ennek is peniglen a könyvecskének kinyomtatására [...] nagy örömet illendő költséget conferáltak”.⁶⁹⁸ Hasonló okból ajánlja elmélkedéseit és imádságoskönyvét is Szokolyai Anderkó István „kegyes patrónusának”, Némethi János debreceni prédikátornak,⁶⁹⁹ és Keresztúri Pál *Egyenes ösvény a szent életre vágyódnak* című prédikációskötetét Csepregi Turkovitz Mihály református lelkésznek, aki az ajánlólevél szerint „ez én munkámnak szem eleiben való jutásától költségét is nem száná”.⁷⁰⁰

Lépes Bálint *Pokoltól rettentő és mennyei boldogságra édesgető tükör* című katolikus elmélkedéseinek Pázmány Péterhez szóló ajánlása az egyetlen kivétel ebben a csoportban, ez ugyanis nem utal mecénási támogatásra, arra a nyitrai püspöknek nyilvánvalóan nem is volt szüksége, az ajánlás célja ennek megfelelően vélhetően a reprezentáció, a megszólított „jó híre nevének” öregbítése.⁷⁰¹

A kegyességi kiadványok ajánlásainak vizsgálata egy további figyelemreméltó jelenséget mutat, amelyre már Heltai János is felhívta a figyelmet,⁷⁰² miszerint az imádságos-, illetve elmélkedőkönyvek dedikációi esetében nagy arányban szerepelnek női címzettek.

A hívő megszólítását és a vallás egyéni gyakorlását középpontba helyező anyanyelvű kegyességi irodalom az első és sokáig az egyetlen olyan műfaj, amelynek kifejezett célja a női olvasóközönség megszólítása.⁷⁰³ Nem meglepő tehát, hogy a 41 patróna által támogatott, összesen 61 kiadvány mintegy 80 százaléka kegyességi irodalom: imádságos- és elmélkedőkönyvek, postillák, énekeskönyvek, prédikációskönyvek. Ez a tendencia az evangélikus, katolikus és református kiadványokra egyaránt jellemző.

Az evangélikus patrónusnők közül a legnépszerűbbek a többek között Mihálykó János és Zólyomi Perina Boldizsár kiadványainak megjelenését támogató Thurzó család nőtagjai. Czobor Erzsébethez, Thurzó György nádor feleségéhez szól Mihálykó János *Keresztyén istenes és ájtatos imádságok* című imádságoskönyve 1620-as lőcsei kiadásának⁷⁰⁴ és a *Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről* című munkájának ajánlása,⁷⁰⁵ továbbá Kürti István *Az élő Istenhez való ájtatos imádságokat magában foglaló könyvecske*,⁷⁰⁶ valamint Zólyomi Perina Boldizsár *Kézben hordozó könyvecskéje* című elmélkedéseinek ajánlása.⁷⁰⁷ Listius Anna Rosina, Thurzó Szaniszló nádor felesége támogatta Zólyomi későbbi elmélkedéseinek, az *Ötven szentséges elmelkedések* című munkájának kiadását,⁷⁰⁸ a nádor testvére, Thurzó Zsuzsa, Forgách Zsigmond második felesége pedig Mihálykó *Magyarázatja az evangéliomoknak* című postilláit.⁷⁰⁹

Több ajánlás szól továbbá Széchy György feleségének, Homonnai Drugeth Máriának,⁷¹⁰ illetve Nyáry Krisztinának. Nyáry Krisztina Thurzó Imre házastársaként, illetve később katolizálva, Eszterházy Miklós feleségeként egyaránt több kiadás támogatójaként szerepel. Ahogy Heltai János is megemlíti, még Thurzó Imre feleségeként ajánlja neki *Keresztyéni istenes és ájtatos imádságok* című, 1620-ban megjelent munkáját Mihálykó János,⁷¹¹ ugyanez az ajánlás az imádságoskötet két további kiadásaiban (Lőcse, 1629 és 1642)⁷¹² is megtalálható, annak ellenére, hogy Thurzó Imre 1621-ben meghal, és három év múlva Nyáry Krisztina már Eszterházy Miklós nádor felesége. Heltai valószínűsíti, hogy bár az utóbbi két kiadvány feltehetően Brewer Lőrinc könyvnyomtató üzleti vállalkozásaként látott napvilágot – a dedikációkat is ő jegyzi –, Nyáry Krisztina mégis beleegyezhetett annak újranyomásába, esetleg támogathatta is. Ez Heltai szerint két dologgal magyarázható, egyrészt a Medgyesi *Praxis pietatis*a kapcsán korábban már említett jelenséggel, amelynek értelmében a valamilyen oknál fogva aktualitásukat veszített dedikációs levelek általában az eredeti mecénás haláláig a könyv valamennyi újrakiadásába bekerültek. Másrészt, Heltai magyarázata értelmében, Mihálykó munkájának fő forrása Pázmány imakönyve, tehát annak tartalma még a konvertálás után is közel állhatott a patrónus asszonyhoz.⁷¹³

Nyáry Krisztina Eszterházy Miklós feleségeként, immár katolizálva, szintén több dedikáció megszólítottja. Így címzi neki többek között Hajnal Mátyás *Szíves könyvecskéjét*,⁷¹⁴ Tasi Gáspár *Lecki kalendáriumát*⁷¹⁵ vagy Kopcsányi Márton *A boldog Szűz Mária élete*⁷¹⁶ és *A keresztyéni tökéletes életre intő elmélkedések* című munkáit.⁷¹⁷ Nyáry Krisztina lányainak dedikálva, ugyanakkor saját patrónussága alatt is megjelent két katolikus nyomtatvány, mindkettő már Eszterházy Miklóssal való házassága idején. Az egyik a Draskovich János *Asszonyunk Szűz Mariának három külömb időre való zsolozsmája* című munkája, amelyet Zavari György pozsonyi könyvnyomtató ajánl az akkor 13 esztendőes Eszterházy Julianának, Nádasdy Ferenc későbbi feleségének.⁷¹⁸ A másik az *Úti társ* című katolikus imádságoskönyv, amelynek ugyan csupán töredékei maradtak fenn, az ajánlás megszólítottja azonban minden bizonnyal Thurzó Erzsébet, Nyáry Krisztina és Thurzó Imre lánya. Az ajánlás érdekessége, hogy abban a könyvnyomtató, egy „istenes papi személy”, Nyáry Krisztinát már mint Eszterházy Miklós feleségét szólítja meg, a dedikációt ugyanakkor előző házasságából származó lányának címzi.⁷¹⁹

A főnemesi katolikus patróna asszonyok között szerepel még Nyáry Krisztina testvérének, Nyáry Istvánnak felesége, Kapi Klára, akinek Heltai feltételezése szerint Hajnal Mátyás Nyáry Krisztina biztatására címezte a *Szíves Könyvecske* második kiadását,⁷²⁰ valamint Rákóczi Zsigmond özvegye, Telegdy Borbála, Rudinai János *Lecki zarándokság* című elmélkedései kiadásának támogatója.⁷²¹ Szintén a katolikus patrónák közé tartoznak még Erdődi Zsuzsa, az evangélikus Thurzó Kristóf szepesi és sárosi főispán katolikus vallású özvegye, aki az 1626-ban az evangélikus bártfai nyomdában megjelent ismeretlen szerzőségű *Poenitentiáknak tüköre* című katolikus elmélkedés kiadását támogatta,⁷²² Kenderesi Mária, férjével, Bosnyák Tamással és gyermekeikkel Lépes Bálint két kiadványának támogatójaként,⁷²³ illetve Jakusity Anna, Homonnai János özvegye Szentgyörgyi Gergely *Elmélkedések az Örökkévalóságról* című pozsonyi kiadványának patrónájaként.⁷²⁴ A kisenemesi és polgári származású támogatók között találjuk Amade Ilonát, Nagymihályi Ferenc pozsonyi kamarai tanácsos özvegyét, aki Kopcsányi Márton imádságoskönyvének kiadását támogatta,⁷²⁵ és Pázmány imádságoskönyve 1650-es pozsonyi kiadása könyvnyomtató által írt ajánlásának címzettjeként is szerepel,⁷²⁶ valamint Tamási Katát

és Körtvélyesi Évát, Török János és Szombathelyi János feleségét, akik a *Tintinnabulum tripudiantium*ot 1644-ben kiadó Beretzki Gy. könyvnyomtató ajánlásának címzettjei.⁷²⁷

A református kegyességi kiadványok támogatói között is találhatók nemesi asszonyok, bár ahogy Heltai János megjegyzi, ezen kiadványok között „ebben az időszakban még nincs olyan női többség az ajánlással megszólítottak körében, mint amelyet a hasonló katolikus és evangélikus nyomtatványok esetében megfigyelhetünk.”⁷²⁸ A legfontosabb női címzettek: Várdai Kata, Nyáry Pál özvegye Kecskeméti C. János és Margitai Péter mecénásaként;⁷²⁹ Telegdi Anna, Bedegi Nyáry István felesége Alvinczi Péter két munkájának támogatójaként⁷³⁰ és természetesen Lorántffy Zsuzsanna, Medgyesi Pál, Geleji Katona István és Keresztúri Pál állandó támogatójaként.⁷³¹

A további református kegyességi kiadványok dedikációinak címzettjei főként arisztokrata férfiak, mint Rákóczi György,⁷³² Bethlen Gábor,⁷³³ Lónyai Zsigmond,⁷³⁴ Lorántffy Mihály,⁷³⁵ vagy városi tanácsok. A kalendáriumok mellett a kegyességi irodalomban fordul elő a leggyakrabban, hogy az ajánlás címzettje valamely város tanácsa vagy gyülekezete. Így címzi például prédikációit Margitai Péter a debreceni tanácsnak,⁷³⁶ Tyukodi Márton a kőrösi gyülekezetnek;⁷³⁷ Pankotai Ferenc a szalontai szent gyülekezetnek,⁷³⁸ református elmélkedését Felsőbányai Mihály Szikszó város tanácsának, „mint hűséges patrónusnak”,⁷³⁹ Bökényi Fülep János „a nemes Ugocsa vármegyének, [...] Bökénynek nemes lakosinak s Nagyszőlős városának minden istenes tagjainak”, továbbá Madarász Márton eperjesi magyar evangélikus imakönyvét „Eperjes szabad királyi városa tanácsának, patrónus urainak”.⁷⁴⁰ A szerzők ezekben az esetekben általában kiemelnek néhány konkrét személyt is mint a kötet kiadásának költségviselőit.

A kegyességi kiadványok dedikációiban megszólított nagyszámú női mecénás, és az emellett jellemző közép- és kismemesi patronátus egy olyan meghatározó olvasóközönségre utal, amely nem csupán befogadója vagy támogatója a kegyességi irodalomnak, hanem előmozdítója is a magyar nyelvű nyomtatványok kiadásának. A teljes nyomtatványanyagot vizsgálva feltűnő ugyanis, hogy kegyességi kiadványok paratextusaiban a legtöbb szerző – jóval nagyobb arányban, mint egyéb nyomtatványok esetében – a mecénás kifejezett kérésére,

megrendelésére hivatkozik az adott munka megírásának vagy kiadásának indoklásakor. Különösen jellemző ez női mecénások esetében. A patrónák kérése többnyire kifejezetten magyar nyelvű könyvek kiadására: egy konkrét mű lefordítására vagy magyar nyelvű kegyességi munkák megírására vonatkozik. Így indokolja többek között Zólyomi Perina Boldizsár *Ötven szentséges elmélkedések* című munkájának megírását Listius Anna Rosina asszonynak, Thurzó Szaniszló házastársának címzett korábban idézett dedikációjában. Hasonlóképpen hivatkozik Zvonarics Imre is, *A Szentírásbeli hitünk ágainak három könyvekre való osztása* című munkájának ajánlásában patrónusa, Nádasdy Pál kérésére, ugyanakkor megjegyzi, hogy a magyar nyelvű olvasmányt kifejezetten a főúr női környezetének szánja:

„És magyarra is fordítottam, nem azért, mintha nem tudnám, hogy Nagyságod magától az Deák nyelven is nem értene, de azért, hogy az Nagyságod példáitól egyéb magyar írást olvasó keresztyéneket is ez könyvecskének hasonló szorgalmatos olvasására, és ebben az igazság tanulására fölgerjesztenek, kiváltképpen pedig, hogy az Nagyságod szerelmes néneinek is, az nemzetes és nagyságos Zrínyi Miklósné és Homonnai Györgyné nekem kegyelmes asszonyimnak is szolgálnék ebben.”⁷⁴¹

Draskovich János zsolozsmáskönyvének Eszterházy Juliannához szóló ajánlásában a pozsonyi könyvnyomtató szintén azt hangsúlyozza, hogy a patróna által nyújtott támogatás célja a magyar nyelvű épületes olvasmányok gyarapításának szándéka:

„A több ájtatos úri asszonyok között, kik a Boldogságos Szűz Mária officiumjának magyar nyelven való kinyomtatását sok időtől fogva szorgalmaztatták, első és legfőbb volt a nemzetes és nagyságos gróf Nyáry Krisztina, Országunk mostani nádorispánjának kedves és szíve szerént való házastársa, a Nagyságod szerelmes Anyja. Ki, hogy Nemzetünkben is a mi örökös Asszonyunkhoz való ájtatosságot öregbítené, ezen munkára elegendő költséget is hagyott, fölötte illendőnek ítélvén, hogy amely Szüzet minden nemzetségek Boldognak mondanak, azt a Magyarok is úgymint kiváltképpen való szószóló és gondviselő Asszonyokat magok nyelvén is dicsérnék és magasztalnák.”⁷⁴²

A magyar nyelvű kegyességi irodalom ajánlásainak elemzése azt mutatja, ami a magyar nyelvű nyomtatványanyag műfaji összetételének vizsgálata, azon belül a kegyességi irodalom szépirodalommal és tudományos művekkel szembeni határozott túlsúlya, valamint az épületes irodalom támogatóinak nagy száma alapján nyilvánvalónak tűnt, miszerint a 17. századi Magyarországon nem csupán a Biblia és a kegyességi iratok rendszeres olvasása és a buzgó vallásgyakorlás tartozott a hívők alapvető kötelezettségei közé, hanem valamennyi felekezet esetében rendkívüli és magától értetődő fontosságot kapott a hangsúlyozottan magyar nyelvű kegyességi munkák megírásának és kiadásának támogatása. Ezzel indokolható az az általánosan elterjedt jelenség is, szinte valamennyi dedikáció sajátja, amelynek értelmében a szerzők a patrónus mecénási tevékenységét annak áhítatos vallásosságával, kegyes életvitelével magyarázzák, illetve a támogatás szükségességére is azáltal próbálják meg felhívni a figyelmet, ahogy Geleji Katona István teszi Rákóczi György kapcsán, hogy isteni jutalommal, „a következő életnek boldogságá[val]” kecsegtetnek, mintegy isteni akarattal indokolva a magyar nyelvű kegyességi művek támogatásának jelentőségét:

„...nyilván nem kicsiny boldogságára és ékességére vagyon a Nagyságod fejedelemségének, hogy az alatt ennyi szükséges és épületes könyvek jönnek ki, amennyiek és minéművek még e hazában egy fejedelem alatt is ekéig ki nem jövetenek. Amely Istenes jó dologban Nagyságod ezután is ne csökönjék meg, mert efélékre való költséggel Nagyságod állandó kéntset gyűjt az egekben, melyet sem a rosda meg nem eszik, sem a lopók el nem lopnak. Ez a kegyességnek egyik jó gyümölcse, amelynek mind e jelenvaló s mind a következő életnek boldogsága felől szép ígéreti vannak.”⁷⁴³

Hitterjesztés, hitvédelem és a vallási önmeghatározás műfajai

A hitterjesztés, hitvédelem és vallási önmeghatározás mint a vallási-egyházi műfajcsoport másik meghatározó kategóriájának műfajai összességében az átlagnál valamivel magasabb, 42 százalékos arányban tartalmaznak dedikációkat. Ezen a műfajcsoporton belül, a kegyességi iratokhoz hasonlóan szintén jellemző a dedikált nyomtatványok egyetlen eloszlása. A vitairatok, illetve a vallási tanítások esetében igen

magas a dedikált kiadványok aránya, 52 százalék és 57 százalék, ugyanakkor a hitvallás és a katekizmus műfajában megjelent nyomtatványok csupán minden negyedik és ötödik esetben tartalmaznak ajánlást.

A vitairatok és a vallási tanítások esetében a dedikálási szokásokban felekezeti különbségek is megfigyelhetők. Míg a református és evangélikus ajánlással ellátott kiadványok aránya feltűnően magas, 68 százalékos, addig a katolikus kiadványoknak csupán 35 százaléka tartalmaz ajánlást. Katolikus nyomtatványok esetében a dedikációk hiánya Heltai János szerint egyrészt azzal magyarázható, hogy a kötetek költségviselője legtöbb esetben maga az egyház, illetve valamely egyházi előljáró. Ez esetben a vitairat más valláson lévők megnyerésére irányuló hatását nyilvánvalóan csökkentené a pártfogó megnevezése, illetve egy a mecénáshoz intézett, dicstoposzokkal terhes ajánlólevél. Másrészt az ajánlás elhagyásának, valamint a támogató neve elhagyásának oka lehet még a szerző és a mecénás üldöztetése elkerülésének szándékával magyarázható szerzői anonimitás, ahogy radikális nézetű unitáriusok esetében jellemző.⁷⁴⁴

A vitairatok dedikációinak címzettjeivel kapcsolatban – a kegyességi műfajokhoz hasonlóan – Heltai János kutatása kiváló összefoglalást nyújt, amelyet jelen kutatás legtöbb esetben csupán megismételni és megerősíteni tud. Heltai János a vitairatok ajánlási gyakorlatának alapvetően három esetét különíti el, legjellemzőbbnek azt az esetet tartja, amikor a vitairat egyáltalán nem tartalmaz ajánlást, emellett Heltai szerint általános még a saját egyházi előljáróhoz szóló és a főnemeseket megszólító ajánlástípus.⁷⁴⁵

Ahogy a vitairatok dedikációinak statisztikai áttekintése egyértelműen bemutatta, az ajánlást is tartalmazó református és evangélikus kiadványok határozottan magas aránya mellett csupán a katolikus kiadványok esetében jellemző a dedikáció elmaradása. A felekezetek között ebben a műfajban nem csupán az ajánlással ellátott kiadványok arányában van különbség, hanem alapvető eltérés mutatkozik a címzettek körét tekintve is.

A református és evangélikus kiadványokról általánosan elmondható, hogy a vitairatok dedikációinak címzettjei – tehát a kiadványokban megnevezett patrónusok – a teljes nyomtatványanyag patrónusi rendszerét tükrözik. Ennek értelmében a támogatók legtöbb esetben

egyéni, világi patrónusok, az egyházi támogatók száma elenyésző. Az evangélikus kiadványok legfontosabb patrónusa a korban a Nádasdy család. Nádasdy Ferenc (1555–1604)⁷⁴⁶ és fia, Nádasdy Pál (1598–1633)⁷⁴⁷ összesen hat kiadvány megjelenését támogatták ebben a műfajban. A reformátusok között hasonló népszerűségnek örvendett a fejedelmi udvar, Rákóczi György, felesége, Lorántffy Zsuzsanna és fiaik, II. Rákóczi György és Zsigmond,⁷⁴⁸ továbbá a Bethlen család, Bethlen Gábor, István és Péter, akik egyaránt öt-öt nyomtatvány kiadását patronálták.⁷⁴⁹

A katolikus vitairatoknál a református és evangélikus vitairatok kapcsán leírt jelenségnek éppen fordítottja jellemző. Ennek értelmében a teljes nyomtatványanyagban domináns tendenciával szemben itt a dedikációk leggyakrabban megszólított címzettjei nem az egyéni, világi patrónusok, hanem egyházi előljárók, mint Pethe Márton kalocsai érsek,⁷⁵⁰ Forgách Ferenc esztergomi érsek⁷⁵¹ vagy Pázmány Péter.⁷⁵² Heltai János a vitairatok kapcsán mindössze három olyan esetet sorol fel, amelyben katolikus szerző világi patrónusnak ajánlja fel a munkáját,⁷⁵³ a két magyar nyomtatvány támogatója Eszterházy Miklós és Pethe György. A teljes műfajcsoportot vizsgálva ezt az adatot egyetlen további esettel lehet kiegészíteni, Pázmány Péter a *Kalauz* dedikációjában Istvánffy Miklóst szólítja meg, a patrónusi támogatás ez esetben biztosan feltételezhető.⁷⁵⁴

A magyar nyelvű nyomtatványirodalmat tekintve kizárólag a katolikus vitairatokra jellemző, hogy a szerző a dedikációjában frissen megtérített személyeket, olykor vitapartnere mecénását vagy akár magát a vitapartneret szólítja meg. Ezek közül a frissen katolizált főurak megszólítása a leggyakoribb, amelynek funkciója – ahogy Heltai János megállapítja – minden bizonnyal a jó példa közlése.⁷⁵⁵ Korábban már említésre került Veresmarti Mihály *Tanácskozásának* esete,⁷⁵⁶ amelynek a szerző mindhárom kiadását újonnan katolizált főuraknak, feltehetően saját patrónusainak ajánlja, az első kettőt Homonnai Drugeth Györgynek, a harmadikat Batthyány Ádámnak.⁷⁵⁷ Hasonló eset Balassi Campianusfordítása, amelyet Dobokay Sándor jezsuita dedikál Forgách Zsigmond nógrádi főispánnak, akit ő maga térített a katolikus hitre.⁷⁵⁸

Az ellenfél patrónusának megszólítása Pázmány kedvelt, többször alkalmazott eszköze, amelynek célja a párbeszéd megteremtése, ezzel

a katolikus vallás népszerűsítése.⁷⁵⁹ A Magyarai István munkájára választ adó *Felelet* Magyarai patrónusát, Nádasdy Ferencet szólítja meg,⁷⁶⁰ Nádasdy Ferenc fiának, Nádasdy Pálnak szól a *Csepregi mesterség* ajánlása,⁷⁶¹ a *Bizonyos okok* dedikációja Batthyány Ferencné Poppel Évának,⁷⁶² a latin nyelvű *Dissertatio* ajánlása pedig Illyésházi Gáspárnak.⁷⁶³ Heltai János szerint Pázmány a „Nádasdyak és Illésházy esetében diálogust, párbeszédet teremt a megcélzott főúrral, a katolikus álláspontot reális alternatívaként mutatja be, és nem ellenfélként, hanem szövetségesként beszél hozzájuk”. A Poppel Évát megszólító ajánlás, ahogy Heltai János hangsúlyozza, az özvegy fia, Batthyány Ádám konvertálása kapcsán születhetett. Pázmány itt „egyrészt igyekszik megnyerni az özvegyet is, másrészt igazolni kívánja anyja előtt fia lépését”.⁷⁶⁴ Ehhez nemcsak a dedikációt, hanem az azt követő előljáró beszédet is felhasználja, amely szintén a konvertálást tematizálja: „Egy fő ember levele, melyben okait adja vallása változtatásának.”⁷⁶⁵

A vitapartnerek Pázmánynak ezt a gesztusát nem minden esetben fogadták kedvezően. A Pázmány *Kalauza* kapcsán kialakult hitvita során Zvonarics Imre a *Csepregi mesterségre* írt válasz, a *Sármelléki Pázmány Péter pironási* című vitairat Nádasdy Tamáshoz címzett dedikációjában így reagál a „szirénes szavú de áspis mérgű” Pázmány Péter korábbi, Nádasdy Ferencet megszólító ajánlására:

„[...] még Nagyságtok jószágában is igyekezett nem most hízelkedő írásával valami észvesztő változtatást szerezni. Hogy messzi ne terjedjen itt most beszédünk, jól emlékezünk reá, ezelőtt való esztendőkből mely nagy hízelkedő csélcspással legelső éretlen munkájának fiatal ivadékját ajánlotta vala amaz boldog emlékezetű és Istenben idvözült gróf Úrnak, Nádasdy Ferencnek, állítjuk, oly reménységgel, hogy már ő ez kegyes, okos Úrnak állhatatos szívét tévelgésre hajthatta volna. De mely magtalan lón itt az ő álnok, szép szavának hintegetése, állítjuk, hogy ez dolog mindennel tudva vagyton. Mert nem hogy ő Nagyságánál az ő mezei paraszt feslett szitkaival valami kedvet talált volna Pázmán Péter, de inkább csak póke az ő írásiban való apróságit.”⁷⁶⁶

Pázmányt az efféle kritika azonban nem tartotta vissza attól, hogy egy ajánlásában magát az ellenfelet is megszólítsa. Az *kálvinista prédikátorok*

ingyenes erkölcsű tekkéletességének tüköre című, 1614-ben, Bécsben megjelent munkájának dedikációs levelét Alvinczihez intézi. Ehhez hasonló szatirikus gesztusra a 17. század magyar irodalmából több példa nem ismert. Pázmány itt a hagyományos, magas rangú támogatókhoz címzett ajánlások felépítését követi és azok retorikai készletét alkalmazza vitapartnerre kapcsán:

„Juta kezemhez egy írásocska, melyet az régi keresztyének gyűlöltetésére az Felföldön nyomtattanak és *Lelki orvosság*-nak neveztének. Noha pediglen neve- (csak ne tisztessége-) vesztett, mindazáltal, akik ebet szőrin s embert beszédin meg szoktak ismérni, azt csergetik, hogy az te humanitásod vinnyéjéből [kovácsmühely] költ ez írásocska. Nem tagadom, hogy amennyire tőlem lehetett, mentegtetlek tégedet, szerető Alvinczi uram, és azt feletem erre az vádolásra, hogy egyszer néked az kása megégette szádat, és magaddal is megismértették, hogy másra termettél te, nem az tudós emberekkel való disputációra. Azért a királykenéshez (tudod-é?) és az fejedelmek testamentomosságához nagyobb kedved vagyon, hogyssem az hitnek igazgatásához és az bölcs írásokhoz.

Annak okáért ez rövid feleletet két okból akarnám hozzád igazítani, szerető Alvinczi uram. Először azért, hogy engemet mentül hamarébb tudósíts, ha ugyan fajod-é ez az Beszéd. És ha te csemetédnek isméred, intenélek, hogy az beszédszerzést hagynád Aesopusra, és ezután igazat szólnál, mert efféle beszédcsinálókat rút bélyeggel sütögeti Szent Pál apostol. Másodszer azért, hogy te magad légy ítélőbíró benne, mely szemtelenül cigánykodnak az kálvinista prédikátorok, mikor az régi keresztyének tudományárúl beszélnek. És intsed őket, hogy ha Istentől nem félnek, és teljességgel elvetemedtek az csalárdságra, ámbár csak az emberektől való szégyenletekben megrántsák néha az fékemplőt, és csínyában beretváljanak.

Mivelhogy azért ily derék okokból kételeníttem ez írásocskának hozzád való igazítására, tudom az régi ismeretségért kedvesen vészed ajánlékomat. Légy egészségben!⁷⁶⁷

Egyházkormányzati iratok és ágendák

A katolikus vitairatokhoz hasonlóan gyakorlatilag a teljes egyházkormányzati nyomtatványanyagról és az ágendákról egyaránt elmondható,

hogy költségviselőjük az adott egyház. Értelemszerű, hogy az egyház működésével, intézményi kereteivel, az élet szervezésével foglalkozó nyomtatványoknak csupán elenyésző hányada tartalmaz ajánlást, az 51 idesorolt magyar, egyéb nemzeti nyelvű és latin nyomtatványanyagból mindössze kettő. Ezek Milotai Nyilas István református ágendájának 1621-es és 1622-es kolozsvári kiadásai, amelyek Bethlen Gábor feleségéhez, Károlyi Zsuzsannához szólnak.⁷⁶⁸ Milotai ezekben a dedikációkban Károlyi Zsuzsannát szólítja meg, aki „serény terjesztője, hasznos gyámolítója és tökéletes megtartója ez szent szolgálatnak”.⁷⁶⁹ Dicsoposzlai Bethlen Gábor és felesége egyháztámogató szerepére és a diákok külföldi taníttatására vonatkoznak: „nagy költséggel az németországi keresztény akadémiákban tudós embereket taníttata, és mostan is taníttat”.⁷⁷⁰ Milotai 1623-as halála után ágendájának két további poszthumusz kiadása jelent meg: az elsőt 1634-ben, Debrecenben Fodorik Menyhárt könyvnyomtató, a másodikat 1653-ban, Váradon Szenczi Kertész Ábrahám adta ki.⁷⁷¹ Károlyi Zsuzsanna 1622-ben halt meg, Bethlen Gábor 1629-ben, így érthető, hogy ezen nyomtatványok a kolozsvári kiadások dedikációit nem tartalmazzák. A két újabb kiadás ugyanakkor szó szerint átveszi az ajánlás szövegét, elhagyja viszont annak címzését és a címzetre vonatkozó utolsó bekezdést. A dedikáció és az előljáró beszéd korábban többször is említett formai és funkcionális keveredését jól jelzi, hogy a kiadók a személyes vonatkozásokat mellőző ajánlólevelet az új kiadásokban egyszerűen *Előljáró beszéd*nek nevezik.

Tudományos és iskolai kiadványok

A teljes tudományos kiadványanyagot – a latin nyelvű nyomtatványokat is beleértve – vizsgálva megállapítható, hogy a dedikációval megjelent kiadványok száma a teljes nyomtatványanyag ajánlást tartalmazó műveinek arányát valamivel meghaladja. Az átlagtól való eltérést különösen az 1635–1655 közötti időszakban nagy számban megjelent vizsgatételek okozzák, amelyeknek mintegy 70 százalékára jellemző a dedikáció megléte. A szinte kizárólag latin nyelven írt vizsgatételek ajánlásainak címzettje általában valamely diáktárs, tanár vagy mecénás.

Általánosságban elmondható erről a műfaji csoportról, hogy az összetettebb olvasói körrel rendelkező, nem kizárólag iskolai haszná-

latra készült munkák, például a szótárak, szójegyzékek stb. jóval kisebb arányban tartalmazzak ajánlást, mint az iskolai, vagy legalábbis főként iskolai használatra szánt nyomtatványok, mint a különböző filozófiai, logikai vagy pedagógiai munkák. Ez utóbbiak címzettjei a vizsgatételek címzettjeinek felelnek meg.

A néhány magyar nyelvű, dedikációval rendelkező tudományos és iskolai kiadvány ajánlásának címzettje, egy-két kivételtől eltekintve fejedelem, illetve magas rangú nemes, a dedikációs levelek tanúsága alapján a szerzők patrónusai. Lorántffy Zsuzsanna Csanaki Máté *Döghalálról való rövid elmélkedése*⁷⁷² és Medgyesi Pál *Doce nos orare* című retorikaelméleti tankönyve megjelenését egyaránt támogatta.⁷⁷³ Medgyesi *Abba Atya* című imádságretorikájának dedikációja a szerző egy további patrónusához, Kemény Jánoshoz szól.⁷⁷⁴ Apáczai *Magyar logikácska* című munkájának dedikációja I. Rákóczi Ferenc fejedelmet szólítja meg.⁷⁷⁵ Egy mennyiségtani kiadványnak dedikációját pedig a könyvkiadó, Efmurd Jakab címzi Rákóczi Györgynek és Zsigmondnak „mint kegyes Urainak”.⁷⁷⁶

Ahogy a dedikációk és a főszöveg nyelvi viszonyainak tárgyalásakor említésre került, a 17. században, főleg az 1630-as évektől már meglehetősen ritka, hogy a magyar nyelvű szöveget latin nyelvű paratextusok – ebben az esetben elsősorban dedikáció – előzzenek meg.⁷⁷⁷ A főszöveg és a paratextusok kétnyelvűsége kizárólag néhány, alapvetően is többnyelvű kiadványban fordul elő, mint a szótárak vagy a nyelvkönyvek. Ennek megfelelően például Szenczi Molnár Albert *Dictionarium Latinoungaricum* című, 1604-ben, Nürnbergben kiadott szótárának valamennyi paratextusa, mind előljáró beszéde, mind pedig II. Rudolphoz szóló dedikációja latin nyelvű,⁷⁷⁸ ugyanez jellemző az 1611-ben Hanauban, majd 1621-ben Heidelbergben kiadott latin–görög–magyar szótárakra is.⁷⁷⁹

Az állam életével kapcsolatos kiadványok

Az egyházkormányzati iratoknál megállapítottakhoz hasonló okból marad el az állam életével kapcsolatos, politikai, jogi kiadványok és törvénycikkek elől az ajánlás. Ebben a nyomtatványcsoportban mindössze öt rendelkezik dedikációval, egy államelméleti és négy jogi

kiadvány, ezek mindegyike teljesen vagy részben magyar nyelvű. Laskai *Justus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyve* című fordítása Madarász Györgynek címzett ajánlással jelent meg, amelyből kiderül, hogy I. Rákóczi György „bizalmas embere” nemcsak Laskai pártfogója volt, hanem a kiadás költségeit is ő viselte.⁷⁸⁰

A jogi kiadványok ajánlásai szintén magas rangú tisztségviselőkhez és arisztokratákhoz szólnak.⁷⁸¹ Werbőczy István *Decretum Latino-Hungaricum* című latin–magyar jogi kézikönyve 1611-ben Debrecenben és 1637-ben Lőcsén megjelent kiadásainak⁷⁸² dedikációs lapjain a kötet ajánlását Lipsiai Pál könyvnyomtató Báthory Gábornak címzi, majd a következő lapon megnevezi a kötet költségviselőit is:

„Az nagyságos és tekintetes Úrnak, Szerdahelyi Imrefi Jánosnak, azon Erdélyország fejedelmének, főbbik tanácsának segítségével és az Kolozsváratt lakó nemes és böcsületes Gellyén Imre főbíróságában és atyafi szeretetiből való táplálásából Heltai Gáspár, az kolozsvári könyvnyomtató és az város hitet notarius munkája által deákul és magyarul újebben kiadatott az tekintetes vitézlő magyar nemzethöz való szeretetiből. Ugyanazon Heltai Gáspár és Debrecenben lakó könyvnyomtató Lipsiai Pál által ki is nyomtattatott.

Ezt itt azért akarók megjelenteni, hogy senkinek igaz munkájával talált jó híret-nevet fel ne titkolnók, se olyat ne tulajdonítanak, kik ebben nem fárattak.”⁷⁸³

A kiadványnak ezen paratextusa az RMNy szerint két variánsban ismeretes, az egyik a fent idézett formában közli a kötet kiadásának támogatóit, a másiktól viszont ez az RMNy szerint „a királyi Magyarországra való tekintettel” teljesen kimarad. Werbőczy jogi kézikönyvét 1632-ben Bártfán újra kiadja Klösz Jakab. Ebben a latin nyelvű ajánlást a kiadó a kötet költségviselőinek, Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Szeben bíráinak címzi.⁷⁸⁴

Kalendáriumok

Az alkalmi kiadványokon belül a kalendáriumok csoportjára a dedikációk feltűnően alacsony aránya jellemző, amelynek hátterében az imádságos- és énekeskönyvek kapcsán említett jelenség, a nyomdász saját

hasznára történő kiadás állhat. A kalendárium a leggyakoribb és egyben legnépszerűbb 16–17. századi műfaj, amely a szépirodalom szerepét tölthette be, ennek megfelelően többnyire magyar vagy nemzeti nyelven került kiadásra. A magyar könyvtermést tekintve ez a műfaj tartalmaz a legkisebb arányban latin nyelven megjelent példányokat.⁷⁸⁵ Az 1605-től 1635-ig terjedő időszakban az RMNy adatai alapján összesen 171 kalendárium jelent meg, ebből csupán 3 latin nyelven (10 német és a további 158 magyarul), az 1635–1655 közötti időszakban pedig összesen 181 megjelenés feltételezhető, amely nagyobb arányban tartalmaz ugyan latin nyelven kiadott nyomtatványokat (összesen 16-ot, továbbá 20 cseh, 43 német és 102 magyar nyelvűt), de ez így is jóval kisebb, mint a teljes könyvtermelés latin nyelvű nyomtatványainak aránya. Az ajánlással ellátott kiadványok száma nehezen állapítható meg, mert sok kiadás esetében nem maradt fenn vagy csak töredékesen példány. A feltételezhetően dedikált kiadványok száma az 1605–1655 között megjelent 348 kiadványnál mindössze 52, azaz csupán 15 százalék.

A kalendáriumkiadás a 16. századtól kezdve Európa-szerte a legbiztosabb jövedelemforrást jelentette a nyomdák számára, a kiadásra vonatkozó esetleges támogatás megszerzése a magas példányszámok miatt feltehetően sokkal egyszerűbb volt, mint más kiadványok esetében.⁷⁸⁶ A kalendáriumok kiadásának költségviselője, nyilván a feltételezhető haszon reményében, általában a nyomdász. Schultz Dánielről, a kassai nyomdászról Gulyás Pál így ír: „Fő jövedelmi forrása neki is a naptár lehetett, amellyel évről évre kedveskedett a tanácsnak. Figyelmét a tanács rendszerint öt köből búzával honorálta.”⁷⁸⁷

Ezzel magyarázható, hogy olykor ugyan a címlapon, az ajánlásban, esetleg az előszóban utalás történik arra, hogy a kötet megjelenését nyomdász támogatta, leggyakrabban azonban teljességgel hiányzik az ajánlás. Amennyiben viszont a kalendárium tartalmaz ajánlást, az általában a dedikációs levél helyett dedikációs lap formájában íródik.⁷⁸⁸

A dedikációs pretextust tartalmazó kalendáriumok ajánlásainak címzettjeiről általánosan elmondható, hogy azok a legtöbb esetben nemesekhez, a nyomdász saját patrónusaihoz szóltak. Meglehetősen nagy arányban találhatók továbbá városok, városi tanácsok mint dedikációs címzettek. Egy 1620-ban megjelent kalendárium dedikációja Debrecen város tanácsához,⁷⁸⁹ egy 1630-ban kiadott nyomtatvány

ajánlása „a nemes, bölcs és eszes Kolozsvári tanácsnak” szól.⁷⁹⁰ Több kalendáriumot ajánlanak a könyvnyomtatók Kassa városának, így 1612-ben Fischer János,⁷⁹¹ egy 1617-ben megjelent nyomtatványban feltehetően Festus János,⁷⁹² valamint egy 1624-es nyomtatványban Schultz Dániel.⁷⁹³

További alkalmi kiadványok

A kalendáriumokon túl az alkalmi nyomtatványok legnagyobb része vers: lakodalmi, gyász-, köszöntő vagy üdvözlő, oktató, illetve alkalmi versek. Ezek egy része egyleveles nyomtatvány, amelyek feltételezhetően megrendelésre, csekély példányszámban készültek. Ennek értelmében csupán elenyésző arányban, mintegy 12 százalékban tartalmaznak ajánlást. Az ajánlások többsége hosszabb, több verset tartalmazó nyomtatványban szerepel, címzettje szinte minden esetben azonos az üdvözlő vagy dicsérő versek címzettjével vagy címzettjeivel.

Szintén az alkalmi nyomtatványok közé kerültek a gyászbeszéddek is, amelyek a versekkel szemben önálló műként, nagyobb terjedelemben jelentek meg. A dedikációk aránya az ebbe a műfaji csoportba tartozó művek esetén hozzávetőlegesen 30 százalékos. A dedikációk címzettjei többnyire a kiadás megrendelői és költségviselői, általában az elhunyt rokonai.

Alkalmi jellegüknél fogva ugyancsak ebbe a csoportba kerültek az iskolához mint intézményhez kötődő alkalmi kiadványok, mint az iskoladráma programja, a szereposztások vagy meghívólevelek. Ezek szintén többnyire egyleveles kiadványok, amelyek jellegüknél fogva prelimináriákat csak a legritkább esetekben tartalmaznak.

A PATRÓNUSOK KÖRE

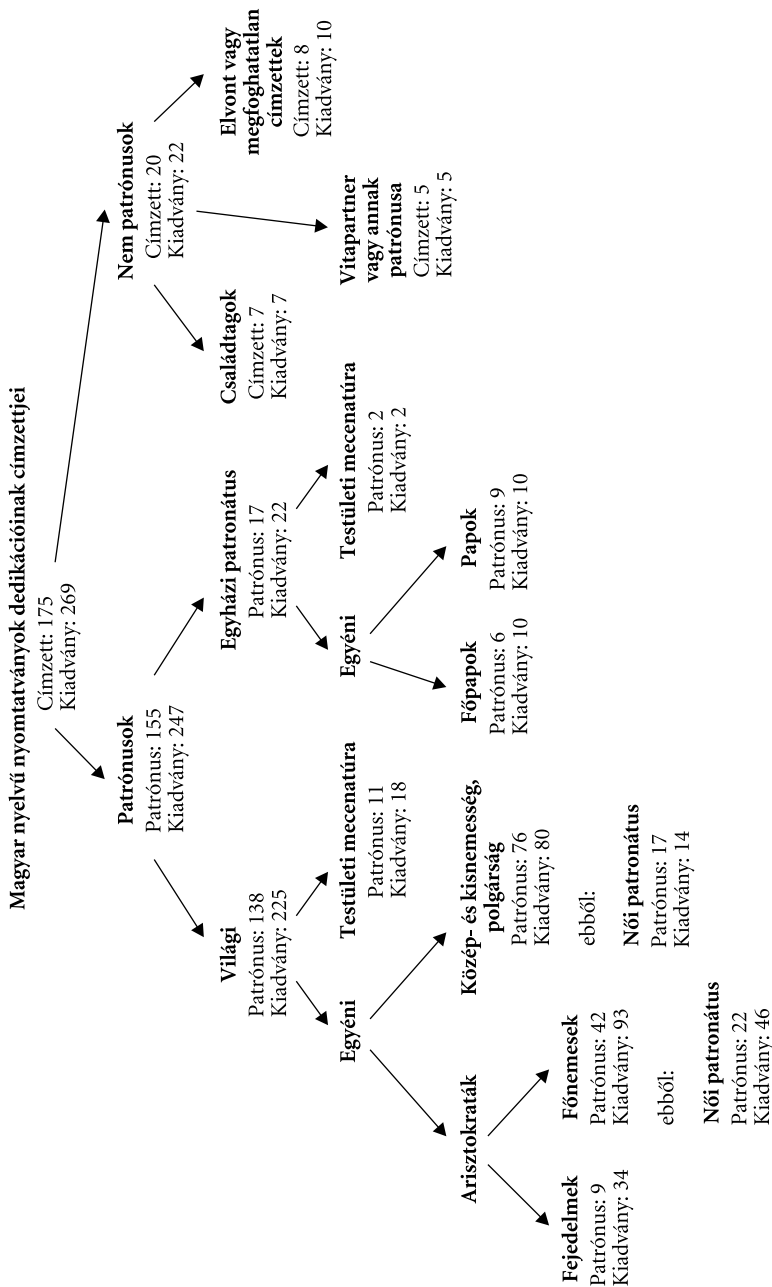
Peter Burke 1972-ben megjelent *Culture and Society in Renaissance Italy*⁷⁹⁴ című alapvető jelentőségű monográfiájában az olasz reneszánsz művészet mecenatúrája kapcsán összesen négy általános kategóriát állapít meg, amelyek segítségével a művészetek patrónusainak köre leírható. Ennek során a világi és egyházi patronátus elkülönítése

mellett különbséget tesz az egyéni, illetve intézményhez köthető, azaz testületi mecenatúra között.⁷⁹⁵ Ezen átfogó kategóriák mentén a kora újkor magyar nyelvű irodalmának támogatói rendszere is leírható, és a magyar gyakorlatból ismert papi, illetve főúri vagy nemesi mecenatúra szembeállításánál⁷⁹⁶ differenciáltabban elemezhető.

Ennek értelmében mind a világi, mind az egyházi kategóriákon belül megkülönböztethető egyéni, illetve intézményhez köthető patronátus. A 17. század első felének magyar nyelvű irodalma dedikációk alapján megállapítható patronusi viszonyait és az egyes kategóriákba sorolható patronusok, valamint a támogatott kiadványok számát, kiegészítve a nem patronushoz címzett kiadványok számadataival, a következő oldalon lévő ábra mutatja.

Leiner a francia irodalom dedikációs irodalmáról írt, többször idézett monográfiája részletesen elemzi az 1580–1715 között megjelent nyomtatványok patronusi rendszerét.⁷⁹⁷ A dedikációk címzettjeit tekintve Leiner a következő csoportokat különbözteti meg: (1) királyok és a királyi család tagjai, (2) főnemesek, (3) kismemesek és polgárok, (4) közigazgatási vezetők (miniszterek stb.), (5) egyházi személyek, (6) külföldiek, (7) csoportok (főként városi csoportok, városi tanács, illetve gyülekezet). A mecenatúra fejlődésének kutatásához Leiner a vizsgált nyomtatványanyagot ezen túl történetileg három csoportba osztja: 1635-ig, 1636 és 1660 közötti, illetve 1661 után megjelent kiadványok. Leiner megállapításainak értelmében a mecénások legnagyobb arányban az arisztokrácia köréből kerülnek ki, a főnemesek és uralkodók együttes aránya az 1635 és 1661 közötti időszakot tekintve mintegy 44 százalék, a kismemesekkel együtt 65 százalék. Ezzel szemben az egyházi patronusok aránya mindössze 7 százalékos, és egyre csökkenő tendenciát mutat.⁷⁹⁸ A csoportok által támogatott munkák aránya – ez a Burke által megállapított patronusi rendszerben az intézményhez köthető patronátus keretében megjelent műveknek felel meg – a teljes időszakban 5 százalékon alul marad és az egyházi patronusok csoportjához hasonlóan egyre kisebb arányban szerepel.

A magyar nyelvű nyomtatványanyaggal kapcsolatban az ábrán közölt összefoglalás világosan mutatja, hogy a hazai irodalom patronusi rendszere a francia mecenatúrához hasonló felépítésű. Ahogy a kegyességi kiadványok vizsgálatából is kitént, a teljes nyomtatvány-

anyagot tekintve is egyértelmű a világi patronátus egyházzal szembeni határozott túlsúlya. Míg az egyházi patronusok száma összesen is csupán 17, addig a világi patronusok száma ennek nyolcszorosa, 138. A támogatott munkák számát tekintve a különbség még feltűnőbb, hiszen itt a 22 egyházi patronátus kereteiben megjelenő munkával szemben 225, azaz mintegy tízszer több világi mecénás által támogatott kiadvány áll. Ez az arány tulajdonképpen megegyezik a Leiner által leírt 7 százalékos és 65 százalékos szembenállással, ahol tehát a világi patronusok száma az egyháziak kilencszerese.

A testületi és egyéni mecénások számának eloszlását tekintve a magyar és a Leiner által leírt francia irodalom szintén hasonló arányokat mutat. A magyar nyelvű kiadványok esetén a testületi mecénások száma mindössze 13, a támogatott művek száma is csupán 20, ezzel szemben az egyéni patronusok száma 142, a támogatott műveké 227. Leiner a francia irodalom patronusi rendszerének kapcsán ennél alacsonyabb, mindössze 5 százalékos arányról számol be, míg a magyar nyomtatványok esetében ez 8-9 százalékos, a két arányszám közötti különbség azonban elenyésző.

Világi patronátus – egyéni támogatók

A legnagyobb mecénási csoportot, a világi, egyéni patronusok kategóriáját érdemes további alcsoportokra bontani. A mecénások csoportjának összetétele alapján három további alcsoport különböztethető meg, egyrészt a fejedelmek, másrészt a főnemesség, illetve harmadrészt a közép- és kismemesség és a polgárság csoportja.

Az egyes kategóriákat tekintve feltűnő, hogy a társadalmi hierarchián lefelé haladva egyre csökken az egyes patronusok által támogatott kiadványok száma. Míg a fejedelmek esetén egy patronusra 3,8 támogatott magyar nyelvű kiadvány jut, addig a főnemeseknél 2,2, a közép- és kismemeseknél mindössze 1,1. Ugyanez a jelenség az egyházi patronusok esetében is megfigyelhető, ugyanis míg a főpapoknál egy patronusra átlagosan 1,5 támogatott kiadvány jut, addig az egyszerű papság esetében csupán 1,1.

(1) FEJEDELMEK

A vizsgált időszakban szinte minden hatalomra került, vagy legalábbis megválasztott erdélyi fejedelemhez szól ajánlás magyar nyelvű nyomtatványban, ugyanakkor az összesen 34 dedikációnak csupán egy része szólítja meg ténylegesen a fejedelmet, az ajánlások majdnem fele azok fejedelemsége előtt született. Emellett feltűnő, hogy Bocskai István, Rákóczi Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, Bethlen István, I. Rákóczi György, Rákóczi Ferenc, Rhédey Ferenc és Kemény János mellett egyetlen magyar nyelvű nyomtatvány ajánlása sem szólítja meg Brandenburgi Katalint.⁷⁹⁹ Bethlen Gábor második felesége, aki 1629 novemberét követően egy évig volt fejedelem, még Bethlen házastársaként sem kapott ajánlást magyar nyelvű nyomtatvány szerzőjétől. Sőt annak ellenére, hogy általánosan elterjedt szokás volt mind a fejedelmi, mind az arisztokrata címzettek esetében, hogy a címzésben a fejedelem vagy főúr házastársát, illetve gyerekeit is megemlítik, Brandenburgi Katalin Bethlen Gáborral való hároméves házassága idején sem szerepel egyetlen, a férjének szóló magyar nyelvű nyomtatványban található ajánlásban sem.

Fejedelemségének idején egyetlen német nyelvű kiadvány dedikációjának címzettjeként szerepel, Johann Frosch gyulafehérvári prédikátor 1630-ban megjelent prédikációskötetében. Frosch prédikációs-könyvét Szabó Károly a nagyszombati evangélikus egyházkerület könyvtárában található csonka példány alapján írta le, ma azonban a műnek egyetlen példánya sem található. A kötet címe – *Der CI. Psalm Gelübdt Davids von seiner Regierung. Zu hertzlicher unterthanigster Glückwünschung, bei Antretung der völligen fürstlichen Regierung, der... Fürstin... Catharina... geboren Marggraevin aus dem churfürstlichen Stamme Brandenburg, ...und in Siebenbürgen Fürstinne, ...seiner gnädigsten Fürstin und Frauen* – azonban arra enged következtetni, hogy az Brandenburgi Katalin fejedelemségre lépésének tiszteletére készült, megjelenését valószínűleg a fejedelemasszony valamilyen módon támogathatta is.

A fejedelmekhez szóló ajánlások többségében a könyv kiadásának támogatása joggal feltételezhető. A kevés kivétel egyike Werbőczy István 1611-ben, majd 1637-ben megjelent *Decretum Latino-Hungaricum* című, korábban már említett munkája,⁸⁰⁰ amelyben a könyvnyomtató, Lipsiai Pál egy dedikációs lapon művét ugyan

Báthory Gábor fejedelemnek ajánlja, emellett viszont megemlíti, hogy a kötet költségviselője Szerdahelyi Imrefi János, „Erdélyország fejedelmének, főbbik tanácsa”.⁸⁰¹ Itt az ajánlás tehát valószínűleg csupán reprezentációs célokat szolgál.

A fejedelmeket megszólító ajánlások közül a legtöbb Bethlen Gáborhoz és I. Rákóczi Györgyhez szól. Fejedelemségének idején Bethlen Gábor⁸⁰² igen bőkezű mecénásnak bizonyult. 1615 és 1626 között összesen tíz munka ajánlását címezték neki, a dedikációk egyetlen kivétellel minden esetben pártfogói támogatásról számolnak be.⁸⁰³ A kivételt Debreceni S. János egy református elmélkedőkönyve jelenti, amelynek dedikációját a szerző apósa, Csákányos Márton jegyzi, a szöveg tanulsága szerint a kiadás költségeit ő vállalta magára.⁸⁰⁴ A dedikáció célja a fent említett Werbőczy-kiadványhoz hasonlóan itt is minden bizonnyal a reprezentáció és ezenfelül az oltalom kérése, ugyanakkor a támogatás igénye, illetve annak tényleges megvalósulása ebben az esetben sem zárható ki.

Ezeken túl Bethlen első felesége, Károlyi Zsuzsanna temetése kapcsán a Keserői Dajka János által írt halotti prédikáció előljáró beszédéből nyilvánvaló, hogy ezen kötet megjelenését is a fejedelem támogatta:

„Te tiszted annakokáért, keresztyén olvasó, mindez mi hasznodra való igyekezetünket és Fejedelem Urunknak ennyi költségével kibocsátott munkánkat jó néven vened, és ezzel az te hasznodra és az híveknek épületire élned, s mind az Úrban boldogul elnyugott kegyelmes Fejedelem Asszonyunknak boldog emlékezetit mindannyiszor hálaadóképpen megújítanod, mennyiszor e könyvecskét látod és olvasod.”⁸⁰⁵

Bethlen Gábor második felesége, Brandenburgi Katalin nem volt ugyan népszerű patróna, viszont Károlyi Zsuzsanna, Bethlen első felesége több kegyességi munka megjelenését is támogatta. Milotai Nyilas István *Ágendája* 1621-es és 1622-es kiadásának,⁸⁰⁶ illetve a *Keresztyéni énekek* című protestáns énekeskönyv 1629-es kiadásának is ő volt a mecénása.⁸⁰⁷

Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna patrónusi tevékenységét Geleji Katona István *Titkok titka* című munkájának I. Rákóczi Györgyhez szóló dedikációjában a következőképpen részletezi:

„[...] felséges Bethlen Gábor fejedelemnek legelső gondja is az lón, hogy az üdvösségnek lecsüggedett és csaknem leszegett szarvát felemelje, és az Isten felől való igaz tudományt s az Krisztusnak és az Szentléleknek lecseplődött méltóságát birodalmában helyreállassa. Mely végre mindjárt boldog inauguraltatása után, Heidelbergában és egyéb imperiumi akadémiákban taníttatásnak okáért nagy költséggel deákokat küldte, s esztendőre azok után meg másokat, kik közül való vagyok én is. Melyet mind maga, mind Istent féltő felesége, az dicsőséges Károlyi Zsuzsanna, s mind pedig kegyes életű öccse, Bethlen István uram csaknem minden esztendőnként continuálá, hogy így (mivel az veszedelmes üdőkben az igaz tanítók mind fegyver, s mind dőghalál miatt ez országból igen kifogytanak vala) azok által az eklézsiák és az scholák az romlottságból felépülének.”⁸⁰⁸

Bethlen Gábor öccse, Bethlen István ugyan csupán néhány hónapig volt Erdély fejedelme, Bethlen Gábor tanácsosaként azonban több kiadvány megjelenését is támogatta. A dedikációkban megjelenő, patrónusi támogatásra vonatkozó kérés kapcsán már említésre került Kecskeméti C. János *Az egynehány vetélködés alá vettett hitnek ágazatinak magyarátja* című munkájának Bethlen Istvánhoz címzett dedikációja, amelyből kitűnik, hogy a szerző Bethlen patrónusi támogatásába szeretne kerülni.⁸⁰⁹ Kecskeméti ezen kívánsága nyilvánvalóan mutatja Bethlen István és a fejedelmi udvar kiemelkedő patrónusi szerepét.

Három további nyomtatvány megjelenését minden bizonnyal Bethlen István patronálta. Margitai Péter *Temető prédikációk* című munkáját a szerző patrónusaként támogatta,⁸¹⁰ Laskai János *Hittül szakadásnak teljes megorvoslása* című vitairata megjelenését ő maga indítványozta majd támogatta, és Sibolti Demeter *Lelki hartz* című elmélkedései kiadásának költségeit is feltehetően ő biztosította.⁸¹¹ Ez utóbbi esetben a kötet dedikációját maga Bethlen István írja, fia, Bethlen Péter feleségének, Illyésházy Katának „mint kedves leányának” címezve.

Szintén számos kiadvány megjelenése köszönhető I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna, később fia, Rákóczi Zsigmond támogatásának. Rákóczi Györgynek tizenkét nyomtatvány ajánlása szól, közöttük több kegyességi munka, egy vitairat, két gyászbeszéd, egy kalendárium és egy fejedelmi tükör Prágai Andrástól, a *Fejedelmeknek*

serkentő órája is megtalálható.⁸¹² A fejedelem kiemelkedő patrónusi tevékenységét Geleji Katona a *Váltság titka* című munkájában így méltatja:

„E nyilván nem kicsiny boldogságára és ékességére vagyon a Nagyságod fejedelemségének, hogy az alatt ennyi szükséges és épületes könyvek jönnek ki, amennyiek és minéművek még e hazában egy fejedelem alatt is ekédig ki nem jövetenek.”⁸¹³

Lorántffy Zsuzsanna fiával együtt a hazai puritanizmus egyik legfontosabb patrónusának számít, támogatásával hat munka került nyomtatásba.⁸¹⁴ I. Rákóczi György, majd özvegye és fia támogatták Medgyesi több művének megjelenését. Ennek értelmében Medgyesi I. Rákóczi Györgynek ajánlja a *Hármas jajj* 1653-as pataki és váradi kiadásait,⁸¹⁵ Lorántffy Zsuzsannának a *Szent Atyák öröme*⁸¹⁶ és a *Doce nos orare* című kiadványokat,⁸¹⁷ illetve Rákóczi Zsigmondnak a *Dialogus politico ecclesiasticus*.⁸¹⁸ Medgyesi nem az egyedüli református prédikátor, aki Rákóczi György és családja támogatását élvezhette, több kiadványában említi Geleji Katona István és Keresztúri Pál is Rákóczit és Lorántffy Zsuzsannát mint jóakaró patrónusát.

Geleji Katona és Keserői Dajka Gábor 1636-ban Gyulafehérváron megjelent *Keresztyn hitnek igazságához intéztetett öreg graduál* című munkájának ajánlása szintén az erdélyi fejedelemnek szól. Ahogy a dedikációk típusainak tárgyalásakor említésre került,⁸¹⁹ a kötet elejére maga Rákóczi is ír egy ajánlást: „Az Atyának kegyelmét, a Fiúnak szerelmét és a Szent Léleknek vigasztaló áldását kívánjuk Kegyelmetekre mind fejenként terjedni, Ámen” kezdettel.⁸²⁰ A kiadvány a fejedelem költségén kétszáz példányban látott napvilágot, az ajánlás népesebb gyülekezetekhez szóló címezését és az aláírást utólagosan valamennyi példányba Rákóczi maga jegyezte be.⁸²¹

A kötet Geleji Katona által írt, I. Rákóczi Györgynek szóló ajánlásában a szerző mecénása erényeinek felsorolása után ígéretet tesz a fejedelemnek további munkák elkészítésére:

„Avagy penig ha mostanról valami elmaradott az Nagyságod méltó dicséretiben, készítgetek Isten kegyelmességéből több egynéhány rendbeli munkákat is, mind deákul, mind magyarul, az melyeknek, ha ő szent

Felségétől rendelve léssen, rövid időn való kibocsátásokban adatik arra való bőv alkalmatosságom.⁸²²

Geleji ígéretéhez híven teljes pályáján megmaradt Rákóczi György mellett, valamennyi ismert munkáját neki, illetve családjának ajánlja. Így a *Titkok titka*,⁸²³ valamint *Váltság titka*⁸²⁴ című prédikációinak fent idézett dedikációi I. Rákóczi Györgyöt szólítják meg, ahogy 1638-ban megjelent latin nyelvű postilláinak, a *Praeconium evangelicum*nak az ajánlása is.⁸²⁵ Geleji latin nyelvű postilláinak második kötete, a *Praeconii evangelici tomus secundus* ugyan nem tartalmaz ajánlást, viszont a címlével hátlapján közli Erdély és a Rákóczi család egyesített címerét, így a Rákóczi család támogatása ezen kiadvány esetében is feltételezhető.⁸²⁶ Az 1647-ben Váradon megjelent, *A váltság titkának második volumenje* ajánlásának címzettje Lorántffy Zsuzsanna,⁸²⁷ majd két évvel később a *Váltság titkának harmadik volumenjét* Geleji, nyilvánvalóan a fejedelem halála miatt, fiának, II. Rákóczi Györgynek címzi.⁸²⁸

A Rákóczi család Gelejihez hasonlóan támogatta Rákóczi György fiainak nevelője, Keresztúri Pál kiadványainak megjelenését. 1637-ben megjelent *Christianus lactens* című katekizmusa,⁸²⁹ illetve ennek fordítása, az 1638-ban megjelent *Csecsemő keresztyén* ajánlása szintén Rákóczi Györgyöt szólítja meg, szerzője Rákóczi Zsigmond.⁸³⁰ Ebben Rákóczi Zsigmond köszönetet mond szüleinek gyermekeik helyes neveléséért. A kiadvány főszövege a Rákóczi-fiúk konfirmáció előtti vizsgájának anyagát tartalmazza.⁸³¹ Keresztúri Bíró Pál 1641-ben kiadott *Fölsördült keresztyén* című munkája,⁸³² amely Hajnal Mátyásnak a *Csecsemő keresztyén* című munkára válaszul írt *Kített cégér* című vitaíratát⁸³³ támadja, ugyan ajánlás nélkül, csupán a „keresztyén olvasót” megszólító előljáró beszéddel jelent meg, ennek ellenére a támogatás ténye mindenképpen feltételezhető. A hiányzó ajánlás nyilvánvalóan a vitairat műfaji sajátosságaival magyarázható. Keresztúri 1645-ben megjelent *Lelki legeltetés* című prédikációit Lorántffy Zsuzsannának ajánlja.⁸³⁴

A vizsgált korszakban az I. Rákóczi Györgyöt követő további erdélyi fejedelmeknek vagy egyáltalán nem szól magyar nyelvű kiadvány ajánlása, vagy csupán elenyésző számban. A megválasztott, de be nem iktatott I. Rákóczi Ferencnek,⁸³⁵ továbbá Rhédey Ferencnek⁸³⁶ és Kemény Jánosnak⁸³⁷ is egy-egy ajánlás íródott. I. Rákóczi Ferencnek címzi *Magyar logi-*

kácska című munkájának ajánlását Apáczai Csere János;⁸³⁸ Rhédey Ferencnek, Bihar vármegye főispánjának dedikálja Lipsiai Rhéda Pál könyvnyomtató Szenczi Csene Péter munkáját, egy református hitvallást;⁸³⁹ illetve Kemény Jánosnak, „az erdélyi fejedelem tanácsosának” ajánlja *Abba Atya* című retorikai kézikönyvét Medgyesi Pál.⁸⁴⁰

(2) FŐNEMESÉK

A főnemeseké a világi, egyéni patrónusok legmeghatározóbb csoportja, amely összesen 93 magyar nyelvű kiadvány támogatásával a teljes patrónusi rendszernek mintegy 41 százalékát teszi ki.

A legbőkezeűbb patrónusok közé tartoznak a Nádasdy család tagjai: Nádasdy Ferenc és felesége, Báthory Erzsébet, fiuk, Nádasdy Pál és felesége Révai Judit, valamint az ő fiuk, Nádasdy Ferenc; továbbá Eszterházy Miklós és felesége, Bedegi Nyáry Krisztina, lányuk, Eszterházy Julianna, valamint Batthyány Ádám.

Ahogy a vitairatok kapcsán már szó volt róla, a Nádasdy család volt az evangélikus kiadványok legfontosabb patrónusa a korban. Nádasdy Tamás 16. századi mecénás bőkezűsége közzismert,⁸⁴¹ az általa elindított hagyományt ápolta később Nádasdy Tamás fia, Nádasdy Ferenc, a „fekete bég” is, aki Magyar Istvánt udvari papként alkalmazva annak állandó (házi) patrónusa volt. Magyar első művét, a *Kézbeli könyvecske* című elmélkedést Nádasdy kérésére, az ő támogatásával adja ki,⁸⁴² az 1604-ben megjelent *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című vitairatot pedig már neki is ajánlja.⁸⁴³ A főúr felett mondott gyászbeszédet szintén Magyar írja meg és adja ki 1604-ben.⁸⁴⁴ A gyászbeszéd ajánlása – a dedikáció gyakorlatának megfelelően – az özvegyet, Báthory Erzsébetet és gyermekeiket, Nádasdy Annát, Katát és Pált szólítja meg.

Nádasdy Pál később, királyi tanácsosként, főudvarmesterként maga is bőkezeű mecénássá lett, feleségével, Révai Judittal együtt mintegy tizenegy nyomtatvány megjelenését támogatta. Kalendáriumok dedikációi szerint Farkas Imre könyvnyomtató patrónusa⁸⁴⁵ és több evangélikus szerző mecénása is volt. Nádasdy Pál főként vitairatok és tanítások megjelenését támogatta, mint Zvonarics Imre vallási tanítását: *Az Szentírásbeli hitünk ágainak bizonyos móddal és renddel három könyvekre való osztása*,⁸⁴⁶ vagy Lethenyei István *Tabella synoptica* című,

1625-ben⁸⁴⁷ és *Az kálvinisták magyar harmóniájának* című, 1633-ban megjelent vitairatait.⁸⁴⁸ Lethenyi két évvel később, 1635-ben, Nádasdy Pál halálát követően megjelent, *Az Szent Írásbeli hitünk ágainak rövid öszveszedése* című munkát a főúr özvegyének, Révai Juditnak ajánlja.⁸⁴⁹

Révai Juditnak – Nádasdy feleségként és özvegyként egyaránt – szintén több kiadvány dedikációja szól, a női mecénásokra jellemző tendenciának megfelelően főként kegyességi műveké. Így ajánlja Zvonarics Mihály *Magyar postilláját* „gróf Nádasdy Pál úrnak [...] nekünk mindenkoron kegyelmes patrónus urunknak. Azonképpen az ő nagyságos, kedves és igen szerelmes házastársának, az tekéntetes nemzetes és nagyságos Révai Judit asszonynak”,⁸⁵⁰ illetve Mihálykó János, *Keresztyéni istenes és ájtatos imádságok* című munkáját patrónus asszonynak.⁸⁵¹

A 17. század első felében Nádasdy Pál volt a legkeresettebb főnemesi mecénás, az evangélikusok legfontosabb támogatója. Fia, az országbíró és királyi helytartó Nádasdy Ferenc ezzel szemben már csupán két kiadvány címzettjeként szerepel. Farkas Imre, Nádasdy Pál pártfogoltja dedikál a „boldog emlékezetű Nádasdy Pál... édes árva fiának” egy 1634-ben, Csepregen megjelent kalendáriumot.⁸⁵² Ugyancsak Farkas Imre írja Zvonarics Mihály, *Az Úr vacsorája idvösséges tudományának utába való rövid bemutatás* című, 1643-ban, 18 évvel a szerző halála után megjelent tanítása dedikációját Nádasdy Ferencnek.⁸⁵³ A főúr még ebben az évben katolizált, amely a Nádasdy család evangélikus nyomtatványok kiadását támogató alapvető patrónusi szerepének végét jelentette. Nádasdy áttérését követően megszüntette Farkas Imre könyvnyomtató támogatását, amellyel a csepregi nyomda működése is abbamaradt.

A galánthai gróf, Eszterházy Miklós nádor patrónusi tevékenysége főként katolikus kegyességi munkák és vitairatok, valamint kalendáriumok⁸⁵⁴ támogatására terjedt ki. Az ő mecénási támogatásával jelent meg Balásfi Tamás *Csepregi iskola* című vitairata,⁸⁵⁵ Káldi György prédikációskötete, *Az innepekre való prédikációknak első része*⁸⁵⁶ és Tasi Gáspár katolikus elmélkedései *Elménknek Istenben fölmeneteléről* címmel.⁸⁵⁷

Eszterházy Miklósnak a katolikus egyházat támogató patrónusi erőnyeit Káldi György így részletezi:

„Ennek a hozzánk való jó akaratjának bizonyos jeleit mutatta Nagyságod a többi között azzal, hogy [...] oly ékes és drága templomot kezdvén építtetni a nagyszombati Collegiumban, melyhez hasonlót mi időnkben új épületben Magyarország nem látott. [...] És mint hogy az isteni szolgálatra alkalmas hely kívántatik, Nagyságod minden váraiban, amelyekben lakni szokott, illendő kápolnákat csináltatott, azokat szép oltárokkal és papi öltözetekkel fel ékesítvén. Annak fölötté Kismartonban a Szent Ferenc Szerzetének csak nem fundamentomból oly kalastromot és templomot építtetett, hogy sokaknak könnyebb azért Nagyságodat dicsérni és csodálni, hogy sem követni. Nem szólok többet a nagyszombati templomról, mint hogy még üszögében vagyon. Ha Isten megengedi, hogy végbenjen, maga léssen elegendő bizonyosság, mint kívánta Nagyságod az Isten tisztességét, kiért temérdek költséget nem szánta.”⁸⁵⁸

Eszterházy felesége, Bedegi Nyáry Krisztina is kiterjedt mecénási tevékenységet folytatott, még Thurzó Imre feleségeként a reformátusok, majd áttérését követően a katolikusok között is igen népszerű volt.⁸⁵⁹ Áttérését Káldi szintén Eszterházy Miklós érdemei között tartja számon:

„Mely buzgóságot azzal igen nevelt Nagyságod, hogy az Istentől vött ajándékot egybekkel is közleni igyekezett és nem csak két házastársát vezette azon igaz hitre, hanem udvarában lakozó sok fő embereket sőt úrfiakat is, kik az igazságnak megismerését hálaadással Isten után Nagyságodnak tulajdonítják.”⁸⁶⁰

Batthyány Ádám dunántúli főkapitány, aki Vas vármegye főispánja, később horvát bán és országbíró is volt, a katolikus kiadványok fontos támogatója. Patrónusi tevékenysége kapcsán Kovács Sándor Iván kiemeli a főkapitányhoz és házastársához, Aurora Catharina Formentini asszonyhoz írott udvarló verseket.⁸⁶¹ Batthyány Ádám mecénási erőnyei azonban nem merülnek ki Aranyasy Isván vagy Kálai Kopasz Pál patronálásában. A főúr segítségével jelent meg Veresmarti Mihály

Tanácskozás című vitairata,⁸⁶² és Kéri Sámuel *Keresztyén Seneca* című tanítása is.⁸⁶³ Batthyány ezek mellett két, a feleségét búcsúztató gyászbeszédet is kiadatott, Malomfalvay Gergely *Halottas prédikációját*⁸⁶⁴ és Folnai Ferenc gyászbeszédét, ez utóbbit Nagy Pál, a főúr udvari káplánja ajánlja patrónusának, az özvegy Batthyánynak.⁸⁶⁵

(3) KÖZÉP- ÉS KISNEMESEK, POLGÁROK

A mecénások ezen csoportjába sorolt összesen 76 mecénás közül 30 valamilyen közigazgatási tisztséget tölt be, 8 mecénást a dedikációk szerzői polgárként definiálnak, 16 személy katonai szolgálatot visel, 3 iskolai tanítómaster és 2 nyomdász.

Ahogy korábban megállapításra került, a közép- és kismemesek, valamint polgárok mecénási csoportjára nem jellemző, hogy egy személy több nyomtatványt támogatna. Ez szinte kizárólag a közhivatalt viselő személyek esetében fordul elő. Fekete István debreceni főbíró támogatásával jelent meg Keresszegi Hermann István, *Az keresztyéni hitnek ágazatiról*⁸⁶⁶ és Kismarjai Veszelin Pál *Oktató és vigasztaló prédikációi*⁸⁶⁷ című kegyességi kiadványai. Perényi Gábor, Abaúj és Ugocsa vármegye főispánja és felesége, Salgai Kata támogatta Medgyesi Pál *Hét napoki együtt beszélgetések* és Tejfalvi Csiba Márton, *Romanocategorus* című, Debrecenben, 1637-ben megjelent munkáit.⁸⁶⁸ Thurzó Szaniszló, Szepes vármegye főispánja, majd nádor,⁸⁶⁹ illetve Váradi Pál, Kassa város tanácsának a tagja egy-egy kegyességi munka megjelenésén túl egy-egy kalendárium kiadását támogatták.⁸⁷⁰

A polgárság köréből kikerülő mecénásokra ezzel szemben inkább az jellemző, hogy egy kiadvány támogatását többen együtt vállalták, egyes nyomtatványokban több név is szerepel. Így például Kismarjai Veszelin Pál *Kegyes és istenes beszélgetések* című vitairatának megjelenését két debreceni polgár, Asztalos István és Mike István támogatta.⁸⁷¹

A közép- és kismemesek, valamint a polgárok esetében egyaránt elmondható, hogy a támogatott kiadványok legnagyobb többsége alkalmi patronátusban jelent meg, a fejedelmek vagy a főnemesek esetében jellemző házi rendszer itt egyáltalán nem fordul elő. A támogatott szerzők leginkább a mecénások hivatali helyéhez tartozó területeken tevékenykedtek, általában lelkészként vagy tanítóként, a kiadási hely szintén többnyire a patrónus működési helyével azonos.

A támogatott kiadványokról általánosságban elmondható, hogy míg a fejedelmek és kisebb mértékben a főnemesek esetében előfordul tudományos vagy szépirodalmi kiadvány támogatása is, a közép- és kismemesek, valamint a polgárok mecénási csoportjára a funkcionális irodalomtámogatás jellemző, azaz főként a mindennapi (otthoni vagy gyülekezeti) használatra szánt kegyességi munkák patronálása. Előfordul továbbá, bár szinte kizárólagosan a református nyomtatványok esetében, a vitairatok kiadásának támogatása is.⁸⁷²

(4) NŐI PATRÓNUSOK

Az egyes egyéni patrónusi kategóriákon belül külön csoportot alkotnak a női patrónusok. Sem Leiner, sem más, a barokk irodalom támogatási rendszerével foglalkozó nemzetközi kutató nem tekinti a támogatók nemét az osztályozás külön szempontjának, így a magyar jellemzőknek nemzetközi kontextusban történő vizsgálatára ebben az esetben sajnos nincsen mód. A 17. század magyar nyelvű irodalmának támogatói rendszerét tekintve megállapítható, hogy mind a főnemesek, mind pedig a közép- és kismemesség csoportján belül egyaránt jelentős a női mecenatúra jelenléte. A közép- és kismemesek esetében a női patrónusok száma majdnem harmada (31 százalék) a férfiakénak, míg a főnemesek csoportjában a női patrónusok száma azt valamivel meg is haladja. A teljes nemesi mecenatúra mintegy egyharmadát jelentő női patronátus aránya még annak ellenére is kimagasló, hogy a legtöbb esetben, különösen közép- és kismemeseknél vagy polgárasszonyoknál, a valódi támogató nyilvánvalóan a címzett férje. Ezekben az esetekben az ajánlás mögött egyrészt udvariassági gesztus áll, másrészt a kiadvány olvasóközönsége megszólításának szándéka.

Medgyesi Pál *Hét napoki együtt beszélgetések* című munkájának Perényi Gáborhoz és feleségéhez, Salgai Katához címzett dedikációjában éppen ezt az udvariassági gesztust hártja el, férj és feleség többek közt a kiadvány megjelenésének támogatásában való egyenrangúságát hangsúlyozva:

„Hogy Nagyságtokat együtt emlitem *Dedicatoriamban*, annak is nagy okai vannak: Az eszes és istenes Abigail s az Úrnak szíve szerint való férfiát, Dávidot, minekutána egy testté-vérré lóttek, ki szakasztaná el egymástul? Egy

Nagyságotokban (hízelkedés távul legyen) az egyességnek lelke az békességnek foglalása által, egy idvességtek felől való reménységtek, egy az Uratok, hitetek, keresztségtek, Istenetek s Atyához is csak egyetlen egyhez fogta fejét Nagyságotk. Egy az igaz vallást oltalmazó s előmozdító fáradság és bő költség által való sokrendbeli dajkálkodás. Szeretettel is mind az Isten igéjéhez, mind pedig annak hirdetőihez mind eggyel gerjedez Nagyságotk. Egy szóval, minden jóban s nevezet szerint ez könyvecskének, közönséges haszonra kibocsátásában való költésben is egy szíve-lelke lévén Nagyságotknak, igen illendő, hogy ez kis írás is Nagyságotknak mind ketten emlékezetes régi jó hírrel tündöklő méltóságos Nevének egyszermind örüljön és azáltal ez Nagyságotk fényes neve is mind együtt maradjon az Ecclesiában örök emlékezetben.⁸⁷³

A női mecenatúra feltűnően magas aránya mindenképpen egy határozottan jelen lévő női olvasóközönségre utal. Ennek a női olvasóközönségnek a kiszolgálására főként a kegyességi irodalom volt alkalmas, ezzel magyarázható a korábban már elemzett jelenség, azaz hogy a női címzettek megszólító ajánlások legnagyobb része kegyességi kiadványokban található.⁸⁷⁴

A 22 főnemesi kategóriába sorolt patróna által támogatott 46 kiadvány 9 kivételével kegyességi munka. A közép- vagy a kismemességhez és a polgársághoz tartozó női patrónáknál szintén nagyon alacsony a nem kegyességi kiadványok támogatásának aránya: a 17 patróna által támogatott 14 kiadványban csupán 2 ilyen fordul elő.

A patrónák által támogatott nem kegyességi munkák között legnagyobb számban vitairatok szerepelnek, összesen négy kiadvány, amelyek minden esetben a szerzők patrónáihoz szólnak. Medgyesi állandó patrónájának, Lorántffy Zsuzsannának ajánlja a *Szent Atyák öröme* című munkáját,⁸⁷⁵ Illyésházi István feleségének, Pálffy Katalinnak szól Eszterházi Tamás és Kürti István *Az igaz Anyaszentegyházról és ennek fejéről, az Krisztusról* című evangélikus vitairatának ajánlása,⁸⁷⁶ Poppel Éva, Batthyány Ferenc dunántúli főkapitány özvegye támogatta továbbá Zvonarics György *Rövid felelet* című vitairatának kiadását.⁸⁷⁷ A kismemesi, polgári női támogatók között találjuk Mezőszegedi Gáspár feleségét, Echi Orsolyát, aki Szenczi Molnár Albert imádságoskönyvének címzettjeként is szerepel, ezúttal Samarjai János *Magyar harmónia* című, többször idézett vitairatának címzettjeként.⁸⁷⁸

A női címzettekhez szóló nem kegyességi kiadványok közé tartozik még egy gyászbeszéd és egy női olvasókat megszólító alkalmi versgyűjtemény, amelyeket szerzőik nyilvánvalóan tematikai okok miatt ajánlanak a patrónáknak. Báthory Erzsébetnek, Nádasdy Ferenc özvegyének ajánlja Magyarai István az elhunyt fölött tett prédikációinak 1604-ben Keresztúron megjelent kiadását: *Az tekintetes, nemzetes, nevezetes vitéz úrnak, az nagyságos Nádasdy Ferencnek teste felett és temetésekor lött két prédikációja*. A fentebb részletesen idézett ajánlás címzését a szerző Nádasdy támogató magatartásával indokolja:

„Hogy penig Nagyságtoknak akartam ez kis munkát és fáratságot ajánlani, ezt nem csak az felvött szokásért cselekedtem, hanem főképpen hálaadóságomnak megjelentetéséért: ki miatt, hogy sok jót vöttem aki én boldog emlékeztető kegyelmes uramtól, Nagyságtól, akartam [...] meghálálni.”⁸⁷⁹

A kiadványt ugyanakkor a kötet paratextusainak tanúsága szerint nem az özvegy, hanem Madarász Miklós támogatta.⁸⁸⁰

Kolosi Török István női olvasókat megszólító, *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicsiretiről való ritmusok* című, Kolozsvárott megjelent versgyűjteményének címzettje Bethlen Ferenc felesége, Kemény Kata. Kolosi az ajánlás indoklásában Kemény Kata dicséretes tulajdonságait említi: „dicsiretes virtusokkal fényeskedel mindenek előtt és sokaknak tisztességes forgolódásoddal és az házi dolgoknak mind bővösítésében és ékesítésében.”⁸⁸¹ Kolosi az ajánlást követően 22 énekben szól a „jó Asszonyoknak nemességéről, jóságáról és méltóságáról”, patrónusa feltételezhetően maga a címzett, esetlegesen annak férje.

A női patrónusok által támogatott nem kegyességi kiadványok között szerepel továbbá három egyházi szertartási könyv is: két Károlyi Zsuzsannának címzett református ágenda Milos István szerzőségében⁸⁸² és Medgyesi Pál Lorántffy Zsuzsannának címzett, *Doce nos orare* című imádság- és prédikációretorikája.⁸⁸³

Világi patronátus – testületi támogatók

A világi intézményes mecenatúra, azaz a városokhoz köthető támogatások száma az egyéni világi pártfogók számához képest elenyésző.

Az összesen 18 ajánlás címzettei: Debrecen, Kassa, Beregszász, Eperjes, Kolos, Kolozsvár, Nagyszombat és Szikszó város, valamint Sáros, Bihar és Ugocsa vármegye tanácsai. Az ajánlások feltűnően alacsony száma feltehetően azzal magyarázható, hogy a városokhoz köthető mecenatúra általában a diákok peregrinációját támogatta, és a megjelent nyomtatványok latinul íródtak, illetve sok esetben külföldön jelentek meg, így jelen kutatás forrásait nem képezik. Gulyás Pál *A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században (1527–1773)* című tanulmányában tíz Debrecen városhoz szóló,⁸⁸⁴ hat Eperjeshez,⁸⁸⁵ öt Besztercebányához,⁸⁸⁶ szintén öt Sopronhoz⁸⁸⁷ és négy Kassához⁸⁸⁸ szóló ajánlást sorol fel. Ezek harmada külföldi kiadású nyomtatványt takar. A városok támogatásában megjelent kiadványok többsége kalendárium, illetve vallásos céllal, egyéni vagy egyházi használatra készült munka, prédikáció, elmélkedés és vallási tanítás.

Magyar nyelvű nyomtatványban a korban csupán Debrecen és Kassa város tanácsa szerepel több alkalommal támogatóként. Debrecen városhoz címezte dedikációját Margitai Péter *Az mindennapi könyörgő imádságnak magyarázattya* című prédikációs kötetének mindkét megjelenése alkalmával,⁸⁸⁹ Medgyesi Pál *Szent Ágoston vallása* című vita-iratában,⁸⁹⁰ valamint Komáromi Csipkés György Utrechtben megjelent vallási tanításában: *Az keresztény isteni tudománynak [...] rövid summája*.⁸⁹¹

Kassához szól Klösz Jakab könyvnyomtató ajánlása az *Evangeliumok és episztolák* című, Bártfán, 1616-ban megjelent nyomtatvány élén. Klösz Jakab a dedikációban Kassa város tanácsát „az Respublikának bölcs, hűvséges és szorgalmatos adminisztrációja” kapcsán a hősiességgel rokon toposszal méltatja, majd a tanács patrónusi tevékenységét is kiemeli, amikor a dedikáció címzését a következőkkel indokolja:

„Másképpen pedig azért, mivel hogy felötte igen dicsírtetik az tü Kegyelmetek szorgalmatos gondjaviselése, kiváltképpen az tü Kegyelmetek városában lévő keresztyéni ekléziára és oskolára, hogy azt bölcs és tudós Istenfélő tanítókkal megrakjátok, kik az keresztyéni tudományt és Istennek ígését is igazán tanítják és szaporítják az hüveknek szüvökben. Végezetre azért is, hogy az tü Kegyelmetek énhozzám való eminapi jó akaratjáról mindenkor emlékezem, és igenis bánom s bánom is, hogy

ügyeközetömet meg nem teljesíthettem. És arra kötöm magamat, hogy tetségem szerint én azon ügyeközöm, hogy az tü Kegyelmeteknek én hozám való szeretetiért én is viszontag tü Kegyelmeteket életemig szeressem és böcsüljem.”⁸⁹²

Klősz Jakabnak egy további ajánlása szólítja meg Kassa város tanácsát, Werbőczy István *Decretum Latino-Hungaricum* című munkájának élén.⁸⁹³ A két város támogatását továbbá több kalendárium dedikációjának írója is megemlíti.⁸⁹⁴

Egyházi patronátus – egyéni és testületi támogatók

A vizsgált nyomtatványanyagnak tehát mindössze 10 százaléka, összesen 22 ajánlás szól egyházi személynek vagy gyülekezetnek. A 17 címzett között 7 főpap található, Forgách Ferenc esztergomi, Pethe Márton és Telegdi János kalocsai érsek, Püski János és Draskovich György győri püspök, illetve Pázmány Péter. Éppen ők azok, akik több ajánlás címzettjeként is szerepelnek.

Forgách Ferencnek, patrónusának címezte Pázmány Péter a *Felelet* 1603-as és 1607-es kiadásának paratextusaként szereplő ajánlóverset,⁸⁹⁵ valamint *Az igazságnak győzedelme* című munkája ajánlólevelét egyaránt.⁸⁹⁶ Hargittay Emil kiemeli, hogy „Pázmány az idő előrehaladtával egyre inkább függetleníteni tudja magát a támogatóktól”, pályája későbbi szakaszában már nem szorult patrónusok anyagi támogatására, sőt maga is mecénássá lett.⁸⁹⁷ Neki ajánlja Lépes Bálint *Pokoltól rettentő és mennyei boldogságra edesgető tükör* című munkáját,⁸⁹⁸ Veresmarti Mihály *Intő s tanító levél* című vitairatát,⁸⁹⁹ illetve Káldi György *Az vasárnapokra való predikációknak első részét*. Káldi oldalakon keresztül részletezi Pázmánynak az egyházzal és saját személyével szemben mutatott jótéteményeit. Az ajánlást a következőképpen indokolja:

„Gondolkodván pedig arról, közönséges szokás szerént kinek kellene az első részét ajánlanom, Szent Pálnak előhozott mondása, csak nem kézen fogva vezetett Nagyságodhoz. [...] Mert hogy Nagyságodnak kardináli új méltóságáról ne szóljak, mellyel a megnyomorodott hazánkbeli egyházi

fejedelmeket nem csak meghaladod, hanem vigasztalod is és bátorítod. Ha az érdemnek, amint illik, helye vagyon, Nagyságodnál Magyarországon érdemesbet nem találtam, sem a keresztyén Anyaszentegyházhoz, sem a mi kicsiny szerzetünkhöz képest, melyet akárki is örömet megenged, ha a szeme világát az irégyiségnek hályogja el nem fogta, vagy a kevelységnek és tisztesség kívánásának pora el nem lepte.”⁹⁰⁰

Több kiadvány megjelenését támogatta továbbá Püski János kalocsai érsek, akit Malomfalvay Gergely *Belsőképpen indító tudomány* című munkájában szólít meg. Malomfalvay dedikációjában patrónusának nagylelkűségét hosszasan és nagyon képszerűen mutatja be. A már említett dedikáció legszebb metaforája, ahogy Malomfalvay „éhező könyvecskéje” hosszas tanakodás után, hogy kit is választhatna patrónusának, félelmét legyőzve bátran áll a püspök elébe és kéri annak támogatását, mert tudja, nem marad alamizsna nélkül. Végül a toposz: „mert ahol a kincsed vagyon, ott vagyon a szíved is” értelmében kéri Püski Jánost:

„[...] adjon okot nékem tovább való munkára, és a boldog örökkévalóságra gerjedőző poenitentiatartó lelkekhez való szerelmétől viseltetvén, méltóztassék magával született kegyességgel és irtalmas kézzel befogadni ezt a könyvecskét.”⁹⁰¹

Egyházi testületi patrónust a 17. század első felének teljes magyar nyelvű könyvanyagában mindössze 2 dedikáció szólít meg. Ez a feltűnően alacsony szám a világi testületi mecenatúra adataihoz hasonlóan félrevezető lehet, mivelhogy jelen dolgozat vizsgálatának tárgyát nem képező latin nyelvű nyomtatványok dedikációi nagyobb arányban szólítanak meg egyházi csoportokat, mint a magyar kiadványok.

A kőrösi gyülekezethez és a nagyszombati eklézsiához szóló kiadványok ajánlásainak szerzői mindkét esetben patrónusi támogatásról számolnak be.

Tyukodi Márton *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének magyarázata* című református prédikációskönyvét a „tiszteletes, jó hírrel, névvel fénlő, méltán keresztyén nevet viselő, Krisztus vérével megváltott, mennyei isóppal megtisztított kőrösi szent gyülekezetnek, az Isten

„Anyaszentegyházának jó szállástartóinak” ajánlotta. Tyukodi dedikációjában a kötet kiadásának költségviselőit személy szerint is megnevezi:

„Ennek is peniglen a könyvecskének kinyomtatására a megnevezett bocsületes Uraim, Erdős Mihály, Tollas Pál, Tollas János, Oláh Mihály és Siros János Kőrösnek igaz keresztyén tagjai és oszlopi nagy örömet illendő költséget conferáltak. Noha a megnevezett Tollas János Uram, mind keresztyén házastársával Thuri Polgár Erzsébet asszonyommal egyetemben immár két esztendőktül fogván nagy szomorúságban voltak, egy kedves scholában feljáró 16 esztendőös magzatjoknak keserves és éretlen halála miatt, ki több magához hasonló társaival együtt játszadozván egy pribék halálosképpen meglőtt. Mondom, noha a megnevezett Atya és Anya e szomorú eset miatt nagy keserűségben voltak, mindazonáltal efféle idvösséges és Istenes dolgoknak gyakorlásában sem el nem csüggettenek, sem meg nem szüntenek, hanem adakozó kezeket a szegény szűkölködők közül akinek lehetett és illett, kinyújtották.”⁹⁰²

Szenczi Molnár Albert *Postilla Scultetica* című munkájának dedikációjában Tyukodi prédikációjához hasonlóan egy gyülekezetet, a nagyszombati ekléziát szólítja meg, ugyanakkor a szerző ebben az esetben is kiemeli a költségviselőket, akiket már a dedikáció címezésében megnevez: „A nagyszombati ecclesiának, hív keresztyének gyülekezetinek, és ennek Isten utáni fő-fő patrónusinak, gondviselőinek: Mezőszegedi Gáspárnak, Lublai Krausz Jánosnak, Debreceni Bédi Istvánnak, Kőrösi Böldre Mihálynak”. A kiadást Szenczi a következőképpen indokolja:

„Ez fordításban való munkámat pedig hogy az Kegyelmetek bocsületes Gyülekezetinek dedikáljam és az Kegyelmetek tiszteletes neve alatt bocsásam ki, azt kívánja elsőben is Kegyelmeteknek az Isten ígéjéhez buzgó szereteti és annak terjesztésére való jó gondviselése, amely Kegyelmeteket arra indította hogy ez könyvnek kinyomtatására nékem kedves segedelmet küldenének. [...] Második oka dedikálásomnak az Kegyelmetek gyülekezetéhez való hív szeretetem, az mely gyülekezetben eleitől fogva mindenkor voltak az élő Istennek választott hívei.”⁹⁰³

Ennek értelmében a testületi támogatás kritériuma mindkét esetben csak részben teljesül, hiszen a szerzők ugyan a gyűlekezetnek címzik az ajánlást, a felsorolt költségviselők viszont feltehetően nem intézményként, hanem egyénekként támogatták a kiadást.

A PATRÓNUSI TÁMOGATÁS FORMÁI

Burke az olasz reneszánszról írt munkájában Edwards 1968-as tanulmányából kiindulva⁹⁰⁴ a művész és a patrónus viszonya alapján a műpártolói rendszernek öt fő típusát különbözteti meg. Ezek: a „házi rendszer”, amikor a művész egy főúr (ritkábban főpap) tartós alkalmazásában van, az „igény szerinti” mecenatúra, amely nem személyhez, hanem egyes művekhez köthető és megrendelésen alapul, a „piaci rendszer”, amelyben a művész saját költségén hozza létre a művét, és utólagosan próbálja azt értékesíteni. Burke megjegyzi, hogy ez utóbbi a reneszánsz időszakában megjelenik ugyan, viszont az első két támogatási rendszer dominál. A két további típus, az „akadémiai támogatási rendszer”, illetve a „szubvenció”, azaz az alapítványhoz köthető mecenatúra ebben a korban még nem létezik. Ez utóbbi annyiban különbözik a házi, illetve igény szerinti – Edwardsnál összefoglalóan *személyesnek* nevezett – támogatói rendszertől, hogy a patrónus ebben az esetben anélkül nyújt támogatást az adott munkára, hogy megszabná, mit vagy hogyan készítsen a művész.⁹⁰⁵ Burke felosztása ugyan főként a képzőművészet viszonyait veszi alapul a reneszánsz Itáliában, ennek ellenére a kora újkori magyar nyelvű irodalomra is teljes mértékben adaptálható.

Házi patronátus

Házi vagy tartós patrónusi kapcsolatra csupán néhány magyar szerző esetében van példa, ilyen többek között Medgyesi Pál, aki szinte teljes pályáján a Rákóczi család udvarához kötődött. Medgyesi ajánlólevelei alapján a prédikátor teljes életpályája végigkövethető, hiszen valamennyi ajánlását éppen aktuális pártfogójának címezte, hálából a kapott támogatásért. Első kiadványa, a *Szent Ágoston vallása* című vitairat és elmél-

kedés angliai és németalföldi peregrinációját követően, 1632-ben jelent meg a szerző kollégiumi tanárkodásának idején. Ennek ajánlásában a debreceni tanácsot szólítja meg.⁹⁰⁶ Medgyesi az Odera menti Frankfurtban, Leidenben és Cambridge-ben folytatott teológiai tanulmányokat, Szinnyi közlése szerint „Debreczen városa küldötte ki külföldi akadémiákra, adván neki 200 aranyat, 100 tallért és 100 forintot”.⁹⁰⁷ Az említett ajánlás ennek a támogatásnak az illusztrálására készült.

Debrecen városa mellett Medgyesi tanulmányait Lónyai Zsigmond is támogatta, aki a szerzőnek bártfai, majd debreceni iskolásévei idején volt a patrónusa. Neki szól a *Praxis Pietatis* első, 1636-os debreceni kiadásának ajánlása,⁹⁰⁸ amely csupán az 1640-es bártfai kiadásból marad ki,⁹⁰⁹ ugyanakkor változtatások nélkül veszi át azt az 1638-as, 1641-es lőcsei és az 1643-as váradi kiadás is.⁹¹⁰ Az ajánlás oka ebben az esetben is a patrónusi támogatásért érzett hála. Annak ellenére, hogy a *Praxis* valamennyi kiadásának ajánlása Lónyai Zsigmondot szólítja meg, nagy bizonyossággal zárható ki, hogy Lónyai az első kiadáson kívül a további megjelenéseket is támogatta. Már a második, 1638-as kiadás címlapján feltűnik az adat: „ez kegyességnek szeretetitől indítatván nyomtatá az nemzetes Dobi István Uram költségével”. A korábban leírtak értelmében a Lónyaihoz szóló dedikáció nyomtatását az a hagyomány indokolja, amely szerint a könyvek újrakiadásakor az ajánlólevelek a patrónus haláláig szintén kinyomtatottak.⁹¹¹

Medgyesi rövid, Szatmárban, Munkácson, majd Váradon töltött papi működését követően 1638-tól az erdélyi fejedelmi udvar szolgálatában állt, előbb I. Rákóczi György fejedelem, majd a megözvegyült Lorántffy Zsuzsanna és fia, Rákóczi Zsigmond udvari papjaként.⁹¹² Ennek megfelelően további munkái – a *Praxis* újrakiadásaitól és az *Abba Atya* című retorikai kézikönyvtől eltekintve⁹¹³ – kivétel nélkül a fejedelmi család tagjainak szólnak. Így az 1650-ben megjelent *Dialogus politico ecclesiasticus* ajánlása Rákóczi Zsigmondhoz,⁹¹⁴ a *Hármas jajj* mindkét kiadása Rákóczi Györgyhez,⁹¹⁵ és a *Szent Atyák öröme* Lorántffy Zsuzsannához.⁹¹⁶ Az 1640-ben megjelent *Szent Atyák öröme* ajánlását Medgyesi a kötet kiadásának költségviselőjéhez és „kegyelmes patronájához” címezi és a gyakran használt toposszal él, melynek értelmében a mű természetesen csupán kezdete a szerző patrónus felé irányuló hálája kifejezésének:

„De minthogy még eddig egyébbel is alázatos háladatosságomat Nagyságodhoz nem mutathattam, legyen szabad Kegyelmes Asszonyom, Nagyságtok hozzám való sok rendbeli kegyelmességéért igen szükséges köszönetemet (mellyel teljes életemben adós lészek) ezen avagy csak elkezdenem.”⁹¹⁷

Medgyesi *Lelki Abece* és *Rövid tanítás a presbitériumról* című munkái ugyan ajánlás nélkül jelentek meg, azonban mindkettő esetében feltételezhető Lorántffy Zsuzsanna támogatása. Az 1645-ben, majd három évvel később, Gyulafehérváron ismét kiadott *Lelki Abece* címlapja alapján nyilvánvaló, hogy a katekizmus „Lorántffy Zsuzsanna apróbb cselédjeinek hasznokra” készült, minden bizonnyal a fejedelemszony támogatásával.⁹¹⁸ A *Rövid tanítás a presbitériumról* című vallási tanítással kapcsolatban⁹¹⁹ a fejedelemszony a következőket írja Klobusiczky Andrásnak 1652. december 25-én kelt levelében: „Medgyesi uram is mondja, hogy a typográfusnál hadta az Presbyteriumnak rövid magyarázatjáról írást, hogy kinyomassák bővebben valamennyire azelőtt volt, de ugyanazon értelemmel [...] kegyelmed azért papíroست vétessen arra valót elegendőt bár nyomtassanak ezerig valót.”⁹²⁰ A Történelmi Tárban közölt levél alapján feltételezhető, hogy Lorántffy Zsuzsanna, pártfogoltja ezen munkájának megjelenését az előzőekhez hasonlóan személyesen támogatta.

Házi patronátusra csupán elvétve, főként Medgyesihez hasonlóan udvari prédikátorként tevékenykedő szerzők esetében van még példa, miként Geleji Katona Istvánnál, aki szintén a Rákóczi családhoz kötődik. Ennek megfelelően valamennyi kiadványa Rákóczi Györgyöt szólítja meg. Így a Keserű Dajka Jánossal együtt 1636-ban kiadott *Öreg Gradual*,⁹²¹ az 1638-ban, majd 1640-ben újra megjelent *Praeconivm evangelicum*,⁹²² 1645-ben a *Titkok titka*⁹²³ és a *Váltság titka*,⁹²⁴ két évvel később *A váltság-titkának második volumenje*,⁹²⁵ majd újabb két évvel később *A váltság-titkának harmadik volumenje* ajánlása.⁹²⁶ Gelejinek egyetlen munkája sem jelent meg ajánlás nélkül, vagy nem Rákóczi Györgyhez szóló ajánlással.

Igény szerinti patronátus

Burke felosztásának második kategóriája, az igény szerinti patrónusi rendszer, amely Burke értelmezésében nem a szerzőkhöz, hanem azok

bizonyos munkáihoz köthető. Burke szerint az igény szerinti patronátus legalapvetőbb példái a megrendelésre készített művek. A 17. századi magyar nyelvű irodalomban ugyanis az exordial toposz egy igen gyakran alkalmazott változata volt a patrónus kérésére, kívánságára hivatkozni a mű megírásának indoklásakor, amely a házi patronátus és az alkalmi patrónusi támogatások esetében is általánosan elterjedt. A patrónusi viszony megállapításához a dedikációknak a mecénás választásának indoklásával kapcsolatos toposzai, illetve a mű keletkezéstörténete nyújtanak támpontot. Így például Kecskeméti C. János *Három fő és nevezetes esztendő s ünnepekre való prédikációk* című munkájának Lorántffy Mihályhoz szóló dedikációja alapján nyilvánvaló a szerző és a patrónus alkalmi támogatói viszonya:

„[...] mikoron az 1611. esztendőben ez mi szegény megnyomorodott és elpusztult országunk maga között való felháborodásában Tokajnál táborban volna és egymás között az békesség traktáltatnék, eloszolván az tábor, az mi tekintetes és nagyságos Urunk és Palatinusunk, Thurzó György az országnak fejeivel Tokajban beszállott volna, sok fő tudós, bölcs tanítók között, kikkel őnagysága előtte prédikáltatott, engemet is [...] parancsolatjából szólítata, [...] több tanításim között, mint hogy az mi Idvözítő Urunk Jézus Krisztusnak születésének innepe eljőve, vövem fel magyaráztatnak okáért az Szent Lukács evangelista írásából arra rendeltetett históriát [...]. Patakra, az innep elmúlván az békesség is végbe menvén, Uraságod jó örömmel haza térvén fő-fő szolgálai előtt emlékezett felőlem, jelentvén, hogy ha én azt az conciót kiírnám, nem szánná Uraságod annak kinyomtatásátul költséget, és az fő-fő Uraknak, kik annak hallgatásán jelen voltak, vele kedveskedni. Mely felőlem való jó emlékezetit Uraságodnak, mikor azok az Uraságod fő-fő szolgálai (mivel hogy jó akaróim voltak) énnekem megjelentették volna, kezdek felőle gondolkodni, és noha elég félve, tudván az emberek itéletit, de mindazonáltal Uraságodnak jó akarátját nem akarván hátra hagynom, nem is illett, rája gondolám magamat.”⁹²⁷

Kecskeméti munkája tehát egy egyszeri patrónusi támogatás keretében, megrendelésre készült, további műveinek patrónusai között, a prédikációk újabb kiadásától eltekintve,⁹²⁸ Lorántffy Mihály nem szerepel.

A tartós, házi támogatási rendszerben megjelent és az alkalmi patrónus által támogatott könyvek dedikációinak retorikai eszköztára alapvető különbségeket mutat. Általánosan jellemző, hogy minél bizonytalanabb a patrónusi kapcsolat, annál több retorikai eszközt használ a szerző a mecénás jóindulatának elnyerésére és megerősítésére. A házi patronátus kereteiben született munkák esetén a mecénással kapcsolatos dicstoposzok jóval személyesebbek, meglehetősen sok életrajzi adalékkal szolgálnak. A szerzők ezen esetekben hosszú ideje működő támogatásról számolnak be, ahogy Medgyesi vagy Geleji Kátóna esetében is látható volt, sokszor az iskolai, majd egyetemi tanulmányok támogatását hangsúlyozva. Az alkalmi patronátusban részesült szerzők ezzel szemben jóval több általános érvényű dicstoposzt alkalmaznak, a mecénás nemesi származását, vallási ájtatosságát vagy éppen nagylelkűségét kiemelve. Az ilyen dedikációk állandó eleme az ajánlólevél végén található *petitio-forma*, amelynek értelmében, amennyiben a címzett a felajánlott munkát szívesen fogadja, a szerző több hasonló írással kíván neki szolgálni. Ezt a formát alkalmazza fent idézett munkájában Kecskeméti is:

„Uraságot azért kérem, mint kegyes uramat és patrónusomat, ez kis munkát vegye jó néven, és ha Isten éltet s látom ennek Uraságod előtt való kedves voltát, több efféle munkámmal örömet akarok Uraságodnak kedveskedni.”⁹²⁹

Piaci rendszer

A művészeti alkotások saját költségen történő elkészítése, kiadása, majd utólagos értékesítése már a modern korhoz köthető jelenség. Burke megjegyzi, hogy az itáliai reneszánsz művészetben meglehetősen ritkán fordul elő, ugyanez mondható el a 17. század első felének magyar irodalma kapcsán is.

A 17. századi magyar nyelvű irodalomban a piaci rendszernek a dedikációs levelek alapján három egymástól eltérő formája különíthető el. Az első, amikor a szerző előbb saját költségén kiadja művét, majd a dedikációs levél segítségével próbál támogatást szerezni valamilyen mecénástól. Ez a jelenség azonban csupán látszólag utólagos, mivel egy

könyv ajánlásának gyakorlata feltehetően azzal kezdődött, hogy a szerző megbizonyosodott afelől, hogy a kiválasztott patrónus szívesen fogadná-e munkáját.⁹³⁰ A címzett pozitív válasza egyben annak valamilyen fokú támogatását is jelentette.

Ilyen jellegű piaci rendszerben megjelent nyomtatványra példa Magyar István korábban már idézett, *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című munkája, amelynek címlapja szerint az Magyarai saját költségén jelent meg, ugyanakkor a kötet tartalmaz egy Nádasdy Ferencnek címzett dedikációt is.⁹³¹ Nádasdy Ferenc Magyarai patrónusa volt, a dedikáció célja a patronátus illusztrálása mellett minden bizonnyal valamiféle támogatás megszerzése.

Szintén saját kiadásban jelent meg Debreceni S. János *Christianus suspirans, azaz mind az életben s mind a halálban fohászokodásokkal megrakodott igaz keresztyén* című református elmékedése, amelynek dedikáció szerepű előljáró beszédében Csákányos Márton, az 1614-ben elhunyt szerző apósa szólítja meg Bethlen Gábort. Az ajánlásért cserébe feltehetően ő is anyagi támogatásra számított:

„Ezt az keresztyén embernek mind az halandó, mint halhatatlan állapotjában lévő súlyos és nehéz, de igen boldogságos és méltóságos életét magasztalja ez drágalátos írásban az Otho Casmanus nevű drága keresztyén tudós ember, az melynek istenes és gyönyörűséges voltát vevén eszében az én Űrban elnyugott vőm, Debreczeni János deák, Bihar vármegyében káptalan, egyéb foglalatossági között deákból magyar nyelvre fordította és leírta. Mely írást halála után bibliotékájában könyvei között én megtalálván nem akartam, hogy az mi szegény nemzetünknek idvösségére szolgáló ilyen hasznos munka eltemettessék, hanem magam költségével kinyomtatattván Nagyságodnak, mint kegyelmes Fejedelmeknek (az kit tudom, hogy az szép írásban nemcsak gyönyörködik, hanem kegyös oltalma alá is veszőn) ajánlom.”⁹³²

Ez a jelenség nem igazi piaci rendszerű forma, hiszen a könyvek megjelentetése nem az olvasók igényein alapul. Ennek megfelelően inkább az alkalmi patronátushoz áll közelebb, amelytől csupán annyiban tér el, hogy ezekben az esetekben a kiadás költségeit a szerző megelőlegezi, a dedikációt ennek kiegyenlítése reményében írja.

A piaci rendszernek a magyar gyakorlatban megfigyelhető második formája szintén nem a klasszikus, piaci igényeken alapuló könyvkiadás. Ezekben az esetekben a szerző ugyan saját költségén jelenteti meg a munkáját, ez azonban nem feltétlenül az anyagi haszon megszerzésével, hanem leginkább a vallási áhítattal magyarázható. A magyar barokk irodalomban ez is egy igen ritka jelenség, hiszen nagyon kevés szerző volt anyagilag annyira független, hogy teljes mértékben a mecénás támogatása nélkül tudta volna a könyvkiadás rendkívül magas költségeit viselni. A vizsgált forráskorpuszban Pázmány Péter az egyedüli példa. Hargittay Emil *Irodalomszemlélet Pázmány előszavaiban és könyvajánlásaiban* című, korábban már említett⁹³³ cikkében számol be arról a Pázmány dedikációiban is tetten érhető folyamatról, hogy az érsek egyházi karrierjével párhuzamosan tudja magát mecénásaitól függetleníteni. Korai munkáit még patrónusainak címezte, a *Feleletet*,⁹³⁴ a *Keresztényi feleletet*⁹³⁵ és *Az igazságnak győzedelmét* Forgách Ferencnek,⁹³⁶ a *Tíz nyilvánvaló bizosságot* Pethe Mártonnak.⁹³⁷ Patrónusai között van továbbá Kapi Anna, a *Keresztényi imádságos könyv* első két kiadásának⁹³⁸ és Istvánffy Miklós, a *Kalauz* ajánlásának címzettje.⁹³⁹

Pázmány 1616-os esztergomi érsekké történő kinevezését követően, ahogy idézett tanulmányában Hargittay Emil is megjegyzi, patrónusainak segítségére nem szorult, sőt, maga is mecénássá lett.⁹⁴⁰ Ennek megfelelően a szerző az 1620-as évektől patrónusnak szóló ajánlást nem közöl.

Érdekes eset *Az Szent Írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék* című munka ajánlása, amelyet Pázmány „az böcsületes Bihar vármegyének” címez, azonban minden bizonnyal nem a patrónusi támogatás elnyerése céljából.⁹⁴¹ Pázmány szülőföldjéhez címzett dedikációját azzal indokolja, hogy ha az előszóval való tanítás itt nem adatik meg neki, írásban szeretné kifejezni halálját:

„Negyven egész esztendeje léssen, mikor az Úr Isten engemet honnyomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszóllíta és egyházi állapotra választta. Soha azolta, édes nevelő Hazám, feledékenségben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam s kerestem abban módot, hogy velem való

dajkálkodásodat háláadó szolgálattal valami részből megköszönjem és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerént kedveskedjem. De mód nem adatván élő nyelvem tanításával, hozzád való kötelességemnek terjesztésében hogy teljességgel háládatlanul meg ne haljak, vénségemben ezzel a kis írásomnak néked ajánlásával, ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom háláadó igyekezésemet, és ha tehetségem megfelelően kívánságomnak, azon leszek, hogy lelkednek szolgáljak és írással ösvényecskét irtogassak üdvösségedre.”⁹⁴²

Ahogy az RMNy vonatkozó cikke kifejti,⁹⁴³ Pázmány munkája, feltehetően éppen a Bihar vármegyének való ajánlása miatt, élénk kritikát váltott ki a protestáns prédikátorok körében. A katolikus tanításra Pécsváradi Péter váradi református lelképásztor válaszol: *Feleleti Pázmány Péternek esztergomi érseknek két könyvecskéire.*⁹⁴⁴ Vitairatának *Az böcsületes és istenfélő Fodor Benedeknek* címzett dedikációjában Pécsváradi élesen bírálja Pázmány Bihar vármegyének szóló ajánlását:

„Ha penig az érsek az ő írását idegen pásztor lévén Bihar vármegyének nem általlja dedikálni, sokkal inkább én arra tett méltó feleletemet Bihar vármegyének dedikálhatom vala. 1. Mert abban nevedkedtem és tüle sok jót vettem. 2. Mert abban lévő Krisztus igaz hitit el nem árultam és meg nem tagadtam, mint ő cselekedett. 3. Mert annak őrállói közül egyik vagyok, ha kisebb vagyok is. 4. Mert igaz igyet forgatok, lelkeket oltalmazok, hamisságot rontok.

De engemet egyigyűségem megtartóztata és arra bíra, hogy elmémnek kicsin gyümölcsét fennpököve, mint az érsek, ne mutogatnám, hanem az mi ekléziánknak, az váradi szent gyülekezetnek kegyes patrónusi közül egyiknek ajánlanám. Gondolkodván penig arról, ki lenne az, elmémnek ítéleti, tisztelt Uram, Kegyelmedet találá fel [...].”⁹⁴⁵

Pázmány válasza egy évvel később *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* címmel Sallai István név alatt jelent meg.⁹⁴⁶ Pázmány ezúttal nem él a dedikáció vitaindító eszközével.

Pázmány Péter 1624-ben, majd 1638-ban megjelent *Kempis Tamásnak Krisztus követéséről négy könyvei* mindkét kiadásának dedikációja a „Magyarországban levő keresztyéneknek” szól, tehát az előljáró

beszéd szerepét átvéve az elmékedések olvasóközönségét szólítja meg.⁹⁴⁷ Utolsó munkája, az 1636-ban megjelent, *A római Anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangeliomokról prédikációk* címen megjelent prédikációgyűjtemény a „Keresztény olvasóknak” szól ugyan, azonban *ajánló írást* is tartalmaz, amelyet Pázmány „Az én kegyelmes uramhoz, a teljes Szentháromság egy bizony Istenhez” címez.⁹⁴⁸

A piaci rendszerű patronátus harmadik, ténylegesen a piachoz alkalmazkodó formája az, amikor a nyomdászok a kiadványokat saját költségükön nyomtatják, majd az anyagi haszon megszerzése érdekében utólagosan értékesítik. A szerző az eladás során befolyt összegből részesül honoráriumban. A piaci rendszerben megjelent nyomtatványok legnagyobb része, a fentiek értelmében, énekeskönyv, illetve kalendárium.⁹⁴⁹ Ezekre a nyomtatványokra az ajánlólevél hiánya vagy a nyomdász személyes patrónusaihoz címzett rövid dedikációs lap jellemző. Ez utóbbi általában nem az adott nyomtatványra vonatkozó támogatást, hanem tartós patrónusi viszonyt jelez.

AZ AJÁNLÁS OKAI

A dedikációk állandó eleme, ahogy azok felépítésének részletezéséből nyilvánvaló, az ajánlás címzésének indoklása. Az olyan toposzjellegű megnyilatkozásokon túl, amelyekben a szerzők az irodalmi tradícióra, „közönséges szokásra” hivatkoznak a dedikáció megírásának indoklásakor, ahogy Szenczi Molnár Albertnél is olvasható: „Illik Istennek bizonyára templomokat szentelni, az böcsületes embereket pedig könyvnek dedikálásával tisztelni”,⁹⁵⁰ szinte valamennyi szerző konkrét okokat sorol fel, amelyek a mecénás kiválasztásához vezették. Ezeket a szerzők sokszor azzal a szintén általánosan elterjedt toposszal vezetik be, amelyben arról biztosítják az olvasót, hogy a megfelelő patrónus kiválasztását hosszas gondolkodás előzte meg, amelynek során szinte véletlenszerűen jutott eszébe a patrónus: „hova és kinek kelljen ez kis munkát dedikálnom, arról sokat gondolkodtam” – írja Kecskeméti C. János.⁹⁵¹ Ezt a fordulatot nemcsak az alkalmi patronátus keretein belül megjelenő munkák szerzői alkalmazzák, hanem azok is, akik az adott

kötet mecénásával tartós patrónusi viszonyban vannak, így írja például Margitai Péter a debreceni tanácsnak:

„Mikor penig arról gondolkodnám, kinek kellene ez rövid tanításokat ajánlanom, juta eszemben, hogy ez itt való böcsületes Tanács, ezt éntőlem nem csak megérdemli, hanem méltán ugyan meg is kevéskhatja.”⁹⁵²

A fent említett „közönséges szokás” tehát csupán egy általános indok, amely kiegészítésre szorul, ahogy Magyarai is megjegyzi: „hogy penig Nagyságtoknak akartam ez kis munkát és barátságot ajánlani, ezt nem csak az felvőtt szokásért cselekedtem”.⁹⁵³ A dedikáció címzésének konkrét okait alapvetően három kategóriába lehet osztani, ezek a szerző, illetve a mű támogatásához, továbbá a mecénás személyéhez kötődő okok, valamint ezeken túl a földrajzi közelség. Természetesen igen gyakori a különböző indokok keveredése. A leggyakoribb azonban a műfaji követelményeknek megfelelően a patrónusi tevékenységgel kapcsolatban a hálára és emellett a patrónus személyével kapcsolatban a mű oltalmazására vonatkozó kérésre hivatkozni. Káldi György ezt így összegzi *Az vasárnapokra való prédikációknak első része* című munkájának Pázmány Péterhez írt ajánlólevelében:

„Közönséges szokásnak látom, Nagyságos Uram, hogy akik írásokat nyomtatásban kibocsátják, azt is megfontolják, kit kellessék azzal feltisztelni, vagy ki neve alatt kellessék kiereszteni. És úgy vészem eszembe, hogy kiváltképpen két dologra figyelmeznék: egyik az érdem, melyért dicsérettel és tisztelettel tartozunk, másik a méltóság, melytől oltalmat várunk írásunknak és magunknak.”⁹⁵⁴

A patronátushoz köthető okok

A dedikációk címzésének indoklásakor a legelterjedtebb toposz tehát a támogatásért járó köszönet és hála kifejezésének szándéka, ami egyaránt vonatkozhat a szerző patrónusi támogatására, illetve a mű kiadásával kapcsolatos támogatásra. Máté Károly *A könyv morfológiája* című munkájában ezt a következőképpen írja le:

„Céljukat tekintve az ajánlások létrejöttét alapformájukban a nagy Gond: a nyomtatási költségek megszerzése mozdítja elő. Az író vagy háláját akarja kifejezni az ajánlásban a nyomtatásra kapott költségért, vagy éppen ezzel akarja megnyerni a kiszemelt mecénás utólagos támogatását.”⁹⁵⁵

A jelenség már többször részletezésre került, így itt azt csupán egyetlen példa szemlélteti, Kecskeméti C. János *Szép ájtatos imádságos könyvecske* című munkája Várdai Kata asszonynak, Nyáry Pál özvegyének szóló ajánlása:

„Hogy pediglen Nagyságodnak commendáljam, és az Nagyságod neve alatt bocsássam ki ez kis írást, indítottak erre engemet imez okok: [...] az Nagyságod én hozzám való jó akarata, mert mihelyen Nagyságod engemet, méltatlan káplánját meglátott, nem gondolván sok akaróimmal és irigyeimmel is, mert *virtus semper habet osores*, az jóságos cselekedetnek mindenkor vagon irigye, kedvesen látott, jóakarattal fogadott, jótéteménnyel segített, melyekért hálaadó voltomat nem tudom egyébbel Nagyságodhoz megmutatnom.”⁹⁵⁶

A köszönettel és hálával indokolt ajánlások állandó elemei a mecénási szereppel összefüggő dicstoposzok. Ezek egyrészt a patrónusnak a szerző felé mutatott kegyes indulatára, oltalmazására és bőkezűségére vonatkoznak, kiemelve a szerző tanulmányai, illetve peregrinációja kapcsán a mecénás által nyújtott támogatást, másrészt részletezik a címzett általános érvényű, patrónusi tevékenységével összefüggő erényeit. Idetartoznak tehát a szerző és mások taníttatása, a tudományok szeretete és támogatása, a műveltség és a nagylelkűség toposzai.

A dedikáció címzésének indoklásához szintén gyakran kapcsolódik a munka kérésre történő elkészítésének exordium toposza,⁹⁵⁷ ahogy Háportoni Forró Pál *Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól* írt, Bethlen Gábor fejedelemhez szóló históriájának ajánlásában:

„Annak okáért kegyelmes uram, ezen Qvintus Curtiusnak fő krónikáját, miért hogy magyar nyelvre tőlem az felséged parancsolatjából fordíttatott, és ez az jeles dolog is az tekintetes magyar nemzetnek hasznára felségednek nemzetségére való atyai gondviseléséből származott, és szem eleibe is felséged akaratjából bocsáttatott ki, nem más patrónusnak, hanem felségednek mint kegyelmes uramnak illik ajánlanom és szentelnem.”⁹⁵⁸

Az ajánlások indoklásánál a köszönetre és hálára, valamint a mecénás kérésére történő hivatkozás nem csupán a magyar dedikációkban a leggyakoribb forma. Leiner, Schottenloher és Schramm is hangsúlyozza, hogy a dedikációk elkészítésére vonatkozó legáltalánosabb indok a késő középkortól egészen a dedikációk visszaszorulásáig a címzett patrónusi tevékenysége.⁹⁵⁹

A mecénás személyéhez köthető indokok

Leiner szerint a dedikáció címzésének indoklásakor a mecénás személyéhez kötődő okokra hivatkozni szintén általánosan elterjedt jelenség.⁹⁶⁰ A magyar nyelvű dedikációkban ez jóval ritkábban fordul elő, mint a patronátushoz kötődő okok megnevezése. Előfordulása esetén általában az előző formához kapcsolódik, és a patrónus mecénási erényeinek részletezésével egészül ki.

A mecénáshoz köthető okok közül a legegységesebb lenne, bár igen ritka, a mű egy központi alakja és a patrónus, valamint a műben közölt történések és a patrónus életének eseményei közötti hasonlóságra történő hivatkozás.⁹⁶¹ A 17. század első felének magyar irodalmában ez mindössze két esetben fordul elő. A legkézenfekvőbb megoldást választja Madarász Márton *Szent Bernárd atyának szép ájtatos elmélkedési* című munkájában, amelynek ajánlásában többek között a mecénás, Bedegi Nyáry Bernát és Szent Bernát nevének azonosságával magyarázza az ajánlás címzését:

„Egyéb súlyos foglalatosságim és munkáim között magyar beszéddel megmagyaráztván amaz emlékezetes és mézes nyelvű Klaravallai Apatur Bernárd atyának igazságban mézzel folyó meditációit, elmélkedéseit (másképpen *Libellum de Anima*, a Lélekről való könyvecskéjét) sokat gondolkodván és vetekedvén magamban, kinek kegyes és érdemes neve alatt teném közönségessé és hoznám napvilágra e lengeteg és minden czaprangos beszédűtől üres munkácskámat. Azon közben juta emlékezésembe, hogy Nagyságodnak is (a Nagyságod engedelmével mondván) Bernárd vólna neve, mely Anagrammatice Bona Nardus, jó nárdus kenetnek magyaráztatik, amint imez epigrammában, vagy Szent Bernárd Epitafiomában, mellyet 1164. esztendőben írtak, világosan láthatni. [...]

Neved vagyon? Úgy: kicsoda? Bernárd.
Nem ok nélkül?
Nem.
Mondd meg tehát, micsoda ez: Bernárd!
Jó nárdus.
Miért nárdus?
Mert illatozom.
Micsoda illattal?
Édessel.
Kinek illatozol és holott?
Az Olvasónak a Sz. Bibliában.

Minek okáért, mivel hogy jól általláttam, hogy Nagyságod is neve jegyzése szerint nem csak a mennyei tudománynak, vagy a Jézus Krisztus Evangéliomának [...] és az ő igaz ismertetinek jó nárdus illatjával illatoz, hanem még a politikatudománynak és a keresztyéni jóságok s kegyes élet jó nárdus kenetének illatjával is örök életére és emberek között való jó hírére nevére, mely [...] jobb a sok gazdagságoknál és a drága keneteknél. Bizonyosnál bizonyosban feltaláltam elmémben, és eltekéllettem magamban, hogy azokat alkalmasosban és illendőbbben a Napban nem helyeztet-tethetem, [...] mint a Nagyságod jó hírrel-névvvel tündöklő és fényeskedő nevével.⁹⁶²

A második, hasonlóságon alapuló dedikációindoklás Wesselényi Ferencet hasonlítja Szent Ignáchoz a *Szent Ignác, a Jézus kiseded társasága fondálójának élete* című munka ajánlásában. Ebben az esetben a hasonlóság a mű középpontjában álló személy és a címzett életére jellemző párhuzamokon alapul:

„[...] Szent Ignác, az Jézus kiseded társasága patriarchájának életit, azmely hogy elevelen képpel is leábrázoltatnék, azon leírt életit Nagyságodnak, mint kegyelmes patrónusának szívüből ajánlja a Nagyszombati Collegium. Ezt pedig mi okból cselekedte, szemlélje által Nagyságod ez könyvecskét, s észben veheti. Szent Ignác mihelyen életének idei engedték, fegyverrel övedzett és úgy nevelkedett az spanyol Ferdinánd Király udvarában, és sok hűvséges szolgálati után pampeloniai generálissá tététt, az generál-

ságból Isten az Anyaszentegyház igazságáért tudománnyal s jósággal harcoló kisdied sereginek vezérévé választá. Gróf Nagyságos Uram, Te is mindjárt ifjúságodban vitéz úrfi módra karddal vezettél, Ferdinánd császár, Magyarország koronás királya udvarában nevelkedtél, sok ideig való hűvséged, vitéz szerencséken forgásid után kassai generálissá tétettél, és most Isten akaratjából Magyarország palatinusává választattál.”⁹⁶³

Ugyanez a hasonlítás lesz majd az alapja a dedikációban az ajánlás indoklását követő *petitió*nak:

„Azért úgy reménljük, s szívből kívánjuk, hogy az mint Szent Ignác, jól lehet lábai erőtlensége miatt romlott erővel volt, mindazonáltal Praelia Domini az Úrnak csatáit, bella Domini, az magasságban lakozónak harczeit szerencsésen viselte, így Nagyságod is, azon testi erőtlenséggel, az Isten és emberek igazságának igyeit szerencsésen és dücsőségessen forgatja. Kívánjuk azért, hogy az mint Szent Ignác, míg ez földön volt, az mit maga személye által Indiában végbe nem vihetett, azt Szent Xavier Ferencz által végbe vitte, úgy most az mennyei dücsőségben lévén, az mit Istennek nevének nagyobb dicsiretíre végben akar vinni Magyarországbán, azt gróf Wesselényi Ferenc Magyarország palatinusa által vigye végbe, s néki jutalomul az Istentül gróf Széchy Máriának kedves szolgálójával és Szent Ignác ájtatos leányával szerencsés hosszú életet, vitéz úrfiakból álló nyomos maradékokat nyerjen.”⁹⁶⁴

A hasonlósággal magyarázott címzettválasztással rokon az a forma, amelyben a szerző a könyve patrónusának kiválasztását a téma patrónushoz méltó emelkedettségével magyarázza. Ezt említi többek között Laskai János a *Hittül szakadásnak teljes megorvoslása* című vitairatának dedikációs levelében Bethlen István kapcsán:

„Kegyelmes Uram, két dolog adja tennem, hogy e kis munkának fordítását Nagyságodnak ajánljam. Egyik a dolognak, mely ebben leíratott megbecsülhetetlen volta. Másik a szükséges oltalom.”⁹⁶⁵

A Laskai által alkalmazott forma meglehetősen szokatlan, forrása nyilván a műre vonatkozó exordium toposz azon változatához vezethető

vissza, amelyben a szerző a munka megírását a téma emelkedettségével, fontosságával hangsúlyozza.⁹⁶⁶

A mecénáshoz köthető okok közül a magyar nyelvű dedikációs levelekben az egyik legáltalánosabb, ahogy Káldi György fent idézett, Pázmányhoz írt ajánlóleveléből is kitűnik, a mű oltalmazásának igényére hivatkozni. A mecénásokhoz köthető okok közül ugyan ez fordul elő a legtöbbször, gyakorisága ugyanakkor a szinte valamennyi dedikációban megjelenő köszönet és hála okaihoz képest elenyésző. A szerzők itt a patrónus rágalmazók és irigyek elleni oltalmazásának szükségességét hangsúlyozzák, ahogy például Laskai János a *Hittül szakadásnak teljes megorvoslása* című fent idézett vitairatának Bethlen Istvánhoz szóló ajánlásában. Laskai munkájának peritextusaiból nyilvánvaló, hogy a „hittül szakadás”, azaz a konvertálás témájában megjelent nyomtatvány Bethlen Istvánnak kívánságára készült, valószínűleg fia, Bethlen Péter katolizálási tervei kapcsán.⁹⁶⁷ Laskai az oltalom szükségességét „az irigyek és egyebek”, azaz a „restek”, tehát a magyar nyelven nem olvasók tudatlanságával és az irigyek, „akármi jó igyekezetnek is halálos ellenségi[nek]” támadásával indokolja, és patrónusa nevét veszi pajzsul ellenük. Megfontolása érthető, hiszen, ahogy Leiner is megjegyzi, egy befolyásos patrónushoz címzett ajánlásnak minden bizonnyal nagy szerepe volt a mű fogadtatásában, mind az olvasóközönség, mind pedig – főként vallásos témájú kiadványok esetében – a szerző esetleges ellenfelei részéről is. Éppen ezt emeli ki Laskai is ugyanebben az ajánlásban:

„Kérvántatott azért először, hogy ilyen idvességes munkának magyar nyelvre való fordítása és kibocsátása nagy és méltóságos Névvél ékesítségék meg, minemű a Nagyságodé. [...] Mert nem kétlem, hogy ha ehhez hasonló dologban sokan még a nagy rendeknek sem tudnak kedvezni, én velem, alázatos sorsú emberrel kíméletlenebbül cselekednének, ha magamat a Nagyságod nevének méltóságával jó eleve meg nem erősíteném.”⁹⁶⁸

A dedikáció, ahogy jelen kutatásból is világosan látszik, nem csupán egy egyszerű ajándékozási gesztus, hanem konkrét támogatás áll mögötte. Minél magasabb rangú patrónusa van egy szerzőnek, illetve nyomtatványnak, annál kevesebb támadásra számíthat.

Laskai egy másik vitairatában, az ugyanebben az évben, 1644-ben megjelent és immáron Bethlen Péternek ajánlott *Jézus királysága* című munkában szintén hosszasan részletezi a oltalom szükségességét a dedikáció címzésének indoklásánál:

„Én is azért, mikor e kis munkámat ki akarnám adni és nyilván tudnám, hogy ez aránt sok rágalmazók itéletit is kellene szenvednem, jó eleve gondolkodtam arról, micsoda mesterséggel vihetném végben, hogy efféle nyelveket megnémíthatnék. Találtam bátorságos és hatható orvosságot ellenek: a Nagyságod becsületes úri nevét. Ezt oly bízvást támasztom azok ellen, hogy minden tartozás nélkül mérek e kis munkámban azokkal is beszélni, akik nem egyebet cselekszenek, hanem csak magokat kínozzák. És itt azt akartam ezek ellen követni, amit az okos hadakozó emberek: kik tudván, mely erőten és gyenge légyen az ő testek a sebek ellen, erős acélból csinált fegyver-derekkel övedzik fel mellyeket, kiket arccal támasztván az ellenség eleiben, akármely éles és hegyes fegyvert is könnyen megjátszodtathatnak. Tudtam jól gyengeségemet, ismértem erőmet, melyet nem merészelvén magán ama komor emberek eleiben vetnem, felruháztam azt a Nagyságod úri tekintetivel. Jöjjenek el, mardossák, de bizonnal reméllem, hogy megköszörült éles fogok is odatörrik ennek keménységében.”⁹⁶⁹

A szükséges oltalomra nem csupán a vitairatok dedikációinak szerzői hivatkoznak, ez kegyességi iratok, elmékedések, imádságos könyvek esetében is előfordul. Laskain kívül többek között Madarász Márton az *Eperjesi magyar eklézsia mindennapi felfegyverkedése* című imádságoskönyvében,⁹⁷⁰ Iratosi T. János *Az ember életének boldogul való igazgatásának módjáról* című elmékedőkönyvében,⁹⁷¹ és Veresegyházi Szentyel János szintén egy elmékedőkönyvben, a *Myrothecium spirituale, azaz lelki patika*⁹⁷² címűben is ugyanezt a toposzt, az irigyek elleni oltalmazás szükségességét nevezi meg a dedikáció címzettjének kiválasztását indokolva.

Máté Károly tanulmánya szerint a dedikációk meglehetősen nagy csoportjának célja a mecénás neve és tekintélye által a könyv népszerűvé tétele, az olvasóban az érdeklődés és a bizalom felkeltése. Máté feltételezi, hogy a „reklámcél az ajánlásoknál sokkal általánosabb, mint amennyit szerzői nyilatkozatokból ki lehet mutatni”.⁹⁷³ A szükséges

oltalomra vonatkozó hivatkozások mellett Máté szerint erre utal a szerénységi toposznak az a formája, amelyben a szerző a munkájának erőtlenségét a mecénás tekintélyével kívánja támogatni. Így tesz Monoszlai András is, akivel kapcsolatban Máté a következőt idézi: „eius teneritudinem autoritate qui suppleat.”⁹⁷⁴ Erre a jelenségre azonban igen kevés szöveges adatot tartalmaznak a dedikációk. Máté egyetlen további példát idéz, Károlyi Péter *Az halálról* című, 1575-ben megjelent elmélkedésének ajánlóleveléből: „ha látják egyéb keresztyének is, hogy Nagyságod ez kicsiny munkát jó néven veszi én tőlem és meg is olvassa, ők is nagyobb szeretettel fogják venni és olvasni.”⁹⁷⁵ Máté ugyan megjegyzi, hogy „az idő folyamán erre tolódik el a dedikációk súlypontja”,⁹⁷⁶ ugyanakkor az általam vizsgált forrásanyagban egyetlen ezzel rokonítható megnyilatkozás sem található.

Többször előfordul viszont, Leiner szerint a francia nyelvű dedikációkat tekintve tipikus⁹⁷⁷ a mecénás jó híre terjesztésének szándékára hivatkozni. Geleji Katona a *Váltság titkában* Bethlen Istvánnal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a hírnév megőrzésének legalkalmasabb eszköze a könyvek kiadásának támogatása:

„Az Istent félő keresztyén fejedelmeknek nem csak afelől kell szorgalmatoskodniok, hogy az igaz mennyei tudomány az ő birodalmokban csak az ő üdejekben virágozzék, hanem afelől is, hogy az még holtok után is abban az ő jó gondviselések általi virágában megmaradjon, amelyre egy legalkalmatosb út és mód a jó könyvnek ed-áltatások s kibocsáttatások, melyekben Nagyságod gyönyörködik. Ez ilyenek nem hagyják soha Nagyságodat meghalnia és emlékezetit föld alá temetődnie, hanem még boldog kimúlása után is élni jelentik, s ki lött légyen, a maradékoknak hirdetik.”⁹⁷⁸

Deretskei Ambrus *A szent Pál apostol levele* című prédikációja ajánlásával szintén patrónusa, Cseh András váradi főharmincados hírnevének megőrzését kívánja elérni:

„Ezt pedig az könyvet tiszteltes és böcsületes Uram, az kegyelmed neve alatt akartam kibocsátani, mivel hogy az jó Isten indított tégedet ilyen ifiúkorodban arra, hogy az jó Istennek ne csak életedben szolgálnál,

hanem még holtod után is, hogy így az te tisztességes híred-neved az mi szegény nemzetségünkben nagy sokáig megmaradna és élne.”⁹⁷⁹

A mecénás híre öregbítésének szándékára hivatkozik az említetteken túl Medgyesi Pál a *Hét napoki együtt beszélgetések*,⁹⁸⁰ Laskai János *Justus Lipsiusnak az állhatatosságról írt két könyvei* című fordítása,⁹⁸¹ Háportoni Forró Pál históriája,⁹⁸² továbbá Szenczi Molnár Albert a *Postilla scultetica*,⁹⁸³ Mikolai Hegedűs János *Az mennyei igazságnak tüzes oszlopa* ajánlásaiban,⁹⁸⁴ valamint Tolnai Pap István⁹⁸⁵ és Redmeczi T. János⁹⁸⁶ egy-egy munkájának dedikációs levelében. Azonban ahogy több, a mecénás személyével kapcsolatos vagy földrajzi okokra hivatkozó dedikáció esetében nyilvánvaló, ezek az okok csupán másodlagosak. Az elsődleges a legtöbb esetben a patronátushoz köthető, azaz a szerző személyének, illetve az adott könyv kiadásának támogatásához kapcsolódik.

Földrajzi ok

A dedikáció címzettje kiválasztásánál felsorolt okok harmadik csoportja a földrajzi közelség. Erre csupán néhány példa található s általában ezek is az előzőekben felsorolt indoklásokkal együtt jelentkeznek.

Margitai Péter két ajánlásában is hivatkozik erre, elsőként *Az mindennapi könyörgő imádságnak magyarázatja* című prédikációskötet „Az böcsületes, Isteni félelemmel, bölcsességgel és imádsággal tündöklő debreczeni tanácsnak” címzett dedikációjában:

„Mikor pedig arról gondolkodnám, kinek kellene ez rövid tanításokat ajánlanom, juta eszemben, hogy ez itt való böcsületes Tanács, ezt éntőlem nem csak megérdemli, hanem méltán ugyan meg is kívánhatja imez következendő okokért:

I. Mert ez itt való keresztyén gyülekezetben prédikállottam én ezeket ez elmúlt napokban.”⁹⁸⁷

Margitai az ajánlás okainak felsorolását a debreceni hívek kegyességének magasztalásával, illetve azok könyörgésben mutatott buzgóságának serkentésére vonatkozó szándékkal folytatja.

Hasonlóan okolja meg Margitai *Az Dániel próféta könyvének magyarázata* című, Kecskeméti Alexis Jánosnak a halála után megjelent prédikációskönyve ajánlásában a címzett, Rákóczi György kiválasztását:

„Mikor azért arról gondolkodnék, kinek kellene ezt az szép munkát dedikálni, juta eszemben az Nagyságod tekintetes neve, és kére engemet azon, hogy azért az szövetségért, mely az boldog emlékezetű Alexis János közte s én közöttem régenten volt, az munkát venném föl és ezt az könyvet Nagyságodnak offerálnám, kiváltképpen imez két okokra nézve: Elsőben, mert ezeket az magyar prédikációkat az pataki nevezetes ekléziában vitte végben az ű kegyelme idvözült Ura, mely mostan Isten engedelmeből az Nagyságod birodalmában vagyon. Másodsor, mert ő is az ő árva fejét az Nagyságod kegyes protectiója alá hajtván, ugyan Patakon lakik.”⁹⁸⁸

Szenczi Csene Péter szintén földrajzi közelségre hivatkozik, amikor *A keresztyéni igaz hitről való vallástétel* című, Debrecenben megjelent munkáját Rhédey Ferenc főispánnak ajánlja, akinek kifejezett kívánsága volt, hogy Szenczi Csene munkája, annak néhány hónappal korábbi oppenheimeri kiadása után Magyarországon is megjelenjen:

„Más az penig, hogy Nagyságod Bihar Vármegyének főispánja, az melyben ez előtt egy héján ötven esztendővel ez drága confessio bevetett. Illendő tehát, hogy ez Magyarországi ekléziáknak vallási itt is bocsáttassék ki, és Nagyságodnak, úgy mint ez vármegyének fejének ajánltassék.”⁹⁸⁹

Az illendőség mellett Szenczi Csene Péternek más oka is volt az ajánlásra, mégpedig a főispán támogatása: „ez szent munkára engemet Nagyságod indított és segített.”⁹⁹⁰ Rhédey tehát nem csupán megrendelte, hanem ki is fizette a kiadást. A földrajzi ok tehát mindenképpen csupán másodlagos.

Szintén Debrecen város tanácsát, illetve annak „egyik főoszlopát”, Fekete Istvánt szólítja meg Kismarjai Veszelin Pál *Oktató és vizsgáztató prédikációiban*. A szerző művét vigasztalásként szánta *Debrecennek megkeseredett és a rettenetes félelem miatt elepedett lakosai* számára. Az ajánlásban részletes áttekintést ad a nagyobb debreceni tüzesetekről,

különös tekintettel a két utolsó, 1640. április 23-án és 26-án pusztító tűzvészre. Az ajánlás oka is ide kapcsolódik:

„Az kibocsátást penig cselekedtem a Kegyelmed böcsületes neve alatt azért, mert ez az szörnyűség [az 1640. 04. 23-i debreceni tűzvész] városunkban lőtt, a Kegyelmed harmadik bíróságának idejében és Kegyelmed a sok félelem és rettegések között éjjeli és nappali nyughatatlanságával, serény forgolódásával és szorgalmatos vigyázásával igyekezett annak megoltására. Kegyelmed serény szorgalmatossággal az romlásból felépítette a város házait boltjaival egyetemben az embereknek reménségek felett azon egy esztendőben.”⁹⁹¹

A dedikáció címzésének valódi oka azonban ugyanúgy, ahogy Szenczi Csene Péter említett dedikációjában, a címzettnek a kötet kiadása kapcsán nyújtott támogatása:

„...azon esztendőben, Kegyelmed jóakaratjából nem csak serkengetett, hanem illendő költségével is segítette ez könyvecskének kinyomtatását.”⁹⁹²

AZ IRODALOMTÁMOGATÁS INDÍTÉKAI

Az irodalom pártolás indítékai többfélék és összetettek lehetnek, erre vonatkozó konkrét forrás gyakorlatilag nem található, csupán az egyes patrónusok támogatási szokásai és a dedikációs levelekben található adatok alapján vonhatók le következtetések. Általánosságban mindenképpen elfogadható Burke *Az olasz reneszánsz* című, többször idézett munkájában közölt értelmezése, amely szerint a korban a művészet patronálásának három fő motívuma létezett: a vallásos áhítat, a műélvezet és a presztízs. A legtöbb esetben nyilvánvalóan ezek együttes jelenlétéről kell beszélni.⁹⁹³

A 17. század első felének magyar nyomtatványanyagával kapcsolatban leginkább a vallásos áhítatból létrejött támogatás feltételezhető. Ez a megjelent nyomtatványanyag műfaji szerkezetének vizsgálatából is nyilvánvaló. Ahogy Burke is megállapítja: „ha a vallásos áhítat a megrendelők számára nem lett volna fontos és társadalmilag

elfogadható mozgatórugó, nehéz volna magyarázatot találni arra, hogy a korszak festészetében és szobrászatában miért dominálnak a vallásos művek.⁹⁹⁴ A vallásos témájú alkotásoknak ez a Burke által leírt dominanciája jellemző a 17. század első felének magyar irodalmára is.⁹⁹⁵ A vallásos áhítatnak a könyvek kiadásában és a szerzők támogatásában játszott döntő szerepe továbbá az ajánlás okainak felsorolásából is egyértelmű. A dedikációk hagyományos indítékaihoz, a patrónusi támogatás miatt érzett hála és köszönet kinyilvánításának szándékához, valamint az oltalom kereséséhez sokszor kapcsolódik a patrónus vallásos ájtatosságára, kegyességére történő hivatkozás. Ahogy az ajánlás során használt toposzok vizsgálatából nyilvánvalóvá vált, a magyar nyelvű dedikációk legáltalánosabb dicstoposza a *pietas*, azaz a címzett vallásosságának dicsérete, amellyel összefüggésben a szerzők gyakran utalnak patrónusaik támogatása mögött álló vallási okokra, ahogy Mihálykó János *Keresztyén istenes és áhítatos imádságok* című munkájában patrónusa, Czobor Erzsébet kapcsán leírja:

„Nagyságod is azért, kegyelmes Asszonyom, jó és keresztyéni indulatból cselekedte ezt, hogy ez könyvecskének künymtatására költségét nem szánta, hanem örömet és jó kedvvel akart ezzel is dajkálkodni az Krisztus Anyaszentegyházában való híveknek, mely dologból minden ember tapasztalhatóképpen eszébe veheti, hogy Nagyságodban is vagy az Istennek lelkének drága ajándéka, az könyörgésben való ájtatosság és buzgóság. Mert Nagyságod nem elégszik meg azzal, hogy csak maga imádkozzék és szolgáljon az Úr Istennek, hanem az maga példájával más embert is felserkent ez könyvecskének künymtatása által, hogy az testi bátorságnak és hivolkodásnak álmából felserkentvén gondolna meg minden ember az ő teremtésének végét és adná magát az Isteni tiszteletnek szolgálatjára.”⁹⁹⁶

Ugyanígy mecénása, Bornemissza Mihály áhítatosságára hivatkozik Kecskeméti C. János is, aki *Az Sámuel próféta második könyvének huszonnegyedik részének prédikációk szerint való magyarázatja* című munkája kiadásához kapott patrónusi támogatásnak keres igazolást:

„Fő tudós bölcs embereket talált volna kegyelmed is, kiknek prédikációjoknak kinyomtatására ez kevés költséget fordíthatta volna kegyelmed, de mivel hogy ebben énnekem mintegy fiam volt kegyelmed, tanítványom is ugyanebben akart lenni.

Ebben peniglen nem annyira nézte és tekintette kegyelmed az maga hasznát, hogy az kegyelmed híre-neve ezáltal terjedne, holott az kegyelmednek keresztyénységében, hitben, vallásban való állhatatosságnak terjedve vagyon, jóllehet ez is azokban való állhatatosságnak bizonyos jele, mert költséget nem szánni az Isten tisztességétől nem kicsiny jószág, sőt nagy pietas, nagy kegyesség, az pietas penig, azt mondja Szent Pál, hogy ad omnia utilis, mindenekre hasznos.”⁹⁹⁷

A Burke által felsorolt indítékok közül a második: a presztízis, a hírnév megőrzésének, terjesztésének szándéka alapvető oka lehetett az irodalom támogatásának, hiszen, ahogy Laskai János is megjegyzi: „ez világi jó hírnév közönségesen háromban adatik, a dicsiretesen viselt dolgokban, a nevezetes írásokban és az pompás épületekben (noha ez utolsó állhatatlanab).”⁹⁹⁸ A vallási okokkal szemben a presztízis és a jó hírnév irodalmi patronátusban játszott szerepéről a nyomtatványanyag műfaji összetétele alapján semmilyen következtetés nem vonható le, ehhez csupán a dedikációs levelek szolgáltatnak adatokat. Ugyanakkor ezen ok nyilvánvalóan jóval több esetben játszott szerepet az irodalom támogatása során, mint amennyi a dedikációs levelek alapján feltételezhető, hiszen a szerénység követelménye a mecénással kapcsolatos megjegyzésekre, toposzokra is vonatkozott. Ennek értelmében többen elutasítják, ahogy Kecskeméti is fent idézett dedikációjában, hogy patrónusaikat a kiadás támogatásában hírnevük terjesztésének szándéka vezérelte volna. A hírnévnek, mint a patronátus lehetséges motivációjának elutasítása azonban éppen ennek elterjedtségét, általánosságát, azaz a könyvkiadás egy egyházi vagy világi személy, esetleg intézményhez köthető csoport tekintélyének növelése érdekében történő felhasználását jelzi. A patronátus ezen motívumának fontossága alapvetően megmutatkozik továbbá azokban a fent felsorolt ajánlásokban is, amelyekben a szerző a mecénás hírnevének növelése szándékára hivatkozik az ajánlás címzésének indoklásakor.

Madarász Márton szerint az emberek között való jó hírnév „jobb az sok gazdagságoknál és az drága keneteknél”,⁹⁹⁹ érthető tehát, hogy a támogatók ennek elérésére, illetve gyarapítására törekedtek. A Leiner és Schottenloher által egyaránt leírt,¹⁰⁰⁰ az európai irodalomra a kora barokkig jellemző hagyomány, amelynek értelmében a szerző a mecénás nevét a fent említett szerénységi követelmények miatt nem közli, az 1600-as évekre gyakorlatilag már egyáltalán nem jellemző sem a német vagy francia, sem a magyar nyelvű irodalomban. A Szoboszlai Miklós által használt fordulat, amely szerint mecénása, Vida Miklós akarata ellenére közli annak nevét – jó hírének örökös oszlopául – erre a hagyományra vezethető vissza:

„Mindazonáltal, akaratja ellen is kegyelmednek engemet halandó voltomnak ereje arra vont, hogy ez világi emberek között is mintegy halhatatlanná tenném kegyelmednek jó emlékezetit. Mert Mitridates Rhodoatanak fia Plátónnak dicsiretes voltátul indítattván ennek örök emlékezetire jeles mesterséggel csináltatott oszlopot emeltetett fel régen. Bizony én méltabban cselekszem, ha nem oly világi bölcsességről szedegettetett hírért, ugyan minémű az Platóné vala, hanem oly cselekedetiért, mely nézi az mennyei bölcsességet és annak terjedését, ez alkalmatossággal kegyelmednek jó hírét és dicséretes emlékezetit örökös oszloput felemelem.”¹⁰⁰¹

A Burke által felállított motívumrendszer harmadik eleme a műélvezet. Ennek jelenlétét még a presztízsrre visszavezethető támogatói indíttatásnál is nehezebb kimutatni, ahogy Burke is megjegyzi, „ennek foka nemigen mérhető”.¹⁰⁰² A magyar nyelvű irodalommal kapcsolatban megállapítható, hogy a műélvezet kizárólag kegyességi művek esetében kerül tematizálásra. Az olvasó, illetve jelen esetben a mecénás gyönyörködtetése szándékának toposza – ahogy a dedikációk retorikai elemzéséből kiderült – kizárólag vallási művek esetében jelentkezik, azok kegyességi tartalmához kapcsolódva.¹⁰⁰³ Így magasztalja például Zólyomi Perina Boldizsár az *Ötven szentséges elmélkedések* dedikációjában patrónusasszonyát, Listius Anna Rosinát:

„Látván ezt az kegyes indulatot Nagyságodban, hogy ilyen igen gerjedözzön, és gyönyörködgyek Nagyságod efféle Isteni szolgálatról benyújtott

akarminenű kicsin szerű munkában is, nem akarám az Nagyságod kegyes és hasznos intését megvetnem.”¹⁰⁰⁴

Csákányos Márton ugyanígy jegyzi meg Debreceni János *Christianus suspirans* című művének ajánlásában Bethlen István kapcsán, hogy az a „szép írásban [...] gyönyörködik”.¹⁰⁰⁵

A Burke által felsorolt indítékok a 17. század első felének magyar irodalmát tekintve egy további motívummal egészíthetők ki: a magyar nyelven való írások kiadásának (akár eredeti, akár fordítás) szükségességével, amelyet számtalan szerző hangsúlyoz.¹⁰⁰⁶ Ez az igény a dedikációk szerint sokszor a mecénás felől érkezik, illetve általuk is megerősítésre kerül. Így emeli ki például Bellényi Zsigmond, hogy Girolamo Savonarola elmélkedéseinek magyar nyelvre történő lefordítását és kiadását patrónusa, Perényi György is szorgalmazta:

„Indíttattam annakokáért elsőben ennek az kis munkának felvételére magam jó akarattjából. Annak utána több jó Uraim is látván és olvasván ez munkácskámnak kezdetit és ebben befoglalt tanulságos lelki vigasztalásra való dolgokat, kértének, hogy ha elindítottam, teljességgel mint egy pontkig az mi nyelvünkre kifordítani ne restelljem, hogy az kik deáki nyelvben nem annyira tudósok, azok is olvasván véhessenek ebben beszámílt üdvösséges igékből magoknak lelki tanulságot és épületet.”¹⁰⁰⁷

PATRÓNUSI RENDSZERBE NEM ILLESZTHETŐ AJÁNLÁSOK

Családtagoknak szóló dedikációk

Az ajánlólevelek segítségével a szerzők nem csupán a patrónusi támogatás megszerzését vagy megerősítését érhették el, hanem ahogy Máté megjegyzi: „a mecénás adott a könyvnek tekintélyt, az ő neve szolgált biztosítékkal arra nézve, hogy érdemes a munka az elolvasásra, a megvételre, ő védte a könyvet a rágalmazók és az irigyek ellen.”¹⁰⁰⁸ Érthető tehát, hogy a szerzők ajánlásaikat szinte kizárólagosan áhított, illetve meglévő patrónusaikhoz címzik.

Leiner többször hivatkozott munkájában kiemeli, hogy a francia nyelvű nyomtatványanyagban elenyésző azon ajánlások száma, amelyekben a szerző és a megszólított kapcsolata a hagyományos patronus – pártfogolt viszonytól eltér. Az általa átvizsgált, mintegy 2000 tételt felölelő nyomtatványanyagban mindössze tizenegyre jellemző, hogy családtagot vagy barátot szólít meg, általános címzetthez vagy megfoghatatlan személyekhez szóló ajánlást nem említ.¹⁰⁰⁹ A családtagokhoz szóló ajánlások aránya a magyar irodalomban ugyan ennél valamivel nagyobb, összesen hét ilyen munka ismert, azonban ezek többségének háttérében mégis egy patronátus feltételezhető.¹⁰¹⁰

Két nyomtatvány esetében ez a patronátus egészen nyilvánvaló, hiszen a dedikációt nem a szerző, hanem – feltehetően – a szerző patronusa írja saját családtagjának. Az egyik ilyen nyomtatvány Sibolti Demeter *Lelki harc* címen megjelent elmélkedőkönyve, amelynek bevezető paratextusa egy Bethlen István tollából származó dedikáció, amelyet az fia, Bethlen Péter feleségének, Illyésházi Katának címzett. A kötetnek semmilyen paratextusa, sem a címlap, sem az ajánlás vagy az azt követő, Sibolti által a „kegyes olvasóhoz” írt előjáró beszéd nem tartalmaz adatokat a kötet kiadását támogató patronus személyére, ugyanakkor az ajánlás alapján egyértelműnek látszik, hogy a nyomtatvány Bethlen István kérésére és az ő támogatásával jelent meg.¹⁰¹¹

Hasonló az *Egész keresztyéni vallásnak rövid fundamentomi* című, 1645-ben Gyulafehérváron megjelent református vallási tanítás esete, amelyet Apafi Mihály ajánl dedikációs lapon anyjának, Petki Barbarának.¹⁰¹² Az ajánlás és a szintén Apafi névvel ellátott, „az együgyű kegyes olvasóhoz” intézett előszó Szabó Károlyt is megtévesztette, aki az *Régi Magyar Könyvtárban* Apafinak tulajdonítja a munka szerzőségét.¹⁰¹³ Ahogy Fazakas József 1967-ben megállapítja, az ekkor tizenhárom éves Apafi nyilván nem lehetett a szerzője a nyomtatványnak, ennél valószínűbb, hogy a kiadást a *Lelki harc* példájához hasonlóan az Apafi család rendelte meg és adatta ki.¹⁰¹⁴ A kiadvány, Heltai János 1994-es közlése értelmében, Apafi Mihály konfirmációjára készült, szerzőjének Heltai a *Csecsemő keresztyén* című munkával mutatott hasonlósága miatt Keresztúri Pált tartja.¹⁰¹⁵ Keresztúri többször idézett munkája, az először 1637-ben latinul, majd egy évvel később magyarul is megjelent *Csecsemő keresztyén* a Rákóczi fiúk

konfirmálása alkalmából készült.¹⁰¹⁶ Heltai feltételezését támasztja alá az a tény, hogy Keresztúri a *Csecsemő keresztyén* ajánlásában hasonló módon jár el, mint a *Rövid fundamentom* esetében, hiszen a művet a konfirmált gyermek nevében dedikálja annak szüleikhez, itt Rákóczi Zsigmond nevében Rákóczi Györgyhez és Lorántffy Zsuzsannához.

A családtagokhoz címzett nyomtatványok közül két esetben nem történik utalás a kiadás költségviselőre, ezeknél saját költségen történő kiadás feltételezhető. Az első ilyen nyomtatvány az Illyésházy Gáspár elmékedéseit tartalmazó *Kézben viselő könyv*, amely a szerző halála után, 1639-ben jelent meg. Az Illyésházy fiaihoz, Gáborhoz és Györgyhez címzett dedikációs levelet Laskai János írja, amelyben kifejti, hogy a könyvet ő maga rendezte sajtó alá:

„Engemet ami illet: Nagyságtoknak ezúttal egyebet nem adhatok, hanem hogy ez fordításnak nyomtatását igazgattam: többit éppen az Nagyságtok szerelmes Atyja ajándékozta.”¹⁰¹⁷

A kiadvány semmilyen adatot nem tartalmaz a kötet mecénásáról, viszont annak ellenére, hogy a kiadványt Laskai rendezte sajtó alá, az nyilvánvalóan nem az ő költségén látott napvilágot. Arra, hogy egy szerző más munkájának kiadását maga fedezi, nincsen példa a magyar gyakorlatban. Valószínűbb, hogy a munka megjelentetését a tehető Illyésházy család szorgalmazta, költségeit ők viselték. Illyésházy maga is mecénás volt, két evangélikus vitairat¹⁰¹⁸ és két kalendárium kiadását ő támogatta.¹⁰¹⁹

Szintén valószínűsíthető, hogy saját költségen jelent meg Nádasdy Pál *Áhítatok és buzgó imádságok* című imádságoskönyve, amelyet Nádasdy fiainak, Ferencnek és Tamásnak ajánl ezekkel a szavakkal: „néktek ajánlom, szerelmes magzatim ez üdvösségre vezérlő kis munkácskám.”¹⁰²⁰ Ugyanígy Darholcz Kristóf munkája, a *Novissima tuba* című elmékedés, amelyet a szerző Darholcz Ferencnek „mint szerelmes atyjának” ajánl.¹⁰²¹ Mindkét esetben tehető főurakról van szó, a piaci rendszernek tehát a könyvkiadás fent leírt, saját költségen történő formája feltételezhető.

Madarász Márton, *Kegyességnek mindennapi gyakorlása* című imádságoskönyvének megjelenése a saját költségű és az alkalmi

patronátussal támogatott kiadások közötti átmenetnek tekinthető. Madarász az unokahúgaihoz, Madarász Erzsébethez és Madarász Zsuzsannához írt ajánlásában kifejti, hogy a kiadvány testvére, Madarász György kérésére és az ő támogatásával készül:

„Emellett kéré azon is, hogy e kegyesség gyakorlását az őkegyelme költségével a ti kegyelmetek nemes erkölcsökkel ékes neve alatt nyomtatásban adván, tenném egyéb istenes életű és az Isten országát nagy szorgalmatossággal éjjeli és nappali vigyázással kereső férfiakkal és asszonyokkal is községessé és láttatnám vele in men coeli az ég világosságát.”¹⁰²²

A dedikáció ajánlására tehát szintén Madarász György bízta meg a szerzőt, a mű kiadásának oka a címzetteknek és „hazánknak jó híre-neve messze terjesztése”. Nyilván ugyanezek indíthatták Madarász Györgyöt is a kiadvány megrendelésére.

A családtagokhoz szóló ajánlással ellátott művek közül csupán egy esetben, Draskovich János *A fejedelmek órájának második könyve* című munkája esetében kérdéses a kiadvány patronusa. Draskovich a házas főemberek helyes magatartásáról szóló munkáját feleségének, Istvánfi Évának ajánlja. Guevara *Horologii principum* című munkája második könyvének fordítását Draskovich ugyan felesége kedvéért, az ő okulására készítette, ugyanakkor, ahogy a dedikáció végén a *petitio*ban megjegyzi, azt nem kizárólag neki szánja:

„[Jézus Krisztusnak] én azon könyörgök, hogy tégedet minden jovaival megáldjon, és azt is engedje meg, hogy ez én kevés munkám, az melyet leginkább te kedvedért vettem vala magamra, nem csak te neked, hanem egyéb házasságbeli fő embereknek is nagy hasznokra lehessen.”¹⁰²³

A házasok okulására készített munka elejére helyezett házastárshoz szóló dedikáció a kiadvány hitelességét növeli, nyilván ez az oka a mecénáshoz szóló ajánlás elhagyásának is.

Általános és megfoghatatlan címzetteket megszólító ajánlások

A patrónusi rendszerbe nem illeszthető ajánlások között Leiner ugyan nem említi, de a 17. század első felének magyar nyelvű nyomtatványanyagában a családtagok megszólításához hasonló gyakorissággal fordul elő általános címzethez szóló ajánlás. Ez a jelenség a dedikáció és a kegyes olvasóhoz szóló előljáró beszéd jellemző műfaji keveredésének következménye. Ennek megfelelően az általános címzetteket megszólító ajánlások célja tehát a szerző patrónusát illető köszönet és hála kinyilvánítása helyett az olvasóközönség kijelölése és megszólítása. A dedikációk e típusának a 17. század első felének magyar nyelvű irodalmában alapvetően két formája létezik: az általános címzettet megszólító dedikációs prológus, illetve a tényleges dedikáció, amely dedikációs lap vagy dedikációs levél formájában jelentkezik.

Az első típus, az általános címzettet megszólító dedikációs prológus esetében a dedikáció aktusa a konkrét személyekhez szóló ajánló előbeszédhez hasonlóan csupán a megszólításban és az élőfejben mutatkozik meg. Tipikus példa Klösz Jakab könyvnyomtató ajánlása a *Fortuna* című sorsvető-könyvben, amelynek címezése: „Mindennek, aki e könyvben akar mulatni, Istennek kegyelmét kíván”.¹⁰²⁴ Klösz Jakab „mindennek” szóló ajánlása a címezéstől eltekintve tartalmilag és formailag is a kegyes olvasóhoz szóló előljáró beszédnek felel meg.

Az általános címzethez szóló dedikációk másik típusa címezésétől eltekintve formailag az eddig tárgyalt, konkrét személyeket megszólító dedikációkhoz hasonló. Ezekben a szerző az általános címzettet megismerésére, és így alkalmazza a szokványos retorikai elemeket, dicstopozsokat. Megszemélyesített címzethez szól többek között Szegedi Dániel *Itinerarium catholicum* című munkájának dedikációja, amelyben a szerző „minden Római, Helvetiai és Augustana confessión lévő nagyságos uraknak, nemes, egyházi és közrenden valóknak, valakik Magyar- és Erdélyországban vannak, az Atya mindenható Istentől az Úr Jézus Krisztusért kegyelmet, békességet és Szentlélek Istennek megszentelését kívánván e kicsiny munkát jó szívvel és szándékkal ajánlja”.¹⁰²⁵ Szegedi ajánlását a következőképpen indokolja:

„Krisztusban szerelmes atyámfiái, mindnyájan Magyar- és Erdélyországban lakók, akarminémű rendben állattattak legyetek Istentől, hogy titeket szólítlak és néktök ajándékul mutatom e kicsiny munkát, okait, hogy értsétek, illendőnek ítélem. Viszen erre engemet nemzetömhöz való szeretetöm, tisztöm, némely rágalmazó rendnek patvarkodó értelme és az alkalmatosság. [...] E néhány napokban könyveim között forogván, akadék e megjegyzett disputationak jegyzetskéjére, kit midőn megolvastam volna, illendőnek ítélem, hogy napfényt látna és egyebek szeme eleibe menne. Mivel pedig nagyobb részből magyarul vagyon, nektek magyarországi rendeknek ajánlom.”¹⁰²⁶

Ehhez hasonló Szenczi Csene Péter *Confessio Helvetica, az az az ke-resztyeni igaz hitről való vallás-tétel* című munkájának ajánlása, amelyben Szenczi Csene „Krisztus Jézus ekléziájának, mely Magyarországon és Erdélyben vagyon, mint kegyes Anyjának” kíván „kegyelmet és békességet”. A szerző a dedikáció szövegében az ekléziát mindvégig Kegyes Anyjának szólítja:

„Miképpen pedig az Istennek sátorára, nem csak az kik aranyat, hanem még az kik jó szívből kecskeszört adtak is, kedvessek voltanak Isten előtt és az Istennek népei előtt, elhittem azt, szentséges Anyám, hogy ez én vékony munkám is kedves léssen mind az te fiaidnál és leányidnál, kiket az te kebeledben neveltél fel és nevelsz is. Vedd jó néven azért, kegyes Anyám, ez kisdéd munkát tőlem, kit tiszta fiúi szeretetből nyújtok tenéked és az te magzatidnak. Az Atya Isten, az Jézus Krisztus Attya tartson meg és erősítsen meg minden háborúságokban, vigasztaljon szent lelkével és ez életnek utána amaz igazságnak koszorújával ékesítsen föl, mint jegyesét az Úr Jézus Krisztus, az te Idvezítőd, Ámen.”¹⁰²⁷

Megszemélyesített általános címzetthez szól Vásárhelyi Gergely *Világ kezdetitől fogva jóságos és gonosz cselekedeteknek példáinak summái* című, Kassán, 1623-ban kiadott munkája is, amelyet a szerző a „tekintetes, nagyságos és nemzeti Uraknak, fő embereknek” ajánl, „akik Magyarországon és Erdélyben lagnak”.¹⁰²⁸ Továbbá Pázmány Péternek az 1624-ben, majd 1638-ban megjelent *Kempis Tamásnak Krisztus követéséről négy könyvei*, amelyek ajánlásában a szerző az

elmélgések olvasóközönségét, a „Magyarországban levő keresztények[et]” szólítja meg.¹⁰²⁹

Balassi Bálint a *Szép magyar komédia* ajánlásában szintén általános címzettet szólít meg, ez azonban mégsem illeszthető az előzőekben részletezett példák sorába. A rövid prelimináriában a szerző „az erdéli nagyságos és nemes asszonyoknak, mint jóakaró asszonyinak, holtig való szolgálatát ajánlja”. Az ajánlás Csokonai *Dorottya*jának említett dedikációjához hasonlóan már a komédia műfaji sajátosságait foglalja magában, megtartva azonban az ajánlás hagyományos felépítését és toposzait.

Szintén egyedi Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című művének ajánlása, amely a magyar nemességet szólítja meg.¹⁰³⁰ Zrínyi dedikációja formailag dedikációs lapnak tekinthető, ugyanakkor az eddig ismertetett dedikációs lapoktól határozottan eltér.

„Dedicálom ezt az munkámat
magyar nemességnek,
adja Isten, hogy véretem
utolsó csöppig hasznossan
néki dedicálhassam.”¹⁰³¹

A címlevél verzóján található ajánlás a mű ajánlásának illokutív aktuálával kezdődik és egy *petitió*val zárul, amely a hagyományos barokk dedikációs lapokra és dedikációs levelekre jellemző, ugyanakkor Zrínyi dedikációja már a modern szépirodalom rövid, egyszavas vagy egymondatos, a teljes retorikai apparátust nélkülöző ajánlásait előlegezi meg.

A megfoghatatlan személyhez szóló ajánlások az európai irodalomban meglehetősen elterjedtek, annak ellenére, hogy a levélretorikák szerzőinek egy része azt határozottan elítéli, például Stockhausen, aki a nevetségesség vádjával illeti ezeket.¹⁰³² Leiner nem említi, Schottenloher és Wheatley azonban számos példát idéznek Istenhez, a Szentháromsághoz, Máriához vagy valamely szenthez dedikált munkákból a középkortól egészen a 19. századig.¹⁰³³ A 17. század első felének magyar nyelvű irodalmában megfoghatatlan személyhez szóló ajánlás

csupán egyetlen található, Pázmány már említett, 1636-ban megjelent, utolsó munkájában, az *A római Anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangeliomokról prédikációk* címűben. A prédikációgyűjtemény a „Keresztény olvasóknak” szól ugyan, azonban *ajánló írást* is tartalmaz, amelyet Pázmány „Az én kegyelmes uramhoz, a teljes Szentháromság egy bizony Istenhez” címez.¹⁰³⁴ Az ajánlásban Pázmány végig az Istenhez szól, megtartva a hagyományos ajánlások szerkezetét:

„... két ok visel, hogy egyedül neked ajánlom, édes Uram Istenem sok esztendei fáradságom velejét és székét: első az, mert megismerttetted velem, hogy miképpen az én fogyatkozásimból származott, a mi abajdocz vagon írásomban: úgy mindenestül a te tárházad kincséből kelt, valami tiszta jó találtatik benne. Annakokáért háladatlanság volna, a tőled plántált fácska gyümölcseivel másnak kedveskednem; vagy dücsöséged öregbüléséért felvállalt munkám jutalmát te kívüled mástul várnom. Második az, mert régi kegyelmességed másolhatatlan reménységgel bátorít, hogy reám is felderül irgalmasságod és meg nem utáld kicsiny szolgáltnak vékony ajándékát. Az ó-törvényben, sátorod ékességére, nemcsak a gazdagoktól aranyat, ezüstöt, hanem a szegényektől kecskeszőrt is jó kedvvel fogadtál. Az Újtestamentomban pedig megjelentetted, hogy kedves te előtted akármely kisdéd ajándék, ha jóakarattól származik: mert te az emberek szívét nézed, és abban a fontban méred ajándékukat, melyben többet nyomott az özvegy asszony fillérje, hogy sem a gazdagok nagy adományá.”¹⁰³⁵

6. Zárszó

A munka témaválasztását a magyar szakirodalomra jellemző, a barokk kiadványok paratextusaival kapcsolatos átfogó kutatások hiánya indokolta. A pretextusok, azaz az előszó és a dedikáció, barokk nyomtatványokban jellemző meghatározó és a modern bevezető szövegektől alapvetően eltérő funkciója az európai irodalomtörténeti kutatásban már a 20. század közepétől kiemelkedő szerepet tölt be, Genette tanulmányait követően pedig ezek a kutatások az irodalomelméleti diskurzusban is helyet kaptak.¹⁰³⁶ Ezekhez a nemzetközi kutatásokhoz kapcsolódóan munkámban a legfontosabb barokk paratextus, a dedikáció műfajának elemzését tűztem ki célul, amely a magyar nyelvű forráskorpusz sajátosságainak köszönhetően a dedikáció szerepét betöltő előjáró beszédek vizsgálatával egészült ki.

A magyar nyelvű szakirodalomban uralkodó következetlenségek miatt rendkívül fontos feladata jelen értekezésnek az itt tárgyalt paratextusok elkülönítése, a terminológiák tisztázása. A dedikáció és az előjáró beszéd közötti legfontosabb különbség az irodalomtörténeti hagyományból kiindulva, illetve Genette értelmezése alapján egyaránt a megszólított személye, amely természetesen az adott peritextusok retorikáját is alapvetően befolyásolja. A dedikáció hagyományosan a szerzőt, illetve a kiadvány megjelenését támogató mecénáshoz szól, elsődleges szerepe a támogatás illusztrálása.¹⁰³⁷ Ezzel szemben az előjáró beszéd, ugyanúgy, ahogy a teljes mű, a *kegyes olvasót* szólítja meg. Az előszó, „a mű használati utasítása”, a dedikációhoz hasonlóan lehetőséget biztosít ugyan az írói, illetve politikai önreprezentációra, alapvetően azonban a mű és olvasó kategóriák köré szerveződik.¹⁰³⁸ Legfontosabb funkciói a mű tematikai besorolása, leírása, valamint az olvasói célcsoport meghatározása, az olvasó megszólítása és a könyv hasznának kifejtése. Mindkét pretextus az *exordium* retorikai követel-

ményeinek feleltethető meg, viszont míg az előljáró beszéd esetében az olvasóra, addig a dedikáció esetében a mecénásra vonatkoznak a bevezetés Ciceró által leírt kritériumai: az *attentum parare*, *docilem parare* és a *captatio benevolentiae*.

Az 1601 és 1655 között megjelent nyomtatványanyag mintegy 36 százaléka, összesen 610 nyomtatvány tartalmaz valamilyen pretextust, azaz dedikációt vagy előljáró beszédet. Ennek mintegy 60 százaléka, 338 nyomtatvány magyar nyelvű, ez a nyomtatványanyag képezi a kutatás tulajdonképpeni forráskorpuszát, szűkebb értelemben véve pedig ebből a forrásanyagból az ajánlások vagy dedikációs szerepű előljáróbeszéd, összesen mintegy 279 kiadvány. A 610 nyomtatványból 495 tartalmaz ajánlást, dedikációs levél, vers vagy dedikációs lap formájában, míg csupán 152 előljáró beszédet. Az ajánlások feltűnő többségének egyik oka a dedikáció és az előljáró beszéd műfajának a magyar gyakorlatra a kezdetektől fogva jellemző formai és funkcionális keveredése. A jelenség Simon nyomán a két műfaj közös eredetével magyarázható, azaz tulajdonképpen az ókori szövegek *praefatió*jának megszólítással kiegészített formáihoz vezethetők vissza. Ennek megfelelően a kevert pretextusok magukon viselik mindkét műfaj tartalmi és stílusi jegyeit.¹⁰³⁹

A magyar gyakorlatban ez kétféle alakban jelentkezik, az egyik a *dedikációs prologus* – vagy Geleji Katona István terminológiájával élve: „ajánló előbeszéd” –, azaz egy címmel, esetleg áldáskéréssel ellátott előljáró beszéd, amely általában a mű tartalmát, esetleg keletkezési körülményeit részletezi, tehát a címezéstől eltekintve tartalmilag, formailag és stilisztikailag egyaránt előszónak felel meg. Ebből teljesen kimarad vagy rendkívül szűkre szabott a címzett magasztalása, és szintén hiányzik az ajánlás okának megnevezése, azaz a dedikációk állandó, meghatározó elemei.

A 17. század első felének magyar nyelvű irodalmában megfigyelhető a dedikáció és az előszó keveredésének egy másik formája is, amelyet a nemzetközi szakirodalom egyáltalán nem tárgyal, erre a keveredés fordított irányban jellemző, azaz itt az olvasóhoz szóló előljáró beszéd illeszkedik a dedikációs szövegbe és nem fordítva. Ezekben az esetekben a dedikáció tehát átveszi az előszó általános szerepét. Ezzel magyarázható, hogy egyes dedikációkban nem kizárólag mecé-

násokat vagy más konkrét címzetteket szólítanak meg a szerzők, hanem az olvasót is, illetve ugyanígy a dedikációba kerülnek egyébként az előszó részét képező, a művel kapcsolatos megjegyzések, mint a téma megjelölése, az esetleges források megnevezése, illetve a keletkezési körülmények megadása. A dedikáció ilyen jellegű funkcióbővülése kifejezetten azokra a nyomtatványokra jellemző, amelyek előljáró beszédet nem tartalmaznak.

A formai keveredés mellett a magyar irodalomban a 16. és a 17. században egyaránt megfigyelhető egy általános terminológiai zavar. Míg az idegen nyelvű, például a német vagy angol prelimináriák következetesen alkalmazzák az ókori irodalomból hagyományozódott terminológiát, addig a magyar irodalomban nem ritka az a preliminária, amelyben a szerző a formailag és tartalmilag is egyértelműen dedikációként értelmezhető paratextust a fejlécen előljáró beszédnek nevezi, vagy a helyesen ajánlólevélnek nevezett szövegre előljáró beszédként hivatkozik. Míg ez a terminológiai következetlenség a 17. század második harmadára visszaszorul és a 18. századra már csak elvétve lesz jellemző, addig a formai keveredés egészen a dedikációs műfajnak az irodalmi kiadványokból való kiszorulásáig jelen van.

A dedikációk retorikai jellemzőit alapvetően meghatározza a műfaj célja és funkciója, azaz a mecénás megszólítása, a támogatás reprezentációja, a köszönet és hála kifejezése. Az ajánlás formája általában episztola, kivételes esetekben – olykor a dedikációs levél mellett – előfordul dedikációs költemény vagy dedikációs illusztráció. Az ajánlólevél felépítése az episztola retorikai szabályai szerint alakul, amelyre vonatkozóan számos latin nyelvű, egyes irodalmakban nemzeti nyelvű szabály- és példagyűjtemény ismert. A vizsgált forráskorpusz legnagyobb részére a középkorból hagyományozódott retorikai felosztás jellemző, azaz *salutatio* (üdvözlés), *captatio benevolentiae* (a jóindulat megnyerése), *narratio* (elbeszélés), *petitio* (kérés), *conclusio* (befejezés).

A dedikációs episztolák bevezető formulája (*salutatio*) a címzett megszólítása, amely általában jókívánságokkal vagy a könyv felajánlásának illokutív aktusával (*captatio benevolentiae*) egészül ki. A dedikáció fő része August Bohse *Wegweiser zur Teutschen Rede-Kunst und Briefverfassung* című levélretorikája dedikációkra vonatkozó szabályrendszerének megfelelően általában négy részre tagolható: bevezetés,

tárgyalás, megerősítés, befejezés.¹⁰⁴⁰ Ez a klasszikus levélsémára alkalmazva a következőképpen értelmezhető: a *narratio*hoz tartozik a bevezetés, a tárgyalás és a megerősítés, a befejezés pedig a *petitio*nak felel meg. A dedikáció ezen alapegységei tartalmilag a mű (annak témája és keletkezési körülményei, kiadása stb.) és a mecénás köré szerveződnek. A *narratio* bevezetése lehet a témamegjelölés, a tartalom részletezése vagy a mecénás méltatása. A magyar irodalomban meglehetősen gyakori, hogy a dedikációkban a rövid témamegjelölést egy, a tematikához kapcsolódó terjedelmes értekezés követi, amely a tárgyalásban kiegészülhet a mű forrásaira, fordítás esetében a fordítás módjára, a stílusra és esetenként a műformára vonatkozó adalékokkal. Ez kifejezetten azon művekre jellemző, amelyek előjáró beszédet nem tartalmaznak. Itt a dedikáció tehát, a fent említett kevert formákhoz hasonlóan, az olvasó megszólításával és érdeklődése felkeltésének szándékával átveszi az előjáró beszéd szerepét.

A *narratio* bevezetése gyakorlatilag a mecénás méltatásának előkészítését szolgálja, a tárgyalás és a megerősítés pedig szinte kizárólag a patrónus köré szerveződik. Ennek megfelelően a tárgyalás állandó elemei a mű felajánlása (illetve adott esetben ennek megisméltése), a dedikáció címzésének indoklása és ezzel összefüggésben a szerény-ségi toposz vagy toposzok. A mecénás személyére, valamint annak a szerzővel kapcsolatos és általános érvényű jótéteményeire vonatkozó további toposzokat a megerősítés tartalmazza. Ezt követi a befejezés, azaz a *petitio*, ez leggyakrabban a műre és a szerzőre vonatkozik, és a patrónátus által meghatározott (azaz: kérés, hogy a patrónus fogadja kegyesen a felajánlott munkát vagy továbbra is támogassa a szerzőt), vonatkozhat azonban magára a patrónusra is.

A dedikáció alapvető funkciója, a mecénás megszólítása és a patrónusi támogatás illusztrálása magyarázza, hogy a dedikációk legfontosabb és leggyakrabban használt retorikai eszköze a címzetre vonatkozó dicstoposz. A szinte kötelező jelleggel előforduló dicstoposzok az ókori alkalmi vagy magasztaló beszédműfajnak, a *genus demonstrativum*nak megfelelően alakulnak. A dedikációkban a magasztalás tárgya értelemszerűen az ember (*a persona*), azaz a mecénás. A magyar dedikációkban használt, mecénással kapcsolatos dicstoposzok alapvetően három csoportba sorolhatók: a személyes, a vallással kapcsolatos,

valamint a mecénási szereppel összefüggő dicstoposzok. A személyes dicstoposzok közé tartozik a nemesi származás, hősiesség, iskolázottság és műveltség, valamint a szépség toposza. A vallással kapcsolatos dicstoposzok vonatkozhatnak a vallás oltalmazására, előmenetelének támogatására és az ájtatosságra. A mecénási szereppel összefüggő toposzok a leggyakrabban előforduló és leginkább kifejtett retorikai eszközök, ezek vonatkozhatnak egyrészt a szerző vagy a mű támogatására és oltalmazására, másrészt lehetnek a szerzőtől független, általános érvényűek, a patrónus nagylelkűségét kiemelve. Általános, hogy a személyes és a vallással kapcsolatos dicstoposzok is a címzett patrónusi tevékenységének magasztalásával kapcsolatban kerülnek használatra.

A dicstoposzokon túl a hagyományos dedikációknak két további állandó eleme van, a szerénységi toposz és az exordium toposz. A szerénységi toposz formájától függetlenül, amely lehet csupán néhány szavas, állandósult szerkezet, valamint ugyanennek a hosszabb kifejtése is, a szerző tehetségének, érdemeinek lefokozását tartalmazza. Ennek értelmében a toposz vonatkozhat egyrészt a szerzőre, másrészt pedig ezzel összefüggésben a műre, a hasonlítás viszonyítási alapja legtöbbször általános, olykor azonban konkrétan a mű, illetve maga a mecénás. A szerénységi toposz forráskorpuszban megtalálható valamennyi formája ókori példára vezethető vissza, amelyek elterjedése azonban általában a középkori irodalomhoz köthető.

A szintén nagyon gyakori exordium toposz a szerényégi toposz egy formájával, az Ehrenzeller által definiált morális mentséggel, azaz a műre vonatkozó szerénységi toposszal rokon. Az exordium toposzban a szerző tehát műve megírásának és kiadásának okaira reflektál. Ezen okok a magyar nyelvű dedikációkat tekintve a patrónushoz, a műhöz vagy a témához kapcsolódnak, illetve származhatnak kívülről is, azaz hazaszeretetből vagy vallási indíttatásból. Jellemző továbbá ezen formák keveredése.

A dedikáció felépítése és retorikai eszköztára, az alkalmazott toposzok tehát egyaránt a szerző és a mecénás közötti kapcsolat megerősítését, a támogatás illusztrálását szolgálják. Ez szinte kivétel nélkül valamennyi dedikációra igaz, hiszen a 279 magyar nyelvű dedikációval ellátott nyomtatványból csupán 52 található, amelyben a szerző a megszólítottal kapcsolatban a patrónusi támogatás tényét nem

tematizálja. A tendencia egyre csökkenő, ugyanis míg 1601 és 1635 között 36 nyomtatványból hiányzik a mecénás megnevezése, addig 1636 és 1655 között csupán 16 nyomtatványról mondható el ugyanez. A mecénás személyére történő utalás hiánya azonban nem jelenti a címzett által gyakorolt patrocínium hiányát is, valamilyen fokú támogatás a legtöbb esetben feltételezhető. A dedikáció címzettjével kapcsolatban csupán néhány kivételes esetben zárható ki a támogatás ténye. Összesen 22 nyomtatvány található, tehát a teljes magyar nyelvű, dedikációval ellátott forráskorpusz csupán 8 százaléka, amelyek általános címzethez, családtaghoz, elvont személyhez vagy vitairatok esetében az ellenfélhez, illetve annak mecénásához szólnak.

Az ajánlás címzése tehát legnagyobb részben valódi patrónusi kapcsolatot takar. Ennek a 17. századi Magyarországon Burke nyomán három alapvető formája írható le: a házi rendszer, azaz tartós, esetleg állandó patronátus, ebben az esetben a szerző egy főúr alkalmazásában van, továbbá az igény szerinti mecenatúra, amely nem a szerző személyéhez, hanem egyes művekhez köthető, illetve a modern piaci rendszer, ahol a nyomtatványok az olvasóközönség igényeit figyelembe véve a piaci haszon reményében készülnek, kiadásukat az utólagos piaci haszon fedezi.¹⁰⁴¹ Ez utóbbi tiszta formájára a 17. században Magyarországon meglehetősen kevés példa akad – ezek szinte kivétel nélkül kalendáriumok –, a saját költségen kiadott nyomtatványok esetében gyakoribb a vallásos, mint az anyagi megfontolás. Általánosnak a házi és az alkalmi patronátus tekinthető, mindkét esetben jellemző a mű elkészítésének megrendelése. Az exordium toposznak az a változata tehát, amelyben a szerző a mű megírása, illetve kiadása kapcsán a kiadvány megrendelésére hivatkozik, sok esetben valószínűleg nem csupán szerénységi okokkal magyarázható, hanem annak háttérében a patrónusok tényleges igénye áll.

Ugyanúgy, ahogy a magyar nyelvű dedikációk retorikai felépítése más európai, nemzeti nyelven írt ajánlásokhoz hasonló, a patrónusok csoportjának jellemzői szintén a nemzetközi szakirodalomban leírtaknak megfelelően alakulnak. A mecenatúra rendszerének leírására a hazai szakirodalomban jellemző főúri–főpapi szembeállítás sok esetben nehezen alkalmazható, illetve kevésbé differenciált kategóriái helyett itt is a Burke által az olasz reneszánsz kapcsán megállapított

felosztást adaptáltam.¹⁰⁴² Ennek értelmében az irodalmi patronátus leírása két kategória mentén történik, ezek egyrészt az egyházi–világi, másrészt pedig az egyéni–intézményes mecénatúra.

A 17. század első felében keletkezett magyar nyomtatványirodalom támogatói köreit ezen kategóriákban vizsgálva megállapítható, hogy az egyházzal szemben határozott többségben van a világi patronátus, illetve az egyéni patronusok száma mindkét kategóriában többszöröse az intézményes támogatóknak (mint például városok, iskolák, gyülekezetek stb). A mecénások legnagyobb többsége fejedelem vagy főnemes, akik egyrészt a házi patronátus kereteiben, tehát a fejedelmi vagy főnemesi udvarokban dolgozó szerzők támogatását biztosították, másrészt pedig alkalmi támogatás reményében is sikerrel voltak megszólíthatók. A világi patronátus túlsúlya tehát érthető, ugyanakkor meglepő annak meghatározó túlsúlya. A teljes vizsgált nyomtatványanyagban mindössze 8 százalék, azaz összesen csupán 22 olyan nyomtatvány található, melynek megjelenését valamilyen egyházi személy vagy csoport támogatta. Ez a számadat különösen akkor szembetűnő, ha ezt az egyházi, vallási műfajokban megjelent kiadványok a 17. században végig meghatározó többségének függvényében tekintjük. Az egyházi mecénatúra ezen aránya ugyanakkor megfelel a nemzetközi szakirodalomban leírt arányoknak. Leiner a francia nyomtatványokat tekintve 7 százalékos, Schottenloher a német nyomtatványok kapcsán 10 százalék alatti egyházi patronátust állapít meg, viszont a nyugat-európai irodalomban a 17. században már nem jellemző a kegyességi műveknek vagy egyéb, az egyházhoz köthető kiadványoknak a magyarországi nyomtatványadatokhoz hasonló meghatározó többsége.

Szintén figyelemre méltó jelenség a női mecénások nagyarányú jelenléte a magyar nyelvű irodalom mecénatúrájában. A 39 női patronus által támogatott, összesen 60 kiadvány még annak ellenére is kiemelt, hogy a legtöbb esetben, különösen közép- és kismemeseknél vagy polgárasszonyoknál, a valódi támogató a címzett férje. Ez a feltűnően magas arány mindenképpen egy határozottan jelen lévő női olvasóközönségre utal. Ennek a női olvasóközönségnek a kiszolgálására főként a kegyességi irodalom volt alkalmas, így nem meglepő, hogy a női címzettek megszólító ajánlások döntő többsége ezekben a nyomtatványokban található.

A nyomtatványanyag támogatási struktúráját vizsgálva megerősíthető, hogy minél magasabb a patrónus rangja, annál több a patronált nyomtatványok száma is. Míg a fejedelmek esetén az egyéneenként támogatott kiadványok száma 3,8, addig a főnemeseknél 2,2, a közép- és kismemesek, illetve polgárok esetében csupán 1,1. Ugyanez a jelenség az egyházi patrónusok esetében is megfigyelhető, ugyanis míg a főpapoknál egy patrónusra átlagosan 1,5 támogatott kiadvány jut, addig az egyszerű papság esetében csupán 1,1.

A dedikáció címzését magyarázó, a szerzők által felsorolt okok legnagyobb arányban szintén a patronátushoz köthetők. A legáltalánosabb, szinte valamennyi dedikációban említett ok ennek megfelelően a támogatás miatt érzett hála és köszönet kinyilvánításának szándéka, valamint a szerzőre, illetve a műre vonatkozó oltalom kérése. A további okok, mint a mecénás és az adott mű hőse közötti párhuzamra történő hivatkozás, illetve a kiadási hely vagy a szerző (általában tanítói vagy lelkeszi) működésének helye és a mecénás székhelye közötti földrajzi közelség előfordulása a patronátussal vagy a patrónus személyével kapcsolatos okokhoz képest gyakorlatilag elenyésző.

A patrónus hírneve terjesztésének szándékára történő, szintén meglehetősen gyakran felhozott indoklás a dedikációknak a patrónus megszólítása és a patronátus illusztrálása mellett jellemző másik alapvető funkciójára, illetve a mecénások esetleges motivációjára utal. A presztízs, amelyet Burke az olasz reneszánsz művészet támogatásának mozgatórugójaként szintén kiemel, feltételezhetően sokkal nagyobb szerepet játszott, mint amennyi a dedikációs levelek alapján feltételezhető.¹⁰⁴³ Több szerző annak ellenére hangsúlyozza a „nevezetes írások” támogatásának az e világi hírnév megerősítésében játszott fontos szerepét, hogy ennek kiemelése a szerénységi követelményeknek ellentmond.

A dedikációkat vizsgálva, a patrónusoknak az irodalom támogatására vonatkozó további indítékaival kapcsolatban megállapítható, hogy a legfontosabb, leggyakrabban hangoztatott ok a vallásos áhítat. Ezt jelzi a Magyarországon a 17. század első felében megjelent nyomtatványanyag műfaji szerkezete, de ugyanezt támasztja alá a dedikációk egyik legáltalánosabb dicstoposza, a mecénás ájtatos vallásosságának

dicsérete is. A Burke által felállított rendszer harmadik jellemző motívációs eleme, a műélvezet a magyar nyelvű dedikációkban szintén kiárólag az ájtatossággal kapcsolatban kerül említésre.

Burke felosztását kiegészítve a vizsgált forráskorpusz kapcsán egy további indíték feltételezhető: a magyar nyelvű könyvek számának gyarapítására vonatkozó szándék. A magyar nyelvű kiadványok hiánya, ahogy a dedikációk exordium toposzai oly gyakran hangsúlyozzák, nem csupán a szerzőket buzdítja újabb fordítások, illetve nemzeti nyelvű munkák elkészítésére, hanem gyakran maguk a mecénások igénylik, kéri a magyar olvasmányokat. Ez kifejezetten jellemző a női mecénások esetében.

A patrónust megszólító ajánlások tradíciója a Kr. e. 1. században, a római irodalomban kezdődik, ezt megelőzően még általánosan jellemző, hogy a szerzők írásaikat egy barátához, pályatárshoz címzik, akit a mű kritikus olvasására szólítanak fel. A nemzetközi szakirodalom egyöntetűen számol be arról, hogy a dedikáció a barokk korra jellemző formában és funkcióban legkésőbb a 18. század közepére eltűnik. Ezt követően a piaci rendszer megerősödésével, a hagyományos patrónusi rendszer visszaszorulásával a dedikációk szerepének átalakulása figyelhető meg, a kiadványok pretextusaiban a szerzők ismét barátokhoz vagy családtagokhoz fordulnak. Ezzel párhuzamosan a dedikációk gyakran egy-egy szóra vagy mondatra rövidülnek, retorikai felépítésük megváltozik, a címzett magasztalására használt dicstoposzok értelemszerűen eltűnnek.

A dedikációk visszaszorulását a szakirodalom három alapvető okra vezeti vissza. Egyrészt megjelenik a rendkívül kötött ókori retorikai hagyomány, másrészt az anyagi támogatás megszerzésének reményében írt dedikációs levelek kortárs kritikája. A harmadik, egyben legfontosabb indok az egyre bővülő olvasóközönség anyanyelvi olvasmányokra vonatkozó igénye, a piaci alapú könyvkiadás elterjedése. Ennek hatására a művész mindinkább függetlenedni tud mecénásától, azaz az ilyen módon felerősödő művészi emancipáció következtében egyre kevésbé jellemző az anyagi támogatás megszerzése érdekében történő ajánlás.

A magyar irodalomban is már a 17. században megjelennek a retorikára és a dedikációs gyakorlatra vonatkozó kritikus megnyilatkozások: az egyik legkorábbi a legszorosabb patrónusi viszonyban, a házi patronátusban alkotó Medgyesi Páltól származik. Medgyesi a dedikációt „cifrás és hízelkedő beszédnek” nevezi, amellyel „sok szép és egyébként hasznos írások az ő kezdetekben meg szoktak mocskoltatni”,¹⁰⁴⁴ emellett azonban tizennyolc kiadványából tizenhatot jötevő patrónusainak dedikál.

A dedikációírás valódi kritikája Magyarországon a 18. század végéhez köthető. Almási Szalai János prédikátor 1794-ben megjelent *Szülék kézi-könyve* című, „maga költségén” kiadott munkájának ajánlásában így fogalmaz:

„Ama jó formán kipallérozott ízlésű anglus és német nemzeteknél nem igen módi már ma a könyv-ajánlás: mi nálunk méltán tarthatik ez néhánykor vagy csapodárságnak, vagy pénzkoldulásnak.”¹⁰⁴⁵

Szalai pontosan azt a jelenséget írja le, amely a nemzetközi szakirodalom kontextusában a magyar dedikációs gyakorlatról jelen kutatás alapján is megállapítható, miszerint Magyarországon a polgárság s ezzel párhuzamosan a széles körű olvasóközönség a Németországban vagy akár Franciaországban jellemzőekhez képest viszonylag késői kialakulása, illetve az irodalom intézményes támogatási rendszerének szintén megkésett megjelenése olyan körülményeket eredményez, amelyek miatt itt a szerzőt a mecénáshoz fűző erős függőségi viszony tovább fennmarad, és így a dedikáció gyakorlatának megváltozása is jóval később, hozzávetőlegesen a 19. század elején, illetve közepén jelentkezik.

KÖSZÖNET

Az értekezésem alapjául szolgáló kutatás az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén készült. Az értekezés elkészítéséhez nyújtott segítségét és kitartó támogatását elsősorban Kiss Farkas Gábornak köszönöm, aki nemcsak a dolgozat témaválasztása és kidolgozása során adott kiváló útmutatást, hanem már egyetemi éveim elejétől kezdve segített a régi magyar és európai irodalom- és kultúrtörténet területén való eligazodásban, és máig is legfontosabb kritikusa munkáimnak.

A dolgozat megírásához nyújtott segítségét köszönöm még Orlovsky Gézának, aki a szakirodalomban való tájékozódás és az értekezés elkészítése során is fontos tanácsokkal szolgált. Köszönettel tartozom továbbá disszertációm volt opponensének, Heltai Jánosnak, aki a forrásanyag kiváló ismerőjeként pontos megfigyelésekkel, kiegészítésekkel, fontos korrekciókkal és konstruktív kritikával segített, valamint Szilágyi Mártonnak, aki a magyarországi felvilágosodás korának forrás- és szakirodalmához adott alapos útmutatást. A korrektúra és az idegen nyelvű szövegek fordítása során Dobozy Nóra, Lovas Borbála és Szilágyi Emőke Rita, a kötet szerkesztésében pedig Kaposi Krisztina nyújtott értékes segítséget.

Kutatásom egy jelentős részét Németországban és Ausztriában végeztem, többek között a berlini Freie Universitätén működő Interdisziplinäres Zentrum „Mittelalter, Renaissance und Frühe Neuzeit”, majd Bécsben az Universität Wien, Institut für Europäische und Vergleichende Sprach- und Literaturwissenschaft, Abteilung Finnougristik szakmai támogatásával. A Berlinben és Bécsben eltöltött kutatóévek egyrészt rendkívül sok szakmai és módszertani ismerettel bővítették tudásomat a korai újkor irodalmáról és kultúrtörténetéről, másrészt lényegi tapasztalattal szolgáltak a régi (magyar) irodalom európai kontextusban történő vizsgálatának lehetőségeiről és fontosságáról. Ebben nyújtott és nyújt érdemi segítséget Andrea Seidler és Wolfgang Müller-Funk, akiknek szakmai és baráti támogatását ezúton is köszönöm.

Mellékletek

A MAGYAR NYELVŰ KIADVÁNYOK DEDIKÁCIÓINAK CÍMZETTJEI

A táblázatok a forráskorpusz, tehát az 1601 és 1655 között megjelent magyar nyelvű kiadványok dedikációinak cíMZettjeit és az ajánlott nyomtatványok RMNy-jelzetét tartalmazzák. A patrónusok kategorizációja az értekezésben leírt elveknek megfelelően történt. A táblázatokban a kalendáriumokat *kurzív* betűtípus jelöli.

Patrónusoknak cíMZett ajánlások

VILÁGI PATRONÁTUS – EGYÉNI PATRÓNUSOK

FEJEDELMEK

Báthory Gábor	1688
Bethlen Gábor	1081, 1154, 1170, 1174, 1262, 1263, 1265, 1308, 1347, 1360
Bethlen István	1214A, 1524, 2089
Kemény János	2352
Rákóczi Ferenc	2516
I. Rákóczi György	1236, 1285, 1393, 1400, 1531, 1534, 1643, 1721, 2103, 2124, 2486, 2504
II. Rákóczi György	2298
Rhédey Ferenc	1109, 1115
Rákóczi Zsigmond	1531, 2256, 2309

FŐNEMESSÉG

Batthyány Ádám	1850, 2458, 2510, 2511
Bethlen Ferenc	1313
Bethlen Péter	1922, 2090
Darholz Ferenc	1483
Drugeth Homonnai Bálint	894
Drugeth Homonnai György	1025, 1039, 1042

Drugeth Homonnai István	1038
Esterházy Miklós	1116, 1398, 1510, 1750, 1761
Forgách Zsigmond	943, 952, 1151
Illyésházy Gábor	1976
Illyésházy Gáspár	1550
Lónyai Zsigmond	1639, 1735, 1895, 2042
Lorántffy Mihály	1083, 1299, 1992
Nádasdy Ferenc	890
II. Nádasdy Ferenc (Nádasdy Pál fia)	1575, 1991
Nádasdy Pál	1055, 1072, 1113, 1161, 1323, 1380, 1324, 1424, 1560
Nádasdy Tamás	998, 1091
Nyáry István	1283
Tököli István	2231
Wesselényi Ferenc	2598

FŐNEMES ASSZONYOK

Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferenc özvegye	913
Báthory Zsófia	1995
Bedegi Nyáry Krisztina, Thurzó Imre majd Esterházy Miklós felesége	1229, 1377, 1422, 1442, 1489, 1574, 1942
Czobor Erzsébet, Thurzó György felesége	976, 1018, 1030, 1077, 1184, 1210
Erdődi Pálffy Kata, Forgách Zsigmond felesége	1391
Erdődi Zsuzsa, Thurzó Kristóf felesége	1348
Esterházy Julianna, Esterházy Miklós lánya	2016
Homonnai Mária, Széchy György felesége	1772, 2012
Jakusity Anna, Homonnai János felesége	2023
Károlyi Zsuzsanna	1251, 1270, 1438
Kemény Kata, Bethlen Ferenc felesége	2143
Listius Anna Rosina, Thurzó Szaniszló felesége	1100
Lorántffy Zsuzsanna, Rákóczi György felesége	1586, 1826, 2127, 2197, 2300, 2310
Nyáry Krisztina, Thurzó Imre felesége	1942

Pálffy Katalin, Illyésházy István felesége	888
Poppel Éva, Batthyány Ferenc felesége	1315, 1354
Révai Judit, Nádasdy Pál felesége	1459, 1602
Telegdi Anna, Bedegi Nyáry István felesége	1536, 1566
Telegdy Borbála, Rákóczi Zsigmond felesége	985
Thurzó Erzsébet, Nyáry Krisztina és Thurzó Imre lánya	1787
Thurzó Zsuzsa, Forgách Zsigmond felesége	967
Várdai Kata, Nyáry Pál felesége	1295, 1300, 1835

KÖZÉP- ÉS KISNEMESSÉG, POLGÁRSÁG

Közigazgatási hivatali viselők, tanítók

Amade Mihály, Pozsony viceispánja	917
Bornemissza Mihály, Bethlen Gábor homonnai praefektusa	1258
Czikó Mihály, gyulafehérvári udvarbíró	2171
Daniel Mihály, háromszéki királybíró	1313
Debreceni Tamás deák, Rákóczi György praefektusa	1683
Dukas István, debreceni főbíró	874
Fekete István, debreceni főbíró	1863, 1875
Fodor Benedek, Bethlen Gábor emeritusa	1427
Haller Zsigmond, Belső-Szolnok főispánja	1271
Imrefi János, Báthory Gábor alatt az államtanács elnöke	909
Jonae Benedicti	2041
Kapi András, Kolozsvár főispánja	1535
Kaposfalui Pál, pataki iskolamester	2247
Károlyi Ádám, Szatmár vármegye főispánja	1948
Keczer Ambrus gróf, Tököly István leghívebb embere Késmárkon	2252
Komáromi István, pataki tanítómester	2250
Kornis Ferenc, udvarhelyszéki királybíró	1313
Lokácsi Prépostvári Zsigmond, a királyi tanács tagja, komornyk	1629, 1894
Makai János, Bethlen János váradi praeceptor	1131
Mike János, Várad főbírája	2353
Mikó Ferenc, Bethlen Miklós főtanácsosa	1313

Mikola Zsigmond, I. Apafi Mihály fejedelem titkos tanácsosa és kolozsi főispán	2173
Nyáry Bernát, Szabolcs vármegye főispánja	2271
Pataki Szabó István, váradi nemes	2248
Perényi Gábor, Abaúj vármegye örökös és Ugocsa vármegye főispánja	1670, 1671
Perényi György, Abaúj vármegye főispánja	1155
Szentpáli János, Kolozs megye főispánja	1589
Szerdahelyi Imrefi János, Báthory Gábor főtanácsosa	992
Thurzó Szaniszló, Szepes vármegye főispánja, majd főpohárnokmester, nádor	1090, 1137
Tolnai János, kolozsvári királyi bíró	1544
Váci András, váradi tanító-mester	2250
Váradi Pál, Kassa város tanácsának a tagja	1709, 2254
Váradi Szabó István, lizskai tiszttartó	2248

Katonai személyek

Balási Ferenc, udvari kapitány	1313
Bakos Gábor, Rákóczi ónodi kapitánya, szendrődi várkapitány	2522
Basa Tamás, háromszéki főkapitány, tanácsos	2453
Bosnyak Tamás (füleki várkapitány) és Kenderesi Mária magzati, Tamás, István, Zsófia, Judit, Katalin	1079, 1093
Cseh András, váradi főharmincados	895
Csomaközi András, (Bethlen Gábor váradi vicekapitánya), a hajdúság altábornoka	1237
Darholcz Ferenc, Bethlen Gábor főkapitánya, Sáros megyei birtokos	1256
Gelsei Balling János, Munkács főkapitánya	1678, 1755
Gyulai Ferenc, váradi vicekapitány	2408
Jote György, Szalonta kapitánya	2353
Kecskeméti Tiburtsii János, tokaji főharmincados	1171
Kolonics Seifrid, dunáninneni főkapitány	1057
Pálfi István, pozsonyi főkapitány	1701

Petki István, csíki főkapitány, Rákóczi György tanácsosa	1828
Ráthóti Gyulafi László, Maros-szék főtisztje, tábornok, kormánytanácsos	2249
Az ujjvári lovas és gyalog sereg előtt járók	1317, 1630

Nyomdászok

Balásfi Tamás	1078
Lipsiai Pál	1048

Polgárság

Asztalos István, debreceni polgár	1562
Debreceni Fekete János	1063
Gönzi Fejér István	1257
Hari Mihály	1618
Igaz Gáspár	1467
Madarász György, eperjesi kereskedő	1867
Mike István, debreceni polgár	1562
Monaki Miklós, Bekecs földesura	1334

KÖZÉP-, KISNEMES- ÉS POLGÁRASSZONYOK

Amade Ilona, Nagymihályi Ferenc felesége	1666, 2340
Bagoly Kata, Kerekes Mihály özvegye	2362
Czitneki Anna, Monaki Miklós házastársa	1334
Echi Orsolya, Mezőszegedi Gáspár felesége	1238, 1419
Kapi Anna, Pethe László felesége	945, 1003
Kapi Klára, Bedegi Nyáry István felesége	1952
Király Anna, Petneházi István felesége	1605
Konczik Anna, Kassai György özvegye	2050
Korlat Kata, Fulo Miklós özvegye	2050
Körtvélyesi Éva, Szombathelyi János felesége	2077
Monaky Sophy, Tatai György özvegye	2050
Mutnoky Anna, Alvinczi Péter özvegye	2050
Nagy Rosaly Kun Anna, Tárkány István özvegye	2050
Oztrozith Borbála, Szunyogh Mózes felesége	1075
Pataki Judit, Kapronczai István özvegye	2404

Szegedi Anna, Krausz János felesége	1238
Tamási Kata, Török János felesége	2077

VILÁGI PATRONÁTUS – TESTÜLETI TÁMOGATÓK

Beregszász tanácsa	2262
Bihar vármegye	1351
Debrecen tanácsa	1108, 1204, 1301, 1525, 2498
Eperjes tanácsa	1439
Kolos tanácsa és Gosztonyi Péter, kolosi főbíró, Lőrincz Deák és Fodor Gergely a kolosi tanácsból	1617
Kassa város tanácsa és a község	1096, 1034, 1134, 1309
Kolozsvár tanácsa	1477
Nagyszombati társaság	1658
Sáros vármegye	2095
Szikszó város tanácsa	2401
Ugocsa vármegye urai	2450

EGYHÁZI PATRONÁTUS – EGYÉNI PATRÓNUSOK

Csepregi Turkovitz Mihály, református lelkész, tanár	2502
Draskovich György, győri püspök	1712
Forgách Ferenc, esztergomi érsek	905, 1078
Héderváry János, zirci apát, pozsonyi kanonok	2238
Kis Bertalan, Dunáninnen a keresztyén ekléziák szuperintendense	1491
Komáromi János, szántai lelkipásztor	2559
Lukács Deák, a borosjenői gyülekezet tagja	2405
Némethi János, debreceni prédikátor	2216, 2217
Pázmány Péter, esztergomi érsek	1146, 1509, 1788
Pethe Márton, kalocsai érsek	933
Püski János, kalocsai érsek, győri püspök	2412, 2462
Szentpéteri János, erdőbényei lelkipásztor	2247
Telegdi János, kalocsai érsek, nyitrai püspök	1714
Vida Miklós, a debreceni gyülekezet tagja	2207
Zemplén és Abaujvár prédikátorai	2558

EGYHÁZI PATRONÁTUS – TESTÜLETI TÁMOGATÓK

Kőrösi gyülekezet (nevezet szerint Erdős Mihály, Tollas Pál, Tollas János, Oláh Mihály és Siros János)	1915
Nagyszombati eklézsia (és gondviselői, Mezőszegedi Gáspár, Lublai Krausz János, Debreceni Bédi István, Kőrösi Böldre Mihály)	1144

Nem patrónusoknak címzett ajánlások

VITAPARTNER VAGY ANNAK PATRÓNUSA

Alvinczi Péter	1060
Illyésházi Gáspár	1512
Nádasdy Ferenc	905
Nádasdy Pál	1061
Poppel Éva, Batthyány Ferenc özvegye	1511

CSALÁDTAGOK

Apafi Mihály ajánlása Petki Barbarának mint szerelmes Anyjának	2102
Bethlen István dedikációja Illyésházi Katának, Péter nevű fia feleségének mint kedves lányának	1532
Darholcz Kristóf, a szerző ajánlása Darholcz Ferencnek mint szerelmes atyjának	1768
Draskovich János, a szerző ajánlása feleségének, Istvánfi Évának	994
Laskai János ajánlása a szerző fiaihoz, Illyésházy Gáborhoz és Györgyhöz	1763
Madarász Márton ajánlása unokahúgaihoz, Madarász Erzsébethez és Madarász Zsuzsannához	2421A
Nádasdy Pál dedikációja fiainak, Ferencnek és Tamásnak	1494

ELVONT VAGY MEGFOGHATATLAN CÍMZETTEK

Atya mindenható Úr Istennek	2622
Az erdélyi nagyságos és nemes asszonyoknak	1172
Magyar nemességnek	1289; 2360
Minden római, helvéciai és Augustana Confessiön lévő nagyságos Uraknak	1104
Mindenkinek	916, 1097
Nemes Magyarország státuszaihoz	2461
Szent Ferenc	2565A
A Magyarországbán levő keresztényeknek	1297

TOPOSZGYŰJTEMÉNY

A toposzgyűjtemény az értekezés forráskorpuszát képező, 1601 és 1655 között megjelent magyar nyelvű nyomtatványanyagból válogatva közli a dedikációkban és egyes esetekben az előljáró beszédekben előforduló műre, szerzőre vagy patrónusra reflektáló toposzokat. Az egyetlen kivételt a magyar nyelven való írás toposza jelenti, amely nem került a válogatásba, mivel ez csak kevert műfajok esetén képezi a dedikáció részét, hagyományosan azonban az előljáró beszédhez tartozik, a témát ugyanakkor Bartók István *Sokkal magyarabban írhatnánk és szólhatnánk* című monográfiájában már részletesen feldolgozta. A toposzok csoportosítása az értekezés főszövegének 4. *A dedikációk retorikai sajátosságai* című fejezetében megállapított kategorizációt követi. Ezt kiegészítve önálló kategóriát képez a dedikáció megírásának, azaz a címzett kiválasztásának indoklása.

A szövegek átírása a főszövegben alkalmazott elveknek megfelelően szövegű módon történt.

1. Szerénységi formula

Eszétikái és morális mentség

FÉLEGYHÁZI Tamás, *Loci communes theologici, azaz a keresztényi igaz hitnek részéről való tanítás*, Debrecen, 1601, (számozatlan) (:):6f. OSZK FM² 2007. (RMNy II. 874.)

Tisztelendő Uraimnak, a debreceni tanácsbeli embereknek és az egész keresztényi gyülekezetnek

„Kérem az híveket, hogy én tülem vegyék jó néven, miért hogy én is jó indulatból az keresztényeknek épületire írtam, és ebből nem külső hasznot, avagy emberek előtt való dicsekedést kerestem, hanem az Istennek tisztességére néztem és az keresztényeket igyekeztem megerősíteni az igaz tudományban.”

DERETSKEI Ambrus, *A Szent Pál Apostol levele a Rómabeli keresztyéneknek*, Debrecen, 1603. (számozatlan) (:)5^r. OSZK FM² 2050. (RMNy II. 895.)

Tiszteletes és becsületes ferfiúnak, Cseh Andrásnak, váradi főharmincadosnak

„Az ki ezökröl jól gondolkodik, engemet sem kárhoztathat ezért, hogy ilyen nagy fában vágván fejszemet, ki mertem ezt az írást bocsátani. Mert, hogy az dolgot igazán meg jelentsem, én benem nem volt soha oly vakmerő bátorság, hogy ennek az nagy felséges levélnek magyarázattyát ennyi nagy sok szemek eleiben mertem volna magamtul terjeszteni, hanem erre ilyen kiváltképpen való okokból indítottam. [...]

Harmadszor, mert én itt nem az én sajátomat mutogatom, hanem én mint egy méhecske, amaz tudós és bölcs embereknek az ü szép és virágos írásokról szedegetett édességet nyújtok. Negyedszer, hogy az én példámmal az tudós és bölcs uraimat hasonló avagy ennél nagyobb munkára indítanám azoknak pedig az kiknek vékomb tudományok vagyon, avagy csak az tanításban valami rendet és formát szabnék.”

LIPSAI RHEDA Pál, *Lex politia Dei, azaz mindenféle törvények*, Debrecen, 1610, *3^r. ELTE EK RMK I. 54. (RMNy II. 992.)

Előljáró beszéd: Az tekintetes és nagyságos Űrnak, Szerdahelyi Imrefi Jánosnak

„Jóllehet pedig, hogy én annak fordítását nem mindenestül fogva magamnak tulajdonítom, mivelhogy annak derék textusát avagy írását, mind az vizsolyi Bibliának magyarsága szerént írtam, az kiért reménlem, hogy az Keresztyéneknél annyival inkább kedvesb és böcsületesb leszen.”

KÜRTI István, *Az élő Istenhez való imádságokat magába foglaló könyvecske*, Kassa, 1611, (b)2^v–(b)3^r. OSZK, FM² 538. (RMNy II. 1018.)

Epistola dedikatoria: Czobor Erzsébet asszonynak

„Ha valamenten kevesebben lehetett kibocsátása, hogy sem mint Nagyságod kívánta volna, Nagyságod azt gyakran való egészségtelenségemnek és egyéb külön-különb tisztemet illető munkákban való foglalatosságimnak, hol magam helyében, hol másutt, ahol mikor miben kívántatott, tulajdonítsa.”

MIHÁLYKÓ János, *Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről*, Bártfa, 1612, b3^v. OSZK FM² 2036. (RMNy II. 1030.)

Epistola dedikatoria: Az nagyságos és nemzetes Czobor S. Mihály Czobor Erzsébet asszonynak

„Várom vala, hogy más bízott Uram és Atyámfia vötte volna magára ez munkácskát, az ki sokkal jobb módjával, ékösebb phrasisekkel és magyarabb igékkel tolmácsolta volna meg ez könyvecskét. De mivel hogy senki ez munkácskát nem akará felvenni magára, én az mennyire az én

vékony elmémtől lehetett, igen együgyű, de azmint reménlem, értelmes szókkal magyaráztam meg, hogy nem csak az nagy elméjű, hanem még az együgyű és paraszt emberek is megérthessék. Mert az Úristen az ő ingyen való irgalmasságából és kegyelmességéből személy válogatás nélkül mindenkkel, az kik ő benne igazán hűznek, akarja közleni az örök életet.”

SZEPSI KOROTZ György, *Az angliai első Jakab királynak fia tanításáért írt királyi ajándéka*, Oppenheim, 1612,)(6^v. OSZK FM² 2044. (RMNy II. 1038.)

Dedikálás: Az tekintetes és nagyságos úrfinak, Drugeth Homonnai Istvánnak

„Ezt azért az kis deáki ajándékokskát, melyet immáron az én jó hírű-nevű uram, patrónusom szomorú halála után méltán Nagyságodnak benyújtok, vegye jó kedvvel, alázatosan kérem, nem az ajándéknak kicsiny voltát, de az keresztyén királynak írását, ki ennek kútfeje, nagy-nak böcsülvén és az ajándékozónak is szübbeli, tiszta indulatját tekintvén, aki az rágalmazásban gyönyörködő és megátalkodott elmék ellen az jóknak kegyes indulatjokat kívánja.”

KESERŰI DAJKA János, *Az tiszteletes és böcsületes ésszel, erkölccsel és tudománnyal megért Istenfélő Hodászi Lukácsnak hideg teteme fölött tött prédikáció*, Debrecen, 1613, A3^v. OSZK FM² 1115. (RMNy II. 1048.)

Előljáró beszéd: Az jeles és Istenfélő firfiúnak, Lipsai Pálnak, debreceni könyvnyomtatónak

„[...] juta az szállásomra az kegyelmed követe hozzám, Zólyomi Sámuel uram, az vödrosábráni prédikátor, ki által kegyelmed kére arra, hogy az test fölött tött prédikációt írva adnám kegyelmednek, mert mind az ott való főuraimnak, mind egyéb fő embereknek intésebből ki akarná kegyelmed nyomtatni. Ez kívánságra azt felelem: [...] 2. Hogy én azt illetlenek ismerem kinyomtatásra, mint ilyen éretlen elmének nyers gyümölcsét.”

PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós, *Az Úr vacsorájáru*, Sopronkeresztúr, 1613, A7^v és A8^v. ELTE EK RMK I. 63. (RMNy II. 1057.)

Epistola dedicatoria: Dedikációs levél Seifrid Kolonicsnak

„Én is ezt az mi Urunk Jézus Krisztusnak végvacsorájáru való kis írásomat, noha igen gyöngye erővel, de jó lelki ismeretből származott szándékkal vettem előmbbe. [...] És ugyanezön munkácskám (ha méltó csak annak is elmémnek gyengeségéhez képöst neveznem) nem volt volna annyi bátorságom, hogy magamtul fel is vettem volna, de egy-néhány igazságszomjúhozó főrenden való vitézli uraim etc. ösztönlenek reá, kiknek tisztöm is intött, hogy ugyan eröm fölött is ilyen méltó kívánságoknak engedjek, avagy csak ezért is, hogy ez az Isten tisztességét és minden idvezülendőnek örök életjüket concernallia es illeti.”

KECSKEMÉTI C. János, *Három fő és nevezetes esztendő ünnepekre való prédikációk*, Debrecen, 1615, (3^r. OSZK FM² 2198. (RMNy III. 1083.)

Az nemes, nevezetes vitézlő úrnak, Lorántffy Mihálynak, [...] mint kegyes és jóakaró patrónusának

„Noha peniglen eleitől fogván, miképpen az Hitnek több idvösséges ágazati felől, úgy az Jézus Krisztusnak születése, feltámadása és az Szent Léleknek elbocsáttatása felől is sok fő, tudós és bölcs embereknek szép és hasznos prédikációjok vannak és bocsáttattanak ki, melyekre való képest majd ugyan haszontalannak ítélném, hogy én, ki azoknak csak sarujok kötelének megoldására is nem volnék méltó (mint Keresztelő János is mondja vala Krisztus felől) ez egynehány prédikációt kibocsátanám.”

MILOTAI NYILAS ISTVÁN, *Mennyei tudomány szerint való irtóványa*, Debrecen, 1647, bb². OSZK FM² 2132. (RMNy II. 1132.)

Előljáró beszéd: Az nemzetes és nemes vitézlő férfinak, Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusának, Debreceni Tamás dedáknak

„Ezen tenort tartják, őrizik és szállítgatják maradékjokra mostan is nemzetünkben lévő tudós lelkipásztorok, kik közül én is legkisebbik, legméltatlanb, legerőtlenb és leggyengébb, úgy mint, ki azoknak sarujok kötelének még csak megoldására sem vagyok méltó. Az én reám biztatott kicsin girácska szerint irtogatom ez íráskámban, az mennyei tudományban az tévelygőknek vélekedések miatt felnőtt veszedelmes bokrokat és az igazságnak idvösségtermő ágazatit az kicsin dedeknek tanulságokra helyben hagyom.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Postilla scultetica*, Oppenheim, 1617 = RMKT XVII/6, 486. (RMNy II. 1144.)

Az nagyszombati ekléziának, hív keresztyének gyülekezetinek

„Noha én az Magyar szónak oly ékesen folyásával azt nem fordíthattam az mint Németül vagon írva, az miképpen, hogy az szőnyegét is ha megfordítja ember, nem szinte oly ékes más felől. De én az én vékony erőm szerint szolgálók az egyigyű híveknek.”

VÁSÁRHELYI Gergely, *Esztendő által az anyaszentegyházról rendeltetett evangéliumok és episztolák*, Bécs, 1618, (számozatlan) *6^v. ELTE EK RMK I. 76. (RMNy II. 1151.)

Az tekintetes és nagyságos gróf gimesi Forgács Zsigmondnak

„Mely kicsinded értékemnek munkájával, ha Nagyságod böcsületes személyének és tisztibe való méltóságának tekintetit kedve és akarataj szerint nem érdemlen is, mindazáltal azokat jó akaratjával vegye aláztatos szolgálójának emlékezetit.”

BELLÉNYI Zsigmond, *Hieronymus, a Szent Dávid 51., 31. és 80. zsoltáriban való elmélkedési*, Kassa, 1618, (hibás számozást követő számozatlan lap) (6)^v. OSZK FM² 551. (RMNy II. 1155.)

Az nagyságos Perény Györgynek [...] és hites assessor Atyámfiainak, nékem jóakaró Uraimnak

„Ha pedig valami fogyatkozást talál mind az megfordításában és a magyar nyelvnek is folyásában, meggondolván azt, hogy énbennem is lehetett fogyatkozás és nem lehet akárki is mindenre elégséges magában, ne legyen érette gonosz ítéletben felőlem. Igyekeztem jó szívvvel azon, hogy Nagyságodnak és ti kegyelmeteknek ebben kedveskedjem és az keresztyén olvasónak is adhassak valami tanulságot eleiben.”

MILOTAI NYILAS István, *Agenda, az az Anyaszentegyházbeli szolgálat szerént való cselekedet*, Kolozsvár, 1621, B¹–Bij^v. OSZK FM² 1220. (RMNy II. 1251.)

Elöl lévő beszéd: Az felséges Gábrriel, Istennek kegyelméből Magyarországnak, Dal-máciának, Tót-, Horvát- etc. országoknak választott királyának, Erdélynek fejedelmének és székelyeknek Ispánjának [...] házastársának

„Ilyen drágalátos és idvösséges szolgálatnak rendit és módját ajánlom én felségednek, kegyelmes asszonyom, ez kis íráskámban. Néhány napi, úgy vagyom, az munka, kicsiny az könyvecske, melyért az felséged méltóságos személyéhez netalántán illetlennek látszanék lenni; de ha az ő valósága szerint érdemlettéppen elmélkedünk róla, feltaláljuk ingyenesen Istennek minden ajándéki felett böcsüendőbbnek lenni.”

KECSKEMÉTI C. János, *Pázmány Péter Kalauzáának tizenharmadik könyvére való felelet*, Bártfa, 1622, (számozatlan) 6. OSZK RMK I. 518. (RMNy III. 1257.)

Dedicatoria: Az nemes, nemzetes és vitézlő Gönczi Fejér Istvánnak

„Hogy peniglen ez kis íróscskát én most szöm eleiben bocsátom és kegyelmednek, Tiszteendő Uram offerálok, nem azért cselekeszem, hogy másoknak prejudikállanék, kik ugyan ezen Pázmány Kalauzáának feleletiben sokat fáradoztanak, kiknek még csak sarujok köteleinek oldására sem volnék elégséges, vagy hogy ezzel azokat pirongatni láttatnám, holott csak tekintetkél is azoknak röttögnem kellene [...]”

VÁSÁRHELYI Gergely, *Krisztus Jézus követéséről való könyvek*, Kolozsvár, 1622, (o)(2)^v. OSZK FM² 4403. (RMNy II. 1271.)

Az tekintetes és nagyságos Hallerkövi Haller Zsigmond úrnak

„Vegye azért Nagyságod szegény beteges káplánjától nem oly néven, kit Nagyságod böcsületi érdemlene, hanem szegény jó akaró szolgájának szüből való, más ember első munkáinak magyar nyelvre való fordításának sengéjét.”

PRÁGAI András, *Fejedelmeknek serkentő órája*, Bártfa, 1628 = RMKT XVII/8 9–36, 485–486. (RMNy II. 1400.)

Epistola dedicatoria: Rákóczi György [...] Borsod vármegye főispánjának, [...] patrónusának

„Én is peniglen, nem tudom mivel mentsem magamot mindenek előtt, hogy Nagyságod ez könyvnek Magyarul való tolmácsolására méltóztatott, kinek fordítása nagyobb elmét kívánt volna, és az én tehetségemnek és elmémnek gyengesége miatt sok számlálhatatlan fogyatkozásokkal sok főtudós embereknek szemek eleiben megyn. De valakik engemet ismérnek és nyavalyás betegségemet látták, bizosságit lehetnek, minemű beteg voltam én akkor, mikor ez könyvnek fordításában munkálkottam, hogy még kezeimmel sem bírtam, hanem íródeák pennájára tolmácsolttam, kinek alkalmatlansága miatt sok bosszúságot nyeltem, valamennyiszer eszemben vettem az orthographia, az igazán való írásnak regulája ellen az fogyatkozást. Minek okáért vétkül ne tulajdoníttassék énnékem, ha az első és harmadik könyvnek fordítása az második könyvnek Magyar nyelven való folyásával, (mely az előtt régen az tekintetes és nagyságos Draskovits János neve alatt kibocsátott volt Prágában) nem egyezne és el nem érkeznék. Mert mind az sietség s mind egyébféle szorgalmatosság, s mind hivatalomban való eljárás rajtam voltak. Miképpen azért, hogy az medve mikor fiadzik, az kölyke csak olyan, mint egy darab hús, hanem sok nyalogatással formálja és csinálja magához hasonló medve fiúvá. Ezenképpen akartam volna, ha én is medve nyalogatással ebben az én fordításomban munkálkodhattam volna.”

KÁLDI György, *Az vasárnapokra való prédikációknak első része*, Pozsony, 1631, jv. ELTE EK RMK I. 107:2. (RMNy II. 1509.)

Ajánlólevél: Az szentséges római Anyaszentegyház kardináljának, Pázmány Péternek

„Az okáért jó reménségben vagyok, hogy e kicsiny ajándékomat is jó néven vészi, nem a maga méltóságát tekintvén, melyhez illendőt én nem adhattam, hanem az én Nagyságodhoz való kötelességemet, melynek úgy igyekeztem megfelelni, amint erőmmel felérhettem, azt szívem szerént kívánván, hogy miképpen a hajnali csillag az ő felkelésével a Napnak közelét jelent, és az embereket addig gyönyörködteti, míg a Nap fel nem kél, azután pedig oly látatlanná leszen, hogy mindnyájan egyedül a Napra fordítják szemüket, úgy az én prédikációs könyvem, melynek a Nagyságod szárnya alatt keresek oltalmat, előljáró követe légyen a Nagyságod prédikációs könyvének, melynek kinyomtatására igyekezik Nagyságod. Úgy, hogy az elérkezvén, csak annak légyen kelete, mindnyájan azt kedveljék és keressék, és mindnyájan velem együtt abból tanulják meg, mint kellessék a gonosztól eltávolzni és a jót követni.”

ALVINCZI PÉTER, *Egy rövid úti prédikáció*, Kassa, 1632, A3^r. OSZK FM² 017. (RMNy II. 1535.)

Dedicatoria: Az tekintetes és nagyságos Kapi Andrásnak, [...] mint kegyes Patrónusának

„Nagyságod kért vala, hogy azt az rövid prédikációcskám leírjam.

Megcselekedtem Nagyságod kedvéért, noha tudom, hogy sok bölcsen leírt prédikációkhoz képest némelyeknek izetlennék fog tetszeni. De ámbár úgy legyen, én nem néztem soha, nem is nézek a tanításba elmemutogatásra s füleket gyönyörködtető szőszaporításra, hanem üdvösséges épületre, az mennyiben Isten énreám az ő girájának kicsin ajándékát bírta.”

CSANAKI MÁTÉ, *Az döghalálról való rövid elmélkedés*, Kolozsvár, 1634, (3)^v–(számozatlan) (4)^r. OSZK FM² 778. (RMNy II. 1538.)

Az Istennek kegyelméből fényességes fejedelmi méltósággal tündöklő Rákóczi György Uram őnagysága istenes házastársának, Lorántffy Zsuzsanna asszonynak

„Hogy pedig ez pestisről írt könyvet Nagyságodnak írom és ajánlom, nem az az oka, mintha én ezzel inteném Nagyságodat, hogy ne féljen az pestistül, mert jól tudom az Istennek gondja viselése felől való igaz tudományát és hitit Nagyságodnak, hanem hogy ez kicsin ajándékkal Nagyságodhoz való hálaadó voltomat bizonyíthassam.”

KISMARJAI VESZELIN PÁL, *Kegyes és istenes beszélgetések*, Debrecen, 1633, A2^v. OSZK FM² 613. (RMNy II. 1562.)

Előljáró beszéd az kegyes és Istenfélő olvasónak

„Te keresztény és Istenfélő olvasó, akárki légy, Istenre s lelked ismeretire kénszerítlek, hogy minden praejudiciumot, irigységet és gyűlölséget félre tévén egyigyű de istenes írásocskám egyigyű elmével istenesen olvassad, és míg által nem olvasod, vakmerőjül ne kárhoztassad, hanem ha abban idvösségre hasznos dolgot találsz, Istennek hálát adj, ha penig mindenek szinten helyen s kedved szerint nem esnének, feledékenségemnek s gyengésemnek tulajdonítván megbocsáss.”

KOPCSÁNYI Márton, *A keresztényi tökéletes életre intő tíz hétre rendeltetett nyolcvan elmélkedések*, Bécs, 1634, (számozatlan) A6^v. OSZK FM² 579. (RMNy II. 1574.)

Előljáró beszéd: Az nemzetes és nagyságos gróf Nyáry Krisztina Asszonynak

„Noha pedig csekély tudományom és vékony tehetségem tartóztatott, de bizakodván a megfeszített Úr Jézus segítségével [...], szívem vöttem e kis munkának felvállalására.”

MADARÁSZ Márton, *Meisner Balthasar szent elmélkedéseinek a vasárnapi evangéliumokba magyar nyelvvél megajándékozása*, Lőcse, 1635, (***)³r. OSZK, FM² 569. (RMNy II. 1629.)

Ajánlólevél: A tekintetes és nagyságos Lokácsi Prépostvári Zsigmondnak, [...] mint kegyes urának

„Hogy pedig a B.E.D. Meisner Postilláját Istentől vött girácskám szerént való együgyű minden udvari ékesszólástól üres magyar nyelvvél megajándékoztam, és a Nagyságod neve alatt közönségessé tettem, arra engem semmi egyéb nem vitt és indított, hanem a Nagyságod hozzám való jóindulatja, melynek csak legkisebben sem felelhet meg ez én alávaló munkácskám.”

MADARÁSZ Márton, *Meisner Balthasar szent elmélkedéseinek magyar nyelvvél megajándékozása*, Lőcse, 1635, (***)³r–(****)^r. OSZK, FM² 569. (RMNy II. 1629.)

A jeles kegyes olvasóhoz való levél

„Alkolmas ideje vagyon ugyan, keresztyén olvasó, hogy a néhai boldog emlékeztű és galambi szelidségű, vagy együgyűségű és kígyói okosságú D. Boldisár Meisner Vasárnapi Evangéliomi Elmélkedésinek megfordításában egyházi szolgálatom tengere között, amint illet, csak mintegy lopva munkálkodtam. De nem amint ahhoz kedvem és akaratom volt, hanem csak amint az Isten kegyelméből Szent Lélek által adatott és vött malasztocskám és számos dolgaim és egyéb tanulságim, írásim engedték. Igen későn ért gyümölcs, de elég, ha jól megért [...] .

Amint hogy pedig te, homo es, ember vagy, és humani nihil a te alienum esse putate potes, emberi dolognál egyebet semmit nem állíthatsz magad felől, amint a terentianusi Chremes maga felől megvallja, úgy én is gyarló, együgyű és igen vékony értékű embernek vallom magamat, ki a magam esetivel járok és még megért értelemre és ítéletre és bölcseségre nem jutottam, hanem az Úr nevét segítségül hívván, naponként orando, legendo & scribendo: imádkozván, olvasván és írván igyekeztem, hogy ha valamint eljuthatok.

Honnét, ha netalám a fordítás kedved és szád ízi szerént nem lött volna, [...] a dolog kedvéért, melyet tudásom szerént se el nem hadtam, se senki kedvéért el nem változtattam, meg nem hajtogattam, lágyítottam, hanem amint a közönséges igazsághoz való kötelességem és az nyelvnek nyelvre fordításában való tekéletesség kívánta, és a magyar nyelvnek fogyatkozott és darabos volta engedte, fide bona, megmagyaráztam. A fogyatkozást, ha mi esett volna, amint hogy netalám eshetett is [...], az emberség és a keresztyéni szeretet palástyával megtekintvén [...] a magad nyakába való két fel iszákot, azaz gyarlóságot, minden Aristarkusi ítélet és Zoilusi rágalmazás nélkül, jámbor és tudós lévén fődözd be és szenvedd el. Mert tudhatod azt, hogy amint ez én goromba munkámhoz a te irégy ítéleted, szintén úgy hozzáfér egyebek ítéleti a te bölcs munkádhoz is. Én e munkámban [...] a magam könyökével és lábával mérvén csak annyit cselekedtem, amennyit cselekedhettem és a magam szemével láttam és saját szájjammal olvastam. És törvény szerént te sem kívánhattál, sem várhattál többet tőlem, s én sem költhettem többet reád, hanem csak amennyi volt az én kevés kincsemben.”

IRATOSI T. János, *Az ember életének boldogul való igazgatásának módjáról*, Lőcse, 1637, B3^v. OSZK FM² 087. (RMNy III. 1683.)

Az nemzetes, nemes és böcsületes férfiúnak, az Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusának, Debreceni Tamás deáknak

„Tudom, nem léssen kedves mindennél, de én megelégszöm azzal, hogy az jó lelki ismeretű embereknek kedves léssen. Az könyvecskék magok commendálják magokat azoknál, az kik megolvassák.

Ha hol oly ember találkoznék, aki ebben valami gonoszot találna, az meggondolja, hogy nem én ellenem szól avagy vét abban, hanem ő maga az author ellen, ki ezzel először az maga nemzetének, az anglusoknak kedveskődött, mert azoknak nyelvén írta. De mint ilyen drága írást, az után egyebek spániai és franciai nyelvekre is megfordították, és hogy közönségesebb lenne több nemzeteknél is, végtére deák nyelven is kinyomtatattott. Én méltónak itiltem arra, hogy az mi nemzetünknek is lenne része ebben.”

DARHOLCZ Kristóf, *Novissima tuba, azaz ítéletre serkentő utolsó trombitaszó*, Kassa, 1639 = *Novissima tuba*, kiad. NÉMETH S. Katalin, Budapest, 1986, 7–9, (RMNy III. 1768.)

Az nemes és vitézlő Finthai Darholcz Ferencnek mint szerelmes atyjának

„Melyet ő kegyelme Novissima tubának, azaz ítéletre serkentő utolsó trombitaszónak nevez, melyet midőn nekem ajánlott volna, kére azon (hogy ha az deáki tudományban és az magyar szó ékes folyásában annyi érdemet ítélem, hogy azt magyarra fordíthassam) ne nehezteljem munkáját felvönnem.

Kit mikor elolvastam volna, elsőben is erőtlenségemet, azután szokatlanságomat és efféle derekas dolgokhoz való méltatlanságomat gondoltam. De az sok szép dolgok olvasásátul (melyek ez kis könyvben vannak) meggyőzetvén, reá vevém magam, hogy az ő kegyelme kérésének engedjek, és az mint az én elmém éri, magyarra fordítsam.

[...] Jóllehet, megvallanom méltó, hogy efféle dolgok fordítása nem engemet illet, hanem az kik bővebb értelemmel bírnak nálamnál. De meggondolván azt, hogy ilyen kicsiny dologgal derekas tudós ember bajlódni szégyenlene, sőt mocskolódásnak tartaná, hozzá egyik sem fogott volna, kéz közben csak úgy maradna, az deáki tudomány kívül való emberek eleiben nem költ volna.”

KERESSZEGI HERMAN István, *A keresztyén hitnek ágazatairól való prédikációknak tárháza*, Nagyvárad, 1640, *3^v. OSZK FM² 590. (RMNy III. 1863.)

Dedikálás: Az tiszteletes férfiúnak, Fekete István Uramnak

„[...] Kegyelmed azon elmével más helyekben lévő híveknek épületekre az Anyaszentegyházban nyomtatás által ilyen szép corpusban kibocsátaná. Mely Kegyelmed jó szándékát, úgy vagy, javallottam Kegyelmedben, de megvallom, magam sok ideig elmémnek nagy tusako-

dásában voltam, ha léssen-é méltó kibocsátásra avagy nem ebbéli munkám? Nem annyira féltvén a munkának méltóságos matériáját és igaz voltát, mint annak leírásában való erőtlenségemet.”

TYUKODI Márton, *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének magyarázata*, Nagyvárad, 1641, *3^{r-v} és *4^v. ELTE EK RMK I. 136. (RMNy III. 1915.)

Epistola dedicatoria: Tiszteletes, jó hírrel-névvel fénylő, méltán keresztyén nevet viselő [...] kőrösi szent gyülekezetnek, az Isten Anyaszentegyházának jó szállástartóinak. Nevezet szerént: Erdős Mihály, Tollas Pál, Oláh Mihály és Siros Jánosnak

„Számálhatatlan ugyan a tengernek főnyere, megtudhatatlan az égen lévő csillagoknak soksága, megmérhetetlenek marokkal (de egyéb aránt is) az tengernek vizei és megfontolhatatlanok mérő serpenyővel a földnek sok hegyei és lehetetlen másával a halmokat és kősziklákat megmászni. De azért a tengernek egy morsa főnyere, az égnek legkisebbik homályos csillaga, a sok vizű tengernek egy csöpp vize, az hegyeknek, halmoknak oldalából lehullott egy maroknyi pora, és a kősziklából letörött egy ökölnyi kövecske, a mezőben felnevelkedett egy szál füvecske, és kertben plántáltatott virágocska az ő módgyok szerént mind az Istennek jó voltát, bölcsességet, hatalmasságát és dicsőségét csak nem füleink hallatára kiáltják és prédikálják, ama distichon szerént: *Emicat ex ipsis divina potentia campis, Praesent emg refert una vel herba Deum.*

Mindezekből azt akarom kihozni, hogy ezek így lévén, ez az én kised munkácskám és egy tenyérnyi könyvecském is e világnak számálhatatlan sok ezer könyvei között talám nem léssen mindenestől fogva haszontalan, hanem ebből és ez által is fog az én Uramnak neve dicsírtetni az együgyűeknek kezekben forogván. [...]

Tudom ugyan, hogy többen lésszenek olyanok, kiknek ez én kicsiny munkám ízetlennek fog tetszeni, mivelhogy nem kevesen vannak az emberek közül oly Pharisaeus gyomorról és momusi természettel, kik előtt senki nem cselekedhetik oly jót, nem szólhat, sem írhat oly hasznos dolgot, az mely nekik tetszenék, és amelyet javallának s helyben hadnának. De ám légyen, ha a szájok ízi megveszett, és tüdejök, májok megrohadott, kényes emberek előtt nem léssen kedves ez kis tenyérnyi könyvecske, oly hitem, reménségem és bizodalمام vagy az én Uram Jézus Krisztusban, hogy én is két kis fillyérről szintén annyit vásárlók, mint Zacheus fele jószágán. Mivel a Mennyszágot csak azon adják, amink vagyom.”

MEDGYESI Pál, *Praxis Pietatis*, Várad, 1643, (2)^{r-v}. ELTE EK RMK I. 145:1. (RMNy III. 2042.)

Hírrel, névvel s elmével tündöklő tekéntetes és nagyságos Lónyai Zsigmond uramnak

„Nagyságos uram, nincs nekem arra szándékom, hogy vagy magamat, vagy e kis forgolódásocskám nagy kerülő cifrás és hízelkedő beszéddel (mellyel sok szép és egyébként hasznos írások az ő kezdetekben meg szoktak mocskoltatni) kellettessem vagy Nagyságodnak, vagy pedig egyebeknek. [...] Azt mondják közbeszédben, hogy a jó bor elkel cégér nélkül is. A kegyesség maga commendálja magát eléggé, hasznos ő mindenre mindenben, úgy annyira, hogy az egész keresztyénség ezáltal (mint valami lélek által) lélegzik.”

GELEJI KATONA István, *Titkok titka*, Gyulafehérvár, 1645, ****3^{r-v}. OSZK FM² 583. (RMNy III. 2103.)

Ajánló előbeszéd az eretnekségnek eredetiről és terjedtiről: Az méltóságos fejedelmi felségben helyeztetett és sok ahhoz kívántató dicséretes jószágokkal tisztesen felékesítettett nagy Rákóczi Györgynek

„Előbb kellett volna ugyan, megvallom, ez munkácskának két esztendővel is kijöni, ha az egészség engedte volna, de fejemnek szédelgőssége és erőmnek elszakadtkozottsága miatt tovább esztendőnél csak egy igét is benne nem írhattam és talán ugyan belé is hagytam volna, ha Nagyságod ottan-ottan reá nem serkentetett volna. Melyre képest, mint egy erőszakkal néki nyavalyítám szegény fejemet és hozzáfogék s az Úr Isten reménségem küvöl annyira megerősíte, hogy mind ennyi betegkedésem és erőm felett való sok foglatosságim között is, ha szintén úgy nem is, amint én kívántam volna, de úgy, amint az Isten akarta s engedte, véghezvihetném. Ennek azért az én csekély elmémnek faetuskájának conceptiója, fogontatása, a kolozsvári synodusból és disputatióból lött, születése pedig és nevedése Isten után a Nagyságod keresztyéni mind instigatiójából s mind liberalitásából, bő költségéből, mely által ez világot látott, én csak haszontalan eszköz voltam benne.

Kinek ajánljam tehát ezt a halandó emberek közül egyébnak, hanem Nagyságodnak, kegyelmes Uram? Nagyságodat illeti, s más patrónust nem keresek Nagyságodon küvöl néki. Tekéntse Nagyságod ez én ösztövére oblatiómat kegyes és vidám szemmel nem az én személyemnek alacsonyságáért, noha tisztem Isten előtt nem alacsony, sem a szókban való ékességért, mely semmi sincsen, sőt arra ugyan nem is ügyekeztem, hanem a dolognak méltóságos, mélységes és üdvösséges voltáért, amely minden emberi bölcsességet és ékesen szólást felül halad. Ha Nagyságod kedvellette kezdetődését, kedvelje végeződését is, hogy mind engemet több hasznos és szükséges munkákra, míg Isten erőt ad reá, s mind pedig másokat kegyelmességének lengedező és élvezgető szellőjével serkengessen.”

GELEJI KATONA István, *Váltság titka*, Várad, 1645, f3^v. ELTE EK RMK I. 155:1 (RMNy III. 2124.)

Ajánló előbeszéd az Istennek igazán való dicsőítetésekről: Az Istentől fejedelmi felsőséges méltóságban állattatott és dicsőséges hírrel-névvvel felruházattott Rákóczi Györgynek

„Én az én Uramnak reám bízott egy talentumocskáját elásni nem akarnám, hanem azt örömet szent usorára kiadnám, nem az én híremnek-nevemnek (jó lelki ismérettel írom) terjedésére, mert arra nem vágyok, elég az énnékem, hogy az én nevem bé vagyon íratva az életnek könyvében, mely felől az én lelkemben bizonyos vagyok, hanem az Isten dicsőségének a mi szegény nemzetünkben való nevedésére és az együgyűeknek az üdvösséges tudományban való gyarapodásokra, hogy ha immár nyelvvel való tanítással ő szent Felsőségnek szomorú látogatása és fejemnek erőtelensége miatt őket nem építhetem, ottan csak kicsiny vigyázásom, igazgatásom és íráskáim által építhetném és az üdvösségnek útjára vezethetném. Mindazonáltal mindenkben légyen csak az ő szentséges szabados jó akaratja

és bölcsességes tanácsa, én ezekre is, amikre engemet kegyelméből segített, méltó nem löttem volna. Nem én cselekedtem, hanem az Úr én általam, haszontalan eszköz voltam, és annak, amivel tartoztam, csak valami kis morzsányi részecskéjét cselekedtem, egyedül azért az ő nevének adassék a dicsőség érette.”

VERESEGYHÁZI SZENTYEL János, *Myrothecium spirituale, azaz lelki patika*, Lőcse, 1648, *6^v–(számozatlan) *8^r. OSZK FM² 1310. (RMNy III. 2231.)

Ajánlólevél: Tekintetes és nagyságos késmárki öregbik Tököli István uramnak

„Elhiszem, hogy engemet is nem azért oktatott ebben az ő bölcsességének scholájában, hogy az ő tőle talentumul vött kicsiny tudományocskámat elrejténem vagy magamnak tartanám, de hogy az ő dicsőségére és a híveknek lelki jóvokra kiadván másokkal is közleném.

Kicsin ugyan és igen együgyű (mint ki nem tudós, de tanuló embertől származott), nem is olyan, melyben a világnak fiai szoktanak gyönyörködni. Mindazáltal tudom, hogy noha a haszontalanoktól (hamisan) feletébb való keménységgel vádoltatik, többrül nem veszen ez a Mennyei Úr számot, hanem csak amit kereskedésre kezemben bízott. Akarom azt a jó cselédes gazdát követni, ki a kicsin jószágbul élvén azon igyekezik, hogy azt meg ne emésze, de inkább szaporítsa. Ezt az én egynél kisebb talentomocskámnak első éretlen gyümölcsét nemzetemnek közönséges jóvára magyar nyelven kibocsátottam. Melyet (elhiszem) senki a jók közül nekem vétkül nem tulajdonít. [...]

Érdemletlen ugyan a Nagyságod méltóságos nevére, minek okáért félhetnek, hogy úgy ne járjak, mint amaz Római vitéz, ki Octavianus császárt vékony vacsorára híván jutalmul imez feleletet vőtte: Nem tudtam, hogy ily igen barátod legyek. De tudván, hogy Nagyságodban az Isten külső és belső ajándékinak nagy és számos voltok semmi változást nem tehettek volna, és hogy nem utálná meg Nagyságod azt, aminél feljebb való és méltóságosb volna. Tudván azt is, hogy Nagyságod eleitül fogván ennek az Isten bölcsességének híveket gyakorló scholájának egyik fő tagja lévén, mostan is abban szüntelen gyakorolhatnék, elhittem magammal, hogy a mindeneknek szíveket szabad akarhatja szerint hajtogató Isten Nagyságodnak is szívét felindítván nem hagyja megutálni ez én éretlen első munkácskámat.”

MIKOLAI HEGEDŰS János, *Szentek napi száma*, Utrecht, 1648, (számozatlan) Aa^v. ELTE EK RMK I. 165. (RMNy III. 2250.)

A dicséretes hírű tudós férfiaknak, Váci András és Komáromi István Uraimnak

„Noha csekély vízben nem foghatni nagy halat, kicsény ez is és csekély, mindazáltal ha Kegyelmetek szívesen megolvassa, másokkal is olvastatja s commendálja véghez vinni, én oly hiszemben vagyok róla, hogy még a nagyjai közül is megfoghat Kegyelmetek a mi dicső nagy Urunknak.”

MEDGYESI Pál, *Abba Atya, avagy könyörgésnek lelke*, Trencsény, 1650, *2^r–*3^v. ELTE EK RMK I. 177. (RMNy III. 2352.)

Epistola dedicatoria: Méltóságos, nagy hírvé nevű, tekéntetes és nagyságos gyerőmonostori Kemény János Uramnak

„Alkalmas ideje már, nagyságos Úr, miulta keresdegelem a módját, mint mutathatnék Nagyságodhoz, eleitől fogván hozzám való nagy szeretetiért, érdemem felett való becsületiért és sok rendbéli hasznos szolgálatiért valami emlékezetes háladatosságot, de kisebb lévén az én értékem és sorsom, hogy nem mint én azt csak mennyire való részből is, nem hogy a Nagyságod várakozása, de csak a magam itéleti szerént is megcselekedhettem volna. Mostan is amivel a kiseded tehetség és alkalmatosság Nagyságodhoz békösöznnöm enged, micskét térszen? Mellyel ugyan magam feltételéből is köteles háladó voltomat Nagyságodhoz nem végezni, hanem kezdeni akarom, oly reménsséggel, hogy Isten éltetvén még elébb is menjek az ő kegyelmessége szerént ez Nagyságodhoz való buzgóságomban. Ami a könyvecskét illeti, mellyel Nagyságod eleiben mégyek, az külső állapotjában kicsiny ugyan, de ha az benne lévő nagyságos dolgot és az arrul való tanításnak módját fontoljuk, nagyak is nem méltatlanul mondhatjuk. Melyről énnékem sok szóval emlékezni nem illik, ha igaz méz ez, magában léssen édessége, akárki mint dicsérje vagy olcsárolja.”

NÓGRÁDI Mátyás, *Lelki próbakő*, Debrecen, 1651, a3^v. ELTE EK RMK I. 180/a. (RMNy III. 2362.)

A jó emlékezettel virágzó és becsülettel fénlő férfinak, néhai Kerekes Mihály Uramnak megmaradt özvegyének, úgy mint Bagoly Kata Asszonynak

„Kegyelmed azért becsületes Asszonyom, ne nézze ennek kicsiny voltát, hanem a benne lévő szent dolgokat aestimalja inkább, melyek másutt sok levél számú könyvben sem találtnak, mely dolgot ha eszemben vehetek, meg nem szűnöm az Úr előtt kegyelmedért és hozzá tartozóiért imádkozni.”

MADARÁSZ Márton, *Kegyességnek mindennapi gyakorlása*, Lőcse, 1652, (számozatlan) A9^r. OSZK, FM² 4417. (RMNy III. 2421A.)

Ajánlólevél: Madarász Erzsébet asszonynak, [...] Kövitski János [...] hitvestársának és [...] Madarász Zsuzsanna asszonynak, [...] Meszti György [...] hitvestársának

„Azokáért a Szent Lélek kegyelméből, egyéb lelki foglalatosságim között, nem úgy, amint akartam, hanem amint tehetségem és az idő engedte, véghez vittem és e vénségemnek kedves és szép pettegetett, vagy tarkás megfogott madaracskáját kilitkából szabad szárnyain, ép tollaival kibocsátam és Ti kegyelmetekhez röpiültem üjlesztendi ajándékban.”

LISTIUS László, *Magyar Mars*, Bécs, 1653, (számozatlan) a4^r. ELTE EK RMK I. 185. (RMNy III. 2461.)

Ajánlólevél: Az nemes Magyarország Státuszihoz

„Vegyétek azért jó szívvel, nem az munkámnak erőtlenségét és elmémnek csekélységét, de az dolognak mi voltát, akirül írok, tekéntvén.”

LISTIUS László, *Magyar Mars*, Bécs, 1653, (számozatlan) a4^r. ELTE EK RMK I. 185. (RMNy III. 2461.)

Az Olvasóhoz

„Vedd kedvesen azért, kedves olvasóm, ezen erőtlen gyümölcsömnek vékony fajzását, és ha mi vétkeket ismersz benne, okos itileted szerint korrigáld, és mivel jó szívből nyújtom, te is jónak tulajdonítsd.”

MALOMFALVAY Gergely, *Belsőképpen indító tudomány*, Bécs, 1653, b4^v. ELTE EK RMK I: 186. (RMNy III. 2462.)

Ajánlólevél az tekéntetes és nagyságos Püski Jánosnak

„Háttra taszított vala ugyan engemet ettől erőtlen erőm, tudatlan együgyűségem és méltatlanságom, de a bűnösök megtérését óhajtó buzgó kívánságom és nemzetemhez való kötelességem addig biztata, hogy pennámnak sarlóját kinyújtám az aratásra, bízván abban, hogy az én szívemnek Istene, aki az özvegynek fillérét meg nem vetette, az én elégtelenségemnek fillérét sem utálja meg, tudván igyekezetemet.”

KOMÁROMI CSIPKÉS György, *Az keresztyén isteni tudománynak jeles móddal úgy elkészített rövid summája*, Utrecht, 1653, (:)3^v. ELTE EK RMK I. 189:1 (RMNy III. 2498.)

Ajánlólevél az híres neves Debrecen városának nemes, nemzetes és nagyértelmű tanácsinak

„Kegyelmetek azért ez kis, nem ajándékból, hanem tartozásból való adományt végye el, kedvelje és nem az adománynak, hanem az adó szívbéli jó indulatjának mivoltából itilje.”

MALOMFALVAY Gergely, *Halottas prédikáció*, Bécs, 1653, a^r. ELTE EK RMK I. 196. (RMNy III. 2511.)

A tekéntetes és nagyságos gróf Batthyány Ádámnak

„Ím nagyságos Uram, az Nagyságod kívánsága és poroncsolatja szerint, amint erőtlen erőm és tizkel tehetségem engedte, rendbe vettem azon prédikációm, melyet az elmúlt 1653. esztendőben a néhai tekéntetes és nagyságos gróf Formontin Katalin asszonynak etc., Nagyságod szerelmes házastársának hideg teteme fölött [...] prédikáltam vala.”

KIRÁLY Jakab, *Mise, nem mise*, Kassa, 1654, a^{3v}. OSZK RMK I. 886–887. (RMNy III. 2522.)

A jó hírrel-névvél tündöklő erős férfiúnak, tekintetes, nemzetes és vitézlő oszgyáni Bakos Gábor úrnak, [...] fő patrónusának

„Jóllehet, a kegyelmed hozzám sok ízben declarált jó affectuosiért nagyobbakkal tartoznám, mindazáltal hogy most e kisded munkámat nem csak jó néven vegye, de szorgalmasan olvassa is, alázatosan kérem.”

SELYEI BALOG István, *Temető kert*, Várad, 1655, (számozatlan) A3^{r-v}. ELTE EK RMK I. 201:1. (RMNy III. 2622.)

A felséges és győzhetetlen Királynak, a Szentháromságban imádandó és örökké áldandó, dicsőséges és méltóságos első személynek, az Atya mindenható Úristennek [...], nekem az áldott Úr Jézus Krisztusban megtartó és idévezítő Uramnak s Atyámnak

„Kérlek is igen alázatosan, szerelmes Uram, Királyom, ne gerjedjen fel ellenem méltó búsulásod, hogy ilyen porocska s férgecske az ő semmit nem érdemlő kicsiny s tövel-heggyel összecsőpösödött munkácskáját imádandó szent neved méltóságos tutorsága alatt bocsátja a halandó embereknek szemek eleiben.

Oh, édes Uram, Királyom, ha mi ez munkácskában jó, ha mi rendes, ha mi hasznos, ha mi idvességes, mind csak Isteni felségedé, ismérd azért és vegyed kegyelmesen. Ami pedig visszás, ami bárdolatlan, ami rendetlen és vétkes, mind enyimek Uram azok. Kérlek édes Uram, hogy azokat simogassad, igazgassad és szentséges kegyelmednek palástjával fedezgesd. Ha mit Uram a te szent adományodból a te áldott dicsőségedre fordíthatok, amaz nékem kiadott kicsiny girácskából, ha mi lelki kereskedést indíthatok, vegyed kegyelmes oltalmad alá.”

SELYEI BALOGH István, *Temető kert*, Várad, 1655, (számozatlan) A6^r. ELTE EK RMK I. 201:1. (RMNy III. 2622.)

Az olvasóhoz

„Ez együgyű s éretlen munkácskát nem valami hiábanvaló s sokakat megcsaló világi hírnév vadászásának okáért terjesztettem vizsgáló szeme és ítélő elmék eleiben, hanem az én Istenemhez és az ő népéhez való igaz buzgóságomból. Nem kételkedem benne, hogy nagy sokan úgy nem cselekednének ezzel, mint Momus az Istennel, ki azért nem jóvallotta az embernek alkotását először, hogy Isten hátul is a nyakán látó szemeket nem formált, mellyekkel az embert követő gonoszokat meglátván elkerülhetne volna. Másodszor, hogy az oldalán egy ablakot Isten nem teremtett, mellyen a belső nyavalyákat ember megnézhetne és kitisztíthatna volna. Harmadszor, hogy a lába ikraját elől a szárára nem formálta, hogy megütvén a szárát, oly hamar ne ért volna csontot. Ehhez is sokan sokat kívánnak nem kételkedem, kik több szemeket, ablakokat és oltalmazó lábikrákat jóvallanak, és holmi fülben mászó újságokat kezdenek benne nézkélni. Afféle újságokat én azoknak hagyom, kik vagy elmefuttatásért,

vagy a bölcsességben való élességnek mustrálásáért írogatnak valamit. Én az én egyházi hivatalom szerint való tisztemet akartam ezzel is megmutatni.”

A mű mint ajándék

SZEPSI KOROTZ György, *Az angliai első Jakab királynak fia tanításáért írt királyi ajándéka*, Oppenheim, 1612,)(6^v–)(7^r. OSZK FM² 2044. (RMNy II. 1038.)

Dedikálás: Az tekintetes és nagyságos úrfinak, Drugeth Homonnai Istvánnak

„Ekképpen követni fogja Nagyságod ebben az régi, hatalmas fejedelmeknek dicséretes szokásokat, kik az tiszta szüüből származott kicsiny adományt is nagy néven szokták fogadni. Olvassuk az históriákban az Artaxerxes perzsiai király felől, hogy mikor annak az országnak szokása szerént senki az fejedelmek eleiben valami ajándék nélkül nem menne, egy szegény ember, az ki semmi ajándékot nem vihet vala, az tiszta folyóvízből két kezével tiszta vizet markolván méne az király eleiben. Kinek szívét mérsékelvén az király, jó néven vév cselekedeteit, jó válasszal bocsátván el ötet. Én is hasonlóképpen az megnevezett keresztyén első Jakab királynak udvarából azon királytól, mint tiszta kút föből tisztán kiáradott ékes íráskát, ez kicsiny marok papiroson az mi nyelvünkön bemutatom Nagyságodnak, melynek hogyha kedves voltát aránzom, engemet nagyobb dologra és egyebeket is sokképpen nagyobb cselekedetekre fölserkent és felindít minden hátramaradás nélkül Nagyságod.”

ZÓLYOMI PERINA Boldizsár, *Ötven szentséges elmélkedések*, Bártfa, 1616, Bij–Bijj^r. OSZK, FM² 524. (RMNy II. 1100.)

Epistola Dedicatoria: Az nagyságos és nemzetes Lisztius Anna-Rosina asszonynak

„Megtetszik ez az Persiai Artaxerxes királynak buzgóságából, midőn az ő országoknak szokása szerént az perzsiabeliek az ő királyokat drága ajándékokkal megajándékozták volna, egy szegény együgyű munkás ember látja, hogy minden ember az királyt illendő ajándékkal ajándékozza és annak nem lévén mivel megajándékozni az királyt, fut az előtte folyó patakra és öszvefogott tengerében egy marok vizet ajándékon az királynak ád.

Az király ezen megmosolyodván, noha nem szükölködött víz nélkül, de mégis mindjárt az ő maga aranyas csészéjébe tölteti az vizet. És nem csak nagy jó néven veszi azt az kis ajándékot az szegény embertől, de [...] nagy kegyességét is mutatja hozzája.

Kérem ezokáért én is Nagyságodat, hogy Nagyságod az Nagyságod szerelmes fiaival egyetemben ez papirusbéli vékonyserű ajándékot vegye jó névvel éntőlem.”

SZENCZI CSENE Péter, *Confessio Helvetica, azaz az keresztyéni igaz hitről való vallástétel*, Debrecen, 1616, (számozatlan) A7^{r-v}. ELTE EK RMK I. 69:1. (RMNy II. 1109.)*

Az Krisztus Jézus ekléziájának, mely Magyarországon és Erdélyben vagon, mint kegyes Anyjának

„Miképpen peng az Istennek sátorára, nem csak az kik aranyat, hanem még az kik jó szívből kecskeszözt adtak is, kedvesek voltak Isten előtt és az Istennek népei előtt, elhittem azt, szent-séges Anyám, hogy ez én vékony munkám is kedves leszen mind az te fiainál és leányidnál, kiket az te kebeledben neveltél fel és nevelsz is. Vedd jó néven azért, kegyes Anyám, ez kiseded munkát tőlem, kit tiszta fiúi szeretetből nyújtok tenéked és az te magzatidnak.”

VÁSÁRHELYI KERÉKES István, *Epitaphion katastrophikon, azaz szomorúságról örömmre változó versek*, Szeben, 1618, B^r. OSZK FM² 2141. (RMNy II. 1170.)

Az keresztyén olvasónak: [...] Irattattak az mi kegyelmes urunknak, Bethlen Gábornak ajánlva

„Adnak egyebek Nagyságodnak aranyat, ezüstöt, bíbort, bársonyt, gyémántot, drága gyönyöket, én effélékkel Nagyságodnak nem kedveskedhetem, hanem az én savany minervámnak ösztövére verseivel.”

PATAKI FÜSÜS János, *Királyoknak tüköre*, Bártfa, 1626, (számozatlan) (o)7^r–(o)8^r. OSZK FM² 545. (RMNy II. 1347.)

Dedikálól levél: Az felséges Bethlen Gábornak

„[...] Felségedet, örvendezvén, úgy mint üstökös csillag által mutatott Királyunknak, illendő, hogy minden országában lévő Urak és egyéb értékesek külön-különféle ajándékokkal, arannyal, ezüsttel, mirhával, tömjénnel és egyéb nemes adományokkal, úgy mint új királyt, köszöntsék. Én is országunknak sok jókat kívánó és Istentől strázsa-állásra küldtetett fia lévén Felségednek, szívem szerint örvendezek, melyet arannyal és ezüsttel való adománnyal semmiképpen meg nem mutatnék, mert nincsen énnékem sem aranyam, sem ezüstöm, mellyel köszönhetném Felségedet, hanem amim vagon, azt adhatom.

Ez az én mirhám és temjénem, akik arannyal, ezüsttel és egyéb úri ajándékokkal köszönhetik Felségedet, azzal köszöntsék, méltó és illendő, én ez kis könyvecskénk tiszta vizével, aranyával és ezüstjével köszöntöm. Azért kérem Felségedet, mint kegyelmes Uramot, vegye jó néven, tekintse kegyes orcával, fogja oly szívvel, aminéművel irattott és adattatik.”

* Az ajánlás szövege megegyezik az ugyancsak 1616-ban, Oppenheimben megjelent első kiadás ajánlásával (RMNy II. 1115).

FRÁTER Lajos, *Kincstartócska czestehoi egyházának*, Krakkó, 1627, A3^v. OSZK FM² 598. (RMNy II. 1391.)

Dedicatoria: Az tekintetes és nagyságos gróf Erdődi Pálffy Kata asszonynak, az néhai Istenben elnyugott tekintetes és nagyságos palatinus, Forgách Zsigmond özvegyének, nekem kegyelmes patróna asszonyomnak

„Nyilván tudom, nagyságos Asszonyom, hogy igen kicsin ajándék ez, de mindazonáltal azt is gondolám, hogy az Uraknak és nagy Asszonyoknak az ő Animusok nem úgy nézi az ajándékot, mint az jó akaratot. Vegye tehát jó néven Nagyságod legalább való szolgájától és méltatlan káplánjától, és énhozzám kegyelmes jó akarattal legyen Nagyságod, mind az egész Első Remete Szent Pál szerzetivel egyetemben, melynek én is egy méltatlan tagja vagyok. Azok velem együtt meg nem szűnnek Nagyságodért az jókkal bővölködő mennyei Urat imádni.”

SALÁNKI György, *A keresztyén vitézséget tanító kézben viselő könyvecske*, Leyden, 1627, (?)5^v– (számozatlan) (?)8^r. (RMNy II. 1393.)

Az tekintetes és nagyságos Úrnak, Rákóczi Györgynek, [...] nekem kegyelmes uramnak, patrónusomnak

„Ösztönzött másfelől az háládosságnak sarkantyúja is, ki felől azt szokta vala Pirrus az Epirusnak királya mondani: non in eodem esse debere gratiam, et debere pecuniam, azaz más háládossággal, más viszont pénzzel tartozni valakinek, mert (az mint Franciscus patricius magyarázza), az ki az pénzt életében meg nem fizette, annak az kitül kölcsönvötte volt, eleget tött, ha annak maradékinak megatta, az ki pedig jó téteményt vött valakitül, hanem ha életében annak az kitül vötte volt, meghálálta, gondatlanabbnak mondhatik és eleget nem töttnek. Háládossággal tartozom én is Nagyságodnak, de olyannal, kit egész életemben voltaképpen meg nem fizethetek. Holott immár negyedik esztendeje folyjon, hogy az Nagyságod beneficiariusi lajstromában, méltatlanságomra képest nevémet felíratván ez nevezetes belgiumi akadémiákban tanulásnak okáért mulatok, és az Nagyságod kegyes gondviselése mellett fogyatozás nélkül élek. Akartam azért mostan avagy csak ilyen kicsiny jegyét is háládosságomnak megmutatnom, míglen nagyobb alkalmatosságnak napja felvérradna. Kicsin ugyan ez, és méltatlan akar munkának, akar ajándéknak nevére, mindazonáltal, hogyha amaz boldog elméket (kikkel Isten hazánkat mostanában is büvön látogatta) nagyobb munkákra felsekerenthetém, munkának nevezhetem. Sőt ha Nagyságodnál bocsánatot találand merészségem, ajándéknak méltán akkor mondhatom. Bizonyára (szabad legyen Nagyságod előtt nyilván szólanom), mennyével nagyobb boldogságok vagyom az úri és fejedelmi rendeknek egyebek felett, annyával boldogtalanabbá lönne állapotjuk, ha csak magokhoz hasonló rendektül és mindenkor hozzájuk illendő ajándékot akarnának vönni, holott az ki mennyével volna másnál feljebb való, annyával kevesebb találkoznék hozzá fogható.

Meggondolván ezt, az királyok és fejedelmek közül nagy sokan az együgyű személyeknek ajándékokat kegyes szemmel nézték, mint Artaxerxes az eleibe menő szegény embernek markában vitt vizét. Így Lajos király, ki Galliának azon néven tizenegyedik királya vala. Ennek, midőn egy szegény paraszt ember, kinél az király számkivetésében répával sokszor jóllakott vala, annak utána király székiben jutván egy öreg répát vitt volna ajándékon (mert az többit utában megötte vala). Ez alázatos ajándékot nem csak nem vette meg az király, hanem az szép aranyas keszkenőben takartatván jó helyre is hagyja tenni, örülvén az paraszt embernek együgyű, de tiszta szívvel való állapotján, ötet asztalához ülteti és mikor immár haza akarna térni, ezer korona aranyat parancsol neki adatni etc. Hogyha Nagyságodtul ez mi kis ajándékunk meg nem vettetik, így léssen reményü[n]k, hogy nagy sokan mások is, az Nagyságod példájára képest ez könyvecskét nem csak jó szívvel fogadják, sőt ez vitézségnek tanulásához nagyobb serénységgel is nyúlunk.”

Keresztyéni énekek, Lőcse, 1629, (5)^v. OSZK RMK I. 581b–x. (RMNy II. 1438.)

Brewer Lőrinc lőcsei könyvnyomtató, *Dedicatoria: Az felséges fejedelem asszonynak, Károlyi Zsuzsanna asszonynak*

„Emellett főképpen is Felségedet böcsülvén akartam az én mindenkori alázatos és hű engedelmemet, mellyel tartozom Felségednek, megbizonyítanom e kis papirosi ajándék által (ha ajándék neve lehet), holott Felségedhez sokkal nagyobb ajándék volna méltóbb. Mindazonáltal e kicsint is valaminemű, bízvást reménlem, Felséged meg nem veti, sőt amaz Királynak példáját követvén, kinek egy szegény jobbágya, az ő egyigyű itéleti szerint, midőn az kertében kiszakasztván egy répát, víg szívvel offerálná, reménlett ügyében meg nem csalatott.

Így én is nyilván elhittem, az mit reménlek, megnyerem, tudniillik, az Felséged kegyelmes patronális oltalmát mindazok ellen, kik az én munkáimnak fogas irégységgel ártalmára járnának.”

MADARÁSZ Márton, *Eperjesi magyar eklézsia mindennapi felfegyverkedése, azaz mindennapi imádságos könyvecskéje*, Lőcse, 1629, d4^v–d5^r. OSZK FM² 2222. (RMNy II. 1439.)

Előljáró beszéd: Eperjes szabad királyi város tanácsának, patrónus urainak

„Aranyam és ezüstöm nincsen. Amim vagyon, az én Uram Istenem kegyelmességéből, az Názáretbéli Jézusnak nevébe, azt adom. Az aranyért és az ezüstért könyörgést, az nagyokért kicsinyt, az sokakért keveset, de nehezet. Mert amint mondják, Difficulus est orare, quam arare: nehezebb imádkozni, hogy nem mint szántani. Más azt mondja, hogy minden nehéz mesterségeknél legnehezebb mesterség az igazán való könyörgés.”

TEJFALVI CSIBA MÁRTON, *Romanocategorus*, Debrecen, 1637, (számozatlan) (10^{r-v}. OSZK RMK I. 667. (RMNy III. 1671.)

Ájánlólevél: Az igaz úri méltósággal tündöklő tekintetes és nagyságos Úrnak, Perényi Gábornak [...] és kegyes házasársának, a régi nemzetű nagyságos Salgai Kata asszonynak

„Hogy pedig most részekre osztatott és kinyomtatott, erre nem kisebb okok mozditottanak, mert mindeneknek előtte ez földön vitézkedő Isten Anyaszentegyházának az mi nemzetünk között való terjedése, az melyen Isten velem lévén, teljes erőmből igyekezném, hogy ha szintén selymet, ezüstöt, aranyat és drága köveket építő ékességére nem adhatnék is, mindazonáltal vékony állapotom szerint csak kecskeszőrt is adnék, az Izrael fiainak példájok szerint, kik midőn sátort akarnának az Úrnak parancsolatja szerint építeni, sokan közülök csak kecskeszőrt adának, mely kedves vala, mert az Úr sátorához az is kívánatik vala. Az özvegy szegény asszony fillére is kedvesb lőn az Úr előtt a kevély gazdagoktul hányattatott sok pénzeknél. Így elhittem, hogy az Isten ajándékából származott és nemzetemnek adott kis munkámat öfelsége jó néven veszi, holott jól látta, mit néztem ennek végben vitelében.”

DESELVICS István, *Tizenkét idvösséges elmélkedések*, Lőcse, 1639, (számozatlan) a8^v–a9^f. OSZK FM² 1226. (RMNy III. 1772.)

Ájánlólevél: Az tekintetes, nemzetes és nagyságos gróf Drugeth Homonnai Mária asszonynak

„Kérem azért alázatosan Nagyságodat, hogy méltóztassék jó kedvvel venni ez kised munkácskám, nem nézvén annak kicsiny voltát (mert nem is méltó, hogy munkának mondassék), hanem az őt beajánlónak szívbeli tiszta indulatját. Ekképpen követni fogja Nagyságod ebben az régieknek dicséretes szokásokat, kik a tiszta szívből származott kicsiny adománt is nagy néven szoktak vala venni. Olvassuk az históriákban az Artaxerxes perzsiai király felől, hogy mikor annak az országnak szokása szerint senki annak a fejedelemnek életben valami ajándék nélkül ne menne, egy szegény ember, aki semmi ajándékot nem vihet vala, a tiszta folyóvízből két kezével tiszta vizet markolván mene a Király eleiben, kinek szívebeli indulatját látván a Király jó néven veve cselekedetét, jó válasszal bocsátván el őtet.”

VERESMARTI Mihály, *Intő s tanító levél*, Pozsony, 1639, ((:)) 2^r – (hibás számozás) 3^r. OSZK FM² 594. (RMNy III. 1788.)

Ájánlólevél: Az szentséges római Anyaszentegyház cardinaljának, Pázmány Péternek

„És ezzel a Nagyságod eleibe meneteltül, annak kicsinysege s a szőlőhöz vitthöz nem hasonlítható volta, noha irtóztat, mindazáltal amint az rettent, mások sokkal hathatóbban bátorítanak. Mert bár ez másféle ajándék volna is, de meg is bátorít a Nagyságod kegyelmessége,

nem kisebb amaz Artaxerxes Mnemon, perzsi király kegyelmességénél, aki mikor szokás szerént az országot járná és azt mindenek az ő értékek szerént ajándékoznák, egy szegény renden lévő ember, Sinetas nevű, házatul messze létében, mikor látná, hogy a Király szembe jű vele, és mint olyan alkalmatlan helyen nem is tudna mivel eleibe menni, azonközben másoknál annak tisztelésében alábbvaló nem is akarna lenni, hogy azt nem cselekedheti, amit akarna, amit cselekedhetik, azt akarja. És a nem messze lévő Cyrus folyóvízre futamodván, egy öszve marok vizet merít és a királyt amellett köszönti. Kinek az, nagy jó akaratját látván, nem adományát tekintvén, ajándékát jó szemmel látá és markából a vizet szép virágos arany pohárba véteté. Mostan pedig az ajándék mivoltátul is vévén bizodalmat, a Nagyságod kegyelmességéhez annyival nagyobb bátorsággal folyamodom. Mert az egyébképpen akármicsodás légyen is, a Nagyságod kicsiny oltoványa gyümölcsével köszöntöm Nagyságodat. Kicsinyről azért kicsinyt, de néki teljes erejéből származtat, Nagyságod vegyen jó néven.”

KERESSZEGI HERMAN ISTVÁN, *A keresztyén hitnek ágazatairól való prédikációknak tárháza*, Nagyvárad, 1640, *2^v– (számozatlan) *4^r. OSZK FM² 590. (RMNy III. 1863.)

Dedikálás: Az tiszteletes férfiúnak, Fekete István Uramnak

„[...] mindenkor megemlékezem Mózes idejében az Isten sátorának a pusztában való felállításában mit műveltek az Izraeliták. Némelyek azok közül vittek az építésére drága kőveket, némelyek ezüstöt, aranyat, némelyek különb-kölnb színű selymeket és kecskeszört, némelyek megpirosított koszbőröket és borzbőröket. Némelyek, akik semmit nem vihettek, magok munkálkodtanak a felépítésben, mint némely szegény asszonyi állapotok, mivel nem volt mit adniok az építésre, elmentenek és a kecskeszört megfonták, amint ezt Mózes bőségesen megírta.

Nem sokkal vagyon különbben, tiszteletes Uram, még e máj napon is az Istennek lelki házának építése. Némelyek bőségesen adakoznak templumoknak és scholáknak felállítására, némelyek tudós ifiaknak idegen országban bőséges költségekkel való taníttatásokra, hogy azok által az igaz tudomány világosabban és tisztábban mind megtartanék s mind kihirdetnének. Némelyek ez illeténekek ithon való serény munkálkodásokat kiváltképpen avagy közönséges helyen tanítván, hogy még holtok után is tanítások szerént messze kiterjedvén, és tanítások elevenségben megmaradhasson, költségeket nem szánván nyomtatás által minden idvözülendő híveknek közönségessé tétetik.

Kegyelmed is annak okáért, tiszteletes Uram, megemlékezvén arról, hogy Isten az ő áldásiból az Anyaszentegyházban egyik élő kövévé tette Kegyelmedet, ez végre, hogy Kegyelmed által is abból a talentumból, melyet Isten Kegyelmedre bízott, az Anyaszentegyház épüljön, magában elmélkedvén, és az Isten szolgálival és egyéb Isten háza építésére kész elméjű emberekkel is közölvén tanácsát, mi módon építhetné hasznosabban ma az Isten házát, ezt találta fel. Mivel Isten olyanokat még ez ideig bővebben indított fel szent Lelkének általa, kik idegen országban tudós ifjakat taníttattanak, hogy sem mint azoknak munkájokat írásban ad seram posteritatem transmittálták volna, ezért illendő lenne, ha valamely hasznos

munkát nem egy, hanem két avagy három ember nyomra is az Anyaszentegyházban nyomtatás által kibocsátana. És amiképpen hogy e tanácsa Kegyelmednek másoknak javallásából tetszett, így tetszett ez is, hogy én a Krisztusnak méltatlan szolgája akkorbéli időben ez keresztyéni hitnek mint egy rövid summáját a németországi Rhen-Palatinatusbéli orthodoxa catechesisnek rendi szerént, az egyigű híveknek épületekre, a nevezetes debreceni eklézsiában prédikállanám, noha magamnak az előtt semmi elmélkedésem arról nem volt, hogy aminemű indulattal én a prédikációkat prédikállanám az én hallgatóimnak, Kegyelmed azon elmével más helyekben lévő híveknek épületekre az Anyaszentegyházban nyomtatás által ilyen szép corpusban kibocsátaná. Mely Kegyelmed jó szándékát, úgy vagyon, javallottam Kegyelmedben, de megvallom, magam sok ideig elmémnek nagy tusakodásában voltam, ha léssen-é méltó kibocsátásra avagy nem ebbéli munkám? Nem annyira féltvén a munkának méltóságos materiáját és igaz voltát, mint annak leírásában való erőtlenségemet. Mindazáltal meggyőzöttetvén attól, hogy az Isten sátorának építésére is nem mindenképpen vittének ezüstöt és aranyat, engedék én is annak, hogy ám avagy csak légyen ez az én munkám, ha mi vagyon a másoké után az Isten házának építésére, úgy mint Isten sátorának felállatására a kecskeször, mely nem utolsóbb képpen megkévántott a sátor építéséhez, mint egyéb drága eszközök. [...]

Az Kegyelmed bőséges költsége által, az Kegyelmed neve alatt Isten segedelméből ím ki is bocsátottam.”

TYUKODI Márton, *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének magyarázata*, Nagyvárad, 1641, *5r– (számozatlan) 6r. ELTE EK RMK I. 136. (RMNy III. 1915.)

Epistola dedicatoria [...] Tiszteletes, jó hírrel-névvel fénylő, méltán keresztyén nevet viselő [...] kőrösi szent gyülekezetnek, az Isten Anyaszentegyházának jó szállástatóinak. Nevezet szerént: Erdős Mihály, Tollas Pál, Oláh Mihály és Siros Jánosnak

„Mivel a Mennysországot csak azon adják, amink vagyon. Hogy ha a minden jókkal gazdagon bővölködő Isten a szegényeknek kecskeszöröket és a szűkölködőknek éles szörű borzböröket Mózesrel vissza nem küldette, ha a szegény özvegy asszonynak két kis fillérekjét, az árva szűz Máriának egy énekecskáját és két gyenge gerlicéjét (ki esztendő báránt nem adhatott, annál inkább kővér tulkokkal a gazdagok módjára nem áldozhatott) jó néven vette, ha Krisztus Urunk a Bethániai Márthának egy kis józan ebédét, Máriának lábaihoz való letelepedését, a samaritána asszonynak egy ital hideg vizét, Magdalenának egy kis szelence kenetjét, szemei könyvezését, lábainak abban való megmosását és hajával szárogatását annyira kedvellette, hogy legottan nagy buzgósággal ő szent Felsege ez asszonyi állapot így commendálta: *Simon, látod-é, ez asszonyi állapot? Bőjövök a te házádba, és az én lábaimnak vizet nem adál, ez pedig könnyhullatásával öntözé az én lábaimat és az ő fejének hajával törle. Engemet meg nem csókolál, ez pedig az időtül fogva, hogy bőjöttem, nem szűnt meg az én lábaimnak csókolásátul etc. Annak okáért mondom tenéked, hogy az ő sok bűnei megbocsátatnak néki.*

Ez szerént tudom, hogy az én jó igyekezetemet és egy kis veréb érő egygyű ajándékomat és munkámat is ő Szent Felsege sem meg nem utálja, sem meg nem veti, sőt szokása szerént jó néven vészi. Ha a persiai pogány Artaxerxés király néki vitetett drága ajándékok között valamely szegény ember csak vizet vitt is markában közel lévő folyóvízből, a Király kezeivel elvette és nála kedves volt, nem ajándékát, hanem szívét tekintvén. Mit ítéljek én, az én lelki igaz Artaxerxesem és Uram Jézus Krisztusom felől? Aki természet szerint kegyes, szelid és könyörülő, az ki jól tudja, mi végre írtam ez kis könyvecskét. Annakokáért, mint a szegény ember az ő marok vizét a királynak, úgy én is nem szégyenlem bémutatni ő szent Felsegének ez kicsiny ajándékomat.”

FELSŐBÁNYAI S. Mihály, *A léleknek úti költsége*, Utrecht, 1651, A2^r–A3^r. OSZK FM² 1324. (RMNy III. 2401.)

A nemes és jó hírrel névvel fénylő Szikszó városa tanácsinak, nekem hűséges Patrónusimnak

„Az Ó Testamentombeli hívektől, az Istentől vött javaiból, az kinek szíve szabad akarhatja szerént hajol vala az adásra, [...] az Istennek sátorának, az szövetség ládájának, az asztal és gyertyatartóknak felépítésére, valaki közülök valamit adhat és ad vala ezeknek vighez vite lére, az Isten jó kedvvel és jó illatú áldozatul vette őtüllök. Némelyek ő közülök adott aranyat, ezüstöt, némelyik veres selymet, fejr selymet, némelyik (csak) kecskeszört adott, de mégis az Istennek lelke azt írja ő felőlök, hogy Isten nem vetette meg az ő egygyű szíveknek szabad akaratiokból származott ajándékokat, hanem inkább kedvesen vette. Kedvelli az Isten az ily dolgot, mert azt mondja Szent Pál apostol, (akarmely Istenfélő emberben) először az jó akarat megvagyon, kedves az ember azért az mie vagyon, nem azért, az mie nincsen. Ezért is veszi az Isten jó illatú áldozatul ez ilyen dolgot, mert az jó kedvő adakozót szereti az Isten. E végre nézvén, mondja Sz. Péter apostol, *Az mint minden ember vette az ajándékot, azonképpen sáfarkodjatok abból egymásnak, mint az Istennek külömb külömb féle ajándékának jó sáfári. Az ki szól, szólja, mint Istennek beszédét, az ki szolgál, szolgáljon, úgy mint Istentől adatott ajándékok szerént, hogy mindenekben dicsőíttessék az Isten az Jézus Krisztus által.* Elöttem viselvén én is mindezeket, hogy az Isten kedvesen vészi az kinek szíve szabad akarhatja szerént hajol az Istennek dicsőségének elebb mozdítására, az Istennek sátorának felépítésére, az mely sátor semmi egyéb, hanem az Istennek itt ez világon vitézkedő Anyaszentegyházában lévő emberek. Meggondolván ezt is, hogy az Isten gyűlöli az háladatlanságot mindenekben. Hogy mind Istenemhez való háladatosságomat megmutatnám s mind kegyelmekekhez, jobbnak ítéltém, hogy valamit adjak Istennek dicsőségére, s az ő sátorának, Anyaszentegyházának felépítésére, hogy semmint semmit nem adnék, mint az háladatlan Nabal semmit nem ada Dávid királynak, és az ő szolgálainak.

Kegyelmekek pedig, mivel hogy énevem sok javait közlötte és testi úti költséget is adott, én lelki úti költséget adok. Azért ez kicsiny ajándékot (az mint Abigail mondja vala Dávid királynak) az melyet ad az kegyelmes szolgálja, vegye jó néven, mivel hogy Isten is jó áldozatul vészi az ki jó kedvéből adakozik ő felségének.”

APÁCZAI CSERE János, *Magyar logikácska*, Gyulafehérvár, 1635 = *Magyar logikácska és egyéb írások*, kiad. SZIGETI József, Bukarest, 1975, 92–93. (RMNy II. 2516.)

A méltóságos fejedelmi felségre választott nagyreménységű iffiú Rákóczi Ferencnek

„Gondolkodván azért a minapiban arról, mely nagy háládatlanságnak ítélnék az emberek, hogy én efféle dolgokban törvén fejemet, meg nem tekintém az én kegyelmes uramat, akire Erdélynek s Magyarország részeinek vagyon szeme függesztvén, akitől e földiekben a Nagyságod méltóságos és fejedelmi fenséggel tündöklő atyjai után, országostól a mű békeségünk és előmenetelünk egyedül függ, akinek a tudomány dolgában elősegítettésében mind országostól igyekeznünk kellene, hogy osztán onnan mindnyájunknak tudománya és boldogsága öregbedhetnék. Ezekről gondolkodván, mondom, nagy sietséggel kezdek igyekezni azon, hogy Nagyságodnak a persiai szokás szerént, ha egyebet nem, avagy csak egy marok vízni ajándékot vihetnék fel.”

GYÖNGYÖSI László, *A keresztyéni vallásnak fundamentomi*, Utrecht, 1657, (számozatlan) (:) 4^r. OSZK FM² 1350. (RMNy IV. 2744.)

A nemes és nemzeti, keresztyéni szép hírrel fénlő Gyöngyösi Jánosnak, nékem szerelmes Atyámuramnak

„[...] mind az Isten nevének dicsőségéhez való buzgóságom, mind pedig nemzeti Atyám Uram, kegyelmedhez való háláadó voltom, mint egy szüntelen indító ösztön nógotat erre, hogy szívemnek buzgó kívánsága szerint az Úr sátorának építésére ha aranyat, ezüstöt vagy drágaköveket nem, csak kecskeszörít is vinnék, és az Úrtul nékem engedtetett ajándéknak s nálam lévő tálentomocskájával való kereskedésnek első sengéjét, mint egy megperselt búzafeketét ő neki dicsőségére megáldozván beadnám.”

Exordium toposz

DERETSKEI Ambrus, *A Szent Pál Apostol levele a Rómabeli keresztyéneknek*, Debrecen, 1603, (számozatlan) (:) 5^{r-v}. OSZK FM² 2050. (RMNy II. 895.)

Tiszteletes és becsületes ferfiúnak, Cseh Andrásnak, váradi főharmincadosnak

„Az ki ezökről jól gondolkodik, engemet sem kárhoztathat ezért, hogy ilyen nagy fában vágván fejszemet, ki mertem ezt az írást bocsátani. Mert, hogy az dolgot igazán meg jelentsem, én bennem nem volt soha oly vakmerő bátorság, hogy ennek az nagy felséges levélnek magyarázattját ennyi nagy sok szemek eleiben mertem volna magamtul terjeszteni, hanem erre ilyen kiváltképpen való okokból indítottam.

Először, mert mikoron ezt az Episztolát az Váradi Ecclesiában az veszedelem előtt magyaráznám, az hallgatónak oly kedvük lün hozzája, hogy kénszergetnének az kibocsátására. Másodsor, mert tudós fű uraim és atyámiai is ugyanezen dolgot approbálták. Noha pedig ezt az én szándékomat az Váradi szállása elgátolta volna, de mindazáltal minék utána

az jó Isten az új nagy jó voltából haza telepített volna bennünket, ugyanazon előbbi jó szándékot az Isten az én hallgatóimban felgerjeszté; kiváltképpen pedig az tiszteletes és böcsületes firfiú, Cseh András uram, az váradi fű harminczados ennek fű gondját felvévén, nagy sok költségét az munkátul nem száná. Harmadszor, mert én itt nem az én sajátomat mutogatom, hanem én mint egy méhecske, amaz tudós és bölcs embereknek az ü szép és virágos írásokról szedegtetett édességet nyújtok. Negyedszer, hogy az én példámmal az tudós és bölcs uraimat hasonló avagy ennél nagyobb munkára indítanám, azoknak pedig az kiknek vékomb tudományok vagyon, avagy csak az tanításban valami rendet és formát szabnék.”

MAGYARI István, *Az tekintetes, nemzeti, nevezetes vitéz úrnak, az nagyságos Nádasdy Ferencnek teste felett és temetésekor lött két praedikatió*, Kolozsvár, 1604, Aiiij^v–(számotlan) Aiiij^v. OSZK FM² 539. (RMNy II. 913.)

Az nemzeti és nagyságos Báthori Erzsébet asszonynak, az tekintetes, nagyságos Nádasdy Ferencnek meghagyott özvegyének

„Végezre immár az mi ez három ízben lött két praedicatióknak, melyek Uram Önagysága teste felett löttének, kinyomtatását illeti, annak főképpen három oka vagyon. Mert először felette méltó és illendő dolognak itélem lenni, hogy az ki az mi nemzetiségünknek és édes hazánknak mind haláláig meg vére hullásával is sokat és híven szolgált, annak Istenfélő Vitéz úrnak dicséretes emlékezeti, kit [...] megérdemlett, az koporsóval együtt ne temettetnék el a föld alá, hanem az Ő nagysága felől való írásbeli több emlékezetek között ez is az utánunk való keresztyénségnek lenne tudására, minemű kegyes, tiszta, józan, alázatos, igazságszerető etc. és szent életű vitéz dicséretes úr lött legyen Önagysága, miképpen múlt ki ez világból és mint takartatott el tisztességesen, minden rendbelieknek, uraknak, nemeseknek, vitézeknek és az egész jelenvaló sokaságnak nagy szomorúságával és keserű sírásával. Másodszor mert azoknak kéréseket sem akarám hiában hadni, kik azt kívánták tőlem, hogy azok az praedicatiók közül, melyek az egy holnap alatt az Önagysága teste felett löttének, némelyeket bocsátanánk ki az keresztyének köziben. Méltók valának az többi is ugyan az kinyomtatásra, úgy mint az halál és arra való jó készülétről, ezvilági életnek sok keresztiről, okairól, azok ellen való vigasztalásokról, az feltámadásról, az örök életéről, az megigazulásról és hasonló dolgokról való, de az költségnek szűk volta az többit hátrahagyatván, ez kettőt azoknak kérésekre ki akartuk bocsátani. Végezre, mert az minemű dolgokról való tanoságok vannak ez praedicatiókban, miért hogy azokról más írásomba is vetekedésem vagyon Pázmány Péter jezsuitával (kinek rágalmozó írására való feleletem is készen vagyon, csak költség hejával vagyok még), hogy az másik írásom annyival rövidebb legyen, azért is akarom az mostani tévelygések ellen az lelkek állapotját bőségesen megmagyarázni.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Kis katekizmus* (=Psalterium Ungaricum), Herborn, 1607, RMKT XVII/6, 465. (RMNy II. 962.)

Az Istenfélő Olvasónak

„Mivel hogy pedig ez Katekizmus öregsabású, némely tanítók az kisdedeknek könnyebbségekre egynehány rövidebben formált kérdéseket és feleleteket szedtek ki belőle, ki többet, ki kevesebbet. Melyek közül én is ez hatvanhatot egynehány imádságokkal egyetemben az én Atyámfiainak és rokonim cselédgyeknek tanúságokra újonnan magyarról fordítottam, mert az régi magyar exemplárnak itt szerit nem tehettem.”

Szent Biblia, ford. KÁROLYI Gáspár, Hanau, 1608,)(3^r. ELTE EK RMK I. 85. (RMNy II. 971.)

Szenczi Molnár Albert, *Mauritio landgravio Hassiae, comiti Cattimelibocorum, Deciorum, Zigenhani et Niddae etc.*

„Hogy pedig ez második kinyomtatást én egyedül elkészíthettem és elővihettem (Isten után) Te Felséged kegyelméből vagyon Felséges Fejedelmem, ki énnekem ez Te Felséged híres neves Akadémiájában ily csendes állapotot engedtl és hogy efféle tanusági dologban foglalatos lennék, bővségesen adakozóul tápláltál és hogy ily nagy munkához kezdenék, kegyelmesen fölindítottál.”

DRASKOVICH János, *Horologii principum, azaz az fejedelmek órájának második könyve*, Graz, 1610, *2^r–*3^r. OSZK FM² 207. (RMNy II. 994.)

Draskovich János az ő szerelmes házastársának Istvánfi Éva asszonynak

„Ez elmúlt esztendőkbén, mikoron néminemű nagy dolgaim miatt Prágába kellett volna mennem, és ott tovább kellett volna mulatnom, hogy semmint gondoltam volna, egy bizonyos könyvet vevék az végre kezembe, hogy mikor egyéb dolgaimtól érkezém, tisztességes mulatságnak okáért niha-níha olvasgatnám, és az időt annak olvasásában könnyebben mulatnám el. [...]

És jóllehet igen méltó volna, hogy ezek közül mindenik magyar nyelvre fordítatnék, és minden fő emberektől szorgalmatosan olvastatnék, de mindazáltal mivelhogy az első és az harmadik könyvecske legfőképpen csak az fejedelmek dicséretes magok viseléséről és birodalmoknak jó rendéről irattatott, én azokat elhagyván kiváltképpen az te kedvedért, és az én te hozzád való szeretetemért, csak az második könyvecskét fordítám magyarul, amelyben ez könyvíró ember legfőképpen az szent házasságbeli embereknek tiszteteket írja le, és sok szép jeles tanulságok és példák által arra tanítja őket, miképpen kellessék magok között is Isten szerint való szeretetben élniek, és házok népének is miképpen kellessék dicséretesen gondját viselniük. [...]

Legfőképpen azért az indított engem arra, hogy ez könyvecskét magyarra fordítva te kedvedért kinyomtatattánám, hogy mikor én ezt kezembe forgatom vala, nem kevés gyönyörűséget veszek vala azokbul a dolgokbul és jeles históriákbul az melyeket ezekben az könyvekben olvasok vala.

Mihelt azért Prágából haza jöhetek, ottan minden szorgalmatossággal azon igyeközém, hogy ez kis könyvecskét, az melynek olvasását kedvelem, te kedvedért magyar nyelven ki-nyomtatattánám és te neked ajándékoznám. Mert tudom vala bizonynyal, hogy te sokkal inkább szoktál gyönyörködni efféle jeles könyvek olvasásában, hogy sem mint valami hivolkodásokban.”

KÜRTI István, *Az élő Istenhez való imádságokat magába foglaló könyvecske*, Kassa, 1611, (b)1^v–(b)3^v. OSZK, FM² 538. (RMNy II. 1018.)

Epistola dedikatoria: Czobor Erzsébet asszonynak

„Gondolkodván azért magamba azon, menny’ sok féle formákat szabtanak sok fő tudós, bölcs, ájtatos keresztyén emberek az imádságoknak rendölésiben, jobbat én nemesbet, drágábbat, rövidebbet ugyan, de mélyseges értelmövet nem ítélhetek az mi Urunk Jézus Krisztustól szerzetetett imádságoknál, melyet Miatyánknak hívunk [...]. Mely az lölki és testi kéréseket igen szép mesterségesen foglal bé magába, kit is különb-különb tudós embe-
reknek írásokból összeszedetgetvén utána következő imádságokkal egyetemben ez könyvec-
kében helyeztettem. Nem azért, mintha e nélkül is nem tudnám, menny’ sok szép ájítatos
imádságos könyvek, ennél alkalmasbak és ékesben íratattak legyenek immár régen ha ki
bocsáttatva, hanem mivel hogy tudtam azt, Nagyságod mely igen buzogjon szívében és
gyönyörködjék efféle isteni szolgálatról nyújtott akárminemő kisdedszerő munkában is,
főképpen olyakba, melyekre vagy tulajdon maga szerint, vagy mások által ébresztene föl
valamely jámbor atyafiát. Az Isten lölke belső indításának és munkálkodásának ítélvén ezt
lenni, én sem akartam az én kicsinyke girácskámát és vékony erőcskémet több munkáim
közt Nagyságodtól ebben is megvonnom, hogy Nagyságod bizonyosan megtudná, hogy én,
az én kegyelmes uramhoz, Nagyságodhoz és az Nagyságtok szerelmes fia és leányihoz, mint
mindenkor kegyelmes Uraimhoz és Asszonimhoz szívem szerint való jó akarattal magát
ajánló szegény alázatos szolgáló vagyok. [...]

Tudom, sokan, akik megcsömörlöttek az imádságokban és imádságos könyvnek olva-
sásiban, nyelveket ellenem káromlásra fölemelik, hogy e helett időmet és írástomat más
valami hasznos munkában nem foglaltam. De azokkal én avagy igen keveset, avagy semmit
sem gondolván, azt felelem magamba, hogy nem afféle orvos nélkül nem szűkölködő egész-
ségeseknek írtam ez munkát, hanem az kik nála nélkül szűkölködni látszanak. Hogy azért
afféléknek mardosások ellen alkalmasb állapottal való mentséget találjon e könyvecske
és minden keresztyén olvasónál nyilván legyen, hogy nem szintén magamtól indéttattam ez
imádságoknak összeválogatására és fordítására, hanem Nagyságodnak isteni félelemmel
megékesítetett kegyes intéséből.”

VERESMARTI Mihály, *Tanácskozás, melyiket kelljen az különböző vallások közül választani*, Pozsony, 1611 = MAJLÁTH Béla, *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához*, Magyar Könyvszemle, 1880, 131–132. (RMNy II. 1025.)

Az tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Drugeth Homonnai Györgynek

„Mivelhogy azért jól értem, mi légyen az Hitben való akadémoknak hányatása, és azt is tudom, hogy sokan vannak az új tudományok tanítói és követői között, kik sok kételkedések szelétül fel s alá ragadtatnak. Hogy az én kicsiny értékem szerént ezeknek is szolgálnék és mind ez világ előtt megmutatnám derekas, igaz és megronthatatlan okait az én ilyen nagy változásomnak és idvösséges megtérésemnek az tévelygésben fetrenögő sinagógákból, az Krisztusnak egy szent közönség és apostoli Anyaszentegyházában, ezt a könyvecskét akarám az mi magyarink kezében bocsátani. Melyben szép, rövid és nyilvánvaló okok vannak, az kiktől hordoztatván több igaz és üdvösséges hitet nem itilhettem az római Anyaszentegyház vallásánál.”

SZEPSI KOROTZ György, *Az angliai első Jakab királynak fia tanításáért írt királyi ajándéka*, Oppenheim, 1612,)(6^{r-v}. OSZK FM² 2044. (RMNy II. 1038.)

Dedikálás: Az tekintetes és nagyságos úrfinak, Drugeth Homonnai Istvánnak

„Kiváltképpen való főbb ok ez én cselekedetemben ösztönzött engemet az Nagyságod üdvözült, boldog emlékezetű édesatyjának, az keresztyén, jó hírű-nevű, felséges Kismarjai Bocskai Istvánnak, Magyar- és Erdélyország fejedelmének, székelyek ispánjának etc. fejedelemsége idejében, Kassán hozzám jelentett kiváltképpen való jóakarata, ahol sok nemes és dicséretes értelmű ifjakkal együtt, édes hazánk szabadságának helyére állatásának idején, azon felséges Fejedelem fényes udvarában pennánkkal és elménkkal, tehetségünk szerént híven szolgálván, énhozzám is, azok között utolsóhoz nem kicsiny jótéteményét nyújtotta, melyről elfeledkezni igen dísztelen és illetlen dolognak látszott volna. Ehhöz jároltatnak más nem megvethető okok is, melyek ezen én szándékomban engemet előgyámolítottanak, tudniillik, az tekintetes és nagyságos üdvözült Gróf Mágóchi Ferencnek, Bereg és Torna vármegyéknek főispánjának, nekem bőkezű, kegyelmes urumnak, patrónusomnak Nagyságodhoz életében való hűséges, atyai tutorsága s gondviselése, az ki ez minap az Nagyságod édesatyjának szomorú halála után két egész esztendővel, az boldogított lelkek közé számláltatott, mely keresztyén, boldog emlékezetű úr, amiképpen maga is Nagyságodnak javára és előmenetelire igyekezett, akképpen hozzátartozókat is ezen jó példa adásával az Nagyságodhoz való hűségre serkengetett. Végezetre ezen én szándékomban bátorítottak engemet az én kegyelmes uram, patrónusom jámbor hű szolgálói, írődeáki: Szepsi István és Erdőbényei Mátyás uraim, kiket tökéletes barátságból származott böcsülettel nevezek ez alkalmatossággal, mikor közönségesen efféle dologra intenének az én útra indulásomnak idején nagy barátságosan.”

KESERŰI DAJKA János, *Az tiszteletes és böcsületes ésszel, erkölccsel és tudománnyal megért Istenfőldő Hodászi Lukácsnak hideg teteme fölött tött prédikáció*, Debrecen, 1613, A3^v. OSZK FM² 1115. (RMNy II. 1048.)

Előljáró beszéd: Az jeles és Istenfőldő firfiúnak, Lipsai Pálnak, debreceni könyvnyomtatónak

„[...] juta az szállásomra az kegyelmed követe hozzám, Zólyomi Sámuel uram, az vödörösábráni prédikátor, ki által kegyelmed kére arra, hogy az test fölött tött prédikációt írva adnám kegyelmednek, mert mind az ott való főuraimnak, mind egyéb fő embereknek intéséből ki akarná kegyelmed nyomtatni. Ez kívánságra azt felelem: 1. Hogy az én nálam írva nincsen, mint hogy nem is volt üdöm reá, hogy leírhasam, hanem vagyon csak in idea. 2. Hogy én azt illetlenek ismerem kinyomtatásra, mint ilyen éretlen elmének nyers gyümölcsét. Végre szorgalmatos törekedésére Zólyomi uramnak arra ígérem magam, hogy gondolkodom ez dolog felől, és közlöm azokkal az kikkel illik, annakutána bizonyos választ teszke kegyelmednek. Némely fő uraim ez dolgot tülem értvén, igen javallák, sőt ugyan kérenek is, hogy azt leírjam, és ahol kívántatik, öregbítsem és jobbítsam, kiknek az ű tanácsok az kegyelmed kérésével együtt nálam igen nagy. Íme azért leírtam, nihol öregbíttem, de nem sokkal, nihol jobbítottam.”

PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós, *Az Űr vacsorájáruul*, Sopronkeresztúr, 1613, A7^v–B^f. ELTE EK RMK I. 63. (RMNy II. 1057.)

Epistola dedicatoria: Az tekintetes és nagyságos Seifrid Kolonicsnak

„Én is ezt az mi Urunk Jézus Krisztusnak végvacsorájáruul való kis írásomat, noha igen gyöngve erővel, de jó lelki ismeretbül származott szándékkal vettem előmbe. Mondom, nem azért, hogy az mi vallásunkkal ellenkőző feleinknek ezzel (akármely részre is) altercatióra és vörsöngésre utat nyissak. Mert Isten ebben igaz ítélem és bizonságom énnem, hogy az végre tollamat sem vettem kezembe. Hanem, hogy az mi vallásunkon való együgyű, de szelégý erkölcsű és csöndes lelki ismerető magyar embereknek mutassam együgyűképpen ebben meg mind az kálvinizmusnak eredetit és processusát, mind az mi vallásunknak állhatatos igazságbul való állandóságát, mind pedig az mivelünk ellenkőző feleknek tévelygésit. És ugyanezön munkácskám (ha méltó csak annak is elmémnek gyengességéhez kőpöst neveznem) nem volt volna annyi bátorságom, hogy magamtul fel is vettem volna, de egynéhány igazságszomjúhozó főrenden való vitézldő uraim etc. ösztönlének reá, kiknek tisztöm is intött, hogy ugyan erőm fölött is ilyen méltó kővánságoknak engedjek, avagy csak ezért is, hogy ez az Isten tisztességét és minden idvezüldőnek örök életjüket concernallia és illeti.

Nem is volt soha szándékom ezt praelum alá bocsátanom, de holott immár az tölünk idegen valláson valóknak is kezök között egy exemplarumnak kezemtül küadásomnak utána hallom fogogni, akaratom ellen is vonattattam reá, hogy küadjam úgy, hogy ez a mi vallásunkon való tanetó atyánkfiainak revisiója és suffragiumja által menjen ki, akik engemet examináltak, ordináltak és ordinationiúnak Isten és emberek előtt bizonsági. Mert őket ez szintén úgy illeti, mint engemet.”

Practica aritmetica, azaz számvető tábla, Debrecen, 1614, 2^r–4^r. OSZK FM² 0122. (RMNy II. 1063.)

Az tiszteletes és böcsületes firfiúnak, Debreczeni Fekete Jánosnak

„Minek utánna pedig böcsületes Uram, egy olykor az Kegyed házánál több böcsületes emberekkel együtt volnék, az több jó beszélgetések között kérdeze Kegyetek én tülem, micsoda jó dologban volnék foglalatos mostan az nyomtatásban, kire én azt felelem, hogy az többi között volna (melyet megnevezvén) ilyen hasznos dolog, kit kellene kinyomtatnom, de megjelentvén fogyatkozott állapotomat, ki miatt egy kevés ideig nem lehetne annak kinyomtatása. Kegyed ezt megértvén, mindgyárust jó akarattából én nekem valami papirosból való segítséget ígére, melyet meg is praestált Kegyed. Mely dologban akarta követni Kegyed az régi embereknek példájokat, kik az jó tudományoknak előmozdításában nagy segítséggel voltak, mert az régi tudós emberek, ha ilyen nagy szorgalmatossággal néminemű dolgokat és mesterségeket meg ne írtak és jegyzettek volna, az fő Urak és Fejedelmek is nem segítettek volna, tehát néminemű dolgokról csak igen keveset, avagy semmit nem tudnánk. Mert miképpen, hogy az Bölcsenek szorgalmatosságok és az Fejedelmeknek gondja viselések által, az jó tudományok és bölcs mesterségek megmaradnak, hasonlóképpen azoknak tunyaságok, restségek és gondviséletlenségek miatt meg is szűnnek.”

ZVONARICS Imre, *A Szentírásbeli hitünk ágainak három könyvre való osztása*, Sopron-keresztúr, 1614, (számozatlan) A4^v. OSZK FM² 2128. (RMNy II. 1072.)

Epistola dedicatoria: Az tekintetes, nemzeti és nagyságos úrnak, Nádasdy Pálnak, [...] kegyelmes urának és patrónusának

„Ezt én az könyvecskét, nagyságos kegyelmes uram, ez előtt majd négy esztendővel, akkor, mikor Nagyságod itt Csepregben egy ideig lakván, kegyelmesen egynéhányszor meglátogatott volna az Nagyságod böcsületes udvara népével egyetemben, az én házamnál adtam vala Nagyságodnak. Midőn pedig ez után Nagyságodat meglátogatván vettem volna eszembe, hogy nagy haszonnal és épülettel tanulna Nagyságod ebből a könyvecskéből. Azért hogy Nagyságodnak ez buzgó és szorgalmatos tanulságát jobban fölserkenteném, kezdem gondolni ennek magyar nyelvre való fordítása felől. És magyarra is fordítottam, nem azért, mintha nem tudnám, hogy Nagyságod magától az deák nyelven is nem értene, de azért, hogy az Nagyságod példáitúl egyéb magyar írás olvasó keresztényeket is ez könyvecskének hasonló szorgalmatos olvasására, és ebben az igazság tanulására fölgerjesztenék, kiváltképpen pedig, hogy az Nagyságod szerelmes néneinek is, az nemzeti és nagyságos Zrínyi Miklósné és Homonnai Györgyné, nekem kegyelmes asszonyimnak is szolgálnék ebben.”

DEBRECENI János, *Christianus aspirans, azaz mind az életben s mind a halálban fohász-kodásokkal megrakodott ... igaz keresztyén*, Debrecen, 1615, (:) 4^v-5^r. OSZK FM² 2154. (RMNy II. 1081.)

Csákányos Márton, *Előljáró beszéd: Tekintetes és nagyságos Uramnak Bethlen Gábornak*

„Ezt az keresztyén embernek mind az halandó, mint halhatatlan állapotjában lévő súlyos és nehéz, de igen boldogságos és méltóságos életét magasztalja ez drágalatos írásban az Otho Casmanus nevű drága keresztyén tudós ember, amelynek istenes és gyönyörűsége voltát vevén eszében az én Űrban elnyugott vőm, Debreczeni János deák, Bihar vármegyében káptalan, egyéb foglalatossági között deákból magyar nyelvre fordította és leírta. Mely írást halála után bibliotékájában könyvei között én megtalálván nem akartam, hogy az mi szegény nemzetünknek idvösségére szolgáló ilyen hasznos munka eltemetessék, hanem magam költségével kinyomtatván Nagyságodnak, mint kegyelmes Fejedelmemnek (az kit tudom, hogy az szép írásban nemcsak gyönyörködik, hanem kegyös oltalma alá is veszön) ajánlom [...]”

KECSKEMÉTI C. János, *Három fő és nevezetes esztendő's ünnepekre való prédikációk*, Debrecen, 1615,)3^v–(számozatlan) 4^r. OSZK FM² 2198. (RMNy III. 1083.)

Az nemes, nevezetes vitézlő úrnak, Lorántffy Mihálynak, [...] mint kegyes és jóakaró patrónusának

„Hogy pedig ez dologban megmozduljak, noha szomszédságban lévő keresztyén tanító Atyafiaknak kérések is, kik ezeket látták és olvasták, indítottanak, de kiváltképpen Uraságodnak, nevezetes, nemzeti Uram és Patrónusom, felőlem méltatlan voltomra való itéleti és jó emlékezeti.

Mert mikoron az 1611. esztendőben ez mi szegény megnyomorodott és elpusztult orszá-gunk maga között való felháborodásában Tokajnál táborban volna és egymás között az békeség traktáltatnék, eloszolván az tábor, az mi tekintetes és nagyságos Urunk és Palatinusunk, Thurzó György az országnak fejeivel Tokajban beszállott volna, sok fő tudós, bölcs tanítók között, kikkel őnagysága előtte prédikáltatott, engemet is, ki akkor ott való káplán voltam, parancsolatjából szólítata, több tanításim között, mint hogy az mi Idvözítő Urunk Jézus Krisztusnak születésének innepe eljőve, vővem fel magyarázatnak okáért az Szent Lukács evangeli-sta írásából Cap. 2. arra rendeltetett históriát, Isten segítségéből el is végeztem. Patakra, az innep elmúlván az békeség is végbe menvén, Uraságod jó örömmel haza térvén fő-fő szolgálai előtt emlékezett felőlem, jelentvén, hogy ha én azt az conciót kiírnám, nem szánná Uraságod annak kinyomtatásátul költséget, és az fő-fő Uraknak, kik annak hallgatásán jelen voltak, vele kedveskedni. Mely felőlem való jó emlékezetit Uraságodnak, mikor azok az Uraságod fő-fő szolgálai (mivel hogy jó akaróim voltak) énnekem megjelentették volna, kezdek felőle gondolkodni, és noha elég félve, tudván az emberek itéletit, de mindazonáltal Uraságodnak jó akaróját nem akarván hátra hagynom, nem is illett, rája gondolám magamat.

De mivelhogy az az Krisztusnak születése felől való história őmagában igen kevés volna, gondolám magamban, egyebeknek tanácsokkal is élvén, hogy az utána következő két

nevezetes esztendőös innepeknek is, úgymint húsvétnek és pünkösdnek históriáinak is leírásában és ez mellett való kibocsátásában munkámat és fáradságomat (nem gondolván az embereknek itéletivel) ne szánnám.”

PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós, *A gyermekecskék crédója*, Keresztúr, 1615, A4^r–A5^r. OSZK, FM² 537. (RMNy II. 1090.)

Epistola dedicatoria: Az tekéntetes és nagyságos Betlehemfalvai Thurzó Szanislo Űrnak

„[...] találék az Nagyságod várában való szállásomon Rhavus Györgynek, az boldog emléközető Luther Márton doktor idejében élt wittembergiai könyvnyomtatónak egy igőn szép némőt nyelvön írt könyvecskéjére, melyet ő Krisztus Urunk születése után ezeröttszáz és negyvenhét esztendőben, Luther Márton doktor és más körösztény bölcs emberök írásibul ösze szedőgetvén és önnen maga künyomtatván (Kinder Glauben) Gyermekek Credójának avagy Gyermeki hüt ágazatának nevezött. [...]

Mely könyvecskét, mint az üdő és akkori alkotmatosság engedi vala, mennyivel továbbtovább olvasnék, annyival inkább az ő drágalátos és az Istennek derék szent írásával egyező szép világos magyarázatjáért inkább és inkább megkedvellek.

És hogy ebben az könyvecskében bezárlott szép mennyei jókban ne csak én magam lennék, úgy mint per functorié részes, hanem hogy az körösztényi közönségös atyafiúi szeretetnek kívánsága szerint másakat is idvezlenék és részesítenék ezzel. Noha mind elmémnek rövid voltát, mind pedig az német nyelvben való vékony erőmet látnám, mindazáltal az Isten ekléziájának közönségös jóváért sok több nyughatatlanságim között is reá bírám magamat, hogy magyarra fordítsam.”

KLŐSZ Jakab, *Evangéliumok és episztolák*, Bártfa, 1616, (számozatlan) *6^v. OSZK FM² 4423. (RMNy I. 1096.)

Az keresztény olvasónak

„Mindazáltal ennek küadására én nem az magam fejtől mentem, hanem jámbor és tudós emberekkel közlöttem és azoknak itéletivel éltem. De nem az végre, hogy ezzel dicsiretet vadásszak magamnak (mert én azt akarnám, Isten tudja, hogy bölcsőbbek és tudósb emberek hasznos dolgokat írnának, én az künyomtatását örömezt rám venném), hanem hogy az Istennek Anyaszentegyházának szolgáljak vele ez mostani veszedelmes és pokol üdőkben az Istennek tisztességére és dicsiretíre és az embereknek üdvösségökre.”

ZÓLYOMI PERINA Boldizsár, *Ötven szentséges elmélkedések*, Bártfa, 1616, (számozatlan) A8^v–B^v. OSZK, FM² 524. (RMNy II. 1100.)

Epistola Dedicatoria: Az nagyságos és nemzeti Lisztius Anna-Rosina asszonynak

„Azért mivel hogy Nagyságod sokszor kért engemet arra, hogy Nagyságodnak valami ahétatos és vigasztaló imádságokat avagy énekeket írtam volna, és féképpen, hogy ezt az kis szentséges elmélkedésekről való könyvecskét magyarra fordítanám.

Látván ezt az kegyes indulatot Nagyságodban, hogy ilyen igen gerjedőzzen és gyönyörködgyék Nagyságod efféle Isteni szolgálatról bényújtott akarminenü kicsin szerű munkában is, nem akarám az Nagyságod kegyes és hasznos intését megvetnem. Noha bizonytal tudom azt, hogy sok visszafordult kevély elméjű rágalmazók találkoznak, kik engemet ebben az én felvett munkámban meggugolnak és mód nélkül megmardosnak. De én ezt az munkát nem afféle maga hányó hízelkedőkért [...], hanem az együgyű és felfuvalkodottságtól távol járó kereszténekért, úton-vízen járókért, török fogságban és egyébféle fogyatkozásban szomorkodó emberekért vettem fel.”

MARGITAI Péter, *Az mindennapi könyörgő imádságnak magyarázatja*, Debrecen, 1624,)(5^v–(számozatlan))(6^r. ELTE EK RMK I. 87/b. (RMNy II. 1301.)

Előljáró beszéd: Az böcsületes, isteni félelemmel, bölcsességgel és igazsággal tündöklő debreczeni tanácsnak, nevezet szerint penig Imre deáknak, mostan debreceni főbírónak, Mészáros Benedeknek, Nagy Gál Istvánnak és az több keresztény hallgatóknak etc.

„Annak okáért, mikor ezekről elmélkedném, tetszék énnekem, hogy az Úr Jézus Krisztustul tanult mindennapi könyörgésnek magyarázatját fölvenném, és rövid prédikációkra osztanám, melyet meg is cselekedtem az Úrtul én reám biztatott gíra szerint, és az együgyű híveknek épületekre szem eleiben bocsátottam.

Ezt penig nem azért cselekedtem, mintha ezzel akarnék dicsekedni, mert semmi nincs nálam, az mit nem vöttem volna. Sőt amaz pogány philosophussal (az Sokratéssal) azt mondhatom, hogy csak azt tudom, hogy semmit nem tudok. Sem azért, hogy ezzel magamat az embereknek (kiváltképpen penig ez világnak fiainak) kellettém, mert ha az embereknek kedvöket keresném, nem lehetnék az Krisztus szolgálója. Hanem kiváltképpen azért, hogy megmutatnám, minemű sok drága lelki és testi jókat rekesztett be Idvözítónk ebben az rövid könyörgésben, és így az keresztényeket az imádkozásban való serénységre serkentgetném.”

MARGITAI Péter, *Az Isten törvényének a Szentírás szerint való magyarázatja*, Debrecen, 1616, B3^r. ELTE EK, RMK I. 73. (RMNy II. 1131.)

Az tiszteletes és Istenfélő firfiúnak, Makai Jánosnak

„Mikor azért ezekről elmélkedném, tetszék, hogy az Isten Törvényének magyarázatjához kezdenék. Melyet meg is cselekedtem, és az én uramnak reám biztatott talentuma szerint azt rövid prédikációkba foglalván, az együgyű híveknek épületekre, szem eleiben bocsá-

tottam, hogy így nem csak szájjammal és nyelvemmel, hanem az én vékony értékem szerint kezemmel is építsem az Úrnak lelki szőlőjét.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Postilla Scultetica*, Oppenheim, 1617 = RMKT XVII/6, 486. (RMNy II. 1144.)

Az nagyszombati ekléziának, hív keresztyének gyülekezetinek

„Hogy pedig felköltözésemnek utána előszer ez Ábrahám Scultetus Uram Postilláját fordítanám meg, első oka ez, hogy egynéhány könyvárosok kértek arra, még Magyarországra költözésem előtt is. Másik oka az authorhoz való becsületelem, szeretetem, kinek prédikációit már húsz esztendőttől fogva gyakorta örömezt hallgattam és lelki vigasztalással olvastam, nem is tudok mást, hogy ennél szebb *methodussal*, renddel és világosb értelemmel volna írva. Innen vagyon, hogy Németül is ez hat esztendőtkben immár kétszer nyomtatattott ki sok ezer exemplárra. Honnét azt reménlem, hogy Magyaról is némely híveknél kedves fogjon lenni.”

BELLÉNYI Zsigmond, *Hieronimus, a Szent Dávid 51., 31. és 80. zsolttáriban való elmélkedési*, Kassa, 1618, (számozatlan) (2)^r–(3)^r. OSZK FM² 551. (RMNy II. 1155.)

Az nagyságos Perény Györgynek [...] és hites assessor Atyámfiainak, nekem jóakaró Uraimnak

„Sok rendbeli szorgalmatos gondjaim és foglalatosságim között akada deák nyelven egy kis könyvecske kezembe, és az olvasásra alkalmatosság adattatván láték sok szép tanulásra és lelki épületre való dolgokat benne. És annak authorának, Hieronymus Savanorola nevű barátának, ki ezekért az meditációkért mártíromságot is szenvedett, az Szt. Dávid 51, 31 és 80. Zsolttáriban való hasznos elmélkedésit és mélységes magyarázatit olvasván, itiltem magamban nem haszontalan munkának lenni, ha annak ki magyarázására és az deák nyelvből magyar nyelvre való kitolmácsolásra egyéb gondjaim között naponként rendelek egy vagy két órácskát, mint hogy annak az könyvecskének mi nyelvünkre való kimagyarázását még sohul nem láttam, deákat sem ennél többet.

Indítottam annakokáért elsőben ennek az kis munkának felvételére magam jó akaratjából. Annak utána több jó Uraim is látván és olvasván ez munkácskámnak kezdetit és ebben befoglalt tanulásos lelki vigasztalásra való dolgokat, kértenek, hogy ha elindítottam, teljességgel mint egy pontig az mi nyelvünkre kifordítani ne restelljem, hogy az kik deáki nyelvben nem annyira tudósok, azok is olvasván véhessenek ebben beszámllált üdvösséges igékből magoknak lelki tanulást és épületet.”

PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós, *Az római Babylonnak kőfalai*, Keresztúr, 1619, A2^v–A3^f. ELTE EK RMK I. 78. (RMNy II. 1184.)

Epistola dedicatoria: Az tekéntetes, nemzetes és nagyságos Czobor Sz. Mihály Czobor Erzsébet asszonynak

„Fárasztván elmémet azon is, mivel kedvesködhetném leginkább Nagyságod tekéntetes asszonysága előtt az én gyenge, sőt ugyan semmis, de szolgálatra készön künyojtott erőmbül. Juta megint eszembe, [...] hogy az Nagyságtok tárházából kezűnkhez osztott ghirának nagy gondnal fölvelt, de vidám fáradtsággal keresött és hívségesen betakarított hasznával, avagy keresködésömnök usorácskájával, úgymint az Nagyságodébul kedvesködhessem és szolgálhassak Nagyságtoknak és Nagyságtok után az mi nyavalyás magyar nemzetünknek. Mert ez munkácskámnak első zsengéje is Nagyságotokat illeti.

Az sok ideig való várakozás is, nyilván tudom, nem kicsin unalmat hozhatott Nagyságodnak, de arrul való méltó mentségimnek terheivel ha Nagyságod füleit terhelném illenék, elhittem bizonyosan, hogy arrul is kegyes bocsánatot (mint remélnöm is) nyerhetnék, mint jóakaró kegyelmes Asszonyomtul.”

SZEPSI CSOMBOR Márton, *Europica varietas*, Kassa, 1620 = *Szepsi Csombor Márton összes művei*, kiad.: KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, Budapest, 1968, 117–118. (RMNy II. 1219.)

Praefatio a tekintetes, nemes, eszes és tiszteletes férfiaknak, kik ez kis írásnak rendiben neveztetnek

„[...] főképpen természetemtől indítván én is, minden nyomorúságot, nyavalyát, éhséget, szomjúságot, melyek az búdosót gyakorta szorongatni szokták, embereknek szidalmát, gyalázását, gonosz ífleteket semminek állítván, ez világnak egyik részét meglátni, és vékony elmémet, az mezőkben az természetnek csudáival, az városokban az embereknek munkáival, azoknak hallásával, látásával éltetni, öregbíteni, gyönyörködtetni igyekeztem. Mindezeket pedig másvégre nem kívántam, hanem csak hogy az én tövises és kösziklás Itakámnak, az sok hadak s háborúságok miatt pusztaságban került hazámnak, Magyar Országának, és az benne lévő tiszta életű Penelopénak, az igaz keresztyéni Anyaszentegyháznak, ha Isten éltetne, hasznára, javára és tisztességére fordítanám. Mint hogy azért ily jó ügyekeztemben, idegeneknek segítségük által, ő szent Felsege mind azokon az kívánt helyeken által vitt, és megtérvén ez nemes, király és szabad respublicában, ily állapotban, az mint ti kegyelmek látja, állatott, méltónak ítélem lenni, hogy (mert külső tehetségemben való fogyatkozásom bőven nem engedí) rövideden az sok veszedelmes helyeken, nagy habokkal háborgó tengeréken által ment utamnak mivoltát leírjam, hogy ekképpen Istennek velem való jótéteményét és réam való gondviselését mindeneknek szemek eléiben vessem. [...]

Hogy azért kibocsátanám ez kis könyvecskét, kénszerített engemet reá: 1. Az Isteni jótéteménynek és gondviselésnek ily formán való hirdetése, emlékezeti. 2. Efféle idegen országoknak törvényekről, szokásokról, folyó vizekről, öltözetekről, cselekedetekről írt könyveknek nálunk való szűk volta. [...] Hogy annakokáért kicsinyek, nagyok, iffiak és vének,

férfiak, asszonyállatok, leánzók és gyermekek az Istennek és az ő szolgálójának, az természetnek nagyságos dolgairól és javainak csudálatos osztogatásáról (amineműekről ez írásomban gyakor helyen emlékezem) jobb értelemben legyenek, főképpen az kik idejeket csak hazájokban töltötték, kényszeríttem ez munkácskámát világosságra hozni. 3. Kibocsátottam, hogy ekképpen az én szemtelen rágalmazóimnak, kiknek szájokban legnagyobb kencsek ez, hogy magoknál jobbakat meggyalázhassanak, бүдös, megnyílt koporsó szabású vipera kígyónak mérgével megtölt torkokat avagy bedugnám, avagy meg ennél is nagyobb irigységre, kiben végre gyomrok is szakadna meg, alkalmatosságot adnék. [...] 4. Vitt engem reá az ti Kegyelmeteknek hozzám megmutatott és megmutatandó jó akarattya, és jó akarattjának bizonyos jele, kiről ha elfeledkezném valaha méltán Ingrati Hospitis nota kárhoztattatnám.”

KECSKEMÉTI ALEXIS János, *Az Dániel próféta könyvének magyarázatja*, Debrecen, 1621, b2^v–b3^r ELTE EK RMK I. 84/b. (RMNy II. 1236.)

Margitai Péter, *Dedikálás: Az tekintetes és nagyságos Ūrnak, Rákóczi Györgynek*

„Ezekről azért és több hasznos és idvösséges dolgokról (melyek az Dániel próféta könyvében befoglaltattanak) gondolkodván az Istenben elnyugodott, nagy elméjű Kecskeméti Alexis János, abban az üdőben, Szemplin vármegyében lévő eklezsiának seniora, nekem szerelmes barátom és Krisztusban atyámfia, vötte volt föl az Daniel profetiájának magyarázatját, melyet az nevezetes pataki eklézsziában el is végezvén rövid magyar prédikációkban foglalt. Ilyen szent szándékkal és igyekezettel, hogy azokat jövendőben recognoscálván az együgyű híveknek épületekre szem eleibe kibocsássa és közönségessé tegye, hogy így nem csak szájával és nyelvével, hanem ugyan kezével és írásával is az Istennek lelki szőlőjét, az Anyaszentegyházat építse. De mivelhogy az Istennek Decrétoma más volt őfelőle, tudniillik, hogy ez siralomnak völgyéről az ő örökké való hazájában általt költöztek. Az ő szerelmes házanépe, nem gondolván özvegy és gyámoltalan állapotját, sem penig költségét nem kímélvén, az ő Istenben elnyugodott szerelmes urának szent szándékát végben vitte, és Dániel prophetiájáról írott magyar prédikációkat szem eleiben kibocsátotta ez végre, hogy ez alkalmatossággal az ő idvözült Úrához való buzgóságos szerelmét még holta után is meg mutatná, és az ő nevét az keresztyn világ előtt tettetessé tenné és emlékezetit boldogul megtartaná.”

MARGITAI Péter, *A Jónás próféta könyvének... magyarázatja*, Debrecen, 1621, (:o:)4^v–(:o:)5^r. OSZK, FM² 543. (RMNy II. 1237.)

Az nemzetes és nevezetes vitézlő Csomaközi Andrásnak

„Mikor azért gondolkodnám az mi utolsó romlására siető és közelgető nemzetségünk eszeveszett állapotja felől, és látnám, mely igen szükséges volna, mind az közönséges, s mind peniglen az kiváltképpen való penitenciatartás, tetszék, hogy ezt az Jónás próféta penitenciájáról írt könyvet magyarázatra az én hallgatóim előtt felvenném. Melyet meg is cselekedtem, és az én rejám biztatott talentum szerint az kállai eklézsziában Isten segítségéből végben vittem. Sőt ezzel nem elégedvén, hogy nem csak szájjammal és nyelvemmel, hanem kezemmel

és írással is építhetnék az Istennek lelki szőlejében (nem magam mutogatásáért, hanem az együgyű atyafiakért) az megnevezett profeciát, rövid magyar prédikációkban foglalván szem eleiben ki is bocsátottam. Az kiknek tetszik ez én kicsin munkám, éljenek ezzel, amaz negédek pedig, az kik az együgyűséget megvetik, írjanak jobbat és abban gyönyörködtessek magokat.”

KECSKEMÉTI C. János, *Az pápisták között és mi közöttünk vetélkedésre vettett három fő articulusokról*, Bártfa, 1622,)o(3^v. OSZK RMK I. 519–x. (RMNy II. 1256).

Epistola dedicatoria: Az nemes, nemzetes és vitézlő Fintai Darholtz Ferenc Uramnak

„És noha ezeket én nem az végre cselekedtem, hogy magamnak valami hírt, nevet keresnék, [...] tudván magamat ki légyek, ismervén vékony erőmet és állapotomat, félvén egyebeknek is itelektül. De meggyőzetvén az ellenkező Atyafiaknak ezen artikulusok felől gyakorta vélem való vetélkedésekkel, az én szegény együgyű hallgatóimnak is, kik ezeknek hallgatói és tanulói voltak, kívánságokkal, sőt némely egyházi uraimnak is és szolga társaimnak kérésekkel is, vitettem erre, noha félve, hogy szöm eleiben adgyam.”

KECSKEMÉTI C. János, *Pázmány Péter Kalauzának tizenharmadik könyvére való felelet*, Bártfa, 1622, (számozatlan) 6–7. OSZK RMK I. 518. (RMNy III. 1257.)

Dedicatoria: Az nemes, nemzetes és vitézlő Gönczi Fejér Istvánnak

„Hogy peniglen ez kis íróscskát én most szöm eleiben bocsátom, és kegyelmednek, Tisztelendő Uram offerálok, nem azért cselekeszem, hogy másoknak prejudikállanék, kik ugyan ezen Pázmány Kalauzának feleletiben sokat fáradoztanak, kiknek még csak sarujok kötelének oldására sem volnék elégséges, vagy hogy ezzel azokat pirongatni láttatnám, holott csak tekintetektül is azoknak röttögnem kellene, hanem indítottanak engemet erre imez okok: I. Hogy azoknak, kik énfelelem, mint ezelőtt is mondani, olyan iteleben voltak vagy volnának, hogy vallásom és hitöm mellől elállanék, akár úri, nemes akár egyházi és közönséges rendbeli emberek legyenek, szájok bedugattassék. II. Hogy reám bízattott tisztben se Istenemnek, se ekléziáimnak röstnek, tunyának lenni ne találtassam, mert jaj annak, sőt átkozott az, [...] az ki az ő Urának dolgát csalárdul cselekszi. III. Hogy KeGYelmednek, tisztelendő Uram jó akarattyaért, melyet mind beszédében, szavában én hozzámm méltatlan atyafiához, mind jelen, mind távol létemben mások előtt is megmutatott, mint Istent félő keresztyén embernek, hálaadó voltomat megmutassam és kegyelmedet magamhoz inkább kapcsoljam, édesítem, ez mellett az kegyelmed jó hírét nevé terjesszem.”

ALVINCZI Péter, *Az Úrnak szent vacsorájáról való rövid intés*, Kassa, 1622, A2^r–A3^r. OSZK RMK I. 522–x. (RMNy II. 1263.)

Az felséges Bethlen Gábornak

„Ezelőtt három esztendővel, kegyelmes Uram, Felséged kegyelmes parancsolatjára az Úrnak szentséges vacsorájáról, Krisztus Urunk szent szerzése szerént, az mely rövid traktátust

együgyű értelemmel írásomban beadtam vala, nyomásban akarám mostan kibocsátani, imez bizonyos okokért. Először mert találatnak némelyek, még szintén a minnen atyánkfiai közül is, kik azzal mossák nyelveket, hogy mi kassai magyar tanítók az Úr vacsorája felől való igaz isteni tudománynak lineájától elvetemedvén ez artikulusra nézve félpápistákká löttünk. Hogy azért Isten s a keresztyén világ előtt nyilván legyen ártatlanságunk, és afféle balog atyafiaknak szájuk bedugódjék, illendőnek ítélem, hogy napfény előtt terjedjen ki igaz, Szentírás szerint való értelmünk. [...] Továbbá ez is versengés nélkül igaz, hogy sok együgyű atyafiak vannak, kik a kontroversiát nemhogy értenék fundamentum szerint, de még csak zsengejét is alig kóstolták meg ez szent tudománynak, s kiszolgáltatásnak ceremóniája is az helyek szerint különböző. Hogy azért az illetén atyafiak az egész autorok olvasására, avagy könyveknek szüksége, avagy az náluk lévő ajándék gyengesége miatt nem érkeznek, e nyelvönkön lévő rövid íráskából épületet vehessenek, ezt közre kiadni nem ítélem haszontalannak.”

VÁSÁRHELYI Gergely, *Krisztus Jézus követéséről való könyvek*, Kolozsvár, 1622, (o)(2^v. OSZK FM² 4403. (RMNy II. 1271.)

Az tekintetes és nagyságos Hallerkövi Haller Zsigmond úrnak

„Ezen könyvecskét egész világon kiterjedett keresztyénység magok nyelvek értelmére nagy lelki tanúságokra és vigasztalásokra megfordítottak, kit ezelőtt is huszonnyolc esztendővel sok fő emberek kérésére megfordítottam vala, de sok háborúság miatt elveszvé, Nagyságod kegyes indulatjából és kívánságából remélvén Nagyságod, hogy sokaknak tanúságára és lelki vigasztalására megfordítanám, kit Isten segítségével el is végeztem.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Consecratio Templi Novi*, Kassa, 1625 = RMKT XVII/6, 500. (RMNy II. 1334.)

Az nemzetes és vitézlő Monaki Miklós úrnak

„Nemzetes és vitézlő Monaki Uram, nemes és tiszteletes Czitneki Anna Asszonyom, minekutána az Úr Istennek atyai gondviselése az németországi veszedelmekből kiszabadított és keresztyéni Gabriel Fejedelmünk ő felsége kegyelmesen ez helyben állatott az melyben vagyok, gyakran igyekeztem azon, mint mutathassam hálaadó szolgálatomat Kegyelmeteknek is, mind az idegen országba nékem küldött segedelemért s mind az Monaki és Somosi házoknál nyújtott és onnan küldött kedves jótéteményekért. De ihon ezaránt is az Kegyelmetek serény gondviselése megelőzte az én lassú szerencsém, ez szolgálatot kívánván tőlem, hogy az mely Prédikációk az Kegyelmetektől építettett Becezai új templumnak dedikálásakor tétetenenek és az melyek ott az falakra felírattnak, rendbe intézném és az Kegyelmetek költségével egy könyvecskében kibocsátanám. Mely munkát, úgymint Isten tisztességére valót, örömezt felvöttem.”

Poenitenciáknak tüköre, Bártfa, 1626, A^r. ELTE EK RMK I. 91. (RMNy II. 1348.)

Előljáró beszéd az keresztyén olvasóhoz

„Ájtatos keresztyén olvasó, mivel gyakor helyen emlékeztet az Szent Írás az poenitencia tartó Szent Mária Magdolnáról és Mártáról, én is jónak itelem, hogy az ő életeket az Szent Evangéliumból és szent jámborok írásából historia szerént elő számláljam és magyarrá fordítsam, hogy ennek olvasása és elmélkedése nagy hasznára legyen az keresztyéneknek.”

HÁZI János, *Machumet próféta vallásán lévő egy fő írástudó doktornak írásából törökből magyarrá fordítottatott könyv*, Kassa, 1626, 1–2. OSZK FM² 3834. (RMNy III. 1360.)

A felséges és hatalmas fejedelemnek [...] Bethlen Gábornak

„Felségednek méltóságos személye előtt nyilván vagyon, kegyelmes Uram, mennyi időtől fogva, az török és szerezsen írásbeli tudománnyal az Felséged birodalmában és tekintetes udvarában szolgáltam és forgolódtam. Hogy azért afféle tudományban Istentül nekem adatott kicsin talentom el ne temetessék: gondolám és elmélkedém magamban, hogy az Felséged kegyelmes engedelmeiből, tisztem és udvari szolgálatomnak emlékezetire offerálnám ez kicsin munkámat Felségednek.”

SALÁNKI György, *A keresztyén vitézséget tanító kézben viselő könyvecske*, Leyden, 1627(?)⁴–(?)⁵. (RMNy II. 1393.)

Az tekintetes és nagyságos Űrnak, Rákóczi Györgynek, [...] nekem kegyelmes uramnak, patrónusomnak

„Én, midőn ez írásocskát kegyességgel rakvának lenni tapasztalnám, és olyannak, ki az keresztyéni vitézségben gyönyörködők előtt méltán kellemetes lehetne, nem ítéltetem idegennek lenni tülem ez munkát, mind az magyar nyelven írt könyveknek szűk voltára (oh, ki mondhatatlan kár!), s mind ez írásnak rendire képest, ki hatható ékes beszédével, jeles hasonlatosságival, melyekkel él, csak az kő természetű embereket nem hajthatná meg. Ide járul, hogy az nemes erkölcsök az polgári társaságnak, sőt az természetnek tudományát is (az mennyire együgyű elmének tudtára kell lenni) oly helyesen és bőven tanítja, hogy ugyan sok és nagy könyvek helyett olvastassék azoktól, kik házi avagy úti foglalatosságoktól tartoztatván többek olvasására nem érkeznek.”

PRÁGAI András, *Fejedelmeknek serkentő órája*, Bártfa, 1628 = RMKT XVII/8 478. (RMNy II. 1400.)

Epistola dedicatoria: Rákóczi György [...] Borsod vármegye főispánjának, [...] patrónusának

„Minek okáért nagyságos Uram, hogy most az Fejedelmek serkentő órájára fordítsam beszéde-
met, meg nem mondhatom, mely nagy dicséretes emlékezettel, sok rendbéli haszonnal és jeles

példának követésével léssen magyar nyelvre való fordíttatása, nem ítélem szükségesnek lenni, hogy sok szóval ajánlattassék és dicsértessék ez könyv. Hasznos voltának bizonyága kietetszik, hogy Spanyol, Olasz, Francia, Angliai, Német és Deák nyelveken olvastathatott. Szükséges volt tehát ennek az könyvnek magyar nyelvre is fordíttatni, mert miképpen hogy az nap minekutána elmegyén és minékünk az föld árnyéka setétséget szerez, de azért az nap még éjjel is az égen lévő csillagokban tündöklök. Hasonlatosképpen noha megholt Marcus Aurelius császár, mindazonáltal az kegyes magavisése és jó híre neve most is nagy emlékezettel tündöklök ez írásban és jeles példái minden élő nemzetes Fejedelmeket és Urakat hasonló jóknak követésére serkenték.”

HAJNAL Mátyás, *Az Jézus szívet szerető szíveknek ájtatosságára szíves képekkel kiformaltatott és azokrul való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyarázott könyvecske*, Bécs, 1629 = RMKT XVII/7, 478. (RMNy II. 1422.)

Ferencffy Lőrinc, *Az nemzetes és nagyságos Gróf Bedeghi Nyáry Krisztina Asszonynak*

„Nem sok üdövel ennek előtte, midőn palatinus Uram és Nagyságod az bichei jószágban Nagyságoddal együtt volna, Őfelsége pedig, császár és király Urunk, az második Ferdinánd etc., az mi kegyelmes Urunk Csehországban, Prágában lévén engemet Őnagyságához bizonyos dolgokban bocsátott volna, egyéb foglalatosságim között adatott alkalmatosság, hogy az több fő-fő rendű személyek közt való beszélgetésim és conversatióimban az Őnagysága udvarában levő teologusokkal is conversalkodgyam. Innen azért adaték ok, hogy az egyéb Isteni ájtatosságra és lelki jókra néző dolgokról beszélgetvén, ez jelen való könyvecskének mivoltáról szöllanánk. Mellyet látván s eszemben vévén minden okát, eredetit, munkáját is és fáradozását kiváltképpen az Nagyságod ájtatos és az Isteni dolgokban való kedves, szünetlen, és állhatatos mivoltára s erkölcsére rendelve és aranyozva lenni, mind nagyságodnak kedves akarata szerint, mind pedig egyebeknek jóvallásából s törekedésekből arra bírattam, hogy énnekem módom s alkalmatosságom lévén ezen dolognak nyomtatásban való ki bocsátásában, úgy vagon egyebeknek is, de kevéltképpen hogy Nagyságodnak való kedvéhez alkalmaztatásomat az én kis munkámmal mutassam.”

PÉCSVÁRADI Péternek, *váradi lelkipásztornak feleleti Pázmány Péternek*, Debrecen, 1629, (számozatlan) a4^{r-v}. ELTE EK RMK I. 100. (RMNy II. 1427.)

Ajánlólevél: Az böcsületes és istenfélő Fodor Benedeknek

„Ez gondolat visele engemet főképpen, mikor az érsek írásának, mely az Szentírásról és az Anyaszentegyházról kijöve, megcáfolásához mind eleven szómmal, mind pedig írással kezdenék. Látám indulatját, hitető szándékát és magahányó voltát, azért kilső méltóságát, egyházi tisztihöz Krisztus regulája ellen ragadott uraságát nem tekinthetém, hanem az mennyiben magát lelkipásztornak, esztergami érseknek tartja, annyiban az igazságot tehetőségem szerint ellene oltalmazni, az római mostani vallást pedig kedvezés nélkül rontani akarám, hogy ekképpen maga tetszésében megfojtánám, és vakmerő igyekezetiben Bihar vármegye idvössége ellen elő nem bocsátánám.

Ez cselekedetem sem neki bosszúságára, sem az eszeseknek nem lehet botránkozására. Nem neki bosszúságára, mert maga tudja, hogy nem eget ver, hanem ellenkező féllel harcol. Az ellenkező fél pedig csak maga oltalmában is cselekeszik valamit. Azt is érti, hogy nem más, hanem tulajdon maga adott okot az egybekapásra, mind pennázásával, mind hallatlan káromkodásával, mind pedig kiváltképpen azzal, hogy könyveit Bihar vármegyének negédségből színes okok alatt hízelkedvén ajánlja, és kedve s akarata ellen is reá köti.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono*, Lőcse 1630 = RMKT XVII/6, 503. (RMNy II. 1483.)

Az nemes és vitézlő Darholcz Ferencnek

„Ez könyvnek azért kedves voltát és keletit látván az könyvnyomtatók hárman is kértek engemet, hogy Magyarul fordítanám, remélvén azt, hogy az Magyar olvasóknál is kedves fogna lenni ez *Discursus*. Midőn azért az Lőcsei becsületes Bruno Braier öccse, az tisztelendő Lórintz Brewer Könyvnyomtató kérését újétaná és munkámnak jutalmát is ígérné, megfordítám ez elmúlt nyáron egy keserűség vizsgálató és egy igaz szeretetre oktató könyvecskékkel egyetemben, melyekkel vizsgáltam is magamat némelyeknek szomorító és kártevő rágalmazások ellen.”

KOPCSÁNYI Márton, *A boldog szűz Mária élete*, Bécs, 1631, 13–14. ELTE RMK I. 105. (RMNy II. 1489.)

Előljáró beszéd: Az nemzeti és nagyságos gróf Nyáry Krisztina Asszonynak

„Én is, noha legkisebb vagyok a Boldog Asszony szolgálói között, de az ő segítségével bizakodván e rövid írással (mivel hogy az ő magvából való vagyok azok között, akik kik az Isten parancsolatinak őrizetire igyekeznek) az ő tisztessége mellett feltámadok, és az ő ártatlan életét a Szent Atyák igazgatásából a hívek közibe bocsátom. Ezt pedig nem magam indulatjából cselekszem, hanem a Nagyságod ennéhányszor intő jóakaratajából két esztendőül fogva, az után előtem járóimnak javallásokból és megyés püspökömmnek, a nagyságos Sennyei Istvánnak, magyarországi kancelláriusnak és győri püspöknek engedelméből, hogy pedig ez az ájtatosságra és az Isten Anyja böcsületire vezérlő kis munka nevezet szerént a Szent Klára szeretetében imádkozó és a mennyei dücsőségről elmélkedő szüzeknek is szolgálna és a külső állapotban azoknak az együgyűeknek, kik prédikációt néha nem hallgathatnak, lelki vigasztalásokért rend szerént.”

Az egész esztendő által való vasárnapokra és ünnepekre rendeltetett evangéliumok és epistolák, Csepreg, 1631, (számozatlan) (3)^v–(4)^r. OSZK FM² 2986. (RMNy II. 1491.)

Farkas Imre könyvnyomtató, *Tisztelendő és böcsületes Kis Bertalan Uramnak [...], Lethenyi Istvánnak, Galgóczi Miklósnak, Sagodi Gergelynek, Körösi Imrének és Terbócs Jánosnak*

„Tisztelendő és böcsületes Uraim, mivel sok ideje immár, hogy az mi ekléziánkban közinkbe bévött és ez előtt néhány esztendőkkal kinyomtatott magyar evangéliomos és

epistolaris könyvek elfogytanak, kiknek újabb kinyomtatását éntülem prohiheálta kegyel-metek mindaddig, míg azokban szükséges korrekció avagy igazítás nem lenne. [...]

Azért én is ezt az igen hasznos, szükséges és idvösséges munkát az én magam költségén, az én Istenem szentséges nevének tisztességére és az egész hozzánk tartozó szent gyülekezet-nek épületire kinyomtattam és világosságra bocsáttam a kegyelmetek igen-igen böcsületes és méltóságos neve alatt, amint hogy kegyelmeteknek ugyan dedikálom s ajánlom is.”

KÁLDI György, *Az vasárnapokra való prédikációknak első része*, Pozsony, 1631, j. ELTE EK RMK I. 107:2. (RMNy II. 1509.)

Ajánlólevél: Az szentséges római Anyaszentegyház kardináljának, Pázmány Péternek

„Alkalmas ideje vagyon, nagyságos Uram, hogy harmincnégy esztendődtől fogva külömb-külobmb helyeken tött prédikációimat írásba kezdettem foglalni, akkor tudniillik, midőn Hazánkban támadott fergeteg miatt a szomszéd tartományokban kellett mulatnom, avégre, hogy ha többé szerelmes Hazámnak eleven nyelvel nem szolgálhatnék, írással szolgál-nék és amivel imitt-amott kevés atyámfiait oktattam, ha az Istennek és a superioroknak tetszenék, azt kinyomtatattván a keresztyének vigasztalására közönségesé tenném.”

PÁZMÁNY Péter, *Bizonyos okok, melyek erejétől viseltetvén egy fő ember az új vallások töré-ből kifislett*, Pozsony, 1631 = *Pázmány Péter művei*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 2001. 549. (RMNy II. 1511.)

Cardinal, Pázmány Péter, esztergomi érsek, az nemzetes és nagyságos Poppel Éva asszonynak, az Tekintetes és Nagyságos Bottyáni Ferenc özvegyének

„Az Kegyelmed világi urasággal tekintetes állapotja nem szenved, hogy kedveskedhessem földi jókkal, mivel ezekkel, Isten áldásából, bővelkedik Kegyelmed. Egyházi hivatalom pedig arra indít, hogy Istentől reám bízott kicsiny értékem szerint, lelki dolgokban, és az örök üdvösség útjának mutatásában, meg ne vonjam szolgálatomat.

Annak okáért, egy rövid írásocska lévén kezemben, azzal akarám Kegyelmedet az újesztendőben ajándékozni. Erre pedig, a kised írásra okot ada minap egy főrenden való ember levele: melyben nagy szorgalmatossággal tudakozódik, más nagy embertől: Honnan és mi okból indítattott régi vallásának elhagyására. Ezt a levelet nékem hozá, akinek szólott. Hogy a jámbort munkától megmenteném, pennámat kapám és rövideden, a sok ezer közül csak nyolc okot foglalék írásocskában. Mivel pedig egyebek is kívánták ezeket látni és a leírásban sok csorbák estek: nyomtatónak adám, hogy prés alá vegye.”

TOLNAI PAP István, *A wittenbergi Akadémiának az evangélika religióért számkivetést szenvedő csehekhez és morvaiakhoz küldött vigasztalása*, Gyulafehérvár, 1632, (számozatlan) ++++4^v. OSZK FM² 580. (RMNy II. 1534.)

Dedicatoria: Az fejedelmi méltósággal és hatalommal tündöklő Rákóczi Györgynek, [...] mint kegyelmes patrónusának

„Tudom, hogy az igaz mondás gyűlölséget szerez azoknál, kikben az vadhús nyughatatlankodik, de az Isten dolgában senkinek nem kedveskedhetünk, könnyebb is írásunkért az emberek haragját felvonnunk, hogy sem hallgatásunkért, lelki ismertetünk vádolását érzünk. Így lévén az dolog: ha akár kinek szabad igye mellett, melyet igaznak itil ki támadni, szabad volt énnekem is az én nemzetségem idvösséges hasznáért ezt az könyvet magyarul fordítanom és az egész keresztyénségben löve evangélium sok vigasztalására deákul íratatott munkát, azon az nyelven vele közlenem, mely ő közötté közönségesebb az deáki nyelvnél.”

ALVINCZI PÉTER, *Egy rövid uti prédikáció*, Kassa, 1632, A3^v. OSZK FM² 017. (RMNy II. 1535.)

Dedicatoria: Az tekintetes és nagyságos Kapi Andrásnak, [...] mint kegyes Patrónusának

„Ez kegyesen munkálkodó belső tanítómesternek tulajdonítom nagyságos Uram s méltán, hogy ez minapiban méltóságos Gróf Bethlen Péter Uramnak őnagyságának, méltóságos Gróf Illyésházy Katarina asszonnyal, őnagyságával (kiken teljesedjék Istennek elindítattott szent áldomása) Trincsen várában boldog és szerencsés hüttel való házasságbeli frigy kötések után megtérvén Szepes vármegyének Teplicze nevű falujából, vízkereszt után harmadik vasárnap, minek előtte utunkra eredtünk volna, akkori rendtartásunk szerént azon napra tartozó szent Evangéliomot rövid tanulságokkal prédikálván Nagyságotk és mind fejenként az kik jelen voltak, nagy buzgó örömmel és az mint magoknak tetszett, lelki épülettel hallgatta. Mely épületnek állandóságáért, mivel az üdömülés nagy dolgokban is feledékenséget szokott nemzeni, Nagyságod kért vala, hogy azt az rövid prédikációcskámát leírjam.”

CSANAKI MÁTÉ, *Az döghalálról való rövid elmélkedés*, Kolozsvár, 1634, (3)^v–(számozatlan) (4)^r. OSZK FM² 778. (RMNy II. 1538.)

Az Istennek kegyelméből fényességes fejedelmi méltósággal tündöklő Rákóczi György Uram őnagysága istenes házastársának, Lorántffy Zsuzsanna asszonynak

„Hogy pedig ez pestisről írt könyvet Nagyságodnak írom és ajánlom, nem az az oka, mintha én ezzel inteném Nagyságodat, hogy ne féljen az pestistül, mert jól tudom az Istennek gondja viselése felől való igaz tudományát és hitit Nagyságodnak, hanem hogy ez kicsin ajándékkal Nagyságodhoz való hálaadó voltomat bizonyíthassam. Másodsor hogy megszegyéníttessenek azok, kik futtomban imitt-amott avval mossák nyelveket, hogy én a pestistül annyira félek, hogy ki sem merek hajlékomból menni. Mely helyes legyen ez vádlások, Kassainé asszonyom bizonyság lehet, ki az ő unokájának csak halála előtt is egyhíány órával

mirigyét tapogattam. Az egész schola is biznyságom, holott nem csak meglátogattam szegény mirigyos deákokat, hanem mind kicsinyében-nagyjában egynihányat benne Isten után meggyógyítottam. Tamás pap uram dolgát elő nem fordítom, egyebeknek sem kellett volna erről panaszkodni, mert hiszem azért engemet megbírságotlak huszonöt forinttal azok, kiket senki nékem bíráimmá nem tött. Voltam-e ott vagy nem, mondják meg azok, kik ott mind ülni s állani láttanak, noha két kezemnél fogva emeltenek fel a garádicson, mondja meg az egész ház népe. Miért féltem volna pedig oda menni, ha Istennek hála ő kegyelmem nem volt pestis, hanem másféle nyavalya.”

KOPCSÁNYI Márton, *A keresztyéni tökéletes életre intő tíz hétre rendeltetett nyolcvan elmélkedések*, Bécs, 1634, (számozatlan) A6^v–7^r. OSZK FM² 579. (RMNy II. 1574.)

Előljáró beszéd: Az nemzetes és nagyságos gróf Nyáry Krisztina Asszonynak

„[...] nincs könnyebb és hasznosb által út az Istenhez való járulásra, az ő ismeretire a Krisztus szenvedéséről való elmélkedésnél. Ez lőn az oka, hogy először ugyan az én lelki előmenetelemért ez előtt ennehány esztendővel, ennehány elmélkedéseket szedegetnék a tudós emberek írásiból a Krisztus szent szenvedéseiről. Ezt megtudván az előttem járó provinciális minister és olvasván, inte atyai szeretettel, hogy a közönséges hasznot tekintvén nyomtatnám ki. Gondolkodásban juték mind a két provinciában való együgyü atyafiakról és főképpen a szent Klára szerzetében élő és naponként szaporodó szüzekről, kik a deák írásban nem elmélkedhetnek. Noha pedig csekély tudományom és vékony tehetségem tartóztatott, de bizakodván a megfeszített Úr Jézus segítségében [...], szívet vöttem e kis munkának felvállalására.”

LETHENYEI István, *Az Szentírásbeli hitünk ágainak rövid öszveszedése*, Csepreg, 1635, (számozatlan) (a4^v). ELTE EK RMK I. 111a. (RMNy II. 1602.)

Elő járó beszéd: Az tekéntetes, nagyságos és nemzetes gróf Révai Judit asszonynak

„Én is azért, kegyelmes Asszonyom, ebben az időben, mikor ezen Wittenbergai Akadémiában tanulék, látván ezt az új könyvecskét, általolvasám és igen megszeretém. Elvégre némely velem együtt tanuló erdéli, német, szász deákok magyar nyelven szólni tudók intetnek száma nélkül, hogy ez deák könyvecskének magyar nyelvre való fordítását magamra felvállalnám, és végre viselném. Intettem e könyvecskének odaföl megnevezett authorától is, úgy mint nékem abban az akadémiában kedves praeceptoromtól és directoromtól, ennek a munkának fölvételére, kiknek kérésekkel és intésekkel meggyőzöttetvén kérék Istenemtől erőt, segítséget és e munkához való elegendőséget. És hozzá kezdvén az Úrnak nevében, ő szent fölsége velem munkálkodó segedelmébül el is végezem ez könyvecskének magyar nyelvre való fordítását.”

MADARÁSZ Márton, *Meisner Balthasar szent elmélkedéseinek a vasárnapi evangéliumokba magyar nyelvvel megajándékozása*, Lőcse, 1635, (***)3^{r-v}. OSZK, FM² 569. (RMNy II. 1629.)

Ajánlólevél: A tekintetes és nagyságos Lokaczi Prépostvári Zsigmondnak, [...] mint kegyes urának

„Hogy pedig a B.E.D. Meisner Postilláját Istentől vött girácskám szerént való együgyű minden udvari ékesszólástól üres magyar nyelvvel megajándékoztam, és a Nagyságod neve alatt közönséggessé tettem, arra engem semmi egyéb nem vitt és indított, hanem a Nagyságod hozám való jóindulatja, melynek csak legkisebben sem felelhet meg ez én alával munkáskám. Hogy azok által is, amiket a doktorok adásából a könyv szélére írtam, Nagyságodat keresztyéni vallásunkban valamennyire jobban megerősíteném, oltalmazására serényebben felfegyverkeztetném és a Szent Lélek ereje által abban végig állhatatosabban megtartanám. Melyet hogy a Seregek Ura, Istene megcselekedjen, ájtatos és buzgó imádságimmal kérem és kívánom. Emellett, Nagyságos Uram, néztem az együgyűebbek elméje segítségére és épülésére is, de legfőképpen az Isten nevének tisztességére és dicsőségére, hogy feltöltvén ez ilyen prédikációs könyvből ez ideig való nagy fogyatkozását az augustána confessión való magyar keresztyéneknek, házoknál való olvasása és a Krisztus hitiben jobban-jobban való megerősítése által az Istent dicsőíténék. Mert ha annál nagyobb is, de mind heába való munka, amely által az ember nem az Isten, hanem a maga dicsőségét vadássza.”

NYÉKI VÖRÖS Mátyás, *Tintinnabulum tripudiantium*, Pozsony, 1636 = RMKT XVII/2, 175–240. (RMNy III. 1658.)

Ajánló levél: Az Krisztusnak keresztes zászlója alatt vitézkedő nagyszombati társasághoz

„Szokás volt a régi rómaiaknál, hogy midőn valamely az ő hadviselői közül a római névnek valamely ellenségén a római vitézek véreontása nélkül diadalmat vehetett, egy csudálatos, nevezetes és minden földi dicsőséggel teljes pompával vitettetett bé a római Capitolium nevű nemes és böcsületes várba, de azért annak a dicsőségben némineműképpen elmerült hatalmas vitéznek győzedelmes szekerére egy csengettyút szoktanak volt függeszteni. Mellyel azt a dicsőségben lévő győzedelmes vitézt akarták inteni, hogy magát eszébe venén e világi szerencsének és dicsőségnek fékzabola nélkül járó család és délceg lovától valamiképpen el ne hadná magát ragadtatni. [...] Látván azért én is az én nemzetemnek e világi dicsőségének és az elmúlandó földi dolgoknak keresésében való nagy és szorgalmatos foglalatosságát, annak a csengettyűnek tisztít venén magamra, és a szent lélek műhelyében vött zengéssel akarván e világnak család és állhatatlan szerelmének tekkéletlenségét eleibe tenni, ezt a néhány magyar szóval folyó verseket az ember négy utolsó dolgairól szerzém össze. Állítván azt, hogy talám használhatnék annyit vélek azok előtt, akik a világosságnak idején az igazságnak útját megismerték, mennyit a setétségben tapogató pogányok előtt használt a dicsőségnek szekerére függesztett csengettyű.”

TEJFALVI CSIBA MÁRTON, *Romanocategorus*, Debrecen, 1637, (számozatlan) (10^{r-v}. OSZK RMK I. 667. (RMNy III. 1671.)

Ajánlólevél: Az igaz úri méltósággal tündöklő tekintetes és nagyságos Úrnak, Perényi Gábornak [...] és kegyes házas társának, a régi nemzetű nagyságos Salgai Kata asszonynak – Vö. A mű mint ajándék, 275.

DEBRECENI Péter, *Tizenkét üdvösséges elmélkedések*, Leiden, 1637, (b2)^v. OSZK FM² 2183. (RMNy III. 1678.)

Előljáró beszéd: Az nemes és nemzetes Gelsei Ballingh Jánosnak [...] nékem kegyes patrónusomnak

„[...] és az Kegyelmed böcsületes és méltóságos neve alatt szem eleibe ki bocsátottam, kit bizonyára nem magam mutogatásából, sem pedig ez világi hiúságos dicsekedésnek avagy hírnévnek kereséséből, de egyedül csak az Úrnak nevének dicsiretiért és minden ő választott híveinek az könyörgésben való épülésekért cselekedtem. Továbbá, hogy az Kegyelmed velem közlött jótéményéért, mely jó szagú áldozatnak drága illatja az Úr előtt, hálaadó voltomat megmutatnám, és ez együgyű munkámat, szorgalmatosságimát, mint egy első sengéjét kegyelmednek beadnám, hogy ez által nagy lelki épülettel és haszonnal kegyelmed, sőt még a kegyelmed nemzetes maradéki is szolgálhatnak és dicsérhetnék az Urat mind örökké, effelett maradna meg bizonságul és mindeneknek lenne tükörül az kegyelmed könyörgések által való Isteni tiszteleti.”

IRATOSI T. János, *Az ember életének boldogul való igazgatásának módjáról*, Lőcse, 1637, B3^{r-v}. OSZK FM² 087. (RMNy III. 1683.)

Az nemzetes, nemes és böcsületes férfiúnak, az Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusának, Debreceni Tamás deáknak

„[...] Elöttem viselvén azért én is az régi proféták és apostolok példáját, kik élő nyelvel is hirdették az Istennek igéjét, és azt írásokban is bétöttek és holtok után is tanítják írások által az halandó és idvözülendő embereket. Én is mondom, mivel méltatlan voltomra Evangéliom hirdető szolgálja vagyok az mi Urunk Jézus Krisztusnak, egy héján harminc esztendő fordulásában, az nékem adott ajándék szerént fejtogettem és az hallgatóknak épületekre egyengettem az én erőm szerént. És mivel immár nem messze vagyok hatvan esztendő korbéli időmtől, két könyvecskét, melyeket nagy gyönyörűséggel olvastam több foglalatosságim között, az én nemzetemhez való szeretetemből magyar nyelvre fordítottam deákból.”

DARHOLCZ Kristóf, *Novissima tuba, azaz itültre serkentő utolsó trombitaszó*, Kassa, 1639 = *Novissima tuba*, kiad. NÉMETH S. Katalin, Budapest, 1986, 7. (RMNy III. 1768.)

Az nemes és vitézlő Finthai Darholcz Ferencnek mint szerelmes atyjának

„Nyilván vagon kegyelmednél, hogy ez elműlő 1638. sztendőben egy böcsületes tudós ember, Tolnai János uram egynehány esztendeig való sok bújdosási, tengeren és földön való járási után nagy dicsiretes tudománnyal Isten segítségébül közinkben alá érkezvén Angliából, tudós társaival együtt látogatott vala meg engemet is fintai házamnál. Kivel az felső országokban lött néminemű dolgokrul, azoknak állapotjokról, az lakosok magok viselésekrül és egyéb hasznos sok idvösséges dolgokrul beszélgetne, az beszélgetés közben ada egy kis deák könyvecskét. Melyet ő kegyelme Novissima tubának, azaz itültre serkentő utolsó trombitaszónak nevez, melyet midőn nekem ajánlott volna, kére azon (hogy ha az deáki tudományban és az magyar szó ékes folyásában annyi erőmet itélem, hogy azt magyarrá fordíthassam) ne nehezteljem munkáját felvönnem.”

DESELVICS István, *Tizenkét idvösséges elmélkedések*, Lőcse, 1639, (számozatlan) a7^r–a9^r. OSZK FM² 1226. (RMNy III. 1772.)

Ajánlólevél: Az tekintetes, nemzetes és nagyságos gróf Drugeth Homonnai Mária asszonynak

„Mely elmélkedéseket jóllehet ennekelőtte az Lugdunumi Acemiában tanuló Debreczeni Péter (aki nálam személyének láttatásával esméretlen, de ez munkájabeli indulatjának dicséretes voltával nyilván való) némely részbul magyar nyelvre fordított vala, de mivel sokakat kihagyott (amint az előljáró beszédben jelenti) és némely helyeken hozzá is nyúlt, ezért akarta Nagyságod, hogy revideáltassék és a deák exemplárral conferáltassék, együvé hozattassék s annak kibocsátására az Istennek tiszteletühe való buzgó szeretettül viseltetvén, költséget sem kímélvén, Nagyságod ajánlotta magát. Mely ebbéli kised munkára engemet rendelvén Nagyságod, jó szívvel felvettem, nem magam mutogatásából pedig, sem ez világi dicsekedéseknek avagy hírnévknek halászásából, hanem egyedül az Úrnak nevének dicsiretiért, Nagyságod idvösséges kívánságáért, és minden híveknek a könyörgésében való épülettyekért.”

MEDGYESI Pál, *Szent Atyák öröme*, Gyulafehérvár, 1640–1640, a3^v–a4^r. ELTE EK RMKI. 126. (RMNy III. 1826.)

Ajánlólevél: Fejedelmi méltósággal és ahhoz illendő sok szép jószággal tündöklő Lorántffy Zsuzsannának, [...] nekem kegyelmes Asszonyomnak

„Mivel hogy pedig itt nem csak az Vásárhelyi Uram vallása jutott vala veszekedésben, hanem az tévelygésnek szintén a fészkeben tévén őkegyelme az nagy botránkozást, az vakságban való megerősödésre nagy okot is szolgáltatott vala az Krisztus örök Istenségének nem hívéseben vakoskodó szegény atyafiaknak, és a mi közelebb indította Nagyságodat, mindenik írást, melyekben botránkozató vélekedést újeton újítja, igényest Nagyságodra igazgatta,

mellyel ugyan ingerelni láttatik Nagyságodat, hogy engemet az feleltre Nagyságod, ha nem is akarnám is, reá kénszerítsen. Nem akarván Nagyságod őkegyelmét várakozásban megfogytokoztatni, és kiváltképpen az örök Isten Úr Krisztusnak dicsőségéhez való szerelmétől viseltetvén Nagyságod az ő kegyelme könyvét feleletnek okáért én kezemben bocsátá. Én magam tisztinek lenni itélém, mind az Nagyságod kegyelmes kívánságára nézve, s mind kiváltképpen az Isten nevének tisztességéhez való kötelességemért.”

VERESMARTI Mihály, *Tanácskozás, melyiket kelljen az különböző vallások közül választani*, Pozsony, 1640, (számozatlan) (((?)))^{8v}. ELTE EK RMK I. 129. (RMNy III. 1850.)

Ajánlólevél: Az tekintetes és nagyságos gróf Batthyány Ádámnak

„Ezen keresztyén hit igazságának szorgalmatos vizsgálásában fáradásomban én is, mikor már annyira jutottam volna, hogy Nicodemus módjára a szentséges Római Anyaszentegyház cardináljához, e mostani esztergami érsek Urunkhoz, Pázmány Péter ura őnagyságához (kit az Úr Isten sokáig éltesen) akkori állapotjában éjjel járnék, egykor asztaláról levém e könyvecskét és valamelyet olvasván belőle, mondtam, hogy az nekem szép könyvecskének látszik, jó volna megfordítani, a mi magyarink is hadd olvassák. Azután a katolikus hitre magamat Őnagysága kezébe hogy adnám s vallám, azon őnagysága tetszéséből Bécsbe menék, hogy mégis [...] elébbsenyi companiámról feledkezném. Bécsben létemben jüve hozzám osztán Őnagyságának levele, melyben ezeket is írta vala: Prodiijt libellus nostri Leonardi Lessij, iudicio meo utilisimus; quem ego Hungaricum habere vellem & multi mecum. Visa mihi res digna, in qua D. Vestra elaboraret, & suo nomine, paefixa *Epistola dedicatoria* ad D. Georgium Homonnai, in lucem ederet. Rogo itaq D. Vestram, hunc laborem non subterfugiat.”

KERESSZEGI HERMAN ISTVÁN, *A keresztyén hitnek ágazatairól való prédikációknak tárháza*, Nagyvárad, 1640, *3^{r-v}. OSZK FM² 590. (RMNy III. 1863.)

Dedikálás: Az tiszteletes férfinak, Fekete István Uramnak

„Kegyelmed is annak okáért, tiszteletes Uram, megemlékezvén arról, hogy Isten az ő áldásból az Anyaszentegyházban egyik élő kövéné tette Kegyelmedet, ez végre, hogy Kegyelmed által is abból a talentumból, melyet Isten Kegyelmedre bízott, az Anyaszentegyház épüljön, magában elmélkedvén, és az Isten szolgálival és egyéb Isten háza építésére kész elméjű emberekkel is közölvén tanácsát, mi módon építhetné hasznosabban ma az Isten házát, ezt találta fel. Mivel Isten olyanokat még ez ideig bővebben indított fel szent Lelkének általa, kik idegen országban tudós ifjakat taníttattanak, hogy sem mint azoknak munkájokat írásban ad seram posteritatem transmittálták volna, ezért illendő lenne, ha valamely hasznos munkát nem egy, hanem két avagy három ember nyomra is az Anyaszentegyházban nyomtatás által kibocsátana. És amiképpen hogy e tanácsa Kegyelmednek másoknak javallásából tetszett, így tetszett ez is, hogy én a Krisztusnak méltatlan szolgálója akkorbéli időben ez keresztyéni hitnek mint egy rövid sumáját a németországi Rhen-Palatinatusbéli orthodoxa catechesisnek rendi szerént, az egygyű híveknek épületekre, a nevezetes debreceni ekléziában prédikállanám, noha magamnak

az előtt semmi elmélkedésem arról nem volt, hogy aminemű indulattal én a prédikációkat prédikállanám az én hallgatóimnak, Kegyelmed azon elmével más helyekben lévő híveknek épületekre az Anyaszentegyházban nyomtatás által ilyen szép corpusban kibocsátaná.”

LASKAI János, *Justus Lipsiusnak az állhatatosságról írt két könyvei*, Debrecen, 1641 = *Laskai János válogatott művei*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1970, 70–71. (RMNy III. 1876.)

Nemzetes Vai Péter uramnak, nekem birodalmas jóakaró uramnak

„Hogy immár e levelemet tovább ne terjesszem, nemzetes Vai Péter Uram, Lipsiusról énréam, én rólam kegyelmedre fordítom beszédemet. Ez kis könyvet magyarra fordítanom egyik fő ok volt, hogy ennek olvasásával Nemzetemet ez sok nyomorúságok között állhatatosságra gerjeszsem. Mert ezt bátran ígérem mindennek, hogy valaki ez könyvecskét gyakorta és figyelmesen olvassa, ha szintén immár a veszedelmeknek közepette vagyon is, tántorodás nélkül megállhat a békességes tűrésnek-szenvedésnek egyenes útján. Másik volt fogadásomnak beteljesítése. Mert mikor a felső esztendőben Istennek látogatásából hirtelen való veszedelemben éltem vala, azon órában is (vagy inkább szempillantásban) nagy kedvességgel olvasom vala ez könyvecskét, ahonnét ez kis márhámnál egyebekkel nem is szabadultam vala meg. Akkor fogadtam volt ezt Magyarra fordítanom, kit azon megszabadító Istenem, ím meg is engedett.”

TYUKODI Márton, *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének magyarázata*, Nagyvárad, 1641, (számozatlan) *7–*8r. ELTE EK RMK I. 136. (RMNy III. 1915.)

Epistola dedicatoria [...] Tiszteletes, jó hírrel-névvvel fénylő, méltán keresztyén nevet viselő [...] kőrösi szent gyülekezetnek, az Isten Anyaszentegyházának jó szállástartóinak. Nevezet szerént: Erdős Mihály, Tollas Pál, Oláh Mihály és Siros Jánosnak

„Hogy pedig az Ó Testamentom könyvei közül nevezet szerént ezt a Szent Józsefnek históriáját vöttem kiváltképpen confideratióban és tractátusban, erre ím ez [...] okokból indítottam:

1. Mert gyermekségemtől fogva kedveltem, szerettem és nagy gyönyörűségem volt mindenkor énnékem ebben a szent históriában, amelyben csak két avagy három caputot is könnyhullatás nélkül soha el nem olvashattam.

2. Mert valamikor valami pontocskáját én is érzettem és kóstoltam a József számkivetésének és szomorúságának, midőn tudni illik 1637 esztendőben Herpályban házamnál 11 hónapig és 2 hétig a szent munka és szolgálat nélkül nyomorgottam, az mely napok alatt az én tiszteletes Asszonyom és Patrónám, a tekintetes, jó hírrel-névvvel, kegyességgel és Isteni félelemmel virágzó és gyümölcsöző Király Anna asszony, ama boldog emlékezetű és immár lelke szerént megdicsőített vitézlő Úrnak, Petneházi Istvánnak néhai kedves házastársa, sok segítséggel, táplálással, vigasztalással és oltalommal volt, mind addig a napig, ameddig a tiszteletes és böcsületes Kereszegi István Uram, a Tiszán túl lévő magyarországi ortodoxa eklézsiának érdemes és dicsiretes püspöke, ememet ebben a kőrösi keresztyén eklézsiában commendált és bocsátott.”

WERBÓCZY István, *Decretum juris*, Debrecen, 1642,)^(r-v). OSZK RMK I. 690. (RMNy III. 1922.)

Fodorik Menyhárt debreceni könyvnyomtató, *Ajánlólevél: Az tekintetes és nagyságos iktári gróf Bethlen Péter uramnak*

„Mostan pedig kegyelmes Uram, látván az exemplároknak szűk voltát, azon közönséges jó-
nak előmozdítására több sok foglalatosságim között is az Nagyságod bő költségével újonnan
deák és magyar nyelven mentül jobban és tisztábban lehetett kibocsátottam az Nagyságod
méltóságos úri neve alatt. Méltó azért, hogy az nemes magyar nemzetnek minden rendei ez
közönséges jóra tartozó Nagyságod bő adakozását illendőképpen megköszönjék.”

MIHÁLYKÓ János, *Keresztyén istenes és ájtatos imádságok*, Lőcse, 1642, A2^v. OSZK RMK
I. 727. (RMNy III. 1942.)

Brewer Lőrinc könyvnyomtató, *Dedicatoria: Az tekintetes, nagyságos és nemzeti Nyáry
Krisztina asszonynak*

„Tekintetes, nagyságos, kegyelmes Asszonyom, nyilván vagyon, elhittem, Nagyságodnál,
hogy egynéhány esztendővel ez előtt egy néminemű Imádságos könyvecske bocsátott ki az
boldog emlékezetű Mihálykó János eperjesi magyar prédikátortól, az tekintetes és nagyságos
Thurzó György Grófné Asszonyom, az Nagyságod napa patróniumja, oltalma alatt és költ-
ségével, mely könyvecskében, mivel már csak egy exemplár sem találtatnék, némely jám-
borok találtattak, kik annak újjobban való kinyomtatását nagy ájtatosan kévánták, azért
azoknak Istenes és jó kévanságokból indítattván (remélvén is, hogy ezzel keresztyén ember
tisztihez illendő szolgálatot tennék) annak újabb kinyomtatásához örömet hozzá fogtam,
hogy így az Istenfélő emberek kéréseknek, kiket az imádkozásnak buzgó szereteti és ájtatos-
sága visel, méltán eleget tennék.”

ZVORANICS Mihály, *Az Úr vacsorája idvösséges tudományának utába való rövid bemu-
tatás*, Csepreg, 1643, (számozatlan). OSZK RMK I. 737/a. (RMNy II. 1991.)

Farkas Imre, csepregi könyvnyomtató: *Az tekintetes, nemzeti és nagyságos gróf úrnak,
Nádasdy Ferencnek*

„Nagyságod is jószágában az isteni tiszteletnek kegyes conservatora és abban való keresztyén
ekléziáinak hívséges patrónusa. Mivelhogy nékem is nagyságod kegyelmes nutritusom és
patrónusom, akarván Nagyságodhoz hálaadó voltomat megmutatnom, ím a Nagyságod úri
és méltóságos neve alatt bocsátottam ki a keresztyén híveknek épületekre egy igen szép,
hasznos és idvösséges írását az Úr vacsorája felől a boldog emlékezetű Zvonarits Mihály
uramnak, a néhai sárvári nevezetes prédikátornak és szuperintendensnek, kérdésekkel és
feleletekkel egyetemben.”

BALASSI Bálint, *Az Istennek keresztviselő híveit az békességés tűrésre indító vigasztaló szók*, Gyulafehérvár, 1643, a3^v – (számozatlan) a5^r. FM² 1265. (RMNy III. 1995.)

Szalárdi Miklós: *Az tekintetes és nagyságos Somlyai Báthori Zsófia asszonynak*

„Ez kis könyvecske is, mely az Szent Írásnak drága vigasztalásával rakva sok szomorú lelkeknek vigasztalásokra és nyavalyájokból való megorvoslásokra irattattott. Ennek előtte egynehány esztendőkkkel az Nemzetes Csejti Istvánné Barnabási Erzsébet asszony kért vala arra igen szorgalmatosan, hogy ez nála írásban lévő könyvecskét fáradságomat nem szánván költségével kinyomtattatnám. Melyre magamat reá ígervén kezemhez adá. Ki annak utána csakhamar megbetegedvén Istennek elrendelt decretuma szerént e világból ki akarván műlni, halála előtt egy holnappal Fejérvárról Hederfaji házához menvén, jelente, hogy immár halálát közel érezné, s kére azon fölötté igen, hogy ha Isten kiszóltija is ez világból, legyek azon, hogy halála után is emlékezetire és sokaknak lelki vigasztalásokra nyomtatassam ki. Kinek mind akkori Istenes kívánságáról s kéréséről megemlékezvén s mind kiváltképpen gyermekségemtül fogva anyám helyett való Asszonynomnak reám való hűséges gondviseléséről hálaadatlan nem akarván lenni, üdvözült Asszonynomnak jó emlékezetire és az keresztviselő híveknek bátoríttatásokra és vigasztaltatásokra az Nagyságod szárnya alatt való vékony szolgálatomban kinyomtattatám, és az Nagyságod fejedelmi méltóságos neve alatt szem eleibe bocsátám, hogy Nagyságod ez mostani új fejedelemségében és ez új esztendőben venné új esztendei ajándék helyett.”

MEDGYESI Pál, *Praxis Pietatis*, Várad, 1643, (3)^r–(5)^v. ELTE EK RMK I. 145:1. (RMNy II. 2042.)

Hírrel, névvel s elmével tündöklő tekintetes és nagyságos Lónyai Zsigmond Uramnak

„Én ez könyvet (az ő hasznos voltát Nemzetemmel közleni óhajtozó buzgóságomnak tüzetül gerjedeztemben) még Angliában, amaz régi híres-neves és emlékezetes Cantabrigiai Académiában kezdettem volt fordítani, és az Istenről s az isteni tulajdonságokrul s a meg nem tért emberi nyavalyásokrul való tractát jó részént meg is fordítottam volt, melyet ugyanott az én tökéletes barátomnak, Ruskai Andrásnak mutattam is nem egyszer, de sok dolgaimtul s kiváltképp hazámban való készülgetésimtul tartóztatván, elebb akkor benne nem mehettem. Hanem osztán itthon debreceni mesterségemnek első esztendejében, az *Ágoston Doctor vallását* megfordítván, a könyvnek bővebb voltáért, a typographus kérésére, e Praxisból némely szép elmélkedéseket és könyörgéseket kiszedegettem és az *Ágoston vallásával* együtt a keresztyén Istenfélő debreceni nemes városnak, nekem az idegen országai Académiákban vett tudományomnak Isten után okainak, patrónusainak nevek alatt Anno Chr. 1632 ki is bocsátottam. Ez immár ebben lévően, következő 1633-ban becsületes Molnár Albert érkezék Erdélyből a keresztyén patrónus uraktul Collecta-gyűjteni is itt kinn jártában talál egy Gemmariusnál e Praxisra német nyelven (mivel minden keresztyén nemzetek többire már ezt nyelvekre fordították). Midőn a könyvnek böcsülhetetlen hasznosságát látná, mindjárt ugyan utában, Ecsedben mulattában fordításához kezd s az elein egynehány

levelet csakhamar meg is fordít. Azonban érkezék hozzánk is Debrecenben és mikor a könyvnek mondhatatlan nagy hasznát beszélné, jelentém, hogy olvastam volna én is a könyvet, sőt egynéhány darabokat belőle egybe-szededegetvén ki is bocsátottam volna. Megörüle annál inkább a becsületes jámbor s kére mindjárt, hogy a német fordítást az angliáival egy-két tekintettel vetnők össze. És holott a német fordításban nagy változások, csonkaságok és kiváltképpen a levelek szélén feljegyzett Szentírás locusainak s régi páterek mondásinak (melyekből méh módon gyűjtögette e könyvnek első szerzője e méznél edesebb munkát) elhagyási tapasztaltatnak vala, felette igen kezdte engem kérni, hogy az angliai nyelvből fordítanám meg egészen a könyvet szintén oly formán, amint ott vagyon. És több illetén beszédink után, egyet az elébbiek közül tőlem elvívén, hogy Erdélybe még visszament, nem sok idő múlva, halála előtt csakhamar mostani Püspökünket, Keresszegi István Uramat (kit becsületből emlétek) levele által találta meg, hogy az egész könyvnek fordítására engem ő Kegyelme kényszerítene a maga felül említett fordításocskáját is cum Nominum sui et mei Inscriptio (melyet most is nálam tartok) kiküldötte s így fogtam aztán derekasan a fordításhoz. Ezeket nem azért számlálom elő, hogy e dologhoz fogásomat kényszerítés által löttnek jelentsem, távol légyen az. Hanem, hogy a fordításnak alkalmatosságát, kezdetit, folyását és annak az hazája hasznára született becsületes embernek is újabb és végsőbb jó igyekezetit emlékezetben hagyhassam. Én, ha senki reá nem kért volna is, jó alkalmatossággal e könyvet megfordítottam volna. Mert ugyan fogadásom is tartotta, mivel midőn Brazlóban létemben Angliában vágyakoznám, több sok hasznokon kívül nyelvtanulásért is, fogadást töttem volt Istenemnek, hogy ha békével oda vinne s megáldana, ott való tanúságonnak legelső zsengejét is néki szentelném. Bizony nem volt elfeledve fogadásom, noha ez felindító jó alkalmatosság megelőzött.”

LASKAI MATKÓ János, *Hittül szakadásnak teljes megorvoslása*, Nagyvárad, 1644, :4^r–5^r. OSZK RMK I. 764. (RMNy III. 2089.)

Dedikálás: A méltóságos és nagyságos gróf úrnak, Iktári Gróf Bethlen István Uramnak

„[...] mikor Ecsedben az elmúlt Szent Mihály havának huszadik napján a reggeli prédikációról a várban menése közben kezemben látta volna Nagyságod e kis könyvecskét, és tudakozná, miről tanítana, azt rövid szóval megértvén tülem, maga ada okot reá Nagyságod, hogy e hasznos és (főképpen a mostani időre nézve) igen szükséges munkát megfordítsam és közöljem a Magyarokkal is, kiből vennék ezekben micsoda veszedelemben ejtik akkor nagy sokan magokat, mikor némelyek adományért, némelyek a büntetlenségért, pompás házasságért, jószágoknak vásárlásáért, sokan csak száraz ígéretekért avagy a nagy embereknél való kedvességért is minden erőltetés avagy kényszerítés nélkül ily könnyen megváltoztatják vallásokat.”

GELEJI KATONA István, *Titkok titka*, Gyulafehérvár, 1645, ****^{2v}. OSZK FM² 583. (RMNy III. 2103.)

Ajánló előbeszéd az eretnkségnek eredetiről és terjedtiről: Az méltóságos fejedelmi felségben helyzetetett és sok ahhoz kívántató dicséretes jószágokkal tisztesen felékesítettett nagy Rákóczi Györgynek

„Mivel pedig gyenge egészségemnek sem kedvezvén, a helyhez képest a prédikációt is [...] a disputatió előtt csak meditatióból és elmei conteptusból magam töttem vala, onnan hazajövé az lejegyezetem, melyet Nagyságod megértvén tőlem békéreté és megolvasgatván igen javalla s kinyomtatattása felől kegyelmesen parancsola. Én is mind a Nagyságod kegyelmes annuentiajától s mind a materiának üdvösséges voltától indíttván a munkához hozzá édesedém és azon küvöl több locusokat is megfjegetni s az Enyedi fortélyos ellenvétésitől megvédeni kezdék mind addig s addig, hogy reméségem küvöl ilyen testes könyv nevedek belőle.”

GELEJI KATONA István, *Váltság titka*, Várad, 1645, f^r–f^{2r}. ELTE EK RMK I. 155:1 (RMNy III. 2124.)

Ajánló előbeszéd az Istennek igazán való dicsőítettésekről: Az Istentől fejedelmi felsőséges méltóságban állattatott és dicsőséges hírrel-névvvel felruházattott Rákóczi Györgynek

„Én a régi tudós jámboroknak példájokra kicsiny tehetségecském szerént ezt követtem, tanításimat az ünnepekhez alkalmaztattam, a váltságnak munkáit a mi keresztyéni hitünknek ágazati szerént azokon fundamentumosan megfjegettem, az írásköböl megerősitettem, és az ellenkezőknek hamis értelmeket elrontottam, azoknak históriáikat cikkelyenként megmagyaráztam s a tanulságokat hasznaikkal együtt belőlök kihoztam. És minden ünnepi tanításimat az Istennek abbéli jótéteményiért való hálaadáson és azoknak mi velünk is közöletésekért való könyörgésen kezdtem s végeztem, noha mindeneket leírni nem érkeztem, mindazáltal, ha nem mind szóról szóra is, de summatim a derekát a prédikációimnak lejegyezttem.

Melyeket az Atyfiak nálam érezvén, kértek ottan ottan, hogy őket el ne rekketeném, sőt némelyek még a külső rendű nagy emberek közül is, kik azokat hallgatták, intettek, hogy őket a maradékokkal is közleném, hogy amiket kevesen hallottak, sokan fognák olvashatni. Mely ő kívánságoknak engedvén, reá bírám magamot, s a minutából őket tisztában leíratám, meggondolván azt, hogy az Istennek dicsőítettése nem csak szóval való hirdetés, hanem írás által is lenne, mivel a csak mondatott és hallatott szó elenyészik, elvész, de a leíratott megmarad. És midőn Nagyságodnak szándékomat alázatosan megjelentettem volna, maga is a munkát bekéretvén és megtekéntélvén, kegyelmesen annuála, ahhoz illendő segítségét ígéré és kinyomtatattása felől a váradi typographusnak, kinek neve a könyv elejin vagyon, kegyelmesen parancsola. Aki imé, Isten segítségéből az első Volument [...] ilyen háborúságos üdöben is kinyomtatta.”

KOLOSÍ TÖRÖK István, *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicsiretiről való ritmusok*, Kolozsvár, 1646 = RMKT XVII/4, 457. (RMNy II. 2143.)

Az Tiszteletes Asszonyoknak Nagyságosoknak, Nemeseknek, Városiaknak és minden rendbélieknek [...] nevezet szerint pedig nemzeti Kemény Kata asszonynak

„Noha mind az Ó- és Új Testamentumokban s mind némely pogán írásokba is jeles emlékezeti vannak, Tiszteletes Asszonyom, a jó asszony embereknek és azoknak kegyességének, a kemény és könyörületlen szíveknek meglágyító példájára. Mindazonáltal mégis álmélkodhatunk rajta, mely igen kevesen találkoztak meg ez ideig akik a jó Asszonyoknak nemességéről, jóságáról és méltóságáról az elébb említett írásokból okot vévén, valami dicsiretet töttek volna és azokat az Férfiakkal össze hasonlítani mérték volna. Hanem legtöbbször az kik felőlök írtak, az ő írásokat azoknak gyalázatokra dicsirettel viselt dolgoknak eloltására, kegyes természeteknek szidalmazására és jó erkölcsöknek rútítására igazgatták. Az mi kevesen voltak pedig, kik azoknak dicsiretiről írtak, én azokat követvén és a világos igazságtól is viseltetvén, s mind pedig veszedelmes irigységnek ítélvén a jó Asszonyoknak méltó és illendő dicsiretit hallgatással eltitkolni, és hogy őket is érdemlett jó hírekben-nevekben tisztességgel viselt dolgoknak emlékezetiben nagy háladatlanság volna megfogytokoztatni, úgy itelem méltónak, azoknak nemességeket és méltóságokat erőcském szerint meg írni és commendálni.”

SZOBOSZLAI Miklós, *Az szent Davidnak öt kövecskéi*, Debrecen, 1648, A2^r–A3^r. OSZK FM² 1328. (RMNy II. 2207.)

Ajánlólevél: Az tiszteletes és jó hírrel névvel tündölkő férfiúnak, Wida Miklós Uramnak

„Nekem az Jézus Krisztusban szerelmes atyámfia, Vida Miklós Uram, hogy ez írások után való vigyázásomnak gyümölcset Kegyelmed emlékezete alatt akarom az egygyűeknek (mert itt az tudósok kedveért semmit sem cselekedünk) elejekben tenni, téteti velem Kegyelmednek istenes szándéka, mellyel többi között egy alkalmatossággal gerjedezni nyilván megtapasztaltam kegyelmedet is. Az mely szándékát kegyelmednek annál inkább helyben kellett énnékem hagynom, mivel azt is eszemben vettem, hogy teljes igyekezetivel volt azon, minémű okkal mutathatná meg abbéli keresztyén indulatjának idővel szem eleiben terjesztendő gyümölcset. Nem azért ugyan, hogy ez világnak sűrű héjávalóságai között múlandó és héjános dicsőséget vadászván foghatna. Holott jó lelkiismeretnek szokott erkölce szerint inkább akart és akar mindenkor gyönyörködni ebben, hogy neve az egekben az megboldogultaknak szent serege között légyen felírva. Mindazonáltal, akarhatja ellen is kegyelmednek engemet halandó voltomnak ereje arra vont, hogy ez világi emberek között is mintegy halhatatlanná tennem kegyelmednek jó emlékezetit. Mert Mitridates Rhodoatanak fia Plátónnak dicsiretes voltátul indítattván ennek örök emlékezetire jeles mesterséggel csináltatott oszlopot emeltetett fel régen. Bizony én méltabban cselekszem, ha nem oly világi bölcsességről szedegettetett hírért, ugyan minémű az Platóné vala, hanem oly cselekedetiért, mely nézi az mennyei bölcsességet és annak terjedését, ez alkalmatossággal kegyelmednek jó hírért és dicsiretes emlékezetit örökös oszlopul felemelem. Ez mellett ösztönzött engemet erre

kegyelmednek saját [...] serkentgetése is, mellyel ugyan ingatott magamat is oly alkalmatosságnak felkeresésére, melyben Istenének (kinek áldott kezéből származnak mindenek) sorsához illendő mód szerint tehetne részletetett javából kedves és jó illatú áldozatot. Irigység és mód nélkül való háladatlanság volt volna tehát tülem, ha az elemésztésre silentiumnak adtam volna torkában ez dologért kegyelmednek méltó emlékezetit.”

MIKOLAI HEGEDŰS János, *A Biblia tanui*, Utrecht, 1648 = *Magyar gondolkodók: 17. század*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1979, 528. (RMNy III. 2247.)

Kaposfalui Pál és Szentpéteri János uraimnak, ennek a pataki skóla mesterének [...], amannak az erdőbényei sz. gyülekezet lelki pásztorának

„Úgy fogtam ehhez, elsöben is a kisedekért, az Úr segéttvén, és a gyengékért, hogy ök ebböl épüljenek és egyszersmind, holott én még eddig ki nem bocsáttattam, menjen ez az Úr népe közé, és ha a kívánt szent szolgálatig lelkemet az Úr magához venné is, maradjon ez én helyyem az ő apródinál, és bárcsak egynek vagy kettőcskének használjon is, nem lesz hiába az én fáradságom. És noha ez nem valami oly tarafarás munka, nem evilági bölcs metódusra cirkalmaztatott, nem pompás szókkal mázoltatott, mindazáltal vagyon bizony mégis neki mivel kétkedjék, hogy tudniillik ő a cifra, festett szókat az oratoroknak és khytmistáknak hagyván, a hímes szókat a fülök viszkettető olvasására és hallgatására bocsáttván szól ő a bölcs Istennek azon szavaival, kinél bölcsőbb szólás soha nem adatik. Hasznosb ez, szükséges is valóban, avagy csak azért is most elsöben, hogy ezáltal vonattassanak el a gyengék ama sok mesemondástul, mocskos szófiabeszédektül, királyfia Kis Miklós költött szerencsétül.”

MIKOLAI HEGEDŰS János, *Az mennyei igazságnak tüzes oszlopa*, Utrecht, 1648, *2^r és *3^{r-v}. ELTE EK RMK I. 163. (RMNy III. 2249.)

Nemzetes vitézlő és keresztyéni szép hírrel fénlő Ráthóti Gyulafi László Uramnak, nekem Istenfélő patrónusomnak

„Dicséretes, jóságos cselekedet a háladatosságnak megmutatása csak mi dologban is, de sokkal dicséretesb ha oly dologban mutathatjuk jóltévőinkhez hálaadó voltunkat, melyben Istennek egyszer s mind és az ő szerelmesinek hasznoson szolgálhatunk. Én arrul szüntelen elmélkedtem, mint tehetném ezt vagy más módú, vagy ilyen fordétási munkám által. Evégre találtam volna is nemzetünkbeli sok fogyatkozások szerént külömb külömbféle gyönyörű hasznos írásokat, melyek ugyan szükségesek is volnának akár külső, akár belső számtalan fogyatkozásit nézzük is szegény hazánkknak. [...]

Ez által akarom kegyelmedhez is, nemzetes patrónus Uram, a Magyaroknak Scythiából kijövésekül fogván uralkodó, tekintetes Gyulafi régi nagyságos familiának egy kellemetes fiatalához és újonnan öröködő törökéhez háladatosságomat megmutatni, hogy így ez dedikálásom által is legyen nyilván a kegyelmelek Istenhez és az Ő ekléziájához való buzgósága, éljen boldog holta után

* Tarnóc Márton szövegkiadásában hibás cím alatt szerepel.

is a néhai nemzeti Ráthóti Gyulafi András Uramnak, Kegyelmed üdvözült bátyjának méltóságos jó híre, terjedjen a kegyelmed Istenessége, nőjön Isten és az emberek előtt való kedvessége.”

DIÓSZEGI BÓNIS Mátyás, *Az részegesnek gyűlölséges, utálatos és rettenetes állapotja*, Leiden, 1649, *3^r. OSZK FM2 777. (RMNy III. 2262.)

Ajánlólevél: Az böcsületes, tiszteletes és istenfélő Beregszász városának, méltán keresztyéni nevet érdemlő tanácsbéli férfijainak és a nemes Szalkai Miklós uramnak, énnekem kegyes patrónusimnak

„Ez éktelen dolgokon való szánakozás indított azért engemet, hogy ez könyvnek elein megnevezett istenes férfiúnak kertjében plántált füvek közül a mi betegeknek orvoslásokra némelyeket felszaggatnék és a mi földünkben elplántálnék, remélvén, hogy talán az irgalmassággal és nagy kegyelemmel bővölködő Jehova Isten az mi részegesink közül némelyeknek az ő tobzódásoknak sarával beborítottatott szíveknek sötétes és forma nélkül való színét megvilágosítja és az ő lelkének mennyei harmatjával megöntözi, hogy gyümölcsöt hozzanak, melyek legyenek igen jók.”

MADARÁSZ Márton, *Szent Bernát atyának szép ájtatos elmélkedési*, Lőcse, 1649, A3^v. ELTE EK RMK I. 168. (RMNy III. 2271.)

Ajánlólevél: A tekintetes és nagyságos Bedegi Nyári Bernárdnak

„Nem pedig [...] undok nyereség kedvéért, se nem [...] a közönséges nép híre magyarázásának és vadázásának okáért, hanem közönséges oktatásnak és intésnek hasznáért.”

KERESZTŰRI Pál, *Lelki legeltetés*, Várad, 1649, (számozatlan) A1^v. ELTE EK RMK I. 172. (RMNy III. 2300.)

Lorántffy Zsuzsannának, Erdély országának méltóságos fejedelem asszonyának

„Kegyelmes Asszonyom, mivel Dávid királynak ez idvösséggel teljes zsoltárát Nagyságod méltóságos tekinteti előtt kezdettem és végeztem vala el, ítélem illendőnek, ha amit Nagyságod kegyes fülökkel buzgóságosan hallgatott, kegyelmes szemeivel nézvén buzgóságos kegyességgel olvashatna is.”

MEDGYESI Pál, *Dialogus politico ecclesiasticus*, Bártfa, 1650, §2^{r-v}. ELTE EK RMK I. 173. (RMNy III. 2309.)

Praefatio: Fejedelmi külső, belső szép jószágos indulatokkal s méltósággal tekintetes és nagyságos felsővadászi Rákóczi Szigmond Uramnak

„Kegyelmes Uram, valamiulta Isten az Presbiterium szent rendinek értésével elmémet megvilágosította s szívemet szerelmével felgyújtotta, nagy indulatom volt rejá, hogy ez igazán isteni szerzeménynek tudományát közölhessem az Isten népével, hogy több lelkekben

is Isten ez ő eszközét megáldván hasonló buzgóság gerjedne, ez ő szükséges rendeléséhez. Most már ugyan rákényszerítettem, hogy halogatás nélkül [...] közírásban is ez dolgot fundamentumból adjam ki nemzetünk közé. Az kényszerítő vagy csak siettető dolgok közül ez hármak igen felindítottak: 1. Az Isten dicsősége, 2. Ez idvességes rendeléshez buzgó Istenfélőknek állapotjok, és 3. ezekhez képest az Nagyságod méltóságos parancsolatja.”

MEDGYESI Pál, *Abba Atya, avagy könyörgésnek lelke*, Trencsény, 1650, *3^v. ELTE EK RMK I. 177. (RMNy III. 2352.)

Epistola dedicatoria: Méltóságos, nagy hírvú nevű, tekéntetes és nagyságos gyerőmonostori Kemény János Uramnak

„Engemet ennek az *Doce nos orare*ből való külön szakasztására és így magán is kibocsátására a felőle való ítéletem viselt.”

MADARÁSZ Márton, *Kegyességnek mindennapi gyakorlása*, Lőcse, 1652, (számozatlan) A8^{r-v}. OSZK, FM²4417. (RMNy III. 2421A.)

Ajánlólevél: Madarász Erzsébet asszonynak, [...] Kövitski János [...] hitvestársának és [...] Madarász Zsuzsanna asszonynak, [...] Meszti György [...] hitvestársának

„Azokáért én is az egyéb hitágazati munkáim közül amelyek az Isten kegyelméből nálam elkészítettett írásban vannak, választottam e munkácskámát a Nap fénye eleiben ki terítenem [...]. Oka pedig ez: a ti kegyelmetek édes Atyja, Madarász György egy méhbéli öcsém, akinél e könyvecske igen kedves és barátságos, e mostan beteges állapotjában nálam mulatván atyafiúi szeretettel szorgalmaztatott azon, hogy a görög igik kedvéért, amelyekkel a könyvecskének szerzője él, ne neheztelvén magyar nyelven megmagyaráznom és gondja levén, mint értelmes és Istenfélő Atyának, ti kegyelmeteknek nem csak por s hamu testében, hanem az Istenhez térő halhatatlan lelkében való kegyes nevedezésére és megerősödésére, és e világi dolgok reméltelen változási között való maga vigasztalására s oktatására is. Emellett kére azon is, hogy e kegyesség gyakorlását az őkegyelme költségével a ti kegyelmetek nemes erkölcsökkel ékes neve alatt nyomtatásban adván, tenném egyéb istenes életű és az Isten országát nagy szorgalmatossággal éjjeli nappali vigyázással kereső férfiakkal és asszonyokkal is közönséges és láttatnám vele in men coeli az ég világosságát. Megfontolván azért magamban, hogy mind az ő kegyelme kérése igen Istenes és közönséges lelki épületre és haszonra, de legfőképpen az élő Isten dicsőségére szolgáló, s mind penig, hogy tanúságomnak és tanításomnak is az Úrtól nálam letött rengeteg kincsecskéjének nem kisebb része az igaz atyafiúi szeretetnek törvénye, kötelessége, adóssága szerént, Ti kegyelmetekre és a mi keblébe feltartott és nevelt Hazánknak jó híre-neve messze terjesztésére is, a haládatosság mértéke szerént nézendő, nem ítélem igaznak az ő kegyelme jó kívánságát sarkkal hátra rúgnom, sőt szemeim eleibe vönnöm és kész szívvel engedem.”

ENYEDI FAZEKAS János, *Mennyei szó a lelki álomból felszerkenésről*, Nagyvárad, 1652, A3^{r-v}. OSZK FM² 1321. (RMNy III. 2453.)

Dedikálás: A nemes és nemzetes Istennek Anyaszentegyházához, abban őrt álló lelkipásztorokhoz és pásztorok alatt lévő igaz juhokhoz, [...] Istentől felékesített hűveknek Basa Tamás, Dániel János Urak[nak]

„E kívánságomtól ösztönöztetvén vitt erre az Istennek lelke és gerjesztett fel az ő tüze, hogy ez néhány számú együgyű prédikációkat lerajzolnám, im ez három végekre nézve:

1. Hogy én általam is együgyű által az én idvezítő Jézusomnak dicsősége az igaz tudomány által az ő igaz juhainak lelki épületekben küljebb-küljebb terjedne.
2. Hogy az Istennek bennem munkálkodó szent Lelke kegyelmének tüze meg ne alunnék, hanem, sőt inkább éledten éledne.
3. Hogy azokat, kiknél az Istennek bővebb talentuma vagyon, ösztönösön felszerkenhetném ilyen szent és idvességes munkáknak bővön való írásokra.”

FOLNAI Ferenc *prédikációja, melyet prédikállott Rohonczon, midőn amaz gróf Aurora Catharina Formontin asszonynak, gróf Batthyány Ádám uram kedves házastársának teste fölvitettvén temető helyére*, Bécs, 1653, A2^{r-v}. OSZK RMK I. 867-x. (RMNy III. 2458.)

Nagy Pál csepregi plébános, *A tekintetes, nagyságos és méltóságos gróf Batthyány Ádám uramnak*

„Az elmúlt napokban Szombathelyen létemben Felnai Ferenc vasvári és türjei prépost uram házánál olvasgatván az őkegyelme írásit, az többi között akadtam az Istenben elnyugodott néhai tekintetes és nagyságos gróf Auróra Catharina Formontin asszony, az Nagyságod kedves házastársa teste fölött Rohonczon tett prédikációjára, melyben sok külömb-külobb féle jóságos cselekedetekkel bővelkedő életét látván illetlennek ítélttem lenni, hogy az melyet életében sok szép tökéletes erkölccsekkel láttunk hazánkban tündökleni, azt ez világbul kimúlta után hallgatásnak sötétségében hadnánk, holott az tökéletesen élők holtok után is élnek a jóságos cselekedetek által. És mivelhogy az Nagyságod udvarából volt ennek az Auróranak az ő fölkeleti, méltó, hogy ennek holta után való dicsérete is onnét jusson világosságra, az hol első eredeti szakadott föl.”

MALOMFALVAY Gergely, *Belsőképpen indító tudomány*, Bécs, 1653, b4^{r-v}. ELTE EK RMK I. 186. (RMNy III. 2462.)

Ajánló levél az tekintetes és nagyságos Püski Jánosnak

„Legbűnösbb alkatmánya lévén én, (Nagyságos Uram), az én teremő Istenemnek, és legméltatlanabb fia s árvája Seraphim Sz. Ferenc Atyám szerzetének, sokat gondolkodtam teljes erőmből azon, miként adhatnék okot és mutathatnék utat bátor csak egy bűnös léleknek az megtérésre és poenitenciatartásra. Egy könyvecske akadván azért némely nap kezembe, és annak figyelmetes olvasására fontos ítélettel bocsátkozván, más könyvek olvasására is kezdte serkengetni

és azzal kezdje biztatni, hogy netalántán az régi ájtatosságtól nagy rész szerént meghűlt és az bűnnek árjában torkig úszó édes nemzetem közül valamely bűnösnek (ha nem az tudósinak, csak az együgyűinek) okot adhatnak az megtérésre és poenitenciatartásra, ha mindazon könyvecskéből s mind pedig más egynéhány doctorok írásából, mint valami tiszta búza közül egy kévécskét aratgatnék és kötnék össze együgyű elmélkedéssel az Örökkévalóságról.”

KOMÁROMI CSIPKÉS György, *Az keresztényen isteni tudománynak jeles móddal úgy elkészített rövid summája*, Utrecht, 1653, (?)^{2r-v}. ELTE EK RMK I. 189:1 (RMNy III. 2498.)

Ajánlólevél a híres neves Debrecen városának nemes, nemzeti és nagyértelmű tanácsinak

„Nemes, nemzeti és tiszteletes Uraim, midőn ezelőtt három esztendővel az minden Urak Urának jó tetszéséből, az Kegyelmetek atyai adakozása és jó akarata által ez idegen országokban nem csak elindultam, hanem Isten vezérléséből el is jutottam, két vagy három hónapokat alig tölthettem el, hogy sok szép különféle deák könyveket láttam, az közönséges belgiomi nyelvre közönséges haszonért fordítottaknak lenni, [...] melyeknek látásával mindjárt annyira felbuzdultam, hogy szállásomra menvén, az Wollébius *Theologicum Compendium*ának szegény nemzetem hasznára magyar nyelvre való fordításáról gondolkodnám. Midőn azért egynéhány napokon ez bennem felindult szándék végben vitele felől elmémet hánnám-vetném, teljességgel meggyőzöttem és gondolt igyekezetemben teljességgel megerősödtem. [...] Mert gondolám én is, hogy ily szent dologban, tudniillik az evangéliumi tudománynak terjesztésében és az együgyűeknek az igaz tudományban való építtetésben nem szükség sokat tanácskozni.”

MEDGYESI Pál, *Erdély s egész magyar nép egymás után csak hamar hamar érkezett hármassajja*, Várad, 1653, (hibás számozás) (?)^{3r-v}. ELTE EK RMK I. 188. (RMNy III. 2504.)

Fényes és méltóságos fejedelemnek, Rákóczi Györgynek, [...] Nekem kegyelmes Uramnak

„Nekünk is, kegyelmes Uram, Gyulafehérvárat a Nagyságod fejedelmi székeinek helyét az bölcs itélető Isten, valóban magyarok sirmalmává tőtte vala az elmúlt 1648., 1652. esztendőben, amellyekben két igen szükséges elesett édes oszlopinkat b.e. Kegyelmes Urunkat, fényességes Rákóczi Györgyöt, Nagyságod szerelmes Atyját és halhatatlan emlékezetű édes öccsét, Rákóczi Zsigmondot, kikhez méltán adhatjuk a harmadikat, istenfelő, kegyes élető, megélemedett, öreg gróf Bethlen Istvánt nagy keserűséggel siratók, jajgatók. Melyhez képest is neveztem én e három prédikációimat *Erdély s magyar nép hármassajjának*, sirmalmának. Nem szükség ezt énnekem egy cseppnire is mutogatnom, mert az idő és az állapotok magokkal hordozzák ennek bizonyosságát s ha igen akarnók is, nem hagyják feledékenységen menni nálunk, annyival is inkább idvezült Rákóczi Zsigmond uram önagysága részéről. Nem cselekedhettem, hogy én ezt, mind alázatos háládatosságból, s mind kiváltképpen a sok felé terjedhető s szolgálható hasznokért amennyire írás által lehet, örök emlékezetben ne hagyánám.”

KÉRI Sámuel, *Keresztyén Seneca*, Bécs, 1653, A5^{r-v}. OSZK, FM² 070. (RMNy II. 2510.)

Ajánlólevél az tekéntetes és nagyságos Batthyány Ádámnak

„Itt mondom immár ki szándékomat. Titkos Mágnes követ akarok Nagyságodnak bémutatni, s olyat pedig, mely idegen földön termett és az mi földünkre származott, azaz egy pogány philosophustól íratattott keresztyén tudománt. Ezt mások diákul Senecam Christianum, én magyarul Keresztyén Senecának nevezem, azért tudniillik, hogy amaz híres régi philosophusnak, Senecának írásiból, mint valami szép virágok és tiszta búzaszemek, az bojtortján és konkoly közül kiválasztatván és öszveszedettetvén, ez kis kévécskébe köttettek. Sok tartományok bővelkedtek ezzel az titkos Mágnessel, csak Magyarország tartományi szűkölködtek enélkül. Azaz ez az könyvecske diák, olasz, német etc. és másféle nyelveket tudott, de mindeddig is nem ismérte az magyar nyelvet.”

MALOMFALVAY Gergely, *Halottas prédikáció*, Bécs, 1653 a^r. ELTE EK RMK I. 196. (RMNy III. 2511.)

A tekéntetes és nagyságos gróf Batthyány Áadámnak

„Ím nagyságos Uram, az Nagyságod kívánsága és poroncsolatja szerént, amint erőtlen erőm és tizkel tehetségem engedte, rendbe vettem azon prédikációm, melyet az elmúlt 1653. esztendőben a néhai tekéntetes és nagyságos gróf Formontin Katalin asszonynak etc., Nagyságod szerelmes házastársának hideg teteme fölött [...] prédikállottam vala. Ki is nyomtatattam ezt az Nagyságod poroncsolatjából és kegyelmes akaratjából, mivelhogy noha sem ez a prédikáció az költséget, se pedig én ebbéli Nagyságod jóakarátját nem érdemltem, mindazáltal ezzel is akarta Nagyságod, a fellyül nevezett, boldog emlékezetű néhai szerelmes házastársához való igaz szeretetét és felbomolhatatlan úri kötelességét mutatni.”

APÁCZAI CSERE János, *Magyar logikácska*, Gyulafehérvár, 1635 = *Magyar logikácska és egyéb írások*, kiad. SZIGETI József, Bukarest, 1975, 92. (RMNy II. 2516.)

A méltóságos fejedelmi felségre választott nagyreménységű iffiú Rákóczi Ferencnek

„Mioltától fogva, Kegyelmes uram, hazánknak egyetlenegy ékessége a dologhoz valamit sajditani és a több keresztyén nemzeteket a magyar nemzettel egybe kezdtem hasonlítani: csudálkoztam erősen rajta, hogy a tudomány dolgában, mindazoktól olyan messze maradtunk. Úgyannyéra, hogy mikor más nemzet már fáradsági után jól meg is nyugutt, s magát bizonyos állapotra fogta, mü közüllünk többen akkor kezdnek rettenetes nagy költséggel, megállapodott idejekor idegen országokra tanulásnak okáért bújdosni. E gonosznak én a többi között három okait találván, tudniillik a jó, okos és hűséges tanítóknak, a jó tanítás módjának és végezetre a magyar nyelven írott könyveknek (kiváltképpen amelyek a scholai állapotot néznék) rettenetes szűk voltát. Vékony tehetségem és az Űrtől nékem adatott kicsin talentom szerént nagy igyekezettel kívántam avagy csak egyiknek megelőzésére orvosságot keresni. És mivel az utolsónak találtam ártalmasabb voltát, legelőször is annak akartam

mérgét eloltani, mely dolog más úton mint lehetett volna, hanem minden disciplinákat és tudományokat egy summában foglalván és a magyar nemzetnek szeme eleiben adván, én fel nem találhattam. Innen vagyon, hogy én, magam gyengeségével nem gondolván, a Magyar Encyclopaediának írásához kezdtem volt, igyekezőn tehetségem szerént szegény édes nemzetemnek megsegéllésére, ha aranyat, ezüstöt avagy drágaköveket nem, bár csak lent és gyapjat bémutatni.”

2. Az irigyek ellen

PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós, *Az római Babylonnak köfalai*, Keresztúr, 1619, A3^r. ELTE EK RMK I. 78. (RMNy II. 1184.)

Epistola dedicatoria: Az tekéntetes, nemzetes és nagyságos Czobor Sz. Mihály Czobor Erzsébet asszonynak

„Ugyan által látom azt is, mely igen sok fogyatkozásokat, csontolásra, bárdolásra, gyalulásra és simogatásra kényszerítendő akadályokat fogjanak csak ez munkácskámiban is némely nyughatatlanocskák találni, főképpen is pedig azok, kinek gyomrok és belek ezt be nem fogadhatja, hanem émeleg tüle, sőt ugyan szörnyű halálos méregnek tartja. Ezeknek nem ez author írása, sem az én fordításom, hanem az önnen magok belső nyavalyája marja és furdalja belöket, Reihing Jakab jezsuitával egyetemben, melyről mi nem tehetünk. Amazoknak pedig feleletünk ez: hogy a mocskolódó embernek mindenben künyebb akár mit is rágalmazni, mint jóra hozni; rongálni, mint dorgálni; rontani, pusztítani, mint építeni. Az olyatánokhoz intő beszédöm csak ez: hogy mindaddiglan vesztegeljenek, míg ők is ennél nagyobb és mélyebb habok között boldog szélnek fúvásával által eveznek, azután itt is kormányos mesterségöt nyerhetnek magoknak.”

SZEPSI CSOMBOR Márton, *Europica varietas*, Kassa, 1620 = *Szepsi Csombor Márton összes művei*, kiad.: KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, Budapest, 1968, 119. (RMNy II. 1219.)

Praefatio az tekintetes, nemes, eszes és tiszteletes férfiaknak, kik ez kis írásnak rendiben neveztetnek

„Kibocsátottam, hogy ekképpen az én szemtelen rágalmozóimnak, kiknek szájokban legnagyobb kencsek ez, hogy magoknál jobbakat meggyalázhassanak, büdös, megnyílt koporsó szabású vipera kígyónak mérgével megtölt torkokat avagy bedugnám, avagy meg ennél is nagyobb irigységre, kiben végre gyomrok is szakadna meg, alkotmatosságot adnék. Mert eszemben vettem, nagy sokan annyira felindultak gyermekségemtől fogván való kedves előmenetelemem és Istenemtől engettetett jó szerencsémim, hogy holott nincsen mivel mérget ellenem ki önteni, azzal kárhoztatnak, az mit dicsíretemre kellene fordítaniok. De ezek szintén úgy járnak, mint amaz közbeszédbeli ötvös járt volt, kihez midőn egy darab aranyat vittének volna, mérte, próbálta, faragta, és noha semmit benne nem találta kárhoztatásra való, mindazonáltal hogy az többinél jobb mesterembernek láttatnék lenni, rossznak kezdé

mondani az aranyat ezért hogy sárga. Így az én irigyim azt kárhoztják énbennem, hogy tanultam, azt hogy sok idegen országokat, tengereket, várakat, városokat, templomokat, kutakat, folyóvizeket láttam, azt, hogy bűjdosásimban sok szenvedésem között meg tanultam: *Superbiam vitandam, conversationem autem vel solum vulgariu[m] non esse contemnendam.*”

SZEPSI CSOMBOR Márton, *Europica varietas*, Kassa, 1620 = *Szepsi Csombor Márton összes művei*, kiad.: KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, Budapest, 1968, 116. (RMNy II. 1219.)

Az irigy és kedvetlen olvasónak

„Örülök rajta, ha meghallom hogy ez könyvecském után irégyim támattanak, mert akkor veszem eszemben hogy nem szintén minden haszontul üres lött írásom. Semmi állapotnak állítom az, melynek nincsen irégye. Láttam még az Britanniai tengeren is, hogy a tüzes tolvajok az terhes hajók mellett incselkettenek, az üresseket pedig szabadságosan elbocsátották, amint amaz közvers is tartja: *Cantabit vacuus coram latrone viator.* Így irigy ellenem való irégységedet meggondolhad mennyire félem, hagyj békét hát gyengén folyó kis hírecksémnek, mert ezzel énnekem semmit, magadnak pedig igen nagyot ártasz, ha vétkezni akarsz, más vétet végy elő, mert az többinek vagyon valami haszna, gyönyörűsége, csak egyedül az irégységet ismertem minden vétkek közül leghaszontalambnak lenni.”

VÁSÁRHELYI Gergely, *Világ kezdetitül fogva*, Kassa, 1623, [3]^v. OSZK FM² 4248. (RMNy II. 1289.)

Tekintetes, nagyságos és nemzetes Uraknak [...] kik Magyarországbán és Erdélyben laknak

„Tudom, nagyságos és böcsületes Uraim, hogy sokak találatnak, kik nagyobb és élesebb elmével bölcsebben akarmit akarnának írni, írhatnának, senki írása vizsgálója nem akarok lenni, csak azt mondom, ki mit épít hűti fundamentomára, avval veheti meg Mennyországot Krisztus érdeme által. Egy könyvet sem nyomtattattam, kinek irigy ellensége nem találatott, noha mindeniket szent engedelem regulája szerint megolvasták és revideálták, ezt is ez előtt hat esztendővel azon cenzúra alá adtam.”

DENGELEGI Péter, *Rövid anatómia, mellyel Káldi György papnak a Szent Biblia felől való intése megvizsgálatik*, Gyulafehérvár, 1630, (számozatlan) (7)^r. ELTE EK RMK I. 101. (RMNy II. 1467.)

Az nevezetes és Istenfélő férfiúnak, Igaz Gáspár uramnak

„Ez kis munkámat azért tisztelendő uram, az kegyelmed tiszteletes neve alatt akarám világoságra bocsátani, melyet ha kegyelmed víg orcával lát, egyebeknek mi legyen ebben felőlém való ítéleti, bátran azt elhallgatom. Mert én elhittem azt magammal, hogy akár kinek ítéletiből öröme avagy szomorúságra való okot vinni állhatatlanokhoz illik és azokhoz, kik amaz rút dicsőségnak kevénságával megeskütenek.”

LASKAI MATKÓ János, *Hittől szakadásnak teljes megorvoslása*, Nagyvárad, 1644, :5^r–8^r. OSZK RMK I. 764. (RMNy III. 2089.)

Dedikálás: A méltóságos és nagyságos gróf úrnak, Iktári Gróf Bethlen István Uramnak

„De ezen kívül szükséges is volt Nagyságod méltóságos Nevét oltalmul tennem e fordításom eleiben, hogy a restek és irégyek rágalalmazása miatt le ne nyomattassam. [...] De ezeknél szenvedhetetlenbek az irégyek, akik akármi jó igyekezetnek is halálos ellenségi. És teljességgel hasonlók a hamis bírákhoz. Mert nem várhatják csak azt is, hogy valakinek munkáját végig olvassák, hanem (főképpen az új munkák ellen) mindgyarást ítéletben szállván, csak az első leveleken is, ha nem oly ékes magyar szóra akadnak, mely az ő szájok izi szerint esnek, avagy ha egyéb fogyatkozásocskákat vésznek eszekben, ottan az egész munkát szententiázzák halálra érette. Kiknek mindazáltal én nem kívánok felettebb nagy büntetést. Mert elég azoknak az önnön gyomroknak mérge és szívöknek belső mardosási, melyekkel magokat megemésztik, nem különben, mint a moly, amely minek előtte más fának ártana, tulajdon azt a fát rágja meg, akiben ő megterem. Megemésztí az irégyeket is a jók ellen való rágalmazás, és annak felette mikor a közönséges haszonra igyekezőknek akarnak ártani, az önnön lelkeket tészik utálatosokká és gyűlölségesekké a jók előtt. De tegyenek ám bátor mind az irégyek, s mind egyebek akarminémű ítéletet e fáradságom felől, engem mindazáltal meg nem tartóztatnak attúl, hogy ezután is hasonló avagy ennél nagyobb munkára is ne igyekezzem, bizonyos lévén abban, hogy az Isten és annak követői javallják fáradságomat. S abban sincsen kétségem, hogy Nagyságod is mind jóra magyarazza igyekezetemet, s mind e fordításomnak alázatos ajánlását kegyelmesen vészi, melyben a Nagyságod méltóságos nevét paisul vettem az elméknek ama megfeszítői, azaz az irégyek és egyebek ellen is. Mert nem kétlem, hogy ha ehhez hasonló dologban sokan még a nagy rendeknek sem tudnak kedvezni, én velem, alázatos sorsú emberrel kíméletlenebbül cselekednének, ha magamat a Nagyságod nevének méltóságával jó eleve meg nem erősíteném.”

LASKAI János, *Jézus királysága*, Nagyvárad, 1644 = *Laskai János válogatott művei*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1970, 418. (RMNy III. 2090.)

Tekintetes és nagyságos Iktari gróf Bethlen Péter uramnak, Hunyad és Máramaros vármegyéknek örökös főispánjának

„Úgy jut eszemben nagyságos Uram, olvastam az öregbik Africanus Scipio felől, hogy minek előtte a magára és közönséges társaságra tartozó dolgaihoz kezdene, minden étszakán fel szokott volt menni a Capitoliumba, a Jupiter templomában, hogy ott megtanítatnék viselendő dolgainak kimeneteli felől. És, hogy ez ő felmenése közben soha csak egy eb sem ugatta meg őtet. Az első cselekedetiben követhetem Scipiót. Mert megemlékezvén ez életnek sikamló útáról, és a mi természetünknek erőtlenségéről, valamit cselekszem, és főképpen valamit az embereknek közönséges ítéleti alá akarok vetni, akár mely ismertes dolog légyen is az előttem, de abban teljességgel semmit sem bízom erőmhöz, hanem mindenké felett és mindenkor, ama Mennyei Istennek segítő áldását kérem és reméllem, kinek vezérlése által

efféle munkáimat akarmely bírónak ítéleti alá is örömet vetem, az egy irigységen és gyűlölségen kívül. Mert én Scipió nem vagyok, hogy mikor fáradságos munkáimnak kimeneteli felől nem a Jupiter, hanem a Jehova templomában szoktam felmenni segítség kérni, valamely ebektől meg ne ugattassam. Az irégyek nyelvétül mondom, kik minden jószág cselekedet ellen örökké hadakoznak, és valaki az emberi társaságban egy kevésse feljebb akar emelkedni, sok ellenségeket talál. Akin pedig csudálkozhatunk is, nem a nagyra igyekezők közül találkoznak ellenségi, hanem a földön heverőknek és a restségben puhaságában merült embereknek roppant seregiből. Akik némák az ő munkájokban, és az irégységnek keménységében ugyan elfonnyadván csak a mások cselekedetét tudják kárhozatni. De itt ennyiben jól vagyon a dolog. Mert miképpen ugató ebek megintik az úton járókat, hogy vigyázzanak az ő mérges harapások ellen, úgy a rágalmazó nyelvek okos bakká teszik a közönséges haszonra igyekező embereket. Énbennem (megvallom) eleitül fogva nagy kételkedést szerzett az irégyek ítéleti, kiket mindazáltal én soha bíráimmá nem tettem, de kételkedést mondom, nem kétséget. Mert noha sok fáradsággal is elég veszedelmes dolog írni valamit, de soha eddig az irégyek nyelve miatt (mint a mezei emberek szokták mondani, *farkast látott, s azért rekedett be*) úgy bé nem rekedtem, hogy amit igaznak, amit hasznosnak ítélem, mindenkinek bizvást ki ne jelenteném. Mindazáltal kételkedve. Tudniillik elválhatatlanul követem azokat, kik először magokban hallgatással gondolkodván, ha mi elméjekben ötlük, nem mindjárt fakasztják ki, hanem magokban, mint egy lakatok alá rekesztik, és azt titkon ottan ottan elővévén, kiméletlenül megvizsgálják. Annakutána kiljeb engedik azt lépni, és lassanlassan pennájok alá is bocsátják. De úgy, hogy ismét megtartóznak és mint a nagy dolgokról való elméldésekben szokott lenni, néha kételkednek felőle, néha bíznak hozzá. Végre ki akarván munkájokat mindenkinek olvasására bocsátani, nem úgy ítélnék arról, mint annak szerzői, hanem mint kemény ítélő bírái, és úgy rendelik munkájokról való ítéleteket, mintha ellenségeké volna. Mert amiképpen nem illik az okos Atyához, hogy az ő csintalan és rút természetű fiát csak azért szeresse, hogy az ő fia, úgy okosság kívül volna valakinek az önnön írását csak azért kedvelleni, hogy az ővé, akiben nem azt szokták az értelmesek tudakozni, kié, hanem micsoda ékesség, micsoda igazság, micsoda becsület vagyon abban? Mondom, az ilyen késedelmeket követem és bizonyára mindenkor javallom Nagy Sándornak ama rövid feleletit, ki mikor győzödelminek folyását követvén szintén a Tanács mellé jutott volna, igen rettentő orációval akarták őtet a Scythák szándékátul elvonni, hogy ő ellenek ne hadakozzék. *Engemet, úgymond Sándor, nem megrettentettek e ti fenyegetéseitekkel, hanem tanítotok, hogy okosban cselekedjem ellenetek.* Megtanítanak minket is a nyelves emberek, hogy lassúsággal és mintegy tapogatva járjunk ez ösvényen, de meg nem tartóztathatnak, hogy ne járjunk. Én is azért, mikor e kis munkámat ki akarnám adni és nyilván tudnám, hogy ez aránt sok rágalmazók ítéletit is kellene szenvednem, jó eleve gondolkodtam arról, micsoda mesterséggel vihetném végben, hogy efféle nyelveket megnémithatnék. Találtam bátorságos és hatható orvosságot ellenek: a Nagyságod becsületes úri nevét. Ezt oly bizvást támasztom azok ellen, hogy minden tartozás nélkül mérek e kis munkámban azokkal is beszélni, akik nem egyebet cselekszenek, hanem csak magokat kínozzák. És itt azt akartam ezek ellen követni, a mit az okos hadakozó emberek: kik tudván, mely erőtlen és gyenge légyen az ő testek a sebek

ellen, erős acélból csinált fegyver-derekakkal övedzik fel mellyeket, kiket arccal támasztván az ellenség eleiben, akármely éles és hegyes fegyvert is könnyen megjátszodtathatnak. Tudtam jól gyengeségemet, ismértem erőmet, melyet nem merészelve magán ama komor emberek eleiben vetnem, felruháztam azt a Nagyságod úri tekintetivel. Jöjjenek el, mardossák, de bizonnal reméllem, hogy megköszörült éles fogok is odatörnek ennek keménységében.”

GELEJI KATONA István, *Váltság titka*, Várad, 1645, f2^r. ELTE EK RMK I. 155:1 (RMNy III. 2124.)

Ajánló előbeszéd az Istennek igazán való dicsőítetésekről: Az Istentől fejedelmi felsőséges méltóságban álltatott és dicsőséges hírrel-névvvel felruházott Rákóczi Györgynek

„Amelyet én ugyan a Nagyságod méltóságos és fényességes neve alatt bocsátok világra, ajánlván azt minden rágalmazók és ócsárlók ellen, a Nagyságod fejedelmi kegyelmességének asyulumja és oltalma alá. Örömet felvészem akár az ellenkezőknek szidalmokat, s akár a Krisztusban atyafiaknak balog ítéleteket és gáncsolódásokat, az én együgyű, de tanulni ügyekező atyámfiaért, akinek kedvéért én ebben munkálkodtam, nem kételkedvén benne semmit, hogy ezért is, mint szintén a Praeconiumért, mind énnekem, haszontalan eszköznek s mind Nagyságodnak, Isten után fő oknak sok jókat nem fognának kívánnia.”

VERESEGYHÁZI SZENTYEL János, *Myrothecium spirituale, azaz lelki patika*, Lőcse, 1648, *7^r–(számozatlan) *8^r. OSZK FM² 1310. (RMNy III. 2231.)

Ajánlólevél: Tekintetes és nagyságos késmárki öregbik Tököli István uramnak

„Azokkal pedig, kik engem a próféták közt lenni csudálni fognak, vagy azokkal, kik mások felől felítelni és szólni nem tudván csak úgy ítélnék és szólnak, amint szoktanak, sem végezetre azokkal, kik a Krisztusnak az ő lábainál fekvő nyomorult tagjaira s kísérteteknek halála előtt megkenettessenek a myrhának kiöntését irigylik, semmit nem gondolok.

Tudom, hogy a nyomorúságoknak partikusában heverő sántáknak alamisnával én is tartozom, s várják is tőlem. Aranyam és ezüstöm pedig, melyet nékik adhatnék, nincsen. Minek okáért a Nagyságod tekintetes neve és oltalma alatt azt adom nékik, amit a végre adott az Úr énnekem, hogy nékik adjam.”

SELYEI BALOGH István, *Temető kert*, Várad, 1655, (számozatlan) A6^{r-v}. ELTE EK RMK I. (RMNy III. 2622.)

Az olvasóhoz

„Azért ha ki lelke javára valókat talál and és tanul and belőle, dicsőítse érette az Úristent s másokkal is szeretettel közölje. Ha ki pedig nem jovallja, szálljon magában s kérdje meg lelki ismeretitől, ki lehessen ő, s míg irigy maga tetszésének veszedelmes fogaival ez munkáskát kegyetlenül megmarconganá, ezekről a Matériákról írjon hasznosabban, jobban, rendezebben. Míg azt nem cselekedni, addég légyen magának és hallgasson.”

3. Személyes dicstoposzok

Nemesi származás

Szent Biblia, ford. KÁROLYI Gáspár, Hanau, 1608,)( )^{(r-v}. ELTE EK RMK I. 85. (RMNy II. 971.)

Szenczi Molnár Albert, *Mauritio landgravio Hassiae, comiti Cattimelibocorum, Deciorum, Zigenhani et Niddae etc.*

„Mert midőn eredetedet tekintem, látom Te Felségednek kiszármazását amaz Nagy Károly császárnak, az Napnyugati Birodalomnak megépítőjének nemzetiből, melynél az keresztyén ország nem látott dicsőségesb és csudálatosb fejedelmet.

Az ki egyéb hatalmas cselekedeti között a szent könyveknek és az hasznos tudományoknak megtartására és terjesztésére annyi collegiumokat fundált, az mennyi bötü vagyon az Német Ábécében. Aquisgranumban az elsőt a bötü szerint, utolsót Zürichben, mely Tigurum az Helveticusok fővárosa. Kettő pedig azok közül az közöslégi F és H bötük szerint az te Felséged Hassia országában vagyon, tudniillik az fuldai és az hersfeldiai. [...]

Anyai nemzetedben pedig tündöklük és örökké fénlendük jó emlékezeti az Istenes Erzsébet királyné asszonynak, az hatalmas magyarországi második András király leányának, mely az Hassiai és Thüningiai Ludovicus Landgraviusnak adatott házastársul. [...]

Ó, nagy dicsőségű eleidnek boldog örököse! Ó, őseidnek és atyáid jószágos dicsiretinek dicsőséges megtartója és killyebb terjesztője! Él, élj sokáig hatalmas fejedelem [...] ki az T. Felség: eleinek fényes dicsőségéhez ily tündöklő tudományi dicsiretet szerzettél, hogy ez mi időnk dicsőségének, bölcs Fejedelem példájának, Fejedelemhez illendő serénységnek és józanságnak tükörének minden tudós emberektől és história szerzőktől neveztesél és hívatassál.

Ki számlálhatná azért elő az te Eleidnek dicsiretét? Ki hirdethetné eléggé az tudományokhoz és azoknak követőihöz Felségednek adakozó voltát? Isteni félelmét, az alatta való néphez engedelmisségét, mértéklenségét és mindenekhez igazságát méltósága szerint ki dicsérhetné?

Bizonyára én azt ítélem, hogy ha valaki tudós embereknek praefatiojokat és dicsérő oratiojokat, melyeket az Te Felséged erősséges ősinek Philepnek és esszéges attyának Wilhelmusnak, Neked nagy tudományos fejedelemnek írtnak és recitálnak, egy könyvben szedné és kibocsátaná, nyilván tökéletes Fejedelemnek teljes formáját, és fejedelmi jószágos cselekedeteknek világos tükörét bocsátaná ki, és jól tenne sok tanuló nemes ifjakkal.”

DRASKOVICH János, *Horologii principum, azaz az fejedelmek órájának második könyve*, Gráz, 1610, *3^r. OSZK FM² 207. (RMNy II. 994.)

Draskovich János az ő szerelmes házastársának Istvánfi Éva asszonynak

„[...] az kik tégedet ismernek, könnyen eszkebe vehették, hogy te amaz jámbor és tekintetes főúrnak, Istvánffy Miklósnak, az ki mostan az mi nyomorult országunkbeli Urakat mind

hosszú ideiglen való élésével s mind pedigen tudományával meghaladja, nem csak dicséretes oskolájában nevelkedtél, hanem annak fölötté ugyan igaz véréből is származtál.”

HÁPORTONI FORRÓ Pál, *Qvintos Cortiosnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól*, Debrecen, 1619,:(3^r-):(5^r. OSZK, RMK I. 485. (RMNy II. 1174.)

Az Felséges Bethlen Gábornak Isten kegyelmességébül Magyar és Erdély országoknak fejedelmének

„Ezek így lévén kegyelmes uram az Úristennek bölcs tetszése szerint az felséged gondviselése, alá is bizonyos nemzetségek rendeltetvén, felséged nem csak Erdélyországnak, hanem majd mind az egész magyar nemzetségnek fejedelmül adatott. Mely felséged fejedelmi tisztí és hivatala annál tekinteteseb és méltóságosb, mennél az maga familiája, melyből származott, fényeseb és tündöklőbb. Mert néminemüképpen az emberekbe ugyan beléjek oltatott, hogy az születésekkel tündöklő fejedelmeknek és királyoknak mind szeretetből való tiszteletre, s mind az hozzájuk való alázatos engedelmességre inkább ragadtassanak. [...] Azért felséged kegyelmes uram csillagul finyeskedik az régi híres neves és tekintetes Bethlen familiában, melyből ilyen nagy fejedelemségre magasztaltott, mely familia nagy dicsüretre méltó, [...] benne régtől fogva minden száz esztendőben az magyar nemzet között fő urak égő fáklya gyanánt tündöklöttek és az magyar koronának sokat szolgáltanak. Kikben, hogy többeket elé ne számláljak, amaz nagyságos Bethlen Gergelynek, ki régen az Szörényi bánágnak híres tisztit azon magyar korona alatt nagy hűséggel és serénységgel viselte. Amaz Bethlen Domo-kosnak, ki régen Erdélyországnak kormányát serény gondviseléssel hasznoson igazgatta, [...] az nagyságos Bethlen Gábornak, ki az első János királynak fő udvari kapitányságban mind böcsületesen s mind kedvesen szolgált, dicsüretes hírek nevek vagyon és léssen is mindenkor, az felséged boldog emlékezetű édesatyjának is, az tekintetes és nagyságos Bethlen Farkasnak azonképpen, kinek noha szemei régen elhunytanak, mindazonáltal az tőle viseltetett jeles dolgoknak szép emlékezeti az embereknek elméjekben még most is halhatatlanul él és égő szövetnek gyanánt fényeskedik. És hogy legelőször is virágzó ifjúságabeli avagy inkább többire gyermek állapotjabeli csudára méltó próbáját hoztam elé, Gyulán laktában az ellenséggel még tizenhét esztendő korában kopját tört volt és azon az földön az magyar nemzet mellett vitézül sokat csatázott. Ki minekutána az török azon Gyulát megszállotta volna, beleszorulván fő vitéz emberekhez illendő sok jeles próbák után, onnat az mindenekre gondot viselő Isten csodálatoson kiszabadította és osztán az második János királyt mind holtáiglan híven szolgálván, annak utána az felséges Somlyai Báthori Istvánnal, mind Erdélyi Fejedelemségében, akkor kiválképpen mikor az fejedelemségre vágyó Békés Gáspár haddal reá jött volna az harcon mellette való jó forgolódásáért, mind pengig lengyelországi királyságában, mind az egész magyarság előtt való főkapitányságnak hivataljában serényen és híven való maga viseléséért felette kedves és tekintetes volt. [...] Életének mind végső céljáig az előtte való fejedelmeknek bölcs tanács adásával és különb-különb dicsüretre méltó cselekedetivel híven kedveskedvén végtére tündöklő hírrel névvel szállott be az koporsóba. Felséged ilyen régi és tekintetes familiájának nyomdokát szorgalmatosan követvén és jeles példáit követelésére

tükörül előtte viselven minden fő dolgokban, mely dicsiretes élemlenetelt tött legyen, az virágzó gyenge üdejétől fogva viseltetett dolgok, felséged felől elegendő bizonságot tesznek.”

SZEPSI CSOMBOR Márton, *Udvari Scola*, Bártfa, 1623 = *Szepsi Csombor Márton összes művei*, kiad. KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, Budapest, 1968, 297. (RMNy II. 1283.)

Dedicatoria: Az tekintetes és nagyságos Bedesi Nyári István uramnak [...] Zabolcz vármegye főispánjának

„Benedd vagyon Nemzetséged szerént való jó erkölcsed, mellyel ez világi jónak meg kell győztettni, kényszerítettél az én temérdek rockamon elmémnek darabos szöszibül sodrott fonalamat csak azért követni, hogy azt az mi természeted szerént benned vagyon, jobb módjával végbe vihessed. Oh, hogy ha meghallom, hogy ez kis írásocskám Nagyságod előtt kedves lészen, mely nagy örömem származik belőle! Oh, ennek utána, mely nagyra kényszerited lassú folyással mászkáló pennámot! De mit cselekeszem? Avagy inkább, kételkedjem benne, hogy jó kedvvel nem vennéd? Egy cseppet sem. Mert hogy ha az te szerelmes szüléd az tekintetes és nagyságos Várdai Kata Asszony és az te szerelmes Atyád és Anyád, az tekintetes és nagyságos Bedeghi Nyáry István és Telegdi Anna, nékem holtomig való Patrónusom és Patronáim, legkisebb munkámat is mértékén felett nagyra böcsülik, s annak tisztas jutalmára mindkét kézzel igyekeznek, bizony elhittem az ő Nagyságok keresztyéni példájuktól indíttatván Nagyságod is, ez vékony intő könyvecskémet jóakarattal, és tellyes kedvvel fogadja. Mert illik, hogy az igaz fiak az ő szüléjeknek nem csak jószágoknak hanem jó akarattyoknak is örökségeket bírják.”

TEJFALVI CSIBA MÁRTON, *Romanocategorus*, Debrecen, 1637, (számozatlan))(11^v–)(12^v. OSZK RMK I. 667. (RMNy III. 1671.)

Ajánlólevél: Az igaz úri méltósággal tündöklő tekintetes és nagyságos Úrnak, Perényi Gábornak [...] és kegyes házastársának, a régi nemzetű nagyságos Salgai Kata asszonynak

„Mely gondviselőről midőn szorgalmatosban kezdtem volna gondolkodni, egyedül Nagyságok sok okokra nézve adaték előmben, méltán is penig, mert ha elnézeljük, bár ugyan messze emelvén szemünket is, az nagy rendeket, hol s kicsodát találunk (tisztesség tölem mindennek) az ki Nagyságokat régi tündöklő nemzetséggel, virágzó elmével, gyümölcsöző kegyességgel és igaz Isteni félelemmel, ily szeled erkölccsel, mellyel Nagyságok az Isten igéjét igazán hirdetőkhöz és azt vevő szűkölködőkhez eleitől fogva volt, meghaladná? Nem vélem, hogy csak hasonló is, nem hogy fellül múló sok lálatatnék. Mert Nagyságos Uram az Nagyságod dicséretes eleiről írja ezt Bonfinius: *Antiquissima, semper et clarissima inter Proceres habita*, erről mondja Istvánfi: *nobilissimum genus Pereniadum familia etc.* Méltán is, mert nincs most oly familia, melyből annyi méltóságos tisztviselők és hatalmas uralkodók származtak volna, mint az Nagyságod boldogult eleiből. Ezek voltak, kik császár és király végezésének ellene mertek szállani, meg mertek királyokat szólítani. Nem is csak Magyarországon volt penig szabad uralkodások, hanem az Sz. Római birodalomban is, szabad hercegséget, fejedelmi titulust viseltek.

Az Isteni tiszteletre nagy gondjok volt. Mert ezek építtettek Cassán az franciscanusok klostromát, az nagy Szőlősi Kankó nevű klostrommal. Ezek csináltatták Tőke Terebest, az Remete Pál nevére való templomot. Az sárospataki scholát szép privilégiummal és jövedelemmel ajándékozták.

Ezek vettek elsőben be az idvösség hozó evangéliumi tudománt, elhagyván az római bálványozók találmányit, mely igaz tudományért öt esztendeig tömlöcöt és Bécsben (ki által holt meg, az titkokat látó Isten tudja), aligha mártírsággal nem koronázott Perenyi Péter.”

ILLÉSHÁZI Gáspár, *Kézben viselő könyvecske*, Debrecen, 1639 = *Laskai János válogatott művei*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1970, 483. (RMNy III. 1763.)

Az tekintetes és nagyságos gróf Illyésházi Gábor és György úrfiaknak

„És mivel ez világi jó hírnév közönségesen háromban adatik, a dicsíretesen viselt dolgokban, a nevezetes írásokban és az pompás épületekben (naha ez utolsó állhatatlanb), immár Nagyságtokra is terjedhet az jó hírnév. Úgy vagyon időtök meg nem szenved, hogy súlyos és nehéz dolgokat viseljete, de nagyra menedő indulatokat úgy mint a jószágos cselekedeteknek virágzó csemetéit még az irigyek sem tagadhatják. Az többiről bizonyos reménséget adnak méltóságos Szüléiteknek nevelések, s magatoknak is idő felett való tudománytok. Ha pedig Nagyságtok méltóságos eredetiről kell emlékezmem, így immár az egész magyar nemzet méltán örvendezhet Nagyságtoknak, lévén meg ez húzás-vonás miatt megrongyosult hazában kiket amaz híres-neves Palatinusi méltósággal tündöklő két házból jövőendő reménségére, szolgálatjára és oltalmára bizonyoson várhat. Vagyon Nagyságtokban oly indulat, mely az Atyai fenyték alatt naponként újabb-újabb sugarit mutogatván teljes reménséget ad az közönséges jónak előmozdítására. És miképpen az összekötöttet erő hatalmasban munkálkodik, így ez két nevezetes Házból származván Nagyságtok nagyobb haszonnal szolgálhat Nemzetének javára. Ezt a Nagyságtok szerelmes atyja is, az tekintetes és nagyságos gróf Illyésházi Gáspár Uram önnagysága látván nem ok nélkül örvendezett ilyen fiakon. Kinek, ha holta után dicsíretesen kívántatik élni, vannak sok jeles cselekedeti, melyek örök emlékezetel tündököltethetik. De mind ezek felett Nagyságtokban nyert halhatatlan nevet. S ez vitte rá, hogy az Istenhez vágyakodnak közönséges haszna után ez könyvet a Nagyságtok lelki épületire éppen megfordítsa. Tudniillik szerette ebben is a fiait, hogy ez sikamló életnek bátorságátul elvonván, a megmozdíthatatlan mennyei örömhöz édesítse őket.”

KOLOSÍ TÖRÖK István, *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicsíretiről való ritmusok*, Kolozsvár, 1646 = RMKT XVII/4, 458. (RMNy II. 2143.)

Az Tiszteletes Asszonyoknak Nagyságosoknak, Nemeseknek, Városiaknak és minden rendbélieknek [...] nevezet szerént pedig nemzetes Kemény Kata asszonynak

„Tündöklesz az Asszonyok serege között mind az böcsületes tiszta jámborsággal ékes Isteni tisztelettel és félelemmel teljes Uradért, s mind azért, hogy a jó hírrel névvel és méltóságos úri állapattal fényeskedő nemzetes és nemes Kemény prosapiából vagyon eredet, melyből immár

sok üdötöl fogva Országunk javára és annak boldog emlékeztető méltóságos Fejedelminek hűség szolgálatajára hasznos, vitéz és tanácsos Férfiak származtanak, melyet bizonyít ez mi jelen való üdönk is. És hogy többekről ne emlékezzem, vajon s nem nagy ékességére vagyon-é nemzetségednek, az tekintetes és nemzetes Kemény János uram Fejedelem Urunk [...]. S mind pedig azért főképpen, hogy méltóságos Nemzetből való eredetedet oly böcsületes magad viselésével és dicsiretes erkölccsel fényesíted, amellyel mind Isten előtt kedvet találsz s mind az emberekől ez életben jó hírt-nevet, dicsiretet érdemlesz. Holtod után pedig tisztességes emlékezetet hagyván, dücsőséget és örök életet nyersz. Mert az mint a Példabeszédekről írt könyvnek tizenegyedik részében mondja Bölcs Salomon: az kedves Asszony dücsőséget talál.”

Hősiesség

KLÓSZ Jakab, *Evangéliumok és episztolák*, Bártfa, 1616, (számozatlan) *4^v. OSZK FM² 4423. (RMNy I. 1096.)

Epistola dedicatoria: Az nömös, böcsületes és tisztelendő Uraimnak, kassai királyi szabad városnak fő bírójának és egész tanácsának, énnékem bizodalmas jó fautorimnak

„Immáron kívántatik, hogy én fő embereket keressem, kiknek tutelájába ez munkámat ajánljam és dedikáljam és kiknek neve alatt világra küböcsássam. Annakokáért, választok és ez rövid írásomban megnevezek Tü Kegyelmeteket, nömös, böcsületes és tisztelendő Uraim, az híres neves kassai királyi városnak bírái és szenátori és gondjaviselői. Egyrészt azért, hogy az tü kegyelmetek virtusa és jóságos cselekedete mindenekköz, és az Respublikának bölcs, hűvséges és szorgalmatos adminisztrációja miképpen ennek előtte, úgy ez mostani félelmes és veszedelmes üdőkben is, mindeneknél nyilván vagyon, mely el nem rőjthetetik.”

KÉRI Sámuel, *Keresztyén Seneca*, Bécs, 1653, A5^v– (számozatlan) A8^r. OSZK, FM² 070. (RMNy II. 2510.)

Ajánlólevél az tekintetes és nagyságos Batthyány Ádámnak

„Legelőször [...] az magyarok hasznára, Nagyságod jószágiban kezdett termeni és találtattott ez az drága Mágnes. Megtartotta erkölcsit, mert vashoz sietett. Vashoz, tudniillik Nagyságodhoz, mint vitéz és erős bajnokhoz. Vas tehát az vitéz és bajnok? Vas, mert valamint az vas erősségével egyéb eszközököt megront és roppant épületeket megtart, úgy az jó vitéz is (ki az erősségtől mondatik vitéznek) megoltalmazza hazáját, megrontja ellenségit és hatalma alá hódítja az idegen nemzetségeket és tartományokat. Nagyságodhoz sietett azért ez az titkos Mágnes kő, úgy mint az kit erős vitéz bajnoknak, sőt sok vitéznek vitéz vezérének, bajnokok tükörének s példájának, országa épületit oltalmazó foglaló vasnak és hazánknek bástyáit ostromló, pogány ellenséginket rontó s szelidítő erős pörölynek ismért lenni. [...]

Megmondom én az okát, miért vetett szövetséget Nagyságoddal ez a titkos Mágnes. Mert tudniillik, (távol légyen az hízelkedés) minden állat magához hasonlóban gyönyörködik, ez pedig az jó erkölcsű titkos Mágnes, mint valami világas tükörben, úgy szemlélte az maga

képét és hasonlatosságát Nagyságodban, mivel természetté vált az Nagyságodban, és azzal mutatja igaz keresztyén vitéznek magát lenni, hogy [...] enged az idvösséges intéseknek örömet helt, s szállást ád az szép erkölcsöknek, viseltetik és tartatik azoktól, sőt elválthatlanul kapcsolódik azokhoz. Innen vagyon, hogy értvén Nagyságod fülhegygel ez kis könyvecskének sommáját, tulajdon maga indulatjából kívánta ezt magyar nyelvre fordíttatni, hogy így az magyar vitézlő rendeknek nem csak az külső, hanem az belső lelki vitézségre is, mint igaz vezér, utat mutatna.”

Fortitudo et pietas

MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, Sárvár, 1602 = *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, kiad. SERENCZI Zoltán, Budapest, 1911, 50. (Régi magyar könyvtár 27.) (RMNy II. 890.)

Epistola dedicatoria az tekintetes és nagyságos vitézlő Keresztyén Úrnak, Nádasdi Ferencnek

„[...] Nagyságod nem csak az prédikátoroknak táplálója és oltalmazója, az scholáknak építője, hanem az mi édes hazánknak is, az pogányok ellen erős pajzsa is, ki sem fáradságával, sem költségével, sem karával, sem teste szakadásával nem gondol, de szíve szerént nagy hűséggel szolgál ő felségének, az Római Császárnak és édes hazánknak ennyi sok veszedelminkben.”

HÁPORTONI FORRÓ Pál, *Qvintos Cortiosnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól*, Debrecen, 1619, (számozatlan) : (6^r–8^r. OSZK, RMK I. 485. (RMNy II. 1174.)

Az Felső Bethlen Gábornak Isten kegyelmességéből Magyar és Erdély országoknak fejedelmének

„Mert minekutána felséged az romlott országnak gondviselését felvéve, látván benne az nemzetek között való egyenetlenséget és visszavonást, látván annak felette az sok veszedelmek miatt megsanyarodott hazájának keserves sebeit, felségednek legelső gondja is ez lón, hogy azon benne való egyenetlenséget, mely az országokra minden romlást szokott hozni, mentül hamarabb szép egységre vigye és sebeit mint kegyes orvos hasznos szerekekkel meggyógyítsa.

[...] Mert Erdélynek két fő erős bástyáját, úgy mint Huszt várát és Kővárat, melyek Bátorfi fejedelmnek Váradon való iszonyú és keserületes veszedelme után az római császár birtokához foglaltattanak vala, felséged fejedelmi hatható tekinteti által mindnyájunknak nagy örömmünkre visszaszerze és újabban az országhoz kapcsola. Felsőgednek nem kisebb dicsiretre méltó dolgai következnek, melyek között emez igen nagy, hogy minekutána az Istentől adatott birodalomnak székiiben megállapodék, az felül megneveztetett boldog emlékezetű István királynak és Báthori Christophnak és több előtte való fejedelmeknek jeles példájokat ebben is követte, hogy azoktól recipáltatott religiákat Erdélyben szentül megtarta. [...]

Ezeknek utána kegyelmes uram, felséged országának minden részeit gondviselő serény elméjével által járván, és azt szébe vevén, hogy birodalmának oltalmára erős bástyáknak csináltatása is kívántatnék, de az benne való nagy romlásokat is megépíttetni felette szükséges

volna, minden gondolatját az országnak csak nem minden helyeken való épületire fordíta. És legelőször is Fogaras várát nagy erős bástyákkal erősítettetvén, annak utána ottan hamar az váradi főldbástyának kövel és téglával való felépítettéséhez, az elmúlt nyáron pengig az fejedelmek lakóhelyének is Gyulaféjvárnak, az mi csodálatos, egyszersmind nagy két bástyával való erősítettéséhez kezdetvén, ilyen ország oltalmazó nagy bástyák birodalmában annyi helyeknek mind egy időben és egyszersmind oly serénységgel építettének, hogy nem kézi munkával, hanem önként láttatnának nőni. Ezeknek felette Vajdahunyadnak, Dévának és több váraknak romladozott állapotjoknak megújittatásukon kívül széles birodalmában felséged csak immár is mennyi udvarházakat, mennyi kastélyokat, mennyi [...] kamaraházakat és több hasznos alkotmányokat építettet legyen, alig győzném elszámolni. Mely országában való építő jeles gondviselésével bizonyára felséged minden előtte való fejedelmeket nem csak felért, hanem sokképpen felül is haladott, kiért az maradékoknál jeles és végzetlen emlékezetben léssen.”

KECSKEMÉTI C. János, *Az pápisták között és mi közöttünk vetélkedésre vetett három fő articulusokról*, Bártfa, 1622, (számozatlan) o(4^r. OSZK RMK I. 519–x. (RMNy II. 1256).

Epistola dedicatoria: Az nemes, nemzeti és vitézlő Fintai Darholtz Ferenc Uramnak

„[...] hallottam és értettem, sőt minekutána kegyelmednek ismeretségében jutottam, láttam az kegyelmed istenfélő keresztyéni voltát és az igaz vallásban való oly fondálatását, hogy efféle dolgokban senkitől semmit nem röttög kegyelmed, sőt ha kívántatnék, hiti s vallása mellett halált is szenvedni kész volna kegyelmed. Nem hogy efféle dologban valakire nézve költségét és fáradságát szánná, az mint ez mostani időeknek állapotja is megmutatja, holott kegyelmed urunk őfelsége, az felséges Bethlen Gabriel, Magyarországnak fejedelme és széke-lyek ispánja mellett hazájának, országának, hitinek és vallásának oltalmazásáért költségével, fáradságával mindaddig, míg az szükség kívánta, megunás nélkül híven és igazán szolgált.”

MILOTAI NYILAS István, *Speculum trinitatis*, Gyulafehérvár, 1622, b2^v–b4^r. OSZK FM² 1227. (RMNy II. 1262.)

Előljáró beszéd: Az felséges Gábrriel, Istennek kegyelméből Magyar-, Torvát-, Tót- etc. országoknak királyának...

„Ha nézek továbbá Fölségedben hazájához való szeretetinek lobogó fáklájára, meg kell, nemhogy az Fölséged birodalmában levő híveinek, de meg minden gonoszakaróinak is kesketelen [muszáj] vallaniok, hogy valami Fölséged életében, tehetségében, szolgálatjában és igyekezetiben csak azon merő szeretet, és hazájának s nemzetének otlalmazására született gerjedező fáklja. Merthogy ifjúságátul fogván hazája mellett való serény szorgolódását amaz derék romlásban elő ne hozzam, uraságában is hazájához való hűséges szolgálatjáról semmit ne szóljak, mihelyen Fölséged az Fejedelmi székben beüle és Istennek kegyelméből az országnak igazgatásához kezdte, ottan elméjét arra függeszté, hogy mind az sok hamuban fekvő kastélyokat, udvarházakat, városokat és falukat, s mind némely váraknak az sok

változások miatt megromladozott falait és bástyáit megépítené. Annak fölötté, hogy az iszonyú romlásokban és veszedelmekben elepedett és megfogyatkozott maradék országnépének állandó békességet szerzene. Végezetre, hogy az országnak státusi közül az sok keserves panaszolkodásokat kivenné és az hazának lakosinak pihenést engedne. Mindezekben minemű nagy szeretettel, hűséggel és serénységgel forgolódott legyen Fölséged és vitte végben, minden más írásomban s mind Forró Pál az ő tüle magyarra fordított és Fölséged méltóságos nevére szenteltetett Curtiussának előljáró beszédében hűvön megírtuk. Egy szó mindazáltal Erdély Fölségednek érette való fáradhatatlan nagy szorgalmatoskodásával, és reá való kegyes, atyai gondviselésével az ő szomorú gyászából úgy megújult, és az ő nagy romlásából úgy megépült, hogy Bastha Györgytül rajta esett keserves pusztaságának még csak nyomdoki is elvétve látszanak.

De mindezeknek fölötté örök emlékezetre és dicsőre méltó Fölségednek az magyar nemzethez mostanában megmutatott hűsége és szereteti. Mert mikoron Magyarországnban az igaz vallás szabados folyásában hol nyilván, hol tettetés szín alatt és az országnak régi, megrögzött szabadsága nagy részében némely hitigazgató, nemzetségek háborító, keresztyén vérontásban gyönyörködő római szerzetes emberektül meggátoltatnék és az országnak artikulusinak nyilvánvaló megrontásával háboríttatnék, az melyért az magyar nemzet mind religiójára s mind szabadságára nézve láttatnék utolsó veszedelemre fordulni, akkoron Fölségedben hazájához és nemzetéhez való buzgó nagy szeretetinek fáklýája úgy föllobbana, hogy később lön Fölséged életét letenni, hogysesz mellette ilyen nagy ügyében ki nem kelni, és mind szolgálatjával s mind kencsével őtet meg nem segíteni, mely Fölséged hazája és nemzete mellett való kikelését, érette serény tusakodását, éjjeli-nappali nyughatatlankodásit, terhes gondjait és súlyos fáradozásit az Úristen szerencsés, bódog előmenetelekkel megáldotta, és az hatalmas római Ferdinánd császárnak sokezer tüzes, vasas franczuzokból, spaniolokból, olaszokból, németekből és lengyelekből álló roppant tábori ellen való csatázásit teljes, szép győzedelmekkel mindeneknek rémenségek fölött ez világnak nagy csudájára megkoronázta, mely Fölséged hazájához való nagy szeretetiről, érette feje fölött áradott gondjainak és búsulásinak szenvedésiről, viselt nagy dolgairól és főképpen vött győzedelmiről én nem szólok, mindhogy az Fölséged ordinarius historikusa Joannes Bocatius rövid napon azokat az világnak szeme eleiben terjeszti, mindhogy ez rövid írásomnak folyása és az Fölséged viselt dolgainak méltósága nekem azt nem engedi, hogy még csak megilleshsem is, nemhogy érdemlettképpen megírhasam.

Semmiképpen mindazáltal el nem hallgathatom azt, minemű éhezője és szomjúhözója legyen Fölséged, mind hazájának maradásáért, s mind az keresztyén vérnek iszonyú kiontásának eltávoztatásáért az jó békességnek. Fölséged szava ez: úgy szomjúhozom az békességet, hogy sem méltóságomnak kibebbedésével, sem temérdeki sok kécsemnek az hadakra való költségével, sem előmenetelemnek megtartóztatásával nem gondolnék, csak találhatnám fel utát-módját az békességnek, és az én ellenkezőim reputációjokat ne futtatnék, s bosszúállásra gerjedező szívőknek indulatját ne követnék. Bizony, ha lehetne, erővel is megszerzném vélek a békességet. De nincsen mit tennem, nemzetemet, hazámat oltalmaznom kell, mindazonáltal az derék ütközetben is, ha egyik kezemben az fegyvert tartom, az másikban

a békességet, és ha békességre intenek, azontúl leteszem az fegyvert, szemem előtt viselvén Idvezítőmnek amaz mondását, boldogok az békességesek, mert ők Istennek fiainak hívattnak. Meg is mutatta Fölséged az békességnek nagy szeretetihez való buzgó kívánságát. Mert ez három esztendő alatt, ha egyfelől ellenségi ellen hazájának határan strását állott fegyverben, másfelől mindenkor az békességnek szerzésében fáradozott.”

KESERŰI DAJKA JÁNOS, GELEJI KATONA István, *Keresztyén hitnek igazságához intéztetett öreg graduál*, Gyulafehérvár, 1636, ((2). OSZK, FM² 577. (RMNy II. 1643.)

Az Isten dicsőíttetésének módjairól való ajánlólevél: Az tiszteletes, fejedelmi méltósággal tündöklő és igazgatói felsőséghöz illendő dicséretes külső-belső jószágokkal fényeskedő Rákóczi Györgynek

„[...] szorgalmatoskodásának templumának és veteményes kerteinek, az scholáknak építésekben, és az jó indulatú ifiaknak tanításokban mint itthon, s mind az külső idegen országokban való liberalitásának, bőv kezűségének, hazánknak megmaradására való séreány vigyázásának, az igaz törvényeknek folytatásokban való gyönyörködésének és végezetre józan, mértékletes, tiszta életének, mely igen ritka dolog az Fejedelmekben és egyéb benne tündöklő jószágoknak álmélkodással való hirdettetésekre, de tudván azt, hogy Nagyságod az szemben való dicsértetésben nem gyönyörködik, én sem akarván hízelkedőnek ítéltetnem, azon itt felhagyok, főképpen holott mostan is talám kelletinél majd hosszabban nyújtám ez könny eleiben függesztett ajánló levelemet, de ez rövidebben ennél nem lehetett, mert az sok dolgokról ember nem szólhat kevés szókkal világosan, hanem ha homályosan, mint az poéta mondotta, *brevis esse laboro, obscurus sio. Hor. De. arte Poet.* Azaz mivel rövid akarok lenni, homályos lések. Én pedig inkább akarék hosszacska lenni, hogy világos lehessen.”

IRATOSI T. János, *Az ember életének boldogul való igazgatásának módjáról*, Lőcse, 1637, B4. OSZK FM² 087. (RMNy III. 1683.)

Az nemzetes, nemes és böcsületes férfiúnak, az Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusának, Debreceni Tamás deáknak

„Tetszik pediglen énnékem, böcsületes Uram, hogy ez íráskát kegyelmednek dedikálnám, mivel tudom, az jó emlékezeti Bethlen Gábornak, Erdélynek dicséretes fejedelmének mely nagy hűséggel és haszonnal szolgált légyen kegyelmed. És ez mi mostani kegyelmes Urunknak is, az tekéntetes és nagyságos Rákóczi Györgynek, Erdélynek sok szép virtusokkal tündöklő fejedelmének etc.

Magyarországi jószágiban lévő praefectusságát minden értelmes emberek iteleti szerint igen dicséretesen viseli, Patak-várát, városát, több örökös házaival egyetemben igen nagy szorgalmatossággal építteti. Hogy ha az földi embereknek, fejedelmeknek ily nagy hűven szolgál Kegyelmed, nem kételkedöm benne, hogy az Mennyei Úrnak és Fejedelemnek való szolgálatját is Kegyelmed hátra hagyná, nem csak földi, de sőt örökké való javával és hasznával.”

LASKAI János, *Justus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei*, Bártfa, 1641,)(4^r–)(5^r. OSZK, FM² 323. (RMNy III. 1867.)

Dedicatoria: Nemzetes és nemes eperjesi Madarász György Uramnak

„Immár Hazájához való szeretetivel, az én ítéletem szerint, akárkinél sem utolsóbb Kegyelmed. Nem hogy annak gyámolításában való erejét vetném Kegyelmednek fontban az nagyubbakkal, hanem jó igyekezetit, mely az kisebb rendekben is egyenlő lehet, az szent igyekezetet még az Isten is cselekedetül tulajdonítja. Főképpen, ha a Vallásban való állhatatosság és buzgó serénység a Hazának szeretetire tartozik, kivétel nélkül mondom, hazáját Kegyelmed tökéletesen szereti. Elválaszthatatlanul összekötvé e kettőt: vallásunk és hazánk. Szent a haza, szent a vallás és a jók mindenikért egyenlőképpen meghalnak.”

Szépség

HAJNAL Mátyás, *Az Jézus szívet szerető szíveknek ájtatosságára szíves képekkel kiformáltott és azokrul való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyarázott könyvecske*, Bécs, 1629 = RMKT XVII/7, 479. (RMNy II. 1422.)

Ferencffy Lőrinc, *Dedicatoria, Az nemzetes és nagyságos Gróf Bedeghi Nyáry Krisztina Asszonyinak*

„Micsoda több jót cselekedett mindezeknél még az Istennek benned és veled munkálkodó malasztja, megmutatja ezt az kilencedik szívnek képe, kiben az mennyei Vőlegény virágokat hintetget; mely virágok nem egyebek, hanem az te jószágos cselekedetidnek sok és szép tökéletességi, melyekkel az Szentlélek felékesítette az te lelketet, tebeléd helyeztette az szeretetnek nap után forgó sárga virágját; beléd ültette az ájtatosságnak izzadó balsemumját, beléd az tisztaságnak fejjér liliomját; beléd az szemérmetségnek piros rózsáját, beléd az mértékletes szólásnak gyöngyvirágját, beléd az kegyességnek fodormentáját, az alázatosságnak izsópját, erősségnek szekfűjét, tűrésnek rozmarinját, állhatatosságnak puszpángját, több tökéletességnek gyönyörűséges virágít.”

Iskolázottság és műveltség, a tudományok szeretete

HÁPORTONI FORRÓ Pál, *Qvintos Cortiosnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól*, Debrecen, 1619,)(5^{r-v}. OSZK, RMK I. 485. (RMNy II. 1174.)

Az Felső Bethlen Gábornak, Isten kegyelmességébül Magyar és Erdély országoknak fejedelmének

„Mert mihelt minden fő-fő dolgoknak tanulságára alkalmas údeje lehetett, szép ifjúságát nem hon töltötte el, hanem mint régen az fő indulatú nemes és nemzetes görög ifjak az Elis nevű tartománybeli Olympia város mellé hamarkodtanak, hogy ott kinek-kinek fő cselekedetit néző szemek előtt az pályafutásból magoknak nagy hírt nevet vennének, azonképpen

felséged is, az erdélyi fejedelmeknek fényes udvarokba mint valami pályafutó helyre, az dicsi-
retes dolgoknak gyakorlására úgy sietett. [...]"

SAMARJAI János, *Magyar harmónia*, Pápa, 1628, ?2^{r-v}. OSZK, FM² 571. (RMNy II. 1419.)

*Epistola dedicatoria: Az nemes és nemzeti Szegedi Gáspár Uramnak kedves házastársá-
nak, az nemes és nemzeti Echi Orsolya asszonynak*

„[...] anny tudománnyal ajándékozta meg az Úr Isten te Kegyelmedet, hogy magad is olvas-
hatod az Szent Írásokat, mely dolog az Asszonyállatnak bizonyára sokkal nagyobb ékességére
vagyon, mint sem homlokán tündöklő koronkája, avagy ujjáiban csillámló gyémántja.”

Practica aritmetica, azaz számvető tábla, Gyulafehérvár, 1632, 5. OSZK FM² 0122.
(RMNy II. 1531.)

Efmurd Jakab, *Az nagyságos kis uraknak, iffiabbik Rákóczi György és Rákóczi Zsigmond
uramnak*

„Nagyságtoknak pedig ez kicsin munkácskámát új esztendőn ajándékban nem alkalmat-
lannak ítélem bemutatni, mivel hogy Nagyságtok egyéb tisztességes tudományokkal
egyetemben ebben is gyönyörködik és gyakorolja magát.”

LASKAI János, *Justus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei*,
Bártfa, 1641,)(4^{r-})(5^r. OSZK, FM² 323. (RMNy III. 1867.)

Dedicatoria: Nemzeti és nemes eperjesi Madarász György Uramnak

„Tizenegy egész esztendeje, miolta Kegyelmedben ez kettőt megtapasztaltam: az tudomá-
nyokhoz és hazájához való szeretetét. Az elsőrl elég bizonság ez, hogy az deák nyelvet eleitül
fogva serényen bévén, akármely tudós emberekkel, többnyire akármely matériáról is jó
ítélettel és okosan beszélhet Kegyelmed, lévén azokban elegendő értelme. [...] Noha pedig
ez világi birodalmakat igazgató fejedelmekben is az nevezetes dicséretnek közé számláltatik az
különb-különb féle könyveknek megszerzése, mind azért ebben ugyan módot kívánnék
Kegyelmedtül. Mert úgy vagyon, az tudományokhoz való szeretetnek fő oka, értékéhez
képest is (kivel Istentül bőven megáldatott) nem kell ezt Kegyelmedben csudálni. [...]"

Általános és egyedi dicstopozok

DRASKOVICH János, *Horologii principum, azaz az fejedelmek órájának második könyve*,
Gráz, 1610, *2^v-3^r. OSZK, FM² 207. (RMNy II. 994.)

Draskovich János az ő szerelmes házastársának Istvánfi Éva asszonynak

„Ezt pedig nem azért cselekedtem, hogy azt ítélném, hogy te efféle oktatás nélkül fölöttébb
szükséködnél, mert Istennek neve dicsirtessék, az te állapotod szerint ez ideig úgy viselted

magadat az házasságnak rendiben, hogy én is szabadon megelégedhettem az te tökéletes jámbor erkölcsöddel [...]”

HÁPORTONI FORRÓ Pál, *Qvintos Cortiosnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól*, Debrecen, 1619, (:):(:):^(r-v). OSZK, RMK I. 485. (RMNy II. 1174.)

Az Felséges Bethlen Gábornak Isten kegyelmességébül Magyar és Erdély országoknak fejedelmének

„De több sok fő virtusi között felségednek az kegyelmesség is felette nagy és méltó dicsiretre való, mely felségednek oly kiválképpen való avagy inkább tulajdon jósága, hogy ezzel nem csak az előtte kimúlt erdélyi fejedelmeket, hanem azokat is, akik egyéb nemzetek között regnáltanak, felülmúlta legyen. [...] Az irgalmasság (úgymond) és az igazság őrzik meg az királyt és az ő széki az kegyelmességgel erősítettik meg. Ezen kegyelmességet felséged előtt regnált némely erdélyi fejedelmek annyera nem gyakorlottanak, hogy az mindeneknél nyilvánvaló vérontó szörnyű kegyetlenségekkel életeket megszenyezvén az maradékokra nem kedves emlékezeteket hadtak legyen. Mennyivel különb felségednek még ez üdeig fejedelemségében való magaviselése, ki noha némely alatta valóinak maga ellen való vétkeket megtapasztalta és törvénnyel is convicálta, mindazonáltal még is az vérontást eltávoztatván az halálos büntetés helyett őket kegyelemmel illette. Mindezek felségednek mely nagy dicsiretes virtusi legyenek, azt mindnyájan jól látjuk.”

HAJNAL Mátyás, *Az Jézus szívet szerető szíveknek ájzatosságára szíves képekkel kiformáltott és azokrul való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske*, Bécs, 1629 = RMKT XVII/7, 479. (RMNy II. 1422.)

Ferencffy Lőrinc, *Dedicatoria, Az nemzetes és nagyságos Gróf Bedeghi Nyáry Krisztina Asszonynak* – Vö. Szépség, 330.

TOROCZKAI Máté, *Az keresztyéni üdvösséges tudománnak ... értelme*, Kolozsvár, 1632 = RMKT XVII/4, 578. (RMNy II. 1544.)

Tolnai János uramnak, a kolozsvári respublicának királyi bírájának

„Mert az Isten kegyelmedet hazájából kihozván és igaz ismeretire juttatván külső és belső sok jóval megáldotta, és jó helyben telepítvén kedves állapotot engedett és adott, mivel hogy kegyelmed is engedett az ő hivatalának, és az egy megismért Istent az Jézus Krisztus által tiszteli és szolgálja.

Az külső jók, amelyeket az Isten kegyelmednek adott, az emberek előtt való kedvesség, az böcsület, az tisztesség és az méltóság, a belső jók, az ítélet, az eszesség és az isteni dolgokban való bölcsesség, az mely által mind az külső törvényekben, s mind az Istennek törvényében kegyelmed értelmes és szentül okos minden híveknek hasznára. De ez mellett fiakkal, leányokkal és unokákkal is az Isten Kegyelmedet meglátogatta, azkik felől azok felől is nagy

reménség vagyon, hogy az kegyelmed nyomdokait követvén az fogadott fiúságban és annak örökkévaló jussában az örök életben részesek lesznek.”

KOLOSÍ TÖRÖK István, *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicsiretiről való ritmusok*, Kolozsvár, 1646 = RMKT XVII/4, 485. (RMNy II. 2143.)

Az Tiszteletes Asszonyoknak Nagyságosoknak, Nemeseknek, Városiaknak és minden rendbélieknek [...] nevezet szerint pedig nemzetes Kemény Kata asszonynak

„Te néked pedig, tiszteletes Asszonyom, ez okon akartam még ifjúságomban frott e néhány verseimet az jó Asszonyok nemességéről ajánlani, mivel tudom és látom, tudják egyebek is és látják, minemű dicsiretes virtusokkal fényeskedel mindenek előtt és sokaknak tisztességes forgolódással és az házi dolgoknak mind bővítésében és ékesítésében, s mind pedig szübbeli szomorúságra gyakorta tőled távol járó és idegen országokban méltóságos követséget hordozó Tekintetes Úrnak, szerelmes Férjednek Istentől vött jóvaira való gondviseléssel és azoknak hűséges takarításában való szorgalmatossággal világos tükör és követő példa vagy.”

MEDGYESI Pál, *Abba Atya, avagy könyörgésnek lelke*, Trencsény, 1650, (számozatlan) *4^{r-v}. ELTE EK RMK I. 177. (RMNy III. 2352.)

Epistola dedicatoria: Méltóságos, nagy hírű nevű, tekintetes és nagyságos gyerőmonostori Kemény János Uramnak

„Egyébként is pedig, hogy Nagyságod külső-belső minden ajándékait: szép elméjét, ítéletit, a dolgoknak viselésében való nagy alkalmas voltait, derék nagy s súlyos tisztzeit, bokros méltóságait, a mennyei tudományban való szemességét és nagy öregbülését, Isten s emberek előtt való kedvességében nevedekésit etc. egyedül s mindenestül a nagy méltóságos Úrnak (kinek kezéből vötte Nagyságod mindezeket ingyen) tisztességére [...] igazgathassa, sáfárolhassa (mely is a Nagyságod szép állapotinak egy igaz fundametuma) szívből kívánom.”

FOLNAI Ferenc *prédikációja, melyet prédikáltott Rohonczon, midőn amaz gróf Auróra Catharina Formontin asszonynak, gróf Batthyány Ádám uram kedves házastársának teste fölvitettétné temető helyére*, Bécs, 1653, A2^v–A3^v. OSZK RMK I. 867-x. (RMNy III. 2458.)

Nagy Pál csepregi plébános, *A tekintetes, nagyságos és méltóságos gróf Batthyány Ádám uramnak*

„Mert oly dicsőségesen fénlő Auróra volt ez az méltóságos Gróf Heroína, hogy méltán azt mondhatom az bölccsel, hogy *procul et de ultimis finibus pretium eius*, noha messziről és hazánknak szintén határa kívül lett születése, mindazáltal hazánkban úgy föl nevelkedett, hogy tökéletes életének kedves illatjával nem csak hazánkat, sőt egész Magyarország határait betöltötte, midőn egész szent életében sok szép példa adásával, tökéletes magaviselésével, méltóságos állapotjához összeve kapcsolt alázatosságával nevelte mind az fő s mind az közrenden lévő Istenfélő asszonyokban a tökéletességet. Avagy szép hajnali harmatjával az jószágos

cselekedeteknek nevendék virágait nyersítette, úgy annyéra, hogy az én bizonyágtélelem kívől is kevesen találkoztanak, az kik az ő nyomdokit nem kívánták volna követni. [...]

Vajha úgymond valaki az tekintetes Auróranak magához szelédétő s nyomdoki követésére serkengető szent élete viselését előnkbe terjesztené, futva mennék az ő tökéletes erkölcsének jó illati után. Dicsekedve mondhatja bizony az édes Anyánk, Magyarország, hogy *Ecce odor filiae sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus*: íme az én leányom illatja, mint az kedves illattal teljes mező illatja, melyet megáldott az Úr, mivel nem csak egy jószágos cselekedet illatja által, hanem mindenféle jószágos erkölcsök illatja által illatozott ez az ő kedves leánya, mert ebben az ájetatosság irgalmassággal, az méltóság isteni félelemmel és alázatossággal, az tekintetre méltó szépség tökéletes tiszta étellel elválaszthatatlanul ösze volt foglalva. Egy szóval bízást azt mondhatom, hogy oly nagy jó Istentől kiváltképpen hazánknak rendeltetett ajándék volt ő, hogy az fő renden lévőeknek például az szegényeknek istápu, betegeknek orvosságul és egész hazánknak nemesítő címerül adatott volt, mert mind az fő s mind pedig az alávaló renden lévő emberek ebben az Hajnalban, mit követnének, bévebben föltalálhatták.”

4. Vallással kapcsolatos dicstoposzok

A vallás oltalmazásának toposza

MEDGYESI Pál, *Dialogus politico ecclesiasticus*, Bártfa, 1650, §§§. ELTE RMK I. 173. (RMNy III. 2309.)

Praefatio: Fejedelmi külső, belső szép jószágos indulatokkal s méltósággal tekintetes és nagyságos felsővadászi Rákóczi Zsigmond Uramnak

„[...] Nagyságod méltóságos neve alatt is akarom ezt kibocsátani. Ugyan amiről e vagyon arra nézve is, senkit ez a mi időnkben inkább nem illetvén, mint Nagyságodat, ki a mi kegyelmes Asszonyunkkal és Urunkkal, Önagyságával, mostani méltóságos fejedelmünkkel, Isten után legerősebb gyámola s előmozdítója volt ez istenes szent rendnek az elmúlt esztendei sokrendbéli hányódásiban. Melyben az Jehovának előbeszédéhez való nagy buzgóságára tekintve méltán s igen illendőven fel vehetni Nagyságtokra az Levi nemzetségnek (kit Isten maga örökének nevez) ama szép dicséretit, melyet Mózes testametumban is beírt: Az ő Atyját s Anyját nem tekintette, atyafiai nem esmérte és fiaival nem gondolt.”

MILOTAI NYILAS István, *Speculum trinitatis*, Gyulafehárvár, 1622, b4^v-c^r. OSZK FM² 1227. (RMNy II. 1262.)

Előljáró beszéd: Az felséges Gábrriel, Istennek kegyelméből Magyar-, Torvát-, Tót- etc. országoknak királyának...

„Isten mindezekért Mennyben Fölségednek nagy gondviselő tutora és Atyja. Fölséged viszont az földön az Isten ügyének patrónusa, mert Isten az, aki minden háborgatói ellen az Fölséged ügyét az egekből gyámolítja. Viszont fölséged az, aki az Isten ügyét az ő nagy

nevének ellenségi ellen ez földön forgatja. Isten állott bosszút a mennyből az Fölséged gonosz akaróin, Fölséged ez földön az ő Anyaszentegyházának háborgatóin. Isten Fölségedet oltalmazta az egekből [...] Fölséged viszont az Isten Anyaszentegyházának oltalmazója ez földön, ezt mondván: ihol vagyok kerubiumokon ülő dicsőségnek ura, te választott szolgád, az te nevedben zászlómat Anyaszentegyházadnak s nemzetemnek oltalmazására főlelem, az te nagy nevednek ellenségi ellen, az te szent tiszteletednek ellenzői ellen, az te egyigyű híveidnek üldözői ellen, nemzetemet erőtelenítő és háborgató nyughatatlan kevély népek ellen. Tudom Uram, hogy hatalmas, értékes, sok számú nemzetekkel veszek bajt föl, de én csak tereád nézek, tetűled várok oltalmat Sionból, az te szentséges helyedből. Te rémít meg az én ellenségimet, és te adsz énnekem győzödelmet őrajtok, te fordítod az ő álnok praktikájokat vissza fejekre és az én szívemnek jó kívánságát te teljesíted be. Ezek bíznak szekerekben és lovakban, én pedig az te nevedről emlékezem meg. Ezek meggörbedvén elhullanak, én pedig fölkelek és talpra állok, mert nem enyím, de tied, Úristen az ügy, melyet őellenek forgotok.”

A vallás és az egyház előmenetelének támogatása

MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, Sárvár, 1602 = *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, kiad. SERENCZI Zoltán, Budapest, 1911, 49–50. (Régi magyar könyvtár 27.) (RMNy II. 890.)

Epistola dedicatoria az tekintetes és nagyságos vitézlő Keresztyén Úrnak, Nádasdi Ferencnek

„... látom, hogy szívvel-lélekkel vagyon Nagyságod az igaz tudományhoz, s nem gondol azoknak ellenünk való kiáltásokkal, kik sok kígyó-békát vernek az fejünkhöz az Krisztusban való mi hitünkért. Nagy ajándéka ez az Istennek. Mert még zászlós urakat is találai ez mostani időben, kik az pápistáknak való kedveskedésből sem hidegek, sem melegek az hű dolgában. Nem olyan Nagyságod (tudja Isten, hízelkedésből semmit nem szólok), hanem őfelségének, Fejedelmünknek megadja ugyan hívséggel azt, az mivel Nagyságod az Istennek parancsolatja szerint tartozik engedelmesen, de az Isten tisztességére néző dolgokban semmit kedvért, félelemért nem cselekszik Nagyságod, melyet még az más fél is dicsérettel csodál Nagyságodban. Méltó vala azért, hogy az Nagyságod ilyen állhatatossága az mostaniaknak is jó tüköre lenne.”

PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós, *Az Úr vacsorájáru*, Sopronkeresztúr, 1613, B^{r-v}. ELTE EK RMK I. 63. (RMNy II. 1057.)

Epistola dedicatoria: Az tekintetes és nagyságos Seifrid Kolonicsnak

„Ezt pedig az én kicsin munkácskám, mint kegyelmes patrónus uramnak hálaadó voltomat jelentvén, hogy dedikáljam és ajánljam, nemcsak az Nagyságod hozzám való bőségösen eddig megjelentött jó akarata és kegyes atyai gondviselése kívánja, hanem ugyanannak örökké való jó emlékezetről eltörölhetetlen szalagja is vitatja, minemő buzgó lélekkel

az Krisztus Jézus igaz Anyaszentegyháznak gyámolítója, terjesztője, megnyugtatója és kegyes tápláló dajkája volt mind eleitől fogván Nagyságod. Mely felől való jó reménség még most is virágzik Nagyságod dicséretös nevével az egész kerösztýénségben jó és bő gyümölcsét élővé hozván az igazaknak föltámadásában.”

DEBRECENI János, *Christianus aspirans, azaz Mind az életben s mind a halálban fohász-kodásokkal megrakodott ... igaz keresztýén*, Debrecen, 1615, (:) 4^v-5^r. (RMNy II. 1081.)

Csákányos Márton, *Előljáró beszéd: Tekintetes és nagyságos Uramnak Bethlen Gábornak*

„[...] Nagyságodnak, mint kegyelmes Fejedelmeknek (az kit tudom, hogy az szép írásban nemcsak gyönyörködik, hanem kegyös oltalma alá is veszön) ajánlom. Mivelhogy nyilván vagyon mind nemzetünk között, mind idegen keresztýén országokban, hogy Nagyságod az Istennek Anyaszentegyházának kegyös patrónusa, az ő igaz ismeretinek és tiszteletinek fautora, az ki ez halandó állapotban magát szabja csak az szent Istennek akarhatja szerént való szent életre, hogy Nagyságod az halhatatlan és örökkévaló életben az igazságnak hervadhatatlan koronájával megkoronáztassék.”

KLÓSZ Jakab, *Evangéliumok és episztolák*, Bártfa, 1616, (számozatlan) *4^v. OSZK FM² 4423. (RMNy I. 1096.)

Epistola dedicatoria: Az nőmös, böcsületes és tisztelendő Uraimnak, kassai királyi szabad városnak fő bírájának az egész tanácsának, énnékem bizodalmas jó fautorimnak

„[...] felötte igen dicsirtetik az tü kegyelemetek szorgalmatos gondjaviselése, kiváltképpen az tü kegyelemetek városában lévő keresztýéni ekléziára s oskolára, hogy az bölcs és tudós Istenfélő tanítókkal megrakjátok, kik az keresztýéni tudományt és Istennek ígését is igazán tanítják és szaporítják az hüveknek szívökbén.”

SZENCZI CSENE Péter, *A keresztýéni igaz hitről való vallástétel*, Debrecen, 1616, A5^{r-v}. ELTE EK RMK I. 69:1. (RMNy II. 1109.)*

Lipsiai Pál, debreceni könyvnyomtató, *Az nemzetes és nagyságos Úrnak, Rédei Ferencnek*

„Tudja továbbá az egész kereszténység azt, hogy Nagyságod az Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusa és az igaz vallásnak oltalmazója. Mely nem csak eleitül fogván jeles viselt dolgaiból tetszik meg, hanem kiváltképpen, hogy ez confessión lévő akadémiákban kegyes indulatú ifjakat is esztendőnként taníttat Nagyságod, az kik közül némelyek immár szegény nemzetünk között az Anyaszentegyházban hasznoson tanítanak, némelyek meg tanulnak.”

* Az ajánlás szövege megegyezik az ugyancsak 1616-ban, Oppenheimben megjelent első kiadás ajánlásával (RMNy II. 1115).

MARGITAI Péter, *Az Isten törvényének a Szentírás szerint való magyarázatja*, Debrecen, 1616, B3^r. ELTE EK, RMK I. 73. (RMNy II. 1131.)

Az tiszteletes és Istenfélő firfiúnak, Makai Jánosnak

„De mikor arrul gondolkodnám, kinek kellene ezt az kicsin munkát (az közönséges szokás szerint) ajánlanom, juta eszemben az kegyelmed böcsületes személye, melyben megnyugodván, tetszék, hogy te KeGYelmednek offeráljam és az kegyelmed neve alatt ereszem ki imez következendő okokért:

I. Mert te kegyelmed az Isten törvényének oltalmazásában, és az ő szent Fiának üdvözítő evangéliomának terjesztésében (távol legyen a hízkelkedés) nem utolsó eszköz. Melyet azzal is megmutatott, hogy javait nem kímélvén ez elmúlt esztendőkbén az Isteni és külső jó és tisztességes tudományoknak tanulására idegen országban bizonyos tanuló ifjat bocsátott, az ki által immár mind az Istennek törvénye, s mind az Úr Jézus Krisztus evangélioma az Anyaszentegyházban zöngedez.”

HÁPORTONI FORRÓ Pál, *Qvintos Cortiosnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól*, Debrecen, 1619, (számozatlan) OSZK, RMK I. 485. (RMNy II. 1174.)

Az Felséges Bethlen Gábornak Isten kegyelmességébül Magyar és Erdély országoknak fejedelmének

„És mert hogy felségednek az Istennek tisztességére kiváltképpen való gondja lón, az erdélyi fejedelmeknek székes helyekben Fejérvárat való öregbik templomnak régen faragott kövekből csináltatott tornyát, mely Basta György üdejében az várnak megszállattatásakor az benne való német oltalom miatt törtinet szerint puskapor által felgyulladván és megégvén, felséged előtt való három fejedelem alatt úgy álla, szépen megépítettvén órát és harangokat szerezvén bele, az tetejét tündöklő zöld mázos cserepekkal és drága nagy aranyas gombokkal felséged úgy megekesztette, hogy az embereknek szemeket felette gyönyörködtesse [...]. Ez ilyen fő és szent cselekedetnek utána az maradékoknál ez is dicsiretes léssen, hogy felséged ugyan Gyulafejérvárat az fejedelmi házakat híres imperátoroknak, királyoknak, fejedelmeknek és legnevezetesb hatalmas városoknak képeivel, és annak felette az egész világnak bölcsen leíratottatott figuráival, piros márvány oszlopokra építettet gyönyörűséges folyosókkal, drága aranyas kárpitokkal, és egyeb sokat érő tündöklő eszközökkel oly ékesekké tetette, hogy azkik beléjek mennek, azt vélhessék, hogy azokban nem csak Erdélyt, hanem mind az egész világkerekséget lássák, és hogy nem házban, hanem némümenüképpen valami gyönyörűséges földi paradicsomban sétáljanak.”

MARGITAI Péter, *A Jónás próféta könyvének magyarázatja*, Debrecen, 1621, (:o:)5^r. OSZK, FM² 543. (RMNy II. 1237.)

Az nemzetes és nevezetes vitézlő Csomaközi Andrásnak

„Te kegyelmed (mint az kegyelmed keresztyén elei) az Isten Anyaszentegyházának nem utolsó oszlopa és az keresztyén tanítóknak fautora.”

KECSKEMÉTI C. JÁNOS, *Az Sámuel próféta második könyvének huszonegyedik részének prédikációk szerint való magyarázata*, Bártfa, 1622,) (5^r –) (6^r. OSZK FM² 01. (RMNy II. 1258.)

Praefatio: Az nemes és nemzeti, vitézlő Bornemissza Mihálynak

„Christus Urunk is azt mondja: [...] valaki atyját, anyját, gyermekeit, jószágát, gazdaságát énnálmánál feljebb szereti, nem méltó az énhozzám. Kegyelmed, hogy feljebb nem szerette, megmutatta ezzel, hogy azoktól ez kevés költséget elszakasztván ez kis munkának kinyomatására fordította, hogy így azoknak is Istennek több javait, sőt üdvösséget, örök életet szerezessen.

Mondom azért, hogy abban kegyelmed nem annyira nézte az maga hasznát, mint 1. az Isten tisztességének terjedését. 2. Ebben ez helyben lévő kicsiny gyülekezetnek hasznát. 3. Sok együgyű keresztyén atyánkfiaiak, lelkipásztoroknak, tanítóknak azok által ismét az hallgatónak is épületit. 4. Hogy ez kis munkát olvasván egyéb rendbeli emberek is, akár úri, nemes, akár közrenden lévők legyenek, az Istennek ilyen ostorát, ha mikor az döghalált érzik magokon, országokon, városokon, falujokon, házok népén, mint ilyen szegény együgyű tanítótul tanulnak meg, micsoda ez ostornak oka, honnan légyen, kitől származzék, elragadjon-é vagy ne? És miképpen s hogy csendesedjék le, melyet az Dávid példájából, ez kis írásocskát figyelmesen olvasván megérthetnek.”

MILOTAI NYILAS István, *Speculum trinitatis*, Gyulafehérvár, 1622, b^r–b^{2r} és c^{r-v}. OSZK FM² 1227. (RMNy II. 1262.)

Előljáró beszéd: Az felséges Gábrriel, Istennek kegyelméből Magyar-, Torvát-, Tót- etc. országoknak királyának...

„Fölséged az, aki itt az Gyulafehérvári Kollégiomban huszonegy választott tanuló ifjakat gyűjtete egybe, kiket az Antikrisztusnak ilyen nagy dühösségében eledellel, ruházattal, pénzzel nagy kegyesen táplála és mostan is táplál, [...] mely alumnusok közül Fölséged némelyeket nagy költséggel az németországi keresztyén akadémiákban fel is bocsáta, hogy amaz siralmas és szomorú derék romlásban, melyet Basta György által vőn végben az keresztyén vértül megrészedett napnyugati véres sárkány, levágattatott prédikátorok helyében itt az erdélyi ekléziákban beplántálna.

Fölséged az, aki ezeken kívül Andreas Gyöngyösit Kolozsvári Szentháromság egy Istent valló ekléziának lelki pásztorát és seniorát, Petrus Váczit, decsi prédikátort, Stephanus Geleit, Fölséged udvari prédikátorát, Joannes Albensist, vásárhelyi prédikátort., Martinus Szilvafit, hunyadi prédikátort, Caspar Boytit, vásárhelyi, Georgius Károlyit, kassai skóla mestereket panasztalan költségével taníttatta és ez országban istenesen letelepíte, annyéra, hogy majd alig vagyon Erdélynek oly szurdékja, melyet Fölséged tudós emberekkel meg nem rakott volna.

Nem nagy kegyességnek jele mezei táborából valamely ifiakat akadémiában bocsátani, mint fölséged ez elmúlt 1620. esztendőben Michael Balaival, Fransiscus Petrivel és Joannes

Sonkádival cselekedék, csak azért bizony, hogy Fölségednek minden cselekedete lenne az Istennek dicsőséges nagy nevében az eklézsiának épületére.

Nyilván vagyon, minemű nagy kegyességből szállíta be Fölséged az Szombati Kollégiumban ennyi sok fegyverek zörgési között is amaz huszonnégy tanuló ifjakat, akiknek táplálásokra esztendőnként ennyi temérdeki nagy kencsnek az hadakra végetlenképpen való költésében is és az országnak nagy szükségében háromszáz forintot, száz akó bort, háromszáz mecz búzát rendelete, és az kiket magával az Antikrisztusnak katonáinak torkokból, amaz híres pártolkodás miatt alá hozza és mostan is Kassán az Fölséged gondviselése alatt letelepedvén tanulnak. Hogy semmit se szóljak Fölségednek abban való nagy kegyességéről, mely nagy serénységgel gyűjtte maga mellé Magyarországból az tudós egyházi embereket, őket számosan tartani, istenesen éltetni, szorgalmasan gondjokat viselni, tanításokat kegyesen hallgatni, bennök gyönyörködni, s egyebek előtt velök dicsekedni, [...] én is méltatlan voltomra, kit Fölséged az magyarországi püspökségemből behozata, és az nagy esztendők alatt kegyesen táplála. [...]

Nem hozom elő, hogy soha oly eklézsiának épületire és előmenetelire tartozó szükséges dolgokért Fölségedet az egyházi emberek meg nem találhatták, melyekben Fölséged kegyelmes válasszal nem bocsátotta volna, mint az Fölséged sok donációi és protekcionálisi megmutatják. [...]

Isten az Fölséged méltóságának nevelője, nagy hírének, nevének böcsülettel való terjesztője minden irigy ellen az egekből. Fölséged az Isten tisztességének, lélekben és igazságban helyzetetett tiszteleti által való hűséges terjesztője, az mennyei tudománnak szabados folyásában előmozdítója az antikrisztus ellen ez földön. Isten jártat táborat az egekből szent anygával Fölséged környül, Fölséged az 6 Anyaszentegyháza környül sok keresztyén vitézekkel ez földön. Isten készített Fölségednek örökkévaló nyugodalmat az egekben, Fölséged az Isten híveinek csendes szállást itt az földön.”

KECSKEMÉTI C. János, *Szép ájtatos imádságos könyvecske*, Bártfa, 1624,)(– () ((4r. OSZK RMK I. 533. (RMNy II. 1295.)

Az tekintetes és nagyságos keresztyén, kegyes, Istenfélő Várdai Kata asszonynak, [...] mint jóakaró patrónájának

„Hogy pediglen Nagyságodnak commendáljam és az Nagyságod neve alatt bocsássam kü ez kis írást, indítottak erre engemet imez okok. Először az Nagyságodnak kegyes és keresztyéni volta, Isten igijéhez való buzgósága, tanítókhöz való szereteti és több egyéb Isteni tiszteletekben való forgolódása, mely megtetszik ebből, hogy mikor az Isten Nagyságodnak erőt s egészséget ad, hozzá az Istennek igijének hallgatását, Sacramentomával való élését el nem mulatja, hanem házatól az Templom távul lévén is, követvén az szerezcsen Királyné Asszony példáját, nem szánja fáradságát, sőt, [...] Nagyságod [...] hol maga, hol más által az Szent Írást olvastatja.

Másodszor, az Nagyságod kévansága és parancsolatja, mert noha engemet, Nagyságod méltatlan káplánját azelőtt annyira nem ismért, mindazonáltal néminemű kicsin munkáimban

Nagyságodnak részt tévén és azt Nagyságod látván s olvasván, kíváná sőt parancsolá, hogy Nagyságodnak valami kicsin könyörgő könyvecskét írnék, mely Nagyságodnak holta után lenne mintegy emlékeztető bizonyossága.

Harmadszor, az Nagyságod én hozzám való jó akarátja, mert mihelyen Nagyságod engemet, méltatlan káplánját meglátott, nem gondolván sok akaróimmal és irigyeimmal is mert *virtus semper habet osores*, az jóságos cselekedetnek mindenkor vagyon irigye, kedvesen látott, jóakarattal fogadott, jótéteménnyel segített, melyekért hálaadó voltomat nem tudom egyébbel Nagyságodhoz megmutatnom.

Ha azért Nagyságod előtt ez kis munkának kedves voltát látom, kire kérem is Nagyságodat, több efféle dolgokban is Nagyságodnak kedveskedni ügykezem.”

MARGITAI Péter, *Az Apostoli Credonak az Szent Írás szerint való igaz magyarázata*, Debrecen, 1624,)(3^v. OSZK, FM² 542. (RMNy II. 1300.)

Az tekintetes és nagyságos Várdai Kata asszonynak

„Mikor pedig arról gondolkodnám, kinek kellene ezt az én utolsó munkámat ajánlanom, juta eszemben az Nagyságod tekintetes állapotja, és eltökellém magamban, hogy Nagyságodnak offeráljam ezt az könyvecskét, imez következendő okokra nézve. [...] Mert Nagyságod ebben az keresztyéni vallásban fölneveltetvén ez óráiglan állhatatosan megmaradott és ennek mind hirdetőit, s mind követőit kegyesen segített és oltalmazott, megfelelővén az Istennek amaz ígretinek: Az Királyné asszonyok lesznek az te dajkáid.”

SALÁNKI György, *A keresztyén vitéséget tanító kézben viselő könyvecske*, Leyden, 1627, (?)5^v–(?)6^r. (RMNy II. 1393.)

Az tekintetes és nagyságos Űrnak, Rákóczi Györgynek, [...] nekem kegyelmes uramnak, patrónusomnak – Vö. 6. A dedikálás okai, 388.

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Az Keresztyéni Religióra és igaz hitre való tanítás*, Hanau 1624, (számozatlan) a3^v–a4^r. OSZK FM² 221. (RMNy II. 1308.)

Dedikáló levél: Az felséges és hatalmas Gábrriel fejedelemnek

„Immár pedig az Felsőged fejedelmi személyében tekintem meg az elől tött példabeszédnek bizonnal igaz voltát. Könyörgöttek az mi atyáinknak boldog emlékeztető lelki pásztorai, könyörgöttek egyházi éneklésekkel is az hívő községgel egyetemben, hogy az Űr Isten adjon jó és keresztyén fejedelmet az ő kettős kereszt alatt nyomorgó népének. Nem sietett jóllehet az mennyei szent Atya, de el sem feledkezett az ő könyörgésekről. És Felsőgedet adta Nemzetségünknek alkotmas időben kívánatos fejedelemül, és oly Fejedelemül, kit az én régi jóakaró atyámfia az Krisztusban, Keserű János, Felsőgednek hívséges lelki pásztora hozzám írt levelében méltán nevez második Josiásnac. Mert az miképpen ez Josiás Király feltalálván az Törvénynek könyvét, azt nagyra becsülötte és az leromlott isteni tiszteletet nagy buzgó-

sággal fel állata, azonképpen hogy Felséged is szereti az szent Bibliát, annak én magam bizonyos jelenségét láttam, és Felséged környül forgott hív embertől hallottam, hogy Felséged még ifjabb korában, Konstancinápolyi követségében háromszor olvasta által az Bibliát.”

PÉCSVÁRADI Péternek, váradí lelkipásztornak feleleti Pázmány Péternek, Debrecen, 1629, b^{r-v}. ELTE EK RMK I. 100. (RMNy II. 1427.)

Ajánlólevél: Az böcsületes és istenfélő Fodor Benedeknek

„Harmadszor, mert az egyházi szolgálatnak megtartásában és az isteni igaz tiszteletnek előmozdításában nem egyképpen mutattad meg jóindulatodat és kész voltodat. Az Isten szolgálóihoz eleitül fogva nagy szeretettel voltál. Ha ki közülök valami igyben megtalált, annak kedves választ tettél, örömet szolgáltál. Az kik vékony sorssal, szegény állapattal bírtak, azoknak jóvaidból részt tettél és nem régen is a keresztyén exuloknak, kik az igaz hitért kemény öldözést szenvednek, szép segítséggel lettél. Néhol egészen Istennek házat csináltattál, néhol ismét pusztá templomoknak megépítésében és azoknak romladozott falainak megújításában jó eszköz voltál. Az szalkai eklézsiának reformálásában első vagy, az ki kilsőképpen forgolódtál. Ezekhöz járul, hogy az deáki ifjak közül az felső esztendőkbek egyet idegen országokban nagy költséggel tanítottál, ki most immár az Isten Anyaszentegyházában tudományával dicsiretesen szolgál.”

KÁLDI György, Az vasárnapokra való prédikációknak első része, Pozsony, 1631, j–jv. ELTE EK RMK I. 107:2. (RMNy II. 1509.)

Ajánlólevél: Az szentséges római Anyaszentegyház kardináljának, Pázmány Péternek

„Mint hogy Szent Pál szokatlan dolognak jelentette, hogy aki szőlőt plantál, annak gyümölcséből ne egyék, én is illetlennek ítéltém Nagyságos Uram, a Nagyságodtól plántált szőlőnek zengéjével egybek előtt Nagyságodnak nem kedveskedni. Főképpen tudván, hogy a gyümölcsnek valamennyire fojtós zengéje is kedvesb újságul a későn megért gyümölcsnél. Egy jeles szőlőt kezdett Nagyságod plantálni Magyarországnak fővárasában, Posonyban, a mi legkisebb szerzetünk Collegiumát. Azt nem csak fundamentomból, szép módjával kezdvén felépíteni, hanem annak elégséges jövedelmet is rendelvén avégre kétség nélkül, hogy a keresztyén Anyaszentegyház idő jártában annak külömb-külobm féle gyümölcsével táplálatnék.

Ennek a Nagyságod Collegiumának mioltától fogva az én előttem járóimtól gondviselőjévé rendeltetem, és megtapasztaltam, hogy Nagyságod azoknak érdemem fölött való tetszését javallotta, azon igyekeztem, hogy Nagyságod annak gyümölcsét ne későbbben látná, hogy sem munkájában véget vetne, remélvén, hogy ha éretlenségéért nem volna is, a Nagyságod méltóságához képest igen jó ízű, mindazáltal újságáért nem lenne szintén megvetendő. [...]

Gondolkodván pedig arról, közönséges szokás szerént kinek kellene az első részét ajánlanom, Szent Pálnak előhozott mondása, csak nem kézen fogva vezetett Nagyságodhoz, és arra intett, hogy a szőlőnek zengéjével annak fő gazdájának és plántálójának kedveskedjem. Azt kívánván, hogy a kegyes Isten Nagyságodat addig éltesse, míg azon szőlőjének több, jobb

és érettebb gyümölcsét lássa, látván örvendezzen, hogy nem haszontalanul költött és fáradott a Posonyi Collegiumnak felállításában.

De ha ez nem lőtt volna is, más jeles okokból kívántatott volna, hogy e kicsiny munkámat a Nagyságod böcsületes neve alatt ereszteném ki. Mert hogy Nagyságodnak kardináli új méltóságáról ne szóljak, mellyel a megnyomorodott hazánkbeli egyházi fejedelmeket nem csak meghaladod, hanem vigasztalod is és bátorítod. Ha az érdemnek, amint illik, helye vagyon, Nagyságodnál Magyarországon érdemesbet nem találtam, sem a keresztény Anyaszentegyházhoz, sem a mi kicsiny szerzetünkhöz képest, melyet akárki is örömet megenged, ha a szeme világát az irégységnek hályogja el nem fogta, vagy a kevélységnek és tisztesség kívánásának pora el nem lepte.

Az Anyaszentegyházhoz képest ugyan, mert a mi időnkben főképpen Nagyságod nem szánta azért költségét és fáradságát. Mert hogy ne emlékezsem eleven nyelvvél való bölcs prédikációidról, melyeket nem csak a hívek nagy szívők vigasztalásával, hanem a pártosok is álmétkodással hallgattak. Nyilván vannak elsőben mindeneknél a Nagyságod kinyomtatott jeles és hasznos könyvei, melyekkel az igaz híveket ajtatosságra indítottad, az ingadozókat és első félben valókat megvastagítottad, az eltévelyedteket az igaz útra vezetted, a hitetőket megszégyenítetted.

Másodszor: nyilván vannak a seminariumok, melyeket magad költségével fundáltál, mind az egyházi rendnek tudós és Istenfélő emberekkel való gyarapodására, s mind a nemes ifiaknak a szép tudományokban és az igaz hittel együtt a jó erkölcsökben való felnevelésére, melyekből azt a gyümölcsöt reméljük, hogy a régi igaz keresztény hitnek és életnek nagy előmenetele leszen szerelmes hazánkban az újítkó tévelygési és gonoszszági ellen. Ezzel pedig Nagyságod nem csak örök emlékezetre való jó hírt-nevet szerzett magának, hanem a több egyházi embereknek is jó példát adott, hogy értékek szerint hasonló jeles dolgokra igyekezzenek. Melynek valóságos láttatja is vagyon, mert azt merem mondani, hogy soha a magyarországi praelatusok állapotjokhoz képest annyi ifiakat nem taníttatnak, mint a Nagyságod semináriuminak felállításától fogva taníttatnak, hogy azok által az igaz és üdvözítő hit és minden igazság a tévelygéseknek zápora után hazánkban nevedekdjék.

Harmadszor: nyilván vannak a templomoknak mind megújítási s mind fundamentomból való felépítési. Mert hogy most egyebekről ne szóljak, az érsekújvári szép kalastromot templomával együtt Nagyságod maga költségével vitte végbe, és a Szent Ferenc szerzetiből jeles munkásokat helyzetetett beléje. Kik mind az Istent szüntelenül dicsérik, s mind felebaráttyokat fáradhatatlanul segítik és mind tanításokkal s mind példájokkal az örök boldogságba vezetik.

Negyedszer: nyilván való, mennyit fáradott Nagyságod az egyházi rendért, nem csak avégre, hogy régi szép szabadsága és méltósága, melyet a pártosok teljességgel el akartak sillyeszteni, helyére állana, vagy ahol helyén volt, abban megmaradna, hanem főképpen hogy ki-ki hivataljában fedhetetlenül eljárna és az ellenmondóknak szájokat bédugná. Mely fáradásnak oly gyümölcsét látjuk sok jeles, tudós és vigyázó ifjú papokban, hogy ha a mostani állapotban, melyben Isten után Nagyságod helyeztette, megmaradnak, soha a mi szerelmes Hazánk azokat a nyomorúságokat nem látja, melyekben ez elmúlt időkbek torkig úszott.

Azért, hogy mikor alunnának az emberek, eljött az ellenség és az igaz tudománynak tiszta bűzjátát sok hamis vélekedésekkel megkonkolyosította.

Nem szólok, hogy hosszú és szós beszédemet unalmassá Nagyságodnál ne tegyem a sok bölcs találmányokról és okos tanácsokról, melyeket Nagyságod úgy rendelt Hazánknak javá-
ra, igaz koronás királyunk méltóságának megmaradására és azzal ellenkező nyughatatlan
elméknek megbabolázására, hogy nem csak azok ellenségénél is dicséretet érdemlettél, kik
noha bánták, hogy hamis ügyökben elő nem mehettek, mindazáltal megvallották, hogy
heába vették a háló a szemes madarak eleibe.

Nagyságodnak a mi szerzetünkhöz való érdeméről sokat szólhatnak, de mint hogy min-
deneknél tudva vagyon, csak a háládatlanság elkerüléséért emlékezem arról egy szóval. Az
Isten és az istenfélő fejedelmek után Nagyságod fő oka, hogy Magyarországon nem már
két helyen, mint a háborúság előtt, hanem négy helyen vagyon Collegiumban lakásunk. Mert
a Posonyi Collegiumot Nagyságod fundálta, a Nagyszombatit csaknem egyedül táplálta, a
Győrit oly karba juttatta, melyet kevesen reméltek, de sokan csodálnak, a Homonnait he-
lyére állatta. Igyekezetinek határát kiljebb is terjesztette volna, ha azt némelyek, akiktől segít-
séget kellett volna várni, által nem gátolták volna. De a jó akarat is dicséretet és jutalmat érde-
mel, ahol a végbevétel nem mirajtunk múlik, és a kegyes Isten, ki ingyen való jóvoltából önti az
ember szívébe a jó akaratot és szándékot, a véghez vitelre is erőt ad, midőn idejét látja.

Az is a Nagyságod hozzánk való jó akaratjának bizonyos jele, hogy a minémű seminá-
riumokban alumnusit helyeztette, azoknak gondviselését nagyrészt a mi szerzetünknek
engedte, oly reménségben lévén felőle, hogy a Nagyságod istenes szándékát meg nem késleli,
hanem inkább ereje szerént éleszti és neveli. És naponként látjuk s kezünkkel tapasztaljuk,
hogy az Istennek segítő malasztja mind minket reá segít, hogy Nagyságodnak kedvesen szol-
gáljunk, s mind Nagyságodnak útát nyit újabb-újabb eszközöknek feltalálására, hogy többet
szolgáltasson velünk.

Ez a Nagyságod hozzánk való Atyai szeretete, mint hogy közösleges hely és személy válo-
gatás nélkül való. És a helyekhez képest nem csak a magyarországi collegiumokra terjedett,
hanem a Bécsi és Római házakat és egyéb tartományokban való collegiumokat is magához
kapcsolta, és azoknak is gyakorta segítséget nyújtott. A személyekhez képest pedig nem csak
azokhoz mutatta kegyességet, kiket vagy a tudománynak nagy volta, vagy egyéb isteni aján-
dékok kedvesekké tehettenek, hanem énhozzám is, legkisebbhez. Mert a Szent Bibliának,
melyet én a régi deák bőtüből magyarrá fordítottam kinyomtatását nem csak keze írásával
megengedte és javallotta, hanem hogy hamarébb végbe menne az igaz Hitnek oltalmára és
gyarapodására, bőv költséggel is segítette.”

KÁLDI György, *Az innepekre való prédikációknak első része*, Pozsony, 1631, i–ij. ELTE
EK RMK I. 108:1. (RMNy II. 1510.)

Ajánlólevél: Az tekintetes és nagyságos gróf galántai Esterházy Miklósnak

„Ennek a hozzánk való jó akaratjának bizonyos jeleit mutatta Nagyságod a többi között azzal,
hogy nemes udvarában lelki tanítókat gyakrabban tőlünk hívtott az alatta való eltévelyedet

juhoknak megtérítésére és az üdvözítő igaz Hitre való vezérlésére Kalauzokat tőlünk kívánt, kedves fiát és rokonát a szép tudományoknak tanulására a mi iskoláinkba küldötte, Istenben elnyugodott szerelmes házasársát és gyermekit a mi kápolnáinkban temettette, sőt maga temetésére is (melyet Isten soká halasszon) azont választotta volt, de igyekezetit megváltoztatta (hogy annál is inkább megmutatná hozzánk való jó akaratját), oly ékes és drága templomot kezdvén építtetni a nagyszombati Collegiumban, melyhez hasonlólt mi időnkben új épületben Magyarország nem látott.

És mint hogy az isteni szolgálatra alkalmas hely kívántatik, Nagyságod minden váraiban, amelyekben lakni szokott, illendő kápolnákat csináltatott, azokat szép oltárokkal és papi öltözetekkel fel ékesítvén. Annak fölötté Kismartonban a Szent Ferenc Szerzetének csak nem fundamentomból oly kalastromot és templomot építtetett, hogy sokaknak könnyebb azért Nagyságodat dicsérni és csodálni, hogy sem követni. Nem szólok többet a nagyszombati templomról, mint hogy még üszögében vagyok. Ha Isten megengedi, hogy végbe-menjen, maga léssen elegendő bizonyság, mint kívánta Nagyságod az Isten tisztességét, kiért témérdek költséget nem szánta.”

ALVINCZI Péter, *Quadragesima vasárnapra tartozó szent evangéliumnak magyarázata*, Kassa, 1632, A3^r. OSZK FM² 2991. (RMNy II. 1536.)

Praefatio az tekintetes és nagyságos Telegdi Anna asszonynak, az tekintetes és nagyságos Bedeghi Nyáry Istvánnak

„Hogy pedig ez kis munkácskám at Nagyságod tekintetes neve alatt bocsátom ki, az Nagyságod Isten ekléziájához való kegyessége, Szent igéjéhez nagy kedve, annak hallgatásában buzgó gyönyörűsége viselt, melyeknek megcsalhatatlan jegye, hogy az egyházi szolgálatra nagy költséggel bizonyos jóindulatú ifjakat idegen országokban taníttatott és taníttat. Maga jószágában az tanítóokra és scholákra dajkálkodó táplálását árasztja, jártában-költében az Isteni szolgálatot semminemű szorgalmatos dolgai miatt el nem mulatja, mint az minapiban itt, Kassán, midőn az utcán halott temetésünkben prédikáció lenne, Nagyságod azon utcán sokaknak dicsiretivel meghallgatá az prédikációt. Isteni kegyes indulat ez és [...] ez óráig dicsiretes emlékezetben vannak ez Nagyságod előszámlált kegyes cselekedetei s méltán emlegettetnek ez világon, az más életben pedig örökkévalósággal fogják Nagyságodat követni.”

KERESSZEGI HERMANN István, *Az hitnek és jóságos cselekedeteknek tündöklő példáiról való prédikációk*, Debrecen, 1635. OSZK FM² 566. (RMNy II. 1605.)

Amaz jó emlékezetű nemzetes és vitézlő keresztyén férfiúnak, az néhai Pethneházi István uramnak megmaradott özvegyének, az nemzetes Istenfélő Király Annának

„Még emlékeztvén kegyelmed is tisztelendő Asszonyom, Istennek amaz ő mondásáról: és lesznek teneked (Anyaszentegyház) az Királyok táplálóid és az Királyné Asszonyod Dajkaid, világ szeme előtt ez illetén jó indulatú kegyes Patrónusok közül valónak lenni magát bőségesen megmutatta, mert a minemű külső talentomát Isten kegyelmedre bízta volt, abból az

Istennek Anyaszentegyházának hasznára, az Isten akaratjának élő nyelvvél való tanítására amaz Nemzetes és dicséretes emlékezetű idvözült Néhai Pethneházi István Urammal, kegyelmednek kedves férjével mind együtt, s mind pedig holta után, egynéhány tudós ifjakat, idegen országban az Isten Anyaszentegyházának javára, bú költséggel tanítattott, kik közül már némelyik az Úrnál uralkodik, némelyek az Isten házában hasznoson tanítanak. Ez vala már hátra, hogy idvösséges írásnak nyomtatás által való kibocsáttatásának általa is építene kegyelmed az Istennek házat, hogy így időrül-időre, kegyelmednek Krisztusban való élő, jó cselekedeti által ez világ is meg maradna.”

MEDGYESI Pál, *Szent Atyák öröme*, Gyulafehérvár, 1640, c^r-v. ELTE EK RMK I. 126. (RMNy III. 1826.)

Ajánlólevél: Fejedelmi méltósággal és ahhoz illendő sok szép jószágokkal tündöklő Lorántffy Zsuzsannának, [...] nekem kegyelmes Asszonyomnak

„Tudjuk mindnyájan, s egész ekléziával háládatosan említjük Nagyságtoknak az egyházi szolgálatnak fennállására való szorgalmatos fáradozatlan vigyázást és bő költségit. Elannyira, hogy mind Magyarországon sok helyeken s mind kiváltképpen itt Erdélyben szegény hazánk Nagyságtoknak köszönhet s köszön is sok templumokat, azokhoz való áros készségekkel együtt, prédikátor tartásokat, scholákat, még pedig a kiváltképpen valókat, hospitálokat s több ilyen Isten tisztességére való dolgokat. Majd ugyan nincsen is már Nemzetünkben az ortodoxa religión oly fő schola, melyben Nagyságtoknak nem csak Fejedelmi és fő patrónátus tisztire, hanem ugyan az bő költséggel való tartásra nézve is köz nem volna. Az pataki egészen Nagyságtoké, nem csak hogy jószágában vagyon az Nagyságtoknak, hanem minden egyéb gondviselésből is, melyben mennyit fáradoz és költ Nagyságtok, tudja csak az Isten. Az debreceni egyik schola mestert is immár egynéhány esztendőktül fogva (mely fizetésen én magam is esztendeig szolgáltam) Nagyságtok tartja. Váradon pedig gyakrabban kettőt is tartott. Az kolozsváriaknak az tanítókkal egyetemben egytül egyig Nagyságtoktul vagyon bőségesen való fizetések. Az Fejérvári Collegiumnak is, melyet az halhatatlan emlékezetű idvözült Bethlen fejedelem fundált bő költséggel és minden szükséges proventusokkal, Nagyságtok tanított sok költséggel esztendőnként scholamestereket.”

GELEJI KATONA István, *Titkok titka*, Gyulafehérvár, 1645, ***r-v és ***3v-***4r. OSZK FM² 583. (RMNy III. 2103.)

Ajánló előbeszéd az eretnekségnek eredetiről és terjedetiről: Az méltóságos fejedelmi felségben helyzetetett és sok ahhoz kívántató dicséretes jószágokkal tisztesen felékesítettett nagy Rákóczi Györgynek

„Azonban midőn így veszedelmeznénk, Isten az ő bölcs rendeléséből Nagyságotat közinkben hozá és az országunk kormányát anno. 1630. 24. december kezében adá. Nem marada Nagyságot is az isteni ismeretnek és tiszteletnek elégyámollítatásában semmivel üdvözült praedecessoránál hátrább, hanem abban hasonló buzgósággal minden törvényi

utakon, módokon ügyekezék s nem is gyümölcstelenül pedig, mert azulta is Isten a Nagyságod szorgalmatoskodása által velönk együtt sok eltévedett gyülekezeteket fordított és hozott meg, s most is naponként fordít és hoz.

A zsidózókat, kik annak elötte magokról a sententiát mesterségesen elhárították vala, Nagyságod hevenyében fogá és semmi cavillalások nem használván convincaltatá, noha oly keresztyéni kegyességgel, hogy egyen küvöl, kit másoknak is rémulésekre Krisztus Urunk ellen való iszonyatos káromkodásáért igaz törvény szerént kövekkel agyon verete, mindeneknek megtérésnek conditioja alatt megengede, melyre képest minden egyéb külső károkat nyereségnek tarták. És így, Isten kegyelmességéből azok is Nagyságod által Krisztus ellenségeiből ő híveivé lőnek, s az eklézsia öregbedék vélek, kik mostan Nagyságodért, hogy őket abból a vakságból kivitte, Istent imádnak s amely üdvösséges tudományt akkor féltekben és mintegy kéntelenégből bévöttek volt, most immár az önkényeken és szíveknek nagy örvendésével tartják s vallják.

Külső szabadságát is ortodoxa religiönknak Nagyságod nem kevésé promoteálá, hogy a mi Atyánk fiait Kolozsváratt a tanácsban való vétetésben a nemes országgal együtt negyedesekké tevő és a bíróságnak tisztit is minden nyegyedik esztendőben inclusivé vélek közlé. Melyek többi között Nagyságodnak két emlékezetes és méltán márványkő oszlopra met-szetendő dicséretes cselekedetei. Ott Isten jóvoltából vallásunkon levő első bírót érvén, én is Nagyságodnak és senior uraimnak tetszésekből azon esztendőben, úgy mint anno 1614. ad 10. Junii. generalis, avagy provinciális synodust odaconvocálék bocsátván ki disputióra való téziseket a Szentírásból az isteni állatnak egységéről és annak személyeinek háromságokról. Melyet Nagyságod is méltóságos jelenlétével, mind a mi kegyelmes Asszonyunkkal, a méltóságos Lorántffy Zsuzsannával, a Krisztus Anyaszentegyházának kegyes patronájával és dajkájával, és kisebbik fiával, Rákóczi Zsigmonddal, öngagságokkal s fényes udvara népével megtisztelte és kezdetitől fogva mindvégig úgy mint negyed egész napestig minden unalom nélkül napjában kétszer sok terhes és szorgos dolgainak haladékjokkal benn volt és a disputatiót nem csak hallgatta, hanem Istentől adatott bölcs értelme szerént ugyan igazgatta is s az ordinatiónak szent ceremoniját gyönyörködve nézte. [...]

Sokak sokakból keresnek hírt-nevet magoknak, kik nagy friss épületikből, kik temérdeki gazdag gyűjteményikből, kik győzedelmes harcolásikból, birodalmoknak messzebb terjesztéséből, kik egyből s kik másból, de egy a legszükségesb, az Istennek igaz tiszteleti. Aki azt választja, az a jobbik részét választja, mely ő tőle soha el nem vétetik. Annak vagyon ígérati és jutalma mind a jelenvaló, s mind a következendő életben, s amazok pedig ahhoz képest mind csak ganéjok és veszendő hiúságok. Sok jelekből úgy szedegetem, kegyelmes Uram, hogy Nagyságod is főbb és kiváltabbképpen azt választotta légyen, mivel minden cselekedeteiben célul az Istennek dicsőségét függesztette fel, ahonnan vagyon, hogy Nagyságod az igaz religióban nemcsak valami lágy-meleg, vagy sem hév, sem hideg, hanem buzgó és forró, és azért sem értéket, sem életét elfogyatni nem nehezteli. Az Istennek romladozott házait építeti, sőt még újakkal is többíti, a fogyatkozott eklézsiaikat és eklézsiai szolgálakat segíti, a scholai tanítókat és tanulókat táplálja, a messze lévő idegen országokban és academiákban jövendő szolgálatra való ifjaknak taníttatásoktól bő költségét nem szánja, és minden kárát

s fogyatkozását az Istennek nevéért gazdag nyereségnek tartja, mint csak a mostani ügyös s bajos dolga és cselekedete is reája elégséges példa.

Ez, kegyelmes uram, az mind a dicsőséges hírnek névnek és hallhatatlan emlékezetnek szerzetetésének s mind pedig az elveszhetetlen mennyei, örökké állandó kéncsnek gyűjtetésének egyetlen egy útja s módja. Ezért áldotta meg a minden jótéteménynek bőségesen megjutalmaztató Istene Nagyságotat ingyenes kegyelméből ez életben is ennyi sok nagy jókkal, hogy minden reátörök ellen fejedelmi székit még ekkédiglen erősen megtámasztotta, veszedelmére fenekedő hatalmas ellenségeit és gonosz akaróit, amikor tőlök leginkább rettegett volna, csudálatosképpen eltörlötte.”

ENYEDI FAZEKAS János, *Mennyei szó a lelki álomból felszerkenésről*, Nagyvárad, 1652, A3^{r-v}. OSZK FM² 1321. (RMNy III. 2453.)

Dedikálás: A nemes és nemzetes Istennek Anyaszentegyházához, abban őrt álló lelkipásztorokhoz és pásztorságok alatt lévő igaz juhokhoz, [...] Istentől felékesítettett híveknek Basa Tamás, Dániel János Urak[nak]

„[...] kegyelmeteket tapasztaltam én az Úr munkájában sokaknál serényebben forgolódnak és az Úr szőlejében szívesebben munkálkodóknak lenni. [...] Kegyelmetekben remélem inkább az Isten szent igéjének szíves böcsületit, és a Szent Léleknek kegyelmit tisztában sokaknál megmaradni, s remélem azt is, hogy Kegyelmetek által sokakat Isten ez lelki álomból fel fog serkenteni.”

MALOMFALVAY Gergely, *Belsőképpen indító tudomány*, Bécs, 1653, (számozatlan) b6^{r-v}. ELTE EK RMK I. 186. (RMNy III. 2462.)

Ajánlólevél az tekintetes és nagyságos Püski Jánosnak

„Nem is tudom, kit választhatott volna méltábban ez a könyvecske gondviselő Patrónusának Nagyságod kívül, akit az fölséges harmadik Ferdinánd császár és koronás király urunk őfölsége is (donational is levelében) Personam de Ecclesia Dei et Patria bene meritam etc. Magyarországon és az Anyaszentegyházban érdemes személynek nevez?

Nyilván szemlélte ez a könyvecske Nagyságodban azokat az püspöki hivatalokat, melyeket Sz. Pál Apostol Titushoz írván előszámlál, és mivel az ő kívánsága éppen csak az lelkek nyeresége, azon lelkek nyeresége buzgó kívánójának ismervén Nagyságotat, bátran járult Nagyságod eleibe.”

KERESZTÜRI Pál, *Egyenes ösvény a szent életre vágyódóknak*, Várad, 1653, A2^{r-v}. ELTE EK RMK I. 191. (RMNy III. 2502.)

Kolozsváratt lakó Csepregi Mihálynak az Úr Istentől kegyelem és békesség

„Dicsiretes dolog ez KeGYELMEDben és igen idvesség, hogy az Isten Anyaszentegyházának minden módon való építgetésére buzog, úgy hogy ez én munkámnak szem eleiben való

juttásától költségét is nem szánná. Ó, vajha sokan volnának hasonlók! Talán a lelki pásztorok is többen indulnának a lelki dolgokban való serény forgolódásra.”

Az áhítatos vallásosság dicsérete

MIHÁLYKÓ János, *Az örök életnek szép és gyönyörűséges nyári idejéről*, Bártfa, 1603, 7^v–8^r. OSZK, FM² 3984. (RMNy II. 894.)

Az tekintetes és nagyságos Drugeth Homonnai Bálintnak, Zemplén vármegyének főispánjának

„De amikor nagyságod kegyelmes Uram az elmúlt 1602. esztendőben az posoni gyűlésbe menne, történet szerint ragadá az könyvecskét az szálláson, ahol nagyságoddal a nagyságod kegyelmes parancsolata szerint az vacsorán maradtam vala, és azt olvasni kezdé [...]. Nagyságodnak kegyelmes akaratja akkor az vala, hogy Nagyságodnak az könyvecskében részt tegyek, mely Nagyságod jó indulatját, és az Istennek ígéjéhez és az ő tisztességéhez való buzgóságát látván én is magamat arra ajánlottam, hogy Nagyságodnak általán fogván részt tészek a könyvecskében.”

SZÁRÁSZI Ferenc, *Catechesis, azaz kérdések és feleletek a keresztényi tudományok ágairól*, Debrecen, 1604, (számozatlan) (:):3^r. OSZK FM² 2127. (RMNy II. 909.)

Előljáró beszéd: Az jó hírrel, névvel megböcsültetött, Istenfélő, tiszteletes, nemes Imrefi Jánosnak

„Ezt pedig az kicsin munkát jó hírrel névvel megböcsültetött Istenfélő nemes uram, az te kegyelmed tiszteletes és nemzetes házastársával egyetemben ti kegyelmeiteknek ajánlom, és az ti kegyelmezők böcsületes neve alatt bocsátom ki. Ezért, mert látom ti kegyelmezőknek az Krisztus ekléziájához és abban zöngedőző ígéjéhez való buzgó indulatját és tiszta szeretetit, melyért elhittem, hogy az Isten előtt is kedves ti kegyelmezők és az emberök között is jó híretök, nevetök örök emlékezetben megmarad.”

PÁZMÁNY Péter, *Keresztény imádságos könyv*, Graz, 1606 = *Pázmány Péter művei*, kiad. TARNÓC Márton, 2001, 115. (RMNy II. 945.)

Az nemzetes és böcsületes Kapi Anna asszonynak, az tekintetes Hethesi Pethe László, Ormosd vára szabad ura, és császár öfelsége mezei hadnagya szerelmes házastársának, nekem tisztelendő asszonyomnak

„Az felséges Isten, Zakariás próféta által régen azt ígérte, hogy akinek szívét Krisztus által kiöntött Szentlélek Isten megszállja, azt isteni könyörgésre, ájtatos és buzgó imádkozásra tanítja, s felgerjeszti, mert ugyanis szinte miként a termőfa, vízi nedvesség nélkül semmi jó gyümölcsöt nem terem, mint a tagok, testi eledel nélkül megszakadoznak, mint a lép méz nélkül, a kőfal mész nélkül és a test éltető lélek nélkül erőtlen és haszontalan, szinte úgy

a keresztyén ember lelke is semmi jószágban nem gyarapodhatik, semmi gyümölcsöt nem teremthet, semmi állhatatos tekeletességet nem nyerhet könyörgés és imádság nélkül.

Ezt a Szentlélek Istentől ígért ajándékot Kegyelmedbe nyilván megtapasztalom, nemzetes és böcsületes asszonyom, mert minekutána az élő Istennek véghetetlen jó volta Kegyelmedet még az anyja méhében magának választván a régi keresztyén vallásnak igaz esmétire hozá, az igaz vallással egyetemben oly ájtatosságot és imádságnak lelkét oltá és plántálá szívedbe, hogy a könyörgésnél és isteni szolgálatnál nagyobb lelki vigasságod és gyönyörűséged ne lenne, mely ájtatosság által a Kegyelmed lelke is, mint a Mózes orcája az Istenrel való beszélgetés által, úgy megtisztítatik és megvilágosíttatik, hogy abban, mint valami acéltükörben és szép, eleven ábrázatban, akárki is könnyen megláthatja az igaz tudománynak és ezzel beoltott Szentlélek Istennek erejét és indulatját.”

MIHÁLYKÓ János, *Keresztyén istenes és ájtatos imádságok*, Bártfa, 1609, 12–14. OSZK FM² 1204. (RMNy II. 976.)

Az nagyságos és nemzetes Czobor Szent Mihály Czobor Erzsébet Asszonyinak

„Nagyságod is azért, kegyelmes Asszonyom, jó és keresztyéni indulatból cselekkette ezt, hogy ez könyvecskének künyomatására költségét nem szánta, hanem örömet és jó kedvvel akart ezzel is dajkálkodni az Krisztus Anyaszentegyházában való hüveknek, mely dologból minden ember tapasztalhatóképpen észébe veheti, hogy Nagyságodban is vagyon az Istennek lelkének drága ajándéka, az könyörgésben való ájtatosság és buzgóság. Mert Nagyságod nem elégszik meg azzal, hogy csak maga imádkozzék és szolgáljon az Úr Istennek, hanem az maga példájával más embert is felserkent ez könyvecskének künyomatása által, hogy az testi bátorságnak és hivolkodásnak álmából felserkentvén, gondolna meg minden ember az ő teremtésének végét, és adná magát az Isteni tiszteletnek szolgálatjára.

Hogy penig Nagyságod ez könyvecskének künyomatására való gondviselésit méltatlan voltomra énréám bízta, innen vehetem eszembe Nagyságodnak hozzám való kegyelmes jó akaratját és affektíóját. Én is, ha az Úr Isten halálomat tovább halasztja, Isteni imádsággal meg akarom szolgálni, mint jó akaró Asszonyomnak és kegyelmes patrónámnak.”

LIPSIAI RHEDA Pál, *Lex politia Dei, azaz mindenféle törvények*, Debrecen, 1610, *3^v. ELTE EK RMK I. 54. (RMNy II. 992.)

Előljáró beszéd: Az tekéntetes és nagyságos Űrnak, Szerdahelyi Imrefi Jánosnak

„[...] tudom Nagyságodat az Istennek szent Törvényéhez és az emberek között való jó rendtartáshoz nagy szeretettel lenni.”

MIHÁLYKÓ János, *Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről*, Bártfa, 1612, b3^v. OSZK FM² 2036. (RMNy II. 1030.)

Epistola dedikatoria: Az nagyságos és nemzetes Czobor S. Mihály Czobor Erzsébet asszonynak

„[...] jól tudom az Nagyságod keresztyéni affektióját és jó indulatját az Isteni tisztelethöz és az Istennek szent igéinek igazán való prédikálásához s annak buzgósággal való hallgatásához.”

MARGITAI Péter, *Az mindennapi könyörgő imádságnak magyarázatja*, Debrecen, 1624, (számozatlan) (6^r-v. ELTE EK RMK I. 87/b. (RMNy II. 1301.)

Előljáró beszéd: Az böcsületes, isteni félelemmel, bölcsességgel és igazsággal tündöklő debreczeni tanácsnak, nevezet szerint penig Imre deáknak, mostan debreceni főbírónak, Mészáros Benedeknek, Nagy Gál Istvánnak és az több keresztyény hallgatóknak

„Mikor penig arról gondolkodnám, kinek kellene ez rövid tanításokat ajánlanom, juta eszemben, hogy ez itt való böcsületes Tanács, ezt éntőlem nem csak megérdemli, hanem méltán ugyan meg is kívánhatja imez következő okokért: [...]

II. Mert (tisztesség adassék minden keresztyén ekklézsiának) ez itt való hívek nevezetesen az könyörgésben való buzgóságban.

III. Hogy az futóknak (az mint közpéldában mondjuk) sarkantyú gyanánt lennék, és az debreczeni keresztyéneket az könyörgésben való buzgóságra ennél is inkább fölindítanám.”

MARGITAI Péter, *Az Isten törvényének a Szentírás szerint való magyarázatja*, Debrecen, 1616, B3^r-v. ELTE EK, RMK I. 73. (RMNy II. 1131.)

Az tiszteletes és Istenfélő firfiúnak, Makai Jánosnak

„De mikor arrul gondolkodnám, kinek kellene ezt az kicsin munkát (az közönséges szokás szerint) ajánlanom, juta eszemben az kegyelmed böcsületes személye, melyben megnyugodván tetszek, hogy te Kegyelmednek offeráljam és az kegyelmed neve alatt eresszem ki imez következő okokért: [...]

II. Mert [Kegyelmed] az külső jó törvényeknek és rendtartásoknak is egyik oszlopja.

III. Hogy ezzel kegyelmedet, az Isten törvényének és az külső jó rendelkezéseknek oltalmazására ennél is inkább felindíthatnám, avagy serénbe tehetném.”

MARGITAI Péter, *A Jónás próféta könyvének magyarázatja*, Debrecen, 1621, (:o:)5^v. OSZK, FM² 543. (RMNy II. 1237.)

Az nemzetes és nevezetes vitézlő Csomaközi Andrásnak

„Mert maga személyében is, Istenes életével naponként kegyelmed az keresztyéni penitenciáknak külső és belső jegyeit mutogatja. Mely szent dolognak derekas végben vitelére akartam ez penitenciáról írt könyvnek offerálásával kegyelmedet elébb mozdítanom.”

MILOTAI NYILAS István, *Agenda, az az Anyaszentegyházbeli szolgálat szerént való cselekedet*, Kolozsvár, 1621, B^r-Bij^r. OSZK FM² 1220. (RMNy II. 1251.)

Elöl lévő beszéd: Az felséges Gábrriel, Istennek kegyelméből Magyarországnak, Dalmáciának, Tót-, Horvát- etc. országoknak választott királyának, Erdélynek fejedelmének és székelemeknek Ispánjának [...] házastársának

„Mert Felséged is az több hívekkel egyetemben az szent keresztség által számláltatott bé az Anyaszentegyháznak társaságában, vötte az újonnan való születésnek bizonságát, tött kötést Istennel s lött élő tag az Krisztusnak titkos testébe. Az Isten igijének szorgalmatos hallásából jutott az Istennek igaz ismeretire, melyben vagon az örök élet, azáltal vött hitöt Isten előtt való megigazulására, abból jutott az Isteni tiszteletnek kiszolgáltatásának és idvözülésének módjának megértésére, abból lött kegyessé és az Eklézsiának hűséges dajkájává. Az Úr vacsorájával való gyakor élésével pedig ugyan be summálta s be is summálja naponként magában az Istennek ígértei szerént bűne bocsánatját örök idvösségére az Anyaszentegyházbeli szolgálatnak ékes rendi szerént. Egy szóval, az mire ez könyvecskében lévő tudomány igazít, azáltal készítettett és készítettik jobban jobban napról napra Felséged az örök életre, míglen jutand az Krisztusnak teljességes állapotjának mértékére, melyekre képest Felségednek méltán szentelem ez munkámat.

Annakfelette, azmiképpen király urunk a felséges Gabriel, Isten kegyelméből, Magyar, Horvát, Tót országoknak etc. királya, Felségednek igaz hütös társa, külsőképpen ennek az szent szolgálatnak fáradhatatlan oltalmazója, úgymint ki ez három esztendőkben az mi hatalmas ellenségink és ez szolgálatnak háborgatói ellen télben-nyáron csak tábori strázsán állott nagy nyughatatlansággal nemzetünknek és abban ez szent szolgálatnak megmaradásáért, kiért az Isten ellenségín való sok szép győzödelmekkel megáldotta, akképpen Felséged is serény terjesztője, hasznos gyámolítója és tökéletes megtartója ez szent szolgálatnak. Mert hogy ez szabados folyásában megtartathatnék épségben, boldogul előmehetne és kézről kézre az mi maradékainkra szentül adattathatnék és szállíttathatnék. Felséged nagy költséggel az németországi keresztyén akadémiákban tudós embereket tanította és mostan is tanított. Végezetre, hogy az én hálaadó voltomat Felségednek ebben is megmutathassam, annak okáért ilyen szent munkát, mely az Anyaszentegyháznak lelke, vegye Felséged tutorsága és gondviselése alá éntőlem Felségednek méltatlan szegény szolgájától.”

KECSKEMÉTI C. János, *Az Sámuel próféta második könyvének huszonegyedik részének prédikációk szerint való magyarázatja*, Bártfa, 1622,)(4^r –)(5^r. OSZK FM² 01. (RMNy II. 1258.)

Praefatio: Az nemes és nemzetes, vitézlő Bornemissza Mihálynak

„Fő tudós bölcs embereket talált volna kegyelmed is, kiknek prédikációjoknak kinyomtatására ez kevés költséget fordíthatta volna kegyelmed, de mivel hogy ebben énnekem mintegy fiam volt kegyelmed, tanítványom is ugyanebben akart lenni.

Ebben peniglen nem annyira nézte és tekintette kegyelmed az maga hasznát, hogy az kegyelmed híre-neve ezáltal terjedne, holott az kegyelmednek keresztyénségében, hitben,

vallásban való állhatatosságnak terjedve vagyon, jóllehet ez is azokban való állhatatosságnak bizonyos jele, mert költséget nem száni az Isten tisztességétől nem kicsiny jószág, sőt nagy pietas, nagy kegyesség, az pietas pengig, azt mondja Szent Pál, hogy ad omnia utilis, mindenekre hasznos.”

MILOTAI NYILAS István, *Speculum trinitatis*, Gyulafehárvár, 1622, a4^r és b^v–b2^r. OSZK FM² 1227. (RMNy II. 1262.)

Előljáró beszéd: Az felséges Gábiel, Istennek kegyelméből Magyar-, Horvát-, Tót- etc. országoknak királyának...

„Boldog vagy te is, Fölséges Gábiel, Istennek kegyelméből Magyar-, Tót-, Horvát- etc. országoknak keresztýén királya, Erdélynek jó fejedelme, Isten Anyaszentegyházának tartalmazó gyözödelmes patrónusa. Mert ha nézek fölségedben Istenéhez való kegyességének és hazájához való szeretetinek gerjedező fáklýájára, bizony úgy tündöklík azokkal az emberek között ez földön, mint a fényes nap az csillagok között az égben. Mert micsoda vitte egyebek fölött Fölségedet arra, hogy mihelyen fejedelmi méltósággal és innét királyi fölséggel tündöklő székiben beüle, ottan minden elmjét, tanácsát, igyekezetit és tehetségét csak arra fordítá, hogy az Istennek tisztessége, léleekben és igazságban való tiszteleti által tisztán folyjon, az bálványozás falban romoljon, és hogy az mennyei tudomány tisztaságában szabados prédikálása által szentül elő menjen, az hamis tudomány ültön elüljön: Istenéhez való kegyessége. [...]

Hova mi lehet nagyobb kegyesség, mint valamely fejedelemnek Istenért, az ő dicsőséges nagy nevéért, Anyaszentegyházáért csendes nyugodalamból fölkelni, békességet félretenni, országát elhagyni, kencsét kiadni, magát tudva az háborúnak emészto tüze s lángja köziben taszítani, mint Fölséged 1619. esztendőben cselekedék és mind ez egész három esztendők alatt télben, nyárban, csak táborban fanyarog, mely Fölséged cselekedetiről más írásomnak előljáró beszédében nagy büvön szólottam.

Alphonsust magasztalják az historikusok, hogy életében az szent Bibliát tizenháromszor olvasta volna által. De bizony Fölséged is dicsiretre méltó, minthogy az Bibliát négyszer, ötödször pengig az fegyverzörgés közben táborban lévén, annyi feje fölött áradott gondjai és búsulási között által olvasta, minthogy magával szekéren válogatott jó könyveket, mint egy kis bibliotékát hordoz s olvassa. Mind pengig, hogy olyan nagy szorgalmatossággal szerze itt Gyulafejérvárban amaz szép bibliotékát, és hogy mostan is fő gondja vagyon az könyveknek keresésére és egyben szerzésére, főbb az Fölséged méltóságos nevére szenteltetett könyvek nagy költséggel való kibocsáttatására.

Konstantinus császár nagy emlékezettel és dicsirettel folyó hírt, nevet szerzett azzal magának, hogy az nicenomi conciliumban az egyházi emberek köziben bement és az ő jelenlétével ékesítotte azt az gyülekezetet, s az pispekeknek egymás ellen való panaszkodásokat meghallván, leszállította. De Fölségednek is tisztességes jó híre-neve megmarad, hogy sohol itt Erdélyben az Fölséged birodalmában olykor közönséges zsinat nem lehetett az evangélikus egyházi szolgálknak, melyben Fölséged be nem ment volna, és az szentírásból álló exament, mely indíttatott az egyházi szolgálatra, kibocsátandóknak próbálásokra, nagy figyelmetesen

nem hallgatta volna, előtte lévén az Szent Biblia, melyben az elől hozott szentírásbeli bizonyságokat szorgalmasan fölkereste, magyarázatját hallgatta és elméjében tartotta.”

KECSKEMÉTI C. János, *Szép ájtatos imádságos könyvecske*, Bártfa, 1624,)( ). (OSZK RMK I. 533. (RMNy II. 1295.)

Az tekintetes és nagyságos keresztyén, kegyes, Istenfélő Várdai Kata asszonynak, [...] mint jóakaró patrónájának

„Hogy pediglen Nagyságodnak commendáljam és az Nagyságod neve alatt bocsássam kü ez kis írást, indítottak erre engemet imez okok. Először az Nagyságodnak kegyes és keresztyéni volta, Isten igijéhez való buzgósága, tanítókhöz való szereteti és több egyéb Isteni tiszteletekben való forgolódása, mely megtetszik ebből, hogy mikor az Isten Nagyságodnak erőt s egészséget ad, hozzá az Istennek igijének hallgatását, Sacramentomával való élését el nem mulatja, hanem házatól az Templom távul lévén is, követvén az szerezsen Királyné Asszony példáját, nem szánja fáradságát, sőt, [...] Nagyságod [...] hol maga, hol más által az Szent Írást olvastatja.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Az Keresztyéni Religióra és igaz hitre való tanítás*, Hanau 1624, (számozatlan) a^{3v}–a^{4f}. OSZK FM² 221. (RMNy II. 1308.)

Dedikáló levél. Az felséges és hatalmas Gábrriel fejedelemnek – Vö. A vallás és az egyház előmenetelének támogatása, 340.

SAMARJAI János, *Magyar harmónia*, Pápa, 1628, ?^r. OSZK, FM² 571. (RMNy II. 1419.)

Epistola dedicatoria: Az nemes és nemzetes Szegedi Gáspár Uramnak kedves házastársának, az nemes és nemzetes Echi Orsolya asszonynak

„Boldog emlékezettel fénlő, jó hírrel-névvél tündöklő, régi nemes Eczi Orsolya Asszony, nekem böcsületes Asszonynom, hála legyen az Úr Istennek, az ő Fölségének, hogy egyéb jótéményi felőtt két kiváltképpen való ajándékát méltóztatta adni te Kegyelmednek. Először, hogy az mindennapi isteni szolgálatban foglalatos légyen, nagy áhítatos szívvel, lélekkel kívánod hallani amaz mennyei bölcsséget az tanétóknak szájokból.”

PÉCSVÁRADI Péternek, *várdai lelkipásztornak feleleti Pázmány Péternek*, Debrecen, 1629, b^r. ELTE EK RMK I. 100. (RMNy II. 1427.)

Ajánlólevél: Az böcsületes és istenfélő Fodor Benedeknek

„[...] az isteni félelmet benned megtapasztaltam, mely veled azt cselekedtette, hogy étellel, erkölccsel és cselekedettel a több tisztartókhöz ne hasonlíttatnál, hanem azoktól megkülönböztetnél, és köztök igazsággal, jámborsággal, dicsiretes szelídséggel és az Isten igijének szorgalmas hallgatásával és megtartásával fénylenél.”

KÁLDI György, *Az innepekre való prédikációknak első része*, Pozsony, 1631, ij. ELTE EK RMK I. 108:1. (RMNy II. 1510.)

Ajánlólevél: Az tekintetes és nagyságos gróf galántai Esterházy Miklósnak

„Az üdvösségnek és minden lelki jónak fundamentoma az igaz hit, mely nélkül lehetetlen kedvesnek lenni az Istennél. Ezt mioltától fogva Nagyságod megismérte, oly buzgósággal őrizte, hogy kész volt inkább atyai szép örökségétől megválni, hogy sem abban hibát ejteni, és inkább akart háza és hazája kívül bűjdosni, hogy sem azt atya előtt féltében eltitkolni. Eszében tartván Urunknak ama mondását, *a ki engemet szégyenl, és az én beszédimet, azt az ember fia szégyenleni fogja, mikor eljő az ő fölségében*. Mely buzgóságot azzal igen nevelt Nagyságod, hogy az Istentől vött ajándékot egyebekkel is közleni igyekezett és nem csak két házastársát vezette azon igaz hitre, hanem udvarában lakozó sok fő embereket sőt úrfiakat is, kik az igazságnak megismerését hálaadással Isten után Nagyságodnak tulajdonítják. Udvara kívül is sokakkal hasznosan bajlódott és csak nem minden uraságiban az igaz hitet oly szorgalmasan plantálta, hogy a konkoly csak imitt-amott tetszik ki, ahol tudniillik annak kiszedése a búzának kigyomlálása nélkül nem lehetett.

Az igaz hitnek fundamentomán építetik az igaz isteni szolgálat és ájtatosság, melyekben az Isten ajándékából oly gyökeret vert Nagyságod, hogy imilyen-amolyan szélvész csak meg sem mozdítja. Tudja egész udvara mindennapi nyilvánvaló isteni szolgálatjában ájtatosságát, mind a szent áldozatkor s mind a prédikációk hallgatásakor, úgy azokat különben el nem mulatja, hanem ha egyéb nem lehet benne. Szokott imádságit is, melyekre egyéb kötelessége nincsen az isteni szeretetnél, el nem mulatja akármennyi fáradsága után is, előtte viselvén a Dávid példáját, ki eltekeltt akarátját végbe akarván vinni, *fel nem hágott az ágyára, álmat szemeknek nem adott, sem szömöldökinek szunnyadását, se nyugovást a vak szemeknek, míg nem helyt talált az Úrnak, hajlékot a Jákob Istenének*.”

SIBOLTI Demeter, *Lelki harc*, Gyulafehérvár, 1632, (számozatlan) 12–13. FM² 4414. (RMNy II. 1532.)

Gróf iktári öregbik Bethlen István, *Gróf Illyésházy Kata asszonynak, mint kedves leányának*

„Noha peng elhithem s tudom is kedves Leányom, az én kedves atyámfiak az kegyelmed szerelmes Attya s Anyja (kinek állhatatos keresztyéni hírek nevek méltán mindenektől böcsülettel említettetik) ez lelki pálya futásnak útjára, az tejjel való gyenge legeltetéssel együtt kezdettenek szoktatni az mint immár az isteni tiszteletben való buzgó ájtatosságoddal, majd üdőd felett való dicsiretes emlékezetet is nyertél.”

TOROCZKAI Máté, *Az keresztyéni üdvösséges tudománnak ... értelme*, Kolozsvár, 1632 = RMKT XVII/4, 577–578. (RMNy II. 1544.)

Tolnai János uramnak, a kolozsvári respublicának királyi bírójának

„Amaz nagy szent és az Istennek barátja, Ábrahám felől azt mondja az Apostol, hogy Attya minden híveknek, valakik tudni illik az ő nyomdokait követvén az Istennek igiretinek hisznek, és az Isten előtt szentül tökéletességben járnak. Mert az miképpen régen az egész világból az Isten Ábrahámot magának választá és ígéretet tevén neki frigyét köte véle, nem különben most is minden Istenfélő emberrel szövetséget köt az Isten és ígéretet tészen, hogy az életben is meg sokatjia maradékait, de kiváltképpen a lelki benne lévő jóságokat szent lelke által öregbiti. Az jövendő életben pedig örökké Istene léssen, adván neki vég nélkül való dicsőséget.

Mikor tisztelendő Uram ezeket gondolom és az kegyelmed állapotját elmémben forgatom, az Istennek kiváltképpen való gondviselését és szeretetét tapasztalom kegyelmeden, és semmit abban nem kételkedem, hogy kegyelmed lelki fia Ábrahámnak, és az Jézus Krisztusban fogadott fia az Istennek. Mert az Isten kegyelmedet hazájából kihozván és igaz ismeretire juttatván külső és belső sok jóval megáldotta, és jó helyben telepítvén kedves állapotot engedett és adott, mivel hogy kegyelmed is engedett az ő hivatalának, és az egy megismért Istent az Jézus Krisztus által tiszteli és szolgálja.”

KOPCSÁNYI Márton, *Keresztyén imádságos könyvecske*, Bécs, 1637, 19–20. ELTE EK RMK I. 114. (RMNy III. 1666.)

Az nemzetes nemes Várkonyi Amade Ilona asszonynak

„[Kegyelmed] böcsületes szerelmes Urának kimúlása után annak árnyékába akart maradni, szent Pálnak intését követvén, ki az özvegy asszonynak azt tanácsolja: *Bódog léssen, ha úgy marad. Miért édes Szent Pálom? Azért (úgymond), mert a házasságtalan asszonyállat és a szűz is azokra gondolkodik, melyek az Úré (hogy mindenkor imádkozzék)*. Ezt cselekedte kegyelmed özvegyen maradván, az mely jövendő tekéletességét kegyelmednek hirdtettem is valaha. Ezt cselekedte a kegyelmed szerelmes szűz leánya is, ki kegyelmedet követvén szüzességében meg akarván maradni, kicsiny korában búcsút vett e zenebona rossz világtól és szent Klára leányi társaságába adta magát Posonyban. Miért? Azért, hogy azokra gondolkodjék, melyek az Úré (hogy mindenkor imádkozzék). Ezt Isten után kegyelmednek köszönheti a dicséretes felnevelésért. Hasonló hálaadással tartoznak azok is, akik ebben a kegyelmed segítsége által kinyomtatott imádságos könyvecskében, ingyen csak az Istennek szeretetiért, részesülnek, hogy mindenkor imádkozzanak.”

MEDGYESI Pál, *Hét napoki edgyütt beszélgetések*, Debrecen, 1637, (számozatlan)•(6). ELTE EK RMK I. 116. (RMNy II. 1670.)

Ajánlólevél úri méltósággal s jó hírrel-névvel tündöklő tekintetes Perénni Gabriel Uramnak [...] és Istenfélő Házastársának, az nemzetes és nagyságos Salgai Kata Asszonyomnak

„[...] Nagyságtok ily örök emlékezetre méltó nagy indulattal buzog az igaz valláshoz, bizony nem értelem nélkül, mert Nagyságod az közöttünk lévő Controversiákat szorgalmatosan olvassa, hogy Szent Pál intése szerint, mindeneiket megpróbálván, a mi jobb, azt választassa. És minden naponként, mint a Beroeabeliek, azokat amik az hit felől mondatnak, az Szent-írásból megvizsgálhassa, ha úgy vannak-é vagy nem. És így gyakoroltatott érzékenységgel lévén Nagyságod az Írásokban, melyik vallás legyen igazabb, s Szent Írással egyezőbb, maga próbálása által tapasztalta meg.”

DESELVICS István, *Tizenkét idvösséges elmélkedések*, Lőcse, 1639, (számozatlan) 12–13. OSZK FM² 1226. (RMNy III. 1772.)

Ajánlólevél: Az tekintetes nemzetes nagyságos gróf Drugeth Homonnai Mária Asszonyinak

„Nem kételkedem, kegyelmes Asszonyom, abban, hogy Nagyságod az illetén lelki tudománynak szükséges voltát, használatosságával együvé kapcsolt erejét és módját tökéletesen nem tudná és nem értené, mivel ezekről elégségesképpen az Nagyságos sok rendbéli áhátatos imádságának bölcsen öszveszedetése bizonytságot téssen. Efelett ebbeli Nagyságod szent és istenes kívánsága, mely nem valami elmúló és evilági dicsőségre tartozó dologban helyeztetett, de az Isten szent nevének dicsőítésére és dicsiretíre, az ő ez földön vitézkező Anyaszentegyházának lelki épületire szolgál.”

MEDGYESI Pál, *Szent Atyák öröme*, Gyulafehérvár, 1640, c¹–c². ELTE EK RMK I. 126. (RMNy III. 1826.)

Ajánlólevél: Fejedelmi méltósággal és ahhoz illendő sok szép jószágokkal tündöklő Lorántffy Zsuzsannának, [...] nekem kegyelmes Asszonyomnak

„Ha csak magam tudnám, talám ily bátran mondani sem merném, minémű drága cselédséggel, ritka példájú szép szemérmességgel, tiszta étellel, istenes együgyűséggel és mind ily nagy fejedelmi méltóságában is ennyire való maga megalázásában etc. áldotta meg az Úr Isten Nagyságodat. Tudom, Nagyságodnak Istenhez való nagy szerelmét és engedelmességét, az idvösséges ígéhez való buzgó gerjedezéseit, úgy, hogy minden dolgai felett való gyöngyörűségét annak olvasásában, hallgatásában, az felől való asztali szép beszélgetésekben (melyet még az Páter is álmélkodva hall) helyeztette Nagyságod. [...]

Egyet nem hagyhatok el, hogy is felejthetném Nagyságodnak ama drága szép virágszállait, melyeket figyelmes olvasása közben szedegetett Nagyságod az Szent Léleknek idvesség

illatú gyönyörűséges virágkertében. És immár az Hitnek ágazati szerént elrendeltetett Nagyságod. Ehhez való az az választott szép hitbéli vallása is, melyet ezt is önnön maga, az egy benne lakó Szent Léleknek igazgatásából méh módon hordott egyben Nagyságod. [...] Ezt Nagyságod megvehetetlen erős bástyával immár fel is tötte [...] és derék ellenközének is elle ne merte nem csak támasztani, hanem annak ostromlására, ha mint tud, ugyan ingerli is Nagyságod. Ne is féltse Nagyságod, ezt az erős lelki várát, mert oly erős kősziklán építtette ezt, hogy bizony az Pokolnak minden kapui sem vehetnek erőt rajta. Ezeket tudja az szíveknek, veséknek vizsgáló Istene, hízelkedésből nem írom, senki azt ne gondolja, mert áldassék az Úrnak nagy neve, afelől elnyughatom, hanem feltött céloom kíváná, hogy ezekre is egy-két szóval kilépnek. Maga is penig Nagyságod, magam tapasztaltam, még nem sokat kap jelesen az világi dicséreten, innen volt, hogy midőn az Nagyságod említett Confessióját magam szükséges dolgom végett amint mondám, könyvben kellene írnom, nem engedte Nagyságod meg ebből az okból, hogy az Nagyságod nevét, amint kellett volna, alája nyomtatattám. Másunnan várt Nagyságod megdicsértetést.”

VERESMARTI Mihály, *Tanácskozás*, Pozsony, 1640, (számozatlan) (((?)))7^r. ELTE EK RMK I. 129. (RMNy III. 1850.)

Ajánlólevél: Az tekintetes és nagyságos gróf Batthyány Ádámnak

„Ennél jobbat rendelt volt Nagyságod felől az Úr Isten, ki amint öröktül fogva elvégezte volt, hogy Nagyságodat az ő Szent Gyülekezetinek társaságába megtérítse, azonképpen abban megtartó szép jószágos cselekedetekkel is Nagyságodat megékesítette, melyekről hogy én az Nagyságod dicsiretetre részenként szóljak, nem szükséges. Mértékletes és józan életűnek hogy mondlak, eléggé prédikállak, mert ebből elérhetni, hogy az ki azoknak annyokkal, az józansággal bír, az jószágos cselekedetek között, az mint egy nád között, úgy ül. És erre tekintetemben, hogy sem Nagyságodnak a régi és hatalmas nagy úri vérből származására nézetemben is akarám én tisztelni Nagyságodat ez Leonardus Lessius Societatis Jesu *Tanácskozás* nevű könyvecskéjének magyarul újonnan kinyomtatásával.”

MIHÁLYKÓ János, *Keresztyén istenes és ájtatos imádságok*, Lőcse, 1642, A3^r. OSZK RMK I. 727. (RMNy III. 1942.)

Brewer Lőrinc könyvnyomtató, *Dedicatoria: Az tekintetes, nagyságos és nemzetes Nyáry Krisztina asszonynak*

„Ez melyet bizonyonnyal is tudtam Nagyságodat az Isteni félelemnek és igaz hitnek szeretőjének és jó akaró tisztelőjének lenni, kinek oly ura is volna, aki mind az igaz Isteni félelemnek s mind penig az tisztább hitnek és Isteni tiszteletnek hű követője és felette serény oltalmazója.”

MADARÁSZ Márton, *A jó vagy kegyes élet és boldog halál módjáról*, Lőcse, 1643, (számozatlan) 31. OSZK RMK I. 744. (RMNy III. 2012.)

Ajánlólevél a tekintetes s nagyságos gróf Drugeth Homonnai Mária asszonynak

„Mely kegyes élet és boldog halál módjáról vagy okáról való könyvecskéjét foglalatosságimnak özöne között a keresztyének épületekért, nem amint akartam, hanem amint gyenge tehetségem és értékem engedte deákból megmagyaráztam és a Nagyságod kegyes neve alatt közönségesé tettem. Oka pedig tekintetes és nagyságos Asszonyom, hogy a Nagyságod kegyes nevének írtam be, semminem egyéb, hanem a Nagyságod vallásunkban való dicséretes és sok nagy úr férfiakat és asszonyokat pirogató állhatatossága és a keresztyéni kegyességnek ennyi ideig való keserves özvegységben tisztán élésében és hitvallásán való ifiak Akadémiában való taníttatásában mind a mai napig meg nem szűnésében ájtatosan való gyakorlása.”

SZENTGYÖRGYI Gergely, *Elmélkedések az Örökkévalóságról*, Pozsony, 1643, (?)⁴–(?)⁶. OSZK RMK I. 747 (1). (RMNy III. 2023.)

Ajánlólevél: Az nemzetes és nagyságos orbovai gróf Jakusity Anna asszonynak

„Hogy pedig ezen könyvecske mások előtt kiváltképpen Nagyságodhoz kívánkozik, úgy vélem, hogy nem csak azt viseli szemei előtt, hogy a Nagyságod adakozása által látott napfényt, hanem sokkal inkább a Nagyságod kegyes ájtatosságát, melyre nézve könnyen elhitette magával, hogy lehetetlen hogy annál kedves ne legyen, akiben a boldog Örökkévalóságra gerjedező indulatok oly tekintetesen gyümölcsöznek. Ugyanis, azt a gyakor alamiználkodást, azt a reggeli és estveli szokott ájtatosságot a cseléddel, azt a penitencia és oltári szentségnek istenes gyakorlását, azt a betegeken való könyörületességet, azokra való Anyai gondviselést és majd mint egy dajkázkodást, azt a rendes és kemény böjtölést, cilicium és ostorok által való testi sanyargatásokat, ezeket, mondom és több ezekhez hasonló jeles cselekedeteket minek mondjam, ha nem a boldog Örökkévalóságra gerjedező indulatok nemes gyümölcsinek? Találkoznak oly asszonyok, főképpen az úri rend közül, kiknek oly finnyás nem csak gyomrok, hanem még szemök és orrok is, hogy csaknem majd mindentől irtóznak valami nem pénzmas vagy nádmézes. Megtörte az ilyen kényességet Nagyságodban az Örökkévalóság emlékezete, kinél közönséges dolog a rongyos, béna és nehéz szagú koldusokkal nagy kedvesen nyájaskodni, azoknak dohos ispitályit imitt is, amott is látogatni, és azoknak maga háznál maga asztaláról és tányíráról gazdálkodni.

Mit mondjak arról a nagy és mély alázatosságról, mely mentül ritkább mi indónkben az embereknél, annál kedvesb az Isten anyali előtt, mikor Nagyságod nagycsötörtökön számos koldusokat felkerestetvén és Homonnán a maga házába vitetvén, sokaknak közülök mocskos lábokat térdreesvén megmosta, megtörölte, megápolgatta? Nem csudálom, hogy Mária Magdolna Urunknak tisztaságos lábaihoz borult, mert tudta mind annak az Úrnak fölségét, mind a maga veszedelmes betegségét. De hogy Nagyságod azoknak varas

és túrós lábaihoz esett, kiket e világ emberek szeméatinek és söpreinek tart és azoktól nem irtózott, vagy ha irtózott is, nagy keresztyénül ellenkező természetit megtörte, ez minden csudára, minden dicsőretre méltó. Annakokáért légyen bár szerencsés és boldog Mária Magdolna, hogy méltó volt annak a Mennyei Királynak lábait mosogatni, ki által sok fertelmes bűnöknek mocskától megtisztított, de én Nagyságodat méltán alázatosnak, méltán amaz erős Asszonynak mondhatom, ki felől maga a bölcs nagy szorgalmatosan értekezik, hol található fel. Noha igazán boldognak is mondhatom, mivel Krisztus Urunknak ama mondása szerént, amit egyikkel az én kisdedim közül cselekedteték, nekem cselekedteték. Valaki Isten kedvéért a szegények lábait megmossa, magának Krisztusnak mossa meg lábait. Nem vete itt határt magának a Nagyságod alázatossága, hanem a lábmosást elvégezvén, ottan azon koldusoknak asztalt vete, étket foga, pohárt tölte, egyszerűen valamit egy közönséges szolgálótól Asszonya kívánhatna asztala környűl, mindazokat nagy gyorsasággal és lelki vigassággal végbe vitt, csak annyival különbözvén szolgálótól, mennyivel serényebben forgolódott azoknál, és alázatosan udvarlott oly kedves vendégeinek.”

GELEJI KATONA István, *A válság titkának második volumenje*, Nagyvárad, 1647, g^{r-v} és h^r. OSZK FM² 585. (RMNy III. 2197.)

Ajánló előbeszéd a Válság munkájának két főbb részéről: Az istenes szent étellel és fejeledelemasszonyi dicsőretes jószágokkal ékeskedő és fényeskedő Lorántffy Zsuzsannának

„Kit tiszteljek tehát ez könyvvel fel és kinek méltóságos neve s oltalmának enyegéje alá ajánljam, ami kegyelmes Urunk őnagysága után méltóbbat Nagyságodnál, Kegyelmes Asszonyom, nem található, úgy mint ki tudom jól a naponként való megtapasztalásból, hogy ez ilyen üdvösségben járó dolgok felől örömet kérdezkedik s értelmesen is vizsgálódik követvén ama Sebának Királyné asszonyának példáját, ki a bölcs Salamontól sok mélyeséges dolgok felől elmésen kérdezkedik és neme felett való itélettel vetélkedék. Vagy ama buzgó Mária Magdalénát, ki midőn Márta, az ő nénye a testi eledel felől volna szorgalmatos, ő a jobbik részt választván a Jézus lábai eleiben üle és az ő beszédit hallgatá. Mert Nagyságod is gyakorlatossággal még az asztal felett is a Krisztus szolgálótól való tanulás felől szorgalmatosb, mint a külső eledel felől. Követője Nagyságod, amennyire reá érkezik, azon szent asszonyoknak és több vélek levőknek abban is, hogy azok a Krisztust, akit élteben kevés javacskaikból tápláltatnak, még szomorú állapotjában is mind a megfeszítésnek helyéig kísérték és keserves zokogással siratták. Mert Nagyságodnak is, úgy vettem eszemben, hogy semmin nagyobb szomorúsága és szívének keservesb fájdalomja nincsen, mint a Krisztusnak az ő híveiben és tagjaiban való üldöztetésén s öldöktetésén. Azokban a kegyes asszonyokban a Krisztushoz való buzgó szeretet még holta után sem hűle meg, mert vérben fagyott hideg testének látogatására és megkenetetésére is készek valának, amelynek jutalmát el is vövék, mert a Krisztus az ő feltámadásával legelsőben is őket örvendezteté meg. Nagyságod is a Krisztusnak mind titkos testét, az ekléziát s mind az ő szűkölködő tagjait jó téteményének olajával nem kevés kenegeti, melyet Nagyságodtól szintén oly nagy néven vészen, mint ha tulajdon önnön

magával cselekedné, és érte Nagyságodat az igazaknak feltámadásukkor e világ hallatára megdicséri, s meg is jutalmazza. [...]

Boldognak méltán mondhatom Nagyságodat, kegyelmes Asszonyom, kit Isten ilyen nagy lelkű és elméjű, méltóságos férjjel, ilyen kegyes erkölcsű fiakkal megáldott s magában is ennyi sok üdvösséges lelki ajándékokat, úgy mint a vallásban való tudósságot, a hitbéli állhatatosságot, az ő szent igéjéhez való buzgó szeretetet, a könyörgésben való forró ájtatosságot és az ő dicsőségének s igaz tiszteletinek elégyámolttatására való szorgalmatos ügyekezetet öntött, melyekben mind fiainak s mind menyecinek, mind életben s mind holta után jó oktató és indító példájuk lehet.”

SZOKOLYAI ANDERKÓ István, *A Szent Bibliának ó testamentomi könyveiből egybe szedegettetött áhítatos könyörgések*, Leiden, 1648, A3^v–A4^r. OSZK FM² 2208. (RMNy III. 2217.)

Az tiszteletes, Nemes és Isten-félfő Németi János Uramnak, az Isten anyaszentegyházának hűségese Dajkájának, nékem kegyelmes patrónusomnak

„Ezeket azért a felylű megmondott keresztyéni kegyességnek két tapasztalható jeleit hogy kegyelmedben, Uram nyilván valóknak lenni megbizonyítsam, hosszú beszéd arra nem kívántatik, mert erre nékem annyi élő bizonyságim vannak, amennyi Istenfélő emberek kegyelmedet ismérik etc. Nem utolsó e kegyelmedben lévő keresztyéni kegyesség két jeleinek tapasztalhatóságára ez is, hogy midőn Kegyelmed engemet Isten tisztességére conferált költségével ez idegen országbeli akadémiákba tanulásnak okáért kiküldene, egyebet tőlem nem kívánt, hanem hogy a Szent Írás tanulásában legyek foglalatos, és hogy a míg ide lakom, addig kegyelmednek egy hasznos és idvességese könyvet küldjek, melyből Istenét szolgálhassa Kegyelmed.”

MIKOLAI HEGEDŰS János, *A Biblia tanúi*, Utrecht, 1648 = *Magyar gondolkodók: 17. század*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1979, 524–526. (RMNy II. 2247.)

Kaposfalui Pál és Szentpéteri János uraimnak, ennek a pataki skóla mesterének [...], amannak az erdőbényei sz. gyülekezet lelki pásztornak

„Kegyelmeteknek dedikálom pedig isteni szeretetű, jóakaró Uraim ez igyekezetemet inkább hogysem cselekedetemet Istenhez, és az övéihez való indulatomat inkább hogysem munkámat, annyival nagyobb örömmel, mert kiváltképpen való nagy buzgóságot ismerek kegyelmedekben a Krisztus apródinak építésekre.”

MADARÁSZ Márton, *Szent Bernát atyának szép ájtatos elmélkedési*, Lőcse, 1649, A2^{r-v}. ELTE EK RMK I. 168. (RMNy III. 2271.)

Ajánlólevél: A tekintetes és nagyságos Bedegi Nyári Bernardnak

„Tekintetes és nagyságos Uram, nekem sokképpen, mind az meg nem változtatott Augustai Confessiának serényen és férfiúi módon való oltalmazásáért, állhatatosan való vallásáért s mind pedig a deáki nyelvben és a külső megtapasztalásban való tudományos és isméretes voltáért nagyra bötsüendő és érdemlendő Uram. [...]

Minek okáért, mivel hogy jól általláttam, hogy Nagyságod is neve jegyzése szerént nem csak a mennyei tudománynak, vagy a Jézus Krisztus Evangéliomának [...] és az ő igaz isméretinek jó nárdus illatjával illatoz, hanem még a politikatudománynak és a keresztyéni jóságok s kegyes élet jó nárdus kenetének illatjával is örök életére és emberek között való jó hírére nevére, mely [...] jobb a sok gazdagságoknál és a drága keneteknél.”

MEDGYESI Pál, *Doce nos orare*, Bártfa, 1650, (számozatlan) §§§ 3^{r-v}. OSZK FM² 1306. (RMNy III. 2310.)

Előljáró beszéd: Fejedelmi tündöklő felséggel tekintetes és nagyságos fejedelemasszonynak, Lorántffy Zsuzsannának

„Az Nagyságod részéről pedig, mind hogy Nagyságod ez könyörgés és tanításbeli módokhoz ha valaki más igen hozzájuk szokott, melynek Isten kegyelméből a Krisztus ajándékozásának mértéke szerént kívánatos láttatja is vagyon, mind hogy az Nagyságod kegyelmes segítségé által lát ez világot. Ki [...] parancsolattal indétott, hogy azokat szép rendben vévén, közönséges haszonra kibocsássam. Melyben nézte Nagyságod, mind a több jó igyekezetű híveknek hasznokat, mind kiváltképpen a maga lelki előmenetelit, annyira belé igazodván már Nagyságod ez előtt ez lelki mesterségben, hogy magátul is Nagyságod a mindennapi lelki testi szükségek szerént rendesen, pontosan, tulajdon az Szent Írás szavaival akár mi szükségéről szép könyörgéseket adhat bé Istennek. Mely lelki ajándékokban való nevedésre és bővölködéstre az Krisztus által mennyit fogjon ez után is Nagyságodnak segíteni ez a könyv, ennek szorgalmatos és figyelmes olvasásából megtapasztalja Isten áldásából nem sokára Nagyságod.”

5. Mecénási szereppel kapcsolatos toposzok

A szerző támogatása és oltalmazása

MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, Sárvár, 1602 = *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, kiad. SERENCZI Zoltán, Budapest, 1911, 50. (Régi magyar könyvtár 27.) (RMNy II. 890.)

Epistola dedicatoria az tekintetes és nagyságos vitézljő Keresztyén Úrnak, Nádasdi Ferencnek

„Továbbá tartozom is vele, hogy az Nagyságod neve alatt bocsátanám ki, mert nem csak sok jót vöttem s veszek is naponként Nagyságodtul, de az Nagyságod szárnya alatt is nagyon csendes szállásom. Melyekért nem akartam hálaadatlan lenni.”

Szent Biblia, ford. KÁROLYI Gáspár, Hanau, 1608,)(4^v. ELTE EK RMK I. 85. (RMNy II. 971.)

Szenczi Molnár Albert, *Mauritio landgravio Hassiae, comiti Cattimeliborum, Deciorum, Zigenhani et Niddae etc.*

„Immár pedig Te Felségedre fordítom szemeimet, hatalmas Fejedelem és Te Felséged lábai előtt minden böcsületességgel megalván, az Szent Biblia körül való munkámnak ez első zsengeit Te Felségednek offerálok és dedikálom, és a Te Felséged dicsőséges neve alatt az község közé kibocsátom.

Melyet hogy cselekedjem, az igazság hagyja, és erre kénszerét hálaadó voltomnak megmutatására vágyakozó szívem. Mert te Felséged ez ő dicsőséges helyéből ahova Isten eleidnek és magadnak jószága Téged felemelt, engem kegyelmesen tekintvén ez nevezetes Hassiai Akadémiában az én tanuságomra ily csendes állapotot engedett. Holott nyilván megtapasztaltam igaz voltát imez prófétai mondásnak: *Az királyok lesznek te táplálód, és az királyné asszonyok te dajkád.*”

ZVONARICS György, *Sármelléki Pázmány Péter pírónsági*, Sopronkeresztúr, 1615, (számotatlan),)(ijj^v. OSZK FM² 210. (RMNy II. 1091.)

Epistola dedicatoria: Az tekintetes és nagyságos Úrnak, az nemzetes Nádasdy Tamásnak

„Hogy peniglen ez mi írásunkat Nagyságtok méltóságos nevezeti alatt kellett kibocsátanunk, igen méltónak ítéltük lenni. Mert holott mi Nagyságtoknak ugyan köteles szolgálói vagyunk és ez új Tündér Kalauz Nagyságtok szárnya alatt citáza reánk, illendő vala, hogy az Nagyságtok patrocíniumja alatt iramtatnájuk meg ez vad sakeselyőt. Annak fölette mi Nagyságtoknak minden nap vesszük jótéteményét és élünk az Nagyságtok kegyes segítségével. Elhittük azt is, hogy Nagyságtoknak kedves leszen az mi munkánk, mert tudjuk, hogy Nagyságtok gyönyörködik az Igazságnak oltalmazásában.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Postilla scultetica*, Oppenheim, 1617 = RMKT XVII/6, 487. (RMNy II. 1144.)

Az nagyszombati ekléziának, hív keresztyének gyülekezetinek

„Ez Kegyelmetek városába való hív Keresztyének között, dicséretes hírrel-névvel, igazán fénlőtt az boldogult Asztalos András, az ki mely kegyes és bőven adakozó Patrónusa volt legyen az Anyaszentegyháznak és annak épületire idegen országban tanulóknak, tudják mindenek Magyarországon és itt Németországban megértettek sok tudós emberek. Az Visoli Magyar Bibliát is ő Kegyelme küldte fel kérésemre és gyakorta szép ajándékival örvendeztetött engemet is ez Istennek kedves embere, kinek tiszteletes három veji is, Ványai Illyés, Patai János és Paxi János nagy hívséggel szeretettel gazdálkottanak nékem, és az enyimeknek Nagyszombatban létünkben, kiért tisztességes emlékezettel és szolgálattal tartozom ő Kegyelmeknek. Ez boldog emlékeztető Asztalos András mellett, becsületes Szegedi Uram, az kegyelmed atya, az boldogult Szegedi Márton nyerte el efféle jótéteményivel az dicséretet. Mely örökségképpen Kegyelmedre szállott dicséretet, hírt-nevet ez ideig öregbíteni igyekezett kegyelmed is, az Kegyelmed atyafiaival Szegedi Mihállyal és Szegedi Györggyel egyetemben. Innét vagyon, hogy ez könyvnek elkészítésére is kegyelmed nódított és egyebeket is jó példa adással ez munkának megsegítésére intett, nemes és becsületes házastársával Echi Orsic asszonnyal egyetemben.

Továbbá szerető Krausz János Uram, az kegyelmed dicséretes nevével is azért akartam ez könyvet ékesíteni, mert olvastam, hogy az kegyelmed nemes eleji is a magyarországi királyoknak, Szepesi tartományban híven szolgáltanak, az Kegyelmed atya pedig az Szepességi XII. városoknak tisztartója levén, mely hív Patrónusa volt az igaz valláson való tanítóknak abban az tartományban, mindeneknél nyilván vagyon. Annakfelőtte Kegyelmednek is az ország Palatinusánál hét estzendeig való Secretariusságában hazájának hívséges szolgálatjáért, fáraságáért hálaadatlanúság volna feledékséggel fizetni. Én az én személyemre, az kegyelmed jótéteményiért ez tisztességes emlékezettel akartam hálaadósságra magamat köteleznem. Szinte ezen az oka Becsületes Bédi István Uram és tisztelendő Böldre Mihály Uram az Kegyelmetek neveinek feljegyzésének. Ez könyvet azért, úgy mint kegyelmetek közönséges segedelmével elkészített ajándékomat tekintse és vegye jó kedvvel Kegyelmetek. Engedje az Úr Isten, hogy ebből is sok jó Keresztyének kegyelmetekkel egyetemben épületet vehessenek az ő szent nevének dicséretire.”

VÁSÁRHELYI KERÉKES István, *Epitaphion katastrophikon, azaz szomorúságról örömről való versek*, Szeben, 1618, B^v. OSZK FM² 2141. (RMNy II. 1170.)

Az keresztyén olvasónak: Irattattak az mi kegyelmes urunknak, Bethlen Gábornak

„Bizonyos vagyok abban is, hogy az Nagyságod neve és patrocínium alá hajlott fejemhez semminemű zojlusoknak, momusoknak, cinciusoknak, diráknak, fúriáknak, parckaknak, sirénáknak, cumeniáknak és nabaloknak mérges fullánkkal megrakodott, nyélnek halálos méreggel megtöltött poharak nem merészel közelíteni. És így, mint egy lelki Ganimeses, fényes egek csendességi között, az Nagyságod szárnyai árnyéki alatt [...] bátran nyúlok pennámhoz.”

MARGITAI Péter, *A Jónás próféta könyvének magyarázatja*, Debrecen, 1621, (:o:)5^v. OSZK, FM² 543. (RMNy II. 1237.)

Az nemzetes és nevezetes vitézlő Csomaközi Andrásnak

„Annak okáért holott arról elmélkedném, kinek kellene ezt az én együgyű és kicsin munkámat dedikálnom, juta eszemben az kegyelmed böcsületes személye, imez következendő okokért: [...]

Erre vitt engemet az kegyelmed én hozzám való kegyes indulatja. Mert miolta én az kegyelmed ismeretiben jutottam, csuda buzgó szeretetit tapasztaltam meg kegyelmednek énhozzám, melyet mind nyájas beszélgetésével, s mind pedig külső magaviselésével én hozzám kegyelmed megmutatott.”

KECSKEMÉTI C. János, *Szép ájtatos imádságos könyvecske*, Bártfa, 1624, ()(4^r. OSZK RMK I. 533. (RMNy II. 1295.)

Dedicatoria: Az tekintetes és nagyságos keresztyén, kegyes, Istenfélő Várdai Kata asszonyznak, [...] mint jóakaró patrónájának

„[...] mihelyen Nagyságod engemet, méltatlan káplánját meglátott, nem gondolván sok akaróimmal és irigyeimmal is mert *virtus semper habet osores*, az jóságos cselekedetnek mindenkor vagyon irigye, kedvesen látott, jóakarattal fogadott, jótéteménnyel segített, melyekért hálaadó voltomat nem tudom egyébbel Nagyságodhoz megmutatnom.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Az Keresztyéni Religióra és igaz hitre való tanítás*, Hanau 1624, (számozatlan) a4^v–a5^r. OSZK FM² 221. (RMNy II. 1308.)

Dedikáló levél: Az felséges és hatalmas Gábrriel fejedelemnek

„Hogy Felséged az isteni tiszteletnek megtartását és jobbítását szíve szerint kívánja, bizossága annak az fejérvári Gimnázium építése és öregbítése, az Fejedelmi Bibliothékának gyűjtése és ez németországbeli Akadémiákból is tudós embereknek oda hivatala. Az Anyaszentegyháznak és nemzetségünknek jövőndő hasznára és jó állapotjára néz, szerelmes öccsének és fogadott fiának, míg az idő engedte, híres Akadémiában taníttatása, sok tanuló deákinak Németországban nagy költséggel tápláltatása.

Az mi az én magam személyét illeti, Felségednek hozzám való fejedelmi kegyelmességét és gyakran való jótéteményét az mint ennek előtte való írásimban is fogadtam, nem szűnöm meg hálaadó szívvel hirdetni életemnek végéiglen. Mert miulta az Istennek csudálatos gondviseléséből cselédestől ismét felköltöztem ez Remis és Moenus vizeinek mellyékére, Felségednek ottan ottan kegyelmes leveleit és gyakran kegyes segedelmét is vöttem. És minekutánna Felséged ez Instrukciónak magyarról fordítását nékem kegyelmesen megparancsolta, nem szűnt meg Felséged ebben való munkámat mindenképpen előbb mozdítania.”

ZVONARICS Mihály, *Magyar postilla*, Csepreg, 1627, 16–17. OSZK FM² 547. (RMNy III. 1380.)

Epistola dedicatoria: Az tekéntetes, nemzetes és nagyságos gróf Nádasdi Pál úrnak, [...] mindenkoron kegyelmes patróna urunknak

„Ezt pedig az Postillának első részét ajánljok Nagyságtoknak, mint kegyelmes urunknak és asszonyunknak. Mert jól jut eszünkben kegyelmes urunk mennyiszere emlékezett légyen az mi idvözült Atyánk Urunk, nagyságnak és az nagyságod idvözült eleinek mi hozzánk és az mi eleinkhez való nagy kegyelmességekrül, mely felől sokszor jelentette, hogy vagyon annak közel kilencven esztendeje, miulta az mi eleink nagyságtok patrociumja alatt nagy csendességben éltenek itt Sárváratt. Sőt még ma is kezünkkel tapasztaljuk Nagyságtoknak hozzánk való minden jóakarját és sok dolgainkban nyilván megmutatott jótéteményit.”

MADARÁSZ Márton, *Eperjesi magyar eklészia mindennapi felfegyverkedése, azaz mindennapi imádságos könyvecskéje*, Lőcse, 1629, d4^{r-v}. OSZK FM² 2222. (RMNy II. 1439.)

Előljáró beszéd: Eperjes szabad királyi város tanácsának, patrónus urainak

„Hogy pedig, tisztelendő patrónus Uraim, ez rendbéli lelki hadakozás és mennyei bölcsesség tudománya tanulásomnak és abban való magam gyakorlásának első zsengejét az nemes tanácsnak közönségesképpen valljam, szenteljem, ajánljam, vitt arra engem semmi nem egyéb, hanem az Nagyságod Tanácsihoz való hálaadatosságom, hogy mivel ti kegyelmetek nagy szorgalmatos gondviseléssel tanította az wittenbergai Academiában, nem haszon nélkül, annak hasznaiabn egyebeknél nagyobb része is lenne. És mind e mai napiglan hozzám megtartott kedvéért is, avagy csak nevét és az Isten Anyaszentegyházáról való szorgalmatos gondviselését könyvecskémbe írván halhatatlanná tenném és továbbra valóra is felébrzeszeném.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono*, Lőcse 1630 = RMKT XVII/6, 503. (RMNy II. 1483)

Az nemes és vitézlő Darholcz Ferencnek

„Továbbá dedikálásomnak legnagyobb oka ez, hogy mennél hamarébb lehetne, hálaadó szívemet akarnám kegyelmekhez jelenteni mindenkori velünk tett jótéteményiért, és hogy ez elmúlt esztendőben szűkölködő állapotomat megszáván oly segedelmet és annyi költségét nyújtotta táplálásunkra, mellyel ez előtt való jobb időkben Németországi fő Academiában is egy tanuló ifjat tisztességesen taníttathatott volna. Mely kegyelmed kedves ajándékával itt való adósságimból is ki menekedtem és még mostan is azzal élek az enyimekkel, annak felötte jegybe adott leányunkat is ugyan azonból rövid nap ki házasítjuk, Istennek kegyelme velünk lévén. Mind ezekért mondom, hogy így akartam elsőben hálaadó szolgálatra kötelességet mindenek előtt kegyelmednek megvallani és az enyimeket is arra kötelezni.”

VERESMARTI Mihály, *Intő s tanító levél*, Pozsony, 1639, (számozatlan):(8^r-):(8^r)-(8^r)-(8^r).
OSZK FM² 594 (RMNy III. 1788.)

Ajánlólevél: Az szentséges római Anyaszentegyház cardináljának, Pázmány Péternek

„Az háládatosság pedig: Mert Nagyságod, hogy sem a másféle oltásban is, a tévelygésben lévőeknek szíveinek lelki vad fajába, az üdvösséges keresztyén hit szelíd fájának oltásában bezegg sokkal boldogabb. Csak az Úr Isten tudja számát a lelki sok szép oltványoknak, melyeket mind ékes írásival s mind élő szavával szerén-szerzte Nagyságod oltogatott, kik közül, bár legkisebb legyek is, de azért én is ugyan egy vagyok. Mert szívembe szerzett akadék után, míg Nagyságod eleibe az jutna, noha sokat és sok rendben fáradtam s munkálkodtam vala már én megtérésem dolgában, mindazáltal azt velem még azonba bévebb munkálkodásával Nagyságod végezte. [...]

De nem elégedvén meg ez oltványnak táplálgatása után így megfogadásával s éledésével, azon túl Nagyságod azoknak irtoatója, igyenetője és fel is nevelője volt, mikor vastagodásáért egy ideig szomszéd országba létében szorgalmatos gondját viselte. Hazajüvetele után pedig egyházi hivatalra vezette, de sőt ezzel sem elégedvén, abban érdeme fölött tisztekre is vitte.”

LASKAI János, *Justus Lipsiusnak az állhatatosságról írt két könyvei*, Debrecen, 1641 = *Laskai János válogatott művei*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1970, 71. (RMNy III. 1876.)

Nemzetes Vai Péter uramnak

„Hogy pengig az kegyelmed neve alatt és a kegyelmed költségével akartam kibocsátani, viselt egyik ez: mert ez állapotomban a polgári társaságban senkit kegyelmednél sem én előbb nem ismértem (a barátságban igaz kötelessége szerint), sem énnekem akkor többet nem szolgált s nagyobb jóakarattal sem volt hozzám senki, mint kegyelmed, akit azután is felőlem mások előtt érdemem felett tett sokszori jó emlékezetiből nyilván megtapasztaltam. Másik viselt: hogy amit Isten kegyelmedre bő áldásából külsőképpen ruházott, akár világi jószág legyen az, akár becsület és hírnév, mivel azok változók, igen állhatatlanok és egy szempillantásban elmúlhatnak, hogy mindazokat a kegyelmedtől vett jó akaratoknak néminemű megfizetése helyett ez fordításnak kegyelmed Neve alatt való kibocsátással maradéknál és egybeknél is halhatatlan emlékezetben hagyjam.”

MEDGYESI Pál, *Praxis Pietatis*, Várad, 1643, (5)^v. ELTE EK RMK I. 145:1. (RMNy II. 2042.)

Hírrel, névvel s elmével tündöklő tekintetes és nagyságos Lónyai Zsigmond Uramnak

„Hogy a Nagyságod emlékezetes neve alatt bocsátom szem eleiben e könyvet, háládatosságom az oka, mivel engem Nagyságod nem csak azzal a közönséges jóakarattal fogad és fogadott eleitől fogva, mellyel az Ecclesiában lévő igaz lelki tanítókhöz vagy közönséggel, hanem ugyan kiváltképpen is részeltetett néha-néha jótéteményiben. Ide való az, hogy

gyermekkori állapotomban a nemes és nemzeti ifjú Lónyai István Urammal a bártfai scholában együtt tanítottam, mely nékem mennyit használt légyen, mostani állapotomban tetszik meg. De még ma sem szűnt Nagyságod meg hozzám való szeretetétül, melynek egy néhány szép jelenségit is nevezgethetném, ha nem volnának a kik azokat elégségesképpen nem tudnák.”

SZOKOLYAI ANDERKÓ István, *A Szent Bibliának ó testamentomi könyveiből egybe szedegettetött áhítatos könyörgések*, Leiden, 1648, A3^v–A4^r. OSZK FM² 2208. (RMNy III. 2217.)

Az tiszteletes, Nemes és Isten-félfő Németi János Uramnak, az Isten anyaszentegyházának hűséges Dajkájának, nékem kegyelmes patrónusomnak – Vö. Az áhítatos vallásosság dicsérete, 360.

MIKOLAI HEGEDŰS János, *Az istenes cselédeknek lelki praebendájok*, Utrecht, 1648 (számolatlan) 4. OSZK FM² 1332. (RMNy III. 2248.)

Nemes vitézlő és istenes étellel fénlő Pataki Szabó István és Váradi Szabó István Uraimnak, [...] kegyes Patrónusomnak

„Kegyelmeteknek dedikálom penig, istenes Fautorim, annyival nagyobb indulattal ez fordításocskát. Mert nyilván vagyok az igaz valláshoz a Kegyelmetek buzgósága, a hitnek cselédihez kedve, s azoknak épületin való öröme, mint erre avagy csak az én állapotomnak is előbb mozdítása, mind Isten s mind az emberek előtt nagy bizonság.”

TELKIBÁNYAI P. István, *Angliai puritanizmus*, Utrecht, 1654, A3. OSZK FM² 1351. (RMNy III. 2559.)

Az Tiszteletes és Tudós Férfiúnak Comaromi János Uramnak, mostan a Szánthai Ecclesiának hűséges lelki pásztorának [...] nekem bizodalmas Fautoromnak

„[...] Hogy pedig ezt a Kegyelmed, és nem más neve alatt bocsátottam ki, erre engemet szüntelenül előttem forgó kiváltképpen való ok indított, úgymint az kegyelmed atyai indulatjának, melyet mind hazámban s mind itt, hazámtól távol létemben érdemem felett hozzám mutatott, állhatatos emlékezeti. Melyért viszontag való fiúi indulatomnak ez magában kicsiny, de nagy és tiszta szívből származott eleven jelét, úgymint távol létemben is jövődöbéli hálaadóí voltomrul jó reménységet nyújtó első sengét akartam közönséges helyre sokaknak szemek eleiben terjeszteni. Végye azért Kegyelmed sok ízben hozzám nyújtott jó akaratjáért érdemlett háladóságomnak, szívemben emeltett állandó oszlopának ez együgyű lerajzolását, és ezen Atyai szeretetét hozzám minden megcsökkenés nélkül ezután is fenntartani meg ne szűnjék.”

PANKOTAI Ferenc, *S. Hilarius, avagy mindenféle szomorúságok ... ellen elmélkedés*, Nagyvárad, 1650, 5–6 és 8–12. OSZK, FM² 1322. (RMNy III. 2353.)

Ajánlólevél: Nemes és vitézlő Jote Györgynek [...], tiszteletes és nemes életű férfiúnak, Mike Jánosnak, mostan városunknak fő bírójának, tizenkét böcsületes esküdt társaival együtt, az egész városunkbéli szent gyülekezetnek

„Elsőben is pedig, mert nem mehetett ez nálam feledékenységben mind ez ideig, sőt ez utána is semmi időnek hosszassága nem törölheti ki elmémből, hogy én hozzám ifjuságomtól fogván kiváltképpen való nagy indulattal voltatok, még csak akkor is, midőn felserdült koromban a tisztességes tudományoknak tanulásáért scholátokban laktam. Ennél inkább pedig, midőn vékony tudományom cérnaszálának nyújtogatásáért derekasabb scholákat köszöntöttem volna, ismét a nevezetes váradi scholákból, újonnan ugyan nevezet szerint hívtatok scholátoknak igazgatására 1635 esztendő forgásában és két esztendő elfolyásiban hozzám való jó indulatitoknak nem kevés jeleit mutogattátok. [...]

Hogy annak okáért e nagy kegyelmű és irgalmasságáról ez egész föld kerekéjében híres Istenhez ebbeli megböcsülhetetlen jótéteményéért némineműképpen háladatoságtoknak sengéjét megmutathatnátok, kész szívvel s egyező értelemmel arra menétek, a néhai vitézlő s jó emlékezetű Jote Györgynek, akkori időben ez helynek igaz kapitányának s atyjának és az Úrban elmúlt Huszti Andrásnak akkor ez helynek keresztyén tanítójának (kiket böcsület okáért említe) tanácsokból s intésekből, hogy illendő költséget szerezvén az idegen országokban s akadémiákban, holott a tudományoknak derekas fészke vagyon, bocsátánatok s e ti kegyes végzésteket, Isten kegyelme által végben is vivétek, majd három esztendő elforgásokig elegendő költséget szolgáltatván az idegen helyeken való bújdosásban, mely ti jó cselekedetitek az Úr előtt emlékezetben vannak.

Végezetre, a fáradhatatlanul híveire gondot viselő Istennek tetszéséből oda fel való bújdosásimnak útait boldogul elvégezvén s békességessen közitőkben megtérvén, menten (noha volt más keresztyén tanítók is) a szent munkára hivattal nyújtottatok és csak kevés idők alatt köztetek az egyházi szolgálatban forgolódván, noha némely fő Uraimnak tetszésekből kellett a váradi scholában akkoron lakozó jó indulatú ifjaknak tanításokban oda bévitvén foglalatossá lennem, de ismét esztendőm határa elközelítvén újonnan adtatok hivattal várostokban e méltóságos, de terhes tisztnek viselésére. Az időktől fogva (ez tizedik esztendeje) örömes vöttetek s hallgattatok, úgy mint a Jézus Krisztusnak szolgáját és követét, s nem is volt haszontalan az Úr által köztetek való forgolódásom, mivel köztetek való tanításimat s beszédimet nem úgy, mint ember, hanem úgy, mint az Úr beszédit vöttétek, avagy csak jobb részről, nem állván nálatok az Ige avagy Evangéliom csak beszédben, hanem a Szent Léleknek erejében és bizonyos hitelben.”

KOMÁROMI SZVERTÁN István, *Mikoron imádkoztok, ezt mondjátok*, Várad, 1651. ELTE EK RMK I. 182, A5^r. (RMNy III. 2404.)

Ajánlólevél: A néhai nemzeti vitézlő Kapronczai Istvánnak megmaradt özvegyének, nemes, nemzeti, isteni félelemmel tündöklő Pataki Judit asszonynak, nékem tiszteletes patronámnak

„Kegyelmedet pedig, tiszteletes patróna Asszonyom, ez helyen emlegetem és ez móddal, azért, mert a kegyelmed Istenhez való buzgósága, az ekléziának épületire jó szívvel lett bőséges költése és én hozzám is megmutatott jótéteménye azt kívánja.”

Az adott munka kiadásának támogatása

Szent Biblia, ford. KÁROLYI Gáspár, Hanau, 1608,)(4^r. ELTE EK RMK I. 85. (RMNy II. 971.)

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Mauritio landgravio Hassiae, comiti Cattimelibocorum, Deciorum, Zigenhani et Niddae etc.*

„Ugyanezen istenes ember [Isaacus Genius] volt indítója, az néhai Cosmographus és könyváros Levinus Hulsustul maradt özvegy asszonynak, hogy az ez mi megújított könyvünket költségével kinyomtatná és az ő könyves boltjából kiadná, melyet meg is cselekedett az Istenes asszony.”

HÁPORTONI FORRÓ Pál, *Quintus Cortiusnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól*, Debrecen, 1619,):(4^{r-v}. OSZK, RMK I. 485. (RMNy II. 1174.)

Az Felséges Bethlen Gábornak Isten kegyelmességéből Magyar és Erdély országoknak fejedelmének

„De ezt is felségednek azon tisztességes deáki tudományokhoz való szeretetiből hiszem származottnak lenni, hogy felséged az böcsületes magyar nemzetnek minden reménysége felett való jóvára ebben is teljességgel fejedelmi indulattal viseltetvén, az régi bölcs és nevezetes Qvintus Curtiusnak históriáját, melyben az csodálatos szerencsésű és győzedelmes Nagy Sándornak viseltetett dolgai római nyelven igazán hagyattanak emlékezetre, magyar nyelvre én általam, alázatos szolgálja által fordította felséged bizonyára, hogy ezt az vitéz győzhetetlen királt, kinek híre-neve mind ez egész világon tündöklök, az magyar nemzet között ennél is inkább híresíti, nagy királyi dücsőségének fényességével felséged is részesítették és annak nagy híre-neve mellett az felségedé is napról napra terjed. Kinek hogy én sok fényeskedő dicsiretiben most többet elé ne vegyek, az mit amaz nemes és régi historikus Justinus ír felöle, csak azt hozom elé.”

KECSKEMÉTI C. János, *Katolikus református, azaz egynehány vetélkedés alá vettett hitnek ágazatinak magyarázattya*, Kassa, 1620, (:)⁵ és (:)⁷. OSZK FM² 542. (RMNy II. 1214A.)

Az tekintetes és nagyságos, Istenfélő úrnak, Iktári Bethlen Istvánnak, [...] mint kegyelmes, jóakaró patrónusának

„Ezt penigh az kis munkát, hogy Nagyságodnak offeraljam és az Nagyságod neve alatt bocsássam ki szem eleiben, indítottam ez okokból: Először, hogy ezzel Nagyságodnak, úgy mint istenfélő, kegyes, keresztény Úrnak benevolentiaját hozzám kapcsoljam, mert noha én Nagyságodat ezelőtt nem láttam, engemet is, méltatlan szolgáját Nagyságod nem ismert, mindazonáltal Nagyságodnak kegyes keresztény voltát értettem. [...] Valaholott egyik jószágos cselekedet vagyok, ott az többi is jelen vagyok. [...]

Az kegyesség minden jószágos cselekedeteknek fundamentoma. Mely kettőre terjed ki, Istenre és emberekre. Nagyságodban mindkétfelé kiterjed. Istenre ennyiben, mert Nagyságod az Istennek szent igéjének szeretője, és mikor ő szent felsége erőt s egészséget enged hozzája, hallgatója s megtartója is, az ő Anyaszentegyházának jó dajkája, abban lelki pásztoroknak böcsülője, az Jézus Krisztustól szeretetett szent sacramentomoknak tisztí szerént administráltatója, és azokkal való elője, ez az Isten tisztességére tartozó pietas indította Nagyságodat arra is, hogy saját magzatját, az nagyságos Iktári Bethlen Istvánt [...] fő tudós, bölcs doktoroknak hallgatására, az szent írásnak mélyebb és igazabban való értéséért, jó erkölcsöknek és tudományában való öregbülésének okáért, hogy Nagyságodnak halála után lenne az Isten Anyaszentegyházának építője, dajkája, sok úri és nemes renden valóknak tüköre, nagy költségnek általa nem szánta küldeni.

Utolszor, hogy egyebek is Nagyságodnak példájával, az kegyességnek, Isteni félelemnek, Isten tisztességére való dolgoknak (az mely közé számláltatik efféle jó könyveknek is kinyomtatattása) buzgóságában indítottassanak fel. Melynek, ha Nagyságod előtt kedves voltát (kiért könyörgök is Nagyságodnak) látom, több efféle munkával Nagyságodnak akarok kedveskednem.”

PRÁGAI András, *Fejedelmeknek serkentő órája*, Bártfa, 1628 = RMKT XVII/8, 9–36, 485. (RMNy II. 1400.)

Epistola dedicatoria: Rákóczi György [...] Borsod vármegye főispánjának, [...] patrónusának

„Meg hidgye Nagyságod, miképpén nagy csudálkozásra méltó dolog, melyen az idegen nemzetek is álmélkodnak, hogy ez Magyar nemzet az természettől, mely jeles és nemzetes elmével ékesített fel, hogy ha hazájának sok külömb-külféle változási, és csak nem pusztulásra fordult állapotja, az jó igyekezetben gátot nem szerzene, az több nemes nemzetek között nem utolsó volna az tisztességes tudományokban. És hogy mégis ilyen hasznos és ez féle hasonló könyveknek akár megszerzésében, akár tulajdon nyelvére való fordíttatásában oly igen ritka legyen, így ellenben nagy dicséretes emlékezetet érdemlő szent igyekezet Nagyságodban, mind ez mostani üdöbéli s mind ez után leendő Magyaroknál, hogy amaz nagy emlékezetű

Marcus Aurelius császár az Fejedelmek serkentő órájának Magyar nyelvre való fordíttatása által mintegy halottaiból láttatik fel támadni az mi nemzetünk között is.”

LASKAI János, *Justus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei*, Bártfa, 1641, (számozatlan) (6^v. OSZK, FM² 323. (RMNy III. 1867.)

Dedicatoria: Nemzetes és nemes eperjesi Madarász György Uramnak

„Mert 1629. esztendőttől fogva meg nem tudnám számlálni, mennyi jó akaratját vettem Kegyelmednek. Nevezet szerint: Németországra való kétszeri utamat nagy emberséggel segítette Kegyelmed Baraszlói. Annak utána sok alá s fel való jövésében-menésében, valamikor kívántatott, becstelenes gazdálkodással volt eperjesi házában, kit evilági zárandokságban nem utolsó jótéteménynek tarthatnak, kik a bujdosás valaha megkóstolták. [...] Tartozik az egész magyar nemzet megköszönni Kegyelmednek, hogy Justus Lipsiust a kegyelme költsége által maga nyelvén olvassa.”

KERESSZEGI HERMANN István, *Az hitnek és jóságos cselekedeteknek tündöklő példáiról való prédikációk*, Debrecen, 1635. OSZK FM² 566. (RMNy II. 1605.)

Amaz jó emlékezetű nemzetes és vitézlő keresztyén férfiúnak, az néhai Pethneházi István uramnak megmaradott özvegyének, az nemzetes Istenfelő Király Annának

„Íme ez én mostani kicsiny munkám, az hitnek és jóságos cselekedeteknek tündöklő példáiról való prédikációm, melyeket előszer a debreceni keresztyén ekléziában prédikáltam, bü költsége által kinyomtatattá és az Istennek Anyaszentegyházának közönséges javára ezzel is akart kedveskedni, elhívén azt, hogy kegyelmed az egyigyű híveknek hasznos és Istennek kedves dolgot cselekedett ebbeli külségével is.”

KISMARIAI VESZELIN Pál, *Oktató és vigasztaló prédikációk*, Debrecen, 1641, (számozatlan) (7^v. ELTE EK RMK I. 131. (RMNy III. 1875.)

Ajánlólevél: Az nemes, okos tanácsadással és ékesen szólással felékesített méltóságos férfiúnak, Debreczeni Fekete István Uramnak

„Kegyelmed jóakaratóból nem csak serkengetett, hanem illendő költséggel is segítette ez könyvecskének kinyomtatását.”

TYUKODI Márton, *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének magyarázata*, Nagyvárad, 1641, *2. ELTE EK RMK I. 136. (RMNy III. 1915.)

Epistola dedicatoria [...] Tiszteletes, jó hírrel-névvel fénylő, méltán keresztyén nevet viselő [...] kőrösi szent gyülekezetnek, az Isten Anyaszentegyházának jó szállástatóinak. Nevezet szerint: Erdős Mihály, Tollas Pál, Oláh Mihály és Siros Jánosnak

„Ennek is peniglen a könyvecskének kinyomtatására a megnevezett böcsületes Uraim, Erdős Mihály, Tollas Pál, Tollas János, Oláh Mihály és Siros János, Kőrösnek igaz keresztyén tagjai

és oszlopi nagy örömet illendő költséget conferáltak. Noha a megnevezett Tollas János Uram, mind keresztyén házastársával Thuri Polgár Erzsébet asszonyommal egyetemben immár két esztendőktül fogván nagy szomorúságban voltak, egy kedves scholában feljáró 16 esztendő magzatjoknak keserves és éretlen halála miatt, ki több magához hasonló társaival együtt játszadozván egy pribék halálós képpen meglőtt. Mondom, noha a megnevezett Atya és Anya e szomorú eset miatt nagy keserűségben voltak, mindazonáltal efféle idvösséges és Istenes dolgoknak gyakorlásában sem el nem csüggettenek, sem meg nem szüntenek, hanem adakozó kezeket a szegény szűkölködők közül akinek lehetett és illet, kinyújtották. Oh bú! Oh bánat! Oh siralom! Oh soha el nem felejthető nagy keserűség!”

DRASKOVICH János, *Officium Beatae Mariae Virginis, azaz asszonyunk Szűz Mariának három különb időre való zsolozsmája*, Pozsony, 1643, A2^{r-v}. OSZK FM² 592. (RMNy III. 2016.)

Ajánlólevél: A nemzeti és nagyságos gróf Eszterházy Julianna kisasszonynak, [...] nekem jó akaró asszonyomnak [...] a pozsonyi könyvnyomtató

„A több ájtatos úri asszonyok között, kik a Boldogságos Szűz Mária officiumjának magyar nyelven való kinyomtatását sok időtől fogva szorgalmaztatták, első és legfőbb volt a nemzeti és nagyságos gróf Nyáry Krisztina, országunk mostani nádorispánjának kedves és szíve szerént való házastársa, a Nagyságod szerelmes Anyja. Ki, hogy Nemzetünkben is a mi örökös Asszonyunkhoz való ájtatosságot öregbíténé, ezen munkára elegendő költséget is hagyott, fölötte illendőnek ítélvén, hogy amely Szüzet minden nemzetségek boldognak mondanak, azt a magyarok is úgy mint kiváltképpen való szószóló és gondviselő asszonyokat magok nyelvén is dicsérnék és magasztalnák.”

GELEJI KATONA István, *Váltság titka*, Várad, 1645, f2^{r-v}. ELTE EK RMK I. 155:1 (RMNy III. 2124.)

Ajánló előbeszéd az Istennek igazán való dicsőítetésekről: Az Istentől fejedelmi felsőséges méltóságban álltatott és dicsőséges hírrel-névvvel felruházott Rákóczi Györgynek

„[...] látni való dolog, hogy Nagyságod semmire inkább nem áhítozik, mint az Isten dicsőségének terjesztésére, melynek többek közül ez egy igen nagy világos jelensége, hogy még az üdő alatt is, midőn hazája mellett ellenségével országán kívül hadakoznék, és birodalmának határát boldog emlékezetű praedecessorinak dicséretes példájokra küljebb vetné, ittben ilyen két szent könyveket, mint ez a Váltság titka és a Titkok titka nagy gondviselésével kinyomtatott. Mellyel magát eléggé megmutatta az Úrnak háza és öröksége mellett mind test s mind lelki ellenségekkel harcoló erős bajnoknak lennie.”

MEDGYESI Pál, *Doce nos orare*, Bártfa, 1650, (számozatlan) §§§ 3^{r-v}. OSZK FM² 1306. (RMNy III. 2310.)

Előljáró beszéd: Fejedelmi tündöklő felséggel tekintetes és nagyságos fejedelemasszonynak, Lorántffy Zsuzsannának

„Nagyságodnak ajánlom ez írásomat: maga részéről, hogy az Nagyságod én hozzám, igen méltatlan szolgáláéhoz eleitül fogván kiváltképpen mutatott kegyelmességiért való háladatosságomnak (mellyel egész életemben hálás vagyok) legyen valami jelentésecskéje, és ez könyv is tudjon mi oltalom alá rejtőzni, ez rágalmazók ellen.

Az Nagyságod részéről pedig, mind hogy Nagyságod ez könyörgés és tanításbeli módokhoz ha valaki más igen hozzájuk szokott, melynek Isten kegyelméből a Krisztus ajándékozásának mértéke szerént kívánatos láttatja is vagyon, mind hogy az Nagyságod kegyelmes segítségével által lát ez világot. Ki megértvén, hogy efféle jegyzések volnának távottam, ugyan parancsolattal indétott, hogy azokat szép rendben vévén, közönséges haszonra kibocsássam. Melyben nézte Nagyságod, mind a több jó igyekezetű híveknek hasznokat, mind kiváltképpen a maga lelki előmenetelit, annyira belé igazodván már Nagyságod ez előtt ez lelki mesterségben, hogy magától is Nagyságod a mindennapi lelki testi szükségek szerént rendesen, fontosan, tulajdon az Szent Írás szavaival akár mi szükségéről szép könyörgéseket adhat bé Istennek. Mely lelki ajándékokban való nevedésre és bővölködére az Krisztus által mennyit fogjon ez után is Nagyságodnak segíteni ez a könyv, ennek szorgalmatos és figyelmes olvasásából megtapasztalja Isten áldásából nem sokára Nagyságod.”

NÓGRÁDI Mátyás, *Lelki próbakő*, Debrecen, 1651, a2^v. ELTE EK RMK I. 180/a. (RMNy III. 2362.)

A jó emlékezettel virágzó és becsülettel fénlő férfinak, néhai Kerekes Mihály Uramnak megmaradt özvegyének, úgy mint Bagoly Kata Asszonynak

„Méltán is cselekedtem ezt, hogy a kegyelmetek jó hírrel virágzó neve forogna e könyvnek dedikációja előtt. Először, mert midőn ebbéli szándékomat jelentgetném, maga a kegyelmetek sponte ajánlotta Istenhez való buzgóságából származott patrocíniumát és költségének nem szánását.”

MALOMFALVAY Gergely, *Belsőképpen indító tudomány*, Bécs, 1653, b5^{r-v}. ELTE EK RMK I. 186. (RMNy III. 2462.)

Ajánlólevél az tekintetes és nagyságos Püski Jánosnak

„Megjelentvén azért Nagyságodnak, úgy mint méltóságos megyés Püspökömnek amint illet és kívántatott szándékomat, a tridentomi zsinat szent Gyűléköt rendelése szerént nem csak szabadságot ada Nagyságod szándékomnak követésére és végbe vitelére, szerzetembéli fejedelmimre halasztván ezen könyvecskének megvizsgálását, de ösztönözni is kezde és hogy mindenek előtt láttatnék az Örökkévalóságnak gyűrűjét püspöki ujjában viselni, bé is fogadá bőkezű irlgalmassággal e könyvecskének ügyét.”

Nagylelkűség

HÁPORTONI FORRÓ Pál, *Qvintos Cortiosnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól*, Debrecen, 1619,):(:(3^v–):(:(4^r. OSZK, RMK I. 485. (RMNy II. 1174.)

Az Felséges Bethlen Gábornak Isten kegyelmességébül Magyar és Erdély országoknak fejedelmének

„De azt sem illik az felséged dicsiretes dolgai közül kihadnom, hogy felséged az tisztességes deaki tudományokat, melyek az jó dolgoknak kútfejeinek mondatnak országában, az mint látjuk, nagy kedvvel és szeretettel gyámolítja. Melyek hogy minden kincsnél ez földön drágábbak legyenek, nyilván vagyon, mert ezek az ifjúságot legeltetik, az vénséget gyönyörködtetik [...], az szerencsétleneknek pedig bátorságos kifogó helyt és vigasztalást adnak. Melyekhez való nagy szeretetít felséged ezzel is megmutatta, hogy Gyulafejérvárat székes helyében mindenféle bölcs könyvekkel bővölködő bibliotékát emeltetett, mely dologban felséged az nagy hírrel névvel tündöklő Mátyás királynak dicsiretes példáját követte, ki az tisztességes tudományoknak nagy szeretője és böcsülője lévén Budán régen az királyoknak székes helyekben regnáltában azont cselekedte, mellyel az több jeles dolgai között az tudós emberektől meg most nem kicsi dicsiretet veszen.”

MEDGYESI Pál, *Hét napoki edgyütt beszélgetések*, Debrecen, 1637, (számozatlan) (6^v. ELTE EK RMK I. 116. (RMNy II. 1670)

Ajánlólevél úri méltósággal s jó hírrel-névvel tündöklő tekéntetes Perénni Gabriel Uramnak [...] és Istenfélő Házastársának, az nemzetes és nagyságos Salgai Kata Asszonyomnak

„Ennek [a hitnek] azért oltalmában s terjesztésében sem költséget, sem fáradságát nem szánja Nagyságtok, alkalmas catalog telnek már azoknak az egyházi hasznos embereknek nevekéből, kiket bő költséggel, messze országokban tanítattot s tanítat, és lelki fiút szült az anyaszentegyháznak Nagyságtok. Közönségesen pedig minden renchez és legfeljebb a mienkhez, minemű nagy szeretettel, becsülettel és jó akarattal vagyon Nagyságtok, kevés beszéddel meg nem írhatnám.”

KISMARIAI VESZELIN Pál, *Oktató és vigasztaló prédikációk*, Debrecen, 1641, (számozatlan) :(7^v. ELTE EK RMK I. 131. (RMNy III. 1875.)

Ajánlólevél: Az nemes, okos tanácsadással és ékesen szólással felékesítettett méltóságos férfiúnak, Debreczeni Fekete István Uramnak

„Az kibocsátást pedig cselekedtem a Kegyelmed böcsületes neve alatt azért, mert ez az szörnyűség [az 1640. 04. 23-i debreceni tűzvész] városunkban lőtt, a Kegyelmed harmadik bíróságának idejében és Kegyelmed a sok félelem és rettegések között éjjeli és nappali nyughatatlanságával, serény forgolódásával és szorgalmatos vigyázásával igyekezett annak megoltására. Kegyelmed serény szorgalmatossággal az romlásból felépítette a város házait boltjaival egyetemben az embereknek reménségek felett azon egy esztendőben.”

GELEJI KATONA István, *Váltság titka*, Várad, 1645, f2^v–f3^r. ELTE EK RMK I. 155:1 (RMNy III. 2124.)

Ajánló előbeszéd az Istennek igazán való dicsőítettésekről: Az Istentől fejedelmi felsőséges méltóságban állattatott és dicsőséges hírrel-névvel felruházott Rákóczi Györgynek

„E nyilván nem kicsiny boldogságára és ékességére vagyon a Nagyságod fejedelemségének, hogy az alatt ennyi szükséges és épületes könyvek jönnek ki, amennyiek és minéművek még e hazában egy fejedelem alatt is ekkéig ki nem jövetének. Amely Istenes jó dologban Nagyságod ezután is ne csökönjék meg, mert effélékre való költséggel Nagyságod állandó kéntset gyűjt az egekben, melyet sem a rosda meg nem eszik, sem a lopók el nem lopnak. Ez a kegyességnek egyik jó gyümölcse, amelynek mind e jelenvaló s mind a következő életnek boldogsága felől szép ígéreti vannak. Az Istent félő keresztyén fejedelmeknek nem csak afelől kell szorgalmatoskodniok, hogy az igaz mennyei tudomány az ő birodalmokban csak az ő üdejekben virágozzék, hanem afelől is, hogy az még holtok után is abban az ő jó gondviselések által virágában megmaradjon, amelyre egy legalkalmatosb út és mód a jó könyveknek ed-áltatások, s kibocsátások, melyekben Nagyságod gyönyörködik. Ez ilyenek nem hagyják soha Nagyságodat meghalnia, és emlékezetit föld alá temetődnie, hanem még a boldog kimúlása után is élni jelentik, s ki lőtt légyen a maradékoknak hirdetik.”

MALOMFALVAY Gergely, *Belsőképpen indító tudomány*, Bécs, 1653, (számozatlan) b6^v–b7^r. ELTE EK RMK I. 186. (RMNy III. 2462.)

Ajánlólevél az tekintetes és nagyságos Püski Jánosnak

„És mivel ez a könyvecske utolsó dolgainkról s az Örökkévalóságról elmélkedik, azon elmélkedésnek eleven képét látta Nagyságodban, melynek ha más jelensége nem volna is, elég volna az a bő kezű irgalmasság és alamisnáskodás, melyről sokféle ügyefogyott szegények és rabok s külömb-külömb féle szerzetesek bizonyosságot tehetnek az maga püspökségének megyéje kívül is.

Nem félt azért attól ez az éhező könyvecske, hogy útiköltség nélkül marad, ha Nagyságodhoz folyamodik, mivelhogy nyilván tapasztalta, mely elváhatatlanul kapcsolkodott Nagyságod alamisnáskodási által az örök igazság mondásához, tudni illik: [...] Ne gyűjtsetek magatoknak kincset e földön, ahol az rozsdá és a moly megemészti. Gyűjtsetek pedig magatoknak kincset az égben, ahol sem a rozsdá, sem a moly meg nem emészti. Mert ahol a kincsed vagyon, ott vagyon a szíved is.”

6. A dedikálás okai

MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, Sárvár, 1602 = *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, kiad. SERENCZI Zoltán, Budapest, 1911, 49–50. (Régi magyar könyvtár 27.) (RMNy II. 890.)

Epistola dedicatoria az tekintetes és nagyságos vitézlő Keresztyén Úrnak, Nádasdi Ferencnek

„Akarám pedig ez kis könyvemet bizonyos okokból az Nagyságod neve alatt kibocsátani. Elsőben, mert látom, hogy szívvel-lélekkel vagyon Nagyságod az igaz tudományhoz, s nem gondol azoknak ellenünk való kiáltásokkal, kik sok kígyó-békát vernek az fejünkhöz az Krisztusban való mi hitünkért. Nagy ajándéka ez az Istennek. Mert még zászlós urakat is találni ez mostani időben, kik az pápistáknak való kedveskedésből sem hidegek sem melegek az hűt dolgában. Nem olyan Nagyságod (tudja Isten, hízelkedésből semmit nem szólok), hanem őfelségének, Fejedelmünknek megadja ugyan hívséggel azt, az mivel Nagyságod az Istennek parancsolatja szerint tartozik engedelmesen, de az Isten tisztességére néző dolgokban semmit kedvért, félelemért nem cselekszik Nagyságod, melyet még az más fél is dicsérettel csodál Nagyságodban. Méltó vala azért, hogy az Nagyságod ilyen állhatatossága az mostaniaknak is jó tüköre lenne. Annakfelette miért hogy az Istennek Ecclesiájában az tanítókhöz is oltalommal vagyon Nagyságod, akarom azt is, hogy ez könyvecském, mind az oltalomra nézve bátorságosan forgana az keresztyének kezében, s mind fogatosabb és tekintetesb lenne az keresztyének között. Továbbá tartozom is vele, hogy az Nagyságod neve alatt bocsátanom ki, mert nem csak sok jót vöttem s veszek is naponként Nagyságodtól, de az Nagyságod szárnya alatt is vagyon csendes szállásom. Melyekért nem akartam hálaadatlan lenni. Végezetre azért is, mert Nagyságod nem csak az prédikátoroknak táplálója és oltalmazója, az scholáknak építője, hanem az mi édes hazánknak is, az pogányok ellen erős pajza is, ki sem fáradságával, sem költségével, sem karával, sem teste szakadásával nem gondol, de szíve szerint nagy hűséggel szolgál ő felségének, az Római Császárnak és édes hazánknak ennyi sok veszedelminkben. Miért hogy azért Nagyságodnak az alatta való vitézekkel sokszor szemben is kell az pogánssággal menni, ez könyvecske pedig arról való tanolságot is ad, miképpen kell keresztyéni módon az pogánokkal hadakozni, hasznosnak és ugyan szükségesnek is ítélem ez könyvnek az Nagyságod neve alatt való kimenetelit, hogy az Nagyságod neve alatt és példájához képest az vitézeknél is kedvesebb lenne. Kérem azért Nagyságodat, hogy ez én kis munkámat és fáradságomat vegye Nagyságod tőlem jó néven. Isten életemet hosszabbítván, jövőidőben több dolgokban is akarok Nagyságodnak szolgálni.”

Szent Biblia, ford. KÁROLYI Gáspár, Hanau, 1608,)(4^v. ELTE EK RMK I. 85. (RMNy II. 971.)

Szenczi Molnár Albert, *Mauritio landgravio Hassiae, comiti Cattimelibocorum, Deciorum, Zigenhani et Niddae etc.* – Vö. *A szerző támogatása és oltalmazása*, 362.

LIPSAI RHEDA Pál, *Lex politia Dei, azaz mindenféle törvények*, Debrecen, 1610, *3^{r-v}. ELTE EK RMK I. 54. (RMNy II. 992.)

Előljáró beszéd: Az tekintetes és nagyságos Úrnak, Szerdahelyi Imrefi Jánosnak

„Mindenek fölötté pedig akartam ez könyvecskét az Nagyságod neve alatt kibocsátanom, egyikért azért, mivelhogy Nagyságodtul sok jót vöttem, hogy így hálaadó voltomat Nagyságodhoz megmutassam. Annak fölötté, mivel hogy tudom Nagyságodat az Istennek szent Törvényéhez és az emberek között való jó rendtartáshoz nagy szeretettel lenni. Végezetre, hogy ez kicsiny munka több keresztyén embereknél is kedvesb legyen. Kérem azért Nagyságod, hogy ez kicsiny munkát (sőt csak két fillért is, kiket én az szegény özvegy asszonnyal az Isten Templomának épületire az perselybe vetek) jó néven vegye.”

VERESMARTI Mihály, *Tanácskozás, melyiket kelljen az különböző vallások közül választani*, Pozsony, 1611 = MAJLÁTH Béla, *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához*, Magyar Könyvszemle, 1880, 132. (RMNy II. 1025.)

Az tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Drugeth Homonnai Györgynek

„Hogy pedig ezt az én kised munkámat az Nagyságod patrocíniumjának ajánlottam, és az Nagyságod böcsületes nevének paisa alatt kézben bocsátottam, nem egyebűnven vagyok eredeti, hanem az Nagyságodhoz való köteles hívségemből. Mert jól lehet, Nagyságodnak én ez ideig ismértségében nem jutottam, de mindazáltal az igaz keresztyén hitnek tiszta és nyilván való szereteti és oltalmazása, mely Nagyságodat még az idegen nemzeteknél is sokkal böcsületesbé teszi, hogy sem az meggyökerezett régi vitézlő úri familiának sok szép ékességi, amaz ifjúságnak határit felül múltó megért okosság, és sok jó erkölcsökkel virágzó tekéletesség, mellyel Nagyságod az vén embereknek példája és tüköre. Végezetre, hogy kevés szóval sokat mondjak, az józan és tiszta élete és amaz régi keresztyénekhez illendő magaviselése nem csak álmétkodást, de oly böcsülettel elegyített szeretetet szerzett én bennem, hogy egyebek előtt Nagyságodnak akartam kedveskedni az én fáradságommal. Melyet ha Nagyságod jó kedvvel fogad és engemet is patrocíniumjára méltatlannak nem itil, nagyobb dolgokra és hasznos fáradságokra felindít Nagyságod.”

MIHÁLYKÓ János, *Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről*, Bártfa, 1612, b3^v–b4^r. OSZK FM² 2036. (RMNy II. 1030.)

Epistola dedikatoria: Az nagyságos és nemzetes Czobor S. Mihály Czobor Erzsébet asszonynak

„Mivel pedig, hogy jól tudom az Nagyságod keresztyéni affektióját és jó indulatját az Isteni tisztelthöz és az Istennek szent igéinek igazán való prédikálásához s annak buzgósággal való hallgatásához, és megtekéntném másfelől az én kegyes Uramnak, Palatinus Uramnak ő Nagyságának és Nagyságodnak énhozzám és az enyéimhöz sokképpen megmutatott jóakarattját, ezzel akartam Nagyságodhoz hálaadó voltomat valami részéből megmutatnom,

és ez német nyelvből magyarra fordítottatott könyvecskét Nagyságodnak dedikálnom és az Nagyságod neve alatt kibocsátanom.”

PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós, *Az Úr vacsorájáru*, Sopronkeresztúr, 1613, B^r-v. ELTE EK RMK I. 63. (RMNy II. 1057.)

Epistola dedicatoria: Az tekéntetes és nagyságos Seifrid Kolonicsnak – Vö. A vallás és az egyház előmenetelének támogatása, 335.

Practica aritmetica, azaz számvető tábla, Debrecen, 1614, 4^r. OSZK RMK I. 447. (RMNy II. 1063.)

Az tiszteletes és böcsületes firfiúnak, Debreczeni Fekete Jánosnak

„Hogy pengi én is hála adó voltomat Kegyedhez megmutathassam, íme ez kicsin könyvecskét Kegyednek dedikálom és ajánlom, melyet kérem, hogy jó néven vegye Kegyelmed, ha ez kedves leszen ez után is ha Isten éltet, több ilyen hasznos dolgokban (kik rész szerint immár kezem alatt is vannak) forgolódom.”

PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós, *A gyermekecskék crédója*, Keresztúr, 1615, A5^r– (számozatlan) A6^r és (számozatlan) A8^r. OSZK, FM² 537. (RMNy II. 1090.)

Epistola dedicatoria: Az tekéntetes és nagyságos Betlehemfalvai Thurzó Szanislo Úrnak

„[...] elkezdött munkámat immár az Úr Istennek engedelmebül véghöz vivén, kinek illenék méltáiban dedikálnom és ajánlanom, Nagyságodon kívül senkit sem találok. Okai ennek többek között ím ezök: Mert én ezt az mennyei drága kencsöt, Nagyságos és kegyelmes Uram, (Sempte várában) az Nagyságod földében találtam. Mert akkor az Nagyságod dolgában foglalatoskodtam. Mert Nagyságodat és az Nagyságod szerelmes házas társát, az én kegyelmes asszonyomat ismeröm oly kegyes és Istenfélő szüleknek lennie, kik az ő szerelmes két előttök virágzó fioknak, Szanislonak és Ádámnak, az én kegyelmes kis uraimnak és jövőendő patrónusimnak és az várandó ágazatoknak is (kikkel ezek után is szeresse Isten Nagyságtokat) sem nem röstell, sem nem szégyenl, sőt ugyan alávalónak sem tart, ez ily kis letött kencsöt örök üdökrül üdökre való testamentomi zálagul [...] hagyni. [...]

Akarám ezt az én kis munkácskámat ily okokbul Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, patrónusomnak ajánlani, hogy az Nagyságod kegyes patrociniuma és gondviselése alatt nem csak más körösztyén atyák, anyák [...], hanem ugyan scholáknak igazgatómesteri és lelki pásztorok is publice mindenöket erre oktassanak és tanétsanak.”

ZVONARICS Imre, *A Szentírásbeli hitünk ágainak három könyvre való osztása*, Sopronkeresztúr, 1614, A4^v. OSZK FM² 2128. (RMNy II. 1072.)

Epistola dedicatoria: Az tekintetes, nemzetes és nagyságos úrnak, Nádasdy Pálnak, [...] kegyelmes urának és patrónusának

„Akartam pedig ezt az én kised és vékony munkácskámát az Nagyságod neve alatt kibocsátanom, hogy ezzel Nagyságodnak énhozzám való sok jó akaratjáért hálaadó voltomat megmutassam.”

KLÖSZ Jakab, *Evangéliumok és episztolák*, Bártfa, 1616, (számozatlan) *4^v. OSZK FM² 4423. (RMNy I. 1096.)

Epistola dedicatoria: Az nömös, böcsületes és tisztelendő Uraimnak, kassai királyi szabad városnak fő bírójának és egész tanácsának, énnékem bizodalmas jó fautorimnak

„Immáron kívántatik, hogy én fő embereket keressem, kiknek tutalájába ez munkámát ajánljam és dedikáljam és kiknek neve alatt világra küböcsássam. Annakokáért, választok és ez rövid írásomban megnevezek Tü Kegyelmeteket, nömös, böcsületes és tisztelendő Uraim, az híres neves kassai királyi városnak bírái és szenátori és gondjaviselői. Egyrészt azért, hogy az tü kegyelmeitek virtusa és jóságos cselekedete mindenekhöz, és az Respublikának bölcs, hűvséges és szorgalmatos adminisztrációja miképpen ennek előtte, úgy ez mostani félelmes és veszedelmes üdökben is, mindeneknél nyilván vagyon, mely el nem röjtethetik, mint szintén az város, mely hegyen építettet. Másképpen pedig azért, mivel hogy felötte igen dicsirtetik az tü Kegyelmetek szorgalmatos gondjaviselése, kiváltképpen az tü Kegyelmetek városában lévő keresztényi ekléziára és oskolára, hogy azt bölcs és tudós Istenfélő tanítókkal megrakjátok, kik az keresztényi tudományt és Istennek igéjét is igazán tanítják és szaporítják az hüveknek szívökben. Végezetre azért is, hogy az tü Kegyelmetek énhozzám való eminapi jó akaratjáról mindenkor emlékezem, és igenis bántam s bánom is, hogy ügyeközetömet meg nem teljesíthettem. És arra kötöm magamat, hogy tehetségem szerint én azon ügyeközöm, hogy az tü Kegyelmeteknek én hozzám való szeretiért én is viszontag tü Kegyelmeteket életemig szeressem és böcsüljem.

Kinek nagyobb bizonyásgnak és hütelének okáért ez könyvecskét tü kegyelmeiteknek, nömös, böcsületes és tisztelendő Uraim, inscribálok és dedikálok.”

ALVINCZI Péter, *Itinerarium catholicum*, 1616, Debrecen,)(2^{r-v} és)(3^v –)(4^r. OSZK, FM² 016. (RMNy II. 1104.)

Minden Római, Helvetiai és Augustana Confessiön lévő Nagyságos Uraknak, Nemes, egyházi és közrenden valóknak, valakik Magyar- és Erdélyországban vannak

„Krisztusban szerelmes atyámfiái, mindnyájan Magyar- és Erdélyországban lakók, akarminémű rendben állattattak legyetek Istentől, hogy titeket szólítlak és néktök ajándékul mutatom e kicsiny munkát, okait, hogy értsétök, illendőnek ítélem. Viszen erre engemet nemzetömhöz való szeretetöm, tiszttem, némely rágalmozó rendnek patvarkodó értelme és

az alkalmatosság. – Nemzetömet jelentem. Ez a sok különböző értelem között az idvösségnek dolga felől annyera jutott, hogy mely félt kelljen követni, alig tudhatja, holott mindenik szerzet az ő maga vallását mondja igaznak, egyebeket pedig újnak állít. – Tisztömet említöm. – Az nem egyebet, hanem tanítást kíván mind közönséges helyen és mind magánvaló állapotban. [...] Annakokáért minden rendbeli keresztyének Magyar- és Erdélyországban, olvassátok ezt és tegyetök ítéletöt afelől és mondjatok sententiát is, a jezsuiták tudománya régi, avagy akit Luther és Calvinus tanítottak. Mert ti előtekben költ per viam Appellationis az veszdés felől való igaz látás. Hogy így azt, ami régi és igaz tudomány javalljátok, aki új és hamis megvessétök jó lelkiismerettel, minden praejudiciomot és irigységöt külső haszonnak kívánásával, félelemmel és barátsággal együtt hátra vetvén. [...] – Alkalmatosságot is jelentgetek. E néhány napokban könyveim között forogván, akadék e megjegyzett disputationak jegyzetskéjére, kit midőn megolvastam volna, illendőnek ítélem, hogy napfényt látna és egyebek szeme eleibe menne. Mivel pedig nagyobb részből magyarul vagyon, nektek magyarországi rendeknek ajánlom, hogy amiképpen amaz örvendetes világosság a Jézus Krisztus érdöme bűnötök bocsánatja felől felvirradott az evangéliumnak örvendetes prédikáltatása által, annál mintegy égő szövétneknél járjatok, minden értelemeket annak igazságára, mint egy próbakőre vonván.”

MARGITAI Péter, *Az mindennapi könyörgő imádságnak magyarázatja*, Debrecen, 1624, (számozatlan) (6^v. ELTE EK RMK I. 87/b. (RMNy II. 1301.)

Előljáró beszéd: Az böcsületes, isteni félelemmel, bölcsességgel és igazsággal tündöklő debreczeni tanácsnak, nevezet szerint penig Imre deáknak, mostan debreceni főbírónak, Mészáros Benedeknek, Nagy Gál Istvánnak és az több keresztyény hallgatóknak etc.

„Mikor penig arról gondolkodnám, kinek kellene ez rövid tanításokat ajánlanom, juta eszemben, hogy ez itt való böcsületes Tanács ezt éntőlem nem csak megérdemli, hanem méltán ugyan meg is kívánhatja imez következő okokért:

I. Mert ez itt való keresztyén gyülekezetben prédikáltottam én ezeket ez elmúlt napokban.

II. Mert (tisztesség adassék minden keresztyén ekklézsiának) ez itt való hívek nevezetesen az könyörgésben való buzgóságban.

III. Hogy az futóknak (az mint közpéldában mondjuk) sarkantyú gyanánt lennék, és az debreczeni keresztyéneket az könyörgésben való buzgóságra ennél is inkább földíntánám.”

SZENCZI CSENE Péter, *A keresztyéni igaz hitről való vallástétel*, Debrecen, 1616, A4^v–A5^r. ELTE EK RMK I. 69:1. (RMNy II. 1109.)

Lipsiai Pál, debreceni könyvnyomtató, *Az nemzetes és nagyságos Úrnak, Rédei Ferencnek*

„Mely könyvecskét az Nagyságod méltóságos neve alatt akarám kibocsátani bizonyos okokért. Elsőben ezért, mert erre ez szent munkára engemet Nagyságod indított és segített. Más az penig, hogy Nagyságod Bihar Vármegyének főispánja, az melyben ez előtt egy

hégján ötven esztendővel ez drága confessio bevetetett. Illendő tehát, hogy ez Magyarországi eklézsiáknak vallási itt is bocsáttassék ki, és Nagyságodnak, úgy mint ez vármegyének fejének ajánltassék.

Tudja továbbá az egész kereszténység azt, hogy Nagyságod az Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusa és az igaz vallásnak oltalmazója. Mely nem csak eleitől fogván jeles viselt dolgából tetszik meg, hanem kiváltképpen, hogy ez confessión lévő akadémiákban kegyes indulatú ifjakat is esztendőnként tanítat Nagyságod, az kik közül némelyek immár szegény nemzetünk között az Anyaszentegyházban hasznosan tanítanak, némelyek meg tanulnak. Vegye tehát Nagyságod ez kicsiny ajándékot éntülem, szegény szolgáljátul kegyelmesen.”

MARGITAI Péter, *Az Isten törvényének a Szentírás szerint való magyarázatja*, Debrecen, 1616, B3^{r-v}. ELTE EK, RMK I. 73. (RMNy II. 1131.)

Az tiszteletes és Istenfélő fírfiúnak, Makai Jánosnak

„De mikor arrul gondolkodnám, kinek kellene ezt az kicsin munkát (az közönséges szokás szerint) ajánlanom, juta eszemben az kegyelmed böcsületes személye, melyben megnyugodván tetszek, hogy te Kegyelmednek offeráljam és az kegyelmed neve alatt eresszem ki imez következő okokért: [...]

I. Mert te kegyelmed az Isten törvényének oltalmazásában, és az ő szent Fiának üdvözítő evangéliomának terjesztésében (távol legyen a hízkelkedés) nem utolsó eszköz. Melyet azzal is megmutatott, hogy javait nem kímélvén ez elmúlt esztendőkbén az Isteni és külső jó és tiszteleges tudományoknak tanulására idegen országban bizonyos tanuló ifjat bocsátott, az ki által immár mind az Istennek törvénye, s mind az Úr Jézus Krisztus evangélioma az Anyaszentegyházban zöngedez.

II. Mert [Kegyelmed] az külső jó törvényeknek és rendtartásoknak is egyik oszlopja.

III. Hogy ezzel kegyelmedet, az Isten törvényének és az külső jó rendeléseknek oltalmazására ennél is inkább felindíthatnám, avagy serénbe tehetném.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Postilla scultetica*, Oppenheim, 1617 = RMKT XVII/6, 486. (RMNy II. 1144.)

„Az nagyszombati eklézsiának, hív keresztyének gyülekezetinek” – Vö. *A szerző támogatása és oltalmazása*, 363.

BELLÉNYI Zsigmond, *Szent Hieronymus, Svanarola elmélkedései*, Kassa, 1618, (3)^{r-v}. OSZK FM² 551. (RMNy II. 1155.)

Az nagyságos Perény Györgynek [...] és hites assessor Atyámfiainak, nékem jóakaró Urainnak

„Elsőben annakokáért Nagyságodnak, mint főispánomnak és kegyes fautoromnak és ez nevezetes vármegyében lévő nemzetes, hites assessor atyamfiainak, nékem jóakaró Urainnak

akarván kedveskedni Nagyságodhoz és kegyelmekhez szeretetből való indulatombúl, felvévén ebben való munkáldokásomnak terhecskáját, akartam ez könyvecskét Nagyságotoknak és ti kegyelmeknek emlékezetre dedikálni. Kérem Nagyságodat és ti kegyelmeket, vegye jó néven tülem ez kis munkácskát, és ha oly kedves dolgokat találанд benne, mely valami gyönyörűséget indíthat, azt örvendetes füllel kívánom hallani.”

HÁPORTONI FORRÓ Pál, *Quintus Curtiusnak, az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól*, Debrecen, 1619, (:):(5^r. OSZK, RMK I. 485. (RMNy II. 1174.)

Az Felséges Bethlen Gábornak Isten kegyelmességébül Magyar és Erdély országoknak fejedelmének

„Annak okáért kegyelmes uram, ezen Quintus Curtiusnak fő krónikáját, miért hogy magyar nyelvre tőlem az felséged parancsolatjából fordítottat, és ez az jeles dolog is az tekintetes magyar nemzetnek hasznára felségednek nemzetségére való atyai gondviseléséből származott, és szem eleibe is felséged akaratjából bocsáttatott ki, nem más patrónusnak hanem felségednek mint kegyelmes uramnak illik ajánlanom és szentelnem [...] is, hogy ezen história noha magától is böcsületes, mindazáltal az felséged neve alatt böcsületesb legyen, és vele együtt az felséged fejedelmi híre neve is az kikövetkezendő maradékokra dicsíretes emlékezettel terjedjen.”

KECSKEMÉTI ALEXIS János, *Az Dániel próféta könyvének magyarázatja*, Debrecen, 1621, b3^r. ELTE EK RMK I. 84/b. (RMNy II. 1236.)

Margitai Péter, *Dedikálás: Az tekintetes és nagyságos Úrnak, Rákóczi Györgynek*

„Mikor azért arról gondolkodnék, kinek kellene ezt az szép munkát dedikálni, juta eszemben az Nagyságod tekintetes neve, és kére engemet azon, hogy azért az szövetségért, mely az boldog emlékezetű Alexis János közte s én közöttem régenten volt, az munkát venném föl és ezt az könyvet Nagyságodnak offerálnám, kiváltképpen imez két okokra nézve: Elsőben, mert ezeket az magyar prédikációkat az pataki nevezetes eklézsiaiban vitte végben az ű kegyelme idvözült Ura, mely mostan Isten engedelmeből az Nagyságod birodalmában vagyok. Másodsor, mert ő is az ő árva fejét az Nagyságod kegyes protectiója alá hajtván, ugyan Patakon lakik.”

MARGITAI Péter, *A Jónás próféta könyvének magyarázatja*, Debrecen, 1621, (:o):4^v– (számozatlan) (:o):6^r. OSZK, FM² 543. (RMNy II. 1237.)

Az nemzetes és nevezetes vitézlő Csomaközi Andrásnak

„Annak okáért holott arról elmélkedném, kinek kellene ezt az én együgyű és kicsin munkámat dedikálnom, juta eszemben az kegyelmed böcsületes személye, imez következendő okokért:

1. Mert te kegyelmed (mint az kegyelmed keresztyén elei) az Isten Anyaszentegyházának nem utolsó oszlopa és az keresztyén tanítóknak fautora. Ezzel azért az kegyelmed böcsületit akartam öregbiteni, és egyebek előtt még messze földön is tettetessé tenni.

2. Mert maga személyében is, Istenes életével naponként kegyelmed az keresztyéni penitenciáknak külső és belső jegyeit mutogatja. Mely szent dolognak derekas végben vitelére akartam ez penitenciáról írt könyvnek offerálásával kegyelmedet elébb mozdítanom.

3. Erre vitt engemet az kegyelmed én hozzám való kegyes indulatja. Mert miolta én az kegyelmed ismeretiben jutottam, csuda buzgó szeretetit tapasztaltam meg kegyelmednek énhozzám, melyet mind nyájas beszélgetésével, s mind pedig külső magaviselésével én hozzám kegyelmed megmutatott.

Hogy azért háládatlanságnak notájában magamat ne ejteném, az én kegyelmedhez való jóindulatomnak megbizonyítására (mivel hogy az szeretet kölcsönt kíván) ez kised munkát te kegyelmednek ajánlom.”

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Imádságos Könyvecske*, Heidelberg 1621,)(3^r–)(4^r. ELTE EK RMK I. 85. (RMNy II. 1238.)

Az nemes, tiszteletes és istenfélő Echi Orsolya asszonynak

„Mostan azért tisztelendő Asszonyim, csak azt számlálom elő, mi okokból indíttattam legyen, hogy ez Imádságos Könyvecskét az kegyelmetek becsületes neve alatt bocsássam ki. Ez előtt egynéhány esztendőkkel az Magyar Postillának dedicálásával, az Kegyelmetek ékes gyülekezetinek és nevezet szerint az kegyelmetek nemes és tiszteletes férjeinek igyekeztem hálaadó voltomat jelenteni és bizonyítani. Mert az én felköltözésemnek utána elsőben és utólszor is ő kegyelme által érkezett ez ilyen munkámban keresztyéni szeretetből nyújtott segedelmem nagy szükségemnek idején. Ez könyvnek pedig dedikálása kiválóképpen kegyelmeteket illeti, mert noha midőn országunkban járván kelvén láttam volna az keresztyén atyafiak kezeknél egynéhány zavaros folyamatú imádságos könyveket, menten szándékom indult arra, hogy mihelt az Isten alkotmatosságot enged, én is bocsássak valamelyet ki az mi hitünkben való tanítóknak más nyelven írott imádságos könyvei közül. De az kegyelmetek egynéhányszor megújított kérése és kegyes kívánságának jelensége indított főképpen, hogy az tőlem elkezdett öreg könyveknek kibocsátása előtt ez könyvecskét sietném kinyomtatatni. Melyet az kegyelmetek szándékkal egyező kérésére még tavaly elkészítöttem, ki is bocsátam volna még húsvét előtt, azmint ez nyáron is kinyomtatattott volna avagy az Calvinus Institutioja magyarul, avagy az megöregbített *Dictionarium*, hogyha az nyomtatásban munkálkodó ifjúság hadi hírekkel másuva nem vonyattatott volna.

Továbbá dedikálásomnak ez is egyik oka, hogy kegyelmetek gyönyörködik az szent Bibliának és az jó könyveknek olvasásában, és az Úr Istent tiszta imádsággal kívánja tisztelni. Engedje az jó Isten, hogy az Kegyelmetek istenes példájával egyéb főrenden és közrenden való asszonyi állapotok is indíttassanak az Írás olvasásnak tanulására és leánzó gyermekekéiknek is taníttatására. Követvén ebben egyéb, igaz hiten való sok keresztyén nemzetségeknak szokásokat: holott mind falukban, városokban, leány gyermeki scholák is vannak, az melyekben tisztességes öreg asszonyemberek tanítják az apró leánkákat olvasásra és catechismusra.”

KECSKEMÉTI C. János, *Az pápisták között és mi közöttünk vetélkedésre vettett három fő articulusokról*, Bártfa, 1622,)o(3^v – (számozatlan))o(4^v. OSZK RMK I. 519–x. (RMNy II. 1256).

Epistola dedicatoria: Az nemes, nemzetes és vitézlő Fintai Darholtz Ferenc Uramnak

„Hová és kinek kelljen ez kis munkát dedikálnom, arról sokat gondolkodtam, szegény egygyű hallgatóim örömet vöttek volna, de az mint szokták mondani, elől tűz, hátul víz volt, Nemes Uraimait is kiváltképpen akkor az időben az állapathoz képest felőle búsítanom általlottani, mindazonáltal gondoltam magamban, hogy kegyelmednek offeráljam és az kegyelmed neve alatt bocsássam ki.

Okot peng erre vöttem, először, mert hallottam és értettem, sőt minekutána kegyelmednek ismeretségében jutottam, láttam az kegyelmed istenfélő keresztyéni voltát és az igaz vallásban való oly fondáltatását, hogy efféle dolgokban senkitől semmit nem röttög kegyelmed, sőt ha kívántatnék, hiti s vallása mellett halált is szenvedni kész volna kegyelmed. Nem hogy efféle dologban valakire nézve költségét és fáradságát szánná, az mint ez mostani időnek állapotja is megmutatja, holott kegyelmed urunk öfelsége, az felséges Bethlen Gabriel, Magyarországnak fejedelme és székelyek ispánja mellett hazájának, országának, hitinek és vallásának oltalmazásáért költségével, fáradságával mindaddig, míg az szükség kívánta, megunás nélkül híven és igazán szolgált.

Másodsor, hogy sokaknak, mind egyházi, nemes és közönséges embereknek felőlem való iteleti megcáfoltassék, kik énfelőlem azt itilték, hogy az sok próba, nyavalya, háborúság miatt hitöm, vallásom mellől elállanék és más religiót választanék magamnak, avagy talám ugyan ügyis volna az dolog, kit énnekem érnem s meg is gondolnom ne adjon az Ūristen. [...]

Harmadsor, hogy ezzel kegyelmednek, mint Istenfélő, jámbor keresztyén patrónusnak gratiáját magamhoz kapcsolnám és jó hírét-nevét, mely míg ebben csak egy papiros marad is, fönnáll, küljebb minden föld szegeletni terjeszteném.

Negyedszer, hogy az kegyelmed én hozzám, méltatlan szolgálájához való jóakaratiáért, melyről mind utonkban-jártonkban, mind hazánál s mind egyéb helyeken való jótéteményi felőlem való beszédi egyebek előtt is bizonságot tesznek, háláadó voltomat megmutassam. Mert az háladatlanság mely nagy vétek legyen, jól tudja kegyelmed. [...]

Ötödször és utolszor, vitt erre az Istennek tisztessége is, az Anyaszentegyháznak épületi, melyre az mennyire Isten erőt és egészséget ez ideig engedett, minden tehetségem szerént, mint ilyen gyarló edény, igyekeztem s igyekezem is életemnek minden idejében.”

MILOTAI NYILAS István, *Speculum trinitatis*, Gyulafehérvár, 1622, c2^{r-v}. OSZK FM² 1227. (RMNy II. 1262.)

Előljáró beszéd: Az felséges Gábrriel, Istennek kegyelméből Magyar-, Torvát-, Tót- etc. országoknak királyának...

„Hogy pengigen Fölségednek való örvendezésemet és igaz tökéletes hűségemet tapasztalhatóképpen Fölséged és egyebek is megismerhessék, ím az Fölséged Istenhez való kegyességének

és hazájához való szeretetinek jóságát, viselt dolgainak néminemű jegyeit ez rövid írásomban adtam szem eleiben, nem amaz kedvkereső undok hízelkedésből, hívom az Űristent és az én jó lelkiem ismeretit bizonyásául, hanem először, hogy legyen példa az magyar nemzetben az Fölséged kegyességének és hazájához való szeretetinek jóságos cselekedete, melyre képest minden méltóságbeliek igazgathassák az ő cselekedeteket és tanulják meg, hogy hogy kelljen az Isten tisztességének és dicsőségének terjesztésében, oltalmazásában és megtartásában fáradozniok. Lássák meg azt is, mi módon kelljen hazájok mellett kikelniök, annak háborgatóit megfenyíteniök avagy megbüntetniök, az hatalmas kegyetlenkedőknek igájok alól fölszabadítaniok és az ő szabadságát oltalmazniok.

Másodsor, hogy az Fölséged aemulusinak és irigyinek föltátott szájakat bedugjam, rágalmozó nyelvöket megbabolázzam, gyilkos szemöket az Fölséged kegyességéből származott jóságos cselekedetinek fénlő világosságával beborítsam. [...]

Harmadsor, hogy az Fölséged kegyességének és hazájához való szeretetinek, hűséges szolgálatjának és sok fáradozásinak ez világ szerint való jutalmát valami részecskéjében megadjam.”

ALVINCZI Péter, *Az Űrnak szent vacsorájáról való rövid intés*, Kassa, 1622, A3^{r-v}. OSZK RMK I. 522–x. (RMNy II. 1263.)

Az felséges Bethlen Gábornak

„Ismerem pedig, hogy e csekély egynéhány levélre férhetett írásocskát méltatlannak állítják némelyek Felséged méltóságos neve alatt vitézkedni, de minthogy Felséged e mistériumnak értelmére gerjedez, ez ő indulatjából adott énnekem erre okot, nem akartam Felségednek ilyen dicséretes és üdvösséges okadását hallgatással eltemetnem, avagy más patrónust keresvén ebben Felségedet defraudálnom.”

REDMECZI T. János, *Az felséges Bethlen Gábornak öt rendbeli halhatatlan és örök emlékezetre méltó Isten Anyaszentegyházával cselekedett jótéteményéről*, Kassa, 1622 OSZK RMK I. 523. (RMNy II. 1265.)

Az felséges Bethlen Gábornak, Magyarországnak, Horvát- és Tótországnak, Dalmáciának, dicséretes választott királyának, Erdélynek fejedelmének, az Székelyek örökös ispánjának

„Erről beszédemet tovább szaporítanom szükségesnek lenni nem ítélem, fordítom azért írsomat Felségedre, és kérem, ne álmélkodjék azon, hogy az én Jézus Krisztusnak, ez világnak itileti szerént, szegény szolgálja lévén, Felségedet választottam ez könyvecskének Patrónusának, minek okáért Felségednek is dedikáltam. Mert tudom Felségednek kegyes indulatját, mellyel eleitől fogván ez mi rendünköt *obvis ulnis ampleftálta*, mint kitetszik sok elmés ifjakkal Németországban való *promotiojokból*.”

MARGITAI Péter, *Az Apostoli Credonak az Szent Írás szerint való igaz magyarázatja*, Debrecen, 1624,)(3^v. OSZK, FM² 542. (RMNy II. 1300.)

Az tekintetes és nagyságos Várdai Kata asszonynak – Vö. A vallás és az egyház előmenetelének támogatása, 340.

PATAKI FÜSŰS János, *Királyoknak tüköre*, Bártfa, 1626, (számozatlan) (o)6^v–(o)7^r. OSZK FM² 545. (RMNy II. 1347.)

Dedikáló levél, Az felséges Bethlen Gábornak

„[...] fordítom azért írást Felségedre, és kérem, ne álmélkodjék azon, hogy én az Jézus Krisztusnak, ez világnak itéleti szerént, szegény szolgálja lévén, Felségedet választottam ez könyvecskének patrónusának, minek okáért Felségednek is dedikáltam. Mert tudom Felségednek kegyes indulatját, mellyel eleitől fogván ez mi rendünköt obvijs ulnis amplectálta, mint kitetszik sok elmés ifjajknak Németországban való promotiójokból. Remélem azért, hogy Felségedben meg nem fogyatkozzván ez könyvecske is többé között meg nem utáltatik, hanem inkább örömet vetettetik, hogyha nem az benne való matériának tractálásáért, avagy csak az Felséged neve alatt való inscriptióért, melyet eleitől fogván minden keresztyén királyok és fejedelmek, nem utolsó böcsületnek tartottanak és ez mai napon is tartanak.”

PÁZMÁNY Péter, *A Szent Írásrul és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék*, Bécs, 1626,)(2^{r-v}. OSZK FM² 586. (RMNy II. 1351.)

Az böcsületes Bihar vármegyének

„Negyven egész esztendeje lészen, mikor az Úr Isten engemet honnyomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszóllította és egyházi állapotra választta. Soha azolta, édes nevelő Hazám, feledékenségben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam s kerestem abban módot, hogy velem való dajkázkodásodat háláadó szolgálattal valami részből megköszönjem és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerént kedveskedjem. De mód nem adatván élő nyelvem tanításával, hozzád való kötelességemnek terjesztésében hogy teljességgel háládatlanul meg ne haljak, vénségemben ezzel a kis írásomnak néked ajánlásával, ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom háláadó igyekezésemet, és ha tehetségem megfelelhett kívánságomnak, azon leszek, hogy lelkednek szolgáljak és írással ösvényecskét irtogassak üdvösségedre.”

TASI Gáspár, *Lelki kalendárium*, Bécs, 1627, A5^r– A6^r. ELTE EK RMK I. 96. (RMNy II. 1377.)

Az nemzetes és nagyságos Bedegi Gróf Nyáry Krisztina asszonynak

„Mit mondhatok, nagyságos Asszonyom én is egyebet, és ugyan ez is lőn oka, hogy ezt Nagyságodnak ajánlanám, hanem amit Szent Pál monda az Efesusbeliekhez valaha, úgymond:

setétségek valátok. Mert úgy vagyon, fénylik vala Nagyságod is ezelőtt, nagy nemzetű és méltóságos Úrasszonyi állapotjával, de csak szintén e világnak, aki efélét tart igaz fényességnek, de a felső rész Nagyságodban, akire az Isten, akire az Angyalok és az égnek minden lakosi néznek, azaz a Lélek homályos vala, míglen a Szent Lélektől indittatván járulni kezdte Nagyságod a közönséges keresztyén Anyaszentegyháznak hiti által amaz igazságnak Napjához, akiről panaszkodnak némelyek Ítélet napján a bölcsnél, hogy nem világoskodott volna nekik. Noha igen méltatlan, mert a *világosság e világra jött, de inkább szerették az emberek a setétséget, hogy sem a világosságot*, és így megvilágosodék az ég felől való része is Nagyságodnak. A föld felől valónak fényessége is pedig, azaz evilági böcsületi, méltósága és jó neve, amely a jószágos erkölcsöket úgy szokta követni, mint az árnyék a testet, megmarada Nagyságodnak, sőt nevelkedék is.”

ZVONARICS MIHÁLY, *Magyar postilla*, Csepreg, 1627, 16–17. OSZK FM² 547. (RMNy III. 1380.)

Epistola dedicatoria: Az tekintetes, nemzetes és nagyságos gróf Nádasdi Pál úrnak, [...] mindenkoron kegyelmes patróna urunknak – Vö. A szerző támogatása és oltalmazása, 365.

FRÁTER Lajos, *Kincstartócska czestehoi egyházának*, Krakkó, 1627, A2^r–A3^r. OSZK FM² 598. (RMNy II. 1391.)

Dedicatoria: Az tekintetes és nagyságos gróf Erdődi Pálffy Kata asszonyinak, az néhai Istenben elnyugott tekintetes és nagyságos palatinus, Forgách Zsigmond özvegyének, nékem kegyelmes patróna asszonyomnak

„Sokat gondolkodván rajta nagyságos patróna Asszonyom, mivel háláljam meg Nagyságod familiájának és Nagyságod Istenben elnyugott Urának ez elmúlt ideigben hozzám való jóakarattokat, szükségem korán való táplálásokat. Hallván annakokáért Nagyságod árvaságát (noha annak előtte nem voltam ismeretes Nagyságoddal) nem hogy ezzel az kis fáradsággal eleget tenni akarnék, de hogy ezzel is Nagyságodhoz való hűségemet és hogy Nagyságodért szüntelen Istent imádom, jelenteném meg.

Az több lelki multságaim között juta eszemben Magyarországnak kegyes patronájának, patrónusságának által költözése Lengyelországban, és hogy valamit róla irjak és Nagyságodnak dedikáljak, proponáltam magamban, ezzel lelki üdvösséges multságát is kívánván Nagyságodnak, úgy fogtam ehhez az kis Kincstartócskához, mely efféle lelki mulatozáshoz illik, gondolám annakokáért, ajánlani Nagyságodnak, mint kegyelmes patróna Asszonyomnak.”

SALÁNKI György, *A keresztyén vitéséget tanító kézben viselő könyvecske*, Leyden, 1627, (?)^{5v}–(számozatlan) (?)^{7r}. OSZK FM² 076. (RMNy II. 1393.)

Az tekintetes és nagyságos Úrnak, Rákóczi Györgynek, [...] nekem kegyelmes uramnak, patrónusomnak

„Tudván pedig azt, mely szorgalmasan gyakorolja Nagyságod magát ez világi vitéség felett az keresztyéni viadalban, nem illeten dolgot láttattam cselekedni, ha az Nagyságod fegyver tartó házában ez kised hangzást azon földről, ahonnet authora való volna, küldeném.

Hívolt egyfelől engemet erre az Nagyságod kegyes indulatja, és annyéval inkább is batorított, mennyével nyilvánban volt nálam az Nagyságod hasznos és kívánatos rendelése (oh örök emlékezetre méltó cselekedet!), holott neminemű könyveknek fordítását bizonyos személyekre, mintegy elosztotta légyen. Tudniillik, hogy semmi út ne találatnék, melyen Nagyságod az Isten Anyaszentegyházának épületire és az republikáknak boldogítására (mely ha valahol, bizony ez mi hazánkban kívánatik együtt) nem vigyázna. Követvén avagy hogy igazán megmondjam, felül haladván az Augustus császárnak dicséretes cselekedetét, ki valahol micsoda szép éles mondásokat hall vala, mind azokat leíratni és szomszéd fő-fő emberinek, barátinak szokta vala küldözni.

Ösztöngött másfelől az háládosságnak sarkantyúja is, ki felől azt szokta vala Pirrus az Epirusnak királya mondani: non in eodem esse debere gratiam, et debere pecuniam, azaz más háládossággal, más viszont pénzzel tartozni valakinek, mert (az mint Franciscus patricius magyarázza), az ki az pénzt életében meg nem fizette, annak az kitül kölcsönötte volt, eleget tött, ha annak maradékinak megadta, az ki pedig jótéteményt vött valakitül, hanem ha életében annak az kitül vötte volt, meghálálta, gondatlanabbnak mondhatik és eleget töttnek. Háládossággal tartozom én is Nagyságodnak, de olyannal, kit egész életemben voltaképpen meg nem fizethetek. Holott immár negyedik esztendeje folyjon, hogy az Nagyságod beneficiariusi lajstromában, méltatlanságomra képest nevemet felíratván ez nevezetes belgiumi akadémiákban tanulásnak okáért mulatok, és az Nagyságod kegyes gondviselése mellett fogyatkozás nélkül élek. Akartam azért mostan avagy csak ilyen kicsiny jegyét is háládosságomnak megmutatnom, míglen nagyobb alkalmatosságnak napja felvéradna. Kicsin ugyan ez, és méltatlan akár munkának, akár ajándéknak nevére, mindazonáltal, hogyha amaz boldog elméket (kikkel Isten hazánkat mostanában is büvön látogatta) nagyobb munkákra felserkenthetém, munkának nevezhetem. Sőt ha Nagyságodnál bocsánatot találand merészségem, ajándéknak méltán akkor mondhatom. Bizonyára (szabad legyen Nagyságod előtt nyilván szólanom), mennyével nagyobb boldogságok vagyon az úri és fejedelmi rendeknek egyebek felett, annyéval boldogtalanabbá lönne állapotjuk, ha csak magokhoz hasonló rendektül és mindenkor hozzájuk illendő ajándékot akarnának vönni, holott az ki mennyével volna másnál feljebb való, annyéval kevesebb találkozónék hozzá fogható.”

HAJNAL Mátyás, *Az Jézus szívet szerető szíveknek ájtatosságára szíves képekkel kiformáltott és azokrul való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske*, Bécs, 1629 = RMKT XVII/7, 479. (RMNy II. 1422.)

Ferencffy Lőrinc, *Dedicatoria: Az nemzetes és nagyságos Gróf Bedeghi Nyáry Krisztina Asszonynak*

„Minemő pedig állítja legyen mind az könyv mivoltának, mind az megírásra való igyekezetnek eredeti, és egyenlőképpen annak is az oka, hogy Nagyságodnak ajánlattatott és dedikáltatott, oka, az következő írásoknak rendiből nyilván megtetszenek és megtapasztaltatnak. Remélem, hogy Nagyságod oly kedvvel s akarattal fogadja és vérszi, hogy egyéb hasonló, kedves s akarata szerént való dolgokban serénykedésre okot vehessenek, és mind azok is, az kik efféle, Nagyságod jónak követésére való nyújtásiból lelki épületet veendőek lesznek, dicsirjék Nagyságodat és sok jóban részesültessek.”

PÉCSVÁRADI Péternek, *váradí lelkipásztornak feleleti Pázmány Péternek*, Debrecen, 1629, (számozatlan) a4^v–b^r. ELTE EK RMK I. 100. (RMNy II. 1427.)

Ajánlólevél: Az böcsületes és istenfélő Fodor Benedeknek

„Ha pedig az érsek az ő írását idegen pásztor lévén Bihar vármegyének nem átallja dedikálni, sokkal inkább én arra tett méltó feleletemet Bihar vármegyének dedikálhatom vala. 1. Mert abban nevedtem és tulle sok jót vettem. 2. Mert abban lévő Krisztus igaz hitit el nem árultam és meg nem tagadtam, mint ő cselekedett. 3. Mert annak őrállói közül egyik vagyok, ha kisebb vagyok is. 4. Mert igaz igyet forगतok, lelkeket oltalmazok, hamisságot rontok.

De engemet egyigységem megtartóztata és arra bíra, hogy elmémnek kicsin gyümölcsét fennpököve, mint az érsek, ne mutogatnám, hanem az mi eklézsiánkknak, az váradí szent gyülekezetnek kegyes patrónusi közül egyiknek ajánlanám. Gondolkodván pedig arról, ki lenne az, elmémnek itileti, tisztelt Uram, Kegyelmedet talál fel ilyen okokért.

Először, mert jut eszembe az szép ismeret, mely régtül fogva köztünk virágzik. Ez mellett előttem forog az keresztyéni szeretet és barátságos élet, és mind az kettőből következők némely szövetségek és köteleességek.

Másodsor, mert az isteni félelmet benned megtapasztaltam, mely veled azt cselekedtette, hogy étellel, erkölccsel és cselekedettel a több tisztartókhöz ne hasonlítottatná, hanem azoktól megkülönböztetné, és köztök igazsággal, jámborsággal, dicsiretes szelídséggel és az Isten igéjének szorgalmatos hallgatásával és megtartásával fénylenél. Mivel pedig [...] az Isten is, látván az Kegyelmed jó magaviseletét, szerencsés és boldog előmenetellel megáldotta forgolódásodat, dicsiretesekké tette cselekedetidet, és kedvesekké minden rendek előtt, kiváltképpen pedig felséges fejedelmünk előtt emlékezetidet.

Harmadsor, mert az egyházi szolgálatnak megtartásában és az isteni igaz tiszteletnek előmozdításában nem egyképpen mutattad meg jóindulatodat és kész voltodat. Az Isten szolgálóihoz eleitül fogva nagy szeretettel voltál. Ha ki közülök valami igyben megtalált, annak kedves választ tettél, örömet szolgáltatál. Az kik vékony sorssal, szegény állapattal bírtak,

azoknak jovaiból részt tettél és nem régen is a keresztyén exuloknak, kik az igaz hitért kemény öldözést szenvednek, szép segítséggel lettél. Néhol egészen Istennek házat csináltattál, néhol ismét puszta templomoknak megépítésében, és azoknak romladozott falainak megújításában jó eszköz voltál. Az szalkai eklézsiának reformálásában első vagy, az ki külsőképpen forgolódtál. Ezekhez járul, hogy az deáki ifjak közül az felső esztendőkből egyet idegen országokban nagy költséggel tanítottál, ki most immár az Isten Anyaszentegyházában tudományával dicséretesen szolgál.

Negyedszer, mert tőled nem egyszer hallottam, mely igen akarnád, ha kik magyar nyelven controversiákat tractálnának, és nevezet szerint az pápisták tévelygésének és káromkodásának megcáfolásában forgolódnának. Innen vagyom, hogy mikor én publice az Isten házában az Szentírásról és az Anyaszentegyházról az érsek írását castigálnám, tanításomat figyelmes fülle hallgattad. És mikor az Isten kegyelme által végbevittem volna, kárnak tartod vala, ha praelum alá, nyomtató sajtó alá írásomat nem bocsátom vala. Itt is azért, hogy megmutatnád jóakarodat, kiterjesztéd bővölködő kezeidet és titokban nem hagyád feleletimet. Hát ki lehetne náladnál ez munkámnak ajánlására méltóbb? Kiváltképpen holott látom és az gyakorta való tülem tudakozásból eszembe veszem, hogy az idvösségnek dolgaiban, az Krisztus hitiben és az szent életben nagy kívánsággal akarsz nevedetni.”

MADARÁSZ Márton, *Eperjesi magyar eklézsia mindennapi felfegyverkedése, azaz mindennapi imádságos könyvecskéje*, Lőcse, 1629, d4^{r-v}. OSZK FM² 2222. (RMNy II. 1439.)

Előljáró beszéd: Eperjes szabad királyi város tanácsának, patrónus urainak – Vö. A szerző támogatása és otalmazása, 375.

SZENCZI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono*, Lőcse 1630 = RMKT XVII/6, 503. (RMNy II. 1483)

Az nemes és vitézlő Darholcz Ferencnek

„Hogy pedig ez tőlem Magyarrá fordított könyvecskét, nemes és vitézlő Darholtz Ferenc Uram, nékem kedves Patrónusom, az kegyelmed neve alatt bocsássam ki, egyik oka ez, hogy miolta én, Petrus Budaeus prédikátor által, nékem az Krisztusban szerelmes atyámfia által, kegyelmednek esmeretségében jutottam, sokszor nyilvánással vöttem azt eszembe, hogy kegyelmed mind Deák és Magyar könyveknek olvasásában gyönyörködjék, azokat meg is tudja választani és az én efféle munkáckáimról is itéletet tudjon tenni és az rágalmazók ellen is meg tudja otalmazni. Amaz bölcs Zeno példáját követvén, ki midőn hallaná egy magahitt embernek azzal kérdését, hogy ő az Antisthenesben sokakat nem jovallana, azt kérlette tőle, ha állítja-é hogy valami jó is volna abban? Ki azt felelte hogy ő nem tudja. Legottan keményen megfedi azt Zeno ezt mondván, te szemtelen azokat mered az Antisthenesben rongyolni és rágalmazni az melyek rosszak, az melyek pedig jók, azokat csak tudni sem kívánod.

Továbbá dedikálásomnak legnagyobb oka ez, hogy mennél hamarébb lehetne, hálaadó szívemet akarnám kegyelmekhöz jelenteni mindenkori velünk tett jótéteményiért, és hogy ez

elmúlt esztendőben szűkölködő állapotomat megszáván oly segedelmét és annyi költségét nyújtotta táplálásunkra, mellyel ez előtt való jobb időkben Németországi fő Academiában is egy tanuló ifjat tisztességesen taníttathatott volna. Mely kegyelmed kedves ajándékával itt való adósságimból is ki menekedtem és még mostan is azzal élek az enyimekkel, annak felötte jegybe adott leányunkat is ugyan azonból rövid nap ki házastjuk Istennek kegyelme velünk lévén. Mind ezekért mondom, hogy így akartam elsőben hálaadó szolgálatra köteleseget mindenek előtt kegyelmednek meg vallani és az enyimeket is arra kötelezni.”

KÁLDI György, *Az vasárnapokra való prédikációknak első része*, Pozsony, 1631, ij. ELTE EK RMK I. 107:2. (RMNy II. 1509.)

Ajánlólevél: Az szentséges római Anyaszentegyház kardináljának, Pázmány Péternek

„Gondolkodván pedig arról, közönséges szokás szerént kinek kellene az első részét ajánlanom, Szent Pálnak előhozott mondása csaknem kézen fogva vezetett Nagyságodhoz, és arra intett, hogy a szőlőnek zengéjével annak fő gazdájának és plantálójának kedveskedjem, melyet örömet és jó kedvvel megcselekedtem, azt kívánván, hogy a kegyes Isten Nagyságodat addig éltesse, míg azon szőlőjének több, jobb és érettebb gyümölcsét lássa, látván örvendezzen, hogy nem haszontalanul költött és fáradozt a Posonyi Collegiumnak felállításában.”

TOLNAI PAP István, *A wittenbergi Akadémiának az evangelika religióért számkivetést szenvedő csehekhez és morvaiakhoz küldött vigasztalása*, Gyulafehérvár, 1632, (számozatlan) ++++4* – ++++†. OSZK FM² 580. (RMNy II. 1534.)

Dedicatoria: Az fejedelmi méltósággal és hatalommal tündöklő Rákóczi Györgynek, [...] mint kegyelmes patrónusának

„Mely munkámat, hogy Nagyságodnak kegyelmes Pátrónusomnak ajánljak, tisztem, Nagyságodhoz való kötelességem és az Nagyságod becsületi kívánja. Tisztem annak az szent gyülekezetnek, kinek keblében nyugszom és idvösségemet várom, hogy kedveskedjem és épületire szolgáljak annak, melyet az Úr Isten az Nagyságod oltalmazására bízott mindaddig, míg az Nagyságod fejedelmi birodalma terjedhet. Ezt az Isten előtt kedves munkát az emberek pedig idvösségét, ha Nagyságod úgy vérszi tülem, hogy egyebek is ennek világánál valakik az Nagyságod birodalma alá vannak vettetvén lássanak, elég böcsületes leszen Nagyságodnak, híresebbé sem tehettem hanem az Nagyságod tekintetes és hatalmas nevezetivel. Arra is néztem, hogy ha mivel Nagyságodnak tudnék ezért az jó téteményért kegyelmes patrociniomért kedveskedni, melyet immár sok emberek szemé láttára Nagyságodtul nem egyszer vettem, tartoznám véle, de főképpen arra, hogy miulta Nagyságod patrocinioma alá vött, látam mind az üdötül fogván az Krisztus Anyaszentegyházát mind jó példa adásával, mind pedig egyéb tanításra alkalmas cselekedetivel az igazságban megtartani hogy igyekezett, az kik pedig az kívül vannak, annak igaz társaságára hozni. Nem tudok oly tartománt ez egész keresztyénségben, az hova el nem hatott volna Nagyságod igaz vallásának és keresztyén életének híre. Ezt az istenes hírt-nevet, az szent vágyódást Istenhez, és az ő Anyaszentegyházához

való gerjedezését ne tehettem én is dücsőségesebbé, hanem egy egész Akadémiának az igaz keresztyénség mellett az igaz keresztyéneknek írt és keresztyénül fordított munkámnak Nagyságod oltalma alá való ajánlással.”

ALVINCZI Péter, *Quadragesima, vasárnapra tartozó szent evangéliumnak magyarázata*, Kassa, 1632, A3^r. OSZK FM² 2991. (RMNy II. 1536.)

Praefatio: Az tekintetes és nagyságos Telegdi Anna asszonynak, az tekintetes és nagyságos Bedeghi Nyáry Istvánnak

„Hogy pedig ez kis munkácskám Nagyságod tekintetes neve alatt bocsátom ki, az Nagyságod Isten ekléziájához való kegyessége, Szent igéjéhez nagy kedve, annak hallgatásában buzgó gyönyörűsége viselt, melyeknek megcsalhatatlan jegye, hogy az Egyházi szolgálatra nagy költséggel bizonyos jóindulatú ifjakat idegen országokban taníttatott és taníttat. Maga jószágában az tanítókra és scholákra dajkálkodó táplálását árasztja, jártában-költében az Isteni szolgálatot semminemű szorgalmatos dolgai miatt el nem mulatja, mint az minapiban itt, Kassán, midőn az utcán halott temetésünkben prédikáció lenne, Nagyságod azon utcán sokaknak dicsiretivel meghallgatá az prédikációt. Isteni kegyes indulat ez és [...] ez óráig dicsiretes emlékezetben vannak ez Nagyságod előszámlált kegyes cselekedetei s méltán emlegettetnek ez világon, az más életben pedig örökkévalósággal fogják Nagyságodat követni.”

KOPCSÁNYI Márton, *A keresztyéni tökéletes életre intő tíz hétre rendeltetett nyolcvan elmélkedések*, Bécs, 1634, (számozatlan) A7^v. OSZK FM² 579. (RMNy II. 1574.)

Előljáró beszéd: Az nemzetes és nagyságos gróf Nyáry Krisztina Asszonynak

„Mivel pedig a Nagyságod ájtatossága méltóztatta új esztendei ajándék gyanánt ezeket a világgosságra kívánczó elmélkedéseket az egyigyű magyar keresztyéneknek lelki vigasztalásokra szülni, hogy elsőben is Nagyságod részesülne ezeknek örömeiben, méltán sietek a Nagyságod kegyes anyai oltalmának ölében, végig viselvén Nagyságodnak halhatatlan emlékezetre megmaradó nevét.”

KERESSZEGI HERMANN István, *Az hitnek és jóságos cselekedeteknek tündöklő példáiról való prédikációk*, Debrecen, 1635. OSZK FM² 566. (RMNy II. 1605.)

Amaz jó emlékezetű nemzetes és vitézlő keresztyén férfinak, az néhai Pethneházi István uramnak megmaradott özvegyének, az nemzetes Istenfelő Király Annának

„Minekokáért én is illendőnek itiltem, hogy ez munkának kezdetiben, minden olvasónak tudtára adjam kegyelmednek ebbéli Istenes adakozását, hogy így mindenek kegyelmednek testi-lelki boldog előmeneteléért, Istent imádjanak. Én tülem is pengig kegyelmed ebbéli jó indulatomat vegye jónéven és munkámat fordítsa mind magának s mind hozzá tartozóknak idvösséges hasznokra.”

KESERŰI DAJKA János, GELEJI KATONA István, *Keresztyén hitnek igazságához intéztetett öreg graduál*, Gyulafehérvár, 1636, ((2) pp. OSZK FM² 577. (RMNy III. 1643.)

Az Isten dicsőíttetésének módjairól való ajánlólevél: Az tiszteletes, fejedelmi méltósággal tündöklő és igazgatói felsőséghoz illendő dicséretes külső-belső jószágokkal fényeskedő Rákóczi Györgynek

„[...] Szorgalmatoskodásának, templumának és veteményes kerteinek, az scholáknak építésekben, és az jó indulatú ifiaknak taníttatásokban mint itthon, s mind az külső idegen országokban való liberalitásának bőv kezűségének, hazánknak megmaradására való serény vigyázásának, az igaz törvényeknek folytatásokban való gyönyörködésének és végezetre józan, mértékletes, tiszta életének, mely igen ritka dolog az Fejedelmekben és egyéb benne tündöklő jószágoknak álmélkodással való hirdettetésekre, de tudván azt, hogy Nagyságod az szemben való dicsértetésben nem gyönyörködik, én sem akarván hízelkedőnek ítéltetnem, azon itt felhagyok, főképpen holott mostan is talám kelletinél majd hosszabban nyújtám az könyv eleiben függesztett ajánló levelemet, de ez rövidebben ennél nem lehetett, mert az sok dolgokról ember nem szólhat kevés szókkal világosan, hanem ha homályosan, mint az poeta mondotta, *brevis esse laboro, obscurus sio*. *Hor. De. arte Poet.* Azaz mivel rövid akarok lenni, homályos lések. Én pedig inkább akarék hosszacska lenni, hogy világos lehessenek.”

MEDGYESI Pál, *Hét napoki edgyütt beszélgetések*, Debrecen, 1637, (számozatlan) (5^v–)(6^r és)(7^{r-v}. ELTE EK RMK I. 116. (RMNy II. 1670)

Ajánlólevél úri méltósággal s jó hírrel-névvel tündöklő tekéntetes Perénni Gabriel Uramnak [...] és Istenfélő Házastársának, az nemzetes és nagyságos Salgai Kata Asszonyomnak

„Hogy pedig, Nagyságos kegyelmes Uram s Asszonyom, az Nagyságtok emlékezetes neve alatt bocsátom szem eleibe ez fordításomat, ez az oka, mivel igaz vallásunknak illetén való erős propugnatioja, hitünknek erős propugnatorit illeti, a mineműveket Nagyságtokat lenni, még magok az ellenkezők is jól tudják és esmériék. Régi nagy híres neves úri nemzetsége Nagyságtoknak mennyit érdemelhessen efféle dologban, alig vagyon fogyatéék nemzetünk között, ha egyébünnen nem is, avagy csak Bonfiniumból, aki nem érthetné. [...]

Hogy Nagyságtokat együtt emlitem Dedicatoriamban, annak is nagy okai vannak: Az eszes és istenes Abigaillt s az Úrnak szíve szerint való férfiát, Dávidot, minekutána egy testté-vérré lőttek, ki szakasztaná el egymástul? Egy Nagyságtokban (hízelkedés távul legyen) az egységnek lelke az békességnek foglalása által, egy idvességtek felől való reménységtek, egy az Uratok, hitetek, keresztségtek, Istenetek s Atyához is csak egyetlen egyhez fogta fejét Nagyságtok. Egy az igaz vallást oltalmazó s előmozdító fáradság és bő költség által való sokrendbeli dajkálkodás. Szeretettel is mind az Isten igéjéhez, mind pedig annak hirdetőihez mind eggyel gerjedez Nagyságtok. Egy szóval, minden jóban s nevezet szerint ez könyvecskének, közönséges haszonra kibocsátásában való költésben is egy szíve-lelke lévén Nagyságtoknak, igen illendő, hogy ez kis írás is Nagyságtoknak mind ketten emlékezetes régi jó hírrel tündöklő méltóságos Nevének egyszermind örüljön és azáltal az Nagyságtok fényes neve is mind együtt maradjon az Ecclesiában örök emlékezetben.”

TEJFALVI CSIBA Márton, *Romanocategorus*, Debrecen, 1637, (számozatlan))(10^{r-v}. OSZK RMK I. 667. (RMNy III. 1671.)

Ajánlólevél: Az igaz úri méltósággal tündöklő tekintetes és nagyságos Úrnak, Perényi Gábornak [...] és kegyes házastársának, a régi nemzetű nagyságos Salgai Kata asszonyoknak – Vö. A mű mint ajándék, 275.

IRATOSI T. János, *Az ember életének boldogul való igazgatásának módjáról*, Lőcse, 1637, B4^r. OSZK FM² 087. (RMNy III. 1683.)

Az nemzetes, nemes és böcsületes férfiúnak, az Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusának, Debreceni Tamás deáknak – Vö. Fortitudo et pietas, 329.

DARHOLCZ Kristóf, *Novissima tuba, azaz ítéltre serkentő utolsó trombitaszó*, Kassa, 1639 = *Novissima tuba*, kiad. NÉMETH S. Katalin, Budapest, 1986, 10. (RMNy III. 1768.)

Az nemes és vitézlő Finthai Darholcz Ferencnek mint szerelmes atyjának

„Gondolkodván azért az dolog felől, találtam fel ezt elmémben, hogy ez kis munkámot kegyelmednek ajánljam, mivel ugyan kegyelmedet is illeti. Elsőben azért, mert Isten után kegyelmed által vettem eredetet. Másodsor, mert kegyelmed nevelt, tanítattott, költött reám, s maga is tanított, kiért nem tudom Istenen kívül kinek tartoznám több hálaadással. Harmadsor, hogy ennyi jó téteményért ne találjon kegyelmed bennem hálaadatlanságot.”

VERESMARTI Mihály, *Intő s tanító levél*, Pozsony, 1639,):(2^r. OSZK FM² 594. (RMNy III. 1788.)

Ajánlólevél: Az szentséges római Anyaszentegyház cardináljának, Pázmány Péternek

„... írógaték pedig én is valamely Tanuságokat, szinte csak nékiek volókat, azaz fejökbe férőket, *Intő s tanító levél* titulus avagy nevezet alatt. Minek utána már azért a Nagyságod oltóványa is felnevekedvén, im, termett valamit, boldog Isten, s bezegg nagy illetlen dolog volna, Nagyságod kívül azzal valakinek másnak kedveskedni!”

MEDGYESI Pál, *Szent Atyák öröme*, Gyulafehérvár, 1640, c2^v–c3^r. ELTE EK RMK I. 126. (RMNy III. 1826.)

Ajánlólevél: Fejedelmi méltósággal és ahhoz illendő sok szép jószágokkal tündöklő Lorántffy Zsuzsannának, [...] nekem kegyelmes Asszonyomnak

„Mert hiszem Nagyságod lón ez könyvnek első indétója, holott én alkalmatosság után is erre magamat magamtul alig tudom ha vöttem volna-é vagy nem, ha az Nagyságod egynehány

rendben való kegyelmes parancsolati oldalamban ösztön gyanánt nem löttek volna. Mint hogy azért ezt legelsőben is Nagyságod kezdette, Nagyságod mozgatta, Nagyságod typographiájában és költségével is nyomtattatott, hova kellene ez kis folyamatnak egyebbüvé befolyjni, hanem abban az Tengerben, melyből eredetet vött volt. Ennek felette az ellenben írt könyv is igyenesen Nagyságodnak dedikáltatott. [...] Igen közel való terhes okom, az Nagyságod énhozzám, méltatlan hívéhez kiváltképpen való kegyelmessége is, melyhez képest kiváltképpen lennék háládatlan, ha valamely kiváltképpen való háládatosságot nem mutatnék. Noha meg kell vallanom, igen nagy itt ez aránt az egyben vethetlenség, mert ugyanis micsoda a kis patak az nagy tengerhez képest? Jól is vészem eszemben, hogy magában ugyan sokkal kisebb is ez ajándék, hogy nem mint ily nagy fejedelmi méltóság eleiben kellene véle mennem. De minthogy még eddig egyébbel is alázatos háládatosságot Nagyságodhoz nem mutathattam, legyen szabad Kegyelmes Asszonyom, Nagyságtok hozzám való sok rendbeli kegyelmességéért igen szükséges köszönetemet (mellyel teljes életemben adós lések) ezen avagy csak elkezdenem.”

KECSKEMÉTI C. János, *Szép és ájtatos imádságok*, Lőcse, 1640.) ( ) (–) ((4^r. OSZK RMK I. 703. (RMNy III. 1835.)

Az tekintetes és nagyságos keresztyén, kegyes, Istenfélő Várdai Kata asszonynak, [...] mint jóakaró patrónájának – Vö. A vallás és az egyház előmenetelére támogatása, 340.

VERESMARTI Mihály, *Tanácskozás*, Pozsony, 1640, (((?)))^{r-v}. ELTE EK RMK I. 129. (RMNy III. 1850.)

Ajánlólevél: Az tekintetes és nagyságos gróf Batthyány Ádámnak

„Ezt én már mostan ím Nagyságodnak nem afejébe ajánlom, hogy melyből Nagyságod az igazságot keresse s tanulja, mert Istennek kegyelmességéből annak egyszer Nagyságod teljes s tekéletes ismételre jutván tovább vizsgálása nélkül nem szükölködik. Hanem a megismért igazságot Nagyságod másokkal is nagy kívánatosan közli. És ezt a Szent Máté példája szerént Nagyságod szentül is cselekszi.”

LASKAI János, *A polgári társaságnak tudományáról*, Bártfa, 1641, (számozatlan) (6^r. OSZK, FM² 323. (RMNy III. 1867.)

Dedicatoria: Nemzetes és nemes eperjesi Madarász György Uramnak

„[...] én érdemesnek ítélem Kegyelmednek ebbéli cselekedetit is arra, hogy a Kegyelmed jó hírét-nevét e fordításomnak Kegyelmed neve alatt való kibocsátással örök emlékezetben hagyjam az magyar nemzetnél.”

LASKAI János, *Justus Lipsiusnak az állhatatosságról írt két könyve*, Debrecen, 1641 = *Laskai János válogatott művei*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1970, 67–71. (RMNy III. 1876.)

Vai Péter uramnak – Vö. *A szerző támogatása és oltalmazása*, 366.

MADARÁSZ Márton, *Elmélkedések az főbb innepi evangéliumokba*, Lőcse, 1641, (**2)^{r-v}. ELTE EK RMK I. 133. (RMNy II. 1894.)

Ajánlólevél tekintetes és nagyságos Lokácsi Prépost Vári Zsigmondnak

„Íme, az Úr kegyelme véghez vitte általam, méltatlan és együgyű szolgálja által, a becületes Meisner doktor főbb esztendőnként innepi evangéliumokba való jeles és sokakult kívánt meditációinak megfordítását is, sok szép mondásoknak, históriáknak és hasznos kérdéseknek, kontroversiáknak szent atyák írásiból való determinálásának szélén való hozzáadásával. Kiért légyen áldott az Úr neve örökké. És mivelhogy pedig az első részhez tartozó, az Nagyságod Eperjest létében való maga kegyes indulatibul származott kívánsága és ajánlása szerént e második részt sem akartam (noha ki ezt s ki amaz kommandálja vala) egyéb neve, hanem a Nagyságod kegyes neve és oltalma alatt a fényes nap és a keresztyén világ kegyes színe eleibe kibocsátanom és szárnyaira költetnem.”

MIHÁLYKÓ János, *Keresztyén istenes és ájtatos imádságok*, Lőcse, 1642, A3^r. OSZK RMK I. 727. (RMNy III. 1942.)

Brewer Lőrinc könyvnyomtató, *Dedicatoria: Az tekintetes, nagyságos és nemzeti Nyáry Krisztina asszonynak*

„De mivel hogy nem áletottam méltónak ez mostani munkámat és reá való költségemet másnak valakinek dedikálnom, akinek az előbbeni könyvnek oltalmához semmi közü és igazsága nem volna, Nagyságod pedig azon nevezetes familiában és nemzetben az Istennek kegyes és bölcs gondviseléséből által vitettétn, az én munkámnak is patrocinióját és oltalmát Nagyságod látattott méltán magának tulajdonítani.”

MADARÁSZ Márton, *A jó vagy kegyes élet és boldog halál módjáról*, Lőcse, 1643, (számozatlan) 31. OSZK RMK I. 744. (RMNy III. 2012.)

Ajánlólevél a tekintetes s nagyságos gróf Drugeth Homonnai Mária asszonynak – Vö. *Áhítatos vallásosság dicsérete*, 358.

SZENTGYÖRGYI Gergely, *Elmélkedések az Örökkévalóságról*, Pozsony, 1643, (?)⁴–(?)⁶. OSZK RMK I. 747 (1). (RMNy III. 2023.)

Ajánlólevél: Az nemzetes és nagyságos orbovai gróf Jakusity Anna asszonynak

„Hogy pedig ezen könyvecske mások előtt kiváltképpen Nagyságodhoz kívánkozik, úgy vélem, hogy nem csak azt viseli szemei előtt, hogy a Nagyságod adakozása által látott napfényt, hanem sokkal inkább a Nagyságod kegyes ájtatosságát, melyre nézve könnyen elhitette magával, hogy lehetetlen, hogy annál kedves ne legyen, akiben a boldog Örökkévalóságra gerjedő indulatok oly tekintetesen gyümölcsoznenek.”

MEDGYESI Pál, *Praxis Pietatis*, Várad, 1643, (3)^r–(5)^v. ELTE EK RMK I. 145:1. (RMNy II. 2042.)

Hírrel, névvel s elmével tündöklő tekintetes és nagyságos Lónyai Zsigmond Uramnak – Vö. A szerző támogatása és oltalmazása, 366.

LASKAI MATKÓ János, *Hittül szakadásnak teljes megorvoslása*, Nagyvárad, 1644, ::2^r és ::5^r. OSZK RMK I. 764. (RMNy III. 2089.)

Dedikálás: A méltóságos és nagyságos gróf úrnak, Iktári Gróf Bethlen István Uramnak

„Kegyelmes Uram, két dolog adja tennem, hogy e kis munkának fordítását Nagyságodnak ajánljam. Egyik a dolognak, mely ebben leíratott megbecsülhetetlen volta. Másik a szükséges oltalom. Ami e dolognak méltóságát nézi, valamennyivel Isten minden teremtett állatnál feljebb való, ez is, kiről e kis könyv íratott, mind azoknál valamelyek az emberekre tarthatnak, annyival drágalatosabb. [...] Kévéntatott azért először, hogy ilyen idvesség munkának magyar nyelvre való fordítása és kibocsátása nagy és méltóságos névvel ékesítessek meg, minemű a Nagyságodé. Annál is inkább penig, hogy mikor Ecsedben az elmúlt Szent Mihály havának huszadik napján a reggeli prédikációról a várban menése közben kezemben látta volna Nagyságod e kis könyvecskét, és tudakozná, miről tanítana, azt rövid szóval megértvén tülem, maga ada okot reá Nagyságod, hogy e hasznos és (főképpen a mostani időre nézve) igen szükséges munkát megfordítsam és közöljem a Magyarokkal is, kiből vennek eszekben micsoda veszedelemben ejtik akkor nagy sokan magokat, mikor némelyek adományért, némelyek a büntetlenségért, pompás házasságért, jószágoknak vásárlásáért, sokan csak száraz ígéretekért avagy a nagy embereknel való kedvességért is minden erőltetés avagy kényszerítés nélkül ily könnyen megváltoztatják vallásokat. De ezen kívül szükséges is volt Nagyságod méltóságos Nevét oltalmul tennem e fordításom eleiben, hogy a restek és irégyek rágalmozása miatt le ne nyomattassam.”

LASKAI János, *Jézus királysága*, Nagyvárad, 1644 = *Laskai János válogatott művei*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1970, 419. (RMNy III. 2090.)

Tekintetes és nagyságos iktári gróf Bethlen Péter uramnak, Hunyad és Máramaros vármegyéknek örökös főispánjának

„Én is azért mikor e kis munkámat ki akarnám adni és nyilván tudnám, hogy ez aránt sok rágalmazók itéletit is kellene szenvednem, jó eleve gondolkodtam arról, micsoda mesterséggel vihetném végben, hogy efféle nyelveket megnémíthatnék. Találtam bátorságos és hatható orvosságot ellenek, a Nagyságod becsületes úri nevét. Ezt oly bizvást támasztom azok ellen, hogy minden tartozás nélkül mérek e kis munkámban azokkal is beszélenni, akik nem egyebet cselekszenek, hanem csak magokat kínozzák. És itt azt akartam ezek ellen követni, amit az okos hadakozó emberek, kik tudván, mely erőtlen és gyenge légyen az ő testek a sebek ellen, erős acélból csinált fegyverderekakkal övedzik fel mellyeket, kiket arccal támasztván az ellenség eleiben, akármely éles és hegyes fegyvert is könnyen megjártszodtathatnak. Tudtam jól gyengességemet, ismértem erőmet, melyet nem merészelnék magán ama komor emberek eleiben vetnem, felruháztam azt a Nagyságod úri tekintetivel. Jöjjenek el, mardossák, de bizonyon reméllem, hogy megköszörült éles fogok is odatörök ennek keménységében.”

KOLOSÍ TÖRÖK István, *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicsiretiről való ritmusok*, Kolozsvár, 1646= RMKT XVII/4, 458. (RMNy II. 2143.)

Az Tiszteletes Asszonyoknak Nagyságosoknak, Nemeseknek, Városiaknak és minden rendbélieknek [...] nevezet szerént penig nemzetes Kemény Kata asszonynak – Vö. Általános és egyedi dicsotposzok, 333.

VERESEGHÁZI SZENTYEL János, *Myrothecium spirituale, azaz lelki patika*, Lőcse, 1648, (számozatlan) *7^v–*8^r. OSZK FM² 1310. (RMNy III. 2231.)

Ajánlólevél: Tekintetes és nagyságos késmárki öregbik Tököli István uramnak

„Érdemtelen ugyan a Nagyságod méltóságos nevére, minek okáért félhetnék, hogy úgy ne járjak, mint amaz római vitéz, ki Octavianus császárt vékony vacsorára híván jutalmul imez feleletet vötte: Nem tudtam, hogy ily igen barátod legyek. De tudván, hogy Nagyságodban az Isten külső-belső ajándékinak nagy és számos voltak semmi változást nem tehettek volna, és hogy nem utálná meg Nagyságod azt, aminél feljebbvaló és méltóságosb volna. Tudván azt is, hogy Nagyságod eleitül fogván ennek az Isten bölcsességének híveket gyakorló scholájának egyik fő tagja lévén, mostan is abban szüntelen gyakoroltatnék, elhittem magammal, hogy a mindeneknek szíveket szabad akaratja szerint hajtogató Isten Nagyságodnak is szívét felindítván nem hagyja megutálni ez én éretlen első munkácskám.”

MIKOLAI HEGEDŰS János, *A Biblia tanui*, Utrecht, 1648 = *Magyar gondolkodók: 17. század*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1979, 524–526. (RMNy II. 2247.)*

Kaposfalui Pál és Szentpéteri János uraimnak, ennek a pataki skóla mesterének [...], amannak az erdőbényei sz. gyülekezet lelki pásztorának

„Kegyelmeteknek dedikálom pedig isteni szeretetű, jóakaró Uraim ez igyekezetemet inkább, hogysen cselekedetemet Istenhez, és az övéihez való indulatomat inkább, hogysen munkámat, annyival nagyobb örömmel, mert kiváltképpen való nagy buzgóságot ismerek kegyelmetekben a Krisztus apródinak építésekre.”

MIKOLAI HEGEDŰS János, *Az istenes cselédeknek lelki praebendájok*, Utrecht, 1648 (számozatlan) 4. OSZK FM² 1332. (RMNy III. 2248.)

Nemes vitézlő és istenes étellel fénlő Pataki Szabó István és Váradi Szabó István Uraimnak, [...] kegyes Patrónusomnak – Vö. A szerző támogatása és oltalmazása, 367.

MIKOLAI HEGEDŰS János, *Szentek napi száma*, Utrecht, 1648, (számozatlan) Aa^v. ELTE EK RMK I. 165. (RMNy III. 2250.)

A dicséretes hírv tudós férfiaknak, Váci András és Komáromi István Uraimnak

„Ezt pedig Kegyelmeteknek dedikálom, az Ūrban szerelmes Atyámfiak, akik közül egyik meghatározatlanul ilyent, másik nevezet szerént ezt is énnekem commendálta néhai búdosásunkban, hogy tudniillik csak ez is hasznos volna megfordítani, ha ki cselekedné. Én az Ūr segedelméből megemlékeztem jóvallásokrul, és ugyan csak úgy, mint egy tíz pásztákban az Ūr napszámosi eleibe adtam, kiket ő felsége minden nap hív a szentség munkáira. Vegyéték azért olyan szívvel, mint én adom, és ha mások megvetnék is, kedvelje Kegyelmetek, és adjátok az Ūr kedvesi eleibe ezeket is, azokkal az Istentől vött ajándékokkal, melyekkel az Ūr bőv mértékkel boldogította Kegyelmeteket. Noha csekély vízben nem foghatni nagy halat, kicsény ez is és csekély, mindazáltal ha Kegyelmetek szívesen megolvassa, másokkal is olvasatja s commendálja véghez vinni, én oly hiszemben vagyok róla, hogy még az nagyjai közül is megfoghat Kegyelmetek a mi dicső nagy Urunknak.”

Az Szent Dávid profetának ékes ritmusú soltárival, Várad, 1648, A5^{r-v}. ELTE EK RMK I. 166. (RMNy III. 2254.)

Ajánlólevél: Dicséretes értelemmel és kegyes nemességgel ékesítettett Váradi Pál Uramnak

„Hogy pedig, (énnekem minden böcsülettel tisztelendő Uram), ez idvösséges munkácskát nem másnak, hanem Kegyelmednek akartam ajánlani, vitt erre engemet Kegyelmed hozzám

* Tarnóc Márton szövegkiadásában hibás cím alatt szerepel.

megmutatott jó akarata és szent szereteti, melyet az felső országokból mind első alájövelelkor megjelentett, mivel isméretlen voltomra nagy böcsülettel fogadott, szeretettel gazdálkodott. Másodszeri alájövelelben pedig Eperjest való megszorulásomban egy kérésre illendő és akkori szükségemnek végben viteléhez elegendő költséget nyújtott. Melyeket előttem viselvén tetszek ez kis ajándékokcákkal szívbeli indulatomat Kegyelmedhez jelentenem, elhívén, hogy ezt sem kisebb jóakarattal fogja és fogadja Kegyelmed, mint ennen magamat.”

TELKIBÁNYAI P. István, *Angliai puritanizmus*, Utrecht, 1654, A3. OSZK FM² 1351. (RMNy III. 2559.)

Az Tiszteletes és Tudós Férfiúnak Comaromi János Uramnak, mostan a Szánthai Ecclesiának hűséges lelki pásztorának [...] nekem bizodalmas Fautoromnak – Vö. A szerző támogatása és oltalmazása, 367.

DIÓSZEGI BÓNIS Mátyás, *Az részegesnek gyűlölséges, utálatos és rettenetes állapotja*, Leiden, 1649, *3^{r-v}. OSZK FM2 777. (RMNy III. 2262.)

Ajánlólevél: Az böcsületes, tiszteletes és istenfélő Beregszász városának, méltán keresztyéni nevet érdemlő tanácsbeli férfainak és a nemes Szalkai Miklós uramnak, énnekem kegyes patrónusimnak

„De holott igen nehéz az szőlővesszőről szőlőszemetet szedni, ha erős támaszokkal azok meg nem állattanak, azonképpen tiszteletes Uraim, ez én akárminemű kicsiny munkámat az kegyelmek jóakarattal akarom megtámogatni és erősíteni, hogy ennek szőlővesszei a földre ne feküdjék és gyümölcse meg ne rothadjon.”

MADARÁSZ Márton, *Szent Bernát atyának szép ájtatos elmélkedési*, Lócse, 1649, A2^v–A3^v. ELTE EK RMK I. 168. (RMNy III. 2271.)

Ajánlólevél: A tekintetes és nagyságos Bedegi Nyári Bernárdnak

„Egyéb súlyos foglatosságim és munkáim között magyar beszéddel megmagyarázván amaz emlékezetes és mézes nyelvű Klaravallai Apatúr Bernárd atyának igazságban mézzel folyó meditációit, elmélkedéseit (másképpen *Libellum de Anima*, a Lélekről való könyvecskéjét) sokat gondolkodván és vetekedvén magamban, kinek kegyes és érdemes neve alatt tenném közönségessé és hoznám Napvilágra e lengetek és minden czaprangos beszédétől üres munkácskámat. Azon közben juta emlékezésembe, hogy Nagyságodnak is (a Nagyságod engedelmeivel mondván) Bernárd volna neve, mely Anagrammatice Bona Nardus, jó nárdus kenetnek magyaráztatik, amint imez epigrammában, vagy Szent Bernárd Epitafiomában, melyet 1164. esztendőben írtak, világosan láthatni. [...]

Neved vagyon? Úgy: kicsoda? Bernárd.
 Nem ok nélkül?
 Nem.
 Mondd meg tehát, micsoda ez: Bernárd!
 Jó nárdus.
 Miért nárdus?
 Mert illatozom.
 Micsoda illattal?
 Édessel.
 Kinek illatozol és holott?
 Az Olvasónak a Sz. Bibliában.

Minek okáért, mivel hogy jól általláttam, hogy Nagyságod is neve jegyzése szerént nem csak a mennyei tudománynak, vagy a Jézus Krisztus Evangéliomának [...] és az ő igaz ismertetinek jó nárdus illatjával illatoz, hanem még a politikatudománynak és a keresztyéni jószágok s kegyes élet jó nárdus kenetének illatjával is örök életére és emberek között való jó hírére nevére, mely [...] jobb a sok gazdagságoknál és a drága keneteknél. Bizonyosnál bizonyosban feltaláltam elmémben, és eltekéltem magamban, hogy azokat alkalmasban és illendőbben a Napban nem helyeztethetem, [...] mint a Nagyságod jó hírrel-névvél tündöklő és fényeskedő nevével.

Nem pedig [...] undok nyereség kedvéért, se nem [...] a közönséges nép híre magyarázásának és vadázásának okáért, hanem közönséges oktatásnak és intésnek hasznáért.”

MEDGYESI Pál, *Doce nos orare*, Bártfa, 1650, (számozatlan) §§§ 3^{r-v}. OSZK FM² 1306. (RMNy III. 2310.)

Előljáró beszéd: Fejedelmi tündöklő felséggel tekintetes és nagyságos fejedelemasszonynak, Lorántffy Zsuzsannának – Vö. Az adott munka kiadásának támogatása, 373.

NÓGRÁDI Mátyás, *Lelki próbakő*, Debrecen, 1651 a^v. ELTE EK RMK I. 180/a. (RMNy III. 2362.)

A jó emlékezettel virágzó és becsülettel fénlő férfinak, néhai Kerekes Mihály Uramnak megmaradt özvegyének, úgy mint Bagoly Kata Asszonynak – Vö. *Az adott munka kiadásának támogatása, 373.*

KOMÁROMI SZVERTÁN István, *Mikoron imádkoztok, ezt mondjátok*, Várad, 1651. A5^r. ELTE EK RMK I. 182, (RMNy III. 2404.)

Ajánlólevél: A néhai nemzeti, vitézlő Kapronczai Istvánnak megmaradt özvegyének, nemes, nemzeti, isteni félelemmel tündöklő Pataki Judit asszonynak, nekem tiszteletes patronámnak

„Hogy azért ez utolsóért, Isten és emberek előtt Kegyelmedhez háladatlannak ne találatnám, ez Istennek dicsősségére íratott egynehány leveleket az erős Istennek patrónussága után Kegyelmednek adom, ajándékozom, ajánlom. Mely papirosi ajándékot Kegyelmed ne papirosi, hanem hús és jó szívvel, a minémüvel is ajándékozottat, vegye.”

ENYEDI FAZEKAS János, *Mennyei szó a lelki álomból felszerkenésről*, Nagyvárad, 1652, A3^{r-v}. OSZK FM² 1321. (RMNy III. 2453.)

Dedikálás: A nemes és nemzeti Istennek Anyaszentegyházához, abban őrt álló lelki-pásztorokhoz és pásztorok alatt lévő igaz juhokhoz, [...] Istentől felékesítettetett híveknek Basa Tamás, Dániel János Urak[nak]

„Hogy pedig, tiszteletes Uraim és kegyes Patrónusim, kegyelmeteknek akartam inkább hogy nem másoknak dedikálni e kis munkácskát. Ennek okai: 1. Mert Kegyelmetek is engem méltatlant, idegent és isméretlent inkább igyekezett kegyelmetek köziben való menésemkor, s az után is kegyes atyai szerelmében bévenni és Isten után jótéteményivel táplálni, hogy sem másokat. Ez okáért, ha miben tudnám, alázatos imádságimmal együtt igyekezném meghálálni. 2. Mert Kegyelmeteket tapasztaltam én az Úr munkájában sokaknál serényebben forgolódnak és az Úr szőlejében szívesebben munkálkodóknak lenni. 3. Mert Kegyelmetekben reménlem inkább az Isten szent igéjének szíves böcsületit, és a Szent Léleknek kegyelmit tisztában sokaknál megmaradni, s reménlem azt is, hogy Kegyelmetek által sokakat Isten ez lelki álomból fel fog serkenteni.”

LISTIUS László, *Magyar Mars*, Bécs, 1653, (számozatlan) a4^r. ELTE EK RMK I. 185. (RMNy III. 2461.)

Ajánlólevél: Az nemes Magyarország Státuszihoz

„Mivelhogy pedig én is vékony elmémnek szennyes munkájában, (noha magamat sem Diogeneshez, sem más Historikusokhoz nem hasonlíthatom) második Lajos magyarországi Királyunk több régi eleinkkel Mohács Mezején történt eseteket írásomban foglaltam, soká gondolkodván magamban, kiknek méltábban ajánlhatnám ezen erőten munkámat és kiknek patrocíniumja alá méltábban bocsáthatnám. Ti érkezetek elmémben, Nemes Magyarországnak kicsintül fogvást való nagyig méltóságos, bölcs és okos státuszi, akiknek sok okokra nézve méltóbbnak ítéltam ezen munkámat, de legkiváltképpen azért, hogy bizvástban nyújthatom vékony elmémnek kised munkáját azoknak, akiknek nemes elejéknek nevezetesen viselt dolgokat írom. Ugyanis árvának vallom lenni munkámat (akit csak multságul és

idő megcsalásul írtam), ha ti kegyes Patrociniumotokban be nem fogadjátok és oltalmatok alá nem méltóztattok venni.”

MALOMFALVAY Gergely, *Belsőképpen indító tudomány*, Bécs, 1653, (számozatlan) b6^{r-v}. ELTE EK RMK I. 186. (RMNy III. 2462.)

Ajánlólevél az tekéntetes és nagyságos Püski Jánosnak – Vö. A vallás és az egyház előmenetelének támogatása, 347.

KOMÁROMI CSIPKÉS György, *Az keresztyén isteni tudománynak jeles móddal úgy elkészített rövid summája*, Utrecht, 1653, (:)^{3v}. ELTE EK RMK I. 189:1 (RMNy III. 2498.)

Ajánlólevél az híres neves Debrecen városának nemes, nemzetes és nagyértelmű tanácsinak

„Ez kis munkácskát azért kegyelmeteknek ajánlom. Miért? Hogy okait számláljam, nem szükség, elég az én kegyelmetekhez való nagy indulatom és hálaadósságomnak minden úton módon való megbizonyítására s gyakorlására mindenkor kész akaratom. Mely egyedül volt oka annak is, hogy ez előtt deáki állapotomban, nem annyira az én vékony munkáimnak, mint az kimeríthetetlen bölcsességű Istennek ingyen kegyelméből vett ajándékimnak felére és elmém élesítésére tőlem íratott Disputációimat és Orációmat, mint anni első sengéket főképpen kegyelmeteknek ajánlottam.”

MEDGYESI Pál, *Erdély s egész magyar nép egymás után érkezett hármias jajja*, Várad, 1653, (hibás számozás) (?)^{3v}–(?)^{3r}. ELTE EK RMK I. 188. (RMNy III. 2504.)

Fényes és méltóságos fejedelemnek, Rákóczi Györgynek, [...] Nékem kegyelmes Uramnak

„Nem cselekedhettem, hogy én ezt, mind alázatos háládatosságából, s mind kiváltképpen a sok felé terjedhető s szolgálható hasznokért amennyire írás által lehet, örök emlékezetben ne hagyám. Nagyságod méltóságos nevének tetszett más mindenek felett ajánlanom. 1. Magára Nagyságodra tekintve, kit Isten hasonló fejedelmi méltóságban helyeztetett, s még peng ezek helyében. Nagyságod is procurálta tétette nagyobb részént ez utolsó tisztségeket. 2. E Krisztusban kimúlt nagy méltóságokra nézve is. Mert ki volt idvezült Kegyes Urunk, s Fejedelmünk, fényes Rákóczi György? Nagyságod szerelmes édes Attyja, ki Nagyságodat mind nemzette, s mind istenesen, idvességesen és fényesen nevelte, szintén a fejedelmi méltóságig, melyben is hagyta igaz successorul. A megsírathatlan méltóságos Rákóczi Zsigmond peng Nagyságodnak kívánatos egyetlen egy testvéröccse, kivel egy són, kenyéren nevelkedett, egy gondviselés, szorgalmatosság, egy tanétás, egy igazgatás alatt, azon egy reménségre. Melyhez képest nem csak illendő, hanem ugyan szükséges is volt, különben nem cselekedném, hanem ha igen képtelenül akartam volna cselekedni. 3. Magamra nézve is, ki méltatlanságomban, immár ugyan alkalmas időtül, tizennégy-tizenöt

esztendőtil fogva Nagyságtok lelki szolgálatjában vagyok foglalatos. Kikhez is Isten után legnagyobb buzgósággal forrok, és élő emberek között legfeljebb való kötelességemet esmérem s vallom. Lássá oly kegyelmességgel Nagyságod, a mineművel hallgatta, midőn élő nyelvvel prédikálnám ezeket és az én igaz s szín nélkül való alázatos indulatomat Nagyságtokhoz méltóztassék esmérni Nagyságod.”

KIRÁLY Jakab, *Mise, nem mise*, Kassa, 1654, a2^v–a3^v. OSZK RMK I. 886–887–x. (RMNy III. 2522.)

A jó hírrel-névvél tündöklő erős férfiúnak, tekintetes, nemzeti és vitézlő oszgyáni Bakos Gábor úrnak, [...] fő patrónusának

„[...] mely igen elhatalmazott légyen a keresztyénség között a Páristáknak miséjek, alannyira, hogy majd semmi hely üres nem lehet miatta, nyilván vagyon mindeneknél. Melynek ha ösztönt nem vetünk ellene, félő, hogy az egyigyű község teljességgel el ne hitetessék általa és az igazságnak utától eltérítettessék. Mint hogy pedig ezideig a Misének meghamisítása magyar nyelven ritkán találtatott, mellyel az egyigyű község a hitegetők ellen magát oltalmazhatta volna, azért én a Szent Lélek Istennek igazgatásából azon Páristák Miséjének meghamisítását, Hunnius Egyed doktornak [...] deák írásából magyar nyelvre hoztam és az igaz híveknek tanulságokra [...] a Kegyelmed úri becsületeseve alatt világosságra bocsátani és kegyelmednek offerálni akartam.”

TELKIBÁNYAI P. István, *Angliai puritanizmus*, Utrecht, 1654, A3^r. OSZK FM² 1351. (RMNy III. 2559.)

Az tiszteletes és tudós férfiúnak, Komáromi János uramnak, [...] nékem bizodalmas Fautoromnak

„Hogy pedig ezt a Kegyelmed, és nem más neve alatt bocsátottam ki, erre engemet szüntelenül előttem forgó kiváltképpen való ok indított, úgymint az kegyelmed atyai indulatjának, melyet mind hazámban s mind itt, hazámtól távol létemben érdemem felett hozzám mutatott, állhatatos emlékezeti. Melyért viszontag való fiúi indulatomnak ez magában kicsiny, de nagy és tiszta szívből származott eleven jelét, úgymint távol létemben is jövendőbeli hálaadó voltomrul jó reménységet nyújtó első sengét akartam közönséges helyre sokaknak szemek eleiben terjeszteni. Végye azért Kegyelmed sok izben hozzám nyújtott jó akaratjáért érdemlett háládósságnak, szívemben emeltetett állandó oszlopának ez egyigyű lerajzolását ezen Atyai szeretetit hozzám minden megcsökkenés nélkül ezután is fenntartani meg ne szűnjék.”

Szent Ignác, a Jézus kised társasága fondálójának élete, Nagyszombat 1655, (számozatlan) [ ]2^v–[ ]3^r. ELTE EK RMK I. 388/a. (RMNy III. 2598.)

Az tekintetes és nagyságos Gróf Wesselényi Ferencnek

„[...] Szent Ignác, az Jézus kised társasága patriarchájának életit, azmely hogy elevelén képpel is leábrázoltatnék, azon leírt életit Nagyságodnak, mint kegyelmes patrónusának szívből ajánlja a Nagyszombati Collegium. Ezt pedig mi okból cselekedte, szemlélje által Nagyságod ez könyvecskét, s észben veheti. Szent Ignác mihelyen életének idei engedték, fegyverrel övedzett és úgy nevelkedett az Spanyol Ferdinánd Király udvarában, és sok hívséges szolgálati után pampeloniai generálissá tétetett, az generálságból Isten az Anyaszentegyház igazságáért tudománnyal s jóssággal harcoló kised sereginek vezérévé választá. Gróf Nagyságos Uram, Te is mindjárt ifjúságodban vitéz úrfi módra karddal vezetél, Ferdinánd császár, Magyarország koronás királya udvarában nevelkedél, sok ideig való hívséged, vitéz szerencséken forgásid után kassai generálissá tétetél, és most Isten akaratjából Magyarország palatinusává választattál. Azért úgy remélnjük, s szívből kívánjuk, hogy az mint Szent Ignác, jól lehet lábai erőtlensége miatt romlott erővel volt, mindazonáltal Praelia Domini az Úrnak csatáit, bella Domini, az magasságban lakozónak harczait szerencsésen viselte, így Nagyságod is, azon testi erőtlenséggel, az Isten és emberek igazságának igyeit szerencsésen és dűcsőségesen forgatja. Kívánjuk azért, hogy az mint Szent Ignác, míg ez földön volt, az mit maga személye által Indiában végbe nem vihetett, azt Szent Xavier Ferencz által végbe vitte, úgy most az mennyei dűcsőségben lévén, az mit Istennek nevének nagyobb dicsiretíre végben akar vinni Magyarországon, azt gróf Wesselényi Ferenc Magyarország palatinusa által vigye végbe, s neki jutalomul az Istentől gróf Széchy Máriának kedves szolgálójával és Szent Ignác ájtatos leányával szerencsés hosszú életet, vitéz úrfiakból álló nyomos maradékokat nyerjen.”

SELYEI BALOGH István, *Temető kert*, Várad, 1655, (számozatlan) A3^v–A5^v. ELTE EK RMK I. 201:1. (RMNy III. 2622)

A felséges és győzhetetlen Királynak, a Szentháromságban imálandó és örökké áldandó, dicsőséges és méltóságos első személynek, az Atya mindenható Úristennek [...], nekem az áldott Úr Jézus Krisztusban megtartó és idvezítő Uramnak s Atyámnak

„Nem is akartam Uram, senki más neve alatt kieresztenem, hanem csak a te isteni felséges neved alatt. Először mert engemet még az én anyámnak méhében ismértél, és midőn onnét hatalmodból kihoztál, csudálatosan nevelgettél, az tisztátalan disznók mellől hittál el. Azután, amikor az a közönséges embereknek tudatlan társaságukból kivöttél volna, minden bujdosásimban kegyelmesen mellettem voltál, a sűrű bálványok közül te juttattál és hoztál az te igaz tiszteletedre s ismértedre. A testi fegyvert te oldottad le, Uram, az én oldalamról, és te ruháztál fel a te lelkednek erejével. Te adtad a lelki bajvívásnak fegyverét kezemben, te, Uram, a te kegyelmességednek, és meglevehető igédnek sáfárává töttél, és a bűnöknek

béklyóit felvető és megnyitó, az mennyországot bézáró és megnyitó kolcsokat tennen magad kötötted Uram, oldaladra és adtad kezemben.

Másodszer, mert gyermekségemtől fogván való bujdosásomban csak te voltál oltalmazó Istenem. Mikoron a szegénységnek nehéz terhe reám ereszkedett, mikoron ruhátalan és éhező voltam, te, oh édes Uram, parancsoltál a te szolgálóidnak és vélek ruháztattál, szükségemben tápláltattál. A tengernek habjai közül kegyelmesen megszabadítottál és ismét édes nevelő hazámnak megadtál.

Harmadszer, mert sok bujdosásim után ennékem nyugodalmas pihenő helyeket engedél, lelki-testi áldással körülvöttél, megáldottál, s derekason az te gabonádnak aratására kibocsátottál, melyben tizenöt esztendeje immár hogy kegyelmesen megtartottál, szent Lelkeddel igazgattál. Úgy vagy, édes teremtető Istenem, keserűségnek kenyerével étettél, és könnyhullatásnak italjával itattál engemet nagy bőséggel, és a te csudálatos ítéleted szerint törzököskötül csak ki nem vágta engemet. Én pedig szüntelen tebenned bíztam, és mind e mai napig hirdetem a te csudálatos dolgaidat. Mert minekutána sok és gonosz nyomorúságokat kóstoltattál volna meg énvelem, ismét megelevenítél engemet, és a földnek mélységéből kihozta engemet. Megsokasítottad, Uram, a te áldásodat énrajtam és hozzám fordulván megvizsgáltál ismét engemet. Oh, felséges Királyom, légy ennek utána is erős és bátorságos kősziklám, kihez folyamodjam, mert te tanítottál engemet az én gyermekségemtől fogván é mai napiglan, azért, oh én idvességemnek Istene, vénségemig és mind az én utolsó pihenésemig ne hagyj el engemet. Hiszem Uram, mikor az én testem még forma nélkül volt is, látták a te szent szemeid, és beírtad az én nevemet a te élő könyvedben megmásolás és bánás nélkül.”

Jegyzetek

- ¹ KÁLDI, 1631b, *Ajánlólevél*, ifj. ELTE EK RMK I. 108:1. (RMNy II. 1510.)
- ² Vö. GULYÁS, 1944, 100.
- ³ Többek között: HEUMANN, 1718; JANUS, 1718; TACKIUS, 1733.
- ⁴ WALCHIUS, 1715.
- ⁵ A teljes szöveget tartalmazó magyar nyelvű fordítás hiányában a német fordítást használtam forrásként: GENETTE, 1992.
- ⁶ Többek között: JÜRGENSEN, 2007; DEMBECK, 2007; KREIMEIER, STANITZEK, 2004.
- ⁷ DERRIDA, 1992.
- ⁸ Többek között: DUGAST, 2001; WIRTH, 2004.
- ⁹ AMMON, VÖGEL, 2007.
- ¹⁰ Többek között: MÜLLER J., 1997; KREIMEIER, STANITZEK, 2004; BÖHNKE, 2007; HICKETHIER, BLEICHER, 1997; MECKE, 2000; BÖHLE, 1997; LANDOW, 1992 és 1994.
- ¹¹ GRAEFENHAIN, 1892; LIEBERICH, 1889; PETER, 1901; ENGEL, 1911; RUPPERT, 1911.
- ¹² SCHOTTENLOHER, 1953.
- ¹³ SIMON, 1958.
- ¹⁴ RIEFSTAHL, 1934.
- ¹⁵ SCHRAMM, 2003. Továbbá: OEVERMANN, 2007; BÖNING, 2010.
- ¹⁶ BROWN, 1913; HAZLITT, 1874, újabban: ROOM, 1991.
- ¹⁷ WHEATLEY, 1887.
- ¹⁸ NEUMAIER, 2012.
- ¹⁹ DUNN, 1994.
- ²⁰ GURR, 1991.
- ²¹ GRIFFIN, 1996.
- ²² VAN HOUTD, POPY, TOURNOY, MATHEEUSSEN, 2002.
- ²³ LEINER, 1965.
- ²⁴ KETTERING, 2002.
- ²⁵ GENETTE, 1996. Az intertextualitás témakörére vonatkozó, ide tehát csupán részben kapcsolódó fontosabb irodalom: KULCSÁR-SZABÓ, 1998 és KULCSÁR-SZABÓ, 1998b.
- ²⁶ HARGITTAY, 2004, 374.
- ²⁷ HELTAI, 2008, 92.
- ²⁸ MÁTÉ, 1930.
- ²⁹ TRÓCSÁNYI, 1934; 1935 és 1938.

- ³⁰ GULYÁS P., 1944.
- ³¹ HARGITTAY, 2004.
- ³² HELTAI, 2008.
- ³³ ONDER, 2003.
- ³⁴ A teljesség igénye nélkül: V. KOVÁCS, 1971; HOPP, 1974; HARGITTAY, 1981; KICZENKO, THIMÁR, 2000; KECSKEMÉTI, KŐSZEGHY, LUX, 2007.
- ³⁵ BENDA, 1975.
- ³⁶ BITSKEY, TAMÁS, 1994; BITSKEY, 2002; BITSKEY, 2004; BITSKEY, 2005.
- ³⁷ KECSKEMÉTI, 1994.
- ³⁸ BARTÓK, 1998.
- ³⁹ TŰSKÉS, 1999.
- ⁴⁰ KNAPP 1993, 16–18.
- ⁴¹ BARTÓK, 1999. Továbbá: BARTÓK, 1999. BARTÓK, 2000.
- ⁴² BARTÓK, 2000b.
- ⁴³ KOVÁCS S. I., 2004.
- ⁴⁴ CSORBA, 2008. Továbbá CSORBA, 2006.
- ⁴⁵ BITSKEY, 1997.
- ⁴⁶ MONOK, 2003.
- ⁴⁷ CSAPODI, 1946. A vizsgálat eredményeit és következtetéseit Monok István közli: MADAS–MONOK, 2003, 196–206.
- ⁴⁸ PÉTER, 1995, 77–98.
- ⁴⁹ HELTAI, 2008.
- ⁵⁰ PÉTER, 1995, 77–98. Vö. HELTAI, 2008, 23–24. Az 1601–1655-ös időszakot vizsgálva Péter Katalin megállapítja, hogy a kiadott nyomtatványok száma 14,7 százalékkal nőtt. A cikk szerzője azonban a megjelent kiadványok számát nem évenként, hanem korszakonként vizsgálja, így megállapítása félrevezető lehet. Az első korszakban, 1571–1600 között 605, azaz évente 20,8 nyomtatvány jelent meg, 1601–1635 között pedig 692, azaz évente 20,3. Ez tehát nem 14,7 százalékos növekedést, hanem 2,4 százalékos visszaesést jelent a korábbi korszakhoz képest.
- ⁵¹ 1635 és 1655 között – az ezt megelőző 34 évben megjelent 692, azaz évi 20,3 nyomtatvánnyal szemben – összesen 992, azaz évente 49,6 kiadvány jelent meg magyarországi nyomdákból. Ez a szám pontosan 2,4-szeres gyarapodást jelez.
- ⁵² HELTAI, 2008, 24.
- ⁵³ 1601-től 1635-ig összesen 83, 1635 és 1655 között pedig 92 nyomtatvány tartalmaz előljáró beszédet.
- ⁵⁴ A forrásanyag általános elemzésénél az ajánlólevél és az előljáró beszéd kapcsán *Az ajánlólevél és az előljáró beszéd formai és műfaji keveredése* (ebben a kötetben, 74–76.) című fejezetben említett definíciós következtetéseket nem tudtam figyelembe venni, ennek értelmében valamennyi prelimináriát a szerző által meghatározott kategóriába soroltam.
- ⁵⁵ LEINER, 1965, 27.

- ⁵⁶ ROTHE, 1986, 369.
- ⁵⁷ SCHRAMM, 2007, 32–33.
- ⁵⁸ SZENCZI MOLNÁR, 1611. (RMNy III. 1012.)
- ⁵⁹ SZENCZI MOLNÁR, 1612. (RMNy III. 1037.)
- ⁶⁰ A toposzgyűjtemény nem közli a hagyományosan az előljáró beszédben megjelenő magyar nyelven való írás toposzáinak előfordulásait, még akkor sem, ha azok a dedikációkban szerepelnek, ugyanis a téma részletes elemzését Bartók István „*Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk*” című monográfiájában már elvégezte. (BARTÓK, 1998.)
- ⁶¹ Paris, 1968.
- ⁶² Paris, 1969.
- ⁶³ BAHTYIN, 1979, 362. Vö. PFISTER, 1985, 6.
- ⁶⁴ YOO, 2007, 51.
- ⁶⁵ KRISTEVA, 1996, 18–19. (Ford. Kovács Tímea.) (Kiemelések az eredeti szöveg nyomán.)
- ⁶⁶ PFISTER, 1985, 9.
- ⁶⁷ BARTHES, 1997, 16. (Ford. Szigethi Csaba.) Vö. PFISTER, 1985, 21.
- ⁶⁸ PFISTER, 1985, 8.
- ⁶⁹ BARTHES, Roland, *La mort de l'auteur = Uó., Le bruissement de la langue*, Párizs, 1984.
- ⁷⁰ GENETTE, 1996, 82.
- ⁷¹ „... une relation de coprésence entre deux ou plusieurs textes [...] la présence effective d'un texte dans un autre” (s. f.) GENETTE, 1982, 8.
- ⁷² GENETTE, 1993, 9.
- ⁷³ „[ein] Beiwerk, durch das ein Text zum Buch wird und vor die Leser und, allgemeiner, vor die Öffentlichkeit tritt.” (s. f.) GENETTE, 1993, 10.
- ⁷⁴ „Ezek a szövegtoldalékok, amelyek minden esetben szerzői vagy a szerző által többé-kevésbé legitimizált kommentárokat tartalmaznak, nem csupán egy átmeneti zónát képeznek a szöveg és nem-szöveg elemek között, hanem tranzakcióban állnak ezekkel, hiszen megfelelő színteret nyújtanak a pragmatikának és a stratégiának, és a szöveg jobb recepciója és egy relevánsabb olvasat érdekében a nyilvánosság befolyásolására adnak lehetőséget.” (s. f.) Uo.
- ⁷⁵ GENETTE, 1992, 18.
- ⁷⁶ Uo., 10–21.
- ⁷⁷ Uo., 13.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ Uo., 16.
- ⁸⁰ Uo.
- ⁸¹ Uo., 14.
- ⁸² Uo., 18.
- ⁸³ Uo., 14.
- ⁸⁴ Uo., 10–21. Vö. BRAND, 1993, 36.

- ⁸⁵ BRAND, 1993, 36.
- ⁸⁶ „Als faktisch bezeichne ich einen Paratext, der nicht aus einer ausdrücklichen (verbale oder nichtverbale) Mitteilung besteht, sondern aus einem Faktum, dessen bloße Egzistenz, wenn diese der Öffentlichkeit bekannt ist, dem Text irgendeinen Kommentar hinzufügt oder auf seinen Rezeption lastet. Etwa das Alter oder das Geschlecht des Autors [...]: grundlegend ist aber [...] die Egzistenz eines impliziten Kontextes im Umfeld des Werkes, der dessen Bedäutung präzisiert oder mehr oder weniger modifiziert. [...] Wir müssen ... prinzipiell festhalten, daß jeder Kontext als Paratext wirkt.” (GENETTE, 1992, 14–15.)
- ⁸⁷ Ugyanígy hiányolja a különbségtételt MacLachlan és Reid: „...between those framing items, that strike a reader as prefixed or suffixed to the text [...], which we call circumtextual, and those, that seem to disrupt internally the reading process [...], which we call intratextual.” (MACLACHAN, REID, 1994, 87.) Vö. MOENNIGHOFF, 2000, 23. és MOENNIGHOFF, 1996, 352.
- ⁸⁸ „Kérdésünkre, vajon a paratextus egy nyilvánvalóan intencionális szöveg-e, vagy egy a vonatkozó tárggyal csupán véletlenszerű kapcsolatban álló, illetve kapcsolatba hozott faktum is működhet paraszöveggként, a kontextusnak a vonatkozó tárggyal kényszerűen kapcsolatban álló tényszerűségeivel összefüggésben Genette-tel szemben nemmel felelünk.” (s. f.) BRAND, 1993, 36.
- ⁸⁹ „Ein Künstler kann sich zwar in unterschiedlichen Weisen gegenüber der Determinationskraft der Kontexte verhalten, aber er kann sie weder negieren, noch außer Kraft setzen, weil der intertextuelle Kontextbezug nicht-intentional immer schon da ist.” (s. f.) BRAND, 1993, 37.
- ⁹⁰ BRAND, 1993, 39. Jürgensen ezzel szemben az epitextusokat sem sorolja a paratextus fogalmi körébe: „Grundsätzlich wird nur das wechselseitige Verhältnis der Haupttexte zu denjenigen Elemente des Paratextes betrachtet, die konstitutiv mit dem jeweiligen Werk verbunden sind.” (JÜRGENSEN, 2007, 24.)
- ⁹¹ JÜRGENSEN, 2007, 27.
- ⁹² GOFFMAN, 1996. Goffman magyarul is olvasható munkái: GOFFMAN, 1978, 1981; 1984 és 1999.
- ⁹³ WOLF, 1999, 20. Vö. GOFFMAN, 1996, 107.
- ⁹⁴ WOLF, 1999, 107.
- ⁹⁵ PAERSON, 1990, 15–30.
- ⁹⁶ „As Lanser has convincingly argued (LANSER, 1981.), readers tend to attribute »the ultimate authority« (108.) of a text to the immediate manifestation of the »textual voice« (122.) in parateual framings, since these, unlike the discourse od an intratextual narrator, are conventionally assumed to be *extrafictional*. This dies not preclude the possibility of playfully deviating from these assumptions (in fictional paratexts), but even in the case of unreliably fictitious forewords or afterwords the conventions are important as a basis of meaningful deviation.” (WOLF, 1999, 110–111.)

- ⁹⁷ WOLF, 1999, 111.
- ⁹⁸ Többek között: ONDER, 2003.
- ⁹⁹ „Genette paratextus-definíciójának bizonytalanságát enyhítheti a paratextus és a főszöveg formai és a tipográfiai kritériumok alapján történő elkülönítése” (s. f.) WOLF, 1998, 413.
- ¹⁰⁰ „... dispositiven Bestimmung von Paratextualität” (s. f.) BUNIA, 2007, 289.
Idézi: DEMBECK, 2007, 16.
- ¹⁰¹ Uo.
- ¹⁰² ILLICH, 2001.
- ¹⁰³ Uo. Vö. DEMBECK, 2007, 17–18.
- ¹⁰⁴ DEMBECK, 2007, 18.
- ¹⁰⁵ „A paratextus formális definíciója arra irányul, hogy a *paraszövegek lehetőségének feltételeit a textuális linearitás megbontásában látja*, egy olyan törésben, amely nem egy újabb szöveget eredményez, hanem feloszlik a szöveg egységében. Amennyiben egy szövegegység ezen formális feltételét Wolf nyomán a paratextusként történő definiálás során konstitutívnek tekintjük, úgy ez a feltétel egy olyan séma alapját képezheti, amely elkülönített, lineáris szövegegységek nem-lineáris összefüggésbe helyezését eredményezi. Ezen sémát nevezem én *paratextualitás*nak.” (s. f.) DEMBECK, 2007, 20. (A kiemelés az eredeti szöveg nyomán.)
- ¹⁰⁶ LUHMANN, 1999.
- ¹⁰⁷ DEMBECK, 2007, 24–25.
- ¹⁰⁸ GOFFMAN, 1996.
- ¹⁰⁹ BATESON, 1951.
- ¹¹⁰ WOLF, 2008, 91.
- ¹¹¹ „Abból indulok ki, hogy különböző eseményekhez, legalábbis a szociális történésekhez és az azokban való részvételünkhöz bizonyos szerveződési elvek nyomán szituációs definíciókat állítunk fel, ezeket [...] nevezem én kereteknek.” (s. f.) GOFFMAN, 1996, 19.
- ¹¹² „Úgy tűnik, egy cselekvés kétféle dolgot indíthat el, mintaként szolgálhat, amelyből kétféle levezetés származtatható: egy moduláció vagy egy megtévesztés.” (s. f.) GOFFMAN, 1996, 98.
- ¹¹³ „[...] das bewusste Bemühen eines oder mehrerer Menschen, das Handeln so zu lenken, dass einer oder mehrere andere zu einer falschen Vorstellung von dem gebracht werden, was vor sich geht.” (GOFFMAN, 1996, 98.)
- ¹¹⁴ „’Rahmung’ bedeutet einerseits die Produktion und Rezeption von kognitiven Rahmen in bezug auf den jeweiligen Wahrnehmungsgegenstand (also eine mentale Aktivität), andererseits [...] auch deren konkrete, physische Manifestation.” (WOLF, 2008, 91.)
- ¹¹⁵ „...metacommunicative [...] frame-setting messages...” (WOLF, 2008, 95.)
- ¹¹⁶ Wolf értelmezésében valamennyi genette-i paratextus besorolható a keretkezések fogalmi kategóriájába, hiszen (további funkciók mellett) minden paratextus

tartalmaz kognitív keretkódolásokat. A keretezés fogalma a paratextussal szemben a jellemző külső megnyilvánulási forma helyett funkcionálisan definiált, így az irodalmi vonatkozásokon túl transzmediálisan is alkalmazható. Wolf a színdarabok prologusát hozza fel példának, amely bár paratextuális funkciót tölt be, de a drámai főszöveg részeként paratextusként nem értelmezhető. „Der Vorteil des Rahmungskonzeptes liegt in seiner Integrativität und Flexibilität, da es weit über die Literatur hinaus transmedial verwendbar ist und [...] über werkinterne 'Schwellentexte' hinausgeht und im Modus der 'physisch manifesten Rahmungen' im Grunde alle Zeichenkomplexe umfasst, die in unmittelbaren rezeptionssteuernden Zusammenhang mit einem gerahmten Werk stehen beziehungsweise gestellt werden (da solche Rahmungen in der Regel zweckorientiert sind).” (WOLF, 2008, 95.) Ennek értelmében javasolja a szerző a keretezés fogalmának mint a paratextus kiterjesztett alternatívájának használatát. WOLF, 2008, 93–95.

¹¹⁷ KRISTEVA, 1987, 194.

¹¹⁸ Vö. „Szöveg annyit tesz, mint Szövet; de míg ezt a szövetet eddig mindig terméknek fogták fel, elkészült fátyolnak, amely mögött ott van, többé vagy kevésbé rejtve az értelem (az igazság), mi most, a szövetben, azt a nemzőelvet hangsúlyozzuk, hogy a szöveg folytonos összefonódásokon keresztül alakul és dolgozza ki önmagát; a szubjektum, elveszve ebben a szövetben – ebben a szövédétkben – feloldódik, mint a pók, amely maga is elbomlik hálójának konstruktív váladékaiában. Ha szeretnénk a neologizmusokat, a szöveg elméletét *hyphológiaként* is meghatározhatnánk (*hyphos* a pók szövése és hálója).” (Ford. Mihancsik Zsófia.) BARTHES, 1996, 114.

¹¹⁹ WIRTH, 2004, 603.

¹²⁰ DERRIDA, 1994, 130. Idézi: WIRTH, 2004, 603.

¹²¹ „... [a paratextusok esetében] nem egy sorompóról vagy egy áthatolhatatlan határról van szó, hanem inkább egy küszöbről, amely mindenféle lehetőséget megad a belépésre vagy visszakozásra; a bent és kint között egy 'meghatározatlan zónáról', amely sem befelé (a szöveg felé), sem kifelé (a szöveggel kapcsolatos diskurzus felé) nem rendelkezik szilárd határokkal.” (s. f.) GENETTE, 1992, 10.

¹²² DERRIDA, 1995, 24. Vö. WIRTH, 2004, 603–604.

¹²³ WIRTH, 2004, 603. Vö. DERRIDA, 1994.

¹²⁴ „Ein *Parergon* tritt dem *ergon*, der gemachten Arbeit, der Tatsache, dem Werk entgegen, zur Seite und zu ihm hinzu, aber es fällt nicht beiseite, es berührt und wirkt, von einem bestimmten Außen her, im Inneren des Verfahrens mit; weder einfach außen noch einfach innen.” (DERRIDA, 1992, 74.)

¹²⁵ WIRTH, 1994, 605. Vö. DERRIDA, 1992, 84.

¹²⁶ DERRIDA, 1992, 82. Idézi WIRTH, 1994, 605.

¹²⁷ LUHMANN, 1999.

¹²⁸ WIRTH, 2004, 605.

¹²⁹ LUHMANN, 1999, 142. Vö. WIRTH, 2004, 605.

- ¹³⁰ „Weil das Kunstwerk auch eine tatsächliche, materiale Existenz »in der Welt« hat, muss, so Luhmann, »das Medium durch eine Doppelrahmung konstituiert werden: durch eine Täuschung, die zugleich auf Grund besonderer Anhaltspunkte als solche durchschaut wird.«” (WIRTH, 2004, 606.)
- ¹³¹ WIRTH, 2004, 606. Vö. LUHMANN, 1999, 177.
- ¹³² Vö. SCHRAMM, 2002, 31–92.
- ¹³³ MADARÁSZ, 1635. (RMNy II. 1629.)
- ¹³⁴ MAGYARI, 1602. (RMNy II. 890.)
- ¹³⁵ SZEPSI CSOMBOR, 1620. (RMNy II. 1219.)
- ¹³⁶ Vö. SCHRAMM, 2002, 87–90.
- ¹³⁷ KOMJÁTHI, 1533. (RMNy I. 13.)
- ¹³⁸ PRÁGAI, 1628. (RMNy II. 1400.)
- ¹³⁹ DRASKOVICH, 1610. (RMNy II. 994.)
- ¹⁴⁰ PRÁGAI, 1628. (RMNy II. 1400.)
- ¹⁴¹ SZAJBÉLY, 2001. A tanulmány első közlése: SZAJBÉLY, 1985.
- ¹⁴² SZAJBÉLY, 2001, 162.
- ¹⁴³ Vö. *A dedikáció formái. Dedikációs lap* (ebben a kötetben, 56–58.)
- ¹⁴⁴ MÁTÉ, 1930.
- ¹⁴⁵ BÁRÓCZI, 1775.
- ¹⁴⁶ SZAJBÉLY, 2001, 162–171.
- ¹⁴⁷ „... ein Werk einer Person, einer wirklichen oder idealen Gruppe oder irgendeiner andersgearteten Entität als Ehrengabe zu widmen...” (s. f.) GENETTE, 1992, 115.
- ¹⁴⁸ Vö. SZÖRÉNYI, SZABÓ, 1997, 30.
- ¹⁴⁹ „Általánosítom az előszó fogalmát és így definiálok mindenféle auktorialis vagy allográf szöveget (legyen az bevezető vagy ’kivezető’ [tehát álljon a főszöveg előtt vagy után]), amely abból a diskurzusból táplálkozik, melyet az utána vagy előtte álló szöveg generál.” (s. f.) GENETTE, 1992, 157.
- ¹⁵⁰ CICERO, 1998, 1, IV, 6.
- ¹⁵¹ Uo.
- ¹⁵² ONDER, 2004, 63.
- ¹⁵³ GÖPFERT, 1977, 159.
- ¹⁵⁴ Vö. *A dedikáció formái. Dedikációs lap* (ebben a kötetben, 56–58.)
- ¹⁵⁵ Vö. *A magyar nyelvű irodalom támogatási rendszere* (ebben a kötetben, 151–236.)
- ¹⁵⁶ Vö. GÖPFERT, 1977, 158–159.
- ¹⁵⁷ BASILIUS, 1568. Idézi: MÁTÉ, 1930, 37.
- ¹⁵⁸ SZENCZI MOLNÁR, 1607. (RMNy II. 962.)
- ¹⁵⁹ SZENCZI MOLNÁR, 1607, *Friderico IV., comiti palatino ad Rhenum* = RKMT XVII/6, 15. (RMNy II. 962.)
- ¹⁶⁰ Uo.
- ¹⁶¹ SZENCZI MOLNÁR, 1621, *Az nemes, tiszteletes és Istenfélő Echi Orsic asszonyinak* = RKMT XVII/6, 492. (RMNy II. 1238.)

- ¹⁶² Vö. WAGENKNECHT, 2003, 844; KIENECKER, 2001, 9–11.
- ¹⁶³ „Archimedes grüßt den Dositheos [...] Da ich nun meine, daß es richtig sei, den Freunden die Lehrsätze mitzuteilen, so sende ich dir die Beweise, die ich aufgeschrieben habe und stelle den Mathematikern anheim, sie kritisch zu betrachten. Lebe wohl!” (s. f.) ARKHIMÉDÉSZ, 1987.
- ¹⁶⁴ Vö. KIENECKER, 2001.
- ¹⁶⁵ HORATIUS, 1985, 10–11.
- ¹⁶⁶ SIMON, 1958, 117.
- ¹⁶⁷ CANTERBURY, 1993, 47.
- ¹⁶⁸ Genette e két dedikálási gyakorlat, azaz a teljes mű vagy műrészlet ajánlása, illetve a könyv (vagy más műalkotás) egy példányának ajánlása között fogalmi elkülönítést javasol (dédier vs. dédicacer, németben: zueignen vs. widmen). Az így megkülönböztetett fogalmak azonban egyik nyelvben sem kerültek be sem az irodalomtudományos, sem a gyakorlati nyelvhasználatba. GENETTE, 1989, 115.
- ¹⁶⁹ „vertrauliche Kommunikationsinstanz” (GENETTE, 1989, 115.)
- ¹⁷⁰ „Zurschaustellung einer (wie auch immer gearteten) Beziehung zwischen dem Autor und irgendeiner Person, Gruppe oder Entität.” (GENETTE, 1989, 132.)
Vö. GENETTE, 1989, 117.
- ¹⁷¹ STÖRT, 2004, 16.
- ¹⁷² Schottenloher számol be Daniel Holzmann *Spiegel der natürlichen Weisheit durch Bischof Cyrillus*, Augsburg, (1571) című írásáról, amely hétszer, különböző címezésekkel ellátott dedikációval került nyomtatásra. (SCHOTTENLOHER, 1953, 234.)
- ¹⁷³ GELEJI KATONA, 1636, *Az Atyának kegyelmét, az fiúnak szerelmét és az Szent Léleknek vigasztaló áldását kívánjuk Kegyelmetekre mind fejenként terjedni*, (számozatlan) (2)^v. OSZK, FM² 577. (RMNy III. 1643.)
- ¹⁷⁴ GELEJI KATONA, 1636. (RMNy II. 1643.)
- ¹⁷⁵ MEDGYESI, 1653. ELTE EK, RMK I. 188. (RMNy III. 2486.)
- ¹⁷⁶ „Die einfachste und selbstloseste Widmung war die des Freundes an den Freund.” (s. f.) SCHOTTENLOHER, 1953, 175.
- ¹⁷⁷ Az 17. századi magyar irodalom támogatási rendszerét, az irodalomtámogatás körülményeit, a szerző és mecénás viszonyát *A magyar nyelvű irodalom támogatási rendszere* (ebben a kötetben, 151–236.) című fejezet részletezi.
- ¹⁷⁸ LEINER, 1965, 27.
- ¹⁷⁹ LEINER, 1994, 456.
- ¹⁸⁰ HAFERKORN, 1974, 206. Vö. HAFERKORN, 1959.
- ¹⁸¹ Vö. LEINER, 1965, 269–283 (*Die Einstellung der Autoren zur Widmungsmode*); SCHRAMM, 2007, 163–176 (*Zur Funktion der Widmung – Kritik der Schutz*); RICHARDSON, 1999, 49–77 (*Patronage, contracts and privileges*).
- ¹⁸² FRATTA, 1590.
- ¹⁸³ „Ahogy a jó szerzők kötetei a jobb időkben fényes megítélést szereztek azoknak, akiknek küldték őket, így van ez manapság is, bárkinek is ajánlják őket,

- biztos jutalmat fog hozni a legtöbb szerző kétes hírnevének.” (Dobozy Nóra fordítása.) Idézi LEINER, 1965, 26.
- ¹⁸⁴ Vö. RICHARDSON, 1999, 56–58.
- ¹⁸⁵ „Menekülök a zsarnokok hordája elől, ami több hízelgőt ad, mint igaz hőst, több hazugot, mint evangelistát.” (s. f.) Idézi LEINER, 1965, 29.
- ¹⁸⁶ „Défendons de mentir dans les Epitres dédicatoires!” (s. f.) GUÉRET, 1674, 132. Idézi LEINER, 1965, 30.
- ¹⁸⁷ „Manapság ezen ajándékok közönséges, pompás kéregetések, amelyek szándéka legnagyobb részben egy viszontajándék megkaparintása, amelynek értéke egy-egy tízszerese mint maga a könyv. A fejedelmek és urak viszont tudják, honnan fúj a szél, így ezen kéregetéseket mesterien utasítják vissza, vagy hallgatással válaszolják meg a dedikációs leveleket.” (s. f.) STIELER, 1626, 1373.
- ¹⁸⁸ „Én nem írok hízelkedő szonettet, ha magasztalni akarok, pénz nélkül is megteszem.” (s. f.) NEUKIRCH, 1697, 239. Idézi SCHRAMM, 2007, 166.
- ¹⁸⁹ MEDGYESI, 1643, *Ajánlólevél*, (2)^r–(3)^r. ELTE EK, RMK I. 145:1. (RMNy III. 2042.)
- ¹⁹⁰ Idézi TRÓCSÁNYI, 1914, 150.
- ¹⁹¹ CSOKONAI, ÖM, 2003, 533.
- ¹⁹² 1797. november 8. CSOKONAI, *Lev*, 1999, 72.
- ¹⁹³ CSOKONAI, *Lev*, 1999, 506–507.
- ¹⁹⁴ VERSEGHY, 1804, A2^{r-v}.
- ¹⁹⁵ Vö. ROTHE, 1986, 367.
- ¹⁹⁶ PÁLÓCZI HORVÁTH, 1788.
- ¹⁹⁷ LEINER, 1994, 457.
- ¹⁹⁸ ONDER, 2003, 101.
- ¹⁹⁹ SZÉCHENYI, 1830.
- ²⁰⁰ KAZINCZY, 1808. Idézi SZAJBÉLY, 2001, 167.
- ²⁰¹ Az ajánlólevelek felépítésének retorikai szabályait *A dedikáció retorikai szabályai* (ebben a kötetben, 97–105.) című fejezet részletesen tárgyalja.
- ²⁰² HARGITTAY, 1981, 16.
- ²⁰³ SIMON, 1958, 143–144.
- ²⁰⁴ Vö. *A dedikációs gyakorlat kialakulása* (ebben a kötetben, 42–51.)
- ²⁰⁵ SZÁRÁSZI, 1604, *Előljáró beszéd*, (számozatlan) (: 3^r. OSZK FM₂ 2127. (RMNy 909.)
- ²⁰⁶ MOENNIGHOFF, 2008, 346–349.
- ²⁰⁷ „Ím jeles Szalánczi László, neked Pelides (így) Miklós zeng honi verset.” (Ford. Jakab Elek, idézi: DÉZSI, 1895, 32, 3. lábjegyzet.) BOGÁTHI FAZEKAS, 1592. (RMNy I. 683.) Idézi MÁTÉ 1930, 45.
- ²⁰⁸ SZŐLÖSI, 1635. (RMNy. II. 1618.) Vö. RMKT XVII/1, 57–58.
- ²⁰⁹ PÉCSELI KIRÁLY, 1624, *Az vitézségnek jó hírével, nevével megékesítettett erős férfiaknak*, A2^r. OSZK, FM² 2170. (RMNy II. 1317.) Vö. RMKT XVII, 2, 15–16.
- ²¹⁰ Uo.
- ²¹¹ PÉCSELI KIRÁLY, 1624, A3^{r-v}. Vö. RMKT XVII, 2, 16–17.

- ²¹² MOENNIGHOFF, 2008, 346–349.
- ²¹³ SZEPSI KOROTZ, 1612, *Ez könyvnek ajánlására*, (számozatlan) 8^v. OSZK, FM² 2044. (RMNy II. 1038.) Vö. RMKT, XVII, 6, 363.
- ²¹⁴ KECSKEMÉTI C., 1619. (RMNy II. 1171.)
- ²¹⁵ Uo., Szepsi Korotz György versének incipitmutatóra utaló kezdősora: „Vaygon egy kis Varos Moguntian innen”, kiadása: RMKT XVII/8, 9.
- ²¹⁶ Vö. MOENNIGHOFF, 2008, 346.
- ²¹⁷ MOENNIGHOFF, 2008, 346–347.
- ²¹⁸ FISCHER, 1612. (RMNy II. 1034.)
- ²¹⁹ FISCHER, 1612, (számozatlan) C1^r. (RMNy II. 1034.)
- ²²⁰ DUKKON, 2007, 115.
- ²²¹ GULYÁS, 1961, 112. Idézi DUKKON, 2007, 119.
- ²²² BLOCH, 1962, 474. Építészeti modell illusztráción ábrázolt felajánlására a magyar gyakorlatban is számos példa ismert. A legkorábbi minden bizonnyal a Nekcsei Bibliában található miniatúra, amely a kétkötetes Vulgata típusú Biblia megrendelőjét, Nekcsei Demetert és annak feleségét, Garai Katalint ábrázolja, amint azok Mária által kísérve a trónoló Krisztus számára egy templommodellt ajánlanak fel. A templom valószínűsíthetően Csatár pálos kolostora, amelyet Nekcsei saját temetkezési helyének szánt.
- ²²³ LACHNER, 1954, 1190.
- ²²⁴ BLOCH, 1962, 474.
- ²²⁵ SCHOTTENLOHER, 1920, 156, illetve PROCHNO, 1929, IX–XI.
- ²²⁶ LACHNER, 1954, 1190.
- ²²⁷ BLOCH, 1962, 475.
- ²²⁸ Bécs, 850 körül.
- ²²⁹ HARTL, 2007, 11.
- ²³⁰ LACHNER, 1954, 1367–1369.
- ²³¹ LACHNER, 1954, 1369–1370.
- ²³² *Gero Kódex*, Kloster Reichenau, 969. (Faksimile: Darmstadt, 2005.)
- ²³³ Észak-Franciaország, 850 után.
- ²³⁴ LACHNER, 1954, 1193.
- ²³⁵ Brüsszel, 1448 és 1452 között.
- ²³⁶ Eucharius RÖBLIN, *Der schwangern Frauen und Hebammen Rosegarten*, Strassburg, 1513.
- ²³⁷ LACHNER, 1954, 1196.
- ²³⁸ Uo.
- ²³⁹ A könyvillusztrációk ezen fajtáját sem a magyar nyelvű művészettörténeti, sem az irodalomtörténeti szakirodalom nem tárgyalja.
- ²⁴⁰ Modern kiadása: CARAFA, 2006.
- ²⁴¹ CSONTOSI, 1890, 54.
- ²⁴² Uo.
- ²⁴³ RÓMER, 1871. Idézi CSONTOSI, 1890, 58–59.

- ²⁴⁴ CSONTOSI, 1890, 59.
- ²⁴⁵ Ferrara, 1497.
- ²⁴⁶ 1361–1362.
- ²⁴⁷ A két mű viszonyáról: SZILÁGYI, 2009.
- ²⁴⁸ A kiadás ideje mindkét kötetben hibásan: 1493.
- ²⁴⁹ Vö. PÓCS, 1998.
- ²⁵⁰ Firenze, Museo Horne.
- ²⁵¹ Firenze, Sant'Apollonia, refektórium. A mótívum értelmezéséhez nyújtott segítséget Pócs Dániel művészettörténésznek köszönöm.
- ²⁵² RMNy III. 2508A; RMNy III. 2510; RMNy III. 2511; RMNy III. 2512.
- ²⁵³ RMNy II. 1468; RMNy III. 2090; RMNy III. 2160; RMNy III. 2354; RMNy III. 2407; RMNy III. 2500; RMNy III. 2564.
- ²⁵⁴ RMNy III. 1720; RMNy III. 1825; RMNy III. 1877; RMNy III. 2103; RMNy III. 2260; RMNy III. 2575.
- ²⁵⁵ MALOMFALVAY, 1653. (RMNy III. 2462.)
- ²⁵⁶ Kr. e. 460–400.
- ²⁵⁷ Kr. u. 180–190.
- ²⁵⁸ APULEIUS, 1953, 55.
- ²⁵⁹ Az előszavak és dedikációk statisztikai elemzése a *Forráskorpusz és vizsgálati módszerek* (ebben a kötetben, 15–18.) című alfejezetben olvasható.
- ²⁶⁰ SCHRAMM, 2002, 93.
- ²⁶¹ PATHAI, 1592 (RMNy I. 705.) és PATHAI, 1593 (RMNy I. 731.).
- ²⁶² PATHAI, 1643, *Az Olvasóhoz*, (számozatlan) a4^{r-v}. ELTE EK, RMK I. 141. (RMNy III. 1998.)
- ²⁶³ EHRENZELLER, 1955, 35–39.
- ²⁶⁴ BELLÉNYI, 1618, *Az nagyságos Perény Györgynek*, (4)^v. OSZK, FM² 551. (RMNy II. 1155.)
- ²⁶⁵ EHRENZELLER, 1955, 37.
- ²⁶⁶ KLŐSZ, 1616, *Az keresztyén olvasónak*, (számozatlan) *6^v. OSZK, FM² 4423. (RMNy II. 1096.)
- ²⁶⁷ EHRENZELLER, 1955, 34–37; SCHRAMM, 2002, 92–111.
- ²⁶⁸ Vö. *Szerénységi formula* (ebben a kötetben, 119–128.)
- ²⁶⁹ EHRENZELLER, 1955, 34–37.
- ²⁷⁰ SELVEI BALOGH, 1655, *Az Olvasóhoz*, (számozatlan) A6^r. ELTE EK, RMK I. 201:1. (RMNy III. 2622.)
- ²⁷¹ MILOTAI NYILAS, 1622. (RMNy II. 1262.)
- ²⁷² ENYEDI, 1598. (RMNy I. 836.)
- ²⁷³ BRAND, 1993; WOLF, 1999; DEMBECK, 2007; JÜRGENSEN, 2007.
- ²⁷⁴ PÁZMÁNY, 1605. (RMNy II. 933.)
- ²⁷⁵ MEDGYESI, 1632. (RMNy II. 1525.)
- ²⁷⁶ SZENCZI CSENE, 1616 és 1616b. (RMNy II. 1109 és 1115.)

- ²⁷⁷ ALVINCZI, 1616. (RMNy II. 1104.)
- ²⁷⁸ ZVONARICS M., 1603. (RMNy II. 902.)
- ²⁷⁹ SZENCZI MOLNÁR, 1607.
- ²⁸⁰ KESERŰI DAJKA, 1624, *Praefatio ad lectorem*, (számozatlan) (4)^{r-v}. ELTE EK, RMK I. 87/a:2. (RMNy II. 1306.)
- ²⁸¹ PANKOTAI, 1650, *A magyar fordítóhoz: A tiszteletes férfinak, Pankotai Ferenc Uramnak*, 22. OSZK, FM₂ 1322. (RMNy III. 2353.)
- ²⁸² SIMON, 1958, 136–138.
- ²⁸³ GELEJI, 1645b.
- ²⁸⁴ ESZTERHÁZI, KÜRTI, 1602. (RMNy II. 888.)
- ²⁸⁵ Vö. RMNy II. 888.
- ²⁸⁶ FOGARASI, 1648. (RMNy III. 2212.)
- ²⁸⁷ KOMJÁTHI, 1533. (RMNy I. 13.)
- ²⁸⁸ „Elöljáró beszéd. Az tekintetes és nagyságos Úrnak, Szerdahelyi Imrefi Jánosnak, a fölséges Báthori Gábornak erdélyi fejedelemnek főtanácsosának, diószegi úrnak” LIPSAI, 1610.
- ²⁸⁹ „Elöljáró beszéd. Az jeles és Istenfélő firfinak, Lipsai Pálnak, debreceni könyvnyomtatónak Istennek kegyelmet az Jézus Krisztus által és mindenképpen való bőséges áldást kíván Keserűi D. János, váradi ecclesiának lelkipásztora” KESERŰI DAJKA, 1613.
- ²⁹⁰ „Elöljáró beszéd az böcsületes, Isteni félelemmel, bölcsességgel és imádsággal tündöklő debreczeni tanácsnak” MARGITAI, 1616 és 1624.
- ²⁹¹ „Elöljáró beszéd. Az nemzetes és nemes vitézlő firfinak. Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusának, Debreceni Tamás deáknak” MILOTAI NYILAS, 1647.
- ²⁹² „Elöljáró beszéd Bethlen Gábor erdélyi fejedelem házastársának” MILOTAI NYILAS, 1621.
- ²⁹³ „Elöljáró beszéd. Az felséges Gábriel, Istennek kegyelméből, magyar, horvát, tót, etc. országoknak királyának, Erdélynek fejedelmének, székelyeknek ispánjának, etc. Isten Anyaszentegyházának győzödelmes oltalmazójának, az evangéliumi tudományak hívséges terjesztőjének, nekem kegyelmes Uramnak” MILOTAI NYILAS, 1622.
- ²⁹⁴ „Elöljáró beszéd. Franciaországnak Ferenc néven első királyának” SZENCZI MOLNÁR, 1624.
- ²⁹⁵ „Elöljáró beszéd. Az nemzetes és nagyságos Gróf Nyáry Krisztina asszonynak, a tekintetes nagyságos gróf Galántai Esterházy Miklós, magyarországi palatinus szerelmes házas társának” KOPCSÁNYI, 1631.
- ²⁹⁶ „Elöljáró beszéd. Az nemes és nemzetes Gelsei Ballingh Jánosnak [...] nekem kegyes Patrónusomnak” DEBRECENI, 1637.
- ²⁹⁷ „Előszó. Őnagysága, Erdély királyához” *Biblia noul Testament*, Gyulafehérvár, 1648. (RMNy II. 220.)

- ²⁹⁸ „Előljáró beszéd. Fejedelmi tündöklő felsőséggel tekintetes és nagyságos fejedelem asszonyoknak, Lorántffy Zsuzsannának [...] nékem kegyelmes Asszonyomnak” MEDGYESI, 1650. (RMNy II. 2309.)
- ²⁹⁹ „Előljáró rövid írás a méltóságos erdélyi fejedelem, gyulafehérvári udvarbírájához, nemzeti Cíkó Mihály uramhoz” KÁSZONI, 1647. (RMNy II. 2173.)
- ³⁰⁰ BÖKÉNYI FÜLEP, 1652, *Az nemes Ugocsa vármegyének tekintetes, nagyságos, nemes és nemzeti Urainak*, (*²–(*³)³. OSZK, FM² 1314. (RMNy III. 2450.)
- ³⁰¹ Vö. *A forráskorpusz és a vizsgálati módszerek* (ebben a kötetben, 15–18.)
- ³⁰² MÁTÉ, 1930, 45.
- ³⁰³ *Poncianus*, 1573. (RMNy I. 322.)
- ³⁰⁴ KULCSÁR, 1573. (RMNy I. 319.)
- ³⁰⁵ APÁCZAI CSERE, 1655. (RMNy III. 2627.)
- ³⁰⁶ SZENCZI MOLNÁR, 1607, RMKT XVII/6, 402–405; RMNy II. 962.
- ³⁰⁷ HELTAI, 1559. (RMNy I. 154.)
- ³⁰⁸ PÁZMÁNY, 1607. (RMNy II. 961.)
- ³⁰⁹ PÁZMÁNY, 1603. (RMNy II. 905.)
- ³¹⁰ PÁZMÁNY, 1605. (RMNy II. 933.)
- ³¹¹ PÁZMÁNY, 1613. (RMNy II. 1059.)
- ³¹² PÁZMÁNY, 1610. (RMNy II. 1003.)
- ³¹³ PÁZMÁNY, 1631. (RMNy II. 1511.)
- ³¹⁴ CONRING, 2001, 10.
- ³¹⁵ ADAMIK, 2004, 81–83.
- ³¹⁶ Első megjelenése: Basel, 1522.
- ³¹⁷ MÜLLER, 1994, 71–72.
- ³¹⁸ TILL, 2004, 212.
- ³¹⁹ TILL, 2004, 216–217.
- ³²⁰ MÜLLER, 1994, 71.
- ³²¹ Magyarországi kiadásai: Nagyszombat 1670, Lőcse, 1675, Kolozsvár, 1718, Nagyszombat, 1731 és Kassa, 1752.
- ³²² Kolozsvár, 1696.
- ³²³ Oppenheim, 1612 és Nürnberg, 1639.
- ³²⁴ Magyarországi kiadásai: *Rudimenta rhetoricae*, Gyulafehérvár, 1635, 1636–1643, 1644, 1649, Várad, 1649, Debrecen, 1662–1675, 1703; *Rudimenta oratoriae*, Gyulafehérvár, 1639, 1645, Várad, 1649, Debrecen, 1662–1675, 1703.
- ³²⁵ KECSKEMÉTI, 2007, 15. Vö. HOPP, 1974, 520–521.
- ³²⁶ Kr. u. 538 körül. Vö. WATTENBACH, 1855, 31.
- ³²⁷ NICKISCH, 1969, 18–19.
- ³²⁸ SATTLER, 1604. További megjelenések: Basel, 1604, 1607, 1610 és 1614.
- ³²⁹ SATTLER, 1618. További megjelenés: Basel, 1643.
- ³³⁰ „Aki így írna valakinek, alaposan meg kell gondolja és fontolja, elsőként, hogy ki az, akinek írna, magasabb vagy alacsonyabb rangú. [...] Ezután, hogy mit,

azt is, hogy hogyan és milyen módon írna.” (s. f.) SATTLER, 1604, 1.

Idézi NICKISCH, 1969, 49.

³³¹ FROSCHAUER, 1501.

³³² „A legrangosabbat superlativusba kell helyezni, a középsőt comparativoba és a legalacsonyabbat positivoba” (s. f.) FROSCHAUER, 1501, bij^v.

Idézi NICKISCH, 1969, 22.

³³³ „Aki ír, a méltóságos szavakat az alacsonyak elébe helyezze, mint ahogy a fejedelmek a hercegek előtt [...] és a hold a csillagok előtt állnak...” (s. f.) SATTLER, 1604, 54. Idézi NICKISCH, 1969, 51.

³³⁴ NICKISCH, 1969, 50–51.

³³⁵ ERWENTRAUT, 1999, 270.

³³⁶ „Fraglos wirken seine Briefe heute schwerverständlich, wenig klar, langatmig, unbeholfen.” NICKISCH, 1969, 55.

³³⁷ NICKISCH, 1969, 55–56.

³³⁸ Többek között: BREHME, 1640.

³³⁹ Többek között: ZEILLER, 1640; ZEILER, 1641; ZEILER, 1643; ZEILER, 1644; ZEILER, 1646; ZEILER, 1647.

³⁴⁰ Többek között: BUTSCHKY, 1649.

³⁴¹ Többek között: OVERHEID, 1654.

³⁴² NICKISCH, 1969, 59–72.

³⁴³ Nürnberg, 1655 és 1659.

³⁴⁴ TILL, 2004, 225.

³⁴⁵ „Aki egy fontos dolgot akar a papírra vetni, minden gondolatát össze kell szedje, valamennyit jól megfontolva, minden szót egyenként kell mérlegeljen és minden szót mintegy körzővel kell kimérjen. [...] Azaz vigyázva kell írni, mert a beszéd hibái hamarabb megbocsáttatnak és a meggondolatlanságnak tulajdoníthatnak, mint az írásban ejtett hibák, amelyek azonban komoly gondossággal megelőzhetőek.” (s. f.) HARSDÖRFFER, 1655, *Vorrede*, 14. Staatsbibliothek zu Berlin (a továbbiakban SBB), Yb 2491.

³⁴⁶ „Az írás azonban több dologban megelőzi a beszédet, hiszen gondolatainkat itt nem egyszerűen sietve kiöntjük, hanem megfontoltan papírra vethetjük...” (s. f.) HARSDÖRFFER, 1659, *Vorrede*, (számozatlan):(iiiij^v. SBB, Yb 2491a.

³⁴⁷ TILL, 2004, 225.

³⁴⁸ London, 1605.

³⁴⁹ „Though this politic part of eloquence in private speech it is easy for the greatest orators to want, whilst by the the observing their well-graced forms of speech [= genera causarum etc.] they leese the volubility of application: and therefore it shall not be amiss to recommend this to better inquiry; not being curious whether we place it here, or in that part which concerneth policy.” BACON, 1995, 239–240. Idézi TILL, 2004, 226. Vö. CROLL, 1999.

³⁵⁰ NICKISCH, 1969, 79.

- ³⁵¹ ROSENO, 1933, 6–7.
- ³⁵² NICKISCH, 1969, 80.
- ³⁵³ TILL, 2004, 229–231.
- ³⁵⁴ Weimar, 1673–1674.
- ³⁵⁵ STIELER, 1681, *Vorrede*, (számozatlan))(2^v. SBB, Yb 2522–2a.
- ³⁵⁶ STIELER, 1681, 20. Vö. TILL, 2004, 231.
- ³⁵⁷ STIELER, 1681, *Vorrede*, (számozatlan))( )(3^v. SBB, Yb 2522–2a.
Vö. TILL, 2004, 230.
- ³⁵⁸ TILL, 2004, 230–231.
- ³⁵⁹ „A beszéd- és a levélírás tudománya egymással közeli rokonságban állnak. Egy tökéletes levélíró jó szónok is kell legyen.” (s. f.) STIELER, 1673, 33. SBB, 2ⁿ Yb 2523-1. Vö. ROSENO, 1933, 7–8.
- ³⁶⁰ „Die Wohlredenheit, als die durchleuchtige Mutter der Sekreteriatkunst wird von dem Cicerone eine Herzensgebieterin, Sennenmeisterin oder Gemütszwingerin genennet.” STIELER, 1681, 283. Vö. ERWENTRAUT, 1999, 274.
- ³⁶¹ „Egy szónok sokféle tárgyról kell ismeretekkel rendelkezzen, ha nem akar azokról ügyetlenül és nevetségesen beszélni. A szavakat okosan kell kiválogatnia és egy művészi épületté szerkesztenie, a lélek felindulásait kell kutatni és bájos, finom beszéddel megindítani [...] hogy így hitelesnek látszon és hallgatóit megnyerje. Egy levélíró ezekhez nem kevésbé kell hogy értsen. Azonban az, hogy ez milyen módon történik, [...] kettőjüknél egészen különböző. Az első szabad és kötetlen, míg a másíknak urához kell igazodni. [...] Tudományuk alapja mégis egy és ugyanaz.” (s. f.) STIELER, 1673, 33. SBB, 2ⁿ Yb 2523-1.
- ³⁶² TILL, 2004, 232.
- ³⁶³ „A stílus vagy az írásmód éppen olyan változatos lehet, mint az emberi arc [...], hiszen mindenki lelkének arcképét [...] adja vissza leveleiben.” STIELER, 1673, 309. SBB, 2ⁿ Yb 2523-1. Vö. NICKISCH, 1969, 222.
- ³⁶⁴ ESTOR, 1746.
- ³⁶⁵ Vö. NICKISCH, 1969, 222–223.
- ³⁶⁶ ROSENO, 1933, 12–13.
- ³⁶⁷ Uo.
- ³⁶⁸ Többek között: DE LA SERRE, 1638; DE LA SERRE, 1645.
- ³⁶⁹ NICKISCH, 1969, 63–67.
- ³⁷⁰ Dresden, 1691.
- ³⁷¹ Leipzig, 1677.
- ³⁷² „Mindennek egyedül az a célja, hogy egy fiatal ember magától vagy egy udvari mester irányításával annyit tanuljon, hogy az írás során levelezési könyvekre már ne legyen szüksége...” (s. f.) WEISE, 1691, *Vorrede*, (számozatlan) a5. SBB, Yb 2591.
- ³⁷³ WEISE, 1691, 7–8. SBB, Yb 2591.
- ³⁷⁴ „Gesprächs unter Abwesenden...”
- ³⁷⁵ TILL, 2004, 241–242.

- ³⁷⁶ „Vertrauliche Briefe unter guten Freunden”
- ³⁷⁷ „Erzählungs-Briefe”
- ³⁷⁸ „Oratorische Briefe”
- ³⁷⁹ „Complimentir-Briefe”
- ³⁸⁰ WEISE, 1677, 220. SBB, 8" Xb 2056. Vö. TILL, 2004, 242.
- ³⁸¹ WEISE, 1691, 32, 36–37. SBB, Yb 2591. Vö. NICKISCH, 1969, 103–104.
- ³⁸² NICKISCH, 1969, 103–104.
- ³⁸³ NICKISCH, 1969, 104.
- ³⁸⁴ TILL, 1994, 248.
- ³⁸⁵ „... a gáláns írás, amellyel egy politikus felkínálkozik 1. ne legyen mesterkelt, 2. ne legyen érthetetlen, 3. kínáljon valami különlegeset az olvasónak.”
WEISE, 1691, 370. Idézi TILL, 2004, 248.
- ³⁸⁶ „... wo man nichts neues von Realien hat, da multipliziere man die Worte nicht...” (s. f.) WEISE, 1677, 373.
- ³⁸⁷ WEISE, 1677, 322, 416. SBB, 8" Xb 2056. Vö. ROSENO, 1933, 26 és NIKISCH, 1969, 104.
- ³⁸⁸ WEISE, 1677, 487. SBB, 8" Xb 2056. Vö. ROSENO, 1933, 26 és NIKISCH, 1969, 104.
- ³⁸⁹ WEISE, 1677, 524. Vö. ROSENO, 1933, 26 és NIKISCH, 1969, 104.
- ³⁹⁰ TILL, 2004, 252.
- ³⁹¹ WEISE, 1691, 304. SBB, Yb 2591.
- ³⁹² Vö. ROSENO, 1933.
- ³⁹³ „Mindenek előtt a természetre tekintetem. Az udvar ízlése olykor változhat, a valódi értelem és a természet viszont sohasem hazudik” (s. f.) NEUKIRCH, 1727, 3. SBB, 7 Y 778.
- ³⁹⁴ „Kevesen vannak, akiknél ez a tehetség természettől fogva adott, ezért vagy utálják azt, vagy úgy tesznek, mint a majmok [= hibás imitáció], akik mindent, amit látnak, utánoznak, a legtöbbet viszont értelmetlenül adják vissza.” (s. f.) NEUKIRCH, 1727, (számozatlan) (5). SBB, 7 Y 778.
- ³⁹⁵ NEUKIRCH, 1727, *Von dem schlimmen und verwerflichen stylo*, 444–478. SBB, 7 Y 778.
- ³⁹⁶ NEUKIRCH, 1727, *Von dem guten und unverwerflichen stylo*, 478–506 és *Von dem unterscheid des guten styli*, 506–577. SBB, 7 Y 778.
- ³⁹⁷ NEUKIRCH, 1727, IV, II, 444–478. SBB, 7 Y 778.
- ³⁹⁸ „... a temperamentuma, az indulatai, kora, hazája, értelme, szokásai, mestersége és életmódja, ítéletei, felénk mutatott hajlama, önzése, állapota, ügyei...” (s. f.) NEUKIRCH, 1727, IV, II, 472. Idézi: ERWENTRAUT, 1999, 279.
- ³⁹⁹ V. KOVÁCS, 1971, 6.
- ⁴⁰⁰ GULYÁS J., 1926.
- ⁴⁰¹ FÁBIÁN, 1938.
- ⁴⁰² KECSKEMÉTI, 2007.
- ⁴⁰³ KECSKEMÉTI, 2007, 14.

- ⁴⁰⁴ VÁLYI K. 1789 és 1789b; MÉSZÁROS, 1793; KIS J., 1805; *Levelező könyv*, 1834; BELLAAG, 1848; VAJDA, 1861.
- ⁴⁰⁵ KIS J., 1811, (számozatlan).
- ⁴⁰⁶ VÁLYI K., 1789, 87.
- ⁴⁰⁷ MÉSZÁROS, 1793, 451.
- ⁴⁰⁸ BELLAAG, 1848, 36.
- ⁴⁰⁹ MÉSZÁROS, 1793, 451.
- ⁴¹⁰ BELLAAG, 1848, 36.
- ⁴¹¹ MÉSZÁROS, 1793, 452.
- ⁴¹² VÁLYI K., 1789, 89, 95.
- ⁴¹³ VÁLYI K., 1789, 90.
- ⁴¹⁴ VÁLYI K., 1789, 4.
- ⁴¹⁵ VÁLYI K., 1789, 6.
- ⁴¹⁶ *Levelező könyv*, 1834, 1.
- ⁴¹⁷ *Levelező könyv*, 1834, 2.
- ⁴¹⁸ *Levelező könyv*, 1834, 3.
- ⁴¹⁹ *Levelező könyv*, 1834, 2.
- ⁴²⁰ *Levelező könyv*, 1834, 6.
- ⁴²¹ BELLAAGH, 1848, 37. és 40.
- ⁴²² VAJDA, 1861, 1.
- ⁴²³ VAJDA, 1861, 2.
- ⁴²⁴ VAJDA, 1861, 3.
- ⁴²⁵ CICERO, 1998, I, 15, 20.
- ⁴²⁶ UEDING, STEINBRINK, 1994, 258–259.
- ⁴²⁷ BOHSE, 1692, 317–338.
- ⁴²⁸ MORHOF, 1714, 294–295, 696–697.
- ⁴²⁹ NEUKIRCH, 1727, 253–257.
- ⁴³⁰ HARSDÖRFFER, 1656, 65–68.
- ⁴³¹ STIELER, 1681, 1373–1374.
- ⁴³² STOCKHAUSEN, 1766, 334–348.
- ⁴³³ „...was unter denen Gedichten ein Sonett, und unter denen Reden eine Lobrede ist, das ist unter den Briefen eine Dedication...” (s. f.) NEUKIRCH, 1765, 289.
- ⁴³⁴ SCHRAMM, 2001, 112.
- ⁴³⁵ „...azért nem tartom szükségesnek sok rendelkezést adni ehhez a levéltípushoz, mivel aki egy egész traktátust meg tud írni, az ehhez tartozó dedikációt is meg tudja csinálni magától...” (s. f.) BOHSE, 1692, 319. Ugyanígy ír Stieler is: „Wer das Herz hat ein Buch zu schreiben, der wird auch wohl wissen, eine Dedicationschrift zu machen, darum wir auch Bedenken tragen, ein Exempel solcher Zuschrift anhero zusetzen, zumal dieselb überall häufig untern den Bänken herum liegen...” (STIELER, 1681, 1374.)

- ⁴³⁶ „Zu den grösseren und öffentlichen Schreiben gehören auch die Dedikationen.” (STOCKHAUSEN, 1753, 393.) Idézi: SCHRAMM, 2001, 113.
- ⁴³⁷ HARSDÖRFFER, 1656, *Gebräuchliche Gruß und Freundschaft-Briefe*, 65.
- ⁴³⁸ STIELER, 1681, 1373.
- ⁴³⁹ BOHSE, 1692, 318.
- ⁴⁴⁰ NEUKIRCH, 1727, *Lob-Briefe*, 256.
- ⁴⁴¹ Vö. *A dedikációs gyakorlat kialakulása* (ebben a kötetben, 42–51.)
- ⁴⁴² „Az ajánlólevelek legnagyobb részben abból a kevésből állnak, hogy [a szerző] egy magas rangú mecénás, patrónus és támogató magasztalásával felajánlja a könyvet, majd azt és saját magát is annak oltalma és védelme alá adja.” (s. f.) STIELER, 1681, 1374.
- ⁴⁴³ „Sonsten aber den Inhalt und Zweck des Buchs samt den Ursachen, so uns zu der Zuschrift veranlasset, erzehle...” (STIELER, 1681, 1374.)
- ⁴⁴⁴ „Die ursachen, warum die unsrigen [Dedikationen] nicht so gefallen können [wie die von den Französen], sind diese: Wir verfallen anstatt, daß wir den patron rühmen sollen, insgemein auf unsre eigne sache, und plaudern ihm einen hauffen von dem absehen, von der eintheilung und dem nutzen unsers buches her, als ob wir den guten mann lehren wollten, wie er es etwan gebrauchen sollte.” (NEUKIRCH, 1727, 253–254.)
- ⁴⁴⁵ „De az sem illő, hogy az írás felépítéséről, okairól és hasonlóról a dedikációban [...] sokat beszéljünk. Egyfajta pedantéria az, a patrónusnak a logikából vagy a klasszikus íróktól túl sokat elmondani, az írás indítékait, eszközeit és akadályait elmesélni. Ezek inkább az előjáró beszédhez, mint a dedikációhoz tartoznak.” (s. f.) STOCKHAUSEN, 1766, 341.
- ⁴⁴⁶ „A dedikáció szokványos esetben olyan személyekhez szól, akiknek tisztelettel vagy barátsággal adózunk vagy legalábbis ennek látszatát szeretnénk kelteni...” (s. f.) STOCKHAUSEN, 1766, 337.
- ⁴⁴⁷ „Semmi sem szükségesebb, mint ez: Figyelemmel kell lenni nemcsak arra, hogy a személy, akinek a könyvet ajánljuk, milyen rangú, hanem arra is, hogy milyen lelkületű. [...] Hiszen lehetetlen olyasvalakinek kedvezni, akiről nem tudjuk előre, mi az, ami nem tetszik neki.” (s. f.) NEUKIRCH, 1727, 254. Ugyanígy Stockhausen: „Hierbey aber entstehet eine neue Regel der Klugheit: Man muß prüfen, ob die Schrift der Person, welcher sie zugeschrieben werden soll, verständlich und angenehm sey. Es ist doch die Absicht, daß wir durch das Zueignungsschreiben dem Gönner zugleich unsre Arbeit zu geneigter Beurtheilung oder Lesung empfehlen wollen, und diese kann nicht erreicht werden, wenn ihm das Buch selbst ein Rätzel bleibt.” STOCKHAUSEN, 1766, 339.
- ⁴⁴⁸ NEUKIRCH, 1727, 225.
- ⁴⁴⁹ STOCKHAUSEN, 1766, 340.
- ⁴⁵⁰ BOHSE, 1692, 317–318.

- ⁴⁵¹ „A vallással szembeni tisztelet nem tűrheti, hogy a könyv eleje, amely sokszor már magában is rossz, Istent dicsőíti és ezzel egyúttal földi patrónusokat kíván az oldalára állítani...” (s. f.) STOCKHAUSEN, 1766, 337.
- ⁴⁵² „Alapvetően két hibától kell gondosan óvakodni: hogy a magasztalás ne legyen esztelen és lealacsonyodó hízelkedés. Könnyű és illendő, hogy az ajánlólevelekben a patrónus érdemeiről és dicsőségéről valamit megosszunk a világgal, de ez egyrészt legyen igaz és megalapozott, másrészt ne legyen mértéktelenül emelkedett.” (s. f.) STOCKHAUSEN, 1766, 340–341. Ugyanígy Neukirch: „[Wir] müssen im lobe nicht zu weit gehen, und dinge sagen, welche uns bei aller welt zu lügnern machen. Denn es ist nichts schändlichers, als einem grossen manne eine nase andrehen: und gleichwol machen wir ihm keine grössere, als wenn wir ihm gewisse thaten zuschreiben, die er doch niemals verrichtet hat.” (NEUKIRCH, 1727, 256.) Illetve Stieler: „Das Vornehmste, so alhier zubetrachten, ist, daß man bey Anführung des Lobes der Person nicht auf Schmeicheley gerahte.” (STIELER, 1681, 1374.)
- ⁴⁵³ „Ritkán magasztaljuk patrónusunkban azt, amit magasztalnunk kellene, ehelyett olyan általános dolgoknál maradunk, amelyek nem különböztetik meg őt a becsületes személyektől. Például azt mondjuk, hogy kegyes, művelt, okos, becsületes vagy bátor stb., olykor keresztülüldőzzük a *locos topicos*-on, számos formulát vágunk hozzá a Plinióból, és egy kevés *de beneficii*t locsogunk a Senecából.” (s. f.) NEUKIRCH, 1727, 253. Ugyanígy Stockhausen: „Man muß nichts an ihm loben, was er so zu sagen mit allen Menschen gemein hat, sondern nur hauptsächlich das, was ihm einen wahren Vorzug giebet.” (STOCKHAUSEN, 1766, 340–341.)
- ⁴⁵⁴ „Gondosan kell ügyelni arra, hogy ne túl sokat mondjunk magáról a műről, amit a patrónusnak felajánlunk. [...] Hiszen saját munkánk magasztalása által az, tudjuk, többet veszít értékén, mint amennyit nyer.” (s. f.) STOCKHAUSEN, 1766, 341.
- ⁴⁵⁵ „Másrészt, a patrónust kell magasztaljuk, alig gondolva munkánk tartalmára, kivéve, ha ez egyházi vagy nem a saját művünk, vagy egy nagy hős történetét mondja el. [...] Hiszen, minél fontosabb a matéria, amelyről írunk és minél kevesebbel járultunk hozzá mi magunk annak eredetéhez, annál inkább dicsérhetjük azt a szerénység megsértése nélkül.” (s. f.) NEUKIRCH, 1727, 255.
- ⁴⁵⁶ BOHSE, 1692, 317–338.
- ⁴⁵⁷ „A kezdet az ajánlott műnek a rövid összefoglalása, amely egy ilyen méltóságos ember kiváló értelméhez túlságosan alacsony...” (s. f.) BOHSE, 1692, 319–320.
- ⁴⁵⁸ „Der Vortrag wird nach Anleitung des ersten genommen: weil man nun sich gerne danckbar erweisen wollte, und doch kein rechtes Mittel wüste, seine Erkenntnis an den Tag zu legen, habe man in deß gegenwärtigen Tractat als zu einem Unterpfade wollen eingeben, um dadurch zu bekennen, wie weit mehr man dennoch dem Patrone verpflichtet wäre.” (BOHSE, 1692, 320.)
- ⁴⁵⁹ BOHSE, 1692, 320.

- ⁴⁶⁰ „A megerősítés [...] azon jó tulajdonságok és bemutatott jó cselekedetek leírása, amikért a patrónusnak hálaival tartozunk.” (s. f.) BOHSE, 1692, 320.
- ⁴⁶¹ BOHSE, 1692, 321.
- ⁴⁶² „A zárásban első a kérés, hogy a patrónus fogadja a felajánlott munkát kegyes indulattal és méltasson bennünket patrocíniumára. Ez után következik (2.), hogy csupán a patrónus parancsára várunk, hogy a szolgálatkészségünket és engedelmességünket megmutathassuk.” (s. f.) BOHSE, 1692, 321.
- ⁴⁶³ Uo.
- ⁴⁶⁴ „Túl hosszúra írjuk a dedikációinkat és olyan sok áldáskérést és kívánságot keverünk bele, mintha a szószéken ülnénk és a Biblia valamennyi mondását vissza szeretnénk adni.” (s. f.) NEUKIRCH, 1727, 253.
- ⁴⁶⁵ „Közönséges dolog az authoroknál előljáró beszédet írni, de még közönségesebb az olvasóknál azt soha el nem olvasni.” (CSOKONAI, ÖM, 2003, 533.)
Vö. *A dedikációs gyakorlat kialakulása* (ebben a kötetben, 42–51.)
- ⁴⁶⁶ „A dedikációt nem szabad túl hosszúra nyújtani. Nem ajánlatos egy dedikációs levélből különleges traktátust csinálni, hiszen gyakran olvasás nélkül marad.” (s. f.) STOCKHAUSEN, 1766, 343.
- ⁴⁶⁷ LEINER, 1965, 95–97.
- ⁴⁶⁸ DRASKOVICH, 1643, *A nemzeti és nagyságos gróf Eszterházy Julianna kisasszonynak*, A²r. OSZK FM² 592. (RMNy III. 2016.). Vö. RMKT XVII/7, 622.
- ⁴⁶⁹ HAJNAL, 1629, *A nemzeti és nagyságos gróf Bedegi Nyáry Krisztina asszonynak* = RMKT XVII/7, 477. (RMNy II. 1422.)
- ⁴⁷⁰ DRASKOVICH, 1643, *A nemzeti és nagyságos gróf Eszterházy Julianna kisasszonynak*, A²r-v. OSZK FM² 592. (RMNy III. 2016.). Vö. RMKT XVII/7, 622.
- ⁴⁷¹ SZEGEDI, 1616, *Minden Római, Helvétiai és Augustana Confessiön lévő Nagyságos Uraknak*,): (2^{r-v}. OSZK, FM² 016. (RMNy II. 1104.)
- ⁴⁷² Uo.
- ⁴⁷³ LASKAI, 1641, *Ajánlólevél = M. gondolkodók*, 1979, 535. (RMNy III. 1876.)
- ⁴⁷⁴ BOHSE, 1692, 317–338.
- ⁴⁷⁵ SZENCZI MOLNÁR, 1621, *Az nemes, tiszteletes és istenfélő Echi Orsic asszonynak* = RMKT XVII/6, 490.
- ⁴⁷⁶ GELEJI KATONA, 1645, *Ajánló előbeszéd*, ***2^r. OSZK, FM² 583. (RMNy II. 2103.)
- ⁴⁷⁷ MEDGYESI, 1643, *Ajánlólevél*, (2)^r–(3)^r. ELTE EK, RMK I. 145:1. (RMNy III. 2042.)
- ⁴⁷⁸ HARGITTAY, 1981, 16.
- ⁴⁷⁹ GELEJI KATONA, 1645, *Ajánló előbeszéd*, ***2^r. OSZK, FM² 583. (RMNy II. 2103.)
- ⁴⁸⁰ DRASKOVICH, 1610, *Draskovich János az ő szerelmes házastársának, Istvánfi Éva asszonynak*, *2^r. OSZK, FM² 207. (RMNy II. 994.)
- ⁴⁸¹ SZENCZI MOLNÁR, 1617. (RMNy II. 1144.)
- ⁴⁸² SZENCZI MOLNÁR, 1617, *Az nagyszombati ekléziának, hív kereszténynek gyülekezetinek* = RMKT XVII/6, 486. (RMNy II. 1144.)
- ⁴⁸³ ZVONARICS M., 1627, *Epistola dedicatoria*, 15–17. OSZK, FM² 547. (RMNy III. 1380.)

- ⁴⁸⁴ KESERŰI DAJKA, 1613, *Előljáró beszéd: Az jeles és Istenfélő firfiúnak, Lipsai Pálnak, debreceni könyvnyomtatónak*, A3^{r-v}. OSZK, FM² 1115. (RMNy II. 1048.)
- ⁴⁸⁵ SZENCZI MOLNÁR, 1624, *Az felséges és hatalmas Gábrriel fejedelemnek*, (számozatlan) a3^v. OSZK FM² 221. (RMNy II. 1308.)
- ⁴⁸⁶ SZOBOSZLAI, 1648, *Ajánlólevél*, a2^r. OSZK, FM² 1328. (RMNy II. 2207.)
- ⁴⁸⁷ MALOMFALVAY, 1653, *Ajánlólevél*, (számozatlan) b7^v–b8^v. ELTE EK RMK I. 186. (RMNy III. 2462.)
- ⁴⁸⁸ KECSKEMÉTI A., 1621. (RMNy II. 1236.)
- ⁴⁸⁹ Kecskeméti A., 1621, *Dedikálás* = Kecskeméti A., 1974, 89.
- ⁴⁹⁰ LETHENYEI, 1633, *Epistola dedicatoria*, (b4)^v–(c). OSZK, FM² 597. (RMNy II. 1560.)
- ⁴⁹¹ MEDGYESI, 1643, *Ajánlólevél*, (6)^{r-v}. ELTE EK, RMK I. 145:1. (RMNy III. 2042.)
- ⁴⁹² SZENCZI MOLNÁR, 1621, *Az nemes, tiszteletes és istenfélő Echi Orsic asszonyinak* = RMKT XVII/6, 492.
- ⁴⁹³ KERESZTŰRI, 1653, *Kolozsváratt lakó Csepregi Mihálynak az Úr Istentől kegyelem és békesség*, A2^v. ELTE EK RMK I. 191. (RMNy III. 2502.)
- ⁴⁹⁴ ARISZTOTELÉSZ, *Topica*, 1984, [100a].
- ⁴⁹⁵ Vö. KISS F. G., 2007.
- ⁴⁹⁶ „...a locust úgy lehet meghatározni, mint az érv forrását, az érvet pedig úgy, mint egy olyan megfontolást, ami egy bizonytalan tényezőt biztossá tesz.” (s. f.) CICERO, 2003, 2, 8.
- ⁴⁹⁷ „...az érvek lelőhelyei, ahol rejtőzködnek, ahonnan elő kell őket keresni...” (QUINTILIANUS, 2008, 344. [V, 10, 20.]
- ⁴⁹⁸ TARNAI, 1975, 69.
- ⁴⁹⁹ ADAMIK, 2004, 351.
- ⁵⁰⁰ Uo., 352.
- ⁵⁰¹ HAGENBICHLER, 1992, 1491.
- ⁵⁰² QUINTILIANUS, 2008, 278. [IV, 1, 8.] Idézi: SIMON, 1958, 109.
- ⁵⁰³ CURTIUS, 1993, 93.
- ⁵⁰⁴ Uo., 410–412. Vö. HAGENBICHLER, 1992, 1491.
- ⁵⁰⁵ CURTIUS, 1993, 94.
- ⁵⁰⁶ SIMON, 1958, 109.
- ⁵⁰⁷ Uo., 108–109.
- ⁵⁰⁸ Uo., 109.
- ⁵⁰⁹ Uo., 109–110. Vö. CURTIUS, 1993, 94.
- ⁵¹⁰ SIMON, 1958, 111.
- ⁵¹¹ Többek között: VÁSÁRHELYI, 1618. (RMNy II. 1151.)
- ⁵¹² SIMON, 1958, 109–110.
- ⁵¹³ Uo., 113–114.
- ⁵¹⁴ Uo., 114.
- ⁵¹⁵ KERESSZEGI HERMAN, 1640, *Dedikálás*, *3^v. OSZK, FM² 590. (RMNy III. 1863.)
- ⁵¹⁶ SIMON, 1958, 116.

- ⁵¹⁷ „Vajon nem gondolják-e rólam, mikor nem jelenik meg se művészi szerkesztés, se nyelvi magaslat, hogy ezt az értékes anyagot, amit [megírni] szándékozom, a ti szellemetekhez igen méltatlan kivitelezésben, alig felkészülve írtam meg?” (s. f.)
Idézi: SIMON, 1958, 116–117.
- ⁵¹⁸ SALÁNKI, 1627, *Az tekintetes és nagyságos Úrnak, Rákóczi Györgynek*, (?)6^v. OSZK, FM²076. (RMNy II. 1393.)
- ⁵¹⁹ Többek között: TYUKODI, 1641. (RMNy III. 1915.)
- ⁵²⁰ Többek között: VERESEGYHÁZI SZENTYEL, 1648. (RMNy III. 2231.)
- ⁵²¹ MADARÁSZ, 1629, *Előljáró beszéd*, D7^v. OSZK, FM² 2222. (RMNy II. 1439.)
- ⁵²² SELYEI BALOGH, 1655, *Dedikálás*, A3^r. ELTE EK, RMK I. 201:1. (RMNy III. 2622.)
- ⁵²³ MADARÁSZ, 1635, *Ajánlólevél*, (***)3^r. OSZK, FM2 569. (RMNy II. 1629.)
- ⁵²⁴ PLUTARKHOSZ, 1777, 172.
- ⁵²⁵ ZÓLYOMI PERINA, 1616, *Epistola dedicatoria*, Bij^r–Bijj^r. OSZK, FM² 524. (RMNy II. 1100.)
- ⁵²⁶ TYUKODI, 1641, *Epistola dedicatoria*, *5^{r-v}. ELTE EK, RMK I. 136. (RMNy III. 1915.)
- ⁵²⁷ ERASMUS, 1977, *Eutrapelus*, 579.
- ⁵²⁸ *Keresztyéni énekek*, 1629, *Dedicatoria*, (5)^v. OSZK, RMK I. 581b–x. (RMNy II. 1438.)
- ⁵²⁹ SALÁNKI, 1627, *Az tekintetes és nagyságos Úrnak, Rákóczi Györgynek*, (számozatlan) (?)7^v. OSZK, FM² 076. (RMNy II. 1393.)
- ⁵³⁰ „És szóla az Úr Mózeshez, mondván: Szólj az Izráel fiainak, hogy szedjenek nékem ajándékokat; minden embertől, a kit szíve hajt arra, szedjetez nékem ajándékokat. Ez pedig az az ajándék, a mit tőlök szedjetez: arany és ezüst és réz. És kék, és bíborpiros, és karmazsinszinű fonal, meg len fonal, és kecskeszőr. [...] És készítsenek nékem szent hajlékot, hogy ő közöttök lakozzam.” [...] „És eljöve mindenki, a kit a szíve indíta, és a kit lelke hajt vala, és hozának áldozatot az Úrnak, a gyülekezet hajlékának készítéséhez, és annak minden szolgálatához, és a szent ruhákhoz valókat. És jövének férfiak és asszonyok együtt, mind, a kit szíve indított, hozának kapcsokat, függőket, gyűrűket, karpereczet, mindenféle arany eszközöket; a férfiak is, mind a kik aranyból hoztak áldozatot az Úrnak. És minden ember, kinek a miye vala, hozott kék, bíborpiros, és karmazsinszinű, és lenfonalat, kecskeszöört, veresre festett koszbőröket és borzbőröket. Minden, a ki ezüstöt vagy rezet vihetett, felhozá azt áldozatul az Úrnak, és a kicznél sittim-fa találaték a szolgálat különböző szükségeire, felhozák azt.” Mózes II. könyve, 25, 1–8 és Mózes II. könyve, 35, 21–24.
- ⁵³¹ „Im Tempel Gottes bringt jeder dar, was er kann: die einen Gold, Silber und Edelgestein; die anderen feines Linnen, Scharlach und Hyazinthstein; uns mag es genügen, wenn wir Felle und Ziegenhaar opfern.” (s.f.)
Idézi: CURTIUS, 1993, 96.
- ⁵³² FELSŐBÁNYAI, 1651, *A nemes és jó hírrel, névvel fénlő Szikszó város tanácsinak*, a2^r. OSZK, FM² 1324. (RMNy III. 2401.)

- 533 VÁSÁRHELYI KERESKES, 1618, *Az keresztyén olvasónak*, B^r. OSZK, FM² 2141.
(RMNy II. 1170.)
- 534 MARGITAI LÁNI, 1644, *Ad Lectorem*, (számozatlan) ()4^r. OSZK, FM² 4306.
(RMNy III. 2054.)
- 535 EHRENZELLER, 1955, 34–37.
- 536 MADARÁSZ, 1635, *A jeles és kegyes olvasóhoz való levél*, (****)^r. OSZK, FM² 569.
(RMNy II. 1629.)
- 537 TYUKODI, 1641, *Epistola dedicatoria*, *3^{r-v}. ELTE EK, RMK I. 136. (RMNy III. 1915.)
- 538 Köln, 1615.
- 539 PÁLHÁZI GÖNCZ, 1619, *Epistola dedicatoria*, A3^r. ELTE EK, RMK I. 78.
(RMNy II. 1184.)
- 540 PLETT, 1987, 140.
- 541 QUINTILIANUS, 2008, 277. [IV, 1, 7.] Idézi: VOLKMANN, 1885, 129.
Vö. SIMON, 1985, 59.
- 542 KÜRTI, 1611, *Epistola dedicatoria*, (b)3^{r-v}. OSZK, FM² 538. (RMNy II. 1018.)
- 543 DERETSKEI, 1603, *Tiszteletes és becsületes fűfiúnak, Cseh Andrásnak*,
(számozatlan) (:)^{5r-v}. OSZK, FM² 2050. (RMNy II. 895.)
- 544 LASKAI, 1644 = LASKAI VÁL., 1970, 485–488. (RMNy III. 2090.)
- 545 „Mivel pedig ez a jótéteményed, amelynek következtében életem végéig nem kell félnem a nélkülözéstől, olyannyira lekötelezett, hozzákezdtem hogy megírjam számodra ezeket a könyveket.” (Ford. Gulyás Dénes.) VITRUVIUS, 2009,
Előszó, 29. Vö. SIMON, 1958, 55.
- 546 MIKOLAI HEGEDŰS, 1648/b, *Nemzetes vitézlő és keresztyéni szép hírrel fénlő Ráthóti Gyulafi László Uramnak*, *2^r és *3^{r-v}. ELTE EK, RMK I. 163. (RMNy III. 2249.)
- 547 SALLUSTIUS, 1903, 4, 10. (Ford. Várdai Béla.) Vö. SIMON, 1958, 81.
- 548 TARNAI, 1975, 72.
- 549 MEDGYESI, 1653b, *Fényes és méltóságos fejedelemnek, Rákóczi Györgynek*,
(hibás számozás) (?)3^v. ELTE EK, RMK I. 188. (RMNy III. 2504.)
- 550 SIMON, 1958, 58.
- 551 Vö. *Az irodalomtámogatás indítékai* (ebben a kötetben, 225–229.)
- 552 SÓSVÁRI SOÓS, 1601, *Előljáró beszéd*, (:)^{2r-v}. OSZK, FM² 511. (RMNy II. 873.)
- 553 MIHÁLYKÓ, 1612, *Epistola dedicatoria*, b3^v. OSZK, FM² 2036. (RMNy II. 1030.)
- 554 SIMON, 1958, 59.
- 555 „...a lelketek gyönyörködven a neves eseményeken nyájas rövidséggel a világ leghosszabb korszakán átfuthat...” (Ford. Szilágyi Emőke Rita.) *Monumenta Germaniae Historica Auctores* 11, Chron min 2, 120. Idézi SIMON, 1958, 109.
- 556 ZÓLYOMI PERINA, 1616, *Epistola dedicatoria*, (számozatlan) A8^v-B1^r.
OSZK, FM² 524. (RMNy II. 1100.)
- 557 DESELVICS, 1639, *Ajánlólevél*, (számozatlan) a7^r. OSZK, FM² 1226.
(RMNy II. 1772.)
- 558 SIMON, 1958, 110.

- 559 MADARÁSZ, 1643, *Ajánlólevél a tekintetes és nagyságos Drugeth Homonnai Mária asszonynak*, (számozatlan) 31–32. OSZK RMK I. 744. (RMNy III. 2012.)
- 560 CURTIUS, 1993, 78.
- 561 QUINTILIANUS, 2008, 247. [III, 7, 6.]
- 562 Uo., 247–250. [III, 7, 10–25.] (Ford. Adamik Tamás.)
Vö. LAUSBERG, 1973, I, 133.
- 563 Uo.
- 564 CURTIUS, 1993, 189.
- 565 TOROCZKAI, 1632, *Az jó hírrel, névvel nemes és böcsületes Tolnai János Uramnak*, a2^r. OSZK, FM² 765. (RMNy II. 1544.)
- 566 „La brièveté à laquelle je sais qu'une épître m'engage, ne me permet pas de donner ici les louanges qui sont dues.” Idézi LEINER, 1965, 81.
- 567 BÖKÉNYI FILEP, 1652, *Az nemes Ugocsa vármegyének tekintetes, nagyságos, nemes és nemzetes Urainak*, (*)2^v–(*)3^r. OSZK, FM² 1314. (RMNy III. 2450.)
- 568 KÁLDI, 1631b, *Ajánlólevél*, i. ELTE EK RMK I. 108:1. (RMNy II. 1510.)
- 569 KESERŰI DAJKA, GELEJI KATONA, 1636, *Az Isten dicsőíttetésének módjairól való ajánlólevél*, (((2)). OSZK, FM² 577. (RMNy II. 1643.)
- 570 LEINER, 1965, 51–54.
- 571 TEJFALVI CSIBA, 1637, *Ajánlólevél*, (számozatlan))(11^v. OSZK, FM² 1219. (RMNy III. 1671.)
- 572 „Virtussal és nem származással vívni ki a megbecsülést.” (s. f.) Idézi: LEINER, 1965, 54.
- 573 „Pietasban és harctudásban jeleskedő.” (s. f.) IV. 403. Idézi: CURTIUS, 1993, 182.
- 574 GYÖNGYÖSI, 1690, *Ajánlólevél*, 11.
- 575 KECSKEMÉTI C., 1619, *Epistola dedicatoria*, (számozatlan))o(4^r. OSZK, RMK I. 519–x. (RMNy II. 1256.)
- 576 LEINER, 1965, 58.
- 577 KLÓSZ, 1616, *Epistola dedicatoria*, (számozásatlan) *4^v. OSZK, FM² 4423. (RMNy II. 1096.)
- 578 QUINTILIANUS, 2009, 345. [V, 10, 25]
- 579 LASKAI, 1641, *Dedicatoria*,)(4^r. OSZK, FM² 323. (RMNy III. 1867.)
- 580 SAMARJAI, 1628, *Epistola dedicatoria*, ?2^r-v. OSZK, FM² 571. (RMNy II. 1419.)
- 581 MOORE, 1991, 300.
- 582 SZENCZI MOLNÁR, 1621, *Az nemes, tiszteletes és Istenfélő Echi Orsic asszonynak*,)(3r–)(4r. ELTE EK RMK I. 85. (RMNy II. 1238.)
- 583 HÁPORTONI, 1619, *Az felséges Fejedelemnek*,):(:)(4^r. OSZK, FM² 218. (RMNy II. 1174.)
- 584 Curtius ennek kapcsán Balzac mottóját idézi: „ce qu' il a commencé par l'épée, je l'achéverai par la plume”. CURTIUS, 1993, 187.
- 585 LASKAI, 1641, *Dedicatoria*,)(4^r–)(5^r. OSZK, FM² 323. (RMNy III. 1867.)

- ⁵⁸⁶ „Mikor a Természet más lányokat szűkmarkúbban formázott, azért késlekedett, hogy kegyesebb részesíthessen a hozományban Téged, Neked adta minden javát, és csodálatos művét szemlélve, elcsodálkozott, hogy erre képesek voltak kezei.” (Ford. Kiss Farkas Gábor.) Hildebert de LAVARDIN, *Patrologia Latina*, CLXXI, 1143, AB. Idézi: CURTIUS, 1993, 182.
- ⁵⁸⁷ LEINER, 1965, 58.
- ⁵⁸⁸ LEINER, 1965, 59.
- ⁵⁸⁹ HAJNAL, 1629, *Az nemzetes és nagyságos gróf Bedegi Nyáry Krisztina asszonynak* = RMKT XVII/7, 479. (RMNy II. 1422.)
- ⁵⁹⁰ Vö. *Családtagoknak szóló dedikációk* (ebben a kötetben, 229–232.)
- ⁵⁹¹ DRAKOVICH, 1610. (RMNy II. 994.)
- ⁵⁹² DRAKOVICH, 1610, *Drakovich János az ő szerelmes házastársának, Istvánfi Éva asszonynak*, *2^v–*3^r. OSZK, FM² 207. (RMNy II. 994.)
- ⁵⁹³ DARHOLCZ, 1639, *Az nemes és vitézlő fintai Darholcz Ferencnek*, 10. (RMNy II. 1768.)
- ⁵⁹⁴ SIBOLTI, 1632, *Dedicatoria*, ?2^{r-v} és ?6^r. OSZK, FM² 2240. (RMNy II. 1532.)
- ⁵⁹⁵ KECSKEMÉTI C., 1619. (RMNy II. 1256.)
- ⁵⁹⁶ LASKAI, 1641. (RMNy III. 1867.)
- ⁵⁹⁷ MAGYARI, 1602. (RMNy II. 890.)
- ⁵⁹⁸ MEDGYESI, 1637, *Ajánlólevél*,)(2^r. ELTE EK, RMK I. 116. (RMNy II. 1670.)
- ⁵⁹⁹ MEDGYESI, 1637, *Ajánlólevél*, (számozatlan))(5^v–)(6^r.
- ⁶⁰⁰ KÁLDI, 1631. (RMNy II. 1509.)
- ⁶⁰¹ MEDGYESI, 1637, *Ajánlólevél*, (számozatlan))(7^r.
- ⁶⁰² MARGITAI LÁNI, 1624, *Az tekintetes és nagyságos Várdai Kata asszonynak*,)(3^v. OSZK, FM² 542. (RMNy II. 1300.)
- ⁶⁰³ SZENCZI CSENE, 1616, *Az nemzetes és nagyságos Úrnak, Rhédei Ferencnek*, A5^{r-v}. ELTE EK RMK I. 69:1. (RMNy II. 1109.) – Az ajánlás szövege megegyezik az ugyancsak 1616-ban, Oppenheimban megjelent első kiadás ajánlásával (RMNy II. 1115).
- ⁶⁰⁴ KÁLDI, 1631. (RMNy II. 1509.)
- ⁶⁰⁵ KÁLDI, 1631b. (RMNy II. 1510.)
- ⁶⁰⁶ MILOTAI NYILAS, 1622. (RMNy II. 1262.)
- ⁶⁰⁷ HÁPORTONI, 1619, *Az felséges Fejedelemnek*,):(:)(2^r. OSZK, FM² 218. (RMNy II. 1174.)
- ⁶⁰⁸ MIHÁLYKÓ, 1642. (RMNy III. 1942.)
- ⁶⁰⁹ MADARÁSZ, 1643. (RMNy III. 2012.)
- ⁶¹⁰ DESELVICS, 1639. (RMNy III. 1772.)
- ⁶¹¹ KECSKEMÉTI C., 1640. (RMNy III. 1835.)
- ⁶¹² SIBOLTI, 1632. (RMNy II. 1532.)
- ⁶¹³ SAMARJAI, 1628. (RMNy III. 1419.)

- ⁶¹⁴ GELEJI KATONA, 1647, *Ajánló előbeszéd a Válság munkájának két főbb részéről*, hf. OSZK, FM² 585. (RMNy III. 2197.)
- ⁶¹⁵ A témáról többek között: HAND, 2013; PESTI, 2009; GLEIXNER, 2005; SMOLINSKY, 1996; MEDICK, 1992; MOORE, 1991.
- ⁶¹⁶ Lorántffy Zsuzsanna kapcsán: MEDGYESI, 1640. (RMNy III. 1826.)
Lónyai Zsigmond kapcsán: MEDGYESI, 1643. (RMNy II. 2042.)
- ⁶¹⁷ PANKOTAI, 1650, *Ajánlólevél*, 5–6. OSZK, FM² 1322. (RMNy III. 2353.)
- ⁶¹⁸ KERESZTÜRI, 1653, *Kolozsváratt lakó Csepregi Mihálynak az Úr Istentől kegyelem és békesség*, A2^v. ELTE EK RMK I. 191. (RMNy III. 2502.)
- ⁶¹⁹ FÉLEGYHÁZI, 1601, *Tiszteendő uraimnak, a debreceni tanácsbeli embereknek és az egész keresztyéni gyülekezetnek*, (:)⁶. OSZK, FM² 2007. (RMNy II. 874.)
- ⁶²⁰ LASKAI, 1641, *Dedicatoria*, (számozatlan))(6^v. OSZK, FM² 323. (RMNy III. 1867.)
- ⁶²¹ MALOMFALVAY, 1653, *Ajánlólevél*, (számozatlan) b7^{r-v}. ELTE EK RMK I. 186. (RMNy III. 2462.)
- ⁶²² = ITK, 109, 4/6 (2005), 436–468. Itt: 442–443, valamint 2. melléklet.
- ⁶²³ Róma, 1652–1654.
- ⁶²⁴ „A 200 tallért, mely bőséges adomány és nagyon is nagylelkűséghez illő, és amit, jóllehet munkám elkészítésében nem e jutalom ösztönzött, Kegyelmetek a műért cserébe kedvesen elküldött, hű kézzel elfogadtam.” (s. f.) Kiss F. G., 2005, 458.
- ⁶²⁵ *Károlyi Biblia*, 1660. (RMK I. 970.)
- ⁶²⁶ GULYÁS P., 1944, 111.
- ⁶²⁷ RMNy II. 894, RMNy II. 895, RMNy II. 971, RMNy II. 1048, RMNy II. 1063, RMNy II. 1075, RMNy II. 1090, RMNy II. 1144, RMNy II. 1174, RMNy II. 1214A, RMNy II. 1258, RMNy II. 1271, RMNy II. 1334, RMNy II. 1421, RMNy II. 1422, RMNy II. 1427, RMNy II. 1463, RMNy II. 1524, RMNy II. 1602, RMNy II. 1605, RMNy III. 1639, RMNy III. 1670, RMNy III. 1678, RMNy III. 1735, RMNy III. 1755, RMNy III. 1772, RMNy III. 1826, RMNy III. 1867, RMNy III. 1874, RMNy III. 1876, RMNy III. 1895, RMNy III. 1915, RMNy III. 1922, RMNy III. 1942, RMNy III. 1952, RMNy III. 2023, RMNy III. 2042, RMNy III. 2114, RMNy III. 2340, RMNy III. 2362, RMNy III. 2462, RMNy III. 2502.
- ⁶²⁸ LASKAI, 1641, *Dedicatoria*, (számozatlan))(6^v. OSZK, FM² 323. (RMNy III. 1867.)
- ⁶²⁹ MEDGYESI, 1643. *Ajánlólevél*, (6)^v. ELTE EK, RMK I. 145:1. (RMNy III. 2042.)
- ⁶³⁰ FÉLEGYHÁZI, 1601. (RMNy II. 874.)
- ⁶³¹ MADARÁSZ, 1643. (RMNy II. 2012.) Vö. HELTAI, 2008, 101.
- ⁶³² MAGYARI, 1602, *Az tekintetes és nagyságos vitézlő keresztyén Úrnak, Nádasdy Ferencnek*, 50.
- ⁶³³ RMNy II. 1081, RMNy II. 1491, RMNy II. 1557, RMNy III. 1894, RMNy III. 2012.

- ⁶³⁴ VÁSÁRHELYI, 1623, *Az tekintetes, nagyságos és nemzeti Uraknak, kik Magyarországhban és Erdélyben laknak*, (számozatlan) 3^v. OSZK, FM² 4148. (RMNy II. 1289.) Vö. MATÉ, 1944, 100.
- ⁶³⁵ SÓSVÁRI SOÓS, 1601. (RMNy II. 873.)
- ⁶³⁶ SÓSVÁRI SOÓS, 1598. (RMNy I. 828.)
- ⁶³⁷ Vö. RMNy II. 873.
- ⁶³⁸ RMNy II. 890, RMNy II. 913, RMNy II. 992, RMNy II. 1038, RMNy II. 1072, RMNy II. 1083, RMNy II. 1091, RMNy II. 1096, RMNy II. 1144, RMNy II. 1155, RMNy II. 1170, RMNy II. 1236, RMNy II. 1237, RMNy II. 1251, RMNy II. 1256, RMNy II. 1257, RMNy II. 1258, RMNy II. 1262, RMNy II. 1265, RMNy II. 1283, RMNy II. 1295, RMNy II. 1300, RMNy II. 1324, RMNy II. 1334, RMNy II. 1380, RMNy II. 1393, RMNy II. 1400, RMNy II. 1467, RMNy II. 1483, RMNy II. 1509, RMNy II. 1510, RMNy II. 1524, RMNy II. 1525, RMNy II. 1534, RMNy II. 1536, RMNy II. 1560, RMNy II. 1566, RMNy II. 1605, RMNy II. 1629, RMNy III. 1639, RMNy III. 1670, RMNy III. 1671, RMNy III. 1678, RMNy III. 1735, RMNy III. 1755, RMNy III. 1772, RMNy III. 1826, RMNy III. 1835, RMNy III. 1895, RMNy III. 1991, RMNy III. 1992, RMNy III. 2042, RMNy III. 2057, RMNy III. 2124, RMNy III. 2196, RMNy III. 2207, RMNy III. 2216, RMNy III. 2217, RMNy III. 2247, RMNy III. 2248, RMNy III. 2249, RMNy III. 2271, RMNy III. 2310, RMNy III. 2353, RMNy III. 2362, RMNy III. 2401, RMNy III. 2404, RMNy III. 2450, RMNy III. 2453, RMNy III. 2462, RMNy III. 2559.
- ⁶³⁹ HELTAI, 2008, 97.
- ⁶⁴⁰ MEDGYESI, 1643, *Ajánlólevél*, (6)^v. ELTE EK, RMK I. 145:1. (RMNy III. 2042.)
- ⁶⁴¹ TELKIBÁNYAI, 1654. *Az tiszteletes és tudós férfinak, Komáromi János Uramnak*, A3. OSZK, FM² 1351. (RMNy III. 2559.)
- ⁶⁴² GELEJI KATONA, 1645b, *Ajánló előbeszéd az Istennek igazán való dicsőíttetéséről*, f3. ELTE EK RMK I. 155:1. (RMNy III. 2124.)
- ⁶⁴³ RMNy II. 894, RMNy II. 895, RMNy II. 945, RMNy II. 1003, RMNy II. 1048, RMNy II. 1083, RMNy II. 1100, RMNy II. 1174, RMNy II. 1238, RMNy II. 1295, RMNy II. 1334, RMNy II. 1489, RMNy II. 1535, RMNy II. 1562, RMNy II. 1574, RMNy III. 1639, RMNy III. 1678, RMNy III. 1735, RMNy III. 1755, RMNy III. 1835, RMNy III. 1895, RMNy III. 1992, RMNy III. 1995, RMNy III. 2042, RMNy III. 2089, RMNy III. 2124, RMNy III. 2127, RMNy III. 2171, RMNy III. 2250, RMNy III. 2300, RMNy III. 2510.
- ⁶⁴⁴ ALVINCI, 1632a, *Dedicatoria*, A3^v. OSZK, FM² 017. (RMNy II. 1535.)
- ⁶⁴⁵ ZÓLYOMI PERINA, 1616, *Epistola dedicatoria*, (számozatlan) A8^v. OSZK, FM² 524. (RMNy II. 1100.)
- ⁶⁴⁶ RMNy II. 1025, RMNy II. 1214A, RMNy II. 1236, RMNy II. 1256, RMNy II. 1391, RMNy II. 1438, RMNy II. 1509, RMNy II. 1510.
- ⁶⁴⁷ „A szerzőnek, aki könyvéhez ajánlást akar kapcsolni, be kell tartania bizonyos konvenciókat. A legfontosabb, hogy még a nyomtatás előtt meg kell

bizonyosodnia arról, hogy a címzett szívesen fogadja az ajánlást. [...]

A dedikációra vonatkozó engedély kérése gyakran levélben történik, amelyhez a szerző a tervezett dedikáció szövegét is csatolja (ajánlaskérvény).” (s. f.)

SCHRAMM, 2003, 19.

- ⁶⁴⁸ Csokonai Vitéz Mihály Koháry Ferenc grófnak, Komárom, 1797. nov. 8.
Vö. *A dedikációs gyakorlat kialakulása* (ebben a kötetben, 42–51.)
- ⁶⁴⁹ Csokonai Vitéz Mihály Széchényi Ferenc grófnak, 1802. jan. 9. CSOKONAI, *Lev*, 1999, 168.
- ⁶⁵⁰ Csokonai Vitéz Mihály Festetich Julianna grófnénak,
Komárom, 1802. febr. 16. CSOKONAI, *Lev*, 1999, 168.
- ⁶⁵¹ Vö. CSOKONAI, *Lev*, 1999, 675.
- ⁶⁵² MÁTÉ, 1930, 33.
- ⁶⁵³ GYÖNGYÖSI, 1690. (RMK I. 1388.)
- ⁶⁵⁴ GULYÁS P., 1944, 110.
- ⁶⁵⁵ OSZK, *Quart. Hung.* 186.
- ⁶⁵⁶ Vö. ORLOVSZKY, BENE, JUHÁSZ, 2010.
- ⁶⁵⁷ Uo.
- ⁶⁵⁸ BADICS, 1928 és 1930. JANKOVICS, 2007.
- ⁶⁵⁹ MÁTÉ, 1930, 33.
- ⁶⁶⁰ GULYÁS P., 1944, 110.
- ⁶⁶¹ KOVÁCS S. I., 2003, 274.
- ⁶⁶² JANKOVICS, 2003, 342.
- ⁶⁶³ ONDER, 2003, 101.
- ⁶⁶⁴ JANKOVICS, 2003, 342.
- ⁶⁶⁵ FRÁTER, 1627, *Dedicatoria*, A3^{r-v}. OSZK, FM² 598. (RMNy II. 1391.)
- ⁶⁶⁶ KECSKEMÉTI, 1620. *Az tekintetes és nagyságos Istenfőelő Úrnak, Iktári Bethlen Istvánnak*, (:)^{5v} és (:)^{7v}. OSZK, FM² 542. (RMNy II. 1214A.)
- ⁶⁶⁷ KECSKEMÉTI C., 1615. (RMNy II. 1083.)
- ⁶⁶⁸ KECSKEMÉTI C., 1619. (RMNy II. 1171.)
- ⁶⁶⁹ KECSKEMÉTI C., 1622. (RMNy II. 1256.)
- ⁶⁷⁰ KECSKEMÉTI C., 1622b. (RMNy II. 1257.)
- ⁶⁷¹ KECSKEMÉTI C., 1622c. (RMNy II. 1258.)
- ⁶⁷² KECSKEMÉTI C., 1624. (RMNy II. 1295.) KECSKEMÉTI C., 1640. (RMNy III. 1835.)
- ⁶⁷³ VERESMARTI, 1611, *Az tekintetes és nagyságos vitéz Úrnak, Drugeth Homonnai Györgynek*, (számozatlan) A 12^r. OSZK, FM² 1102. (RMNy II. 1025.)
- ⁶⁷⁴ VERESMARTI, 1612. (RMNy II. 1042.)
- ⁶⁷⁵ HELTAI, 2008, 173.
- ⁶⁷⁶ RMNy II. 888, RMNy II. 909, RMNy II. 928, RMNy II. 943, RMNy II. 967, RMNy II. 985, RMNy II. 1018, RMNy II. 1038, RMNy II. 1061, RMNy II. 1077, RMNy II. 1078, RMNy II. 1116, RMNy II. 1131, RMNy II. 1132, RMNy II. 1146, RMNy II. 1151, RMNy II. 1171, RMNy II. 1184, RMNy II. 1224, RMNy II. 1263,

- RMNy II. 1317, RMNy II. 1347, RMNy II. 1360, RMNy II. 1402, RMNy II. 1406, RMNy II. 1419, RMNy II. 1427, RMNy II. 1438, RMNy II. 1511, RMNy II. 1531, RMNy II. 1544, RMNy II. 1617, RMNy II. 1630, RMNy III. 1658, RMNy III. 1666, RMNy III. 1683, RMNy III. 1688, RMNy III. 1761, RMNy III. 1787, RMNy III. 1996, RMNy III. 2000, RMNy III. 2018, RMNy III. 2050, RMNy III. 2090, RMNy III. 2143, RMNy III. 2231, RMNy III. 2381, RMNy III. 2405, RMNy III. 2516.
- ⁶⁷⁷ GULYÁS, 1944, 104.
- ⁶⁷⁸ Ezeket *A patrónusi rendszerbe nem illeszthető ajánlások* című alfejezet tárgyalja (ebben a kötetben, 229–236.)
- ⁶⁷⁹ MAGYARI, 1604. (RMNy II. 913.)
- ⁶⁸⁰ MAGYARI, 1604, *Az nemzeti és nagyságos Báthori Erzsébet asszonynak*, (számozatlan) Aiiij. OSZK, FM² 539. (RMNy II. 913.)
- ⁶⁸¹ BALASSI, 1643, *Ajánlólevél*, a3^v–4^v. OSZK, FM² 1265. (RMNy III. 1995.)
- ⁶⁸² ZVONARICS M., 1627, *Epistola dedicatoria*, 15–16. OSZK, FM² 547. (RMNy II. 1380.)
- ⁶⁸³ Uo.
- ⁶⁸⁴ PAOLI, 2009.
- ⁶⁸⁵ Mivel Heltai János monográfiájában egy kiadvány műfajának meghatározásakor annak funkcióját is figyelembe veszi, az egyes műfajokhoz tartozó művek száma itt kis mértékben különbözhet a Heltai által közölt számadatokkal.
- ⁶⁸⁶ HELTAI, 2008, 24.
- ⁶⁸⁷ Vö. *A forráskorpusz és a vizsgálati módszerek* (ebben a kötetben, 15–18.)
- ⁶⁸⁸ HELTAI, 2008, 100.
- ⁶⁸⁹ *Úti társ*, 1639. (RMNy III. 1787.)
- ⁶⁹⁰ PÁZMÁNY, 1650. (RMNy III. 2340.)
- ⁶⁹¹ PÁZMÁNY, 1648. (RMNy III. 2238.) Vö. HELTAI, 2008, 99.
- ⁶⁹² Vö. CZOMA, 2000; BELLÁGH, 2005; BOBORY, 2005; CSORBA, 2008; GULYÁS, 1944; TUSKÉS, 1999; TRÓCSÁNYI, 1935 és 1938.
- ⁶⁹³ LEINER, 1965, 221–233, itt 222.
- ⁶⁹⁴ SCHOTTENLOHER, 1953.
- ⁶⁹⁵ KÁLDI, 1631. (RMNy II. 1509.)
- ⁶⁹⁶ MALOMFALVAY, 1653. (RMNy III. 2462.)
- ⁶⁹⁷ PÁZMÁNY, 1648. (RMNy III. 2248.)
- ⁶⁹⁸ TYUKKODI, 1641. (RMNy III. 1915.)
- ⁶⁹⁹ SZOKOLYAI ANDERKÓ, 1648 és 1648a. (RMNy III. 2216 és 2217.)
- ⁷⁰⁰ KERESZTÜRI, 1653, A2^v. . ELTE EK RMK I. 191. (RMNy III. 2502.)
- ⁷⁰¹ LÉPES, 1617. (RMNy II. 1146.)
- ⁷⁰² HELTAI, 2008, 92–97.
- ⁷⁰³ A témáról többek között: MOORE, 1991; GLEIXNER, 2005; MEDICK, 1992.
- ⁷⁰⁴ MIHÁLYKÓ, 1620. (RMNy II. 1229.)
- ⁷⁰⁵ MIHÁLYKÓ, 1612. (RMNy II. 1030.)

- ⁷⁰⁶ KÜRTI, 1611. (RMNy II. 1018.)
- ⁷⁰⁷ ZÓLYOMI PERINA, 1614. (RMNy II. 1077.)
- ⁷⁰⁸ ZÓLYOMI PERINA, 1616. (RMNy II. 1100.)
- ⁷⁰⁹ MIHÁLYKÓ, 1608. (RMNy II. 967.)
- ⁷¹⁰ DESELVICS, 1639 (RMNy III. 1772), MADARÁSZ, 1643 (RMNy III. 2012).
Heltai János idesorolja továbbá Ilosvai János *Élek, halok, óh Úr Jézus te benned* című, példányban nem elérhető, csupán feltételezett nyomtatványát, amelynek megjelenésében esetlegesen szerepet játszhatott Homonnai Mária. (RMNy II. 1813)
- ⁷¹¹ MIHÁLYKÓ, 1620. (RMNy II. 1229.)
- ⁷¹² MIHÁLYKÓ, 1629 (RMNy II. 1442) és MIHÁLYKÓ, 1642 (RMNy III. 1942).
- ⁷¹³ HELTAI, 2008, 95.
- ⁷¹⁴ HAJNAL, 1629. (RMNy II. 1422.) A *Szíves Könyvecske* második kiadását – Heltai feltételezése szerint – Nyáry Krisztina biztatására Hajnal Mátyás már nem neki, hanem testvére, Nyáry István feleségének, Kapi Klárának címzi. (RMNy III. 1952. vö. HELTAI, 2008, 93.)
- ⁷¹⁵ TASI, 1627. (RMNy II. 1377.)
- ⁷¹⁶ KOPCSÁNYI, 1631. (RMNy II. 1489.)
- ⁷¹⁷ KOPCSÁNYI, 1634. (RMNy II. 1574.)
- ⁷¹⁸ DRASKOVICH, 1643. (RMNy III. 2016.)
- ⁷¹⁹ *Úti társ*, 1639. (RMNy III. 1787.)
- ⁷²⁰ HAJNAL, 1642. (RMNy III. 1952.) Vö. HELTAI, 2008, 93.
- ⁷²¹ RUDINAI, 1609. (RMNy II. 985.)
- ⁷²² *Poenitentiáknak tüköre*, Bártfa, 1626. (RMNy II. 1348.)
- ⁷²³ LÉPES, 1614 (RMNy III. 1079) és 1616 (RMNy II. 1093).
- ⁷²⁴ SZENTGYÖRGYI, 1643. (RMNy III. 2023.)
- ⁷²⁵ KOPCSÁNYI, 1637. (RMNy III. 1666.)
- ⁷²⁶ PÁZMÁNY, 1650. (RMNy III. 2340.)
- ⁷²⁷ NYÉKI VÖRÖS, 1644. (RMNy III. 2077.)
- ⁷²⁸ HELTAI, 2008, 96.
- ⁷²⁹ KESERŰI DAJKA, 1624 (RMNy II. 1295) és KECSKEMÉTI C., 1640 (RMNy III. 1835).
Továbbá: MARGITAI, 1624 (RMNy II. 1300).
- ⁷³⁰ ALVINCZI, 1632b (RMNy II. 1536); ALVINCZI, 1633 (RMNy II. 1566).
- ⁷³¹ MEDGYESI, 1640 (RMNy III. 1826) és 1650b (RMNy III. 2310); KERESZTÚRI, 1645 (RMNy III. 2127); GELEJI KATONA, 1647 (RMNy III. 2197); valamint CSANAKI, 1634 (RMNy II. 1586).
- ⁷³² RMNy II. 1236, RMNy II. 1393, RMNy III. 2124, RMNy III. 2298.
- ⁷³³ RMNy II. 1081, RMNy II. 1263.
- ⁷³⁴ RMNy III. 1639, RMNy III. 1735.
- ⁷³⁵ RMNy II. 1083, RMNy III. 1992.
- ⁷³⁶ MARGITAI, 1616 (RMNy II. 1108.) és MARGITAI, 1624b (RMNy II. 1301).

- ⁷³⁷ TYUKODI, 1641. (RMNy II. 1915.)
- ⁷³⁸ PANKOTAI, 1650. (RMNy III. 2353.)
- ⁷³⁹ FELSŐBÁNYAI, 1651. (RMNy II. 2401.)
- ⁷⁴⁰ FILEP, 1652. (RMNy II. 2450.); MADARÁSZ, 1629. (RMNy II. 1439.)
- ⁷⁴¹ ZVONARICS I., 1614, *Epistola Dedicatoria*, (számozatlan) A4^r. (RMNy II. 1072.)
- ⁷⁴² DRASKOVICH, 1643, *A nemzeti és nagyságos gróf Eszterházy Julianna kisasszonynak* = RMKT XVII/7, 622. (RMNy III. 2016.)
- ⁷⁴³ GELEJI KATONA, 1645, *Ajánló előbeszéd*, f2^v–f3^r. ELTE EK RMK I. 155:1 (RMNy III. 2124.)
- ⁷⁴⁴ HELTAI, 2008, 172.
- ⁷⁴⁵ HELTAI, 2008, 172–175.
- ⁷⁴⁶ RMNy II. 890, RMNy III. 1991.
- ⁷⁴⁷ RMNy II. 1072, RMNy II. 1091, RMNy III. 1324, RMNy III. 1560.
- ⁷⁴⁸ RMNy II. 1271, RMNy II. 1534, RMNy II. 1826, RMNy III. 2103, RMNy III. 2309.
- ⁷⁴⁹ RMNy II. 1262, RMNy II. 1308, RMNy II. 1214A, RMNy III. 2089, RMNy III. 2090.
- ⁷⁵⁰ RMNy II. 933.
- ⁷⁵¹ RMNy II. 952, RMNy II. 1078.
- ⁷⁵² RMNy III. 1788.
- ⁷⁵³ RMNy II. 1116, RMNy II. 1118, RMNy III. 2279. Ez utóbbi latin nyelvű nyomtatványban található.
- ⁷⁵⁴ PÁZMÁNY, 1613. (RMNy II. 1059.)
- ⁷⁵⁵ HELTAI, 2008, 93.
- ⁷⁵⁶ Vö. *Támogatás kérése* (ebben a kötetben, 157–164.)
- ⁷⁵⁷ VERESMARTI, 1611 (RMNy II. 1025), 1612 (RMNy II. 1042) és 1640 (RMNy III. 1850).
- ⁷⁵⁸ BALASSI, 1606. (RMNy II. 943.) Vö. HELTAI, 2008, 173.
- ⁷⁵⁹ HELTAI, 2008, 173.
- ⁷⁶⁰ PÁZMÁNY, 1603. (RMNy II. 905.)
- ⁷⁶¹ PÁZMÁNY, 1614b. (RMNy II. 1061.)
- ⁷⁶² PÁZMÁNY, 1631. (RMNy III. 1511.)
- ⁷⁶³ PÁZMÁNY, 1631b. (RMNy III. 1512.)
- ⁷⁶⁴ HELTAI, 2008, 173.
- ⁷⁶⁵ PÁZMÁNY, 1631. (RMNy III. 1511.)
- ⁷⁶⁶ ZVONARICS I., 1615, *Epistola dedicatoria*,)(ij^r. OSZK, FM² 210. (RMNy II. 1091.)
- ⁷⁶⁷ PÁZMÁNY, 1614 = PÁZMÁNY, *Vál.*, 2001, 178.
- ⁷⁶⁸ MILOTAI NYILAS, 1621 (RMNy II. 1251) és 1622 (RMNy II. 1270.)
- ⁷⁶⁹ MILOTAI NYILAS, 1621, Bij^v. OSZK FM₂ 1220. (RMNy II. 1251.)
- ⁷⁷⁰ Uo.
- ⁷⁷¹ RMNy II. 1576 és RMNy III. 2505.
- ⁷⁷² CSANAKI, 1634. (RMNy III. 1586.)

- ⁷⁷³ MEDGYESI, 1650b. (RMNy III. 2310.)
- ⁷⁷⁴ MEDGYESI, 1650c. (RMNy III. 2352.)
- ⁷⁷⁵ APÁCZAI, 1653. (RMNy III. 2516.)
- ⁷⁷⁶ *Practica a.*, 1632. (RMNy II. 1531.)
- ⁷⁷⁷ *A paratextusok és a főszöveg nyelvi viszonyai* (ebben a kötetben, 77–78.)
- ⁷⁷⁸ SZENCZI MOLNÁR, 1604. (RMNy II. 919.)
- ⁷⁷⁹ SZENCZI MOLNÁR, 1611 (1012) és 1621 (RMNy II. 1239).
- ⁷⁸⁰ LASKAI, 1641. (RMNy III. 1867.)
- ⁷⁸¹ RMNy II. 1011 és RMNy III. 1688: Báthory Gábornak; RMNy 1521: Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Szeben bíráinak; RMNy III. 1922: Bethlen Péternek és RMNy III. 2171: Czikó Mihály, gyulafehérvári udvarbíróinak.
- ⁷⁸² WERBÓCZI, 1611 (RMNy II. 1011) és 1637 (RMNy III. 1688.)
- ⁷⁸³ WERBÓCZI, 1637, *Magister Stephanus de Werbótz, Personalis praesentiae regiae majestatis locum tenens, Lectoribus salutem*, (3)^{r-v}. OSZK, FM² 4150. (RMNy III. 1688.)
- ⁷⁸⁴ WERBÓCZY, 1632 (RMNy II. 1521.)
- ⁷⁸⁵ DUKKON, 2007.
- ⁷⁸⁶ Vö. DUKKON, 2007. Itt 115.
- ⁷⁸⁷ GULYÁS P., 1961, 112. Idézi DUKKON, 2007, 119.
- ⁷⁸⁸ Vö. *Dedikációs lap* (ebben a kötetben, 56–58.)
- ⁷⁸⁹ RMNy II. 1204.
- ⁷⁹⁰ RMNy II. 1477.
- ⁷⁹¹ RMNy II. 1034.
- ⁷⁹² RMNy II. 1134.
- ⁷⁹³ RMNy II. 1309.
- ⁷⁹⁴ BURKE, 1999.
- ⁷⁹⁵ BURKE, 1999, 101-102.
- ⁷⁹⁶ Vö. *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra*, 2005; BELLÁGH, 2005; BITSKEY, 2007; BOBORY, 2005; CSORBA, 2008; GULYÁS, 1944; TŰSKÉS, 1999; TRÓCSÁNYI, 1935 és 1938 stb.
- ⁷⁹⁷ LEINER, 1965.
- ⁷⁹⁸ LEINER, 1965, 222.
- ⁷⁹⁹ (Königsberg, 1604. – Schöningen, 1624.) Bethlen Gáborral való házasságkötésének időpontja: 1626. március 1. Bethlen a házasságkötést követően 1626 májusában utódjául választotta feleségét a gyulafehérvári országgyűlésen. Brandenburgi Katalin fejedelemsége Bethlen halálától, 1629. november 15-től 1630. szeptember 28-ig tartott, amikor helyét Bethlen Gábor öccse, Bethlen István vette át.
- ⁸⁰⁰ *Az állam életével kapcsolatos kiadványok* (ebben a kötetben, 183–184.)
- ⁸⁰¹ WERBÓCZI, 1611 (RMNy II. 1011) és 1637 (RMNy III. 1688).
- ⁸⁰² (Marosillye, 1580. – Gyulafehérvár, 1629.) Fejedelemsége: 1613. október 23 – 1629. november 15.

- 803 RMNy II. 1081, RMNy II. 1154, RMNy II. 1170, RMNy II. 1174, RMNy II. 1263, RMNy II. 1265, RMNy II. 1308, RMNy II. 1347, RMNy II. 1360, RMNy III. 1666.
- 804 DEBRECENI S., 1615. (RMNy II. 1081.)
- 805 *Halotti pompa*, 1624, *Prefatio ad lectorem*, (számozatlan) (4)^v. ELTE EK, RMK I. 87/a:2. (RMNy II. 1306.)
- 806 MILOTAI NYILAS, 1621 (RMNy II. 1251) és 1622 (RMNy II. 1270).
- 807 *Keresztényi énekek*, 1629. (RMNy II. 1438.)
- 808 GELEJI KATONA, 1645, *Ajánló előbeszéd*, (számozatlan) ***4^f. OSZK, FM² 583. (RMNy II. 2103.)
- 809 KECSKEMÉTI C., 1620. (RMNy II. 1214A.)
- 810 MARGITAI, 1632. (RMNy II. 1524.)
- 811 SIBOLTI, 1632. (RMNy II. 1532.)
- 812 RMNy II. 1236, RMNy II. 1285, RMNy II. 1393, RMNy II. 1400, RMNy II. 1463, RMNy II. 1531, RMNy II. 1534, RMNy III. 1643, RMNy III. 1721, RMNy III. 2103, RMNy III. 2124, RMNy III. 2486, RMNy III. 2504.
- 813 GELEJI KATONA, 1645b, *Ajánló előbeszéd az Istennek igazán való dicsőíttetéséről*, f2^v. ELTE EK 1551:1. (RMNy III. 2124.)
- 814 RMNy II. 1586, RMNy III. 1826, RMNy III. 2127, RMNy III. 2197, RMNy III. 2300, RMNy III. 2310.
- 815 MEDGYESI, 1653 (RMNy III. 2486) és 1653b (RMNy III. 2504).
- 816 MEDGYESI, 1640. (RMNy III. 1826.)
- 817 MEDGYESI, 1650b. (RMNy III. 2310.)
- 818 MEDGYESI, 1650. (RMNy III. 2309.)
- 819 *A dedikáció formái* (ebben a kötetben, 51–69.)
- 820 Vö. RMNy II. 1643.
- 821 Vö. Ebben a kötetben, 44.
- 822 KESERŰI DAJKA, GELEJI KATONA, 1636, *Az Isten dicsőíttetésének módjairól való ajánlólevél*, (((2). OSZK, FM² 577. (RMNy II. 1643.)
- 823 GELEJI KATONA, 1645. (RMNy III. 2103.)
- 824 GELEJI KATONA, 1645b. (RMNy III. 2124.)
- 825 GELEJI KATONA, 1638. (RMNy III. 1720.)
- 826 GELEJI KATONA, 1640. (RMNy III. 1825.)
- 827 GELEJI KATONA, 1647. (RMNy III. 2197.)
- 828 GELEJI KATONA, 1649. (RMNy III. 2298.)
- 829 KERESZTŰRI, 1637. (RMNy III. 1674.)
- 830 KERESZTŰRI, 1638. (RMNy III. 1721.)
- 831 Vö. RMNy III. 1674.
- 832 KERESZTŰRI, 1641. (RMNy III. 1914.)
- 833 HAJNAL, 1640. (RMNy III. 1841.)
- 834 KERESZTŰRI, 1645. (RMNy III. 2127.)

- ⁸³⁵ Gyulafehérvár, 1645 – Zboró, 1676. 1652. február 18-án választja fejedelemmé a gyulafehérvári országgyűlés, beiktatására nem került sor.
- ⁸³⁶ Nagyvárad, 1610 körül – Huszt, 1667. május 13. Fejedelemsége: 1657. november 2 – 1658. január 9.
- ⁸³⁷ Magyarbükös, 1607. december 14 – Nagyszőlős, 1662. január 23. Fejedelemsége: 1661. január 1 – 1662. január 22.
- ⁸³⁸ APÁCZAI CSERE, 1653. (RMNy III. 2516.)
- ⁸³⁹ SZENCZI CSENE, 1616 és 1616b. (RMNy II. 1109 és 1115.)
- ⁸⁴⁰ MEDGYESI, 1650c. (RMNy III. 2352.)
- ⁸⁴¹ BARTÓK, 1999. Továbbá: BARTÓK, 2000.
- ⁸⁴² MAGYARI, 1600. (RMNy I. 869.)
- ⁸⁴³ MAGYARI, 1602. (RMNy II. 890.)
- ⁸⁴⁴ MAGYARI, 1604. (RMNy II. 913.)
- ⁸⁴⁵ RMNy II. 1113, RMNy II. 1161, RMNy II. 1323, RMNy II. 1424.
- ⁸⁴⁶ LETHENYEL, 1614. (RMNy II. 1072.)
- ⁸⁴⁷ LETHENYEL, 1625. (RMNy II. 1324.)
- ⁸⁴⁸ LETHENYEL, 1633. (RMNy II. 1560.)
- ⁸⁴⁹ LETHENYEL, 1635. (RMNy II. 1602.)
- ⁸⁵⁰ ZVONARICS, 1627. (RMNy II. 1380.)
- ⁸⁵¹ MIHÁLYKÓ, 1630. (RMNy II. 1459.)
- ⁸⁵² RMNy II. 1575.
- ⁸⁵³ ZVONARICS M., 1643. (RMNy III. 1991.)
- ⁸⁵⁴ RMNy III. 1398; RMNy III. 1750.
- ⁸⁵⁵ BALÁSHI, 1616. (RMNy II. 1116.)
- ⁸⁵⁶ KÁLDI, 1631b. (RMNy II. 1510.)
- ⁸⁵⁷ TASI, 1639. (RMNy III. 1761.)
- ⁸⁵⁸ KÁLDI, 1631b, *Ajánlólevél*, ij. ELTE EK RMK I. 108:1. (RMNy II. 1510.)
- ⁸⁵⁹ Bedegi Nyáry Krisztina patrónusi támogatásával megjelent kiadványok: RMNy II. 1229, RMNy II. 1377, RMNy II. 1422, RMNy II. 1442, RMNy II. 1489, RMNy II. 1574, RMNy II. 1942.
- ⁸⁶⁰ KÁLDI, 1631b, *Ajánlólevél*, ij. ELTE EK RMK I. 108:1. (RMNy II. 1510.)
- ⁸⁶¹ KOVÁCS S. I., 2004, 482.
- ⁸⁶² VERESMARTI, 1640. (RMNy II. 1850.)
- ⁸⁶³ KÉRI, 1654. (RMNy III. 2510.)
- ⁸⁶⁴ MALOMFALVAY, 1654. (RMNy III. 2511.)
- ⁸⁶⁵ FOLNAI, 1653. (RMNy III. 2458.)
- ⁸⁶⁶ KERESSZEGI HERMANN, 1640. (RMNy III. 1863.)
- ⁸⁶⁷ KISMARJAI VESZELIN, 1641. (RMNy III. 1875.)
- ⁸⁶⁸ MEDGYESI, 1637 (RMNy III. 1670) és TEJFALVI CSIBA, 1637. (RMNy III. 1671).
- ⁸⁶⁹ RMNy II. 1090 és RMNy II. 1137.
- ⁸⁷⁰ RMNy III. 1709 és RMNy III. 2254.

- 871 KISMARJAI VESZELIN, 1633. RMNy II. 1562.
- 872 HELTAI, 2008, 174–175.
- 873 MEDGYESI, 1637, *Ajánlólevél*, (számozatlan) (7^{r-v}. ELTE EK, RMK I. 116. (RMNy II. 1670)
- 874 Vö. *A vallás közösségi és magános gyakorlatát szolgáló műfajok* (ebben a kötetben, 169–177.)
- 875 MEDGYESI, 1640. (RMNy III. 1826.)
- 876 ESZTERHÁZI, KÜRTI, 1602. (RMNy II. 888.)
- 877 ZVONARICS Gy., 1626. (RMNy III. 1354.)
- 878 SAMARJAI, 1628. (RMNy II. 1419.)
- 879 MAGYARI, 1604, *Az nemzeti és nagyságos Báthori Erzsébet asszonyoknak*, (számozatlan), Aiiij. OSZK, FM² 539. (RMNy II. 913.)
Vö. *A dedikáció címtette és a költségviselő nem azonos* (ebben a kötetben, 165–168.)
- 880 Vö. *A dedikáció címtette és a költségviselő nem azonos*, uo.
- 881 KOLOSI TÖRÖK, 1646, *Az tiszteletes asszonyoknak* = RMKT XVII/4, 458.
- 882 MILOTAI NYILAS, 1621 és 1622.
- 883 MEDGYESI, 1650b.
- 884 RMK I. 47, RMK I. 163, RMK I. 218, RMK I. 538, RMK I. 608, RMK I. 877, RMK I. 937, RMK I. 1133, RMK III. 2558, RMK III. 2864. Vö. Gulyás, 1944, 117.
- 885 RMK I. 583, RMK I. 722, RMK I. 1003, RMK I. 1006, RMK III. 2324 és SZTRIPSKY II. 2603. Vö. GULYÁS, 1944, 117.
- 886 RMK I. 39, RMK II. 145, RMK II. 722, RMK II. 1153, RMK III. 3801.
Vö. GULYÁS, 1944, 118.
- 887 RMK II. 184, RMK III. 387, RMK III. 1526, RMK III. 1650, RMK III. 2150.
Vö. GULYÁS, 1944, 118.
- 888 RMK I. 459, RMK II. 556, RMK III. 1512 és SZTRIPSKY II. 2603.
Vö. GULYÁS, 1944, 118.
- 889 MARGITAI, 1616 (RMNy II. 1108.), illetve 1624b. (RMNy II. 1301.)
- 890 MEDGYESI, 1632. (RMNy II. 1525.)
- 891 KOMÁROMI CSIPKÉS, 1653. (RMNy III. 2498.)
- 892 KLÓSZ, 1616, *Epistola dedicatoria*, (számozatlan) *4^v. OSZK, FM² 4423. (RMNy II. 1096.)
- 893 WERBÓCZY, 1632. (RMNy II. 1521.)
- 894 Debrecen: RMNy II. 1204; Kassa: RMNy II. 1034, RMNy II. 1134, RMNy II. 1309.
- 895 PÁZMÁNY, 1603 (RMNy II. 905.) és Debrecen, 1607. (RMNy II. 961.)
- 896 PÁZMÁNY, 1614c. (RMNy II. 1078.)
- 897 HARGITTAY, 2004, 375, 377.
- 898 LÉPES, 1617. (RMNy II. 1146.)
- 899 VERESMARTI, 1639. (RMNy III. 1788.)
- 900 KÁLDI, 1631, *Ajánlólevél*, ij. ELTE EK RMK I. 107:2. (RMNy II. 1509.)
- 901 MALOMFALVAY, 1653, *Ajánlólevél*, (számozatlan) b7^v-b8^r. ELTE EK RMK I. 186. (RMNy III. 2462.)

- ⁹⁰² TYUKODI, 1641, *Epistola dedicatoria*, *7°. ELTE EK, RMK I. 136. (RMNy III. 1915.)
- ⁹⁰³ SZENCZI MOLNÁR, 1617, *Az nagyszombati eklézsianak, hív keresztyének gyülekezetinek* = RMKT XVII/6, 486–487. (RMNy II. 1144.)
- ⁹⁰⁴ EDWARDS, 1968, 442–455.
- ⁹⁰⁵ BURKE, 1999, *Műpártolók és megrendelők*, 100–136.
- ⁹⁰⁶ MEGGYESI, 1632. (RMNy II. 1525.)
- ⁹⁰⁷ SZINNYEI, 1902, VIII, 967–968.
- ⁹⁰⁸ RMNy III. 1639.
- ⁹⁰⁹ RMNy III. 1817.
- ⁹¹⁰ RMNy III. 1735, RMNy III. 1895, RMNy III. 2042.
- ⁹¹¹ *A dedikáció címzettje és a költségviselő nem azonos* (ebben a kötetben, 165–168.)
- ⁹¹² CSÁSZÁR, 1911, 48.
- ⁹¹³ MEGGYESI, 1650c. (RMNy III. 2352.) Ajánlása Gyerőmonostori Kemény Jánosnak, az erdélyi fejedelem tanácsosának szól.
- ⁹¹⁴ MEGGYESI, 1650. (RMNy III. 2309.)
- ⁹¹⁵ MEGGYESI, 1653 (RMNy III. 2486) és MEGGYESI, 1653b. (RMNy III. 2504.)
- ⁹¹⁶ MEGGYESI, 1640. (RMNy III. 1826.)
- ⁹¹⁷ MEGGYESI, 1640, *Ajánlólevél*, c3^r. ELTE RMK I. 126. (RMNy III. 1826.)
- ⁹¹⁸ MEGGYESI, 1645 (RMNy III. 2104) és 1648 (RMNy III. 2213).
- ⁹¹⁹ MEGGYESI, 1653c. (RMNy III. 2487.)
- ⁹²⁰ *Történeti Lapok*, 1876, 528. Vö. RMNy III. 2487.
- ⁹²¹ KESERŰI DAJKA, GELEJI KATONA, 1636. (RMNy III. 1643.)
- ⁹²² GELEJI KATONA, 1638 és 1640. (RMNy III. 1720 és RMNy III. 1827.)
- ⁹²³ GELEJI KATONA, 1645. (RMNy III. 2103)
- ⁹²⁴ GELEJI KATONA, 1645b. (RMNy III. 2124.)
- ⁹²⁵ GELEJI KATONA, 1647. (RMNy III. 2197.)
- ⁹²⁶ GELEJI KATONA, 1649. (RMNy III. 2298.)
- ⁹²⁷ KECSKEMÉTI C., 1643, *Az nemes és nevezetes és nemzetes vitézlő úrnak, Lorántfi Mihálynak, [...] mint kegyes és jóakaró Urának*,)(3^v– (számozatlan))(4^r. OSZK, FM² 544. (RMNy III. 1083.)
- ⁹²⁸ KECSKEMÉTI C., 1643. (RMNy III. 1992.)
- ⁹²⁹ KECSKEMÉTI C., 1643, *Az nemes és nevezetes és nemzetes vitézlő úrnak, Lorántfi Mihálynak, [...] mint kegyes és jóakaró Urának*, (számozatlan))(4^r. OSZK, FM² 544. (RMNy III. 1083.)
- ⁹³⁰ *Támogatás kérése* (ebben a kötetben, 157–164.)
- ⁹³¹ MAGYARI, 1602. (RMNy II. 890.)
- ⁹³² DEBRECENI S., 1615, *Elöljáró beszéd*, (:) 4^v-5^r. OSZK, FM² 2154. (RMNy II. 1081.)
- ⁹³³ *Egyházi patronátus – egyéni és testületi támogatók* (ebben a kötetben, 203–206.)
- ⁹³⁴ PÁZMÁNY, 1603. (RMNy II. 905.)
- ⁹³⁵ PÁZMÁNY, 1607. (RMNy II. 961.)
- ⁹³⁶ PÁZMÁNY, 1614c. (RMNy II. 1078.)

- 937 PÁZMÁNY, 1605. (RMNy II. 933.)
- 938 PÁZMÁNY, 1606 (RMNy II. 945.) és 1610. (RMNy II. 1003.)
- 939 PÁZMÁNY, 1613. (RMNy II. 1059.)
- 940 HARGITTAY, 2004, 375, 377. A Pázmányhoz mint mecénáshoz címzett dedikációról bővebben: *Egyházi patronátus – egyéni és testületi támogatók*, (ebben a kötetben, 203–206.)
- 941 PÁZMÁNY, 1626. (RMNy II. 1351.)
- 942 PÁZMÁNY 1626, *Az böcsületes Bihar vármegyének*,)(2^{r-v}. OSZK FM² 586. (RMNy II. 1351.)
- 943 RMNy II. 1351.
- 944 PÉCSVÁRADI, 1629. (RMNy II. 1427.)
- 945 PÉCSVÁRADI, 1629, *Ajánlólevél*, (számozatlan) a4^v–b^r ELTE EK RMK I. 100. (RMNy II. 1427.)
- 946 PÁZMÁNY, 1630. (RMNy II. 1485.)
- 947 PÁZMÁNY, 1624 (RMNy II. 1297) és PÁZMÁNY, 1638. (RMNy III. 1713.)
- 948 PÁZMÁNY, 1636. (RMNy II. 1659.) Vö. HARGITTAY, 2004, 377.
- 949 Vö. *Piaci rendszer* (ebben a kötetben, 210–214.)
- 950 SZENCZI MOLNÁR, 1607, *Ajánlólevél*,)(2 = RMKT XVII/6, 9. (RMNy II. 962.) Vö. MÁTÉ, 1930, 39.
- 951 KECSKEMÉTI C., 1619, *Epistola dedicatoria*, (számozatlan))o(4^r. OSZK, RMK I. 519–x. (RMNy II. 1256.)
- 952 MARGITAI, 1624b, *Előljáró beszéd*, (számozatlan))(6^r. ELTE EK RMK I. 87/b. (RMNy II. 1301.)
- 953 MAGYARI, 1604, *Az nemzetes és nagyságos Báthori Erzsébet asszonynak*, (számozatlan) Aiiiij. OSZK, FM² 539. (RMNy II. 913.)
- 954 KÁLDI, 1631b, *Ajánlólevél*, i. ELTE EK RMK I. 108:1. (RMNy II. 1510.)
- 955 MÁTÉ, 1930, 36.
- 956 KECSKEMÉTI C., 1624, *Dedicatoria*,)( ) (^v és)( ) (3^v–( ) ((4^r. OSZK, RMK I. 533. (RMNy II. 1295.)
- 957 *Exordium toposz* (ebben a kötetben, 128–133.)
- 958 HÁPORTONI, 1619, *Az felséges Fejedelemnek*,):(:)(4^v. OSZK, FM² 218. (RMNy II. 1174.)
- 959 LEINER, 1965, 131–133; SCHOTTENLOHER, 1953, 175–177; SCHRAMM, 2003, 128–132.
- 960 LEINER, 1965, 140.
- 961 Vö. LEINER, 1965, 141.
- 962 MADARÁSZ, 1649, *Ajánlólevél*, A2^v–A3^v. ELTE RMK I. 168. (RMNy III. 2271.)
- 963 *Szent Ignác*, 1655, *Az tekintetes és nagyságos Gróf Hadady Wesselényi Ferencknek*, (számozatlan) [ ]2^v. ELTE EK, RMK I. 388/a. (RMNy III. 2598.)
- 964 *Szent Ignác*, 1655, *Az tekintetes és nagyságos Gróf Hadady Wesselényi Ferencknek*, (számozatlan) [ ]3^r. ELTE EK, RMK I. 388/a. (RMNy III. 2598.)
- 965 LASKAI, 1644b, *Dedikálás*, ::2^{r-v}. OSZK, FM² 636. (RMNy II. 2089.)

- ⁹⁶⁶ *Exordium toposz* (ebben a kötetben, 128–133.)
- ⁹⁶⁷ Vö. HELTAI, 2009, 155.
- ⁹⁶⁸ LASKAI, 1644b, *Dedikálás*, ::4^r és (számozatlan) ::8^r.
- ⁹⁶⁹ LASKAI, 1644, *Ajánlólevél* = LASKAI, *Vál.*, 1970, 419.
- ⁹⁷⁰ MADARÁSZ, 1629. (RMNy II. 1439.)
- ⁹⁷¹ IRATOSI, 1637. (RMNy III. 1683.)
- ⁹⁷² VERESEGYHÁZI SZENTYEL, 1648. (RMNy III. 2231.)
- ⁹⁷³ MÁTÉ, 1930, 40.
- ⁹⁷⁴ „...a mű gyengeségét tekintéllyel pótolja ki...” (s. f.) MONOSZLAI, 1589.
Idézi: MÁTÉ, 1930, 40.
- ⁹⁷⁵ Idézi MÁTÉ, 1930, 40.
- ⁹⁷⁶ Uo.
- ⁹⁷⁷ LEINER, 1965, 143.
- ⁹⁷⁸ GELEJI KATONA, 1645b, *Ajánló előbeszéd*, f2^v–f3^r. ELTE EK RMK I. 155:1.
(RMNy III. 2124.)
- ⁹⁷⁹ DERETSKEI, 1603, *Tiszteletes és becsületes firfiúnak, Cseh Andrásnak*,
(számozatlan) (:):7^r. OSZK FM² 2050. (RMNy II. 895.)
- ⁹⁸⁰ MEDGYESI, 1637. (RMNy II. 1670.)
- ⁹⁸¹ LASKAI, 1641. (RMNy III. 1876.)
- ⁹⁸² HÁPORTONI, 1619. (RMNy II. 1174.)
- ⁹⁸³ SZENCZI MOLNÁR, 1617. (RMNy II. 1144.)
- ⁹⁸⁴ MIKOLAI HEGEDŰS, 1648/b. (RMNy III. 2249.)
- ⁹⁸⁵ TOLNAI PAP, 1632. (RMNy III. 1534.)
- ⁹⁸⁶ REDMECZI, 1622. (RMNy II. 1265.)
- ⁹⁸⁷ MARGITAI, 1624b, *Előljáró beszéd*, (számozatlan))(6^r. ELTE EK RMK I. 87/b.
(RMNy II. 1301.)
- ⁹⁸⁸ KECSKEMÉTI A., 1621, *Dedicálás*, b3^r. ELTE EK RMK I. 84/b. (RMNy II. 1236.)
- ⁹⁸⁹ SZENCZI CSENE, 1616, *Az nemzeti és nagyságos Űrnak, Rhédei Ferencnek*, A5^r.
ELTE EK RMK I. 69:1. (RMNy II. 1109.) – Az ajánlás szövege megegyezik
az ugyancsak 1616-ban, Oppenheimban megjelent első kiadás ajánlásával
(RMNy II. 1115).
- ⁹⁹⁰ Uo.
- ⁹⁹¹ KISMARJAI VESZELIN, 1641, *Ajánlólevél*, (számozatlan))(:(7^v. OSZK, FM² 1247.
(RMNy III. 1875.)
- ⁹⁹² Uo.
- ⁹⁹³ BURKE, 1999, 105–107.
- ⁹⁹⁴ Uo., 107.
- ⁹⁹⁵ Vö. többek között: HELTAI, 2009.
- ⁹⁹⁶ MIHÁLYKÓ, 1609, *Czobor Erzsébet asszonyinak*, A7^{r-v}. OSZK, FM² 1204.
(RMNy II. 976.)

- ⁹⁹⁷ KECSKEMÉTI C., 1622c, *Az nemes, nemzetes és vitézljő Bornemissza Mihálynak*,)(4^v –)(5^r. OSZK, FM² 01. RMNy II. 1258.
- ⁹⁹⁸ ILLYÉSHÁZY, 1639, *Ajánlólevél* = LASKAI VÁL., 1970, 483.
- ⁹⁹⁹ MADARÁSZ, 1649, *Ajánlólevél*, A3^v. OSZK, FM² 0127. (RMNy III. 2271.)
- ¹⁰⁰⁰ LEINER, 1965, 196–201; SCHOTTENLOHER, 1953, 176.
- ¹⁰⁰¹ SZOBOSZLAI, 1648, *Ajánlólevél*, a2^{r-v}. OSZK, FM² 1328. (RMNy II. 2207.)
- ¹⁰⁰² BURKE, 1999, 109.
- ¹⁰⁰³ *Exordium toposz* (ebben a kötetben, 128–133.)
- ¹⁰⁰⁴ ZÓLYOMI PERINA, 1616. (RMNy II. 1100.)
- ¹⁰⁰⁵ DEBRECENI, 1615, *Előljáró beszéd*, (:) 5^r. OSZK, FM² 2154. (RMNy II. 1081.)
- ¹⁰⁰⁶ A magyar nyelven írásnak toposzát Bartók István *Sokkal magyarabbul írhatnánk és szólhatnánk* című átfogó szakirodalmi munkámban nem részleteztem. Vö. BARTÓK, 1998.
- ¹⁰⁰⁷ BELLÉNYI, 1618, *Az nagyságos Perény Györgynek*, (2)^v–(3)^r. OSZK, FM² 551. (RMNy II. 1155.)
- ¹⁰⁰⁸ MÁTÉ, 1930, 29.
- ¹⁰⁰⁹ LEINER, 1965, 195.
- ¹⁰¹⁰ Az érintett dedikációk egy része más témák kapcsán – egyéni dicstoposzok, piaci alapú könyvkiadás – már említésre került.
- ¹⁰¹¹ SIBOLTI, 1632. (RMNy II. 1532.)
- ¹⁰¹² *Az egész keresztényi vallásnak*, 1645. (RMNy III. 2102.)
- ¹⁰¹³ Vö. RMK I. 771.
- ¹⁰¹⁴ FAZAKAS, 1967, 333. Vö. RMNy III. 2102.
- ¹⁰¹⁵ HELTAI, 1994, 76–77. Vö. RMNy III. 2102.
- ¹⁰¹⁶ KERESZTÜRI, 1638 (RMNy III. 1674) és 1638. (RMNy III. 1721.)
- ¹⁰¹⁷ ILLYÉSHÁZI, 1639, *Ajánlólevél* = LASKAI VÁL., 1970, 30. (RMNy III. 1763.)
- ¹⁰¹⁸ RMNy II. 1401 és RMNy II. 1520.
- ¹⁰¹⁹ RMNy II. 1550 és RMNy II. 1557.
- ¹⁰²⁰ NÁDASDY, 1631. (RMNy II. 1494.)
- ¹⁰²¹ DARHOLCZ, 1639. (RMNy III. 1768.)
- ¹⁰²² MADARÁSZ, 1652, *Ajánlólevél*, (számozatlan) A8^v. OSZK, FM² 4417. (RMNy III. 2421A.)
- ¹⁰²³ DRASKOVICH, 1610, *Draskovich János az ő szerelmes házastársának, Istvánfi Éva asszonynak*, *3^r. OSZK FM² 207. (RMNy II. 994.)
- ¹⁰²⁴ *Fortuna*, 1604. (RMNy II. 916.)
- ¹⁰²⁵ SZEGEDI, 1616. (RMNy II. 1104.)
- ¹⁰²⁶ SZEGEDI, 1616, *Minden Római, Helvétiai és Augustana Confessiön lévő Nagyságos Uraknak*, :)(2^{r-v}. OSZK, FM²: 2991.
- ¹⁰²⁷ SZENCZI CSENE, 1616, *Az Krisztus Jézus ekléziájának*, A7^{r-v}. ELTE EK RMK I. 69:1. (RMNy II. 1109.) – Az ajánlás szövege megegyezik az ugyancsak 1616-ban, Oppenheimban megjelent első kiadás ajánlásával (RMNy II. 1115).

- ¹⁰²⁸ VÁSÁRHELYI, 1623. (RMNy II. 1289.)
- ¹⁰²⁹ PÁZMÁNY, 1624 (RMNy II. 1297) és PÁZMÁNY, 1638. (RMNy III. 1713.)
- ¹⁰³⁰ ZRÍNYI, 1651. (RMNy III. 2360.)
- ¹⁰³¹ ZRÍNYI, 1651, 9.
- ¹⁰³² *A dedikáció retorikai szabályai* (ebben a kötetben, 97–105.)
- ¹⁰³³ SCHOTTENLOHER, 1953, 177; WHEATLEY, 1887, 83.
- ¹⁰³⁴ PÁZMÁNY, 1636. (RMNy II. 1659.) Vö. HARGITTAY, 2004, 377.
- ¹⁰³⁵ PÁZMÁNY, 1636, *Az én kegyelmes uramhoz, a teljes Szentháromság egy bizony Istenhez alázatos ajánló irásom* = PÁZMÁNY *Vál.*, 1920, 50.
- ¹⁰³⁶ GENETTE, 1992 és 1993. Magyarul: GENETTE, 1996.
- ¹⁰³⁷ GENETTE, 1992, 115.
- ¹⁰³⁸ EHRENZELLER, 1955, 35–39.
- ¹⁰³⁹ SIMON, 1958, 136–138.
- ¹⁰⁴⁰ BOHSE, 1692, 319–320.
- ¹⁰⁴¹ BURKE, 1999, 100–136.
- ¹⁰⁴² Uo., 101–102.
- ¹⁰⁴³ Uo., 105–107.
- ¹⁰⁴⁴ MEDGYESI, 1643, *Ajánlólevél, (2)^v*. ELTE EK, RMK I. 145:1. (RMNy III. 2042.)
- ¹⁰⁴⁵ Idézi TRÓCSÁNYI, 1914, 150.

Bibliográfia

- ADAMIK, 1998. ADAMIK Tamás, *Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig*, Budapest, 1998.
- ADAMIK, 2004. ADAMIK Tamás, ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna, ACZÉL Petra, *Retorika*, Budapest, 2004.
- ALVINCZI, 1632. ALVINCZI Péter, *Egy rövid úti prédikáció*, Kassa, 1632. RMNy II. 1535.
- ALVINCZI, 1632b. ALVINCZI Péter, *Qvadragesima, vasárnapra tartozó szent evangéliumnak magyarázatja*, Kassa, 1632. RMNy II. 1536.
- ALVINCZI, 1633. ALVINCZI Péter, *Postilla*, Kassa, 1633. RMNy II. 1566.
- AMMON, VÖGEL, 2007. *Die Pluralisierung des Paratextes in der frühen Neuzeit, Theorie, Formen, Funktionen*, szerk. Frieder von AMMON, Herfried VÖGEL, Berlin, 2007.
- ANGYALOSI, 1996. ANGYALOSI Gergely, *Az intertextualitás kalandja*, Helikon, 1996/1–2, 3–10.
- APÁCZAI CSERE, 1635. APÁCZAI CSERE János, *Magyar enciklopédia*, Utrecht, 1655. RMNy III. 2617.
- APÁCZAI CSERE, 1635. APÁCZAI CSERE János, *Magyar logikácska*, Gyulafehérvár, 1635. RMNy II. 2516.
- APULEIUS, 1953. Lucius APULEIUS, *Aranyszamár*, ford. Révay József, Budapest, 1953.
- ARISZTOTELÉSZ, 1984. *The Complete Works of Aristotle*, kiad.: Jonathan Barnes, Princeton, 1984.
- ARKHIMÉDÉSZ, 1987. ARCHIMEDES, *Kugel und Zylinder*, faksimile kiadás, Leipzig, 1987.
- ASCH, 2011. *Integration – Legitimation – Korruption: Politische Patronage in Früher Neuzeit und Moderne*, szerk. Ronald G. ASCH, Frankfurt am Main 2011.
- Az egész kereztényi vallásnak*, 1645. *Az egész kereztényi vallásnak rövid fundamentomi*, Gyulafehérvár, 1645. RMNy III. 2102.
- BACON, 1958. Francis BACON, *De dignitate et augmentis scientiarum libri XI* = B. F., *The Works of Francis Bacon*, I, szerk. James SPEDDING, Robert Leslie ELLIS, Douglas Dennon HEATH, London, 1958.
- BACON, 1995. Francis BACON, *The Advancement of Learning* = B. F., *The Work of Francis Bacon*, szerk. Brian Vickers, Oxford / New York, 1995.
- BACON, 1858. *The Works of Francis BACON*, szerk. James SPEDDING, Robert Leslie ELLIS, Douglas Dennon HEATH, London, 1858.
- BAHTIN, 1979. Michail M. BAHTIN, *Zur Methodologie der Literaturwissenschaft* = B. M., *Die Ästhetik des Wortes*, Frankfurt am Main, 1979, 349–357.
- BALÁSFÍ, 1616. BALÁSFÍ Tamás, *Csepregi iskola*, Pozsony, 1616. RMNy II. 1116.

- BALASSI, 1606. BALASSI Bálint, *Campianus Edmundnak [...] tíz magyarul írott okai*, Bécs, 1606. RMNy II. 943.
- BALASSI, 1643. BALASSI Bálint, *Az Istennek keresztviselő híveit az békességes tűrésre indító vigasztaló szók*, Gyulafehérvár, 1643. RMNy III. 1995.
- BARNER, 1970. WILFRIED BARNER, *Barockrhetorik. Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*, Tübingen, 1970.
- BÁRÓCZI, 1775. BÁRÓCZI Sándor, *Erköltői mesék*, Bécs, 1775.
- BARTHES, 1984. ROLAND BARTHES, *La mort de l'auteur = B. R., Le bruissement de la langue*, Párizs, 1984.
- BARTHES, 1996. ROLAND BARTHES, *A szöveg öröme = A szöveg öröme*, szerk. BABARCZY Eszter, Budapest, 1996, 75–116.
- BARTHES, 1997. ROLAND BARTHES, *A régi retorika = Az irodalom elméletei III*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, 1997, 69–178.
- BARTHES, 1997b. ROLAND BARTHES, *S/Z*, Budapest, 1997.
- BARTÓK, 1978. BARTÓK István, *Régi és új elemek a reformáció prédikációelméletében = Eszmei és stilisztikai törekvések a régi magyar irodalomban*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, 1978, 20–26.
- BARTÓK, 1993. BARTÓK István, „Szükséges azért az jó fordítás, és hasznos...”. *Vázlat az 1630–1700 közötti magyarországi fordításirodalom kritikátörténetéhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1993, 451–469.
- BARTÓK, 1998. BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Budapest, 1998.
- BARTÓK, 1999. BARTÓK István, *A Nádasdy-mecenatúra hatása az irodalmi gondolkodásra = Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés*, Sárvár, 1999, 117–130.
- BARTÓK, 2000. BARTÓK István, *Karrier és mecenatúra. Nádasdy Tamás és sárvári udvartartása = Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra*, szerk. CZOMA László, Keszthely, 2000, 33–43.
- BARTÓK, 2000b. BARTÓK István, *Pietas, ars, scientia. Eszterházy Károly mecénási tevékenysége = Limes*, 2000/4, 81–88.
- BARTÓK, 2001. BARTÓK István, „Írás magyar nyelven”: Bornemisza Péter programnyilatkozatának kritikátörténeti jelentősége = *Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. születésnapjára*, Budapest, 2001, 7–8.
- BASILIUS, 1568. BASILIUS István, *Egynehány kérdések*, Gyulafehérvár, 1568.
- BATESON, 1951. GREGORY BATESON, *Communication. The Social Matrix of Psychiatry*, New York, 1951.
- BELLAAG, 1848. BELLAAG József, *Közhasznú levelező*, Pest, 1848. Petrik, 1, 220.
- BELLÁGH, 2005. BELLÁGH Rózsa, *Mecenatúra Bod Péter korában = Magyar Könyvszemle*, 2005/3, 328.
- BELLÉNYI, 1618. BELLÉNYI Zsigmond, *Szent Hieronymus Savanarola elmélkedései*, Kassa, 1618. RMNy II. 1155.

- BENDA, 1975. BENDA Kálmán, *A toposz-kutatás kérdéseire* = *Literatúra*, 1975, 66–74.
- BENE, 1999. BENE Sándor, *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, 1999.
- Biblia noul Testament*, 1648. *Biblia noul Testament*, Belgrád, 1648. RMNy III. 2210.
- BIRT, 1882. Theodor BIRT, *Das antike Buchwesen in seinem Verhältnis zur Literatur*, Berlin, 1882.
- BIRUS, 1981. Hendrik BIRUS, *Lessings Widmungen = Lessing Yearbook*, 1981, 175–208.
- BITSKEY, 1997. BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*, Eger, 1997.
- BITSKEY, 2000. BITSKEY István, *Ekkleziológia és retorika Pázmány Péter műveiben*, Kolozsvár, 2000, 119–134.
- BITSKEY, 2001. BITSKEY István, *Szellemi műhelyek a kora újkori Magyarországon*, Hítel, 2001/5, 57–79.
- BITSKEY, 2002. BITSKEY István, *Militia et littera: Egy népkarakterológiai toposz változatai a XVI. század végén = Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a 60 éves Kósa László tiszteletére*, szerk. ABLONCZY Balázs, Budapest, 2002, 109–113.
- BITSKEY, 2003. *Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban*, szerk. BITSKEY István, *Studia Litteraria*, 2003, 178.
- BITSKEY, 2003b. *Retorikák a barokk korból*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, 2003.
- BITSKEY, 2004. BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban*, Hítel, 2004/11, 102–112.
- BITSKEY, 2005. BITSKEY István, *Virtus és poézis. Az önszemlélet és nemzettudat toposzai Zrínyi műveiben = Nemzet – identitás – irodalom*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Mónika, Debrecen, 2005, 34–65.
- BITSKEY, OLÁH, 2004. *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István és OLÁH Szabolcs, Debrecen, 2004.
- BITSKEY, TAMÁS, 1994. *Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István és TAMÁS Attila, Debrecen, 1994.
- BLOCH, 1962. Peter BLOCH, *Zum Dedikationsbild im Lob des Kreuzes des Hrabanus Maurus = Das erste Jahrtausend*, szerk. Viktor H. ELBERN, 1, Düsseldorf, 1962.
- BOBORY, 2005. BOBORY Dóra, *Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecenatúra egy 16. századi magyar főúr életében = Századok*, 2005/4, 923–944.
- BOEHM, 2002. Rudolf BOEHM, *Topik*, Dordrecht, Boston, London, 2002.
- BOGÁTHI FAZEKAS, 1592. BOGÁTHI FAZEKAS Miklós, *Az Nagy Castriot Györgynek históriája*, Kolozsvár, 1592. RMNy I. 683.
- BOHATCOVÁ, 1974. Mirjam BOHATCOVÁ, *Funktion der Rahmenkomposition im „wissenschaftlichen“ Buch des 17. Jahrhunderts = Stadt, Schule, Universität. Buchwesen und die deutsche Literatur im 17. Jahrhundert*, szerk. Albert SCHÖNE, München, 1976, 549–561.

- BOHSE, 1692. August BOHSE, *Talanders getreuer Wegweiser zur Teutschen Rede-Kunst und Briefverfassung*, Leipzig, 1692.
- BOHSE, 1692b. August BOHSE, *Der allzeitfertige Briefsteller, Oder Ausführliche Anleitung, wie so wohl an hohe Standes-Personen als an Cavalliere, Patronen, gute Freunde [...] ein geschickter Brieff zu machen und zu beantworten*, Frankfurt, Leipzig, 1692.
- BOHSE, 1694. August BOHSE, *Des allzeitfertigen Briefstellers Anderer Theil*, Leipzig, 1694.
- BOHSE, 1694b. August BOHSE, *Des allzeitfertigen Briefstellers dritter und letzter Theil*, Dresden, 1694.
- BOHSE, 1697. August BOHSE, *Neu-Erleuteter Briefsteller*, I–II, Leipzig, 1697, 1709.
- BOHSE, 1697b. August BOHSE, *Epistolisches Handbuch allerhand auserlesener Send-Schreiben*, Leipzig, 1697.
- BOHSE, 1700. August BOHSE, *Gründliche Einleitung zum Teuschen Briefen*, Jena, 1700.
- BOHSE, 1703. August BOHSE, *Academische Send-Schreiben*, Leipzig, 1703.
- BOHSE, 1730. August BOHSE, *Der Neue Französische Briefsteller von Carl Ludwig de Merville*, Übersetzt von Talandern, Breslau, 1730.
- BORNSCHEUER, 1976. Lothar BORNSCHEUER, *Topik: Zu Strukturen des gesellschaftlichen Einbildungskraft*, Frankfurt am Main, 1976.
- BÖHLE, 1997. Knud BÖHLE, *Inkunablenzeit. Theoreme, Paratexte, Hypertexte. Eine Nachlese = HyperKult. Geschichte, Theorie und Kontext digitaler Medien*, szerk. Georg Christoph TOLEN, Martin WARNKE, Wolfgang COY, Basel, Frankfurt am Main, 1997, 119–150.
- BÖHNKE, 2007. Alexander BÖHNKE, *Paratexte des Films. Über die Grenzen des filmischen Universums*, Bielefeld, 2007.
- BÖKÉNYI FILEP, 1652. BÖKÉNYI FILEP János, *Mennyei lámpás*, Utrecht, 1652. RMNy III. 2450.
- BÖNING, 2010. Holger BÖNING, *Bücher, als Instrumente der Selbsträpresentation und -empfehlung. Was Widmungen in Büchern verraten = Vom Autor zum Publikum, Kommunikation und Ideenzirkulation um 1800*, szerk. Werner GREILING, Franziska SCHULZ, Bremen, 2010, 367–389.
- BRAND, 1986. Rüdiger BRANDT, *Kleine Einführung in die mittelalterliche Poetik und Rhetorik mit Beispielen aus der deutschen Literatur des 11. bis 16. Jahrhundert*, Göttingen, 1986.
- BRAND, 1993. Joachim BRAND, *Der Text zum Bild. Untersuchungen zu den Erscheinungsformen und paratextuellen Funktionen von sprachlichen Bestandteilen zu deutschen graphischen Folgen und Zyklen des neunzehnten Jahrhunderts*, Marburg, 1993.
- BREHME, 1640. Christian BREHME, *Art und Weise kurtze Brieflein zu schreiben*, Dresden, 1640.

- BREYL, 1999. Jutta BREYL, *Dedikationen in Text und Bild = Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart, II, Die Literatur des 17. Jahrhunderts*, szerk. MEIER, Albert, München, 1999, 255–265.
- BROWN, 1913. Mary Elisabeth BROWN, *Dedications. An Anthology of the Forms Used from the Earliest Day of Book-Making to the Present Time*, New York, 1913.
- BUNIA, 2007. Remigius BUNIA, *Faltungen. Fiktion, Erzählen, Medien*, Berlin, 2007.
- BURKE, 1999. Peter BURKE, *Az olasz reneszánsz. Kultúra és társadalom Itáliában*, Budapest, 1999.
- BUTSCHKY, 1645. Samuel BUTSCHKY, *Samuelis Butschky, J.U.C. Hochdeutsche Venuskanzeley, Darinnen allerhand Schimpf, Ernst, und Wahrhafte Briefe in Libes Sachen*, Leipzig, 1645.
- BUTSCHKY, 1649. Samuel BUTSCHKY, *Die Hochdeutsche Kantzeley, darinnen des von Serre und viel andere höfliche kurz- und wohlgefasste hochdeutsche reine Briefe oder Sendschreiben*, Leipzig, 1649.
- BÚZÁSI, 1992. BÚZÁSI Enikő, *II. Rákóczi Ferenc mint mecénás. Irodalom, történelem, folklór = Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára a budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások*, szerk. HOPP Lajos, PINTÉR Márta Zsuzsanna, TŰSKÉS Gábor, Debrecen, 1992, 15–20.
- CANTERBURY, 1993. CANTERBURY Szent Anzelm, *Miért lett Isten emberré?*, ford. Dér Katalin, Budapest, 1993.
- CARAFÁ, 2006. Diomede CARAFÁ *De institutione vivendi*, kiad. EKLER Péter, Budapest, 2006.
- CICERO, 1998. Marcus Tullius CICERO, *De inventione*, kiad. Theodor NÜBLEIN, Düsseldorf, 1998.
- CICERO, 2003. Marcus Tullius CICERO, *Topica*, kiad. Tobias REIN HARDT, Oxford, 2003.
- CONRING, 2001. Barbara CONRING, *Hieronymus als Briefschreiber*, Tübingen, 2001.
- CROLL, 1999. Morris W. CROLL, *Attic Prose. Lipsius, Montaigne, Bacon = Landmark Essays on Rhetoric and Literature*, szerk. Craig KALLENDORF, New Jersey, 1999, 119–147.
- CURTIUS, 1993. Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinische Mittelalter*, Thübingen, 1993.
- CZOMA, 2005. *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra, az Esterházy-család. A 2004. április 22–23-án megtartott konferencia előadásai*, szerk. CZOMA László, Keszthely, 2005.
- CSANAKI, 1634. CSANAKI Máté, *Az döghalálról való rövid elmélkedés*, Kolozsvár, 1634. RMNy II. 1586.
- CSÁSZÁR Károly: *Medgyesi Pál élete és működése*, Budapest, 1911.
- CSOKONAI, Lev, 1999. CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Összes művei, Levezés*, szerk. DEBRECENI Attila, Budapest, 1999.
- CSOKONAI, ÖM, 2003. CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Összes művei*, II, szerk. DOMOKOS Mátyás, Budapest, 2003.

- CSONTOSI, 1890. CSONTOSI, János, *Diomedes Carafa. De instituone vivendi ad Beatricem reginam Hungariae* (A páрмаi Corvin-codexből) = Magyar Könyvszemle, 1890, 1–2, 54–86.
- CSORBA, 2006. CSORBA Dávid, *Apafi fejedelem mecenatúrája*, Debreceni Szemle, 2006/2, 192–203.
- CSORBA, 2008. CSORBA Dávid, „A sovány lelket meg-szépíteni”. *Debreceni prédikátorok (1657–1711)*, Debrecen, 2008.
- DARHOLCZ, 1639. DARHOLCZ Kristóf, *Novissima tuba, azaz itiletre serkentő utolsó trombitaszó*, Kassa, 1639, kiad. NÉMETH S. Katalin, Budapest, 1986. RMNy II. 1768.
- DE LA SERRE, 1638. DE LA SERRE, *Le Sevrataire de la Cour Ou La Maniere d’écrire selon le temps. Das ist: Allerhand kurtze jedoch zierliche und wohlabgefaste Schreiben*, Leipzig, 1638.
- DE LA SERRE, 1645. DE LA SERRE, *A La Modischer Secretarius. Das ist: Politischer Hoff-stylus Herrn De La Serre*, Leiden, 1645.
- DEBRECENI S., 1615. DEBRECENI S. János, *Christianus suspirans, azaz mind az életben s mind az halálban fohászzkodásokkal megrakodott, névvel és valósággal való igaz keresztyén*, Debrecen, 1615. RMNy II. 1081.
- DEBRECENI, 1637. DEBRECENI Péter, *Tizenkét üdvösséges elmélkedések*, Leiden, 1637. RMNy III. 1678.
- DEBRECENI, 1648. DEBRECENI Péter, *Tizenkét idvösséges elmélkedések*, Kolozsvár, 1637. RMNy III. 1678.
- DEMBECK, 2007. TILL DEMBECK, *Texte rahmen. Grenzregionen literarischer Werke im 18. Jahrhundert* (Gottsched, Wieland, Moritz, Jean Paul), Berlin, New York, 2007.
- DERETSKEI, 1603. DERETSKEI Ambrus, *A Szent Pál Apostol levele a Rómabeli keresztyéneknek*, Debrecen, 1603. RMNy II. 895.
- DERRIDA, 1992. Jacques DERRIDA, *Die Wahrheit in der Malerei*, Wien, 1992.
- DERRIDA, 1994. Jacques DERRIDA, *Überleben = D. J., Gestade*, Bécs, 1994, 119–218.
- DERRIDA, 1995. Jacques DERRIDA, *Hors Livre: Prefaces = D. J., Dissemination*, Bécs, 1995, 9–76.
- DESCARMES, 2011. *Varieties of friendship: Interdisciplinary perspectives on social relationships*, szerk. Bernadette DESCARMES, Göttingen, 2011.
- DESELVICS, 1639. DESELVICS István, *Tizenkét idvösséges elmélkedések*, Lőcse, 1639. RMNy III. 1772.
- DÉZSI, 1895. DÉZSI Lajos, *Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működése*, Magyar Könyvszemle, 1895, 29–39.
- DRASKOVICH, 1610. DRASKOVICH János, *Horologii principum, azaz az fejedelmek órájának második könyve*, Graz, 1610. RMNy II. 994.
- DRASKOVICH, 1643. DRASKOVICH János, *Officium Beatae Mariae Virginis, azaz Asszonyunk, Szűz Máriának három külömb időre-való zsolozsmája*, Pozsony, 1643. RMNy III. 2016.

- DUGAST, 2001. Jacques DUGAST, *Parerga und Paratexte. Eine Ästhetik des Beiwerks = Vom Parergon zum Labyrinth. Untersuchungen zur kritischen Theorie des Ornaments*, szerk. Gérard RAULET, Burghart SCHMIDT, Bécs, Köln, Weimar, 2001, 101–110.
- DUKKON, 2007. DUKKON Ágnes, *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*, Budapest, 2007.
- DUNN, 1994. Kevin DUNN, *Pretexts of Authority*, Stanford, 1994.
- DYCK, 1972. Joachim DYCK, *Die Rolle der Topik in der literarischen Theorie und Praxis des 17. Jahrhunderts in Deutschland = Toposforschung*, szerk. Peter JEHN, Frankfurt, 1972, 121–149.
- EDWARDS, 1968. J. M. B. EDWARDS, *Creativity: social aspects = International Encyclopaedia of the Social Sciences*, szerk. David L. SILLS, 3, 1968, New York.
- EHRENZELLER, 1955. Hans EHRENZELLER, *Studien zur Romanvorrede von Grimmelshausen bis Jean Paul*, Basler Studien zur deutschen Sprache und Literatur, 16, Bern, 1955.
- ENGEL, 1911. Georg ENGEL, *De antiquorum epicorum didactionis librorum pertinentes*, Marburg, 1910.
- ENTZ, 1939. ENTZ Géza, *Barkóczy Ferenc grófa magyar barokk-kor nagy mecénása, 1939/3–4*, 167–187.
- ENYEDI, 1598. ENYEDI György, *Explicationes locorum veteris et Novi Testamenti*, Kolozsvár, 1598. RMNy I. 836.
- ENYEDI, 1622. ENYEDI György, *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti*, Debrecen, 1622. RMNy II. 1262.
- ERASMUS, 1977. Collected Works of ERASMUS, *The Fabulous Feast*, Toronto, 1977.
- ERWENTRAUT, 1999. Kirsten ERWENTRAUT, *Briefkultur und Briefsteller – Briefsteller und Briefkultur = Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, II, *Die Literatur des 17. Jahrhunderts*, szerk. Albert MEIER, München, 1999, 266–285.
- ESTERMANN, 2005. Monika ESTERMANN, *Signete und Widmungsbriefe Frankfurter Verleger des späten 16. Jahrhunderts = Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 2005, 59, 65–90.
- ESTOR, 1764. Johann Georg ESTOR, *Nützliche Sammlung zu Erlernung der ächten und reinen juristischen Schreibart*, Marburg, 1746.
- ESZTERHÁZI, KÜRTI, 1602. ESZTERHÁZI Tamás, KÜRTI István, *Az igaz Anyaszentegyházról és ennek fejről, az Krisztusról*, Sárvár, 1602. RMNy II. 888.
- EVENDEN, 2008. Elizabeth EVENDEN, *Patents, pictures and patronage: John Day and the Tudor book trade*, Aldershot, Hampshire 2008.
- FABER DU FAUR, 1949. Curt von FABER DU FAUR, *Monarch Patron and Poet*, *The Germanic Review*, 1949, 249–264.
- FÁBIÁN, 1938. FÁBIÁN István, *Magyar írók levelei, XV–XX. század*, Budapest, 1938.

- FAZAKAS, 1967. FAZAKAS József, *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez (Ötödik közlemény)* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1967, 333.
- FAZAKAS, 2012. FAZAKAS Gergely Tamás, *Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet: A lamentációs és penitenciás sírás a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debrecen, 2012.
- FÉLEGYHÁZI, 1601. FÉLEGYHÁZI Tamás, *Loci communes theologici, azaz a keresztényi igaz hitnek részéről való tanítás*, Debrecen, 1601. RMNy II. 874.
- FELSŐBÁNYAI, 1651. FELSŐBÁNYAI S. Mihály, *A léleknek úti költsége*, Utrecht, 1651. RMNy III. 2401.
- FISCHER, 1612. *Kalendárium, az időnek és az ünnepeknek változásáról való ítélet*, kiad. FISCHER János, Kassa, 1612. RMNy II. 1034.
- FOGARASI, 1648. FOGARASI István, *Catechismus, azaz A keresztyén vallásnak veleje*, Gyulafehérvár, 1648. RMNy III. 2212.
- FOLNAI, 1653. FOLNAI Ferenc, *A nemzetes és böcsületes Folnai Ferenc vasvári és türjei prépost, vasvármegyei főesperes prédikációja*, Bécs, 1653. RMNy III. 2458.
- Fortuna*, 1604. *Fortuna*, Kolozsvár, 1604.
- FOUCAULT, 2001. Michael FOUCAULT, *A tudás archeológiája*, Budapest, 2001.
- FRANK, 2001. Dirk FRANK, *Narrative Gedankenspiele. Der metafiktionale Roman zwischen Modernismus und Postmodernismus*, Wiesbaden, 2001.
- FRANK, 2007. *Topik und Tradition, Prozesse der Neuordnung von Wissensüberlieferungen des 13. bis 17. Jahrhunderts*, szerk. Thomas FRANK, Göttingen, 2007.
- FRÁTER, 1627. FRÁTER Lajos, *Kincstartócska, czestehoi egyházának*, Krakkó, 1627. RMNy II. 1391.
- FRATTA, 1590. Giovanni FRATTA, *Della dedicatione de' Libri con la correzion dell' Abuso in questa materia introdotto*, Velence, 1590.
- FRIED, 2001. Johannes FRIED, *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe Polnische und Ungarische Königtum*, Stuttgart, 2001.
- FROSCHAUER, 1501. Hans FROSCHAUER, *Formulari und teutsch rethorica*, Augsberg, 1501.
- GÁBOR, 2002. GÁBOR Csilla, *Religió és retorika. Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk irodalomról*, Kolozsvár, 2002.
- GELEJI KATONA, 1638. GELEJI KATONA István, *Praeconium evangelicum*, Gyulafehérvár, 1638. RMNy III. 1720.
- GELEJI KATONA, 1640. GELEJI KATONA István, *Praeconii evangelici tomus secundus*, Gyulafehérvár, 1640. RMNy III. 1825.
- GELEJI KATONA, 1645. GELEJI KATONA István, *Titkok titka*, Gyulafehérvár, 1645. RMNy III. 2103.

- GELEJI KATONA, 1645b. GELEJI KATONA István, *Váltság titka*, Várad, 1645. RMNy III. 2124.
- GELEJI KATONA, 1647. GELEJI KATONA István, *A váltság titkának második volumenje*, Várad, 1647. RMNy III. 2197.
- GELEJI KATONA, 1649. GELEJI KATONA István, *A váltság titkának harmadik volumenje*, Várad, 1647. RMNy III. 2298.
- GENETTE, 1992. Gérard GENETTE, *Paratexte, Das Buch vom Beiwerk des Buches*, Frankfurt, New York, 1992.
- GENETTE, 1993. Gérard GENETTE, *Palimpseste. Die Literatur auf zweier Stufe*, Frankfurt am Main, 1993.
- GENETTE, 1996. Gérard GENETTE, *Transztextualitás*, ford. BURJÁN Mónika, Helikon, 1996, 82–90.
- GLEIXNER, 2005. Ulrike GLEIXNER, *Pietismus und Bürgertum. Eine historische Anthropologie der Frömmigkeit*, Göttingen, 2005.
- GLOMSKI, 2002. Jacqueline GLOMSKI, *Careerism at Cracow, The Dedicatory Letters of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox (1510–1530) = Self-Presentation and Social Identification. The Rhetoric and Pragmatics of Letter Writing in Early Modern Times*, szerk. T. VAN HOUTD, J. PAPY, G. TOURNOY, C. MATHEEUSSEN, Leuven, 2002, 165–182.
- GLOMSKI, 2007. Jacqueline GLOMSKI, *Patronage and Humanist Literature in the Age of the Jagiellons. Court and Career in the Writings of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox*, Toronto, 2007.
- GOFFMAN, 1978. Erving GOFFMAN, *Érintkezések. Válogatott tanulmányok*, szerk. LÉDERER Pál, Budapest, 1978.
- GOFFMAN, 1981. Erving GOFFMAN, *A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Tanulmányok*, szerk. László János, Budapest, 1981.
- GOFFMAN, 1984. Erving GOFFMAN, *A hétköznapi élet dramaturgiája. Szemelvények E. Goffmann írásaiból*, szerk. CSEPELI György, Budapest, 1984.
- GOFFMAN, 1996. Erving GOFFMAN, *Rahmen-Analyse*, Frankfurt am Main, 1996.
- GOFFMAN, 1999. Erving GOFFMAN, *Az én bemutatása a mindennapi életben*, kiad. BERÉNYI Gábor, Budapest, 1999.
- GÖPFERT, 1977. Herbert G. GÖPFERT, *Vom Autor zum Leser. Beiträge zur Geschichte des Buchwesens*, München, 1977.
- GRAEFENHAIN, 1892. Rudolf GRAEFENHAIN, *De more libros dedicandi apud scriptores Graecos et Romanos obvio*, Marburg, 1892.
- GRIFFIN, 1996. Dustin GRIFFIN, *Literary patronage in England 1650–1800*, Cambridge, New York, Melbourne, 1996.
- GUÉRET, 1674. Gabriel GUÉRET, *La Parnassé réformé*, Párizs, 1674.
- GULYÁS J., 1926. GULYÁS József, *Levéltíró magyarok*, Sárospatak, 1926.
- GULYÁS P., 1944. GULYÁS Pál, *A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században (1527–1773)*, Magyar Könyvszemle, 1944, 100–133.

- GULYÁS P., 1961. GULYÁS Pál, *A könyv sorsa Magyarországon*, I, 1961.
- GURR, 1991. *Politics patronage and literature in England 1558–1658*, szerk. Andrew GURR, London, 1991.
- GYÖNGYÖSI, 1657. GYÖNGYÖSI István, *A keresztyéni vallásnak fundamentomi*, Utrecht, 1657. RMK I. 925.
- GYÖNGYÖSI, 1690. GYÖNGYÖSI István, *Rózsakoszorú*, 1690, kiad. KÖSZEGHY Péter, Budapest, 2002. RMK I. 1388.
- HAFERKORN, 1959. Hans Jürgen HAFERKORN, *Der freie Schriftsteller. Eine literatursoziologische Studie über seine Entstehung und Lage in Deutschland zwischen 1750–1800*, Göttingen, 1959.
- HAFERKORN, 1974. Hans J. HAFERKORN, *Zur Entstehung der bürgerlich-literarischen Intelligenz und des Schriftstellers in Deutschland zwischen 1750 und 1800 = Literaturwissenschaft und Sozialwissenschaften*, 3, szerk. Lutz BERND, Stuttgart, 1974, 113–275.
- HAGENBICHLER, 1994. Elfriede HAGENBICHLER, *Bescheidenheitstopos = Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, I., szerk. Gert UEDING, Tübingen, 1994, 1491–1495.
- HAJNAL, 1629. HAJNAL Mátyás, *Az Jézus szívet szerető szíveknek ájtatosságára szíves képekkel kiformáltatott és azokrul való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske*, Bécs, 1629. RMNy II. 1422.
- HAJNAL, 1640. HAJNAL Mátyás, *Kített cégér*, Pozsony, 1640. RMNy III. 1841.
- HAJNAL, 1642. HAJNAL Mátyás, *Az Jézus szívet szerető szíveknek ájtatosságára szíves képekkel kiformáltatott és azokrul való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske*, Pozsony, 1642. RMNy III. 1952.
- Halotti pompa*, 1624. *Exequiae principales, azaz halotti pompa*, Gyulafehérvár, 1624. RMNy II. 1306.
- HAND, 2013. Joni M. HAND, *Women, manuscripts and identity in Northern Europe: 1350 – 1550*, Farnham, 2013.
- HÁPORTONI, 1619. HÁPORTONI FORRÓ Pál, *Quintus Cortiusnak az Nagy Sándornak macedónok királyának viseltetett dolgairól*, Debrecen, 1619. RMNy II. 1174.
- HARGITTAY, 1981. HARGITTAY Emil, *Régi magyar levél – régi magyar irodalom = Régi magyar levelestár XVI–XVII. század*, szerk. H. E., Budapest, 1981.
- HARGITTAY, 2004. HARGITTAY Emil, *Irodalomszemlélet Pázmány előszavaiban és könyvajánlásaiban = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, 2004, 374–383.
- HARSDÖRFFER, 1656. Georg Philipp HARSDÖRFFER, *Der Teutsche Secretarius*, Nürnberg, 1656.
- HARSDÖRFFER, 1659. Georg Philipp HARSDÖRFFER, *Der Teutschen Secretarii, Zweiter Teil*, Nürnberg, 1659.
- HARTL, 2007. Wolfgang HARTL, *Text und Miniaturen der Handschrift „Dialogus de laudibus sanctae crucis”*, Hamburg, 2007.
- HAZLITT, 1874. William Carew HAZLITT, *Prefaces, Dedication Epistles Selected From Early English Books 1540–1701*, London, 1874.

- HAZLITT, 1874. *Prefaces, Dedications, Epistles. Selected from Early English Books 1540–1701*, szerk. William Carew HAZLITT, London, 1874.
- HELTAI, 1559. HELTAI Gáspár, *Ágenda*, Kolozsvár, 1559. RMNy I. 154.
- HELTAI, 1994. HELTAI János, *Még egyszer Apáczai 'ismeretlen munkájáról'*, Magyar Könyvszemle, 1994, 74–77.
- HELTAI, 2008. HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában, 1601–1655*, Budapest, 2008.
- HEUMAN, 1718. Christoph August HEUMANN, *Conspectus Reipublicae literariae sive ad historiam iuventuti studiosae aperta*, Hannover, 1718.
- HICKETHIER, BLEICHER, 1997. Knut HICKETHIER, Johann BLEICHER, *Trailer, Teaser, Appetizer. Zu Ästhetik und Design der Programmverbindungen im Fernsehen*, Hamburg, 1997.
- HILDEBRANDT-GÜNTNER, 1966. Renate HILDEBRANDT-GÜNTNER, *Antike Rhetorik und deutsche literarische Theorie im 17. Jahrhundert*, Marburger Beiträge zur Germanistik, 13, Marburg, 1966.
- HOFFMANN, 2011. Andre HOFFMANN, *Die Rolle Heinrichs des Löwen als Mäzen der frühen deutschen Literatur*, München, 2011
- HOPP, 1974. HOPP Lajos, *A magyar levélműfaj történetéből = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Budapest, 1974, 501–567.
- HORATIUS, 1985. Quintus HORATIUS Flaccus, *Ódák*, ford. Kardos László, Budapest, 1985.
- Huss, 2011. *Para/Textuelle Verhandlungen zwischen Dichtung und Philosophie in der Frühen Neuzeit*, szerk. Bernhard HUSS, Berlin, New York, 2011.
- ILLICH, 2001. Ivan ILLICH, *A szöveg szőlőskertjében*, Budapest, 2001.
- ILLYÉSHÁZY, 1639. ILLYÉSHÁZY Gáspár, *Kézben viselő könyv a jó és bodog kimúlásnak mesterségéről*, Debrecen, 1639. RMNy III. 1763.
- IMRE, 1995. IMRE Mihály, *Magyarország panaszja*, Debrecen, 1995.
- IMRE, 2000. *Retorikák a reformáció korából*, szerk. IMRE Mihály, Debrecen, 2000.
- IRATOSI, 1637. IRATOSI T. János *Az ember életének boldogul való igazgatásának módjáról*, Lócse, 1637. RMNy III. 1683.
- JAMISON, DYCK, 1983. Robert JAMISON, Joachim DYCK, *Rhetorik, Topik, Argumentation. Bibliographie zur Redelehre und Rhetorikforschung im deutschsprachigem Raum 1945–1980*, Stuttgart, Bad Cannstatt, 1983.
- JANKOVICS, 2003. JANKOVICS József, *Gyöngyösi eroticus = GYÖNGYÖSI István, Csalárd Cupido, Proserpina elragadtatása, Cuma várában építtetett Dédalus temploma, Heroida-fordítások*, kiad. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Budapest, 2003.
- JANUS, 1718. Daniel Frieder JANUS, *De Fatis Dedicatum Librorum*, Wittenberg, 1718.
- JEHN, 1972. Peter JEHN, *Toposforschung. Eine Dokumentation*, Frankfurt am Main, 1972.

- JOST, 2007. Jörg JOST, *Topos und Metapher. Zur Pragmatik und Rhetorik des Verständlichmachens*, Heidelberg, 2007.
- JÜRGENSEN, 2007. Christoph JÜRGENSEN, „Der Rahmen arbeitet”. *Paratextuelle Strategien der Lektürelenkung im Werk Arno Schmidts*, Göttingen, 2007.
- KÁLDI, 1631. KÁLDI György, *Az vasárnapokra való prédikációknak első része*, Pozsony, 1631. RMNy II. 1509.
- KÁLDI, 1631b. KÁLDI György, *Az innepekre való prédikációknak első része*, Pozsony, 1631. RMNy II. 1510.
- KAPP, 1886. *Geschichte des Deutschen Buchhandels I*, szerk.: Friedrich KAPP, Leipzig, 1886, 317–323.
- Károlyi Biblia*, 1590. KÁROLYI Gáspár, *Szent Biblia*, Vizsoly, 1590.
- Károlyi Biblia*, 1660. KÁROLYI Gáspár, *Szent Biblia*, nyomt. SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám, Várad, 1660.
- KÁSZONI, 1647. KÁSZONI János, *Rövid igazgatás a nemes Magyarországnak és hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyásiról*, Gyulafehérvár, 1647. RMNy III. 2173.
- KAZINCZY, 1808. KAZINCZY Ferenc, *Fordított egyveleg írások*, Pest, 1808.
- KECSKEMÉTI A., 1621. KECSKEMÉTI ALEXIS János, *Az Daniel próféta könyvének magyarázatja*, Debrecen, 1621. RMNy II. 1236.
- KECSKEMÉTI A., 1974. KECSKEMÉTI ALEXIS János, *Prédikációs könyve*, kiad. SZUROMI Lajos, Budapest, 1974, 89.
- KECSKEMÉTI C., 1615. KECSKEMÉTI C. János, *Három fő és nevezetes esztendő innepekre való prédikáció*, Debrecen, 1615. RMNy II. 1083.
- KECSKEMÉTI C., 1619. KECSKEMÉTI C. János, *Az pápisták között és mi közöttünk vetélkedésre vetetett három fő articulusokról*, Ungvár, 1619. RMNy II. 1256.
- KECSKEMÉTI C., 1619. Kecskeméti C. János, *Fides Jesu et Jesuitarum, azaz az mi Urunk Jézus tudományának az jesuiták tudományával való összevetése*, Bártfa, 1619. RMNy II. 1171.
- KECSKEMÉTI C., 1620. KECSKEMÉTI C. János, *Az egynehány vetélkedés alá vetetett hitnek ágazatinak magyarázatja*, Kassa, 1620. RMNy II. 1214A.
- KECSKEMÉTI C., 1622. KECSKEMÉTI C. János, *Az pápisták között és mi közöttünk vetélkedésre vetetett három fő articulusokról*, Bártfa, 1622. RMNy II. 1256.
- KECSKEMÉTI C., 1622b. KECSKEMÉTI C. János, *Pázmány Péter Kalauzának tizenharmadik könyvére való felelet*, Bártfa, 1622. RMNy II. 1257.
- KECSKEMÉTI C., 1622c. KECSKEMÉTI C. János, *Az Sámuel próféta második könyvének huszonnegyedik részének prédikációk szerint való magyarázatja*, Bártfa, 1622. RMNy II. 1258.
- KECSKEMÉTI C., 1624. KECSKEMÉTI C. János, *Szép és ájtatos imádságos könyvecske*, Bártfa, 1624. RMNy II. 1295.
- KECSKEMÉTI C., 1640. KECSKEMÉTI C. János, *Szép és ájtatos imádságos könyvecske*, Lőcse, 1640. RMNy II. 1835.

- KICZENKO, THIMÁR, 2000. *Levél, író, irodalom. A levéltudomány történetéről és elméletéről*, szerk. KICZENKO Judit, THIMÁR Attila, Pilicsaba, 2000.
- KIENECKER, 2001. Michael KIENECKER, *Freundschaft, Strategie und „Klingelbeutel“*. *Buchwidmungen von Philosophen = Ethik ohne Dogmen. Festschrift Günther Patzig*, szerk. Achim STEPHAN, Klaus Peter RIPPE, Paderborn, 2001, 9–36.
- KIESEL, 1977. Helmuth KIESEL, Paul MÜNCH, *Gesellschaft und Literatur im 18. Jahrhundert*, München, 1977.
- KIS, 1805. Kis János, *Magyar és német levelező könyv*, Pest, 1805. További kiadásai: *Második, sok levelelkel és egy egész magyar, német és deák titulózó könyvvel megbővített kiadás*, Pest, 1815. *Legújabb megbővített és megjavított magyar és német levelező könyv*, Pest, 1818. *Negyedik, sok levelelkel és egy egész magyar, német és deák titulózó könyvvel megbővített kiadás*, Pest, 1819. Petrik, 2, 390.
- KISMARJAI VESZELIN, 1633. KISMARJAI VESZELIN Pál, *Kegey és istenes beszélgetések*, Debrecen, 1633. RMNy II. 1562.
- KISMARJAI VESZELIN, 1641. KISMARJAI VESZELIN Pál, *Oktató és vigasztaló prédikációk*, Debrecen, 1641. RMNy III. 1875.
- KISS, 2005. Kiss Farkas Gábor, „*Difficiles nugae*”: Athanasius Kirchner magyarországi kapcsolatai = Irodalomtörténeti Közlemények, 109, 2005, 436–468.
- KISS, 2007. Kiss Farkas Gábor, *Az ars memoriae a XV–XVI. századi Magyarországon = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, 2007, 13–41.
- KLENZ, 1913. Heinrich KLENZ, *Gelehrten-Kuriositäten*, III. Zeitschrift für Bücherfreunde, 1913, 115–125.
- KLŐSZ, 1616. Klősz Jakab, *Evangeliumok és episztolák*, Bártfa, 1616. RMNy II. 1096.
- KNAPP, 2001. Knapp Éva, *Pietás és literatúra: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Budapest, 2001.
- KNAPP, TÜSKÉS, 2013. *Az Esterházy család és a magyarországi művelődés: Képek és szövegek a XVII–XIX. századból*, szerk. Knapp Éva, Tüskés Gábor, Budapest, 2013.
- KOLOSÍ TÖRÖK, 1646. Kolosí Török István, *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicsiretiről való ritmusok*, Kolozsvár, 1646. RMNy II. 2143.
- KOMÁROMI CSIPKÉS, 1653. Komáromi Csipkés György, *Az keresztény isteni tudománynak [...] rövid summája*, Utrecht, 1653. RMNy III. 2498.
- KOMJÁTHI, 1533. Komjáthi Benedek, *Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae, Az szent Pál levelei magyar nyelven*, Krakkó, 1533. RMNy I. 13.
- KOPCSÁNYI, 1631. KOPCSÁNYI Márton, *A boldog Szűz Mária élete*, Bécs, 1631. RMNy II, 1489.
- KOPCSÁNYI, 1634. KOPCSÁNYI Márton, *A keresztényi tökéletes életre intő elmélkedések*, Bécs, 1634. RMNy II. 1574.
- KOPCSÁNYI, 1637. KOPCSÁNYI Márton, *Keresztény imádságos könyvecske*, Bécs, 1637. RMNy III. 1666.

- KOVÁCS, 2004. KOVÁCS Sándor Iván, „Dunán-inneni” íróarcok. VIII. Batthyány Ádám, a mecénás és „irodalmi ember” (1610–1659), Vasi Szemle, 2004/4, 475–488.
- KREIMER, STANITZEK, 2004. Klaus KREIMEIER, Georg STANITZEK, Vorwort = K. K., G. S., *Paratexte in Literatur, Film, Fernsehen*, Berlin, 2004.
- KRISTEVA, 1987. Julia KRISTEVA, *Der geschlossene Text = Textsemiotik und Ideologiekritik*, szerk. Peter ZIMA, Frankfurt am Main, 1987, 194–224.
- KRISTEVA, 1996. Julia KRISTEVA, *A szövegstrukturálás problémája*, ford. KOVÁCS Tímea, Helikon, 1996, 14–23.
- KULCSÁR, 1573. KULCSÁR György, *Az halálra való készületről*, Alsókindva, 1573. RMNy I. 319.
- KULCSÁR-SZABÓ, 1998. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás és a szöveg identitása* = K. Sz. Z., *Az olvasás lehetőségei*, Budapest, 1997.
- KULCSÁR-SZABÓ, 1998b. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás. Létmód és/vagy funkció* = K. Sz. Z., *Hagyomány és kontextus*, Budapest, 1998, 25–32.
- KÜRTI, 1611. KÜRTI István, *Az élő Istenhez való imádságokat magába foglaló könyvecske*, Kassa, 1611. RMNy II. 1018.
- LACHNER, 1954. Eva LACHNER, *Dedikationsbild = Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, szerk. Ernst GALL, Ludwig HEIDENREICH, 3, Stuttgart, 1954, 1189–1198.
- LANDOW, 1992. George P. LANDOW, *Hypertext. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*, Baltimore, 1992.
- LANDOW, 1994. *Hyper/Text/Theory*, szerk. George P. LANDOW, Baltimore, London, 1994.
- LASKAI Vál., 1970. LASKAI János *válogatott művei*, kiad. TARNÓC Márton, Budapest, 1970.
- LASKAI, 1641. LASKAI János, *A polgári társaságnak tudományáról*, Bártfa, 1641. RMNy II. 1867.
- LASKAI, 1641b. LASKAI János, *Az állhatatosságról írt két könyvek*, Debrecen, 1641. RMNy III. 1876.
- LASKAI, 1644. LASKAI János, *Hittől szakadásnak teljes megorvoslása*, Várad, 1644. RMNy III. 2089.
- LASKAI, 1644b. LASKAI János *Jézus királysága*, Várad, 1644. RMNy III. 2090.
- LAUSBERG, 1971. Heinrich LAUSBERG, *Elemente der literarischen Rhetorik*, München, 1971.
- LAUSBERG, 1971b. Heinrich LAUSBERG, *Elemente der literarischen Barock*, München, 1971.
- LAUSBERG, 1973. Heinrich LAUSBERG, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, I–II., München, 1973.
- LEINER, 1965. Wolfgang LEINER, *Der Widmungsbrief in der französischen Literatur (1580–1715)*, Heidelberg, 1965.

- LEINER, 1994. Wolfgang LEINER, *Dedikation = Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, 2, szerk. Gert UEDING, Tübingen, 1994, 452–457.
- LÉPES, 1614. LÉPES Bálint, *Az mi Urunk Jézus Krisztusnak, kegyes megváltónknak teljes életéről való rövid imádságokban foglaltatott újatatos elmélkedések*, Bécs, 1614. RMNy III. 1079.
- LÉPES, 1616. LÉPES Bálint, *Imádságos könyv*, Bécs, 1616. RMNy II. 1093.
- LÉPES, 1617. LÉPES Bálint, *Pokoltól rettentő és mennyei boldogságra édesgető tükör*, Prága, 1617. RMNy II. 1146.
- LETHENYEI, 1625. LETHENYEI István, *Tabella synoptica*, Csepreg, 1625. RMNy II. 1324.
- LETHENYEI, 1633. LETHENYEI István, *Az kálvinisták Magyar Harmóniájának meghamisítása*, Csepreg, 1633. RMNy II. 1560.
- LETHENYEI, 1635. LETHENYEI István, *Az Szent Írásbeli hitünk ágainak rövid öszveszedése*, Csepreg, 1635. RMNy II. 1602.
- Levelező könyv, 1834. *Legújabb, leghasználhatóbb pesti magyar–német levelező könyv, hív tanácsadó*, Pest, 1834. További kiadásai: Második javított és bővített kiadás, Pest, 1843. Petrik, 3, 587.
- LIEBERICH, 1889. Heinrich LIEBERICH, *Studien zu den Prooemien in der griechischen und byzantinischen Geschichtsschreibung*, 1–2, München, 1889–1899.
- LIPSAI, 1610. LIPSAI RHEDA Pál, *Lex politica Dei, az az mindenféle törvények, ítéletek és rendtartások*, Debrecen, 1602. RMNy II. 992.
- LOTMAN, 1986. Jurij Michailowitsch LOTMAN, *Die Struktur literarischer Texte*, München 1986.
- LUHMANN, 1995. Niklas LUHMANN, „*Dekonstruktion als Beobachtung zweiter Ordnung*” = *Differenzen. Systemtheorie zwischen Dekonstruktion und Konstruktion*, szerk. Henk DE BERG, Matthias PRANGEL, Tübingen, Basel, 1995, 9–35.
- LUHMANN, 1999. Niklas LUHMANN, *Die Kunst der Gesellschaft*, Frankfurt am Main, 1999.
- M. gondolkodók, 1979. *Magyar gondolkodók, 17. század*, szerk. TARNÓC Márton, Budapest, 1979, 389–390.
- MACLACHAN, REID, 1994. Gale MAC LAHAN, Ian REID, *Framing and Interpretation*, Melbourne, 1994.
- MACHARDY, 2003. Karin Jutta MACHARDY, *War, religion an court patronage in Habsburg Austria. The social and cultural dimensions of political interaction, 1521–1622*, Hampshire, 2003.
- MADARÁSZ, 1629. MADARÁSZ Márton, *Eperjesi magyar eklézsia mindennapi felfegyverkedése, azaz mindennapi imádságos könyvecskéje*, Lőcse, 1629. RMNy II. 1439.
- MADARÁSZ, 1635. MADARÁSZ Márton, *Meisner Balthasar szent elmélkedéseinek a vasárnapi evangéliumokba magyar nyelvvvel megajándékozása*, Lőcse, 1635. RMNy II. 1629.
- MADARÁSZ, 1643. MADARÁSZ Márton, *A jó vagy kegyes élet és boldog halál módjáról*, Lőcse, 1643. RMNy III. 2012.
- MADARÁSZ, 1649. MADARÁSZ Márton, *Szent Bernárd atyának szép újatatos elmélkedési*, Lőcse, 1649. RMNy III. 2271.

- MADARÁSZ, 1652. MADARÁSZ Márton, *Kegyességnek mindennapi gyakorlása*, Lőcse, 1652. RMNy III. 2421A.
- MADAS, MONOK, 2003. MADAS Edit, MONOK István, *Könyvkuĺtura Magyarországon*, Budapest, 2003.
- MAGYARI, 1600. MAGYARI István, *Kézbeli könyvecske*, Sárvár, 1600. RMNy I. 869.
- MAGYARI, 1602. MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, Sárvár, 1602, kiad. FERENCZI Zoltán, Budapest, 1911. RMNy II. 890.
- MAGYARI, 1604. MAGYARI István, *Az tekintetes, nemzetes, nevezetes vitéz úrnak, az nagyságos Nádasdy Ferencnek teste felett és temetésekor lött két prédikációja*, Kolozsvár, 1604. RMNy II. 913.
- MALOMFALVAY, 1653. MALOMFALVAY Gergely, *Belsőképpen indító tudomány*, Bécs, 1653. RMNy III. 2462.
- MALOMFALVAY, 1654. MALOMFALVAY Gergely, *Halottas prédikáció*, Bécs, 1654. RMNy III. 2511.
- MÁRFFY, 1911. MÁRFFY Oszkár, *Egy XVII. századbeli mecénás bíbornokról*, 1911/10, 1021–1031.
- MARGITAI, 1616. MARGITAI Péter, *Az mindennapi könyörgő imádságnak magyarázatja*, Debrecen, 1616. RMNy II. 1108.
- MARGITAI, 1624. MARGITAI Péter, *Az Apostoli Credónak az Szent Írás szerint való igaz magyarázatya*, Debrecen, 1624. RMNy II. 1300.
- MARGITAI, 1624b. MARGITAI Péter, *Az mindennapi könyörgő imádságnak magyarázatja*, Debrecen, 1624. RMNy II. 1301.
- MARGITAI, 1632. MARGITAI Péter, *Temető prédikációk*, Debrecen, 1632. RMNy II. 1524.
- MARGITAI, 1644. MARGITAI Péter, *Temetéskorra való prédikációk*, Debrecen, 1644. RMNy III. 2056.
- MARSCHKE, 2005. Benjamin MARSCHKE, *Absolutely pietist: Patronage, fictionalism, [factionalism] and state building in the early eighteenth century Prussian army chaplaincy*, Tübingen, 2005.
- MÁTÉ, 1930. MÁTÉ Károly, *A könyv morfológiája. Tanulmány a XVI–XVII. századi magyar irodalom történetéhez*, Budapest, 1930.
- MECKE, 2000. Jocken MECKE, *Randbezirke des Textes*, Berlin, Cambridge, 2000.
- MEDGYESI, 1632. MEDGYESI Pál, *Szent Ágoston vallása*, Debrecen, 1632. RMNy II. 1525.
- MEDGYESI, 1637. MEDGYESI Pál, *Hét napoki együtt beszélgetések*, Debrecen, 1637. RMNy II. 1670.
- MEDGYESI, 1640. MEDGYESI Pál, *Szent Atyák öröme*, Gyulafehérvár, 1640. RMNy III. 1826.
- MEDGYESI, 1643. MEDGYESI Pál, *Praxis pietatis*, Várad, 1643. RMNy III. 2042.
- MEDGYESI, 1645. MEDGYESI Pál, *Lelki Ábécé*, Gyulafehérvár, 1645. RMNy III. 2213.
- MEDGYESI, 1648. MEDGYESI Pál, *Lelki Ábécé*, Gyulafehérvár, 1648. RMNy III. 2213.
- MEDGYESI, 1650. MEDGYESI Pál, *Dialogus politico ecclesiasticus*, Bártfa, 1650. RMNy III. 2309.

- MEDGYESI, 1650b. MEDGYESI Pál, *Doce nos orare, quin et praedicare*, Bártfa, 1650. RMNy II. 2310.
- MEDGYESI, 1650c. MEDGYESI Pál, *Abba Atya*, Trencsény, 1650. RMNy III. 2352.
- MEDGYESI, 1653. MEDGYESI Pál, *Erdély s egész magyar nép egymás után érkezett hármás jajja*, Patak, 1653. RMNy III. 2486.
- MEDGYESI, 1653b. MEDGYESI Pál, *Erdély s egész magyar nép egymás után érkezett hármás jajja*, Várad, 1653. RMNy III. 2504.
- MEDGYESI, 1653c. MEDGYESI Pál, *Rövid tanítás a presbitériumról*, Patak, 1653. RMNy III. 2487.
- MEDICK, 1992. HANS MEDICK, *Buchkultur und lutherischer Pietismus = Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielseitigkeit von Übergangsprozessen*, szerk. RUDOLF VIERHAUS, Göttingen, 1992.
- MÉSZÁROS, 1793. MÉSZÁROS IGNÁC, *Minden esetekre elkészült magyar szekretarius*, Pest, 1793. PETRIK, 3, 724.
- MIHÁLYKÓ, 1608. MIHÁLYKÓ JÁNOS, *Magyarázatja az evangéliomoknak*, Bártfa, 1608. RMNy II. 967.
- MIHÁLYKÓ, 1609. MIHÁLYKÓ JÁNOS, *Keresztyén istenes és ájtatos imádságok*, Bártfa, 1609. RMNy II. 976.
- MIHÁLYKÓ, 1612. MIHÁLYKÓ JÁNOS, *Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről*, Bártfa, 1612. RMNy II. 1030.
- MIHÁLYKÓ, 1620. MIHÁLYKÓ JÁNOS, *Keresztyéni istenes és ájtatos imádságok*, Lőcse, 1620. RMNy II. 1229.
- MIHÁLYKÓ, 1629. MIHÁLYKÓ JÁNOS, *Keresztyéni istenes és ájtatos imádságok*, Lőcse, 1629. RMNy II. 1442.
- MIHÁLYKÓ, 1630. MIHÁLYKÓ JÁNOS, *Keresztyéni istenes és ájtatos imádságok*, Csepreg, 1630. RMNy II. 1442.
- MIHÁLYKÓ, 1630. MIHÁLYKÓ JÁNOS, *Keresztyéni istenes és ájtatos imádságok*, Csepreg, 1630. RMNy II. 1459.
- MIHÁLYKÓ, 1642. MIHÁLYKÓ JÁNOS, *Keresztyéni istenes és ájtatos imádságok*, Lőcse, 1642. RMNy II. 1942.
- MIKOLAI HEGEDŰS, 1648. MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOS, *A Biblia tanui*. Utrecht, 1648. = *Magyar gondolkodók: XVII. század*, kiad. TARNÓC MÁRTON, Budapest, 1979. RMNy III. 2247.
- MIKOLAI HEGEDŰS, 1648/b. MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOS, *Az mennyei igazságnak tüzes oszlopa*, Utrecht, 1648. RMNy III. 2249.
- MILOTAI NYILAS, 1621. MILOTAI NYILAS ISTVÁN, *Ágenda, azaz anyaszentegyházbeli szolgálat szerént való cselekedet*, Kolozsvár, 1621. RMNy II, 1251.
- MILOTAI NYILAS, 1622. MILOTAI NYILAS ISTVÁN, *Speculum Trinitatis*, Debrecen, 1622. RMNy II. 1262.
- MILOTAI NYILAS, 1622. MILOTAI NYILAS ISTVÁN, *Ágenda, azaz anyaszentegyházbeli szolgálat szerént való cselekedet*, Kolozsvár, 1622. RMNy II, 1270.

- MILOTAI NYILAS, 1647. MILOTAI NYILAS István, *Mennyei tudomány szerint való irtóvány*, Debrecen, 1647. RMNy II. 1132.
- MOENNIGHOFF, 1996. Burkhardt MOENNIGHOFF, *Paratexte = Grundzüge der Literaturwissenschaft*, szerk. Heinz Ludwig ARNOLD, Heinrich DETERING, München, 1996.
- MOENNIGHOFF, 2000. Burkhardt MOENNIGHOFF, *Goethes Gedichttitel*, Berlin / New York, 2000.
- MOENNIGHOFF, 2007. Burkhardt MOENNIGHOFF, *Die Kuns des literarischen Schenkens = Die Pluralisierung des Paratextes in der frühen Neuzeit, Theorie, Formen, Funktionen*, szerk. Frieder von AMMON, Herfried VÖGEL, Berlin, 2007.
- MONOK, 2003. MONOK István, *A könyvtárak és a könyvolvasás a Kárpát-medencében, 1526–1730 = MADAS Edit, MONOK István, Könyvkultúra Magyarországon: A kezdetektől 1800-ig*, Budapest, 2003, 91–219.
- MONOSZLAI, 1589. MONOSZLAI András, *De invocatione, et veneratione Sanctorum*, Nagyszombat, 1589.
- MOORE, 1991. Cornelia N. MOORE, *Erbauungsliteratur als Gebrauchsliteratur für Frauen im 17. Jahrhundert. Leichpredigten als Quellen weiblicher Lesegewohnheiten = Umgang mit dem religiösen Buch. Studien zur Geschichte des religiösen Buches in Deutschland und Frankreich in der frühen Neuzeit*, szerk. P. VEIT, H. BÖDEKER, G. CHAIX, Göttingen, 1991, 291–311.
- MORHOF, 1714. Daniel Georg MORHOF, *Polyhistor, Literarius, philosophicus, et practicus*, Lübeck, 1714.
- MÜLLER J., 1997. *Film und Medien in der Diskussion*, szerk. Jürgen E. MÜLLER, Münster, 1997.
- MÜLLER, 1994. Wolfgang G. MÜLLER, *Brief = Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Tübingen, 1994, 60–76.
- NÁDASDY, 1631. NÁDASDY Pál, *Áhítatok és buzgó imádságok*, Csepreg, 1631. RMNy II. 1494.
- NAUTA, 2002. Ruurd R. NAUTA, *Poetry for patrons: Literary communication in the age of Domitian*, Leiden, Boston, Köln, 2002.
- NEUKIRCH, 1727. Benjamin NEUKIRCH, *Anweisung zur Teutschen Briefen*, Leipzig, 1727.
- NEUMAIER, 2012. Marco NEUMAIER, „Milch, Honig und Nektar fließen in Strömen”, *Die Patronage von Bildung und Gelehrsamkeit im England der frühen und mittleren Tudorzeit*, Berlin, 2012.
- NIEFANGEN, 1995. Dirk NIEFANGEN, *Sfumato. Traditionsverhalten in Paratexten zwischen ‚Barock‘ und ‚Aufklärung‘* = Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, 1995, 94–118.
- NIKISCH, 1969. Reinhard M. G. NIKISCH, *Die Stilprinzipien in den deutschen Briefstellern des 17. und 18. Jahrhunderts*, Göttingen, 1969.
- NIKISCH, 1991. Reinhard M. G. NIKISCH, *Brief*, Stuttgart, 1991.

- NIKISCH, 1994. Reinhard M. G. NIKISCH, *Briefsteller = Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Tübingen, 1994, 76–86.
- NYÉKI VÖRÖS, 1644. NYÉKI VÖRÖS Mátyás, *Tintinnabulum tripudiantium*, Pozsony, 1644. (RMNy III. 2077.)
- OEVERMANN, 2007. *Die Kunst der Mächtigen und die Macht der Kunst: Untersuchungen zu Mäzenatentum und Kulturpatronage*, szerk. Ulrich OEVERMANN, Berlin, 2007.
- ONDER, 2003. ONDER Csaba, *A klasszika virágai, (anthologia–praetexta–narrativa)*, Debrecen, 2003.
- ORLOVSZKY, BENE, JUHÁSZ, 2010. ORLOVSZKY Géza, BENE Andrea, JUHÁSZ Milán, *A Csalárd Cupido kétes hitelű második éneke = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza 60. születésnapjára*. Szerk. Csörsz István. Budapest, 2010. 59–83.
- ORTNER-BUCHBERGER, 2003. Claudia ORTNER-BUCHBERGER, *Briefe schreiben im 16. Jahrhundert. Formen und Funktionen des epistolaren Diskurses in den italienischen libri di lettere*, München, 2003.
- OVERHEID, 1654. Gebhard OVERHEID, *Teutsche Schreibkunst*, Braunschweig, 1654.
- PAERSON, 1990. John H. PAERSON, *The Politics of Framing in the Late Nineteenth Century*, Mosaic, 1990, 15–30.
- PÁLHÁZI GÖNCZ, 1619. PÁLHÁZI GÖNCZ Miklós, *Az római Babylonnak kőfalai*, Keresztúr, 1619. RMNy II. 1184.
- PÁLÓCZI HORVÁTH, 1788. PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám, *Holmi, külömb-külobm féle dolgokról írt külömb-külobm féle versek*, Pest, 1788.
- PANKOTAI, 1650. PANKOTAI Ferenc, *Sanctus Hilarius avagy minden féle szomorúságoknak nemei ellen elmélkedés*, Várad, 1650. RMNy III. 2353.
- PAOLI, 2009. Marco PAOLI, *La dedica. Storia di una strategia editoriale*, Lucca, 2009.
- PATAKI FÜSŰS János: *Királyoknak tüköre*. Bártfa, 1626. RMNy II. 1347.
- PATHAI, 1592. PATHAI István, *Az sakramentumokról közönségesen és kiváltképpen az Úr Vacsorájáról való könyvecske*, Sincz, 1592. RMNy I. 705.
- PATHAI, 1593. PATHAI István, *Az sakramentumokról közönségesen és kiváltképpen az Úr Vacsorájáról való könyvecske*, Sincz, 1593. RMNy I. 731.
- PATHAI, 1643. PATHAI István, *Az sakramentumokról közönségesen és kiváltképpen az Úr Vacsorájáról való könyvecske*, Gyulafehérvár, 1643. RMNy I. 1998.
- PÁZMÁNY VÁL., 1920. PÁZMÁNY Péter *Válogatott munkái*, kiad. BELLAAG Aladár, 1920.
- PÁZMÁNY, 1603. PÁZMÁNY Péter, *Felelet az Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére*, Nagyszombat, 1603. RMNy II. 905.
- PÁZMÁNY, 1605. PÁZMÁNY Péter, *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonsága*, Graz, 1605. RMNy II. 933.
- PÁZMÁNY, 1606. PÁZMÁNY Péter, *Keresztyén imádságos könyv*, Graz, 1606. RMNy II. 945.
- PÁZMÁNY, 1607. PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni felelet*, Graz, 1607. RMNy II. 961.
- PÁZMÁNY, 1610. PÁZMÁNY Péter, *Keresztyén imádságos könyv*, Pozsony, 1610. RMNy II. 1003.

- PÁZMÁNY, 1613. PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérlő kalauz*, Pozsony, 1613. RMNy II. 1059.
- PÁZMÁNY, 1614. PÁZMÁNY Péter, *Az kálvinista prédikátorok ingyenes erkölcsű tekkéletességének tüköre*, Bécs, 1614. RMNy II. 1060.
- PÁZMÁNY, 1614b. PÁZMÁNY Péter, *Csepregi mesterség*, Bécs, 1614. RMNy II. 1061.
- PÁZMÁNY, 1614c. PÁZMÁNY Péter, *Az igazságnak győzedelme, melyet az Alvinci Péter Tükörében megmutatott Pázmány Péter*, Pozsony, 1614. RMNy II. 1078.
- PÁZMÁNY, 1624. PÁZMÁNY Péter, *Kempis Tamásnak Krisztus követéséről négy könyvei*, Bécs, 1624. RMNy II. 1297.
- PÁZMÁNY, 1626. PÁZMÁNY Péter, *Az Szent Írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék*, Bécs, 1626. RMNy III. 1351.
- PÁZMÁNY, 1630. PÁZMÁNY Péter, *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása*, Pozsony, 1630. RMNy II. 1485.
- PÁZMÁNY, 1631. PÁZMÁNY Péter, *Bizonyos okok, melyek erejétől viseltetvén egy fő ember az új vallások töréből kifeslett, és az római ecclesiának kebelébe szállott*, Pozsony, 1631. RMNy II. 1511.
- PÁZMÁNY, 1631b. PÁZMÁNY Péter, *Dissertatio, an unum aliquid ex omnibus Lutheranis dogmatibus*, Pozsony 1631. RMNy III. 1512.
- PÁZMÁNY, 1636. PÁZMÁNY Péter, *A római Anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt evangeliomokról prédikációk*, Pozsony, 1636. RMNy II. 1659.
- PÁZMÁNY, 1638. PÁZMÁNY Péter, *Kempis Tamásnak Krisztus követéséről négy könyvei*, Bécs, 1638. RMNy III. 1713.
- PÁZMÁNY, 1650. PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Pozsony, 1650. (RMNy III. 2340.)
- PÉCSELI KIRÁLY, 1624. PÉCSELI KIRÁLY Imre, *Catechizmus*, Pápa, 1624. RMNy II. 1317.
- PÉCSVÁRADI, 1629. PÉCSVÁRADI Péter, *Feleleti Pázmány Péternek esztergomi érseknek két könyvecskéire*, Debrecen, 1629. RMNy II. 1427.
- PESTI, 2009. PESTI Brigitta, *Lektüre der Glaubensicherung: Erbauungsliteratur und das weibliche Lesepublikum im 17. Jahrhundert* = Wiener Beiträge zur finnougriistischen Forschung, 2009.
- PETER, 1901. HERMANN PETER, *Der Brief in der römischen Literatur. Litterargeschichtliche Untersuchungen und Zusammenfassungen* = *Abhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Lipsce, 1901.
- PÉTER, 1995. PÉTER Katalin, *Papok és nemesek, Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest, 1995. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8)
- PFISTES, Manfred: *Intertextualität. Formen, Functionen, anglistische Fallstudien*, Tübingen, 1995.
- PLETT, 1987. HEINRICH PLETT, *Retorika és stilisztika* = *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*, szerk. KANYÓ Zoltán, SIKLAKI István, Budapest, 1987, 131–168.
- PLUTARKHOSZ, 1777. PLUTARCHI, *Regum et Imperatorum Apophthegmata*, Lipsce, 1777.

- PÓCS, 2000. PÓCS Dániel, *Holy Spirit in the Library. The Frontispiece of the Didymus Corvina and Neoplatonic Theology at the Court of King Matthias Corvinus*, Acta Historiae Artium, XLI, 1999/2000, 63–212.
- Poenentiáknak tüköre, 1626. *Poenentiáknak tüköre*, Bártfa, 1626. RMNy II. 1348.
- Poncianus, 1573. *Poncianus históriája*, Bécs, 1573. RMNy I. 322.
- Practica a., 1632. *Practica aritmetica, azaz számvető tábla*, Gyulafehérvár, 1632. RMNy II. 1531.
- PRÁGAI, 1628. PRÁGAI András, *Fejedelmeknek serkentő órája*, Bártfa, 1628. RMNy II. 1400.
- PROCHNO, 1930. Joachim PROCHNO, *Das Schreiber- und Dedikationsbild in der deutschen Buchmalerei = Die Entwicklung des menschlichen Bildnisses*, szerk. Walter Goetz, II, Lipcse, 1930.
- QUESTIER, 2006. Michael QUESTIER, *Catholicism and community in early modern England: Politics, aristocratic patronage and religion 1550 – 1640*, Cambridge, 2006.
- QUINTILIANUS, 2008. Marcus Fabius QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, kiad. Adamik Tamás, Budapest, 2008.
- REDMECZI, 1622. REDMECZI T. János, *Az felséges Bethlen Gábornak öt rendbeli halhatatlan és örök emlékezetre méltó Isten Anyaszentegyházával cselekedett jótéteményéről*, Kassa, 1622. RMNy II. 1265.
- REES, 1884. J. Rogers REES, *The Romance and Reality of Dedications*, 1884, 6, 121–126.
- RICHARDSON, 1999. Brian RICHARDSON, *Printing, Writers and Readers in Renaissance Italy*, Cambridge, 1999.
- RIEFSTAHL, 1935. Hermann RIEFSTAHL, *Dichter und Publikum in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, dargestellt an der Geschichte der Vorrede*, Frankfurt am Main, 1935.
- RMK I. Régi Magyar Könyvtár: Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, szerk. SZABÓ Károly, Budapest, 1879.
- RMK II. Régi Magyar Könyvtár II-dik kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, szerk. SZABÓ Károly, Budapest, 1885.
- RMKT XVII/2 Régi Magyar Költők Tára, XVII/2, A kuruckor költészete, szerk. KOMLOVSZKY Tibor, 1990.
- RMKT XVII/6 Régi Magyar Költők Tára, XVII/6, Szenci Molnár Albert válogatott művei, szerk. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, 1976.
- RMKT XVII/7 Régi Magyar Költők Tára, XVII/7, Katolikus egyházi énekek 1608–1651, szerk. HOLL Béla, Budapest, 1974.
- RMKT, XVII/10. Régi Magyar Költők Tára, XVII/10, szerk. VARGA Imre, Budapest, 1981.
- RMKT, XVII/11. Régi Magyar Költők Tára, XVII/11, Az első kuruc mozgalmak korának költészete, 1672–1686, szerk. VARGA Imre, Budapest, 1986.

- RMKT, XVII/14. *Régi Magyar Költők Tára*, XVII/14, szerk. JANKOVICS József, Budapest, 1991.
- RMKT, XVII/9. *Régi Magyar Költők Tára*, XVII/9, *A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660)*, szerk. VARGA Imre, Budapest, 1977.
- RMNy I. *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*, szerk. BORSA Gedeon, HERVEY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István, KELECSÉNYI Ákos, Budapest 1971.
- RMNy II. *Régi magyarországi nyomtatványok 1601–1635*, szerk. BORSA Gedeon, HERVEY Ferenc, Budapest, 1983.
- RMNy III. *Régi magyarországi nyomtatványok 1636–1655*, szerk. HELTAI János, Budapest, 2000.
- RMNy IV. *Régi magyarországi nyomtatványok 1656–1670*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, 2012.
- ROBERTS, 1989. David ROBERTS, *The ladies, female patronage of restoration drama 1660–1700*, Oxford, 1989.
- RÓMER, 1871. RÓMER Flóris Ferenc, *Díszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből*, Pest, 1871.
- ROOM, 1991. *Dictionary of Dedications*, szerk. Adrian ROOM, London, 1991.
- ROSENO, 1933. Agnes ROSENO, *Die Entwicklung der Brieftheorie von 1655–1709*, Würzburg, 1933.
- ROTHE, 1986. Arnold ROTHE, *Der literarische Titel: Funktionen, Formen, Geschichte*, Frankfurt am Main, 1986.
- RUDINAI, 1609. RUDINAI János, *Lelki zarándokság*, Nagyszombat, 1609. (RMNy II. 985.)
- RUPPERT, 1911. Johannes RUPPERT, *Quaestiones ad historiam dedicationis librorum pertinentes*, Lipsce, 1911.
- SALÁNKI, 1627. SALÁNKI György, *A keresztyén vitézséget tanító kézben viselő könyvecske*, Leiden, 1627. RMNy II. 1393.
- SALLUSTIUS, 1895. Gaius SALLUSTIUS Crispus, *De Bello Iugurthino*, kiad. Joseph Hermann SCHMALZ, Gotha, 1895.
- SALLUSTIUS, 1903. Gaius SALLUSTIUS Crispus, *A Jugurtha-háború*, ford. Várdai Béla, Budapest, 1903.
- SAMARJAI, 1628. SAMARJAI János, *Magyar harmónia*, Pápa, 1628. RMNy II. 1419.
- SATTLER, 1604. Johann Rudolph SATTLER, *Teutsche Rhetorick und Epistelbüchlein*, Basel, 1604.
- SATTLER, 1610. Johann Rudolph SATTLER, *Das ist, Ein New Vollkommentlich Notariat Und Formularbuch*, Frankfurt am Main, 1610.
- SATTLER, 1611. Johann Rudolph SATTLER, *Werbungsbüchlein, Darinnen zu finden ein Unterricht für den Redner*, Basel, 1611.
- SATTLER, 1618. Johann Rudolph SATTLER, *De Epistolis germanicé conscribendis, Von anstell. Und verfassung teutscher Episteln, Sed. Brieffen und Missiven*, Basel, 1618.
- SAWR, 1580. Abraham SAWR, *Penus Notarium*, Frankfurt am Main, 1580.

- SAWR, 1580b. Abraham SAWR, *Rhetorica und Epistel Büchlein Deutsch und Lateinisch*, Frankfurt am Main, 1580.
- SAWR, 1582. Abraham SAWR, *Epistel Büchlein und Teutsch Rhetorik*, Frankfurt am Main, 1582.
- SCHOTTENLOHER, 1920. Karl SCHOTTENLOHER, *Buchwidmungsbilder in Handschriften und Frühdrucken*, Zeitschrift für Bücherfreunde, Neue Folge 12, 1920, 149–183.
- SCHOTTENLOHER, 1953. Karl SCHOTTENLOHER, *Die Widmungsvorrede im Buch des 16. Jahrhunderts*, Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Heft 76/77, Münster, 1953.
- SCHRAMM, 2003. Gabriele SCHRAMM, *Widmung, Leser und Drama, Untersuchungen zu Form- und Funktionwandel der Buchwidmung im 17. und 18. Jahrhundert*, Hamburg, 2003.
- SELYEI BALOGH, 1655. SELYEI BALOGH István, *Temető kert*, Várad, 1650. RMNy III. 2622.
- SIBOLTI, 1632. SIBOLTI Demeter, *Lelki Hartz*, Gyulafehérvár, 1632. RMNy II. 1632.
- SIMON, 1958. Gertrud SIMON, *Untersuchungen zur Topik der Widmungsbrieve mittelalterlicher Geschichtsschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts* = Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde, 1958, 52–119.
- SOMMER, 1660. Albert SOMMER, *Kurtze, jedoch grundmäßige Anweisung zum Briefstellen*, Hamburg, 1660.
- SÓSVÁRI SOÓS, 1598. SÓSVÁRI SOÓS Kristóf, *Postilla, azaz epistoláknak rövid magyarázatja*, Bártfa, 1598. RMNy I. 828.
- SÓSVÁRI SOÓS, 1601. SÓSVÁRI SOÓS Kristóf *A szent prófétáknak írásoknak magyarázatjának első része*, Bártfa, 1601. RMNy II. 873.
- STEINHAUSEN, 1989. Georg STEINHAUSEN, *Geschichte des deutschen Briefes*, 1–2, Berlin, 1989–1991.
- STIELER, 1673. Kaspar STIELER, *Teutsche Sekretariatkunst*, Weimar, 1673.
- STIELER, 1673b. Kaspar STIELER, *Der Hoffsecretarius, oder die Art und Weise einen zierlichen und höfflichen Brieff zu schreiben*, Heidelberg, 1673.
- STIELER, 1674. Kaspar STIELER, *Der zweyte Band oder Der vierte Theil Teutsche Sekretariatkunst*, Jena, 1674.
- STIELER, 1678. Kaspar STIELER, *Der Teutsche Advokat oder Lehrschrift*, Jena, 1678.
- STIELER, 1679. Kaspar STIELER, *Der Allzeitferige Secretarius*, Nürnberg, 1679.
- STIELER, 1691. Kaspar STIELER, *Ander Teil Des Teutschen Advokaten*, Jena, 1691.
- STIELER, 1697. Kaspar STIELER, *Neuankommende Secretarius*, h. n., 1697.
- STOCKHAUSEN, 1766. Johann Christoph STOCKHAUSEN, *Grundsätze wohleingerichteter Briefe*, Wien, 1766.
- STOCKHORST, 2008. Stefanie STOCKHORST, *Reformpoetik, Kodifizierte Genustheorie des Barock und alternative Normenbildung in poetologischen Paratexten*, Tübingen 2008.

- STÖRT, 2004. DIANA STÖRT, „...aus Herz und Hand des Freundes”: *Untersuchungen zu Form und Funktion der handschriftlichen Widmung im 18. Jahrhundert am Beispiel der Gleimbibliothek zu Halberstadt*, München, 2004.
- SUTER, 1664. JOHANN KASPAR SUTER, *Neu auffgerichtete Schreibkunst*, Schaffhausen, 1664.
- SZABÓ/SZÖRÉNYI, 1997. SZABÓ G. ZOLTÁN, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, *Kis magyar retorika*, Budapest, 1997
- SZAJBÉLY, 1985. SZAJBÉLY MIHÁLY, *Előszó és ajánlás. Regény és közönsége a 18. század második felében*, Irodalomtörténet, 1985, 3, 543–564.
- SZAJBÉLY, 2001. SZAJBÉLY MIHÁLY, „*Idzanak a magyar tollak*”. *Irodalomszemlélet a magyar felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Budapest, 2001.
- SZÁRÁSZI, 1604. SZÁRÁSZI FERENC, *Catechesis, azaz kérdések és feleletök az keresztyéni tudománnak ágairól*, Debrecen, 1604.
- SZATHMÁRY, 1986. SZATHMÁRY LÁSZLÓ, *A misztikus tudományt kedvelő primás. Zombori Lippay György = Sz. L., Magyar alkémisták*, Budapest, 1986, 213–229.
- SZÉCHENYI, 1830. SZÉCHENYI ISTVÁN, *Hítel*, Pest, 1830.
- SZEGEDI, 1616. SZEGEDI DÁNIEL, *Itinerarium catholicum*, Debrecen, 1616. RMNy II. 1104.
- SZENCZI CSENE, 1616. SZENCZI CSENE PÉTER, *A keresztyéni igaz hitről való vallástétel*, Debrecen, 1616. RMNy II. 1109.
- SZENCZI CSENE, 1616b. SZENCZI CSENE PÉTER, *Confessio Helvetica, az az az keresztyeni igaz hitről való vallás-tétel*, Oppenheim, 1616. RMNy II. 1115.
- SZENCZI MOLNÁR, 1604. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, *Dictionarium Latinoungaricum*, Nürnbergben, 1604. RMNy II. 919.
- SZENCZI MOLNÁR, 1607. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, *Psalterium Ungaricum*, Herborn, 1607. RMNy II. 962.
- SZENCZI MOLNÁR, 1611. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, *Lexicon Latino–Graeco–Hungaricum*, Hanau, 1611. RMNy II. 1012.
- SZENCZI MOLNÁR, 1612. *Szent Biblia*, kiad. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, Oppenheim, 1612. RMNy II. 1037.
- SZENCZI MOLNÁR, 1617. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, *Postilla Scultetica*, Oppenheim, 1617. RMNy II. 1144.
- SZENCZI MOLNÁR, 1621. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, *Imádságos könyvecske*, Heidelberg, 1621. RMNy II. 1238.
- SZENCZI MOLNÁR, 1621. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, *Lexicon Latino–Graeco–Hungaricum*, Heidelberg, 1621. RMNy II. 1239.
- SZENCZI MOLNÁR, 1624. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, *Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás*, Frankfurt am Main, 1624. RMNy II. 1308.
- Szent Ignác, 1655. *Szent Ignác, a Jézus kisded társasága fondálójának élete*, Nagyszombat, 1655. RMNy III. 2598.
- SZENT JEROMOS, 2005. SZENT JEROMOS, *Levelek*, szerk. Takács László, Budapest, 2005.

- SZENTGYÖRGYI, 1643. SZENTGYÖRGYI Gergely, *Elmélkedések az örökkévalóságról*, Pozsony, 1643. (RMNy III. 2023.)
- SZEPSI CSOMBOR, 1620. SZEPSI CSOMBOR Márton, *Europica varietas*, Kassa, 1620. RMNy II. 1219.
- SZEPSI KOROTZ, 1612. SZEPSI KOROTZ György, *Az angliai első Jakab királynak fia tanításáért írt királyi ajándéka*, Oppenheim, 1612. RMNy II. 1038.
- SZILÁGYI, 2009. SZILÁGYI Emőke Rita, *De plurimis claris selectisque/scelestisque mulieribus. Boccaccio nőgyűjteményének újraírása egy politikai propaganda szolgálatában = Boccaccio etal.on fiatal kutatók konferenciája. Tanulmánykötet*, Szerk. DOBOZY Nóra Emőke, LOVAS Borbála, SZILÁGYI Emőke Rita, Budapest, 2009, 55–61.
- SZINNYEI, 1891. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV, Budapest, 1891–1914.
- SZOBOSZLAI, 1648. SZOBOSZLAI Miklós, *Az szent Dávidnak öt kövecskéi*, Debrecen, 1648. RMNy III. 2207.
- SZOKOLYAI ANDERKÓ, 1648a. SZOKOLYAI ANDERKÓ István, *Sérelmes lelkeket gyógyító balsamom*, Leiden, 1648. RMNy III. 2216.
- SZOKOLYAI ANDERKÓ, 1648b. SZOKOLYAI ANDERKÓ István, *A Szent Bibliának ó testamentomi könyveiből egybe szedegettetött áhítatos könyörgések*, Leiden, 1648. RMNy III. 2217.
- SZŐLŐSI, 1635. SZŐLŐSI István, *Rövid historia*, Kolozsvár, 1635. RMNy II. 1618.
- SZTRIPSZKY. SZTRIPSZKY Híador, *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I–II. kötetébe, Pótlások és igazítások 1472–1711*, Budapest, 1912.
- TACKIUS, 1733. Fridericus Petrus TACKIUS, *Commentatio historia et literaria de dedicationibus librorum*, Wittenberg, 1733.
- TARNAI, 1975. TARNAI Andor, *A toposzkutatás kérdéseihez*, Literatura, 1975, 66–73.
- TARNAI, 1984. TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Budapest, 1984.
- TASI, 1627. TASI Gáspár, *Lelki kalendárium*, Bécs, 1627. RMNy II. 1377.
- TASI, 1639. TASI Gáspár, *Elménknek Istenben fölmeneteléről*, Bécs, 1639. RMNy III. 1761.
- TEJFALVI CSIBA, 1637. TEJFALVI CSIBA Márton, *Romanocategorus*, Debrecen, 1637. RMNy III. 1671.
- TELKIBÁNYAI, 1654. TELKIBÁNYAI István, *Angliai puritanizmus*, Utrecht, 1654. RMNy III. 2559.
- TILL, 2004. Dietmar TILL, *Epistola – sermo – oratio. Natürlichkeitsideal und Rhetorik-Kritik in der Brieftheorie = D. T., Transformationen der Rhetorik*, Tübingen, 2004, 197–257.

- TOLNAI PAP, 1632. TOLNAI PAP István, *A wittenbergi Akadémiának az evangélika religióért számkivetést szenvedő csehekhez és morvaiakhoz küldött vigasztalása*, Gyulafehérvár, 1632. RMNy III. 1534.
- TOROCZKAI, 1632. TOROCZKAI Máté, *Az keresztyéni üdvösséges tudománnak értelme*, Kolozsvár, 1632. RMNy II. 1544.
- TRÓCSÁNYI, 1934. TRÓCSÁNYI Zoltán, *Apróságok a magyar könyv múltjából: A könyvededikálás – „csapodárság”*, Könyvtári szemle, 1934, 18–20, 150.
- TRÓCSÁNYI, 1935. TRÓCSÁNYI Zoltán, *A könyvajánlások a XVIII. században*, Könyvtári Szemle, 1935, 6, 47–48.
- TRÓCSÁNYI, 1938. TRÓCSÁNYI Zoltán, *Az ajánlások történetéhez*, Magyar Könyvszemle, 1938, 1, 77–80.
- TULOK, 1999. TULOK Péter, *Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak: Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Recenzió*, Századok, 1999/1, 214–216.
- TÜSKÉS, 1999. TÜSKÉS Gábor, *Bitskey István, Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Recenzió = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1999, 1/2.
- TYUKODI, 1641. TYUKODI Márton, *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének, szenvedésének és dicsirettel viselt dolgainak Szent Írás szerént való magyarázattya*, Várad, 1641. RMNy II. 1915.
- UEDING, STEINBRINK, 1994. Gert UEDING, Bernd STEINBRINK, *Grundriß der Rhetorik. Geschichte– Technik – Methode*, Stuttgart, 1994.
- ÚTI TÁRS, 1639. ÚTI TÁRS, Pozsony, 1639. RMNy III. 1787.
- V. KOVÁCS, 1971. V. KOVÁCS Sándor, *Humanista levelek, levéllíró humanisták = V. K. S., Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*, Budapest, 1971, 5–50.
- VAJDA, 1861. VAJDA János, *Hölgyek titkára, vagyis legújabb levelezőkönyv hölgyek számára*, Pest, 1861.
- VÁLYI K., 1789. VÁLYI K. András, *A norma és a levél író*, Kassa, 1789. Petrik, 3, 743.
- VÁLYI K., 1789b. VÁLYI K. András, *Az új tanítás módja és a levél író*, Kassa, 1789. Petrik, 3, 743.
- VAN HOUDT, PAPY, TOURNOY, MATHEEUSSEN, 2002. *Self-Presentation and Social Identification. The Rhetoric and Pragmatics of Letter Writing in Early Modern Times*, szerk. Toun VAN HOUDT, Jan PAPY, Gilbert TOURNOY, Constant MATHEEUSSEN, University of Leuven Press, 2002, 165–182.
- VÁSÁRHELYI KERESKES, 1618. VÁSÁRHELYI KERESKES István, *Epitaphion katastrophikon, azaz szomorúságról örömmre változó versek*, Szeben, 1618. RMNy II. 1170.
- VÁSÁRHELYI, 1618. VÁSÁRHELYI Gergely, *Eszkendő által az anyaszentegyháztól rendeltetett evangéliumok és episztolák*, Bécs, 1618. RMNy II. 1151.
- VÁSÁRHELYI, 1623. VÁSÁRHELYI Gergely, *Világ kezdetitől fogva jóságos és gonosz cselekedetek summái*, Kassa, 1623. RMNy II. 1289.

- VERESEGYHÁZI SZENTYEL, 1648. VERESEGYHÁZI SZENTYEL János, *Myrothecium spirituale*, Lőcse, 1648.
- VERESMARTI, 1611. VERESMARTI Mihály, *Tanácskozás, melyiket kelljen az különböző vallások közül választani*, Pozsony, 1611. RMNy II. 1025.
- VERESMARTI, 1612. VERESMARTI Mihály, *Tanácskozás, melyiket kelljen az különböző vallások közül választani*, Pozsony, 1612. RMNy II. 1042.
- VERESMARTI, 1639. VERESMARTI Mihály, *Intő s tanító levél*, Pozsony, 1639. RMNy III. 1788.
- VERESMARTI, 1640. VERESMARTI Mihály, *Tanácskozás, melyiket kelljen az különböző vallások közül választani*, Pozsony, 1640. RMNy II. 1850.
- VERSEGHY, 1804. VERSEGHY Ferenc, *Kolomposi Szarvas Gergely Úrnak vig élete*, Pest, 1804.
- VIARDOT, 2002. Jean VIARDOT, *L'envoi d'auteur, dédicace d'exemplaire* = Bulletin du bibliophile, 2002, 2, 326–352.
- VICKERS, 1968. Brian VICKERS, *Francis Bacon and Renaissance Prose*, Cambridge, 1968.
- VITRUVIUS, 2009. VITRUVIUS, *Tíz könyv az építészetéről*, Szeged, 2009, 29.
- VOLCKMANN, 1621. Adam VOLCKMANN, *Das ist Handbuch für die Notarien und andere Gerichts und Schreiberei verwandte*, Leipzig, 1621.
- VOLCKMANN, 1622b. Adam VOLCKMANN, *Dritter Theil der Notariat Kunst*, Leipzig, 1622.
- VOLCKMANN, 1662. Adam VOLCKMANN, *Ander Theil der Notariat Kunst*, Leipzig, 1622.
- VOLKMANN, 1972. Richard Emil VOLKMANN, *Die Rhetorik der Griechen und Römer*, Berlin, 1872.
- von THIESSEN, 2010. Hillard von THIESSEN, *Diplomatie und Patronage: Die spanisch-römischen Beziehungen 1605–1621 in aktorszentrierter Perspektive*, Epfendorf/Neckar, 2010.
- WAGENKNECHT, 2003. Christian WAGENKNECHT, *Widmung = Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, 3, szerk. Jan-Dirk MÜLLER, Berlin, 2003, 842–845.
- WALCHIUS, 1715. *Christophori Cellarii epistolae selectiores et praefationes conlegit Jo. Georgius WALCHIUS, qui et copiosiore diatriben de dedicationibus librorum veterum latinorum paemisit*, Lipcse, 1715.
- WATTENBACH, 1855. Wilhelm WATTENBACH, *Über Briefsteller des Mittelalters* = Archiv für Kunde österreichischen Geschichts-Quellen, Bécs, 1855.
- WEISE, 1677. Christian WEISENS *Politischer Redner*, Leipzig, 1677.
- WEISE, 1678. Michael WEISE, *Notariat Kunst*, Dresden, 1678.
- WEISE, 1691. Christian WEISE, *Curiöse Gedancken von Deutschen Briefffen*, Dresden, 1691.
- WEISE, 1692. Christian WEISE, *Gelehrter Redner*, Leipzig, 1692.
- WEISE, 1693. Christian WEISE, *Politische Nachricht von sorgfaltigen Brieffen*, Leipzig, 1693.
- WERBÓCZY, 1611. WERBÓCZY István, *Decretum juris*, Debrecen, 1611. RMNy III. 1011.

- WERBÓCZY, 1632. WERBÓCZY István, *Decretum Latino-Hungaricum*, Bártfa, 1632. RMNy III. 1521.
- WERBÓCZY, 1637. WERBÓCZY István, *Decretum Latino-Hungaricum*, Lőcse, 1637. RMNy III. 1688.
- WETZEL, 1999. Christoph WETZEL, *Prachthandschriften. Stifter und Mäzene in der Buchkunst aus acht Jahrhunderten*, Stuttgart, 1999.
- WHEATLEY, 1887. Benjamin WHEATLEY, *The Dedication of Books to Patron and Friend*, London, 1887.
- WINKLER, 1925. Friedrich WINKLER, *Die flämische Buchmalerei des XV. und XVI. Jahrhunderts*, Leipzig, 1925.
- WIRTH, 2004. Uwe WIRTH, *Das Vorwort als performative, paratextuelle und parergonale Rahmung = Rhetorik. Figuration und Performanz*, szerk. Jürgen FOHRMANN, Stuttgart, 2004, 603–628.
- WOLF, 1998. Werner WOLF, *Paratexte = Metzler Lexikon Literatur und Kulturtheorie*, szerk. Ansgar NÜNNING, Stuttgart, Weimar, 1998, 413–414.
- WOLF, 1999. Werner WOLF, *Framing Fiction. Reflections on a Narratological Concept and an Example, Bradburz, Mensonge = Grenzüberschreitungen. Narratologie im Kontext*, szerk. Walter GRÜNZWEIG, Andreas SOLBACH, Tübingen, 1999, 97–124.
- WÖLFLE, 2009. Sylvia WÖLFLE, *Die Kunstpatronage der Fugger: 1560–1618*, Augsburg 2009.
- YOO, 2007. Hyun-Joo YOO, *Text, Hypertext, Hypermedia. Ästhetische Möglichkeiten der digitalen Literatur mittels Intertextualität und Intermedialität*, Würzburg, 2007.
- ZEDLER, 1734. Johann Heinrich ZEDLER, *Dedication = Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste, welche bißhero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden worden*, szerk. Johann Heinrich ZEDLER, Halle, Leipzig, 7, 1734, 384.
- ZEILER, 1641. Martin ZEILER, *Das Andere Hundert Episteln oder Sendschreiben*, Ulm, 1641.
- ZEILLER, 1640. Martin ZEILLER, *Eine Hundert Episteln*, Ulm, 1640.
- ZEILLER, 1643. Martin ZEILLER, *Das Dritte Hundert Episteln oder Sendschreiben*, Ulm, 1643.
- ZEILLER, 1644. Martin ZEILLER, *Das Vierte Hundert Episteln oder Sendschreiben*, Ulm, 1644.
- ZEILLER, 1646. Martin ZEILLER, *Das Fünfte Hundert Episteln oder Sendschreiben*, Ulm, 1646.
- ZEILLER, 1647. Martin ZEILLER, *Das Sechste und letzte Hundert Episteln oder Sendschreiben*, Ulm, 1647.
- ZEILLER, 1648. Martin ZEILLER, *Sechshundert uns Sechs Episteln oder Sendschreiben*, Ulm, 1648.
- ZEILLER, 1661. Martin ZEILLER, *Herrn Martini Zeillers seel. Centuria Epistolarium Miscellaneorum*, Ulm, 1661.

- ZEILLER, 1683. Martin ZEILLER, *Herrn Martini Zeillers Wolseeliger Gedächtnuß, Epistolische Schatz Kammer Bestehend von 700 und 6 Sendschreiben*, Ulm, 1683.
- ZIMMERMANN, 1579. Samuel ZIMMERMANN, *New Titularbuech*, n.n. 1579.
- ZÓLYOMI PERINA, 1614. ZÓLYOMI PERINA Boldizsár: *Manuale, azaz kézben hordozó könyvecske*, Lócse, 1614. RMNy II. 1077.
- ZÓLYOMI PERINA, 1616. ZÓLYOMI PERINA Boldizsár, *Ötven szentséges elmélkedések*, Bártfa, 1616. RMNy II. 1100.
- ZRÍNYI, 1651. ZRÍNYI Miklós, *Szigeti veszedelem*, Bécs, 1651 = kiad. KOVÁCS Sándor Iván, Budapest, 2001. RMNy III. 2360.
- ZVONARICS Gy., 1626. ZVONARICS György, *Rövid felelet, mellyben Pécseli Imrének, érsekújvári kálvinista prédikátornak tanácsa meghamisséttatik*, Csepreg, 1626. RMNy II. 1354.
- ZVONARICS I., 1614. ZVONARICS Imre, *Az Szentírásbeli hitünk ágainak bizonyos móddal és renddel három könyvekre való osztása*, Keresztúr, 1614. RMNy II. 1072.
- ZVONARICS I., 1627. ZVONARICS Imre, *Sármelléki Pázmány Péter pírónsági*, Keresztúr, 1615. RMNy II. 1091.
- ZVONARICS M., 1603. ZVONARICS Mihály, *Pápa nem pápa*, Keresztúr, 1603. RMNy II. 902.
- ZVONARICS M., 1627. ZVONARICS Mihály, *Magyar postilla*, Csepreg, 1627. RMNy III. 1380.
- ZVONARICS M., 1643. ZVONARICS Mihály, *Az Úr vacsorája idvösséges tudományának utába való rövid bemutatás*, Csepreg, 1643. RMNy III. 1991.
- ZWENGEL, 1568. Johan Peter ZWENGEL, *New Groß Formular und vollkommlich Cantzlei Buch von den besten und auszerlesenen Formularien aller deren Schrifften*, Frankfurt am Main, 1568.

Személy- és helynevek mutatója

- Aachen* 321, 454
Abaúj vármegye 145, 198, 252
Abaújvár 254
Acciaioli, Andrea 66
Adamik Tamás 118, 419, 427, 430, 447, 468
Aesopos (Aiszóposz) 181
Affò, Ireneo 64
Aksamitek, Zacharias 170, 172
Alberico di Montecassino
lásd Albericus
Albericus, de Montecassino 83
Albert presbiter 61
Alkuin 60
Almási Szalai János 48, 246
Alvinczi Péter 73, 156, 175, 181, 253, 255, 262, 292, 298, 344, 379, 385, 392, 418, 433, 436, 447
Amade Ilona 170, 174, 253, 355
Amade Mihály 251
András, II. 321
Anicia, Juliana 59–60
Apáczai Csere János 77, 183, 195, 279, 315, 419, 438, 440, 447, 457
Apafi Mihály 15, 230, 252, 255, 452
Apuleius, Lucius Marcellus 69, 417, 447
Aquisgranum *lásd* Aachen
Aranyasy István 197
Aretino, Donato 66
Ariosto, Ludovico 141
Arisztotelész 91, 93, 117–118, 427, 447
Arkhimédész 42, 414, 447
Artaxerxész király 122, 123, 124, 271, 274, 275, 276, 278
Asztalos András 363
Asztalos István 198, 253
Augustus császár (Caius Octavius Caesar Augustus) 130, 388
Aurelius, Marcus 36, 37, 295, 371
Bacon, Francis 85, 420, 447, 451, 474
Badics Ferenc 159, 160, 434
Bagoly Kata, Kerekes Mihály özvegye 253, 268, 373, 402
Bahtyin, Michail 22, 409, 447
Bakos Gábor 252, 270, 404
Balai Mihály 338
Balásfi Tamás 196, 253, 440, 447
Balási Ferenc 252
Balassi Bálint 165–166, 179, 235, 306, 435, 437, 448
Ballingh János 252, 301, 418
Balogvár (Vámosbalog, Vel'ký Blh) 159
Bán Imre 118
Baraszló (Csíkszentlélek) 371
Báróczi Sándor 38, 51, 413, 448
Báróty Sándor *lásd* Báróczi Sándor
Bártfa 155, 167, 174, 184, 202, 207, 366, 438
Barthes, Roland 23, 32, 409, 412, 448
Bartók István 14, 256, 408, 409, 440, 445, 448

- Basa Tamás 252, 313, 347, 402
 Basilius István 40, 413, 448
 Basta György 147, 328, 338
 Bastha György *lásd* Basta György
 Bateson, Gregory 31, 32, 411, 448
 Báthori Erzsébet *lásd* Báthory Erzsébet
 Báthori Kristóf *lásd* Báthory Kristóf
 Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferenc
   özvegye 165, 195, 201, 250, 280,
   435, 441, 443
 Báthory Gábor 184, 190, 248, 251–252,
   438
 Báthory Kristóf 326
 Báthory Zsófia 96, 165, 250
 Batthyány Ádám 15, 163–164, 179,
   180, 195, 197, 248, 269, 303, 313, 315,
   325, 333, 357, 396, 461
 Batthyány Ferenc 112, 200, 251,
   255, 297
 Batthyány Ferencné Poppel Éva
   166, 180, 200, 251, 255, 297
 Batthyány család 68
 Beatrix királyné 64–66
 Bécs 59, 67, 78, 181, 303, 324, 343
 Bedegi (Bedeghi) Nyáry Krisztina,
   Thurzó Imre majd Eszterházy Miklós
   felesége 107, 143, 148, 170, 173–174,
   176, 195, 197, 250, 251, 262, 295, 296,
   299, 305, 330, 332, 357, 372, 386, 389,
   392, 397, 418, 426, 431, 436, 440
 Bedegi Nyáry Bernát 217, 252, 311,
   361, 400
 Bédi István 205, 255, 363
 Bekecz (*Bekecs*) 253, 293
 Békés Gáspár 40, 322
 Bellaagh József 93, 96, 423, 448
 Bellényi Zsigmond 70, 229, 260, 289,
   381, 417, 445, 448
 Benda Kálmán 14, 408, 449
 Bene Andrea 434, 466
 Bene Sándor 449
 Bereg vármegye 283
 Beregszász (Berehove) 111–112, 202,
   254, 311, 400
 Beretzki György 175
 Besztercebánya (Banská Bystrica) 202
 Bethlen Domokos 322
 Bethlen Ferenc 45, 201, 248, 250
 Bethlen Gábor 72, 111, 124, 126,
   141, 147, 163, 175, 179, 182, 190,
   191–192, 211, 216, 248, 251, 252, 272,
   286, 292, 294, 322, 326, 329, 330, 332,
   336, 337, 363, 369, 374, 382, 385, 386,
   418, 438, 468
 Bethlen Gergely 322
 Bethlen István 144, 148, 151–152,
   162–163, 190, 192, 219, 220, 222,
   229–230, 248, 255, 307, 314, 318,
   354, 370, 397, 434, 438
 Bethlen Péter 156, 192, 220, 221, 230,
   248, 298, 305, 318, 398, 438
 Bethlen család 68, 179
 Bihar vármegye 195, 202, 211, 212–213,
   224, 254, 286, 295, 296, 381, 386,
   389, 443
 Bitskey István 14–15, 408, 438, 448,
   449, 456, 473
 Bleicher, Johann 407, 457
 Bloch, Peter 58, 416, 449
 Bobory Dóra 435, 438, 449
 Bocatius János 328
 Boccaccio, Giovanni 65, 472
 Bocskai István 190, 283
 Bogáthi Fazekas Miklós 53, 415, 449
 Bohse, August 89–90, 98, 100,
   103–104, 108–109, 111, 113–114,
   239, 423, 424, 425, 426, 446, 450
 Bonfini, Antonio (Bonfinius) 138, 146,
   323, 393
 Bornemissza Mihály 162, 226, 251,
   338, 351, 445
 Borosjenő 254

- Bosnyák István 252
 Bosnyák Judit 252
 Bosnyák Katalin 252
 Bosnyák Tamás 174, 252
 Bosnyák Zsófia 252
 Bottyányi Ferenc *lásd* Batthyány Ferenc
 Boyti Gáspár 338
 Böhle, Knud 407, 450
 Böhnke, Alexander 407, 450
Bökény (Buchin) 175
 Bökényi Fülep János 76, 136, 175,
 419, 430, 450
 Böldre Mihály 205, 255, 363
 Böning, Holger 407, 450
 Braier, Bruno 296
 Brand, Joachim 26–27, 29, 72, 409,
 410, 417, 450
 Brandenburgi Katalin 190, 191, 438
Braszló (Boroszló, Brestov) 307
 Brehme, Christian 84, 420, 450
 Brewer Lőrinc 124, 173, 274, 296,
 305, 358, 397
 Brown, Elisabeth 407, 450
 Brutus, Marcus Iunius Caepio 42
Budapest 45, 451
 Bunia, Remigius 29, 411, 451
 Burke, Peter 186–187, 206, 208–210,
 225–229, 242, 244–245, 438, 442,
 444, 445, 446, 451
 Butschky, Samuel 84, 420, 451

 Caius, Octavius 42
Cambridge 207, 306, 455, 463,
 468, 474
 Cantabrigia *lásd* Cambridge
 Canterburyi Szent Anselm 43, 451
 Carafa, Diomedes 64–66, 416, 451,
 452
Cassel 78
 Cassiodorus, Flavius Magnus
 Aurelius 82, 132
 Castagno, Andrea del 67
 Catullus, Quintus Valerius 100
 Cervantes Saavedra, Miguel de 141
 Cicero, Marcus Tullius 39, 42, 79,
 80, 81, 84, 85, 87, 89, 92, 97, 118, 119,
 138, 238, 413, 421, 423, 427, 451
 Clairvaux-i Szent Bernát (Klaravallai
 Apatur Bernárd) 217–218, 311, 361,
 401, 462
 Claudius, Tiberius Nero Germanicus
 42
 Colantonius Lentulus 65
 Conring, Barbara 419, 451
 Constantinus római császár 352
 Croll, Moris W 85, 420, 451
 Curtius, Ernst Robert 118, 119, 128,
 135, 138, 142, 216, 328, 369, 382, 427,
 428, 430, 431, 451
 Cygne, Martin du 81
 Cyprianus, Thascius Caecilius 120
 Czikó Mihály 251, 438
 Czitneki Anna, Monaki Miklós
 házastársa 253, 293
 Czobor Erzsébet, Thurzó György
 felesége 129, 166, 173, 226, 250,
 253, 257, 282, 290, 316, 349, 350,
 377, 444
 Czoma László 435, 448, 451

 Csákányos Márton 191, 211, 229,
 286, 336
 Csanaki Máté 183, 262, 298, 436,
 437, 451
 Csapodi Csaba 15, 408
 Császár, Károly 442, 451
 Cseh András 222, 252, 257, 279, 280,
 429, 444
 Csejti Istvánné Barnabási Erzsébet
 166, 306
Csepreg 167, 180, 196, 285, 313,
 333, 467

- Csepregi Turkovitz Mihály 117, 172, 254, 347, 427, 432
- Csokonai Vitéz Mihály 14, 37, 49–50, 51, 104, 157–158, 161, 235, 415, 426, 434, 451, 471
- Csomaközi András 252, 291, 337, 350, 364, 382
- Csontos János 64, 65, 416, 417, 452
- Csorba Dávid 15, 408, 435, 438, 452
- Dániel János 313, 347, 402
- Daniel Mihály 251
- Dániel próféta 115, 224, 291, 382, 458
- Darholcz Ferenc 139, 162, 163, 231, 248, 252, 255, 264, 296, 302, 365, 390, 394, 431
- Darholcz Kristóf 144, 231, 255, 264, 302, 394, 431, 445, 452
- Dávid király 125, 278, 311
- De Capua, Thomas 82
- De Colonia, Dominique 81
- Debrecen* 15, 112, 149, 152, 167, 172, 175, 182, 184, 185, 198, 202, 205, 207, 211, 215, 223, 224–225, 251, 253, 254, 256, 258, 269, 277, 284, 288, 303, 307, 314, 336, 345, 350, 371, 374, 380, 403, 418, 427, 441
- Debreceni Bédi István 205, 255, 363
- Debreceni Fekete János 253, 285, 378
- Debreceni János 229, 286, 336
- Debreceni S János 191, 211, 439, 442, 452
- Debreceni Tamás 251, 259, 264, 301, 329, 394, 418
- Decs* 338
- Dembeck, Till 29–30, 72, 407, 411, 417, 452
- Démétriosz 79, 85
- Dengelengi Péter 317
- Deretskei Ambrus 129, 222, 257, 279, 429, 444, 452
- Derrida, Jacques 10, 23, 32–33, 407, 412, 452
- Deselvics István 133, 148, 275, 302, 356, 429, 431, 436, 452
- Déva* (Deva) 327
- Diószegi Bónis Mátyás 311, 400
- Dobi István 168, 207
- Dobokay Sándor 179
- Dobozy Nóra 247
- Donatello 66
- Dószitheosz, Magiszter 42
- Draskovich György 203, 254
- Draskovich János 36, 106, 107, 111, 143, 174, 176, 232, 255, 281, 321, 331, 372, 413, 426, 431, 436, 437, 445, 452
- Draskovith, János *lásd* Draskovich János
- Dryden, John 12
- Du Verdier, Antoine 47
- Dugast, Jaquest 407, 453
- Dugonics András 159, 161
- Dukas István 149, 251
- Dukkon Ágnes 416, 438, 453
- Dunn, Kevin 12, 407, 453
- Echi Orsolya, Mezőszegedi Gáspár felesége 41, 116, 140, 148, 200, 253, 331, 353, 363, 383, 413, 427, 430
- Edwards, J. M. B. 206, 442, 453
- Efmurd Jakab 183, 331
- Eger* 15
- Ehrenzeller, Hans 70, 71, 126, 241, 417, 429, 446, 453
- Eigil 120
- Engel, Georg 406, 453
- Enyedi Fazekas János 313, 347, 402
- Enyedi György 72, 110, 308, 417, 453
- Eperjes* (Prešov) 175, 184, 202, 221, 253, 254, 275, 305, 330, 331, 365, 371, 390, 396, 400, 438, 462

- Erasmus, von Rotterdam 80, 81, 85,
124, 428, 453
Erdőbénye 254, 310, 360, 399
Erdőbényei Mátyás 283
Erdődi Pálffy Kata, Forgács Zsigmond
felesége 250, 273, 387
Erdődi Zsuzsa, Thurzó Kristóf felesége
174, 250
Erdős Mihály 123, 172, 205, 255, 265,
277, 304, 371
Erwentraut, Kirsten 420, 421, 422
Esterházy Miklós
lásd Eszterházy Miklós
Estor, Johann Georg 87, 421, 453
Eszterházi Tamás 75, 200, 418, 441,
453
Eszterházy Julianna, Eszterházy Miklós
lánya, Nádasdy Ferenc felesége
106, 174, 176, 195, 250, 372, 426, 437
Eszterházy Károly 14, 448
Eszterházy Miklós 106, 107, 147,
173, 174, 179, 195, 196–197, 250,
343, 354, 418
Eugippius (Eugipposz) 121
Euszébiosz, Kaiszareiai 120

Fábián István 92, 422, 453
Farkas Imre 195–196, 296, 305
Fazakas Gergely Tamás 454
Fazakas József 230, 445, 454
Fekete István 121, 198, 224, 251, 264,
276, 303, 371, 374
Félegyházi Tamás 149, 152, 256,
432, 454
Felsőbányai S Mihály 125, 175, 278,
428, 437, 454
Ferdinánd király 219, 218, 295, 328,
347, 405
Ferencffy Lőrinc 295, 330, 332,
389
Festetich György 158
Festetich Julianna 158, 434
Festus János 186
Fintai Darholcz Ferenc
lásd Darholcz Ferenc
Fischer János 57, 186, 416, 454
Fodor Benedek 213, 251, 295, 341,
353, 389
Fodor Gergely 254
Fodorik Menyhárt 182, 305
Fogarasi István 75, 418, 454
Folnai Ferenc 198, 313, 333, 440, 454
Foresti, Giacomo Filippo da Bergamo
65–66
Forgách Ferenc 179, 203, 212, 254
Forgách Mihály 112
Forgách Péter 112
Forgách Zsigmond 161, 173, 179, 250,
251, 259, 273, 387
Forgách Zsuzsanna (Zsuzsanna) 96
Forgács Mária, Révai Péter felesége
166
Formentini, Aurora Catharina
197, 269, 313, 315, 333
Formontin Katalin *lásd* Formentini,
Aurora Catharina
Foucault, Michel 32, 454
Fraknó (Forchtenau, Forchtenstein)
107
Frangepán család 36
Frangepán Katalin 36, 75
Frankfurt 207
Fráter Lajos 161, 273, 387, 434, 454
Fratta, Giovanni 47, 414, 454
Frigyes, II. 82
Frigyes, IV. (pfalzi választófejedelem)
41
Frosch, Johann 190
Froschauer, Hans 83, 420, 454
Fulda 321

- Geleji Katona István 44–45, 74, 109,
110, 136, 137, 148, 155, 175, 177, 191,
193–194, 208, 210, 222, 238, 266, 308,
320, 329, 345, 359, 372, 375, 393, 414,
418, 426, 430, 432, 433, 436, 437, 439,
442, 444, 454, 455, 459
- Gelsei Balling János 252, 301, 418
- Gellyén Imre 184
- Genette, Gérard 10, 12, 22–29, 32, 33,
38, 39, 43, 45, 46, 72, 237, 407, 409,
410, 411, 412, 413, 414, 446, 455
- Gero 62, 416
- Gleixner, Ulrike 432, 435, 455
- Goffman, Erving 27, 31, 34, 410,
411, 455
- Gorgiász, Leontinoi 118, 447
- Gosztonyi Péter 254
- Gönczi Fejér István 162, 253, 260, 292
- Göpfert, Herbert G 413, 455
- Graefenhain, Rudolf 407, 455
- Gregor der Große
lásd Gregorius Magnus
- Gregorius Magnus (Nagy Szent Gergely,
I. Gergely pápa) 61
- Griffin, Dustin 12, 407, 455
- Grimm fivérek (Jacob és Wilhelm
Grimm) 124
- Grimmelshausen, Hans Jakob
Christoffel von 126, 453
- Guéret, Gabriel 48, 415, 455
- Guevara Antal *lásd* Guevara, Antonio de
- Guevara, Antonio de 36, 111, 232
- Gulyás József 92, 422, 455
- Gulyás Pál 13, 58, 151, 160, 164, 165,
185, 202, 407, 408, 416, 432, 434,
435, 438, 441, 455, 456
- Gurr, Andrew 407, 456
- Guysel, Jacques de 63
- Gyöngyösi András 338
- Gyöngyösi István 138, 159, 160–161,
430, 434, 456, 457
- Gyöngyösi János 279
- Gyöngyösy László 159–160
- Győr* 114, 203, 254, 296, 343
- György, IV., pápa 60
- Gyula* 322
- Gyulafehérvár* 44, 190, 193, 208, 230,
251, 314, 419, 438, 440
- Gyulai Ferenc 152, 252
- Haferkorn, Hans J. 47, 414, 456
- Hagenbichler, Elfride 119, 427, 456
- Hajnal Mátyás 107, 143, 174, 194,
295, 330, 332, 389, 426, 431, 436,
439, 456
- Haller Zsigmond 251, 260, 293
- Hanau 18, 183, 281, 321, 340, 353,
362, 364, 369, 376, 471
- Hand, Joni M 432, 456
- Háportoni Forró Pál 141, 147, 216,
223, 322, 326, 330, 332, 337, 369,
374, 382, 430, 431, 443, 444, 456
- Hargittay Emil 13, 51, 203, 212, 407,
408, 415, 426, 441, 443, 446, 456
- Hari Mihály 53, 253
- Harsdörffer, Georg Philipp 84–85, 87,
88, 91, 98, 420, 423, 424, 456
- Hartl, Wolfgang 416, 456
- Hassia *lásd* Hessen
- Hazlitt, William Carew 407, 456, 457
- Héderfája* (Idrifaia) 166, 306
- Héderváry János 170, 171, 172, 254
- Héderváry család 171
- Heidelberg* 75, 183, 192, 383
- Heltai Gáspár 78, 184, 457
- Heltai János 13, 14–16, 78, 154, 164, 165,
168–170, 172–175, 178–180, 184, 230,
231, 247, 407, 408, 419, 433, 432, 434,
435, 436, 437, 441, 444, 445, 457, 469

- Herberay, de Nicolas 64
 Hermogenész, Tarsoszi 119, 134
Herpály 304
Hessen 41, 281, 321, 362, 369, 376
 Hésziodosz 42
 Heumann, Christoph August 407, 457
 Hickethier, Knut 407, 457
 Hieronymus 66, 119, 120, 125, 451, 471
 Hodászi Lukács 112, 152, 258, 284, 459
Hodolin (Hodonín) 75
 Homérosz 138
Homonna 359
 Homonnai Drugeth Bálint 55, 248, 348
 Homonnai Drugeth György 163–164, 179, 248, 283, 303, 377, 434
 Homonnai Drugeth István 55, 250, 258, 271, 283
 Homonnai Drugeth Mária 148, 153, 173, 250, 275, 302, 356, 358, 397, 430, 436
 Homonnai Györgyné 176, 285
 Homonnai János 174, 250
 Hopp Lajos 408, 419, 451, 457
 Horatius, Quintus Flaccus 42, 414, 457
 Houssaine, Amelot de la 136
 Hulsius, Levinus 369
 Hunnius, Ägidius der Ältere (Hunnius, Egyed) 75, 404
Hunyad 70, 318, 327, 338, 398
Hunyad vármegye 70, 318, 398
Huszt 326, 440
 Huszti András 368
 Igaz Gáspár 253, 317
 Illich, Ivan 29–30, 411, 457
 Illyésházi Kata *lásd* Illyésházy Katalin
 Illyésházy Gábor 231, 250, 255, 324, 445
 Illyésházy Gáspár 180, 231, 250, 255, 324, 457
 Illyésházy György 231, 255, 324, 445
 Illyésházy István 75, 200, 251
 Illyésházy Katalin 144, 156, 192, 230, 255, 298, 354
 Illyésházy Péter 255
 Imrefi János 184, 191, 251–252, 257, 348, 349, 377, 418
 Iratosi T. János 221, 264, 301, 329, 394, 444, 457
 Istvánffy Miklós 78, 179, 212, 321
 Istvánfi Éva 36, 111, 143, 232, 255, 281, 321
 Ivanich Pál 92
 Jakab, I., angol király 55, 258, 271, 283, 472
 Jakusity Anna, Homonnai János házastársa 250, 358, 397
 Jankovics József 159, 160, 161, 434, 457, 459, 469
 János, I., király 322
 Janus Pannonius 92
 Jó Fülöp 63
 Johnson, Samuel 11, 12
 Jonae Benedicti 251
 Jote György 252, 368
 József (Őszöv.) 135, 304
 Juhász Milán 434, 466
 Jürgensen, Christoph 27, 29, 72, 409, 410, 417, 458
 Kálay Kopasz Pál 197
 Káldi, György 5, 136–137, 147, 171, 196–197, 203, 215, 220, 317
Kalocsa 172, 179, 203, 204, 254
 Kant, Immanuel 33, 46
 Kapi András 156, 251, 262, 298
 Kapi Anna, Pethe László felesége 212, 253, 348

- Kapi Klára, Bedegi Nyáry István felesége 174, 253, 436
- Kaposfalui Pál 251, 310, 360, 399
- Kaposi Krisztina 247
- Kapronczai István 253, 369, 402
- Károly, V. 111
- Károlyi Ádám 251
- Károlyi György 338
- Károlyi Péter 222
- Károlyi Zsuzsanna 124, 182, 191–192, 201, 250, 260, 274, 351
- Kassa* 57–58, 94, 111–112, 139, 153, 184, 185, 186, 198, 202–203, 219, 234, 252, 293, 325, 336, 338, 379, 405
- Kászoni János 419, 458
- Kazinczy Ferenc 51, 94, 96, 415, 458
- Keczer Ambrus 251
- Kecskeméti Alexis János 115, 224, 291, 382, 427, 444, 458
- Kecskeméti C. János 56, 139, 145, 148, 162, 163, 175, 192, 209–210, 214, 216, 226–227, 259, 260, 286, 292, 327, 338, 339, 351, 353, 364, 370, 384, 395, 416, 430, 431, 434, 436, 439, 442, 443, 445, 458, 459
- Kecskeméti Gábor 14, 92, 450, 459
- Kecskeméti Tiburtsii János 162, 252
- Kemény János 183, 190, 194, 195, 248, 268, 312, 325, 333, 442
- Kemény Kata, Bethlen Ferenc felesége 201, 250, 309, 324, 333, 398
- Kempis Tamás (Thomas a Kempis) 170, 172, 213, 234, 467
- Kenderesi Mária, Bosnyák Tamás felesége 174, 252
- Kerekes Mihály 253, 268, 373, 402
- Keresszegi Hermann István 120, 198, 264, 276, 303, 307, 344, 371, 392, 427, 440, 459
- Keresztúr* 165, 201, 287, 290, 316, 378
- Keresztúri Pál 117, 149, 172, 175, 193–194, 230–231, 311, 347, 427, 432, 434, 436, 439, 445, 459
- Kéri Sámuel 198, 315, 325, 440, 459
- Keserűi Dajka János 73, 112, 191, 193, 258, 284, 329, 340, 393, 418, 427, 430, 436, 439, 442, 459
- Kettering, Sharon 12, 407, 459
- Kibédi Varga Áron 118
- Kiczenko Judit 408, 460
- Kienecker, Michael 414, 460
- Kilian György 94
- Király Anna, Petneházi István felesége 253, 304, 344, 371, 392
- Király Jakab 270, 404
- Kircher, Athanasius 151
- Kis Bertalan 254, 296
- Kis János 92, 94–95, 96, 460
- Kis Miklós 310
- Kismarjai Veszelin Pál 198, 224, 262, 371, 374, 440, 441, 444, 460
- Kismarton* (Eisenstadt) 197, 344
- Kiss Farkas Gábor 151, 246, 431, 460
- Kisvárday Aladár 92
- Kisvárday Miklós 92
- Kleist, Heinrich von 158
- Klobusiczky András 208
- Klösz Jakab 71, 139, 184, 202, 203, 233, 287, 325, 336, 379, 417, 430, 441, 460
- Knapp Éva 14, 408, 460
- Koháry Ferenc 49–50, 157, 434
- Koháry István 159–161
- Kolonics Seifrid 252, 258, 284, 335, 378
- Kolos* (Vel'ký Klíž) 202, 254
- Kolosi Török István 201, 309, 324, 333, 398, 441, 460
- Kolozsvár* 78, 182, 184, 186, 201, 202, 251–252, 254, 332, 338, 345, 346, 347, 355, 427, 432

- Komárom* 112, 159, 161, 434
 Komáromi Csapkés György 202, 269, 314, 403, 441, 460
 Komáromi István 251, 267, 399
 Komáromi János 155, 254, 404, 433
 Komáromi Szvertán István 369, 402
 Komjáthi Benedek 36, 75, 413, 418, 460
Komjáti 112
 Konczik Anna, Kassai György özvegye 253
Konstantinápoly (Istanbul) 59
 Konstantinus *lásd* Constantinus római császár
 Kopasz Károly 62
 Kopcsányi Márton 174, 262, 296, 299, 355, 392, 418, 436, 460
 Korlat Kata, Fulo Miklós özvegye 253
 Kornis Ferenc 251
 Kovács Sándor Iván 15, 160, 161, 197, 290, 316, 317, 323, 408, 434, 440, 461, 476
 Kovács Tímea 409
 Körösi Böldre Mihály 205, 255
 Körösi Imre 296
 Körtvélyesi Éva, Szombathelyi János felesége 175, 253
 Kőszeghy Péter 92, 408, 456, 459
 Kövitski János 268, 312
Krakkó (Kraków) 36, 75
 Krausz János 205, 254, 255, 363
 Kreimeier, Klaus 407, 461
 Kristeva, Julia 22–23, 32, 409, 412, 461
 Kulcsár György 77, 419, 461
 Kulcsár-Szabó Zoltán 407, 461
 Kürti István 75, 129, 173, 200, 257, 282, 418, 429, 436, 441, 453, 461
 Lachner, Eva 58, 416, 461
 Lajos, XI., király 123–124, 274
 Landgravius, Ludovicus Hassiae 281, 321, 362, 369, 376
 Landow, George P. 407, 461
 Laskai János 108, 130, 140, 142, 149, 152, 184, 192, 219, 220–221, 223, 227, 231, 255, 304, 307, 318, 324, 330, 331, 366, 371, 395, 396, 397, 398, 426, 429, 430, 431, 432, 438, 443, 444, 445, 461
 Laskai Matkó János *lásd* Laskai János
 Le Jay, Gabriel Francois 81
 Lechner 118
 Leiden 207, 301, 311, 360, 367, 400
 Leiner, Wolfgang 12, 17, 46, 47, 105, 136–139, 142, 171, 187, 189, 199, 217, 220, 222, 228, 230, 233, 235, 243, 407, 408, 414, 415, 426, 430, 431, 435, 438, 443, 444, 445, 461, 462
 Lengyel Imre 51
 Lépes Bálint 172, 174, 203, 435, 436, 441, 462
 Lessius, Leonardus 357
 Lethenyei István 112, 115, 166, 195–196, 296, 299, 427, 440, 462
 Lieberich, Heinrich 407, 462
Likauka (Likavka) 75
Lipce (Leipzig) 78, 467, 468, 469, 474
 Lippay György 67, 151, 471
 Lipsia *lásd* Lipcse
 Lipsiai Pál *lásd* Lipsiai Rhéda Pál
 Lipsiai Rhéda Pál 184, 190, 195, 253, 257, 336, 349, 377, 380, 418, 462
 Lipsius, Justus 80–81, 85, 86, 89, 93, 96, 140, 145, 149, 152, 184, 223, 304, 330, 331, 366, 371, 396, 451
Liptó vármegye 75
 Listius Anna Rosina, Thurzó Szaniszló felesége 122, 132, 156, 173, 176, 228, 250

- Lobvasser, Ambros *lásd* Lobwasser, Ambrosius 221, 228, 231–232, 255, 263, 268, 274, 300, 311, 312, 358, 361, 365,
- Lobwasser, Ambrosius 78 390, 396, 400, 413, 428, 429, 430,
- Lokácsi Prépostvári Zsigmond 431, 432, 436, 437, 443, 444, 445, 251, 396 463
- Lónyai István 155, 366 Madarász Miklós 165, 201, 312, 330, 331, 371, 396
- Lónyai Zsigmond 110, 116, 152, 155, 167–168, 175, 207, 250, 265, 306, 366, 397, 432 Madarász Zsuzsanna 232, 255, 268, 312
- Lorántffy Mihály 175, 209, 250, 259, 286 Madas Edit 408, 463, 465
- Lorántffy Zsuzsanna, Rákóczi György felesége 70, 96, 148, 162, 175, 179, 183, 192, 193, 194, 200, 201, 207–208, 231, 250, 262, 298, 302, 311, 345, 346, 356, 359, 361, 373, 394, 401, 419, 432 Maecenas, Gaius Cilnius 42
- Magóchi Ferenc 283
- Magyari István 36, 145, 153, 165, 168, 180, 195, 201, 211, 215, 280, 326, 335, 362, 376, 413, 431, 432, 435, 440, 441, 443, 463, 466
- Makai János 251, 288, 337, 350, 381
- Malomfalvay Gergely 68, 114, 150, 172, 198, 204, 269, 313, 315, 347, 373, 375, 403, 417, 427, 432, 435, 440, 441, 463
- Manlius János 153, 165
- Máramaros vármegye 318, 398
- Margitai Láni Péter 115, 126, 146, 175, 192, 202, 215, 223–224, 288, 291, 337, 340, 350, 364, 380, 381, 382, 386, 418, 429, 431, 436, 439, 441, 443, 444, 463
- Margitai Péter *lásd* Margitai Láni Péter
- Mária (Szűz Mária) 59, 60, 61, 100, 107, 114, 115, 116, 174, 176, 235, 277, 296, 372, 416, 452, 460
- Masenius, Jacobus 81
- Máté Károly 13, 37, 40, 77, 135, 158, 160, 183, 215, 221–222, 229, 407, 413, 415, 419, 433, 434, 443, 445, 463
- Matheussen, Constant 407, 455, 473
- Mátyás király 64–65, 92, 141, 374
- Mauritio Landgravio Hessaiae *lásd* Móric (hesseni tartománygróf)
- Lotman, Juri Michailowitsch 33, 462
- Lovas Borbála 247
- Lőcse (Levoča) 124, 167, 173, 184, 207, 419, 438
- Lőrincz Deák 254
- Lublai Krausz János 205, 255
- Lucretius, Titus Carus 42
- Lugdunum (Leiden) 207
- Luhmann, Niklas 30, 34, 411, 412, 413, 462
- Lukács Deák 254
- Lukács evangelista 209, 286
- Luther, Martin 140, 287, 380
- Lux Etelka 92, 408, 459
- Machumet próféta *lásd* Mohamed próféta
- MacLachlan, Gale 410, 462
- Madarász Erzsébet 232, 255, 268, 312
- Madarász György 140, 142, 152, 184, 232, 253
- Madarász Márton 34, 121–122, 126, 133, 148, 153, 165, 175, 184, 217,

- Maurus, Hrabanus 60–61, 63, 65, 67, 449
 Mecke, Jocken 407, 463
 Medgyesi Pál 18, 45, 48, 70, 73, 110,
 131, 145–146, 149, 152, 155, 167–168,
 173, 175, 183, 193, 195, 198, 199–200,
 201, 202, 206–208, 210, 223, 246,
 265, 268, 302, 306, 311, 312, 314,
 333, 334, 345, 356, 361, 366, 373,
 374, 393, 394, 397, 401, 403, 414,
 415, 417, 419, 426, 427, 429, 431,
 432, 433, 436, 438, 439, 440, 441,
 442, 444, 446, 463, 464
 Medick, Hans 432, 435, 464
 Meisner, Balthasar 35, 122, 263, 300,
 396, 462
 Mészáros Benedek 288, 350, 380
 Mészáros Ignác 93–94, 423, 464
 Meszti György 268, 312
 Mezőszegedi Gáspár 200, 205, 253, 255
 Mihálykó János 132, 148, 173, 196, 226,
 257, 305, 348, 349, 350, 357, 377, 397,
 429, 431, 435, 436, 440, 444, 464
 Mike István 198, 253
 Mike János 251, 368
 Mikó Ferenc 251
 Mikola Zsigmond 252
 Mikolai Hegedűs János 130, 223, 267,
 310, 360, 367, 399, 429, 444, 464
 Milos István 201
 Milotai Nyilas István 72, 147, 182, 191,
 259, 260, 327, 334, 338, 351, 352, 384,
 417, 418, 431, 437, 439, 441, 464, 465
 Moennighoff, Burkhardt 410, 415, 416,
 465
 Mohács 403
 Mohamed próféta 294
 Monaki Miklós 253, 293
 Monaky Sophy, Tatai György özvegye
 253
 Monok István 408, 459, 463, 465
 Monoszlai András 222, 444, 465
 Moore, Cornelia N. 430, 432, 435, 464
 Morhof, Daniel Georg 98, 423, 465
 Móric (hesseni tartománygróf) 41, 77,
 281, 321, 362, 369, 376
 Mózes (bibliai) 111, 124, 276, 277, 334,
 349, 428
 Mutnoky Anna, Alvinczi Péter özvegye
 253
 Müller, Dirk 465
 Müller, Jürgen E. 407, 465
 Müller, Wolfgang G. 419, 465
 Müller-Funk, Wolfgang 247
 Nábál (Nabal) 125, 278
 Nádasdy Anna 195
 Nádasdy család 179, 195–196
 Nádasdy Ferenc 78, 145, 153, 165,
 174, 179, 180, 195–196, 201, 211,
 231, 250, 255, 280, 305, 432, 463
 Nádasdy Kata 195
 Nádasdy Pál 112, 115, 166, 167, 176,
 179, 180, 195–196, 231, 250–251, 255,
 285, 379, 445, 465
 Nádasdy Tamás 14, 180, 195, 231, 250,
 255, 362, 448
 Nagy Gál István 288, 350, 380
 Nagy Pál 198, 313, 333
 Nagy Rosaly Kun Anna, Tárkány István
 özvegye 253
 Nagy Sándor 141, 147, 216, 319,
 322, 326, 330, 332, 337, 369, 374,
 382, 456
 Nagymihályi Ferenc 174, 253
 Nagyszeben (Sibiu) 190
 Nagyszombat (Trnava) 197, 202, 204,
 205, 218, 255, 254, 259, 289, 300,
 343, 344, 363, 381, 405, 419, 426,
 442, 465, 466, 469, 471
 Nagyszőlős (Vinohragyiv) 175, 440
 Naudé, Gabriel 85
 Némethi János 172, 254

- Neukirch, Benjamin 48, 86, 87, 90–92, 95, 98, 99, 100–101, 102–104, 110, 415, 422, 423, 424, 425, 426, 465
- Neumaier, Marco 11, 407, 465
- Nickisch, Reinhard M. G. 83, 87, 419, 420, 421, 422
- Nógrád vármegye* 179
- Nógrádi Mátyás 268, 373, 401
- Nürnberg* 183, 419, 420
- Nyáry Bernát 217, 252
- Nyáry Krisztina *lásd* Bedegi Nyári Krisztina
- Nyáry Pál 162, 175, 216, 251
- Nyitra* (Nitra) 172, 254
- Odera* 207
- Oevermann, Ulrich 407, 466
- Oláh Mihály 123, 172, 205, 255, 265, 277, 304, 371
- Onder Csaba 14, 39, 51, 160, 408, 411, 413, 415, 434, 466
- Oppenheim* 18, 224, 272, 336, 380, 431, 444, 445, 471, 472
- Orbán, II., pápa 43
- Orczy László 50, 157
- Orlovsky Géza 159, 247, 434, 466
- Ormosd* (Ormož) 348
- Overheid, Gebhard 84, 420, 466
- Ovidius, Publius Naso 42, 100
- Oztrozith Borbála, Szunyogh Mózes felesége 253
- Paerson, John H. 28, 410, 466
- Pálffy Katalin, Illyésházy István felesége 75, 200, 251
- Pálfí István 252
- Pálházi Göncz Miklós 127, 258, 284, 287, 290, 316, 335, 378, 429, 466
- Pálóczi Horváth Ádám 51, 415, 466
- Pankotai Ferenc 74, 149, 175, 368, 418, 432, 437, 466
- Paoli, Marco 168, 435, 466
- Pápa* 112, 331, 353, 467, 469
- Papy, Jan 407, 455, 473
- Patai János 363
- Patak *lásd* Sárospatak
- Pataki Fűsűs János 272, 386
- Pataki Judit, Kapronczai István özvegye 253, 369, 402
- Pataki Szabó István 252, 367, 399
- Pathai István 69–70, 417, 466
- Paul, Jean (Richter, Johann Paul Friedrich) 126, 452, 453
- Paxi János 363
- Pázmány Péter 13, 73, 78, 146, 147, 162, 170, 171, 172, 173, 174, 179, 180–181, 203, 212–214, 215, 220, 234, 236, 254, 260, 261, 275, 280, 292, 295, 297, 303, 341, 348, 353, 362, 366, 386, 389, 391, 394, 417, 419, 435, 436, 437, 441, 442, 443, 446, 449, 456, 458, 466, 467, 476
- Pécseli Király Imre 54, 81, 415, 467
- Pécsváradi Péter 213, 295, 341, 353, 389, 443, 467
- Perénni Gabriel *lásd* Perényi Gábor
- Perény György *lásd* Perényi György
- Perényi Gábor 75, 137–138, 145, 149, 198, 199, 252, 275, 301, 323, 356, 374, 393, 394
- Perényi György 229, 252, 260, 289, 381, 417, 445
- Persico, Pamphilo 85
- Péter Katalin 15–16, 408, 467
- Pethe Márton 78, 179, 203, 212, 254
- Petki Barbara 230, 255
- Petki István 253
- Petneházi István 253, 304
- Petrarca, Francesco 92
- Petri Ferenc 338

- Pfister, Mafred 409, 467
 Piscator, Philippus Ludovicus 81
 Plett, Heinrich 128, 429, 467
 Plinio *lásd* Plinius, id.
 Plinius, id. (Plinius, Caius Secundus)
 42, 101, 425
 Plinius, ifj. (Caius Caecilius Secundus)
 92
 Plutarkhosz, Lucius Mestrius 122,
 428, 467
 Pócs Dániel 417, 468
 Poggio, Bracciolini 92
 Pope, Alexander 12
 Poppel Éva, Batthyány Ferenc házastársa
 166, 180, 200, 251, 255, 297
Pozsony (Bratislava) 78, 106, 164, 170,
 172, 174, 176, 251, 252, 254, 372
Prága (Praha) 111, 261, 281–282, 295
 Prágai András 36, 192, 261, 294, 370,
 413, 468
 Priscianus, Caesariensis 134
 Prochno, Joachim 58, 416, 468
 Prótagorasz 118
 Püski János 69, 114, 172, 203, 204, 254,
 269, 313, 347, 373, 375, 403
 Püski László 150

 Quevedo, Francisco de 17
 Quintilianus, Marcus Fabius 81, 118,
 119, 120, 134–135, 137, 140, 218,
 427, 429, 430, 468

 Rabelais, François 141
 Rákóczi-család 68, 194, 206, 208
 Rákóczi Ferenc, I. 183, 190, 194, 248,
 279, 315
 Rákóczi György, I. 44–45, 70, 110, 115,
 121, 124, 131, 155, 165, 175, 177, 179,
 183, 184, 190, 191, 192, 193–194, 207,
 208, 224, 231, 248, 250, 251, 253, 261,
 262, 266, 273, 291, 294, 298, 308, 314,
 320, 329, 331, 340, 345, 370, 372, 375,
 382, 388, 391, 393, 403, 428, 429, 469
 Rákóczi Zsigmond 174, 190, 192, 193,
 194, 207, 231, 248, 251, 311, 314, 331,
 334, 346, 404
 Ráthóti Gyulafi László 130, 253, 310,
 429
 Ratmann 63
 Rédei Ferenc 146, 336, 380
 Redmeczi T János 223, 272, 385, 444,
 468
 Reid, Ian 410, 462
 Reihing, Jakob 127–128, 316
 Révai Judit, Nádasdy Pál felesége
 96, 195–196, 251, 299
 Révai Péter 166
 Rhavus György 287
 Rhédey Ferenc 152, 190, 194, 224,
 248
 Richardson, Brian 47, 414, 415, 468
 Riefstahl, Hermann 11, 407, 468
Rohonc (Rechnitz) 313, 333
Róma (Roma) 75, 127, 138, 279, 290,
 300, 328, 343, 432, 466
 Rómer Flóris Ferenc 416, 469
 Room, Adrian 407, 469
 Roseno, Agnes 85, 87, 421–422, 469
 Rothe, Arnold 17, 409, 415, 469
 Rubei, Laurentio de 66
 Rudinai János 174, 436, 469
 Rufinus Tyrannius, Aquileiai 120
 Ruppert, Johannes 407, 469
 Ruskai András 306

 Sagodi Gergely 296
 Salamon király 135, 359
 Salánki György 121, 124, 273, 294, 340,
 388, 428, 469
 Salgai Kata 138, 145, 198, 199, 275, 301,
 323, 356, 374, 393, 394
 Sallai István 213

- Sallustius, Caius Crispus 131, 429, 469
 Samarjai János 140, 148, 200, 331, 353,
 430, 431, 441, 469
 Sámuel próféta 162, 163, 226, 338, 351,
 458
 Sancto Victore, Hugo de 29
 Sáros vármegye 174, 202, 252, 254
 Sárospatak 45, 112, 193, 209, 224,
 251, 286, 291, 310, 324, 329, 345,
 360, 382, 399, 455, 464
 Sárvár 153, 305, 326, 335, 362, 365,
 376
 Sattler, Rudolph Johann 82–87, 419,
 420, 469
 Savonarola, Girolamo 70, 260, 289,
 381, 448
 Scaliger, Joseph Justus 12
 Schottenloher, Karl 10, 12, 46, 58, 61,
 171, 217, 228, 235, 243, 407, 414, 416,
 435, 443, 445, 446, 470
 Schramm, Gabriele 11, 17, 47, 69, 71,
 98, 157, 217, 407, 409, 413, 414, 415,
 417, 423, 424, 434, 443, 470
 Schultz Dániel 58, 185, 186
 Scultetus, Abraham 289
 Seidler Andrea 247
 Seifrid Kolonics 252, 258, 284, 335, 378
 Selyei Balogh István 71, 122, 270, 320,
 405, 417, 428, 470
Sempte (Šintava) 378
 Seneca, Lucius Annaeus 79, 80, 89, 92,
 101, 198, 315, 325, 425, 459
 Settignano, Desiderio de 66
 Shakespeare, William 11
 Sibolti Demeter 144, 148, 192, 230, 354,
 431, 439, 445, 470
 Simon, Gertrud 11, 74, 120, 121, 131,
 132, 238, 407, 414, 415, 418, 427,
 428, 429, 446, 470
 Siros János 123, 172, 205, 255, 265, 277,
 304, 371
 Soarez, Cyprianus 81
 Somlyai Báthori István 322
 Sonkádi János 339
Sopron 202
 Sósvári Soós Kristóf 131, 154, 429,
 433, 470
 Spenser, Edmund 141
 Stanitzek, Georg 407, 461
 Steinbrink, Bernd 97, 423, 473
 Stieler, Kaspar 48, 84–88, 91, 98–99,
 415, 421, 423, 424, 425, 470
 Stockhausen, Johann Christoph
 98–100, 102–104, 110, 235, 423, 424,
 425, 426, 470
 Stört, Diana 43, 414, 471
 Swift, Jonathan 12
 Szabó G Zoltán 39, 471
 Szabó Károly 469
Szabolcs vármegye 323
 Szajbély Mihály 37–39, 74, 413, 415,
 471
 Szalárdi Miklós 165–166, 168, 306
Szalka (Ipolyszalka, Salka) 341, 390
 Szalkai Miklós 311, 400
 Szárászi Ferenc 52, 348, 415, 471
Szatmár 112, 207, 251
Szeben (Sibiu) 184, 190, 272, 363, 438
 Széchényi Ferenc 50, 157–158, 434, 454
 Széchenyi István 51, 415, 471
 Széchy György 173, 250
Szécsény 112
 Szegedi Anna, Krausz János felesége
 254
 Szegedi Dániel 107–108, 233, 426,
 445, 471
 Szegedi György 363
 Szegedi Márton 363
 Szegedi Mihály 363
 Szemplin vármegye
lásd Zemplén vármegye

- Szenczi Csene Péter 73, 146, 195,
224–225, 234, 272, 336, 380, 417,
431, 440, 444, 445, 471
- Szenczi Kertész Ábrahám 151, 182,
458
- Szenczi Molnár Albert 18, 40–41, 56,
73, 77–78, 109, 111–112, 113, 116,
140, 183, 200, 205, 214, 223, 259,
281, 289, 293, 296, 321, 340, 353,
362, 363, 364, 365, 369, 376, 381,
383, 390, 409, 413, 418, 426, 427,
430, 438, 442, 443, 444, 471
- Szendró* (Szenderő) 112, 252
- Szent Dávid próféta 55, 66, 113, 120,
125, 135, 190, 199, 260, 278, 289,
309, 311, 338, 354, 381, 393, 395,
399, 472,
- Szent Ferenc 197, 256, 344, 432
- Szent Ignác 218–219, 405, 443, 471
- Szent Jeromos *lásd* Hieronymus
- Szent Márton 60
- Szent Pál apostol 36, 54, 75, 125, 181,
203, 222, 227, 257, 272, 273, 278,
279, 341, 352, 355, 356, 386, 391,
452, 460
- Szentgyörgyi Gergely 174, 358, 397,
436, 472
- Szentpáli János 252
- Szentpéteri János 254, 310, 360, 399
- Szepes vármegye 156, 174, 198, 252,
298, 363
- Szepsi Csombor Márton 36, 290, 316,
317, 323, 372, 413
- Szepsi István 283
- Szepsi Korotz György 55–56, 258, 271,
283, 416, 472
- Szerdahelyi Imrefi János 184, 191, 252,
257, 349, 377, 418
- Szigethi Csaba 409
- Sziksó* 125, 175, 202, 254, 278, 428
- Szilágyi Emőke Rita 247, 417, 429, 472
- Szilágyi Márton 247
- Szilvafi Márton 338
- Szimonidész 118
- Szoboszlai Miklós 113, 228, 309, 427,
445, 472
- Szokolyai Anderkó István 172, 360, 367,
435, 472
- Szophoklész 64
- Szólósi István 53, 415, 472
- Szörényi bánság* 322
- Szörényi László 39, 413, 471
- Sztripszky Hador 441, 472
- Tacitus, Publius Cornelius Tacitus 89
- Tackius, Petrus 407, 472
- Tamási Kata, Török János házastársa
174, 254
- Tarnai Andor 118, 131, 427, 429, 457,
459, 472
- Tarnóc Márton 297, 304, 310, 318,
324, 348, 360, 366, 396, 398, 399, 419,
461, 462, 464
- Tasi Gáspár 174, 196, 386, 436, 440,
472
- Técsi István 73
- Tejfalvi Csiba Márton 137, 198, 275,
301, 323, 394, 430, 440, 472
- Telegdi Anna, Bedegi Nyáry István
felesége 175, 251, 323, 344, 392
- Telegdi János 203, 254
- Telegdy Borbála, Rákóczi Zsigmond
felesége 174, 251
- Telegdy Kata 96
- Telkibányai István 155, 367, 400, 404,
433, 472
- Teplicze* 156, 298
- Terbócs János 296
- Theodektész 118
- Thuküdidész 69
- Thuri Polgár Erzsébet 205, 372
- Thurzó Ádám 378

- Thurzó Erzsébet, Nyáry Krisztina
és Thurzó Imre lánya 170, 174, 251
- Thurzó György, Bethlenfalvi 166, 173,
209, 250, 253, 286, 305
- Thurzó Imre 173, 174, 197, 250, 251
- Thurzó Szaniszló 156, 173, 176, 198,
250, 252, 287, 378
- Thurzó Zsuzsa, Forgách Zsigmond
felesége 173, 251
- Tiberius, Iulius Caesar Augustus
42, 120
- Tigurum *lásd* Zürich
- Till, Dietmar 84, 85, 86, 88, 89, 419,
420, 421, 422, 472
- Tokaj* 209, 252, 286
- Tollas János 255
- Tollas Pál 123, 172, 205, 255, 265,
277, 304, 371, 372
- Tolnai János 135, 252, 302, 332, 355, 430
- Tolnai Pap István 223, 298, 391, 444,
473
- Toroczkai Máté 135, 332, 355, 430, 473
- Tournoy, Gilbert 407, 455, 473
- Tököli István 250, 267, 320, 399
- Török István 70, 112
- Török János 175, 254
- Traianusz császár 122
- Trencsény vármegye* 75, 268, 312,
333, 464
- Trencsin *lásd* Trencsény
- Trincsen *lásd* Trencsény
- Trinkellius, Zacharias Ignatius
4, 67–68
- Trócsányi Zoltán 13, 407, 415, 435,
438, 446, 473
- Tüskés Gábor 14, 408, 435, 438, 451,
460, 473
- Tyukodi Márton 123, 127, 172, 175,
204–205, 265, 277, 304, 371, 428,
429, 437, 442, 473
- Ueding, Gert 97, 423, 456, 462, 473
- Ugocsa vármegye* 76, 145, 175, 198, 202,
252, 254, 419, 430
- Ugoletti, Taddeo 64
- Utrecht* 202, 267, 269, 278, 279, 310,
314, 360, 367, 399, 400, 403, 404
- V. Kovács Sándor 92, 408, 422, 473
- Váci András 252, 267, 399
- Váczi Pál 338
- Vai Péter 304, 366, 396
- Vajda János 96, 423, 473
- Valerius Maximus 120
- Vályi, K András 94, 423, 473
- Van Houdt, Toon 407, 455, 473
- Ványai Illyés 363
- Várad* 74, 110, 112, 129, 149, 152,
155, 182, 193, 194, 207, 222, 251,
252, 257, 264, 279, 280, 308, 327,
347, 353, 368, 389, 418, 467
- Váradi Pál 198, 252, 399
- Váradi Péter 92
- Váradi Szabó István 252, 367, 399
- Várdai Kata, Nyáry Pál felesége
146, 148, 162, 163, 175, 216, 251,
323, 339, 340, 353, 364, 386, 395,
431
- Vásárhelyi Dániel 302
- Vásárhelyi Gergely 153, 234, 259, 260,
293, 317, 427, 433, 446, 473
- Vásárhelyi Kerekes István 126, 272,
363, 429, 473
- Vedresábrány (Abramuť) 258, 284
- Veresegyházi Szentyel János 221, 267,
320, 398, 428, 444, 474
- Veresmarti Mihály 163, 179, 197, 203,
275, 283, 303, 357, 366, 377, 394,
395, 434, 437, 440, 441, 474
- Veresmarthy Mihály *lásd* Veresmarti Mihály
- Vergerio, Pietro Paolo 92
- Vergilius, Publius Maro 42, 138–139

- Verseghy Ferenc 50–51, 415, 474
 Vida Miklós 114, 228, 254, 309
 Vinea, Petrus de 82
 Vitéz János 92
 Vitnya *lásd* Vitnyéd
Vitnyéd 75
 Vitruvius, Marcus Pollio 130, 429, 474
 Vives, Juan Luis 80, 81
 Volkel, Johann 110
 Vossius, Gerardus Johannes 81
 Vödrösábrán *lásd* Vedresábrány

 Wagenknecht, Christian 52, 414, 474
 Walchius, Georgius 407, 474
 Wanckel, Johannes 36
 Wardai Kata *lásd* Várdai Kata
 Weise, Christian 84, 87–90, 105, 421, 422, 474
 Werbőczy István 184, 190–191, 203, 305, 438, 441, 474, 475
 Wesselényi Anna 96
 Wesselényi Ferenc 218, 250, 405, 443
 Wheatley, Benjamin 11–12, 235, 407, 446, 475
 Wilson, Thomas 12
 Wirth, Uwe 32–34, 407, 412, 413, 475

Wittenberg 299, 365
 Wolf, Werner 27–30, 32, 72, 410, 412, 417, 475

 Xavéri Szent Ferenc 219, 405

 Yoo, Joo 409, 475

 Zabolcz vármegye
     lásd Szabolcs vármegye
 Zavari György 170, 174
 Zedler, Heinrich 56–57, 475
 Zeiler, Martin 84, 420, 475, 476
Zemplén vármegye 254, 348
Zirc 254
 Zólyomi Perina Boldizsár 122, 132, 156, 173, 176, 228, 271, 288, 428, 429, 433, 436, 445, 476
 Zólyomi Sámuel 112, 258, 284
 Zrínyi Miklós 235, 446, 449, 476
 Zrínyi Miklósné 176, 285
Zürich 321
 Zvonarics György 200, 362, 441, 476
 Zvonarics Imre 176, 180, 195, 285, 379, 437, 476
 Zvonarics Mihály 73, 112, 166–168, 196, 305, 365, 387, 418, 426, 435, 440, 476

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
A kötetet Hitseker Mária szerkesztette
Műszaki vezető Badics Ilona
Nyomdai előkészítés Gróf Levente
www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

Nyomtatta és kötötte a debreceni Kinizsi Nyomda Kft.
Felelős vezető Bördős János ügyvezető igazgató